

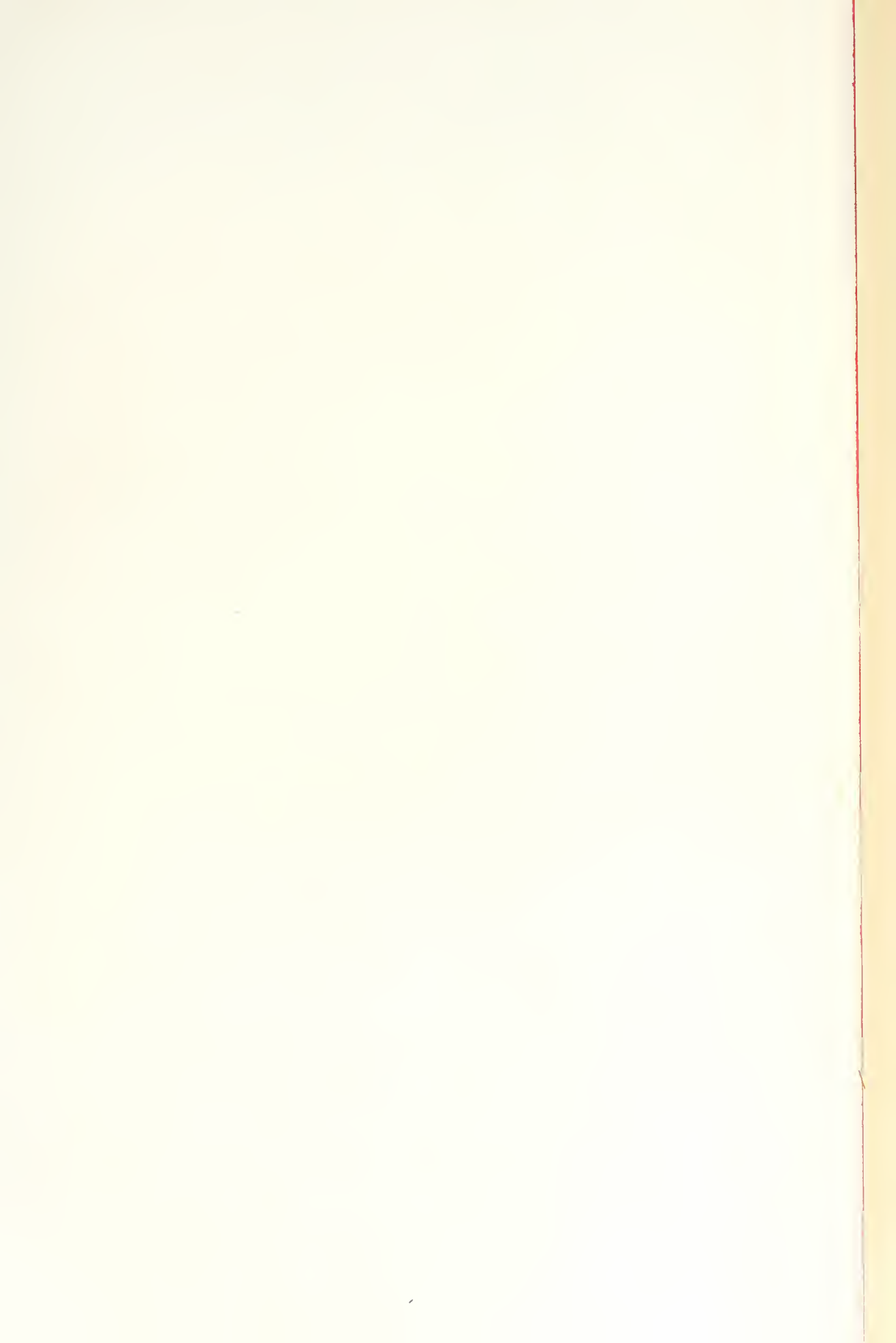

Digitized by the Internet Archive
in 2016

<https://archive.org/details/stockholmsverige03dahl>

Stockholm.

Stockholm sedt från minareterna på utställningens industrihall

Efter en fotograf af C. J. GIMBERG, autotypi af JUSTUS CEDERQUIST.

STOCKHOLM

1897

STOCKHOLM

SVERIGES HUFVUDSTAD

SKILDRA D

MED ANLEDNING AF

ALLMÄNNA KONST- OCH INDUSTRIUTSTÄLLNINGEN 1897

ENLIGT BESLUT

AF

STOCKHOLMS STADSFULLMÄKTIGE

UTGIFVARE

E. W. DAHLGREN

TREDJE DELEN

STOCKHOLM
J. BECKMANS FÖRLAG
1897.

STOCKHOLM
K. L. BECKMANS BOKTRYCKERI
1897.

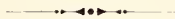
TREDJE DELEN.

INNEHÅLL.

	Sid.
XXXIII. Stockholms industri, handel och sjöfart af aktuarien i kungl. kommerskollegium fil. dr KARL KEY-ÅBERG.	
Historisk öfverblick	1
Industrien	14
Handeln	39
Sjöfarten	49
XXXIV. Arbetareförhållanden af litteratören GUSTAF AF GEIJERSTAM	60
Fackföreningsväsendet	61
Strejkrörelsen	67
Nykterhetsrörelsen	69
Arbetarnes lönevillkor och bostadsförhållanden	73
XXXV. Bankväsendet af kassadirektören i Stockholms in-teckningsgarantiaktiebolag vice häradshöfding CARL FRISK.	
Historisk inledning	81
Sveriges riksbank	88
Enskilda banker och aktiebanker	91
Stockholms in-teckningsgarantiaktiebolag	98
Sparbanker	99
XXXVI. Försäkringsväsendet af försäkringsföreningens sekreterare fil. dr JOHAN LEFFLER	101
Sjöförsäkring	102
Brandförsäkring	104
Lifförsäkring	107
Olycksfallförsäkring	109
Statistisk öfversikt, utarbetad af kamreraren i försäkringsaktiebolaget Fylgia JOHN MAY	»
Försäkringsföreningen	112
XXXVII. Järnvägar af baningeniören kapten HARALD LEMKE.	
Statsbanorna	115
Sammanbindningsbanan	121
Statsbanornas stationer i Stockholm	124
Trafikuppgifter	128

	Sid.
Enskilda järnvägar.	
Stockholm—Västerås—Bergslagens järnväg	130
Rimbo-banan	132
Saltsjö-banan	136
Löfsta-banan	139
XXXVIII. Den lokala samfärdseln af litteratören CLAES LUNDIN och aktuarien i kungl. statistiska centralbyrån fil. dr S. A. LÖFSTRÖM .	
1. Historisk återblick af Claes Lundin	141
Den moderna samfärdseln af S. A. Löfström:	
2. Åkeriväsendet	149
3. Skjutsväsendet	152
4. Hyrkuskväsendet	153
5. Spårvägar	154
6. Omnibustrafiken	162
7. Ångslupstrafiken	»
8. Hissar	167
9. Brunkebergstunneln	169
10. Stadsbud	172
XXXIX. Postväsendet af aktuarien i kungl. generalpoststyrelsen RAFAEL LUNDGREN .	
Inledande historik	175
Postförbindelserna	178
Föremålen för postinrättningens verksamhet	181
Postinstitutionerna inom hufvudstaden	189
Statistiska uppgifter	196
XLI. Telegraf af adjungerade ledamoten i kungl. telegrafstyrelsen ingenjör KNUT ERICSSON .	
Optiska telegrafan	199
Elektriska telegrafan	202
Telegrafstationerna och telegrafkorrespondensen	»
Telegrafledningarna	207
XLI. Telefon af adjungerade ledamoten i kungl. telegrafstyrelsen ingenjör KNUT ERICSSON	208
Belltelefon	209
Allmänna telefon	210
Rikstelefon	218
Telefonledningarna	228
Statistiska uppgifter	232
XLII. Stockholms pressväsen af litteratören THORE BLANCHE	234
XLIII. Förlustelser af litteratören CLAES LUNDIN .	
Offentliga nöjen	243
Restauranter	250
Kaféer	258
Hotell	262
Teatrar	266

	Sid.
XLIV. Stockholms omgifningar af bibliotekarien fil. dr E. W. DAHLGREN.	
Gränser	303
Naturbeskaffenhet	308
Befolkning	318
Sommarnöjen	335
Förstäder	345
<hr/>	
Rättelser	350
Alfabetiskt namn- och sakregister, utarbetadt af E. W. DAHLGREN	351

	Sid.
32. Rörstrands porslinsfabrik, exteriör	45
33. » » ljusgård i magasinsbyggnaden	46
34. » » tryckerisal	47
35. » » infyllning af gods i en ugn	48
36. Stockholms bomullsspinneriaktiebolags fabrik	49
37. Kungl. boktryckeriet, exteriör	52
38. » » tryckerisalen	53
39. Centraltryckeriet, exteriör	54
40. » » sätterisal	55
41. K. L. Beckmans boktryckeri, del af öfre sätterisalen	56
42. » » » nedre sätterisalen	»
43. » » » nedre tryckerisalen	57
44. Stockholms skofabrik	58
45. Stockholms arbetareförening	62
46. Tanto sockerbruks arbetarebostäder	76
47. Byggnadsaktiebolaget S:t Eriks arbetarebostäder vid Skånegatan	77
48. Plan af »Stockholms arbetarehems» byggnader, Sibyllegatan nr 52	78
49. Bostadsaktiebolaget Holmias under uppförande varande arbetarebostäder i kv. Ängsknarren	80
50. Plan af bolaget Holmias arbetarebostäder i kv. Ängsknarren	81
51. Sveriges riksbank	84
52. Stockholms enskilda bank	86
53. Skandinaviska kreditaktiebolaget, exteriör	87
54. » » banksal	89
55. Industrikreditaktiebolaget	94
56. Stockholms intecknings-garantiaktiebolags banksal	96
57. Stockholms stads sparbank	99
58. Brandkontorets hus	105
59. Aktiebolaget Skandia	106
60. Karta öfver Stockholms järnvägsförbindelser	114
61. Nils Ericsons staty vid centralstationen	116
62. Sammanbindningsbanan, södra tunnelmynningen	119
63. » » tunnel under Brunnsbacken	120
64. » » bron öfver Riddarfjärden	121
65. Centralstationen	123
66. Centralstationens spårsystem	124
67. Norra järnvägsstationens spårsystem	125
68. Stockholms östra station	131
69. Saltsjöbanan, tunnelmynningen i Stadsgården	133
70. » » viadukt vid Stora varfvet	134
71. » » viadukt öfver Danviksgatan	136
72. » » viadukt vid Danviken	137
73. Mariahissen	141
74. Droskstation på Brunkebergstorg	149
75. Åkardroska	151
76. Hyrkuskekipage	154
77. Täckt spårvagn	156
78. Öppen spårvagn	157

	Sid.
79. Spårvagnsstation vid Tegnérgatan	158
80. Nya spårvägsaktiebolagets stallar vid Roslagsgatan	159
81. Ångspårvagn	160
82. Ångslup (tilläggsplats vid Gamla Kungsholmsbrogatan)	163
83. Ångslup i vintertrafik (tilläggsplats vid Allmänna gränd)	164
84. Stockholms ångslupsaktiebolags varf vid Beckholmssundet	165
85. Ångfärja (tilläggsplats vid Nybroviken)	166
86. Katarinahissen	168
87. Brunkebergstunneln, östra mynningen	170
88. » västra mynningen	171
89. Stadsbud	172
90. Postverkets hus vid Rödbodtorget	177
91. Centralpostkontorets afdelning för ankommande bref	182
92. Tidningsexpeditionen packrum före affärdandet af en hufvudpost	184
93. Centralpostkontorets brefbärareexpedition	188
94. Breflådtömmare på posthusets gård	193
95. Optiska telegrafan i Stockholm	200
96. Stycke ur signalboken för den optiska telegrafan	201
97. Telegrafverkets hus (Skeppsbron n:r 2) samt huset n:r 8 Slottsbacken	203
98. Planer af telegrafverkets hus	204
99. Apparatsal i Stockholms telegrafstation (Morse-expedition)	206
100. Belltelefonapparat	209
101. L. M. Ericsson & k:is fabriksbyggnad, Tulegatan n:r 15, 17 och 19	211
102. Allmänna telefonbolagets första station, Malmskillnadsgatan n:r 27	212
103. L. M. Ericssons väggtelefonapparater	213
104. » » bordstelefonapparater	214
105. Allmänna telefonbolagets hufvudstation	215
106. Plan af apparatsalsvåningen i Allmänna telefonbolagets hufvudstation	216
107. Allmänna telefonbolagets apparatsal	»
108. Belltelefonbolagets station	218
109. Telegrafverkets telefonstation, sal för den lokala expeditionen	219
110. » » sal för den interurbana expeditionen	220
111. Rikstelefons väggapparat	221
112. » bordsapparat	222
113. » golfapparat	»
114. Stativ (Allmänna bolagets)	223
115. » » »	224
116. Allmänna telefonbolagets inledningstorn i Staden	225
117. Nedläggning af telefonkabeltrummor (Rikstelefon)	226
118. Telefonkabeltrummor (Rikstelefon)	227
119. » (Allmänna telefon)	228
120. Rikstelefonens underjordiska kabelnät 1896	229
121. Allmänna telefons underjordiska kabelnät 1896	»
122. Telegrafverkets verkstads- och förrådshus, fasad åt Svartens gata	231
123. Aftonbladets hus	235
124. » sätter	236
125. Nya Dagligt Allehandas hus	237
126. Stockholms Dagblads hus	238

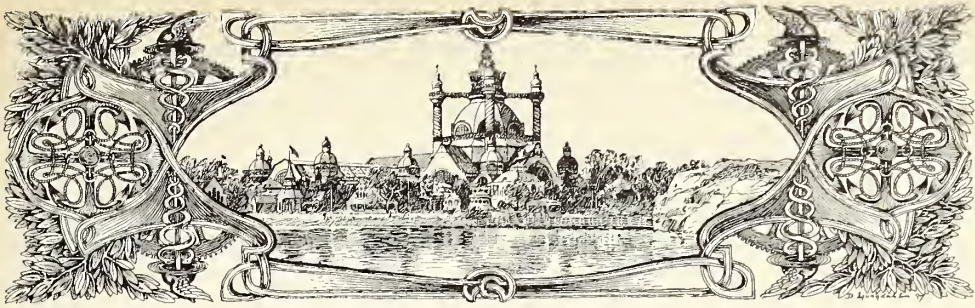
	Sid.
127. Dagens Nyheters rotationspress	239
128. Stockholmstidningens hus	240
129. Nya operahuset, sedt från Södra Blasieholmshamnen	243
130. Strömparterren	248
131. Bellmansro	252
132. Hasselbacken	253
133. Operakällarens matsal	254
134. Operakaféet	255
135. Operaterrassen	256
136. Hôtel Rydbergs matsal	258
137. Kaféet »Petissan»	259
138. Berns salong	261
139. Hôtel Rydberg, exteriör	263
140. Grand Hôtel	264
141. Från Tivoli på Djurgården	265
142. Gamla operahuset	272
143. Nya operahuset, fasad mot Gustaf Adolfs torg	287
144. » » plan af första radens våning	288
145. » » hufvudtrappan. Efter en akvarell af A. ANDERBERG	290
146. Dramatiska teatern	298
147. Utsikt öfver stora segelleden och Djurgården från Ersta	303
148. Årstaviken	304
149. Från Stockholms utkanter: Saltsjöbanan vid Danviken, »Lundins fåfånga» och Liljeholmens stearinfabrik	»
150. Furusund (Kungl. Svenska Segelsällskapets eskader till ankars)	305
151. Sandhamn	306
152. Dalarö	307
153. Södertelje kanal	308
154. Karta öfver Värmdön	310
155. Stora Maren på Tynningö	312
156. Karta öfver Svartsö	313
157. Hammarby sjö (Långsjön) sedd från Nacka	314
158. Udde vid Islinge på Lidingö	315
159. Strandparti vid Torsbyfjärd	316
160. Skurusund	»
161. Vid Neglingeviden	318
162. Hamnen vid Grinda	319
163. Grindafjärden	320
164. Från yttre skärgården (kapseglande lustkuttrar)	321
165. Från de yttersta skären	322
166. Fiskarstugor i skärgården	327
167. Tranebergsbro	332
168. Sturevägen	333
169. Drottningholms slott från parksidan	335
170. Ulriksdals slott	336
171. Från Hagaparken, vårbild	337
172. Rosendals slott	338
173. Sirishof på Djurgården	339

	Sid.
174. Utsikt öfver Järslasjön från Siklaborg, nära Nacka kyrka	340
175. Utsikt öfver segelleden från Villa Metsola på Lidingön	341
176. Kyrkvikens mynning sedd från Rasta på Lidingön	342
177. Utsikt öfver Norra Lagnö och Torsbyfjärd	»
178. Ångbåtsbryggan vid Norra Lagnö, söndagsmorgon	344
179. Djursholm; utsikt från vattentornet	»
180. Saltsjöbaden	346
181. Utsikt öfver Neglingeviden vid Saltsjöbaden	348

Planscher och Kartor.

Pl. 25. Stockholm sedt från minareterna på utställningens industrihall. Efter en fotografi af C. J. GIMBERG, autotypi af JUSTUS CEDERQUIST	Före titeln.
» 5. Höjd- och djupkarta öfver Stockholm och närmaste omgifningar. På underlag af Generalstabens karta öfver Stockholmstrakten förnämligast enligt mätningar af Stadsingeniörskontoret och K. Sjökarteverket sammanställd af G. DE GEER och K. SONDÉN 1897. Skala 1:20,000	I slutet.
» 6. Den äldsta kända karta öfver Stockholm. Original i Stadsingeniörskontoret. Färgtrycksfacsimile	»
» 7. Karta öfver Stockholm från senare hälften af 1600-talet. Original i Generallandtmäterikontoret. Färgtrycksfacsimile	»
» 8. General Charta öfver Stockholm med Malmarne Åhr 1733. Med Kongl. Maj:ts allernådigste Privillegio Vpsatt af PETRUS TILLEUS Stads Ingenieur. Fotolitografiskt facsimile	»
» 9. Plan af Stockholm ritad år 1802 och 1803 af CARL AKREL, graverad och utgifven år 1805. Fototypiskt facsimile	»
» 24. Karta öfver Stockholm af RUDOLF BRODIN och C. E. DAHLMAN rättad och med den nya stadsplanen kompletterad 1897. Skala 1:12,000. Med bikartor öfver <i>Staden inom broarna</i> , skala 1:6,000, och <i>Djurgården</i> , skala 1:24,000	»

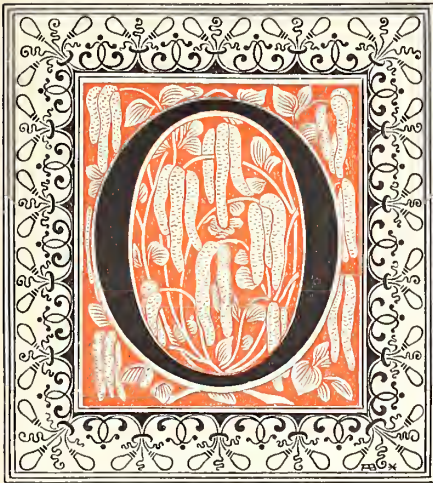

XXXIII.

STOCKHOLMS INDUSTRI, HANDEL OCH SJÖFART

AF

KARL KEY-ÅBERG.

Om Stockholms tidigare utveckling i industriellt och kommersiellt hänseende meddelas omfattande uppgifter i den afdelning af detta verk, som har till föremål att skildra stadens historia. Det kan därför icke blifva fråga om att här lämna någon mera detaljerad framställning af näringslivet inom staden under flydda sekler, då nämligen en sådan framställning i annat sammanhang redan föreligger, utan torde det för vinnande af en nödig bakgrund för skildringen af stadens nuvarande handels- och in-

dustriförhållanden, hvilka gifvetvis utgöra denna afdelnings hufvudföremål, vara tillräckligt att i korta, sammanfattande drag meddela en allmän öfverblick af näringarnas växlande tillstånd under de tider, som föregått vårt eget århundrade.

Såsom af den historiska afdelningen närmare framgår, var sannolikt hufvudändamålet med Stockholms anläggning att genom ett kustfäste bereda de gamla kulturbygderna rundt om Mälaren ett värn mot sjöröfvareföljens

strandhugg. Om också Stockholm sålunda under sin första tillvaro antagligen icke var annat än en enslig medeltidsborg, så förlöpte det dock helt visst icke lång tid, innan ett stadssamhälle började uppväxa i den nyanlagda fästningens skydd. Dennas läge var i flere afseenden alltför ypperligt för att så icke skulle blifva fallet. Här gick gränsen mellan två af det gamla Sveriges tätast befolkade landskap, här sökte Mälaren sitt utlopp till större vatten, härifrån var en gen, af tätliggande öar utvisad segelled öfver till Östersjöns ostkuster.

Yrkeskunnigt folk, köpmän och sjöfarare, drefvos af sitt eget intresse att bygga bo samt anordna hamnar och torg å en plats med sådan belägenhet. I ett bref från 1285 heter det också redan, att »staden inom få år blifvit folkrikare än de flesta andra städer i landet». Från medeltidens senare tidevarf (1319—1521) är Stockholm att betrakta icke allenast såsom Sveriges hufvudfästning, utan äfven såsom dess utan jämförelse viktigaste stad.

Hvad denna utveckling i sig innebar, får naturligtvis icke bedömas efter nutida begrepp om gynnsamt belägna städers uppblomstring och tillväxt. I vårt århundrade med dess oerhörda tillgång på arbetskraft och kapital, med dess kolossala mekaniska hjälpmedel och icke minst med dess fulländade trafikmedel, hafva här och hvar i af naturen rikt lottade länder städer likt sannskyldiga underverk på några årtionden ur intet utvecklats till för den materiella världskulturen betydelsefulla centralpunkter. Annorlunda gestaltade sig utvecklingen i medeltidens dagar. Då byggdes inga stora städer »på en dag». Folkträngseln och kampen för tillvaron voro ej då så pådrifvande som nu, rikedomarna slumrade ännu till god del i jordens sköte, ångkraften och elektriciteten hade ännu icke satt ilfart i det mänskliga arbetet, som i allt skred fram lugnare, men också otroligt mycket långsammare än nu.

Vid bedömandet särskildt af Stockholms tidigare utveckling och betydelse måste man taga i betraktande, att om staden också, med svenska ögon sedt, var fördelaktigt belägen, så låg den dock i en afkrok för medeltidsvärldens större handelsvägar, i ett folkfattigt land, hvars furuskogar och malmberg utgjorde dess hufvudsakliga, men ännu blott obetydligt tillgodogjorda rikedomar. Att förglömma är ej heller, att det mäktiga Hanseförbundet, som med afundsjuke och misstro följde hvarje uppåtsträfvande, till förbundet ej hörande stadssamhälle, under medeltidens sista århundraden stod på höjden af sin makt och särskildt i Östersjön redt sig allenavälde.

Efter dessa kortfattade erinringar må det mindre förvåna, att Stockholm efter en tillvaro af omkring tre hundra år enligt tillförlitlig källa endast räknade bortåt 1,200 skattdragande borgare och ändå kunde anses hafva utvecklats sig raskt. Hela invånareantalet torde vid ifrågakörande tid kunna anslås till 8 à 9,000 personer. Trots denna blygsamma folknúmer är staden, som sagdt, redan nu Sveriges hufvudort.

Borgerskapet var här, såsom i andra medeltida stadssamhällen, fördelat i tvenne hufvudklasser, den ena omfattande köpmän, den andra handverkare. Någon storindustri, motsvarande vår tids fabriksväsen, fanns icke till. Några vattenkvarnar i Norr- och Söderström äro de viktigaste industriella anläggningar, som omtalas i medeltida handlingar rörande Stockholm. Inom handverkarnes klass urskildes alltefter näringsfångets säregna art skilda föreningar, hvilka hvar för sig bildade en sluten enhet, som gemenligen kallades ämbete eller gille. Hvarje sådan förening hade sina särskilda stadgar eller skrän, som bland annat innehöllo noggranna bestämmelser om villkoren för nya medlemmars intagande. (Se närmare härom, liksom om medeltidens skråväsen i allmänhet, afd. IV: sid. 74 o. följ.)

Af de tolf hundra borgare, som lära funnits i Stockholm vid medeltidens slut, voro långt ifrån alla svenskfödde män. Staden kunde tvärt om nästan sägas vara en utländsk eller, närmare bestämdt, tysk by. Hanseaterna tillvällade sig tidigt ett oskäligt handelsvälde i Sverige. Betecknande för deras stora inflytande är, att allmänna stadslagen till och med föreskref, att hälften af bisittarne i de svenska stadsstyrelserna skulle vara tyskar. I Stockholm särskildt hotade det utländska elementet en tid att alldeles taga öfverhand. De svenskfödde borgarne blefvo rent af tyranniserade (Käpplingemorden). Bättre vardt det visserligen efter det minnesvärda slaget vid Brunkeberg, då ett beslut, uppburet af en allmän patriotisk hänförelse, fattades, hvarigenom den ofvannämnda förödmjukande bestämmelsen i stadslagen annullerades, men själfva det förhållande, att Sveriges och särskildt Stockholms näringslif i väsentlig mån hvilade i utlänningars händer, kunde detta beslut dock gifvetvis icke med ens tillintetgöra.

Krossandet af Hansans öfvervälde, hvilket välde väsentligen hade sin naturliga förklaring i tyskarnes större kapitalstyrka samt öfverlägsna yrkes- och handelsskicklighet, utgör, såsom bekant, en af Gustaf Vasas många regeringsbragder. Det är från hans tid Sverige räknar en egen utrikes handelsflotta. Och dock var Sverige aldrig till den grad beroende af Hanseförbundet som i början af Gustafs regering. Såsom ersättning för den hjälp hanseaterna lämnade Sverige under befrielsekriget mot Kristiern II, måste Gustaf bevilja dem de hänsynslösaste privilegier, hvarigenom Hansestäderna icke allenast erhöillo fullständig tullfrihet vid in- och utförsel af varor i Sverige, utan ock uteslutande rätt till all handel på Sverige, svenska köpmän fingo ej drifva handel utomlands med andra än Hansestäderna vid Östersjöns sydkust, och all seglats utom nämnda haf vardt svenska fartyg förbjuden.

Genom en klok statskonst, enkannerligen genom gynnande af de med hanseaterna i handel och makt rivaliserande holländarne (jfr. IV: sid. 123 o. f.) och till sist med vapenmakt (grefvefejden) lyckades dock Gustaf, såsom kändt, befria fosterlandet ur detta nesliga beroende. Vid hans död

torde Sverige ägt en egen utrikes handelsflotta af omkring ett par hundra fartyg, hvilka besökte icke blott hamnar och handelsplatser vid Östersjöns kuster, utan äfven Frankrike, Holland och England.

Hvad Stockholm särskildt beträffar, så var dess tillstånd synnerligen bedröfligt, när Gustaf fick staden i sitt våld. Belägringar, hungersnöd och Kristiern II:s bödelsyxa hade reducerat de skattdragande hushållens antal till omkring 300, en mängd hus voro nedrifna, andra stodo alldeles öde, stadens näringslif var så godt som afstannadt. (Se närmare härom IV: sid. 88.) Tack vare kraftiga och efter förhållandena afpassade regeringsåtgärder lyckades emellertid staden snart åter repa sina krafter. Vid slutet af Gustafs regering var Stockholms näringslif åter jämförelsevis ganska blomstrande. Sammanlagda värdet af de varor, som år 1559 infördes till staden, uppgick till 437,235 mark, och samma år utskeppades ensamt järn till ett värde af 214,208 mark. (Jfr. IV: sid. 128 o. f.) Året därpå utgingo från stadens hamnar omkring fyrtio svenska handelsfartyg till utrikes ort. Stockholms utrikes handel må möjligtvis något år under medeltiden hafva varit större, men för visso hade aldrig svenska fartyg då tagit en så betydande del i fraktfarten som nu. För visso kunde också Stockholm numera, med hänsyn till borgerskapets öfvervägande nationalitet, med fullare rätt än förr kallas en svensk stad.

* * *

Efter Gustaf Vasas tid kan Stockholms handels och industris historia, liksom de svenska näringarnas historia i allmänhet, delas i två stora perioder, hvaraf den ena sträcker sig ända till Oscar I:s regering, den andra åter där vidtager. Under hela den första perioden upprätthölls i mer eller mindre förändrad form medeltidens skyddssystem och skråväsen. Först år 1846 upphäfdes skråämbetena, hvarefter en alltigenom friare näringslagstiftning gör sig gällande, på samma gång som ett allmännare tillgodogörande af vissa uppfinningar (ångbåtar, järnvägar m. m.) åstadkommer de mest genomgripande omhvälfningar på hela den materiella kulturens och icke minst på industriens och handelns områden.

Under vår storhetstid, som tillhör den första af nyss urskilda perioder, uppmuntrades näringarna på bästa sätt i enlighet med tidens skyddsvänliga ekonomiska och handelspolitiska läror (merkantilsystemet). Skråväsendet reglerades och började tillämpas äfven på handeln. Minuthandlandena fördelades i societeter efter varornas art, alldeles som handtverkarne voro grupperade i ämbeten eller gillen. (Om den s. k. handelsparteringen, se närmare IV: sid. 134 o. f.) Städerna omhuldades på landsbygdens bekostnad och blefvo sins emellan fördelade i stapelstäder och uppstäder, af hvilka endast de förra ägde rätt till utrikes handel, en mängd handelssällskap, s. k. kompanier, instiftades och erhöilo monopol på handel med vissa

varor eller på vissa orter, m. m. Särskildt anmärkningsvärd är ock de styrandes sträfvan att förmedelst penningeunderstöd, privilegier, skyddstullar och införsel förbud i vårt land uppamma större industriella affärsföretag.

Stockholm var under denna tid framför alla andra städer föremål för regeringens omvårdnad. Med vapen gingo de svenska härarna att åt sitt fosterland eröfra väldet öfver länderna rundt om Östersjön, som segerens drömmar utlofvade skola vardas ett svenskt inhaf. Det gällde då också att göra Sveriges hufvudstad till en värdig medelpunkt i detta stolta välde. Därpå arbetades äfven med alla medel, som stodo till buds. För att gynna hufvudstadens handel fingo Norrlands och Finlands städer, med få undantag, ej drifva handel utom på Stockholm, dit hänvisades hufvudskeppningen af rikets tillverkning af järn och koppar, där privilegierades det ena handelskompaniet efter det andra, där omhuldades industrien mer än annorstädes. Rikskanslern Axel Oxenstierna kunde också med sanning yttra till stadens borgare, att »de sutte i en rosengård förmedelst sköna privilegier».

Staden utvecklade sig också i flere hänseenden hastigt och storartadt, äfven i fråga om handel och industri. Dess handelsflotta bestod vid Karl XI:s död af 229 fartyg, medan rikets öfriga städer ägde tillsammans 546 fartyg. Handelsomsättningen uppgick år 1660 till ett värde af omkring 5.1 millioner riksdaler, hvaraf omkring hälften (2.5 mill.) belöpte sig på utförseln. I staden anlades flere industriella verk, såsom skeppsvarf, ylle- och linneväfverier, sockersjuderier, tegel- och glasbruk. Det är från storhetstiden Stockholms, liksom hela Sveriges, fabriksindustri egentligen räknar sina anor. Bland handtverksnäringarna blomstrade framför alla skomakerier, skrädderier, snör- och hattmakerier, hvilka samtliga i de stora arméerna hade goda afnämare af sina alster.

Det är gifvet och känt, att det väldiga, mer än tjugooåriga krig, som nedbröt Sveriges stormaktsvälde, spred förödelsens styggelse öfver hela vårt land. All handel och industri dog bort under den långa orostiden (se närmare afd. IV). Men det är äfven känt, att Sverige, tack vare gynnsamma konjunkturer, goda skördar och omtänksamma regeringsåtgärder, jämförelsevis mycket hastigt efter återvunnen fred repade sina medtagna krafter. Att återväcka det afdomnade näringslivet utgjorde en af frihetstidens styrande ständers hufvudmål. De medel, som härför anlätades, voro alltjämt — bortsett från några mindre betydande afvikelser — sådana, som ingingo i merkantilsystemets vishetslära. Att närmare angifva dessa medel är härstädes icke platsen; jag vill endast påminna om utfärdandet af *produktplakatet* (1724), hvilket till den svenska sjöfartens fromma förbjöd hvarje främmande nation att hit införa andra än sitt eget lands produkter, om stiftandet af nya handelskompanier, om inrättandet (1739) af den s. k. *manufaktur-fonden*, en för fabriksidkare afsedd låne- och understödskassa, som fylldes af tullafgifter, om skråväsendets och tullskyddets befastande samt om utfärdandet

af diverse öfverflödsförordningar. Fabriksväsendet, framför allt textil- och tobaksindustrierna, var i synnerhet föremål för frihetstidens understöd och vård. Med statsmedel underhjälpes anläggandet af nya fabriker, rikliga tillverkningspremier utdelades, och lån tillhandahöllos på förmånliga villkor.

Nu, såsom under storhetstiden, gick Stockholm i spetsen för landets kommersiella och industriella utveckling. Enligt uppgifter, som blifvit hämtade ur officiella arkivhandlingar, uppgick stadens handelsomsättning med utlandet år 1739 till ett sammanlagdt värde af 8,780,993 daler silfvermynt (bortåt 12,000,000 kr., det olika myntvärdet oafsedt), däraf 4,465,756 daler belöpte sig på införseln och återstoden på utförseln. De s. å. i utrikesfart med last inkommande och utgående fartygen representerade tillsammans 54,396 svåra läster (97,913 ton), hvaraf 25,052 sv. läster, d. v. s. bortåt hälften, tillhörde svenska fartyg. Till jämförelse må meddelas, att hela Sveriges handelsomsättning berörda år värderades till 13,594,890 daler silfvermynt, däraf 6,588,709 för införseln, samt att de lastade fartyg, som s. å. besökte svenska hamnar mätte tillsammans 137,874 sv. läster, hvaraf 51,721 voro svenska.

Tjugotre år senare (1762) värderades Stockholms utrikeshandel till ett totalvärde af i rundt tal 5,425,000 rdr. sp. (21,700,000 kr.), hvaraf icke mindre än 3,288,000 rdr. påfördes utförseln, som sålunda hade en »öfverbalans» på 1,151,000 rdr. sp. Bland införselvarorna intogos de främsta rummen af spannmål (råg och korn), spånadsämnen (garn, lin, hampa, ull och silke) samt kaffe, socker, tobak, salt, vin och talg. De viktigaste utförselvarorna voro åter stångjärn och diverse järnvaror (kanoner, plogbillar, spik m. m.), koppar, mässingstråd, bräder, tjära, ylle- och sidentyger, krut samt flere nybyggda fartyg. Samma år ankommo till stadens hamn inalles 487 lastade och 26 barlastade fartyg, om sammanlagdt 30,072 sv. läster, medan 602 fartyg om 35,918 sv. läster därifrån afgingo i utrikes fart. Af alla dessa fartyg voro icke färre än 931 svenska med en sammanlagd dräktighet af 54,440 sv. läster, eller 82.5 % af samtliga fartygens totala dräktighet. De svenska fartygens öfverväldigande insats i fraktfarten måste naturligtvis tillskrifvas så väl verkningarna af produktplakatet som de lättnader i afseende å tullafgifter, som voro desamma beskärda.

Den uppblomstring i stadens handelsrörelse, hvarom ofvan angifna sifferuppgifter bära vittne, hade till förutsättning och följd uppkomsten af stora och mäktiga handelshus. Många voro också de namn, som under frihetstiden lyste inom hufvudstadens handelsvärld, och framom andra hafva namnen Arfwedson, Tottie, Grill, Lefebure, Bedoire, Plomgren och Kierman gått till eftervärlden.

Vidkommande stadens samtida industri hafva hallrätternas, i kommerskollegii arkiv förvarade berättelser att därom meddela mycket noggranna upplysningar. För exempelvis år 1760, då merkantilsystemet ännu stod i

sitt flor, upplysa dessa åldriga urkunder, att i Stockholm räknades icke mindre än 463 fabriker, hvaraf dock öfver 200 enligt nutida begrepp om fabriksdrift voro att hänföra till handtverk. Vid fabrikena sysselsattes inalles 9,840 arbetare, och de tillverkade varorna uppskattades till sammanlagdt 6,836,688 kr. (efter beräkningen 1 kr. = $1\frac{1}{3}$ daler silfvermynt). Af fabrikena tillhörde 182 textilindustrien, och vid dessa ensamt sysselsattes 8,097 arbetare. Väfstolarnas antal var 2,131, och tillverkningen belöpte sig till ett värde af 4,492,727 kr. Inom den med synnerlig förkärlek omhuldade sidenbranschen voro 69 fabriker (väfverier, bandfabriker och silkesrederier) i verksamhet med tillsammans 1,015 väfstolar, 2,448 arbetare och ett tillverkningsvärde af 1,823,440 kr. Bland väfverierna voro följande de förnämsta: And. Danielssons två sidenfabriker (anlagda 1725 och 1741, med 529 arbetare), Almoors sidenfabrik (anlagd 1741, med 255 arb.), Konschel & Conrads d:o (anl. 1731, med 224 arb.), Stéen & Thuring's d:o (anl. 1746, m. 141 arb.), Samuel Wieses d:o (anl. 1746, m. 110 arb.), Barnängens yllefabrik (776 arb. med inräkning af arbetarnes hustrur och barn), Nicl. Grundberg & C:is d:o (anl. 1740, m. 357 arb.), Hind. Volgenaus d:o (anl. 1736, m. 220 arb.), L. Princharlts d:o (anl. 1712, m. 221 arb.), Christiernin & C:is segelduks- och linneväfveri (anl. 1730, m. 578 arb.) samt borgmästaren Th. Plomgrens bomulls- och linnefabrik (med 104 arb.) m. fl. Bland stadens öfriga fabriksanläggningar märktes ett glasbruk å Kungsholmen (anlagdt 1687 och sysselsättande 32 arbetare), Rörstrands och Mariebergs porslinsfabriker (anlagda resp. 1729 och 1758, med tillsammans 250 arbetare), två större garfverier å Kungsholmen, med tillsammans 48 arbetare, det ena anlagdt 1737 och tillhörigt Chr. Eichhorn, det andra anlagdt 1752 af Jakob Graver, två handskfabriker, tillhöriga Baptist Laurent och C. W. Maugeott, 20 tobaksspinnerier (med inalles 465 arbetare), hvaraf de största tillhörde Jakob Hofving, Nils Schönberg, Anders Kihlman och Anders Norström, 4 sockerbruk, ett i staden mellan broarna, ett på Norrmalm, ett på Blasieholmen och ett vid Tantosjön å Södermalm, med tillsammanlagdt 39 arbetare, samt slutligen flere skeppsvarf, hvilkas årstillverkning och arbetspersonal dock icke äro medräknade i ofvan angifna totalsummor för staden. Af varfven var det staden själf tillhöriga, under Karl XI:s tid anlagda »Stora varfvet» vid Tegelviken det viktigaste.

För jämförelses skull må meddelas, att i hela Sverige (inkl. Finland) år 1760 räknades 763 fabriker, hvilka sysselsatte inalles 18,494 arbetare och hvilkas årstillverkning uppskattades till ett belopp af 9,822,371 kr. Af arbetarne hemmahörde, enligt hvad ofvan blifvit anfördt, mer än hälften i Stockholm, och af rikstillverkningsvärdet belöpte sig mer än $\frac{2}{3}$ på fabrikena därstädes.

Af hvad här blifvit sagdt torde det allmänna omdömet kunna försvaras, att frihetstiden med sin skyddsvänliga näringspolitik verkligen lyckades

framtrolla en efter tid och förhållanden ganska storartad industri- och handelsrörelse i vårt land, särskildt i hufvudstaden. Att denna var stadd i framåtskridande bevisas ock därutaf, att invånareantalet hastigt ökades: det uppgick år 1760 till 69,211 personer.

Från 1765—1766 års riksdag daterar sig, såsom känt, en viss tillbakagång i ultraprotektionismens tillämpning i Sverige. Från nämnda riksdag och intill Oskar I:s regering sträcker sig ett öfvergångsskede, hvarunder de maktägande, påverkade af nya nationalekonomiska läror, liksom på försök genomförde en och annan förändring i det af seklers häfd helgade skyddssystemet, utan att dock företaga något afgörande steg till dettas afskaffande.

Detta vid pass 80-åriga öfvergångsskede är, hvad Stockholm beträffar, kännetecknad af ett i ögonen fallande stillastående. Staden förlorade redan på 1760-talet sitt gamla monopol på den norrländska och finska handeln, och de båda krigen mot Ryssland (1788—1790 och 1808—1809) gjorde naturligtvis sitt till att hämma stadens utveckling. Folkmängden uppgifves ännu för år 1840 endast till 84,161 invånare. Stadens handelsflotta, som vid midten af 1700-talet lär hafva räknat 198 fartyg af omkr. 25,000 tons totaldräktighet, höll sig under hela tiden från år 1800 t. o. m. 1820 vid ungefär 34,500 tons dräktighet, gick därefter ända framåt 1830-talets slut oupphörligen tillbaka, steg därefter något, men räknade år 1846 dock icke flere än 143 fartyg, däraf 122 segelfartyg och 21 ångfartyg (hvaraf ett 10-tal dock voro mindre ångslupar) om tillsammans 20,327 ton. Handtverksindustrien lefde under brydsamma omständigheter. De facklärda medlemmarne i skrämbetena klagade öfverljuddt öfver tilltagande fuskeri, d. v. s. yrkesutöfning af andra än dem själfva, på samma gång som det vardt allt svårare att vinna mästerskap. Inom samtliga de yrken, hvilka enligt den i det följande omnämnda handtverksordningen af år 1846 voro att hänföra till egentliga handtverk, räknades i Stockholm, såsom af den å sid. 11 intagna siffertablån närmare kan inhämtas, vid midten af 1700-talet inalles 950 mästare. Detta antal hade år 1836 endast stigit till 986, och tio år senare hade antalet till och med nedgått till 941. Fabriksindustrien, som vid 1765—66 års riksdag fräntogs en god del af det rikliga statsunderstöd, densamma förut åtnjutit, gick brådstörtadt tillbaka. En mängd fabriker, som hittills upprätthållits genom statens mellankomst, måste upphöra med sin rörelse. Redan år 1800 voro de i Stockholm anställda fabriksarbetarnes antal förminskadt till mindre än hälften (4,689) af hvad det var 1760, och fabrikernas årstillverkningsvärde hade nedgått med mer än $\frac{1}{3}$; det utgjorde nämligen s. å. endast 4,416,988 kr. Den en tid så blomstrande väfveriindustrien var i synnerhet på ohjälplig tillbakagång. År 1840 voro allenast 916 väfstolar i verksamhet (mot 2,131 år 1760), och inom hela stadens textilindustri sysselsattes s. å. icke mer än 1,674 arbetare (mot 8,097 år 1760). Under tiden gick emellertid Norrköping, där år 1760 blott 188 väfstolar voro i gång, just på detta

industriområde raskt framåt. Där hade man hufvudsakligen lagt an på ylleväfnader, i Stockholm åter på sidentillverkning, och detta förklarar tillräckligt den olika utgången för de båda städernas sträfvanden inom ifrågasvarande verksamhetsområde.

* * *

Från Oscar I:s regering daterar sig, såsom sagdt och känt är, en nyttings ordning för näringarna i vårt land. En allmän rörelse till större näringsfrihet gick vid den tiden öfver världen, och denna rörelses vågor nådde äfven hit. Slag på slag riktades nu mot det gamla merkantilsystemets skyddsmurar. Genom den 22 december 1846 utfärdade fabriks-, handtverks- och handelsordningar upphäfdes äntligen de uråldriga skråämbetena och ersattes, med bibehållande af vissa fackprof, af allmänna, obligatoriska handtverks- och handelsföreningar; på 1850-talet afskaffades alla ut- och införselsförbud, hvarjämte tullarna nedsattes inom rimlighetens gränser; genom en förordning den 18 juni 1864 afskaffades de år 1846 införda obligatoriska handtverks- och handelsföreningarna och stadgades såsom allmän grundsats, att hvarje svensk man och kvinna är berättigad att i stad eller å landet idka handel eller fabriksrörelse, handtverk eller annan handtering, att till utrikes ort utföra och därifrån införa samt inrikes orter emellan fortskaffa varor, äfvensom att reda i skepp för så väl inrikes som utrikes fart. Alla fackprof, alla villkor om borgare rätt i stad för idkande af handtverk och handel voro härmed bortröjda. Det är från året 1864 den egentliga näringsfriheten räknar sin tillvaro i vårt fädernesland.

Samtidigt med att dessa epokgörande förändringar infördes i lagarna, tillgodogjorde sig vårt folk på allvar de omstörtande uppfinningar på den materiella kulturens fält, hvarmed slutet af 1700-talet och början af 1800-talet triumferat. Så anlades här på 1850-talet de första telegraf- och järnvägslinierna, så insattes allt flere ångfartyg i handels och trafikens tjänst (de första ångfartygen i Sverige byggdes i Stockholm åren 1816 och 1817, men först vid midten af 1850-talet började den svenska ångbåtsflottan blifva af någon betydelse), så kommo allt fullkomligare maskiner (mekaniska spinn- och väfstolar m. fl.) till användning inom industrien, m. m.

När härtill lägges, att landet åtnjöt fredslugn och i allmänhet välsignades med rika skördar, är det ingalunda förvånansvärdt, att den friare näringslagstiftningen inviger en storartad uppblomstringstid.

Stockholm, hvarom härstädes särskildt är fråga, har efter 1840-talets midt gått framåt som aldrig förr. Stadens folkmängd har hastigt ökat. År 1856 uppgick densamma till 100,000 och redan 1884 till 200,000 invånare. Vid 1896 års slut räknades 274,609 invånare. Stadens utrikes handelsomsättning, som ännu år 1855 värderades till endast 42,260,121 kr., hvaraf icke mindre än 28.6 mill. för införseln, uppgår för närvarande till omkr. 130 mill. kr., däraf

ända till omkr. 105 mill. kr. belöpa sig på införseln. Under frihetstiden hade stadens utförsel i allmänhet en betydande »öfverbalans», men handelsförhållandena hafva sedan dess, såsom synes, radikalt ändrat sig.

Stadens fabriksindustri har också skjutit kraftigt i växt efter den långa stilleståndsperioden 1765—1846. En allmän öfverblick öfver dess utveckling erbjuder nedanstående sammanställning af officiella uppgifter därom:

	Antal fabriker	Antal arbetare	Tillverk- ningens värde kronor
År 1840	591	3,763	6,317,298
» 1860	320	4,526	12,246,843
» 1870 ¹	314	5,994	18,061,544
» 1880	302	8,652	27,752,540
» 1890	370 ²	13,122	41,637,351
» 1895	424	16,314	55,249,100

Den i ögonen fallande nedgången i fabrikenas antal år 1860 äger sin förklaring i den omständigheten, att dels 63 år 1840 ännu befintliga textilfabriker år 1860 icke längre voro i verksamhet, dels flere små handtverksrörelser, som det förra året uppfördes såsom fabriksinrättningar, det senare året hänfördes till sitt egentliga näringsområde.

För öfrigt är att märka, att hvarken boktryckerier, ångkvarnar, mejerier eller större bagerier ingå i de anförda talen. Med inräkning af berörda industriella anläggningar torde Stockholm vid 1895 års slut hafva ägt omkring 490 fabriker, efter näringsstatistikens sätt att räkna fabrikenas antal, med omkring 18,700 arbetare och ett tillverkningsvärde af fullt upp 65 millioner kronor.

Men om sålunda storindustrien alltjämt förökade sina arbetskrafter och sin tillverkning, synes däremot den mindre industrien, handtverken, här som mångestädes i världen aftaga i betydelse. Såsom framgår af nedanstående, efter officiella arkivhandlingar utarbetade tablå rörande de yrken, som enligt 1846 års handtverksordning voro att hänföra till egentliga handtverk, för hvars utförfvande fackprof då ännu skulle vara af nöden, tillväxte i Stockholm mästarne liksom handtverksarbetarne antal högst betydligt under de närmaste årtiondena efter skråväsendets upphäfvande. Då under skråväsendets sista år endast 4,727 personer sysselsattes inom ifrågavarande yrkesgrenar, uppgick de inom samma yrken arbetandes antal år 1876 till

¹ Uppgifterna äro hämtade ur handels- och ekonomikollegii originalsammandrag öfver fabriksindustrien i Stockholm år 1870, hvilka icke fullt öfverensstämma med kommunalberättelsen för ifrågavarande år, i hvilken bland annat ölbryggerier och skeppsvarf uteslutits.

² Det i kommunalberättelserna angifna antalet 296 är för lågt.

7,054 personer. Detta antal har emellertid på senaste tiderna våldsamt sjunkit och utgjorde år 1894 allenast 4,529 personer, sålunda två hundratal mindre än år 1846.

Olika slag af handtverkare	År 1758	År 1836	År 1846		År 1866		År 1876		År 1894	
	Mästare	Mästare	Mästare	Arbetare	Mästare	Arbetare	Mästare	Arbetare	Mästare	Arbetare
Bagare	48	47	39	182	98	610	135	891	117	827
Bleck-, plåt- och kopparslagare	16	35	40	118	51	255	64	337	60	129
Bokbindare	23	37	41	123	67	203	67	330	51	186
Bryggare	105	68	76	294	30	426	17	518	2	3
Bygg- och murmästare	25	21	21	—	74	—	80	—	111	—
Gelbgjutare, gördelmakare och klockgjutare	28	19	27	87	14	51	9	29	14	35
Glasmästare och förgyllare . . .	19	22	25	53	47	72	46	85	41	84
Guldsmeder och juvelerare . . .	54	64	58	167	52	186	57	207	31	48
Handsk- och sämskmakare . . .	25	5	5	9	6	18	10	44	14	23
Hattmakare	17	25	10	20	13	60	17	73	8	9
Kakelugnsmakare	14	14	11	77	17	55	22	73	19	10
Knapp- och kammakare	18	11	7	26	10	13	10	14	1	10
Målare	21	41	42	122	111	197	136	215	126	147
Sadelmakare	26	27	23	81	31	88	37	98	24	57
Segelsömmare	8	6	7	6	11	26	7	32	7	15
Skomakare	131	208	152	735	241	578	278	552	195	324
Skräddare	113	125	140	694	165	367	227	484	191	515
Slaktare	44	21	14	103	82	156	92	233	35	126
Smeder och hofslagare	69	48	43	241	76	334	73	323	74	258
Snickare och stolmakare	67	79	95	406	148	651	194	680	141	310
Snörmakare och repslagare . . .	34	21	23	96	18	83	21	63	19	49
Svarfvere, block- och pump- makare	18	14	15	41	23	43	24	55	20	31
Tumbindare	27	28	27	105	18	81	19	76	7	25
Summa	950	986	941	3,786	1,403	4,553	1,642	5,412	1,308	3,221

Beträffande ofvanstående sifvertablå torde den anmärkningen böra göras, dels att förminskningen i arbetskrafter i ett och annat yrke (framför alla bryggerihandteringen) har sin grund däri, att en fabriksindustri upp- vuxit inom facket, dels att större delen af de arbetare, som sysselsättas inom bygg- och murmästareyrkena, såsom i allmänhet skäligen löst anställda, sedan gammalt icke redovisas till och af vederbörande myndigheter.

Stockholms handel har genom det järnvägsnät, hvilket numera utspinner sig från staden till landets aflägsnaste delar och in öfver Norges gränser, gifvetvis erhållit ett oerhördt mycket större fält än den ägde i forna dagar. Den utrikes handeln går emellertid ännu, bortsedt från handeln på Norge,

väsentligen sjöledes, och det är därför själfklart, att då stadens utrikes handelsomsättning, i synnerhet hvad införseln beträffar, så kolossalt förökats, äfven sjöfarten bör hafva i någon proportionerlig mån tilltagit. Nedanstående sammanställning af uppgifter från stadens hamnkontor ådagalägger, att så ock varit händelsen.

	Fartyg öfver 10 ton i in- och utrikes fart				S u m m a	
	Ankomna		Afgångna		Antal	Ton (tyska)
	Antal	Ton	Antal	Ton		
År 1856.	11,670	433,481	11,501	433,434	23,171	866,915
» 1876 ¹	18,431	1,300,227	18,362	1,261,964	36,793	2,562,191
» 1886.	27,147	2,186,203	27,256	2,102,802	54,403	4,289,005
» 1895.	23,910	2,014,770	24,008	2,039,019	47,918	4,053,789

Ofvanstående sifferuppgifter omfatta hvarken fartyg under 10 ton eller sådana fartyg, som endast passera stadens hamnområde. För att gifva en uppfattning om betydelsen af den sålunda i tablån oredovisade sjöfarten må meddelas, att de till staden år 1895 ankomna och därifrån afgångna fartyg under 10 ton utgjorde 20,035, och att hamnområdet s. å. blott passerades af 1,853 fartyg om tillsammans något öfver 160,191 ton. Under sistnämnda år besöktes sålunda Stockholm på in- eller utgående af inalles 69,806 fartyg, hvilket i medeltal gör 191 fartyg om dagen. Ångslupstrafiken inom hamnområdet är här gifvetvis lämnad alldeles ur räkningen.

Angående särskildt den *utrikes* sjöfarten meddelar kungl. tullverket årliga uppgifter rörande de i svenska hamnar in- och utklarerade fartygens antal och dräktighet. Då i dessa uppgifter fartyg upptagas endast en gång för hvarje resa, ankommande fartyg på den hamn, där det först inklaras, och afgående fartyg, om det är barlastadt, på utklaringshamnen, men om det för last, på den hamn, där den hufvudsakliga delen af lasten intagits, säger det sig själf, att många fartyg kunna i verkligheten från en utrikes resa ankomma till eller med destination på utlandet afgå från en viss hamn, utan att i berörda uppgifter blifva upptagna just på den hamnen. Enligt tullverkets vidrörda redogörelser för år 1895 ankommo i utrikes fart till Stockholm samma år inalles 1,565 fartyg om tillsammans 575,843 ton och afgingo i samma fart 1,330 fartyg om sammanlagdt 409,144 ton. Jämföras härmed de förut relaterade uppgifterna angående stadens utrikes sjöfart år 1762, då inalles 1,115 fartyg om inalles 118,782 ton (= 65,990 svåra läster) i nämnda fart ankommo till och afgingo från staden, är skillnaden onekligen högst betydlig. Under det emellertid ända till 82.5

¹ De sifferuppgifter, som meddelas i Stockholms kommunalberättelser beträffande hamntrafiken år 1866, äro uppenbarligen inkomparabla med de här för andra år angifna.

proc. af de för år 1762 redovisade fartygens totala dräktighet tillhörde svenska fartyg, voro af de för 1895 antecknade fartygen endast 838 svenska med en sammanlagd dräktighet af 316,699 ton eller icke fullt 32.2 proc. af samtliga de i den utrikes farten deltagande fartygens sammanräknade tontal. Stadens egna handelsflotta har likvisst ansenligen tillväxt under senare årtionden, men större delen af densamma utgöres af mindre fartyg, som sysselsättas i inrikes fart. En allmän öfverblick öfver ifrågavarande handels-

J. Jäger fot.

1. Eldkvarn.

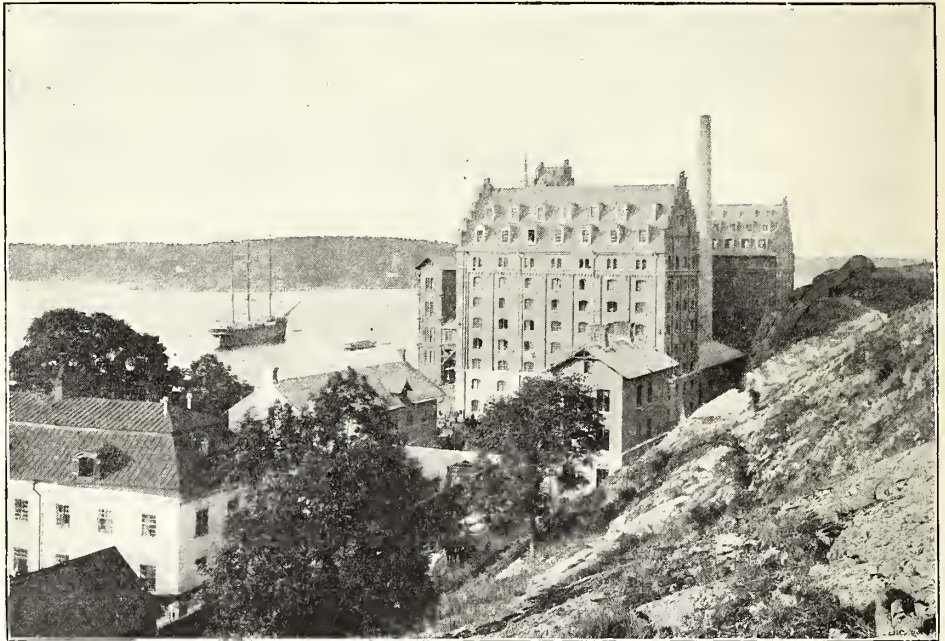
flottas tillväxt erbjuder följande sammanställning af sifferuppgifter, hämtade ur sjömanshusets och öfverståthållareämbetets originalförteckningar.

Vid slutet af	Segelfartyg		Ångfartyg		Summa	
	Antal	Ton	Antal	Ton (tyska)	Antal	Ton
År 1846.	122	19,898	21	429	143	20,327
» 1856.	140	25,520	44	2,500	184	28,020
» 1866.	72	16,937	89	4,451	161	21,388
» 1876.	69	13,590	162	22,106	231	35,696
» 1886.	38	5,726	220	30,880	258	36,606
» 1894.	56	13,777	231	39,899	287	53,676

* *

*

Af hvad härmed är med siffror styrkt rörande Stockholms industriella och kommersiella utveckling sedan 1840-talets midt framgår såsom en allmän sammanfattning, att stadens fabriksindustri under detta tidsskede af omkring 50 år mer än 8-dubblat, ja, förmodligen 10 gånger förökad sin tillverknings årsvärde, men att i stället handtverksindustrien på senaste tid gått hotfullt tillbaka, att värdet af stadens handelsomsättning med utlandet i det minsta 3-dubblats, men att importen alldeles öfverväldigat exporten, att hamntrafiken med hänsyn till de besökande fartygens totala dräktighet ungefär 5-dubblats, men att hvad den utrikes sjöfarten särskildt vidkommer, densamma numera proportionsvis besörjes mycket mindre af svenska fartyg

A. Blomberg fot.

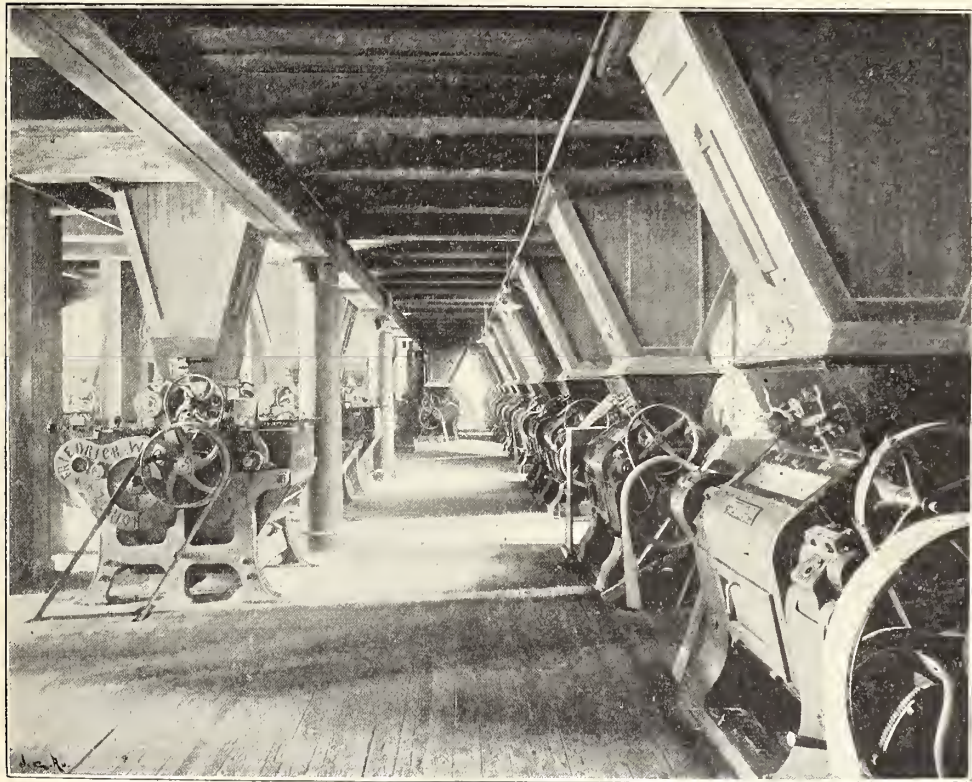
2. Saltsjökvarn.

än under frihetstiden, samt att dräktigheten af stadens handelsflotta, som till betydande del är använd i inrikes fart, i sin helhet stigit med öfver 160 procent.

Industrien.

Stockholm intager i närvarande tid en visserligen synnerligen framskjuten plats bland Sveriges industriorter, enär dess fabrikers sammanlagda årstillverkning torde, såsom ofvan blifvit sagdt, uppgå till omkring 65 mill. kr., men det är dock långt ifrån att Stockholm i våra dagar äger en sådan relativ industriell betydelse för Sverige i dess helhet, som det ägde före näringsfrihetens dagar. Ännu år 1840 representerade industrien i hufvudstaden närmare 30 proc. af hela rikets fabrikstillverkning, men sedan dess

har den storartade sågverksindustrien utvecklats sig i Norrland, sedan dess hafva brännvinsbränneri-, maldrycksbryggeri- och mejerihandteringarna med otrolig hast utvecklats sig till verkliga storindustrier, sedan dess hafva hvitbetsråsockerbruk, trämasse- och tändsticksfabriker m. fl. andra större anläggningar uppvuxit här och hvar i landet. År 1840 beräknades Sveriges hela storindustri, oberäknadt järnverken, hafva producerat varor för 21,199,577 kr.; år 1895 kan rikets sammanlagda tillverkning af fabriksvaror (bergverksprodukter naturligtvis häri ej inräknade) åtminstone ej värderas *under* 600

3. Saltsjökvarn, »valsbotten».

mill. kronor, då man tager i betraktande, dels att de fabriksklasser, som officiellt redovisa sin tillverkning, för samma år uppgåfvo ett sammanräknadt tillverkningsvärde af närmare 419 mill. kr., dels att beträffande handelskvarnarnas, sågverkens, mejeriernas och boktryckeriernas tillverkningar, som icke ingå i angifna belopp, ensamt exporten af sågade och hyflade trävaror samt mejeriprodukter numera uppgår till ett årsvärde af omkring 145 mill. kr. Stockholms relativa betydelse i industriellt afseende har sålunda högst afsevärdt gått tillbaka, och dess insats i Sveriges fabriksproduktion torde numera icke kunna skattas till mer än vid pass 11 proc. af det sammanlagda produktionsvärdet.

Sveriges allra viktigaste exportindustrier saknas så godt som alldeles i Stockholm. Där finnes intet större sågverk, intet egentligt järnverk, ingen trämassfabrik, intet pappersbruk, ingen tändsticksfabrik. Stadens flesta och viktigaste fabriker tillhöra de båda industrigrupper, som pläga benämnas närings- och nyttningsämnesindustri samt metallindustri.

Inom den förstnämnda af dessa grupper arbetade, enligt föreliggande uppgifter, år 1895, med inräkning af kvarnverk, mejerier och större bagerier, inalles 144 fabriker med tillsammans omkr. 3,869 arbetare och ett samman-

A. Rydén fot.

4. Reinholds bageri.

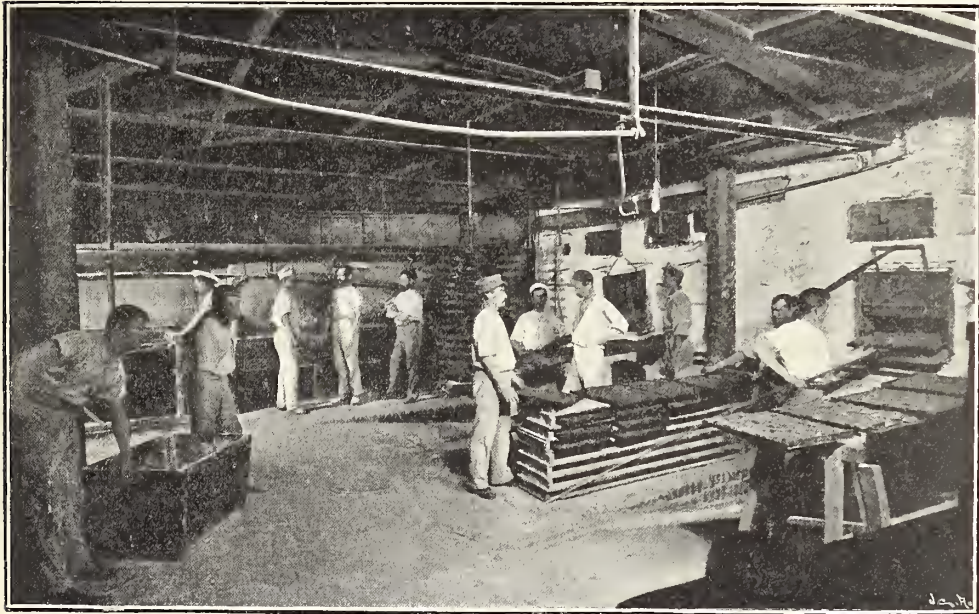
lagdt tillverkningsvärde af vid pass 26.4 millioner kronor. Inom till samma grupp hänförlig handtverksindustri voro s. å. sysselsatta 782 personer.

Bland de mest storartade etablissemanten inom denna industri märkas först och främst tre stora ångkvarnar. Den största af dessa är belägen strax vid början af Kungsholmen och Mälarens norra strand och tillhör *A. Swanberg & kis kvarnaktiebolag* (fig. 1).¹ Redan år 1807 uppförde öfverintendenten A. N. Edelerantz å berörda plats en kvarn, hvilken drefs af en

¹ Bilderna i detta kapitel hafva tillkommit på så sätt att ett cirkulär från redaktionen utsändts till de större industriella etablissemanten med uppmaning att insända till reproduktion lämpliga fotografier. Denna uppmaning har emellertid från åtskilliga håll lämnats obesvarad.

ångmaskin, förfärdigad i England och den första som i Stockholm begagnades. Anläggningen erhöll allmänt benämningen Eldkvarn. Denna kvarn drabbades af eldsvåda år 1878, och i dess ställe uppfördes af A. U. Svandberg och F. Althainz det stora nuvarande etablissementet, som i dagligt tal ärf't sin föregångares namn. År 1888 öfvergick Eldkvarn till ofvannämnda aktiebolag, hvars verkställande direktör f. n. är en son till den förut nämnde F. Althainz. Den andra kvarnen (ägare: *Ångkvarnsaktiebolaget Viktoria*) är belägen å Södermalm, och den tredje, som tillhör *Wembergs & Ramstedts ångkvarnsaktiebolag* (stadf. 1883), å Norrmalm.

Strax utanför stadens egentliga område, på södra stranden af Saltsjön,

A. Rydin fot.

5. Danska ångbageriet (s. k. svenska bageriet).

just där Stockholms stads och Nacka sockens områden mötas, reser sig en fjärde handelskvarn, den s. k. *Saltsjökvarn* (fig. 2, 3). Denna byggdes år 1891 efter Seck-Darmstadt system och utgöres af ett väldigt, i rohbau utfördt tegelkomplex, som med sina spetsgafflar reser sig åtta våningar i höjden, utom den midt på fasadens framsida belägna tornbyggnaden, som är hela tolf våningar hög. Komplexet sönderfaller i tre eller egentligen fyra, af brandmurar skilda och från hvarandra fullt själfständiga afdelningar: två flyglar, den ena inrymmande de stora behållarne för spannmålen, byggda efter silosystemet och rymmande öfver 6,000 ton spannmål, den andra inrymmande lagervindarna för det färdiga mjölet, samt midtpartiet, hvilket inrymmer själfva kvarnen med alla dess olika valsar och siktar, samt närmast siloflygeln ett ytterst sinnrikt rensverk. Bakom hufvudpartiet

ligger, lägre än detta och isolerad från detsamma, ett maskinhus med ett väldigt maskinrum i midten, med maskiner så väl för kvarnens drift som för den elektriska belysningen. Till vänster om maskinrummet ligger en verkstad och till höger det stora pannrummet. Fristående på gården strax bredvid maskinhuset reser sig den jättelika skorstenen. Framför fasaden ligger det ofvannämnda tornet, hvars ena afdelning är isolerad och innehåller det med branddörrar till alla våningar försedda trapphuset, som i händelse af eldfara erbjuder en fullt säker nedgång; den andra inrymmer

B. Orling fot.

6. St. Eriks bryggeri.

ett förensverk, dit spannmålen kommer direkt öfver en viadukt från elevatorm. Från fartyget till elevatorm, därifrån till förenshuset, från detta till siloflygeln, där den alltjämt hålles i vandring, och genom rensningen passerar alltså spannmålen utan att behöfva röras af händer in i kvarnen, där den likaledes mekaniskt går genom de olika maskinerna, valsar och siktar, för att förmalas till de olika märken af mjöl, som etablissemnet för. Kvarnen tillhör *Holmberg & Möllers kvarmaktiebolag*.

För bedömandet af den betydelse kvarnindustrien inom Stockholm äger, kan upplysas, att totalproduktionen af mjöl och kli vid nämnda fyra etablissemnt år 1895 uppgafs till omkr. 80 mill. kg. Samma år infördes

till Stockholm från utrikes ort icke mer än vid pass 3.5 mill. kg. till mjöl och gryn förmald spannmål, hufvudsakligen hvetemjöl, och 1.5 mill. kg. kli, mot resp. 12 och 2.8 mill. kg. under närmast föregående år.

Inom den kvarnrörelse närliggande bagerihandteringen äro flere stora rörelser i verksamhet, såsom bland andra *Reinholds ångbageri- och konditoriaktiebolag* (stadf. 1888; fig. 4), *Aktiebolaget Viktoriabageriet* (stadf. 1892), *Danska ångbageriet* (fig. 5), tillhörigt C. W. Schumacher, *Öhmanska bageriet*, tillhörigt H. J. Westerdahl, *Stockholms bageriaktiebolag* (stadf. 1873)

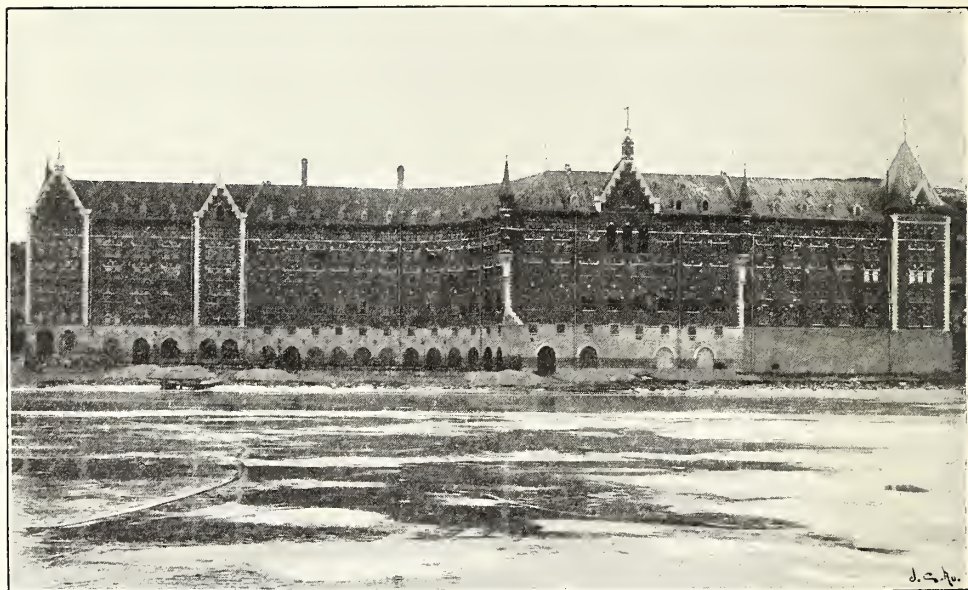
B. Orling fot.

7. S:t Eriks bryggeri, gamla byggnaden och gården.

samt *Westerdahl & Karstens bageri*, ägare A. R. Westerdahl. Det stora bageri, som tillhör förstnämnda bolag, är beläget vid Stora Badstugatan 36 och Luntmakaregatan 43 å Norrmalm och grundades på 1850-talet af Edv. Reinhold († 1876), hvars yngre broder Aug. Reinhold f. n. är bolagets verkställande direktör. Bageriet började i relativt liten skala, men utvecklades snabbt. Omsättningens värde, som det första verksamhetsåret belöpte sig till omkring 80,000 kronor, steg redan år 1860 till 180,000 kronor, tio år senare utgjorde det 300,000 kronor och år 1890 vid pass $\frac{1}{2}$ mill. kronor. Antalet arbetare vid bageriet var år 1860 endast 9, men utgör för närvarande 85, hvaraf omkring hälften äro egentliga bageri- och konditoriarbetare.

Den för Sverige under senaste årtionden så hastigt och rikt uppblomstrande mejerihandteringen är i Stockholm företrädd af flere större affärsrörelser, af hvilka dock endast 3 à 4 drifva mejerier inom stadens eget område. Bland de sist afsedda företagen äro *Stockholms mjölkförsäljnings-aktiebolag* (stadf. 1880) och *Mejeriaktiebolaget Viktoria* (stadf. 1889) de viktigaste. Det förstnämnda bolaget drifver en särskildt storartad rörelse, som omfattar icke allenast eget mejeri i hufvudstaden, utan ock ett flertal mejerier i stadens omnejd.

Bland de fabriksklasser, hvilkas verksamhet är ägnad åt tillverkningen af dryckesvaror, intaga maltdrycksbryggerierna utom all fråga den

G. Fr. Klemming fot.

8. Münchens bryggeri.

främsta platsen. I Stockholm äro för närvarande icke färre än 16 större bryggerier i verksamhet, af hvilka de flesta tillverka bayerskt öl och endast två à tre gjort tillverkning af porter till sin specialitet. Af hela kvantiteten i Sverige efter fabriksmässiga metoder tillverkade maltdrycker, som år 1895 uppgick till 1.74 mill. hl., producerades 0.54 mill. hl. i Stockholm. Och dock är det först från år 1843 som denna fabriksnäring räknar sina anor. Dess förinnan drefs maltdryckstillverkningen i vårt land utslutande efter gamla, handtverksmässiga metoder, och först sagda år var det som f. d. löjtnanten Fredrik Rosenqvist å Södermalm anlade det första underjäsningsbryggeriet efter tyskt mönster. Så småningom trängde det nya igenom, och genom ångkraftens användande och de mindre kapitalens sammanslutning i aktiebolag har maltdryckstillverkningen alltmera öfvergått till en fabriksnäring. Bland de större ölbryggerietablissemang, som f. n. äro

verksamma, märkas bland andra *Sankt Eriks bryggeri* å Kungsholmen, *Münchens bryggeri* å Söder Mälarstrand samt *Stora bryggeriet* vid Hornsberg å Kungsholmen.

Det förstnämnda af dessa bryggerier (fig. 6, 7) anlades år 1859 under firma Stockholms Bryggeriaktiebolag och var då afsedt för en årlig tillverkning af 1 mill. kannor öl, hvilken kvantitet dock först uppnåddes efter närmare 20 års verksamhet. Efter en eldsolycka i början af året 1874 blef bryggeriet till stor del ombyggt och har sedan dess mer än fyrdubblat sin från början beräknade tillverkning. Tillverkningen uppgår nämligen nu till omkring 110,000 hl. eller mer än 4 millioner kannor underjästa maldrycker. Den vid bolaget anställda personalen uppgår till omkring 280 personer. År 1881 förändrades firman till den nuvarande: Sankt Eriks Bryggeri-aktiebolag.

Münchens bryggeri (fig. 8, 9) räknar anor från år 1855, då herrarn W. Hellgren & ki och Brusell & ki för bryggerirörelse inköpte en del af de tomter vid Söder Mälarstrand, där nämnda bryggeri är beläget. Bryggeriet, som år 1861 sattes på aktier, nedbrann totalt påsknatten 1893, efter hvilken brand det återuppbyggdes i sitt nuvarande skick. Till-

G. Fr. Klemming fot.

9. Münchens bryggeri, hartsning af liggare.

verkningen, som år 1862 uppgick till endast 5,000 hl., har under tiden betydligt ökat och uppgick år 1896 till icke mindre än 52,000 hl.

Stora bryggeriet (fig. 10) är en jämförelsevis ung skapelse. Det bolag, som drivet affären — Aktiebolaget Stora bryggeriet — konstituerades med ett aktiekapital af 1,475,000 kr. den 3 mars 1890 och började i juni 1892 sin försäljning, sedan de storartade lokaler, det låtit uppföra på sina tomter ute vid Hornsberg, blifvit färdiga och tillverkningen fortgått så länge, att en tillräcklig kvantitet brygd fanns lagrad och färdig. Bryggeriets lokaler äro anlagda i stor skala — det kan i storlek täfla, väl ej med Tysklands allra största, men dock med dess större etablissement af samma slag. Det tillverkar redan en ölkvantitet af öfver 35,000 hl. om året. De storartade lokalerna, om hvilka afbildningen ger ett begrepp, presentera sig synnerligen prydligt. Framför allt gör sig byggnaden vackert gällande utåt Ulfunda-

sjön med sina flankerande flyglar, sitt lifligt grupperade midtparti med högt resta torn, tureller, omfattningar och murband i tegel, murytor i gul spritputs och sin höga, gråa stenfot. Antalet vid etablissementet anställda personer uppgår f. n. till öfver 160.

Förutom de redan nämnda bryggerierna märkas: *Bjurholms* bryggeri, långt ute å Södermalm vid Östgötagatan, samt *Hamburgerbryggeriet*, *Vasabryggeriet*, *Grönwalls*, *Neumüllers* och *Nürnbergers* bryggerier, hvilka 5 samtliga tillhöra det år 1889 stadfästade *Aktiebolaget Stockholms bryggerier*, vidare *Berlinerbryggeriet*, *F. W. Billes* och *Gustaf Pichls* bryggerier samt *Aktie-*

A. Rydén fot.

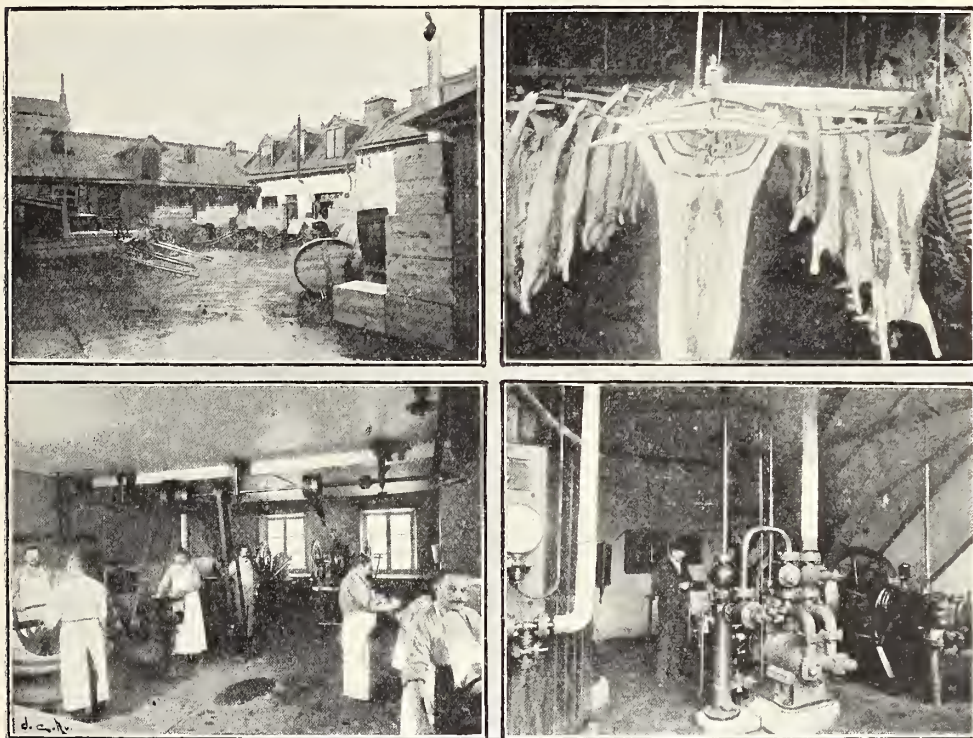
10. Stora bryggeriet.

bolaget Pilsenerbryggeriet och *Viktoriabryggeriet*, *C. A. Grönwall*. Tillverkning af porter bedrifves såsom specialitet af det år 1895 stadfästade *Aktiebolaget H. E. Carlstens porterbryggeri* samt det mindre s. k. *Edinburger porterbryggeriet*.

Om ock Stockholm inom maldrycksnäringen intager en synnerlig framstående plats, så är dess insats i tillverkningen af punsch, denna vara som fått namn af Sveriges nationaldryck, dock ännu mera dominerande. Stockholmspunsch förtäres så godt som öfver hela Sverige. Totaltillverkningen inom riket af denna dryckesvara torde uppgå till närmare 2.5 mill. liter, d. v. s. något öfver $\frac{1}{2}$ liter pr invånare, och af denna kvantitet produceras omkring hälften ensamt i Stockholm. Öfver 40 affärsrörelser äro i hufvudstaden sysselsatta med ifrågavarande tillverkning, och bland dessa torde

de mest betydande, med hänsyn till omsättningens storlek, vara: *J. Cederlunds Söner, Högstedt & k:i, C. A. Lindgren & k:is vinhandelsaktiebolag, J. L. Lundberg & k:i, J. D. Grönstedt & k:i, Forsgrén & Wilcken, P. Skogh & k:is vinhandelsaktiebolag, Carl Rabén* samt *Stockholms vinhandelsaktiebolag*.

Bland öfriga dryckesvarufabriker inom Stockholm märkas ett å Södermalm beläget *brännvinsbränneri*, hvarest äfven tillverkas prässjäst, tre spritfabriker, två belägna å Södermalm, hvaraf den ena utgör en filial af det kapitalstarka *Scenska Spritförädlingsaktiebolagets* i Karlshamn idkade hufvud-

11. Slakteriaktiebolaget Normalm.

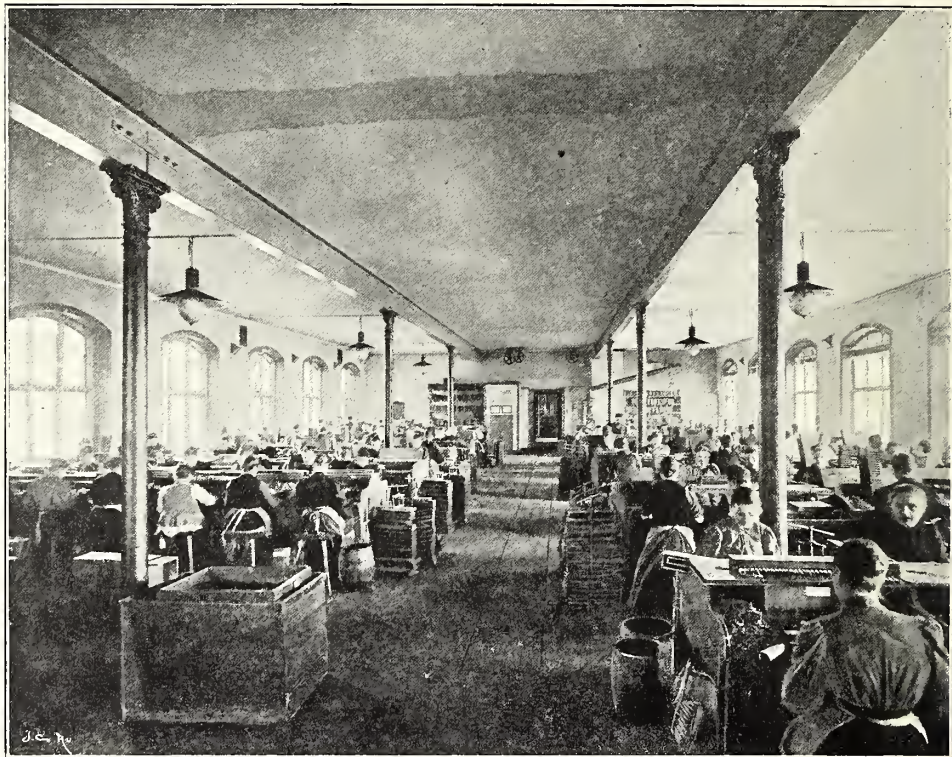
Fabriksgården.
Korffabriken.

Kylrum.
Kylmaskineri.

rörelse, och en, benämnd *Stockholms spritfabrik*, nyanlagd vid Hornsberg å Kungsholmen, vidare en mängd mineralvatten- och läskedrycksfabriker (bl. a. *Apotekarnes mineralvattens aktiebolags* och *Instruktionsapoteket Nordstjärmans* vattenfabriker) samt ändtligen ett likörbryggeri, tillhörigt *Skandinaviska Benedictine-kompaniet, Emil Hermann & k:i*, och tre frukt- och bärvinfabriker. I stadens närhet äro för öfrigt belägna tre brännvinsbrännerier, samtliga förenade med prässjästfabriker, nämligen vid Enskede, Jästängen och Sollentnaholm.

Till närings- och njutningsämnesindustrien äro gifvetvis många andra fabriksklasser än de nu nämnda att hänföra, såsom charkuterivaru-

fabriker, chokolad- och karamellfabriker, kaffesurrogatfabriker, sockerraffinaderier, tobaksfabriker m. fl. Inom den förstnämnda fabriksklassen arbeta många och betydande affärsrörelser i hufvudstaden, såsom *Slakteriaktiebolaget Norrmalm* (stadsf. 1895; fig. 11) och *Slakteriaktiebolaget i Stockholm* (stadsf. 1874), hvilket sistnämnda bolag sysselsätter bortåt 100 arbetare och hvars årliga tillverkning af hvarjehanda kött- och fläskvaror uppskattas till ett värde af närmare 1 mill. kronor. Beträffande åter sockerraffinaderierna funnos redan under 1700-talet i Stockholm flere sockersjuderier, och år 1840

A. Rydin fot.

12. Helligrens tobaksfabrik, cigarrfabriken.

voro icke färre än 13 dylika anläggningar därstädes i verksamhet. År 1860 hade antalet nedgått till 6, och numera finnes icke mer än en, nämligen *Tanto sockerbruk*, som anlades redan under förra århundradet. År 1895, då ett andra sockerbruk ännu var i verksamhet — nämligen sockerbruket vid Brännkyrkagatan — sysselsattes omkring 280 arbetare inom denna industri, och årstillverkningen uppgick s. å. till 8.68 mill. kg. socker, utgörande $\frac{1}{8}$ af rikets hela tillverkning af raffineradt socker.

Tobaksfabriker funnos äfven, såsom i den historiska öfverblicken blifvit framhållet, i mängd under 1700-talets senare hälft i Stockholm. Då tillverkades emellertid nästan uteslutande kardus- och rulltobak samt snus, hvaremot numera den nyare produktionen af cigarrer och cigaretter vunnit

ett betydande insteg. Såsom kännetecknande för omslaget i förbruknings-sättet af tobak må meddelas, att exempelvis år 1760 i Stockholm funnos 4 ordentliga s. k. *pipbruk*, som beredde sysselsättning åt 55 arbetare. Samtidigt drefvos 14 tobaksplantager inom stadens råmärken, och årsskörden uppgick till omkring 14,850 kg. För närvarande äro några och tjugo tobaksfabriker i verksamhet i Stockholm. Deras sammanlagda tillverkning uppgick år 1895 till 194,410 kg. cigarrer och cigaretter, 123,809 kg. kardus- och 132,082 kg. press- och tuggtobak samt 1,705,584 kg. snus; med ett åsatt totalvärde af 4.2 mill. kronor, representerande något öfver $\frac{1}{3}$ af hela till-

13. Bergsunds mekaniska verkstad.

verkningsvärdet för Sveriges tobaksindustri. De största rörelserna på detta område äro: *W:m Hellgren & C:o* och *Jac. Fr. Ljunglöfs tobaksfabriks aktiebolag*.

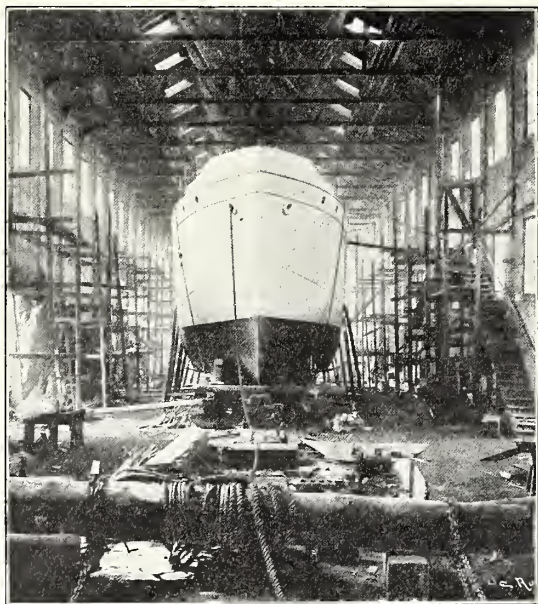
Tobaksfabriksfirman *W:m Hellgren & C:o* (fig. 12) räknar anor från 1849, då Joh. Bäckström ingick i den år 1841 bildade firman *W:m Hellgren*, som omdöptes till *W:m Hellgren & C:o*. Affären, som från början endast afsåg fabrikation af snus och röktobak, var vid sin grundläggning tämligen obetydlig: den sysselsatte endast 5 arbetare och räknade första året en omsättning af omkring 30,000 kr. Uppsvinget blef emellertid hastigt, och utvecklingen har nu gått därhän, att etablissemntets arbetare f. n. uppgå till omkr. 460, och värdet af dess egen tillverkning år 1895 uppgick till

1,373,000 kr., hvartill dock dessutom kommer att från 1894 vid fabriken för tobaksfabriksaktiebolaget *Brinck, Hafström & C:is* räkning tillverkats snus, tugg- och röktoak, cigarrer och cigaretter till ett värdebelopp af 471,000 kr.

Innan jag lämnar denna öfersikt af närings- och njutningsämnesindustrien i Stockholm, tillåter jag mig särskildt nämna *Th. Winborg & C:is* välkända fabrik för tillverkning af ättika, såser, soja m. m.

* * *

Inom den andra stora industrigruppen, metallindustrien, drefvos i Stockholm år 1895, med inräkning af skeppsvarf och fabriker för tillverkning

14. Bergsund, stora båtskjulet.

af elektriska apparater, inalles 110 fabriker med tillsammans 6,574 arbetare och ett tillverkningsvärde af 16,7 mill. kr. Inom till gruppen hänförlig handtverksindustri voro samtidigt inalles 791 personer verkssamma.

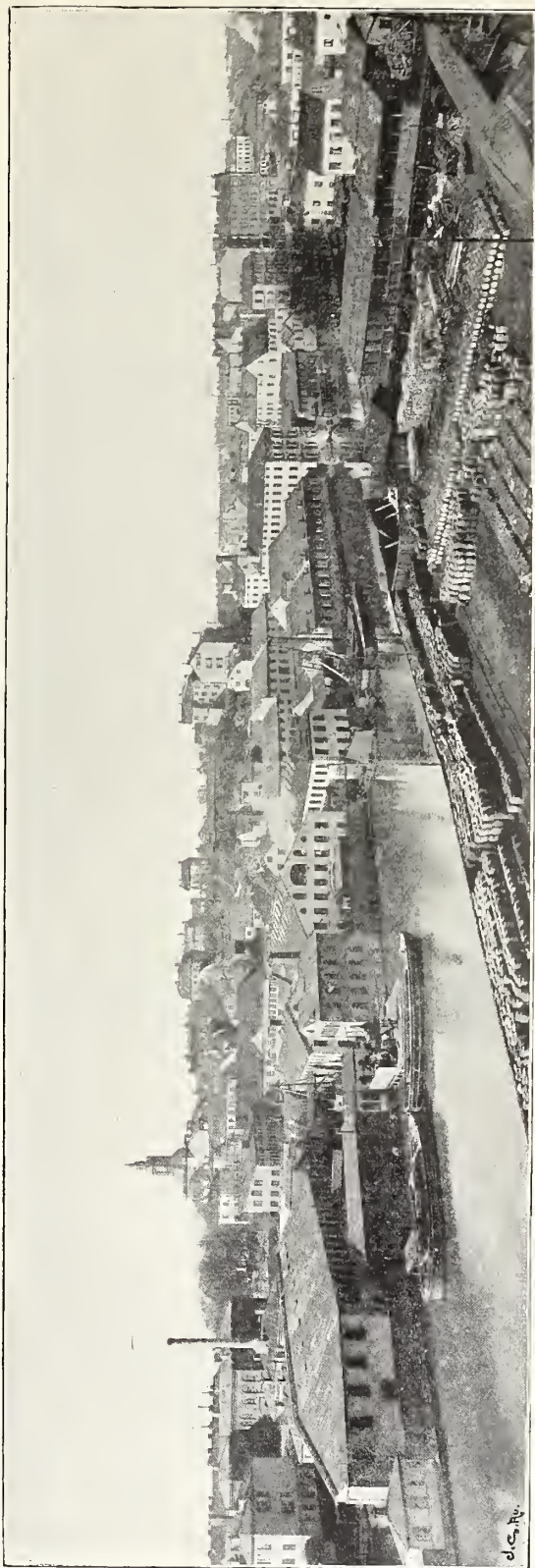
Järn- och stålfabrikererna intaga utan täfian rangplatsen inom denna industri, och dock äro dessa anläggningar af ett jämförelsevis ungt datum. År 1769 anlades af Thomas Lewis vid Bergsund å Södermalm den första mekaniska verkstaden i Sverige. Ännu år 1820 funnos i Stockholm blott två dylika verk af nämn-

värd betydelse, nämligen Bergsund, då tillhörigt den hit inflyttade engelsmannen G. D. Willeke, och den berömde Samuel Owens år 1809 å Kungsholmen anlagda mekaniska verkstad. Å Bergsund tillverkades i början af 1800-talet den första ångmaskinen och å Owens verkstad åren 1816 och 1817 de två första ångbåtarna i Sverige. Denna industri gick emellertid framåt med jättesteg. Redan år 1860 drefvos icke färre än 46 järngjuterier och mekaniska verkstäder i Stockholm, af hvilka de viktigaste voro Bergsund, dåmera tillhörigt A. V. Frestadius och sysselsättande en arbetspersonal af 526 arbetare, J. & C. G. Bolinders, W. Lindbergs och J. W. Bergströms mekaniska verkstäder. År 1895 räknades 36 järngjuterier och mekaniska verkstäder samt 14 andra större järn- och stålvarufabriker i hufvudstaden. Den vid dessa anläggningar anställda arbetsstyrkan uppgafs utgöra 4,315 personer, och årstillverkningen uppskattades till ett totalvärde af 11,4 mill.

kr., utgörande icke fullt $\frac{1}{3}$ af det sammanlagda värdet af hela Sveriges årstillverkning af fabriksvaror utaf järn och stål.

Bland de många betydande verk af ifrågavarande slag, som för närvarande äro i verksamhet, torde framför andra vara nämnvärda de tre gamla anläggningarna: Bergsund, Bolinders och W. Lindbergs verkstäder. *Bergsund* (fig. 13, 14), som numera och sedan A. V. Frestadii död äges af Bergsunds mekaniska verkstads aktiebolag, drifver en storartad tillverkning af järnångfartyg, järnvägsbroar m. m. och sys-selsätter f. n. omkring 1,000 arbetare. År 1874 anlade bolaget en upphalningsslip och skeppsvarf för större fartygs byggande vid Finnboda på östra sidan af Stockholm vid Saltsjön. Tillverkningen vid bolagets båda verkstäder har under senare åren uppgått till ett värde af omkring 1,600,000 kr. Under årens lopp hafva därifrån betydliga arbeten utgått, såsom pansarbåtarna *Thule* och *Oden*, flere kanonbåtar och 1:sta klassens minbåtar, finska isbrytarefartyget *Murtaja*, o. s. v.

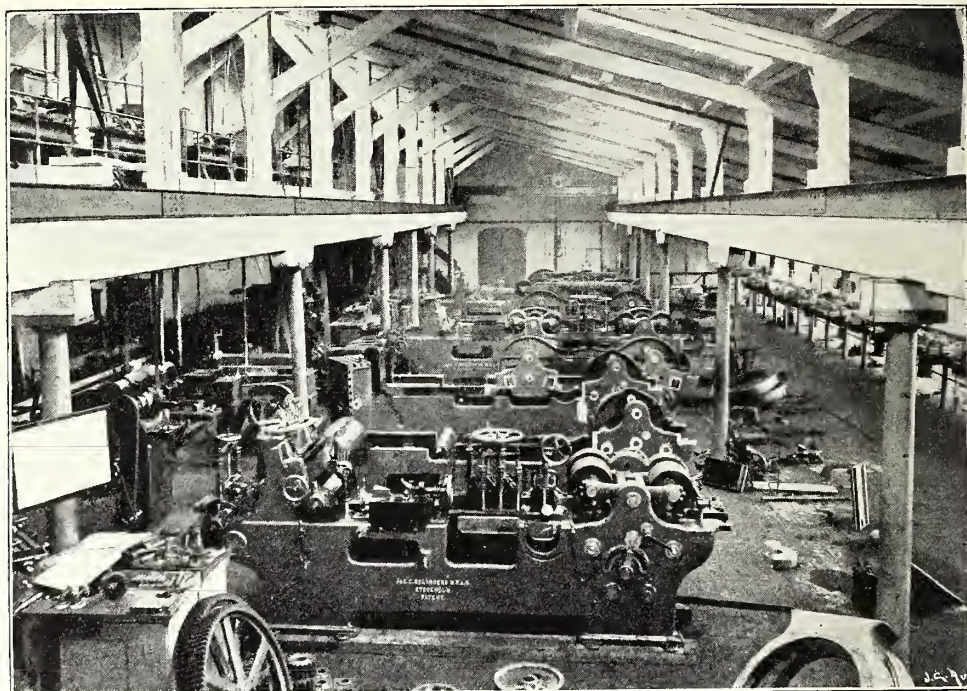
J. & C. G. Bolinders mekaniska verkstad (fig. 15—17) grundlades år 1845 af bröderna Jean och Carl Gerhard Bolinder under firma J. & C. G. Bolinder. År 1873 ombildades affären till ett aktiebolag, *J. &*

15. Bolinders mekaniska verkstad.

C. G. Bolinders Mekaniska Verkstads Aktiebolag. Arbetsstyrkan vid verkstaden uppgår f. n. till omkring 900 personer, och årliga tillverkningsvärdet till 2 mill. kronor. Bland tillverkningarna torde följande förtjäna framhållas: ångmaskiner, ångpannor och fotogenmotorer, träbearbetningsmaskiner, såsom sågamar och hyfvelmaskiner, samt spisar och kaminer. Öfver 1,560 ångmaskiner, öfver 2,300 sågamar och omkring 1,650 ångpannor af alla konstruktioner hafva under årens gång utgått från verkstaden. Den årliga spistillverkningen uppgår till i medeltal 6,000 st.

W. Lindbergs verkstads- och varfsaktiebolag öfvertog vid William Lind-

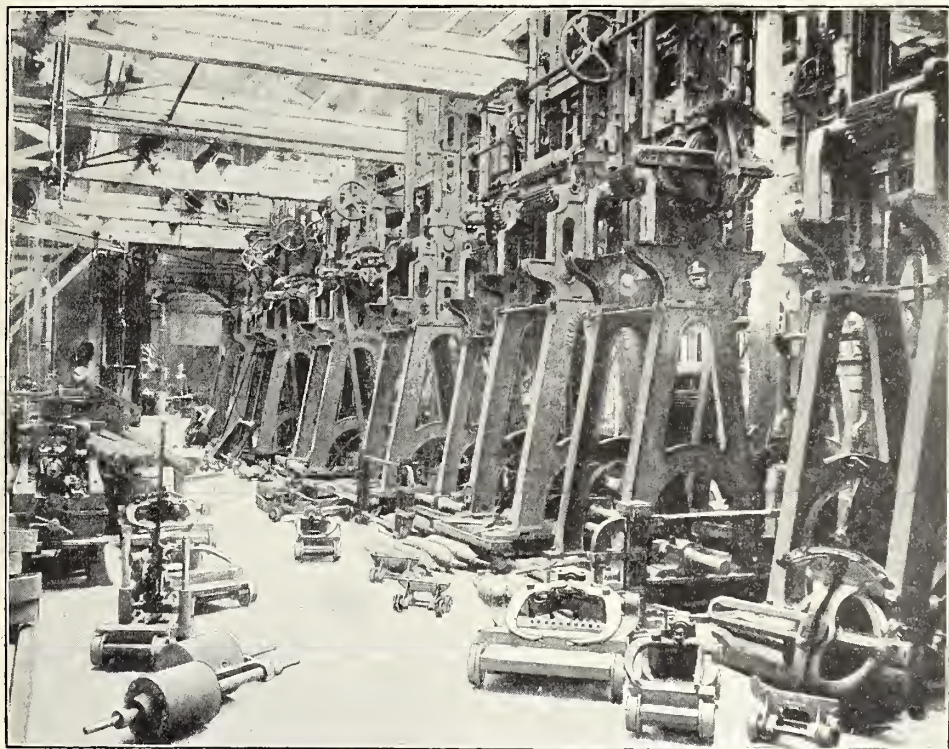

F. W. Andersson fot.

16. Bolinders mekaniska verkstad, uppsättningsverkstad för trähyflingsmaskiner.

bergs död (1877) den af honom drifna verkstadsrörelsen, som enkannerligen omfattade det under Karl XI:s tid anlagda Stora varfvet vid Tegelviken (fig. 18, 19). Åren 1853 och 1854 byggde varfvet sitt första järnfartyg, hjulbåten Göta. Från den tiden och tills nu hafva öfver 200 järn- och stålfartyg blifvit byggda vid Stora varfvet. Som naturligt är, har varfvet's förnämsta verksamhet legat inom skeppsbyggeriets område. Dock har det äfven verkat inom andra grenar af den mekaniska tekniken. Sålunda byggas där jämte fartyg äfven ångmaskiner och ångpannor för landtbehof, broar, pumpar m. m. En specialitet för varfvet är den s. k. colibripumpen, konstruerad af ingenjör F. Flodman. Värdet af varfvet's tillverkningar har under den senaste femårsperioden uppgått till nära 1 mill. kr. pr år.

Förutom dessa tre äldre verk inom den mekaniska industrien må särskildt framhållas *Aktiebolaget Separator* (fig. 20, 21), som bildades år 1883 för exploiterande af den af dr G. de Laval konstruerade, numera världsberömda mjölkskumningsmaskinen »separator». Förutom dylika mejerimaskiner tillverkar bolaget mejeriapparater af skilda slag, såsom emulsorer, kylare, upphettingsapparater, pumpar m. m. År 1895 tillverkades omkring 16,000 separatorer. Under den tid bolaget existerat har det tillverkat öfver 100,000 st. dylika apparater. Tillverkningsvärdet utgjorde sistnämnda år

F. W. Andersson fot.

17. Bolinders mekaniska verkstad, uppsättningsverkstad för sågramar.

3.46 mill. kronor och det vid bolagets verkstäder anställda arbetareantalet 435 man. *Aktiebolaget Göranssons mekaniska verkstad* (fig. 22, 23) bildades år 1883 och öfvertog då en verkstad, som anlagts under år 1873—1874 af ingenjör E. Fr. Göransson. Bolaget drifver såsom specialitet tillverkning af dr Gustaf Zanders apparater för mediko-mekanisk sjukgymnastik samt af maskiner för tändsticksindustrien. Arbetareantalet uppgår f. n. till närmare ett hundratal, men dessutom sysselsätts för verkstadens räkning ett 40-tal arbetare hos olika handtverksmästare. *Ludrigsbergs mekaniska verkstad* (fig. 24—26) anlades år 1843 af ingenjören Jacques Lamm. Affären började i liten skala; det första årets boksluts balanskonto uppvisade en slutsomma, som ej var större än 10,263 rdr 22 sk. 9 rst. banko. Men Lamm var en

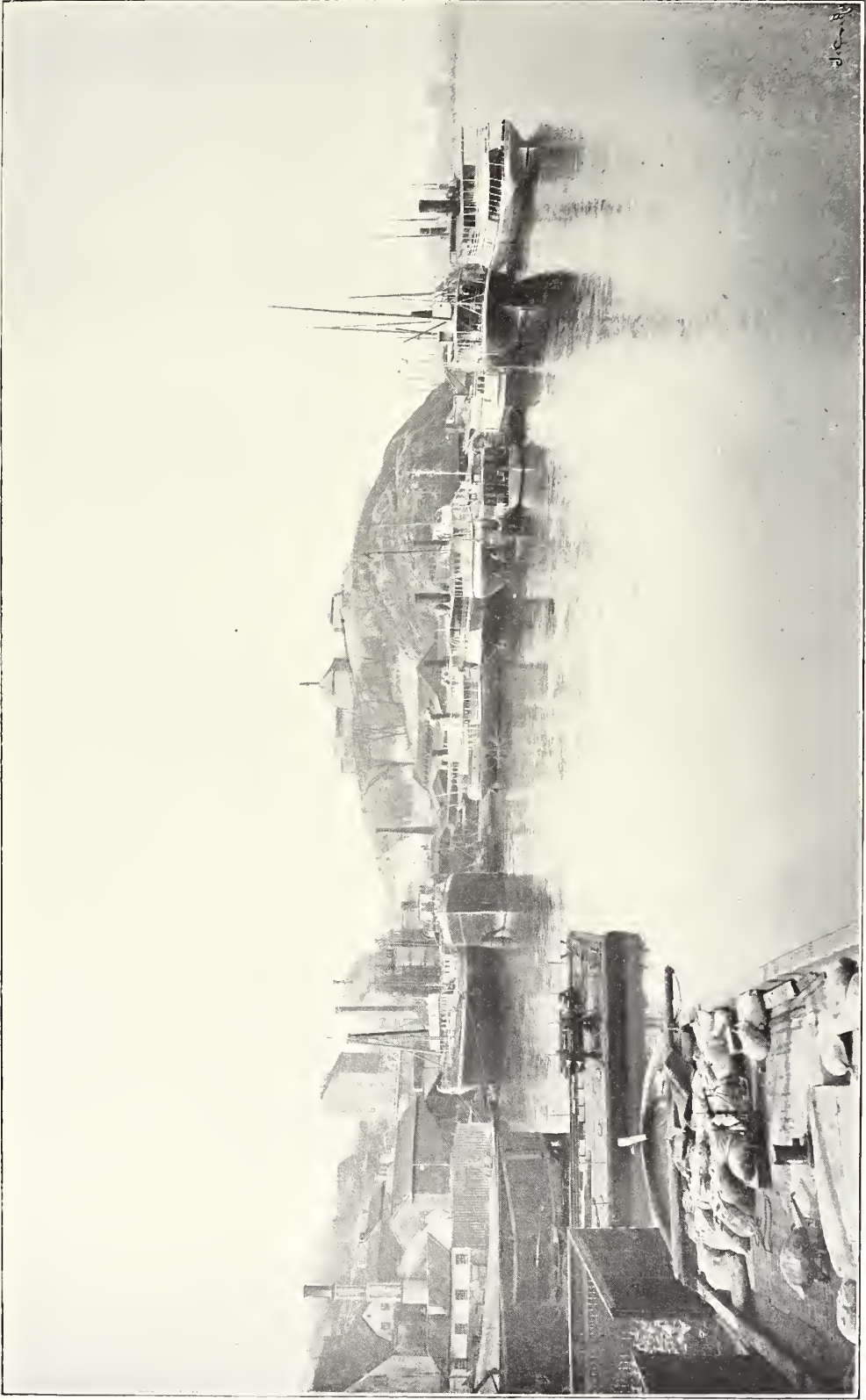
driftig man, och han sörjde för att fabriken snart utvidgades. År 1877 ombildades affären, hvars firmanamn förut varit Jacques Lamm, Ludvigsbjergs gjuteri och mekaniska verkstad, till ett aktiebolag med firma Ludvigsbjergs verkstads aktiebolag. Verkstadens tillverkningar utgöras bl. a. af diverse gjutgoods, värmelednings- och ventilationsapparater, pumpverk, ångsprutor, kylmaskiner m. m. Årstillverkningens värde uppgick år 1895 till 685,000 kr. och å verkstaden voro s. å. anställda omkring 270 arbetare.

Atlas storartade verkstäder invid Rörstrand å öfre Norrmalm (fig. 27) uppfördes år 1874 af Aktiebolaget Atlas, hvars ledande man var dåvarande ingenjören E. Fränckel, och hade från första början till hufvudändamål att tillverka rullande järnvägsmateriel. De växlande konjunkturerna inom industrien i förening med en inskränkning i järnvägsbyggandet bragte emellertid bolaget i ekonomiska svårigheter, och år 1891 afträdde detsamma sina verkstäder i Stockholm till ett nybildadt aktiebolag, Nya Aktiebolaget Atlas, för en penningesumma af 3,080,000 kronor. Under senare år har Atlas, under ledning af direktör Oscar Lamm, återvunnit sin forna betydelse. Etablissemangets arbetarepersonal, som år 1887 utgjorde endast omkring 280 man, har sedan dess mer än fördubblats. Tillverkningens värde uppgick år 1895 till närmare 1.7 mill. kronor. Tillverkning af rullande järn- och spårvägsmateriel utgör än i dag verkstadens specialitet. Där hafva under årens lopp tillverkats bortåt 10,000 person- och godsvagnar, öfver ett hundratal personbogievagnar, 32 lokomotiv, 12 ångspårvagnar m. m. Bland andra tillverkningar märkas broar (Vasabron, hissbron till Mariahissen m. fl.), lokomobiler, ångfartyg, ångpumpar, ånghammare m. m.

Större anläggningar inom järn- och stålindustrien äro, förutom de förut mera utförligt omnämnda, *Aktiebolaget Carlsviks gjuterier*, *Mobergs gjuteri och mekaniska verkstads aktiebolag*, *Aktiebolaget Per Perssons väf- och stickmaskinsfabrik*, *Anton Wiklunds velocipedfabriks aktiebolag*, *Stockholms vapenfabrik* samt *W. Wiklunds verkstäders aktiebolags gjuteri, mekaniska verkstad och metallfabrik*, samtliga belägna å Kungsholmen.

Strax utanför staden vid Järla järnvägsstation i Nacka socken har *Aktiebolaget de Larals Ångturbin* under år 1896 uppfört en betydande fabriksanläggning för tillverkning af turbinmotorer, turbindynamos m. m.

Bland öfriga till metallindustrien hänförliga, fabriksidkande affärsrörelser af större betydelse kunna framhållas guldsmedsfirmorna *Guldsmedsaktiebolaget i Stockholm* (stadfäst 1874), *C. G. Hallbergs guldsmedsaktiebolag* och *Gustaf Möllenberg*, vidare *Aktiebolaget L. M. Eriksson & Co*, som för sin tillverkning af telefon- och telegrafapparater sysselsätter bortåt 300 arbetare, *Stockholms förnicklångfabrik*, *Metallfabriksaktiebolaget C. C. Sporrang & Co*, *Luth & Roséns elektriska aktiebolag* samt *Alb. Stilles fabrik för tillverkning af kirurgiska instrument och stålartiklar*. Då jag tillåtit mig att hänföra skeppsbyggerier och varf till metallindustri, vill jag ej härstädes

A. Dahllof fot.

18. Stora varfvet.

lämna onämnda *Skeppsdockorna å Beckholmen* (fig. 28), hvilka år 1848—1850 anlades å lilla Beckholmen söder om Djurgården af Stockholms grosshandels-societet. Skeppsdockorna — två till antalet — som ursprungligen byggdes af dåvarande öfversten Nils Ericson, hafva under tidernas lopp undergått åtskilliga förändringar. Deras resp. längder äro nu 340 och 330 fot. Hvilken betydelse dockorna haft för sjöfarten synes däraf, att redan 1851, fem år efter dockornas öppnande, 168 fartyg där undergått reparation. Nu är antalet fartyg, som där behandlats, ej mindre än 4,356. Skeppsdockorna

19. Stora varfvet, flytdockan.

lyda under en styrelse af fyra personer, en tillsatt af kungl. maj:t och de öfriga af grosshandels-societetens deputerade.

* * *

Efter metallindustrien intager den kemisk-tekniska industrien i Stockholm, så väl med hänsyn till fabrikernas antal som tillverkningens värde, främsta platsen. Inom ifrågavarande industribransch räknades år 1895 inalles 50 fabriker med tillsammans 786 arbetare och ett tillverkningsvärde af närmare 5 mill. kronor. Handtverksyrkena inom branschen sysselsatte s. å. omkr. 175 personer. Den största hit hänförliga fabriken är den å Södermalm belägna, af L. J. Hierta och J. Michaelson år 1838 anlagda *Liljeholmens stearinfabrik*, hvars årstillverkning uppgår till omkring 1.5 mill.

kg. stearinljus, jämte 0.7 mill. kg. olein och glycerin, med ett sammanlagdt värde af omkring 1.6 mill. kr. Andra rörelser af större betydelse äro *Barnängens tekniska fabrik* (fig. 29, 30), som grundades år 1868 under firma Holmström & Dahlberg, år 1885 öfvergick till aktiebolaget Barnängens tekniska fabrik och som drifver en efter våra förhållanden storartad tillverkning af tvål, parfym, blanksvärta, bläck m. m., *Aktiebolaget Stockholms svafvelsyrefabrik*, hvars årstillverkning af svafvelsyra uppgår till omkring 1,500,000 kg., *Grumme & Son, Lars Montén* samt *Hyllin & C:s fabriksaktiebolag*, hvilka alla fabricera såpa och tvål m. m., *Aktiebolaget tekniska fabriken Röda korset*

A. Rydin fot.

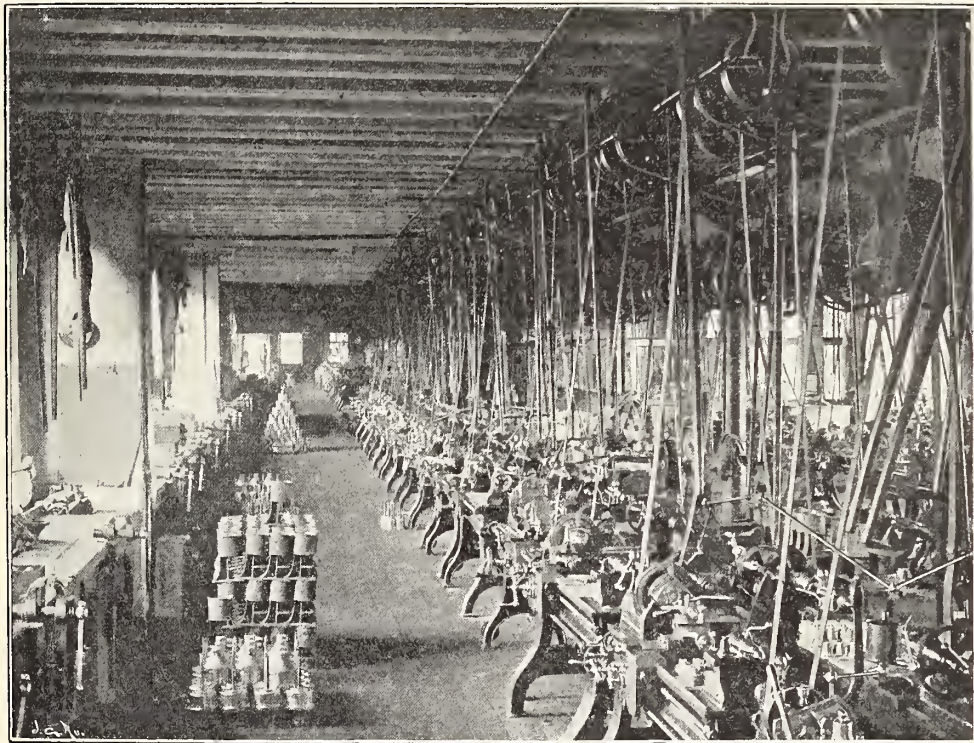
20. Aktiebolaget Separator.

med produktion af maltospreparater m. m., *Klint, Bernhardt & C:s* samt *Wilh. Beckers* färg- och fernissfabriker, *F. Paulis parfymeri* och *A. G. Wären*, som båda tillverka eau de cologne, tvål m. m.

Stockholms verkliga betydelse på den kemisk-tekniska industriens verksamhetsfält är emellertid långt större än hvad ofvan angifna siffror låta ana, beroende därpå, att en mängd ansenliga fabriksinrättningar inom denna bransch äro belägna strax utom stadens område. Vid Sandvik i Bromma socken drifver *Stockholms benmjölsfabriks aktiebolag* en ansenlig tillverkning af benmjöl, lim och benfett, vid Gäddviken

i Nacka socken äger *Stockholms superfosfatfabriks aktiebolag* stora etablissemang för produktion af superfosfat, klorhydrat kali och svafvelsyra, vid Henriksborg i samma socken, å södra stranden af Saltsjön, resa sig *Aktiebolaget Sommelii fabrikers* storartade anläggningar för tillverkning af feta oljor och oljekakor samt för impregnering, vid Alvik i Bromma socken drifves Sveriges andra stearinljusfabrik, tillhörig firman *Lars Montén*, vid Svartvik i samma socken, vid Ulfundasjön, tillverkar *Aktiebolaget Svartviks stärkelsefabrik* stärkelse och glykos och vid Vinterviken i Brännkyrka socken har det kapitalstarka *Nitroglycerin-Aktiebolaget* (fig. 31) uppbyggt sina dynamit-, ballistit- och svafvelsyrefabriker. Bolagets dynamitfabrik, grundad år 1865 är den äldsta dynamitfabriken i världen.

Mineralindustrien räknar ett jämförelsevis litet antal fabriker i Stockholm. År 1895 var antalet 9, och de vid dessa anläggningar sysselsatta arbetarne uppgåfvos till 1,171. Hela tillverkningens värde uppskattades samma år till ett belopp af 2.8 mill. kronor. Af detta belopp redovisades 57 % från *Rörstrands porslinsfabrik* (fig. 32—35), hvilken sålunda intager en förhärskande ställning inom detta industriområde. Fabriken, som är belägen bredvid Atlas mekaniska verkstad å Norrmalm, grundades redan 1726 och är en af Stockholms både äldsta och största fabrikseta-

A. Rydén fot.

21. Aktiebolaget Separator, interiör.

blissement. Den är därjämte den äldsta porslinsfabrik i Europa, som drivs på samma plats där den ursprungligen anlades. Den sysselsätter f. n. öfver 900 arbetare, och dess tillverkningar äro sedan gammalt i utmärkt rykte. Från och med 1857 har Rörstrand äfven drivit fabrikation af kakelugnar, hvilken tillverkning numera där går i större skala än vid någon annan fabrik i landet. Fabriken äger icke mer än en rival i hela Sverige, nämligen *Gustafsbergs porslinsfabrik*, som, anlagd omkring hundra år senare än Rörstrands, är belägen å Vermdön i Stockholms skärgård.

* * *

Träindustrien representerades år 1895 i Stockholm af 20 fabriker, ångvedsågerierna oräknade, med tillsammans 687 arbetare och ett tillverkningsvärde af 1.6 millioner kronor. Handtverksyrkena inom branchen sysselsatte inalles 561 personer. Vid sidan af ett par större, å Södermalm belägna snickerifabriker, nämligen *Aktiebolaget J. O. Wengströms mekaniska snickerifabrik* och *Ligna nya snickerifabrik*, hvilka tillsammans sysselsätta bortåt 400 arbetare, intaga några korkfabriker den dominerande ställningen på detta område. I sistnämnda fabriksklass framstår framom andra *Aktiebolaget Wicanders korkfabriker*, hvars årstillverkning uppgår till omkring 140 millioner st. kork. Bolaget, som drifver storartade korkfabriker äfven utomlands, sysselsätter ensamt i Stockholm omkring 150 arbetare. Af större betydelse är äfven *Korkfabriksaktiebolaget i Stockholm*, hvars årstillverkning

22. Göranssons mekaniska verkstad.

utgör omkring 63 millioner st. kork. Till träindustrien torde äfven kunna hänföras tillverkningen af borstar, som i större skala bedrifves af *Stockholms borstbinderiaktiebolag* och *Aktiebolaget F. Stocklassas borst- och penselfabrik*.

I Stockholms omedelbara närhet, men utom dess stadsområde, vid Strand i Solna socken, är för öfrigt en anseelig snickerifabrik, tillhörig *Ekman's nya snickerifabriksaktiebolag*, i verksamhet.

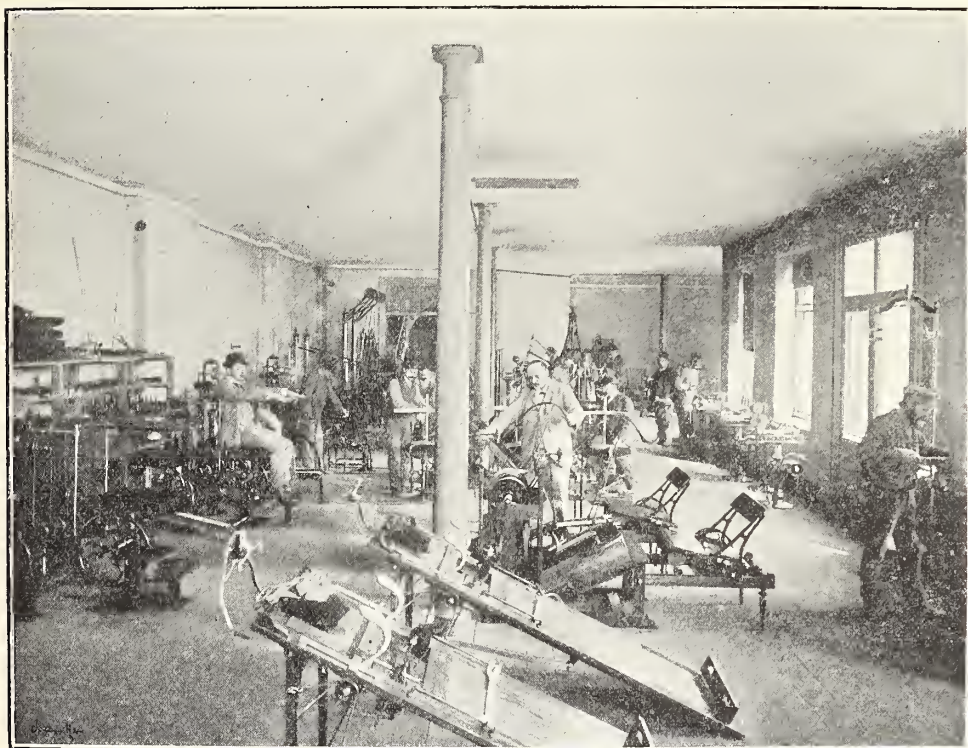
* * *

Textilindustrien, som under frihetstiden intog en alldeles öfverväldigande ställning inom fabriksnäringarna i hufvudstaden, räknar därstädes numera endast ett tjugotal fabriker, hvaraf de flesta äro mindre anläggningar af endast lokal betydelse (såsom färgerier, vaddfabriker m. fl.). Inom bomullsbranschen finnes nu icke mer än en större fabrik. Fabriken (fig. 36), som tillhör *Stockholms bomullsspinneri- och väfveriaktiebolag* (stadf. 1869), äger 400 väfstolar och mellan 10 och 11,000 spindlar samt sysselsätter bortåt 400 arbetare. Inom den förr så blomstrande sidentillverkningen arbeta nu blott 2 väfverier med tillsammans omkring 110 väfstolar, det ena tillhörigt firman *K. A. Almgren*, det andra firman *Casparsson & Schmidt*. Inom yllebranschen drifves numera intet större väfveri inom staden, men strax utanför dess

område, å Reimersholm i Brännkyrka socken, har *Stockholms Yllefabriksaktiebolag* uppbyggt ett etablissemang för tillverkning af kläden, sjalar, filtar m. m., med 110 väfstolar och 3,400 spindlar.

* * *

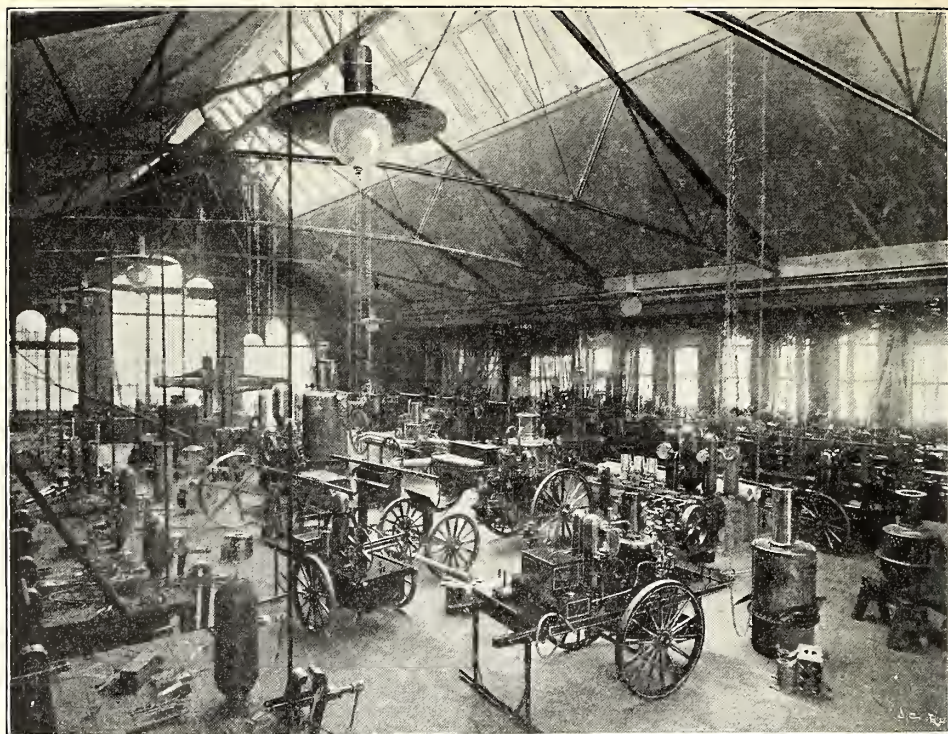
Inom samtliga här ofvan ej särskildt omnämnda industrigrupper voro år 1895 i allt som allt, med inräkning af bok- och tidningstryckerier, 133 fabriker i gång med 4,812 arbetare och ett tillverkningsvärde, som torde

23. Göransson's mekaniska verkstad.

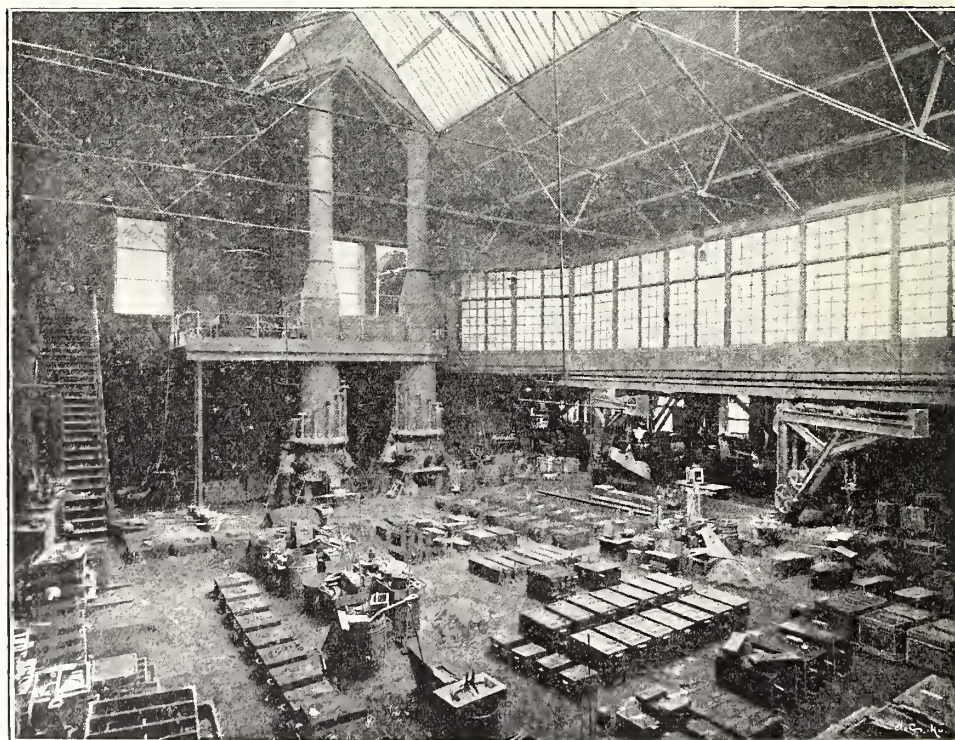
kunna anslås till något öfver 10.8 mill. kr. Samtliga handtverksyrken inom dessa tillsammanantagna industrigrupper sysselsatte s. å., om, såsom ofvan skett, större delen af tryckeriarbetarne räknas såsom tillhörande storindustrien, enligt den officiella industristatistiken 2,333 personer, i hvilket antal dock icke inräknas flere grupper af yrkesutöfvare, såsom skorstensfejare, sömmerskor, barberare, tvätterskor och fotografer, hvilkas sammanlagda antal enligt mantalsuppgifterna kan anslås till omkr. 8,500 personer.

Stockholm utgör, såsom känt, sedan gammalt de litterära intressenas centralhärd i Sverige, och tryckeriväsendet är därstädes högt utveckladt. *Aktiebolaget P. A. Norstedt & Söners* och *A. L. Normans boktryckeriaktiebolags* tryckerietablissemang äro framför andra synnerligen storartade och omfat-

A. Rydin fot.

24. Ludvigsbergs mekaniska verkstad.

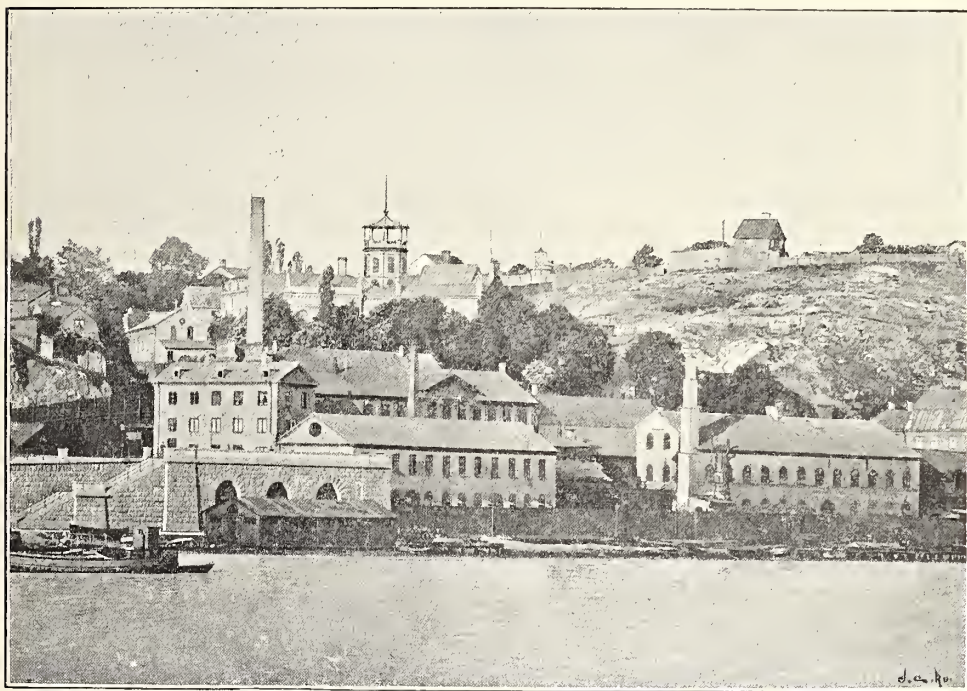

A. Rydin fot.

25. Ludvigsbergs mekaniska verkstad, gjuteriet.

taude. Det förra, Kungl. boktryckeriet (fig. 37, 38), är inredt i ett monumentalt hus å Riddarholmen och sysselsätter omkring 360 arbetare, det senare, känt under namnet Centraltryckeriet (fig. 39, 40), är beläget vid Centralbangården och bereder arbete åt omkring 300 arbetare. Mera betydande officiner äro äfven *K. L. Beckmans* (fig. 41—43), där detta arbete är tryckt, och *Ivar Haggströms*. Flere af de stora Stockholmstidningarna äga äfven tidsenliga tryckerier.

Pappersindustrien är för öfrigt i Stockholm representerad af flere framstående litografiska anstalter, såsom *Generalstabens litografiska anstalt* och

A. Rydin fot.

26. Ludvigsbergs mekaniska verkstad.

Iduns tryckeriaktiebolag samt af flere större bokbinderier, af hvilka *P. Herzogs bokbinderi- och bokförlagsaktiebolags* ansenliga inrättning ensam sysselsätter bortåt 200 arbetare.

Inom skinn- och läderberedningsindustrien är firman *A. W. Lundins* garfveri å Kungsholmen den största anläggningen, inom beklädnadsindustrien åter framstå tre jämförelsevis nya skofabriker, hvaraf den största är belägen å Södermalm och tillhör *Aktiebolaget Stockholms skofabrik* (stadf. 1890), som ensam sysselsätter omkring 350 arbetare (fig. 44), *S. Berendt jr & kis*'s ångsyfabrik vid Bryggaregatan å Norrmalm, *Skandinaviska Pelsvarufabriken*, hvars årstillverkning plägar uppgå till ett värde af omkr. 185,000 kr., samt *Rügheimer & Beckers* och *Wilhelm Carlson & kis*'s stråhattfabriker. Inom belysningsindustrien slutligen märkes *Aktiebolaget de Laval's Glöd-*

lampfabrik Svea, som sysselsätter närmare 200 arbetare och hvars tillverkningsvärde år 1896 uppging till ett totalvärde af omkring 375,000 kronor.

* * *

För att till slut bereda en öfverblick öfver de i det föregående behandlade olika industrigruppernas relativa betydelse intages här nedan en sammanställning af till större delen redan meddelade sifferuppgifter, hvilka väsentligen hämtats ur Sveriges officiella fabriks- och handtverksstatistik för år 1895 — det senaste år, för hvilket vid affattandet af denna framställning en dylik statistik blifvit offentliggjord — med tillägg af vissa särskildt inhämtade uppgifter angående kvarnar, mejerier, bagerier och tryckerier.

Industrien i Stockholm 1895.

Industri grupper	Antal fabriker	Antal arbetare	Tillverkningens värde	
			Millioner Kronor	% af summan
1. Närings- och njuvningssämnesindustri	144	3,869	26.4	40.6
2. Metallindustri	110	6,574	16.7	25.7
3. Kemisk-teknisk industri	50	786	5.0	7.7
4. Mineralindustri (annan än metall-)	9	1,171	2.8	4.3
5. Träindustri	20	687	1.6	2.5
6. Textilindustri	24	801	1.7	2.6
7. Annan industri	133	4,812	10.8	16.6
Summa	490	18,700 ¹	65.0	100.0

Med tillägg af handtverkare och deras arbetare inom skilda fack sysselsattes inom förestående industrigrupper följande antal personer:

	Hela antalet.	%
Grupp 1	4,651	14.5
» 2	7,365	22.9
» 3	959	3.0
» 4	1,426	4.4
» 5	1,248	3.9
» 6	867	2.7
» 7	15,645	48.6
Summa	32,161	100.0

hvilken summa åtminstone approximativt utvisar hela den arbetspersonal, som ifrågavarande år var verksam inom fabriks- och handtverksindustrien i Stockholm.

¹ Att denna summa för fabriksarbetarne är något högre än det totalantal, som angives i den af Stockholms stadsfullmäktige beslutade och nyligen från trycket utkomna »Undersökningen af arbetarnes bostadsförhållanden i Stockholm» beror därpå, att näringsstatistiken särskildt inom metallindustrien och den kemisk-tekniska industrien räknar såsom fabriker en hel del mindre rörelser, som egentligast torde vara att hänföra till handverk.

Handel.

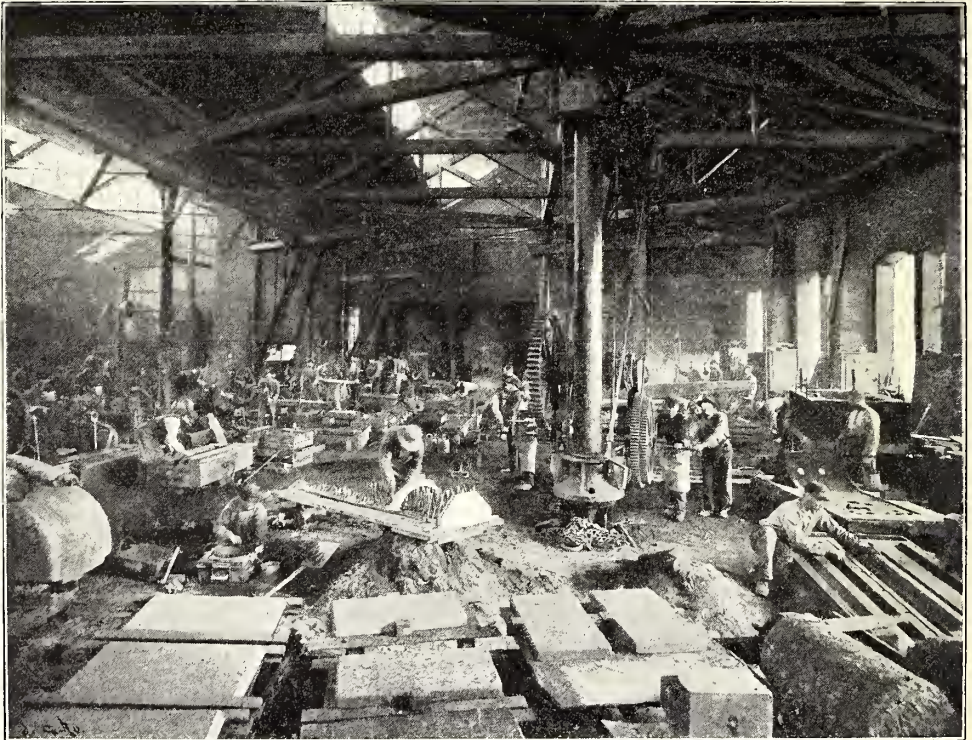
Stockholm är för närvarande Sveriges största importhamn, hvaremot så väl Göteborg som Malmö med hänsyn till exporten äga en öfverlägsen betydelse. Ja, äfven Sundsvall täflar, tack vare sin väldiga trävaruskeppning, såsom utförselhamn med Stockholm.

Ur Sveriges officiella statistik meddelas nedanstående allmänna öfversikt öfver Stockholms *utrikes handel* under år 1895, hvaraf bl. a. framgår, att importen är betydligt öfverlägsen exporten inom samtliga varugrupper med undantag allenast af dem, som omfatta trävaror (grupperna 14 o. 15) samt oarbetade metaller (gr. 22).

V a r u g r u p p e r.	Införsel. Kr.	Utförsel. Kr.
1. Lefvande djur	68,130	5,508
2. Matvaror af djur	4,591,362	248,761
3. Spannmål och produkter däraf.	7,335,199	549,283
4. Kolonialvaror	12,463,072	16,634
5. Frukter och trädgårdsväxter m. m.	1,854,190	28,258
6. Spirituosa och andra dryckesvaror	2,530,770	85,224
7. Spånadsämnen	1,879,075	11,239
8. Garn-, tråd- och repslageriarbeten m. m.	1,553,745	83,143
9. Manufakturvaror af spånadsämnen	17,367,456	531,214
10. Hår, fjäder, hudar, skinn, ben, horn m. m.	5,682,012	1,146,499
11. Fabrikat af hår, skinn, ben, horn m. m.	1,484,611	103,923
12. Talg, oljor, tjära m. m.	5,151,596	389,833
13. Fabrikat af talg, oljor m. m.	2,049,168	179,149
14. Trävaror, oarbetade, sågade eller tillhuggna.	891,435	2,021,493
15. Trävaror, arbetade	369,502	1,148,603
16. Färger och färgningsämnen	937,195	110,487
17. Diverse ämnen ur växtriket	2,962,840	95,833
18. Papper och pappersarbeten	1,654,905	373,132
19. Andra fabrikat af växtämnen	421,336	292,470
20. Mineral: råämnen och oformade fabrikat	9,359,817	858,885
21. > : fabrikat, formade	1,199,228	638,282
22. Metaller: oarbetade eller till en del arbetade	3,439,910	11,577,163
23. > : arbeten däraf	9,439,080	2,449,969
24. Fartyg, vagnar, maskiner, instrument och ur	5,261,079	3,177,970
25. Mynt	255,310	—
26. Artiklar, som ej äro till någon af förestående grupper hän- förliga	2,052,939	920,423
Summa för år 1895	102,254,962	27,043,378
I medeltal för 1891—1894	104,788,000	24,173,000

Högsta importbeloppet faller, såsom synes, på 9:e gruppen, som omfattar manufakturvaror af spånadsämnen. Ensamt af väfnader infördes 2.18

millioner kg. med ett beräknadt värde af 14.5 mill. kr. år 1895 till Stockholm, som förr i världen utskeppade ansefliga kvantiteter både siden- och ylletyger. Af olika sorters band infördes öfver 70 tusen kg., med ett värde af omkring 1.1 mill. kr., af strumpstols- och trikåvaror öfver 80 tusen kg. till ett värde af bortåt 600,000 kr., närmare 140 tusen st. hattar samt kläder och hushållspersedlar till ett ungefärligt värdebelopp af 1,250,000 kr. De förnämsta gross- och detaljhandelsrörelserna inom den textila manufakturvarubranschen äro med hänsyn till *väfnader* i allmänhet: Alfr. Collijn, P. A.

A. Rydin fot.

27. Atlas, gjueteriet.

Collijn, Hammarstrand & ki, Joh. Aug. Johansson, Aug. Lundgren, H. Nachmanson, R. C. Nordström & ki, Sam. Pettersson, Reinh. Ramstedt j:or, Ludvig Rubenson & ki, H. Schüeks enka & ki, C. G. Sundström & son, Aug. Thorstenson, J. F. Tjulander samt Robert Wahlberg; med hänsyn särskildt till *klädningsstyger*: F. W. Campanius, S. L. Lamm & son, John V. Löfgren och Aug. Magnusson; med hänsyn till *band* och andra *korta varor*: G. Abramson & ki, Bendix, Josephson & ki, E. Eggers, H. S. Josephson, C. E. Lagerström, Herm. Meeths samt Söderström & kis eftertr.; med hänsyn till *mattor*, *möbeltyg* m. m.: Aktiebolaget Max Sachs, K. M. Lundberg, Robert Ditzinger, Myrstedt & Stern samt F. Ulmér & ki, samt med hänsyn till *hattar*: A. Ericsson & ki och A. F. Bodecker.

Näst manufakturvarorna af spånadsämnen intaga *kolonialvarorna* främsta platsen i Stockholms importhandel. Af *kaffe* infördes år 1895 4.8 mill. kg., af oarbetad tobak 1.1 mill. kg., af socker och sirup 6.2 mill. kg. samt af tropiska kryddor omkring 146,000 kg. Importörer af dessa varor äro förutom stadens tobaksfabriker och sockerraffinaderier följande handelshus, nämligen af *kaffe*: Ferd. Collin, Carl Em. Dahl (etablerad 1858), Lovén & ki (etabl. 1803), J. F. Rossander, Rob. Thegerström & ki; af *kaffe och kryddor* i förening: Axel Bodén & ki, Otto Dahlström & ki, John J. Engellau, Rudolf Fries, Wahlgren & Cedergren, Wahlund & Grönblad samt Birger Wollin; af *kryddor*, mera uteslutande: Aktiebolaget Carlson & Stenberg,

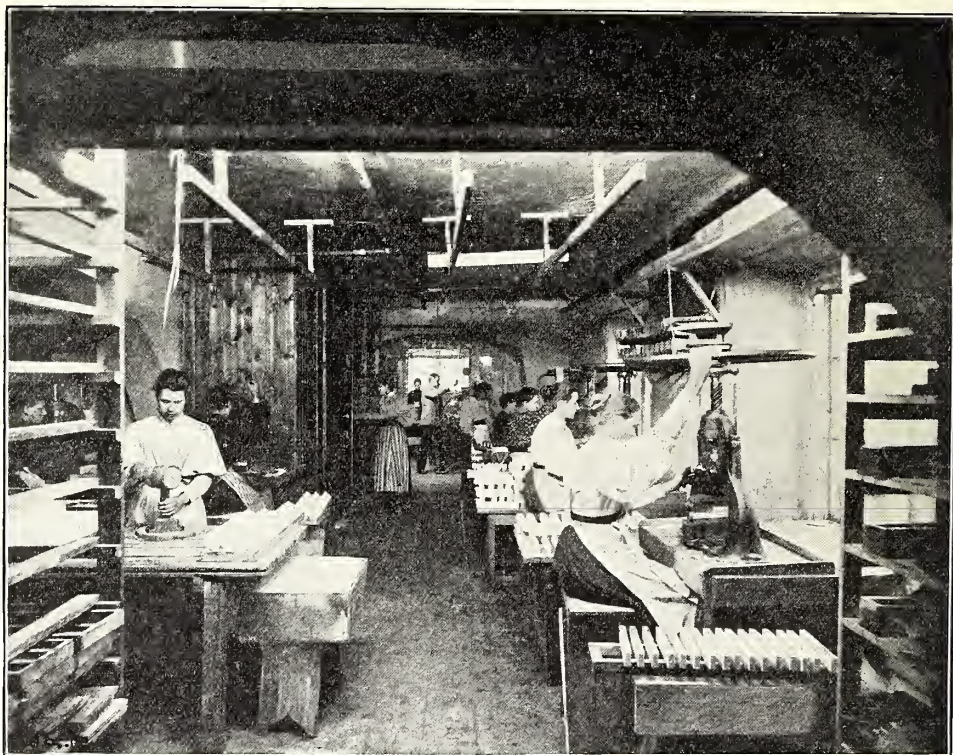
A. Rydin fot.

28. Skeppsdockan å Beckholmen.

Topp & Dabelstein samt Hugo Tystberg; af *té*: Carl Blanck och Otto Dahlström & ki.

Af arbetade *metallvaror*, andra än maskiner, uppgick stadens införsel år 1895 till ett totalvärde af 9.4 million kronor samt af *mineraliska råämnen* till inalles 9.4 mill. kronor. Bland de sistnämnda varorna framträder stenkolet såsom den ojämförligt viktigaste varuarten. Ensamt af detta brännmaterial importerades sagda år öfver 5.5 mill. hl. med ett beräknadt värde af 7.2 mill. kronor. Firmorna Joh. Lundström & ki, Olaus Olssons kolimportaktiebolag, A. Johnson & ki, J. Andersson och H. G. Söderberg drifva den största stenkolsimporten. — Utförselvärdet för båda de senast ifrågakvarande varugrupperna utgjorde år 1895 allenast 3.3 mill. kronor, och bland hit hänförliga varor, som voro föremål för export, märkas framom andra zinkmalm (7.9 mill. kg.), klorsyradt kali samt diverse järn- och stålvaror.

Stockholms införsel af *spannmål och produkter däraf*, som år 1894 uppgick till ett totalvärde af 11.2 mill. kr., nedgick år 1895, hufvudsakligen till följd af de under året afsevärdt höjda tullafgifterna å ifrågasvarande förnödenhetsvaror, till ett värde af 7.3 mill. kr. Af omalet hvete och omalen råg infördes det förra året resp. 47.5 mill. kg. och 52.3 mill. kg., det senare året endast resp. 34.7 mill. kg. och 39.9 mill. kg., sålunda en minskning för dessa båda sädeslag från det ena året till det andra af sammanlagdt 25.2 mill. kg. Införseln af hvetemjöl, som år 1894 steg till

A. Rydén fot.

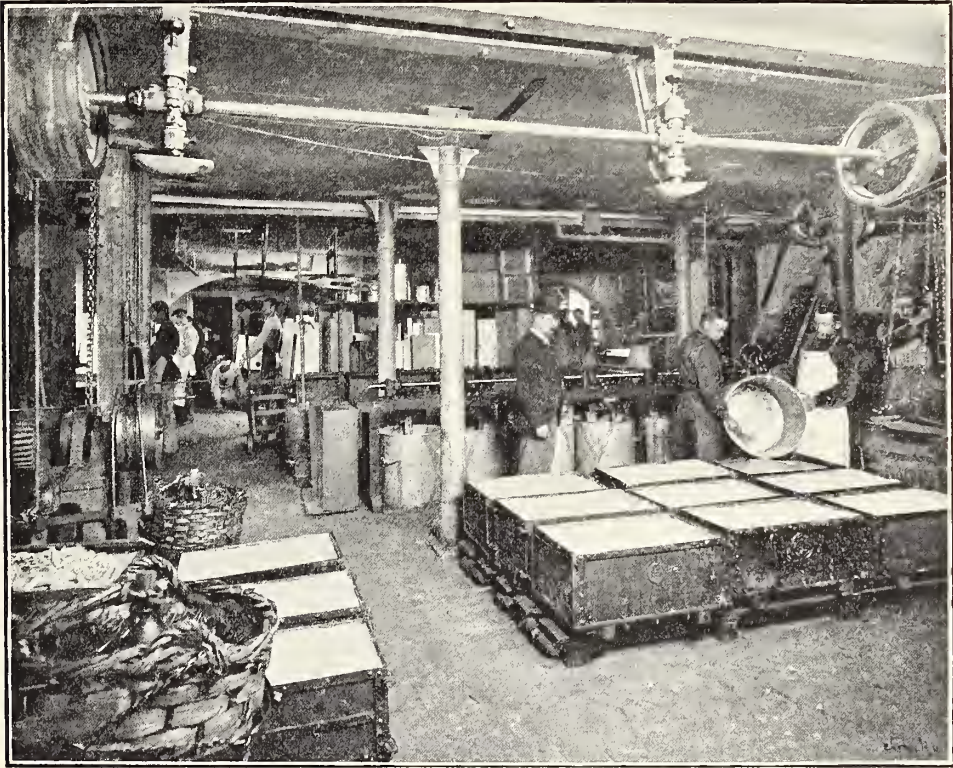
29. Barnängens tekniska fabrik, pressning af tvål.

10.5 mill. kg., utgjorde det följande året allenast 3.2 mill. kg. Utförseln af spannmål, som år 1894 för Stockholm värderades till 2.9 mill. kr., har äfven under år 1895 högst betydligt aftagit. Det förra året utskeppades icke mindre än 29.6 mill. kg. hafre mot 6.2 mill. kg. 1895.

Förutom af de redan omnämnda stora kvarnbolagen i staden drifves spannmålshandel en gros af flere firmor, såsom G. A. du Rietz, Aug. Engström & k. och Oscar Lundin & k. (hvilken sistnämnda firma äfven idkar kvarnrörelse utanför stadens område), samt särskildt beträffande svensk spannmål af firmorna Eklund & Blomberg, Carl Söderberg och E. Öhmans söner & k.

Grupperna 10, 12 och 24, omfattande bl. a. hudar och skinn, oljor och maskiner, uppvisa för året 1895 hvardera ett importvärde af mellan

5 och 6 mill. kronor, medan det sammanlagda utförselvärdet för samtliga de tre grupperna endast uppgår till 4.7 mill. kr. Bland de hithörande införselvarorna voro de viktigaste: oberedda och beredda hudar och skinn (1,635,000 kg., däraf sulläder och bindsulläder 1 mill. kg.), renade mineraloljor, fotogén m. m. (20.1 mill. kg.), maskiner, redskap och verktyg (för 2.9 mill. kr.), samt ur och urdelar (för 1.3 mill. kr.); bland utförselvarorna åter märkas: oberedda hudar och skinn (884,000 kg.), tjära (1.8 mill. kg.), separatorer (för 1,442,000 kr.) samt ångpannor och ångmaskiner (för 235,000

A. Rydin fot.

30. Barnängens tekniska fabrik, tillverkning af toalett-tvål.

kr.). Stor handel med hudar och skinn drifves af bland andra Albert Davidsohn, Max Davidsohn, Lublin & ki, C. Aurell, Hakon A. Bruun, Läderimportaktiebolaget, Carl A. Olsson samt Carl Schnell & ki, hvarjämte i staden befintliga skofabriker importera betydande mängder af dessa varor. Mineraloljor åter importeras företrädesvis af följande affärsrörelser, nämligen: Krooks petroleum- & oljeaktiebolag, Blancs oljeimportbolag samt Svenska petroleumaktiebolaget Standard. Tjära exporteras af firmorna Lovén & ki, P. Wikström j:r m. fl.

Bland viktigare *importvaror*, tillhörande andra än de redan omnämnda varugrupperna, torde böra särskildt framhållas: alla slags fisk (år 1895 däraf

infördt: 9.4 mill. kg.), fläsk (1.1 mill. kg.), humle, som rikligen förbrukas af de stora ölbryggerierna i staden (169 tusen kg.), vin (1895 infördt till ett beräknadt värde af 1.3 mill. kr.), kautschuksarbeten, hufvudsakligen ryska galoscher (360 tusen kg.), ved (77 tusen kbmtr), korkbark, såsom råvara för stadens stora korkfabriker (1.5 mill. kg.), linfrö, som åtgår för oljekaksfabrikationen (3.7 mill. kg.), diverse sorters papper (1.7 mill. kg.) samt oarbetade metaller.

Hvad *utförseln* särskildt ankommer, hvilat densammas tyngdpunkt, såsom synes af den allmänna öfersiktstablan å sid. 39, å grupp 22, som omfattar oarbetade och till en del arbetade metaller. *Utförseln* af dylika varor upp-

31. Nitroglycerin-aktiebolagets fabrik vid Vinterviken.

gick år 1895 till ett värde af 11.6 mill. kr., medan införseln stannade vid ett belopp af 3.4 mill. kr. Öfver Stockholms tullkammaredistrikt går sedan gammalt och än i dag en hufvudsaklig del af Sveriges järnexport. De stora järnbruken i Vestmanland, Nerike och Uppland stå medelst järnvägar, sjöar och kanaler i god förbindelse med hufvudstaden, där många och betydande handelshus ägna sig åt det svenska järnets öfverförande till världsmarknaden och där för öfrigt, såsom förnt blifvit framhållet, en storartad järnförädlingsindustri bedrivs. År 1895 utskeppades från Stockholm 63.4 mill. kg. stångjärn, 29.3 mill. kg. tack- och barlastjärn, 4.8 mill. kg. smältstycken och rastänger samt 8.7 mill. kg. järnplåt, valstråd, stångjärnsafhugg, järnskrot och göten med ett sammanlagdt beräknadt värde af 11.2 mill. kr. Stadens förmänsta exportfirmor för järn äro: Alritz & ki, Joh. Sam. Billing & son,

A. W. Frestadius, A. Johnson & ki, Carl Setterwall & ki, N. M. Höglunds söner & ki, C. F. Liljewalch j:or, Willh. H. Kempe samt Stora Kopparbergs bergslags aktiebolag.

Näst järn och stål intaga oarbetade och arbetade *trävaror* den förnämsta platsen i Stockholms exporthandel. Utförseln af dessa varor belöpte sig år 1895 till ett sammanräknadt värde af 3.2 mill. kronor, under det att införselvärdet för samma varuslag ej fullt nådde 1.3 mill. kr. Stockholm intager emellertid, såsom tydligt framgår af de angifna värdebeloppen, sammanställda med värdet af hela Sveriges årliga trävaruskeppning, som

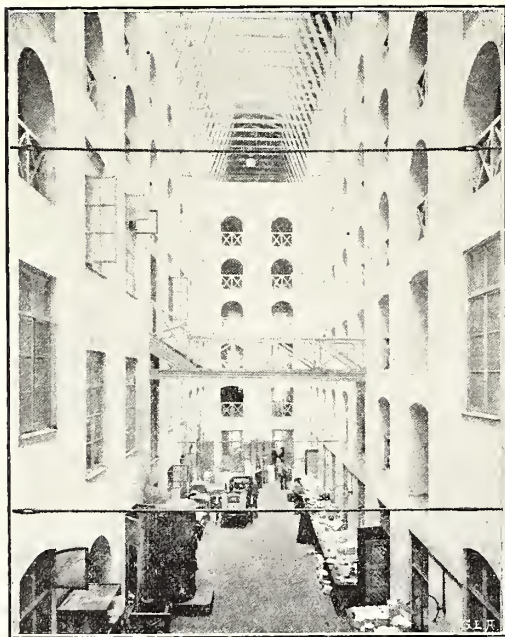
A. Varing fot.

32. Rörstrands porslinsfabrik.

uppskattas till mellan 130 och 140 millioner kr., ett helt annat rum inom detta handelsområde än inom järnexporten. Hufvudskeppningen af de svenska trävarorna försiggår, såsom bekant, från hamnarna i Norrland, där de stora sågverken äro belägna, samt från Göteborg. Från Stockholm utföres hufvudsakligen endast något plank och bräder (1895: 87 tusen kmtr) samt vid stadens mekaniska snickerifabriker tillverkadtt byggnadsmaterial (dörrar m. m.) samt möbler. Detta hindrar likvisst icke, att Stockholm på sitt sätt utgör en medelpunkt för Sveriges trävaruhandel. Här har Sveriges sågverks- och trävaruexportförening sitt säte och här hafva flere af landets förnämsta träexportfirmor sina hufvudkontor, såsom firmorna Willh. H. Kempe, P. Wikström j:or, J. E. Francke, Th. Olrog, Alrutz & ki m. fl.

Beträffande Stockholms *inrikes* handel saknas fullständiga uppgifter. I de årliga berättelserna angående stadens kommunalförvaltning publiceras visserligen statistiska sammandrag så väl öfver varurörelsen å bangårdarna som öfver sådana sjöledes inkommande varor (utgående varor redovisas icke), som äro belagda med hamnafgift, men dessa sammandrag särskilja ej den in- och utrikes handeln från hvarandra och kunna dels af denna anledning, dels till följd af sin antydda ofullständighet svårigen lämna tillräcklig upplysning i ifrågavarande hänseende, allra helst som varuängifningen i berörda sammandrag ofta är vidt skiljaktig från den, som användes i den officiella statistiken öfver Sveriges utrikes handel, så att en noggrann

jämförelse mellan uppgifterna i sistberörda statistik och dem, som förekomma i kommunalberättelserna, icke är möjlig. Man kan sålunda icke genom någon subtraktion af de i den utrikes handelsstatistiken för Stockholm upptagna varorna från de i kommunalberättelsernas sammandrag redovisade söka fixera varuomsättningen i stadens inrikes handel. Härtill kommer, att alla uppgifter saknas rörande den säkerligen ej oansenliga landväga handel, som försiggår utan anlitande af järnväg. Att Stockholms inrikes handel dock måste vara högst betydlig framgår redan af den omständigheten, att stadens införsel af varor från utrikes ort utvisar en så kol-

A. Roesler fot.

33. Rörstrand, ljusgård i magasinbyggnaden.

lossal öfvervikt öfver dess utförsel, en öfvervikt, som naturligen i viss mån utjämnas genom omsättning på andra orter inom landet. Många af stadens större fabriksanläggningar hafva sin bästa marknad inom själfva Sverige, och stadens ypperliga läge samt dess bekväma kommunikationer till lands och vatten anvisa densamma en dominerande roll i näringslivet inom en god del af Sverige och främst inom den bördiga, folkrika och vidsträckta Mälaredalen, hvilken af ålder utgjort Stockholms säkraste handelsområde. Angående stadens *transitohandel* saknas äfvenledes närmare statistiska uppgifter, men att densamma icke är af något större omfång framgår redan däraf, att transitupplagsavgifterna icke belöpa sig till mer än 500 à 1,200 kr. om året. Den ringa transitohandel, som förefinnes, torde väsentligen beröra Finland.

I någon mån kan vidden af Stockholms hela handelsrörelse bedömas af de uppgifter, som offentliggöras i den officiella statistiken rörande antalet handlande och handelsbetjände samt den för handelsrörelse påförda bevillningen till staten. Ifrågavarande uppgifter meddela, att år 1895 i Stockholm funnos inalles 2,885 handelsrörelser, hvilket utgjorde 11 dylika affärer på hvarje tusental af stadens invånare och ungefär 22 procent af samtliga handelsrörelser i riket. Till jämförelse må anföras, att Göteborg och Malmö s. å. ägde resp. 14 och 22 handelsaffärer på samma antal af

A. Roesler fot.

34. Rörstrands porslinsfabrik, tryckerisal.

sitt invånareantal och att medeltalet för Sveriges samtliga städer var 13. Vid de nämnda handelsrörelserna i hufvudstaden voro s. å. 4,394 betjände anställda, däraf endast 639 voro kvinnor, och den bevillningstaxerade inkomsten af rörelsen utgjorde, med frånräkning af alla bevillningsafdrag, i sin helhet 9,799,600 kr. eller 3,400 kr. pr handlande. I Göteborg, Sveriges andra stad och främsta exporthamn, påfördes s. å. handelsvärlden bevillning för en inkomst af 7,768,600 kr., hvilket utgjorde 5,000 kr. pr handlande i staden.

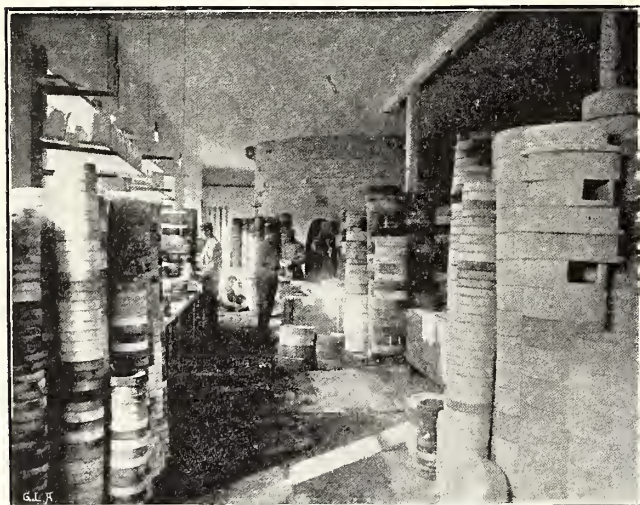
* * *

Såsom varande en stor importhamn är det gifvet att Stockholm flitigt besökes af utrikes handelsresande, som söka på den svenska marknaden införa varor af utländsk tillverkning. År 1895 besöktes staden af 449 sådana handelsombud, hvilka i bevillningsafgift tillsammans erlade 54,900 kronor. I Göteborg uppgick summan af slika erlagda bevillningsafgifter till 41,400 kr. och i Malmö, hvaröfver de flesta handelsresande färdas, till 82,300 kr.

* * *

En allmän föreningspunkt för affärsvärlden i Stockholm är *börsen*, påbörjad år 1767 och åtminstone i det närmaste fullbordad år 1776.¹

Visserligen har börsen i Stockholm aldrig nått den stora och omfattande betydelse för affärlifvet, som börserna i flere utländska handels-

A. Roesler fot.

35. Rörstrands porslinsfabrik, infyllning af gods i en ugn.

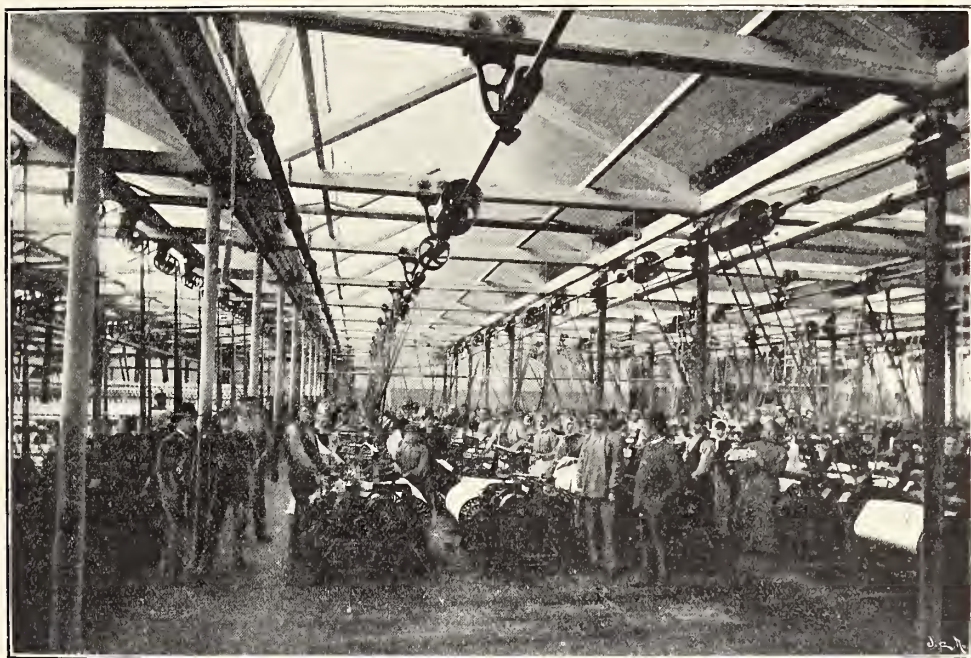
städer länge ägt och fortfarande äga, men rörelsen å densamma har dock varit och är än i dag efter våra begränsade förhållanden ingalunda oanselig. Växelsluten därstädes i främmande myntslag uppgingo under 1870-talet, då de stodo i sitt flor, sammanräknadt i svenskt mynt till i medeltal 133.2 millioner kronor om året. Maximum nåddes år 1873, då

växelsluten nådde ett totalbelopp af 173.7 millioner kronor. Å fondbörsauktionerna, hvilka jämlikt kungl. reglemente af den 20 dec. 1862 och handels- och sjöfartsnämndens beslut hållas de fyra första helgfria onsdagarna i hvarje månad kl. $\frac{1}{2}$ 2 e. m. till försäljning af obligationer, lottbref och aktier, steg år 1895 försäljningssumman för sålda värdepapper till 6.9 millioner kronor, efter att under åren 1890—1893 hafva stannat vid ett årsmedelbelopp af 3.6 mill. kr. Under de motsvarande perioderna af närmast föregående årtionden, d. v. s. 1870—1873 och 1880—1883, uppgick samma medelförsäljningsbelopp till endast resp. 0.7 och 2.2 mill. kr., hvaraf framgår, att de ifrågavarande auktionerna märkbart tilltaga i lifaktighet och omsättning.

¹ Angående dess byggnadshistoria se afl. XXIV.

Sjöfart.

Af hvad i den historiska öfverblicken blifvit nämnt om sjöfarten på Stockholm framgår bland annat, att denna sjöfart till öfvervägande del är inskränkt inom Sverige. Då enligt uppgifter från stadens hamnkontor Stockholms hamnar år 1895 besöktes af inalles 47,918 fartyg öfver 10 ton hvartera, om sammanlagdt 4,053,789 ton, hvarjämte hamnområdet s. å. blott passerades af 1,853 fartyg, om tillsammans 160,191 ton, så ankommo

36. Stockholms bomullsspinneri-aktiebolags fabrik.

och afgingo i *utrikes* fart s. å., enligt uppgifter från kungl. tullverket, endast 2,895 fartyg om sammanräknadt 984,987 ton. Antages nu, såsom sannolikt är, att de flesta af tullverket bokförda fartygen hvar för sig mätte mer än 10 ton, och sålunda till största delen ingå i hamnkontorets uppgifter, sysselsattes i inrikes fart af fartygens hela antal — de endast passerande fartygen oräknade — omkring 94 proc. och af den sammanlagda totala dräktigheten 75.7 proc.

Följande siffersammanställning, hämtad ur tullverkets omnämnda redogörelser, belyser den *utrikes* sjöfarten på Stockholm under år 1895 med särskild hänsyn till fartygens nationalitet, och äro härvid till undvikande af onödig vidlyftighet ankomna och afgångna liksom lastade och barlastade samt ång- och segelfartyg sammanräknade.

Ankomna och afgångna fartyg, i last eller barlast.	Antal.	Ton.	% af dräktighets- summan.
Svenska	838	316,699	32.2
Norska	126	65,170	6.6
Finska och ryska	1,307	164,892	16.7
Danska	74	27,440	2.7
Tyska	205	88,347	9.0
Holländska och belgiska	29	21,879	2.2
Engelska	286	273,499	27.8
Franska	3	2,550	0.3
Spanska	22	21,363	2.2
Andra nationers	5	3,148	0.3
Summa	2,895	984,987	100.0

Såsom synes var den engelska flaggan, om man fäster sig vid fartygens dräktighet — näst Sveriges egen — starkast representerad i Stockholms hamn under nämnda år samt i ordningen därefter den finsk-ryska, som kom i främsta rummet med hänsyn till fartygens antal. I tredje rummet eller i fjärde, om den svenska flaggan medräknas, kommo de tyska fartygen i afseende å skeppens så väl antal som dräktighet. Af de fartyg, som sammanförts under rubriken »andra nationers», voro 4 österrikiska och 1 italienskt.

De främmande länder, med hvilka Stockholm under året stod i sjöfartsförbindelse, voro följande:

	Därifrån ankomna eller dit afgångna fartyg.	
	Antal.	Tontal.
Norge	83	25,207
Finland-Ryssland	1,574	257,775
Danmark	91	29,210
Tyskland	444	137,435
Holland och Belgien	84	51,374
England	523	410,959
Frankrike	32	19,649
Portugal	18	11,719
Spanien	13	8,469
Italien	9	9,470
Rumänien	3	3,658
Afrika	4	2,174
Nordamerika och Västindien	13	15,652
Sydamerika	3	1,101
Australien	1	1,135
Summa	2,895	984,987

England, Finland-Ryssland och Tyskland intaga i denna tablå samma ordningsplatser som dessa länders flaggor i den närmast föregående sammanställningen. Sjöfarten var, såsom synes, hufvudsakligen inskränkt till Nord-Europa, och utom Europa gingo endast sammanlagt 21 fartyg.

Fäster man sig uteslutande vid de *svenska* fartygens insats i den utrikes sjöfarten på Stockholm, upplysa tullverkets merberörda redogörelser därom, att af desamma år 1895

43 om tillsammans	17,955	ton	afgingo till eller ankommo från	Norge
220 »	»	43,421	»	»
57 »	»	16,082	»	»
244 »	»	60,590	»	»
44 »	»	25,189	»	»
191 »	»	128,368	»	»
13 »	»	7,480	»	»
12 »	»	8,041	»	»
6 »	»	4,057	»	»
3 »	»	2,845	»	»
3 »	»	1,635	»	»
2 »	»	1,036	»	»

Såma 838 om tillsammans 316,699 ton.

Jämföres denna sammanställningstabla med den närmast föregående, synes, att de svenska fartygen i farten på Norge, Danmark, Portugal och Afrika voro så väl till antal som dräktighet öfverlägsna samtliga främmande fartyg som deltog i samma fart, medan ett alldeles motsatt förhållande var rådande i farten på Finland-Ryssland, England, Frankrike, Spanien, Italien, Rumänien, Amerika och Australien. I farten på Tyskland samt Holland och Belgien voro de svenska fartygen visserligen till antalet flere än de främmande, men däremot något underlägsna i dräktighet.

Stockholms *reguliera* sjöfartsförbindelser med utlandet äro i väsentlig mån inskränkta till länderna vid Östersjön. Regelbundna ångbåtlinier upprätthållas mellan Stockholm å ena sidan samt å andra sidan Åbo, Vasa, Helsingfors m. fl. städer i Finland, St. Petersburg och Riga i Ryssland, Stettin, Lübeck och Hamburg i Tyskland samt Köpenhamn i Danmark.

Utanför Östersjöns hafsområde går en regulier ångbåtstrade till Kristiania och en annan till Antwerpen, hvarjämte det förnyade ångfartygsaktiebolaget Svenska Lloyd i Göteborg förmedlar regelbunden trafik mellan Stockholm och flere hamnar i Sydfrankrike, Sydspanien och Portugal med minst en expedition i hvarje månad. Härtill må läggas, att en liflig, om också ej fullt regelbunden sjöförbindelse upprätthålles mellan Stockholm och flere hamnar så väl i England, bl. a. London, Hull och Newcastle, som i Frankrike, bl. a. Håvre och Bordeaux, och i Holland (Amsterdam).

* * *

Den allmänna omfattningen af den *inrikes* sjöfarten på Stockholm liksom dess ofantliga öfverlägsenhet i förhållande till den utrikes sjötrafiken har redan i det föregående varit föremål för framställning. Jag tillåter

mig därför här endast erinra därom, att af samtliga fartyg af minst 10 ton, som år 1895 besökte Stockholms hamnar, icke mindre än 94 procent kunna anses hafva varit sysselsatta i inrikes fart.

Norr ut står Stockholm i den lifligaste sjöfartsförbindelse med städerna på Upplands och Norrlands kuster, söder ut med nästan samtliga kuststäderna rundtom halfön från Nyköping till Göteborg samt med öarna Gotland och Öland, väster ut slutligen med städer och industrier rundtom sjöarna Mälaren och Hjälmaran samt genom Göta och Trollhätte kanaler med Linköping, Motala, Jönköping och Göteborg m. fl. andra städer. Inom området för Stockholms omgifningar är sjötrafiken synnerligen liflig, och

A. Rydin fot.

37. Kungl. boktryckeriet.

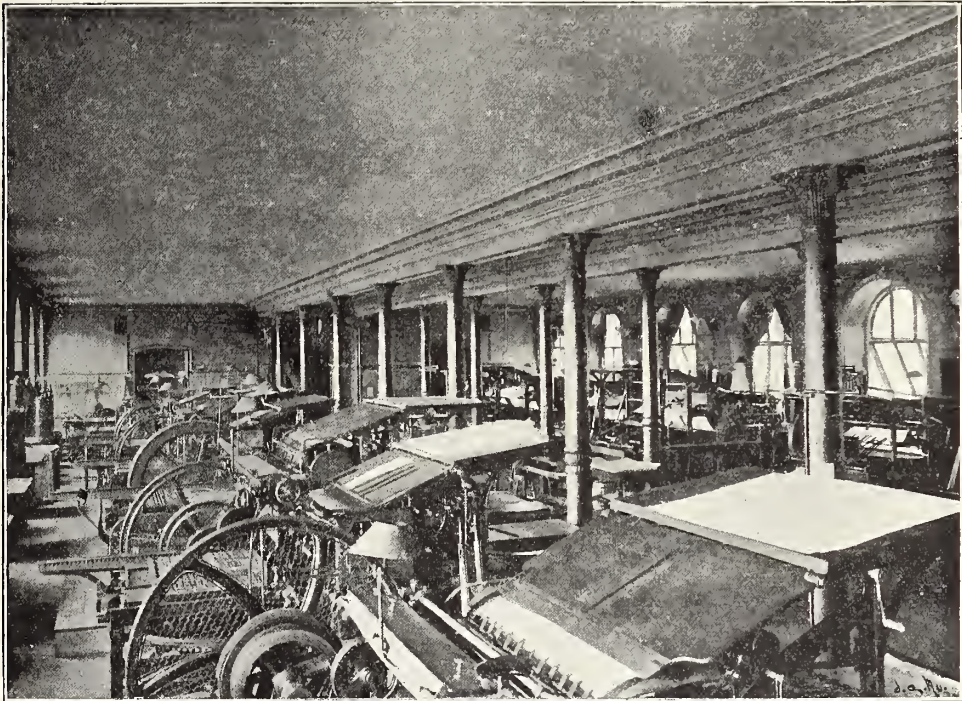
så väl där som inom stadens eget hamnområde bedrivs en omfattande persontrafik af ett större antal (50 à 60) ångslupar, hvilka genom sina täta resor mellan stadens olika öar och stränder i hög grad förstärka rörelsen och lifvet i hamnen.

* * *

Åtskilliga företag hafva i senare tider blifvit satta i verket i ändamål att utveckla och föröka sjöfarten på Stockholm. Särskildt till den utrikes skeppsfartens fromma anlades på 1880-talet med stora kostnader en ny, präktig hamn ute vid Värtans hafsvik, och öfver denna hamnplats går numera hufvudhandeln med järn, trävaror, stenkol och fotogén.

Göta kanal, som tvärs öfver landet förbinder Sveriges ost- och västkust med hvarandra, är, som bekant, ett storverk, utfördt i det innevarande

århundradet. År 1832 invigdes hela kanallinien mellan Östersjön och Västerhavet, och härigenom öppnades med ens ett vidsträckt fält i Sveriges inre för Stockholms sjöfart. För att befordra trafiken å Mälaren nybyggdes åren 1847—1850 den redan sedan 1630-talet befintliga och sedan dess två gånger ombyggda slussen mellan Södermalm och »Staden»; i samma syfte hafva Strömsholms, Hjälmare och Södertelje gamla kanaller under 1800-talet ombyggts och förbättrats samt nya kanaler blifvit upptagna till Örebro och Eskilstuna. Trafiken genom slussen är också i våra dagar högst betydlig. År 1895, då rörelsen dock till följd af ishinder var afbruten från

38. Kungl. boktryckeriet, tryckerisalen.

den 23 januari till den 13 april, passerades farleden af 4,661 ångfartyg och 3,956 segelfartyg och båtar om tillsammans 343,499 ton, samt af 8,430 prämar och 358 timmerflottar. Hvar dag slussen under sagda år hölls öppen, passerades densamma sålunda i medeltal af 60 farkoster. Beträffande ishinder är medelantalet dagar för öppet vatten i inloppet till Stockholm från saltsjösidan för åren 1815—1895 beräknadt till 284, men uppgår för åren 1890—1895, tagna ensamma för sig, till 340. För att i den mån görligt är frigöra sjöfarten från det afbrott, hvarför densamma under vintern vid stadens nordliga läge är utsatt, har under år 1896 anskaffats en stark isbrytare.

Sjötrafiken inom området för stadens omgifningar har särskildt befordrats genom flere mindre kanalarbeten. Så upptogs år 1825 Åkers kanal,

som förmedlar förbindelsen mellan Garnsviken och Tunaviken af Trälhafvet, år 1865 kanalen vid Ålkistan, som leder mellan insjön Brunnsviken och Lilla Värtan, samt åren 1820—1832 Väddö kanal, hvilken går fram mellan Upplands fastland samt Väddön och sålunda öppnar en väg inomskärs från Stockholms norra farled till Ortalaviken i norr. De små Djurgårdsbrunnsoch Karlbergs-kanalerna hafva äfven i sin mån bidragit till förökningen af ifrågavarande sjöfart.

För afgörande af i hvad mån i Stockholm hemmahörande fartyg del-

39. Centraltryckeriet.

taga i sjöfarten på staden, föreligga inga som helst statistiska uppgifter. Detta deltagande måste dock i betraktande af storleken af stadens handelsflotta antagas vara ganska ansevärt. Staden ägde, såsom redan i det föregående (sid. 13) är sagdt, vid ingången af år 1895 inalles 287 fartyg om tillsammans 53,676 ton, däraf 231 ångfartyg om sammanlagdt 39,899 ton. Medeltonnaget för segelfartygen var sålunda 246 ton och för ångfartygen 173 ton, hvilket sistnämnda medeltal dock är något missvisande, enär flere omätta ångslupar ingå i det uppgifna antalet ångfartyg. Uteslutas så väl omätta som sådana ångslupar, hvilka icke mäta fullt 10 ton, ur beräkningen af ångfartygens medeltonnage, uppgick detta vid nämnda tid till något

över 280 ton. De vid 1896 års ingång i Stockholm hemmahörande fartyg, som hvar för sig räknade 1,000 nettoton och däröfver, voro till antalet blott 9, nämligen 2 segel- och 7 ångfartyg.

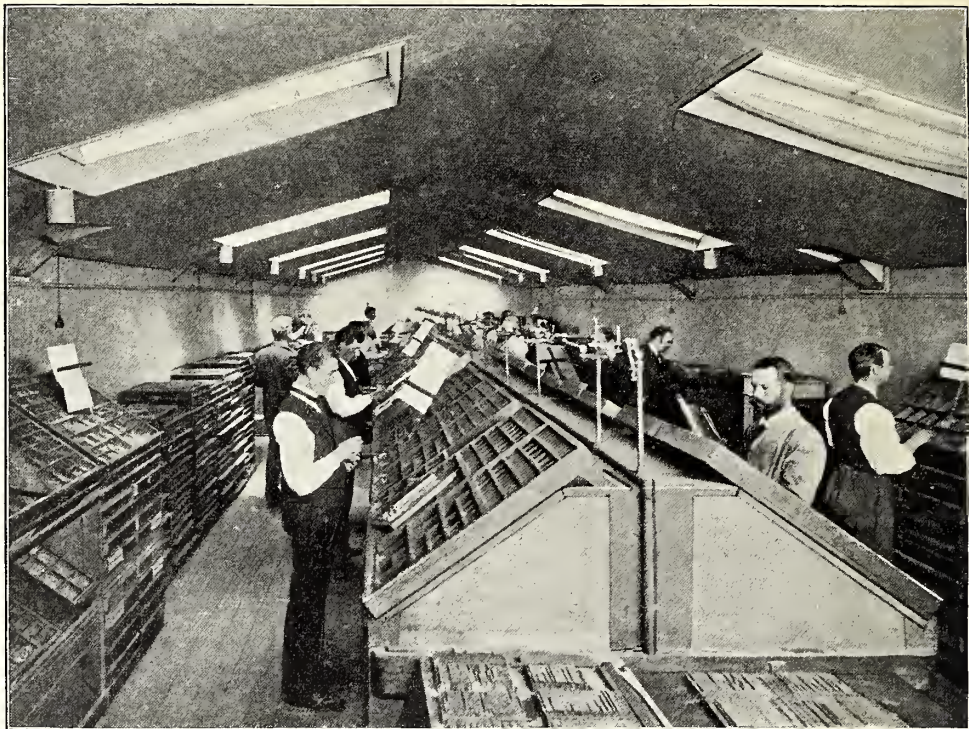
Af hvad man inhämtar af turlistor, ångbåtstidningar o. a. dylika källor deltagar Stockholms egen handelsflotta endast obetydligt i den reguliära fraktfarten mellan Stockholm å ena sidan samt Finland-Ryssland och Norrland å den andra, hvilken fraktfart hufvudsakligen besörjes af resp. finska och norrländska ångfartyg. Den regelbundna förbindelsen med Tyskland

40. Centraltryckeriet, sätterisal.

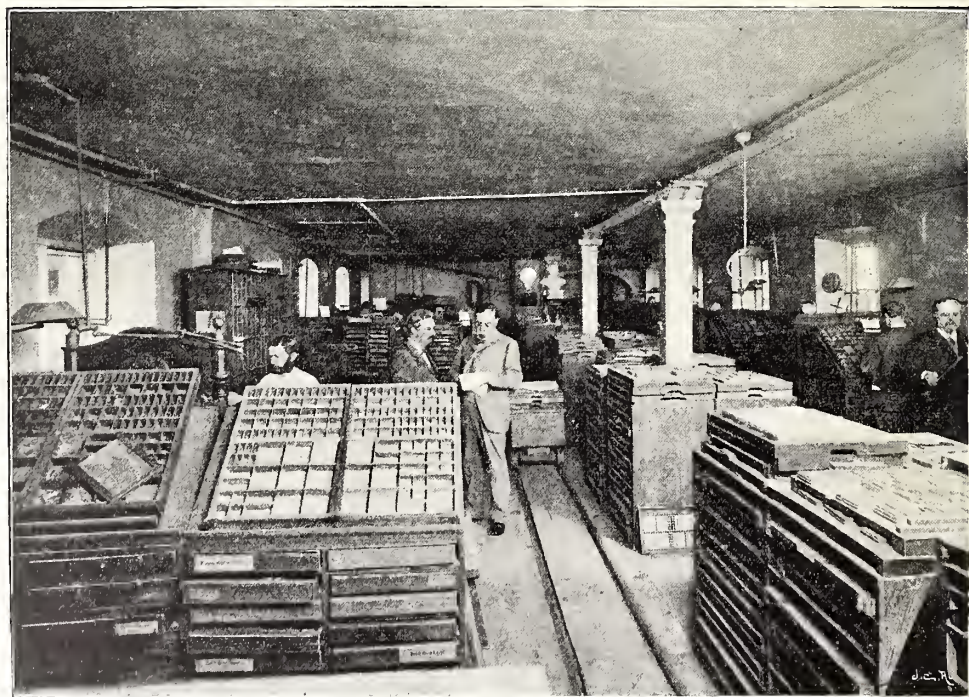
upprätthålles endast å linien Stockholm—Lübeck af rederier i Stockholm tillhöriga ångare (Gauthiod, Svithiod, Dana och Gustaf Vasa), men däremot äro Stockholmsångare ensamma på den reguliära traden Stockholm—Köpenhamn—Kristiania, liksom sådana göra den förnämsta insatsen i sjöfarten på Stockholm genom Göta kanal och i den lifliga trafiken inom området för stadens omgifningar, så väl åt saltsjö- som mälaresidan.

Bland i utrikes eller inrikes vidsträcktare sjöfart verksamma rederier i Stockholm märkas *Nya rederiaktiebolaget Svea*, af hvars ångfartyg ett par gå på Lübeck, rederiaktiebolagen *Coudor*, *International*, *Nordstjernen*, *Patria*, *Solide*, *Union* och *Östra Sverige*, *Stockholms ångfartygs-rederi-aktiebolag*, hvilket

A. Rydin fot.

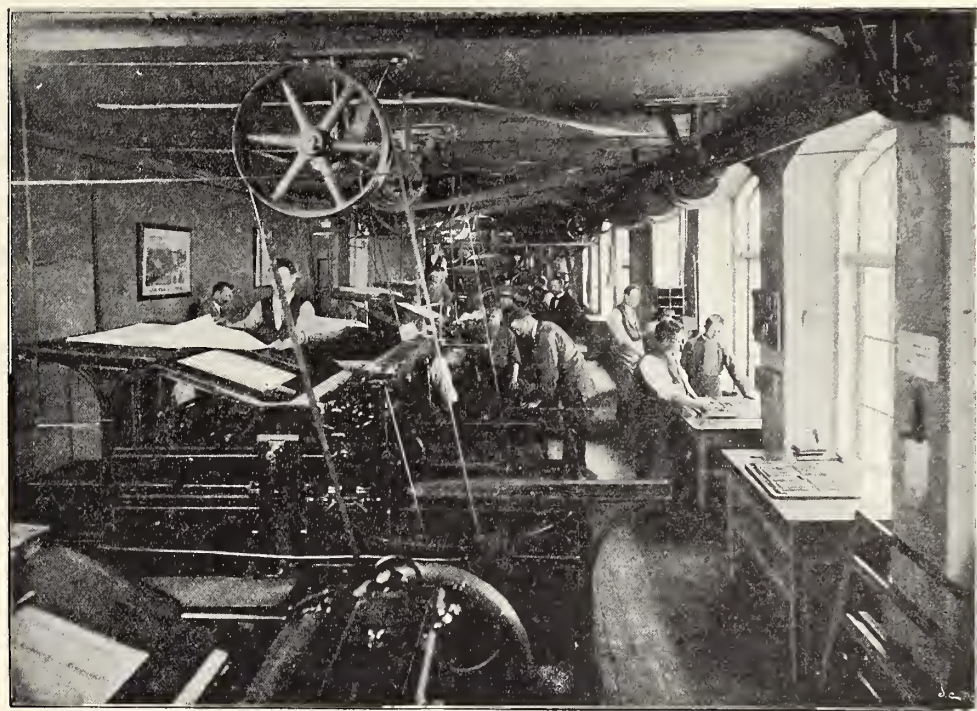
41. K. L. Beckmans boktryckeri, del af öfre sätterisalen.

A. Rydin fot.

42. K. L. Beckmans boktryckeri, nedre sätterisalen.

med ett aktiekapital af 1,820,000 kr. är ägare af 10 större ångfartyg, sysselsatta i fraktfart på bl. a. England, Frankrike, Holland och Belgien, det år 1896 nybildade *Wicanders rederiaktiebolag*, hvilket är ägare till tre af de största ångarne i Stockholm, *Ångfartygsaktiebolaget Göta kanal*, hvilket äger ett aktiekapital af 880,000 kr. och 10 ångfartyg, hvarmed en liflig förbindelse upprätthålles kanalgången mellan Stockholm och Göteborg, *Ångfartygsaktiebolaget Linné*, hvars ångare Karl v. Linné deltagar i fraktfarten på Finland, ångfartygsaktiebolagen *Per Emmes*, *Bona*, *Greta*, *Rurik* och *Stockholm—Lübeck*, af hvilka bolaget Ruriks ångare går på Ryssland, *Rederibolaget*

A. Rydén fot.

49. K. L. Beckmans boktryckeri, nedre tryckerisalen.

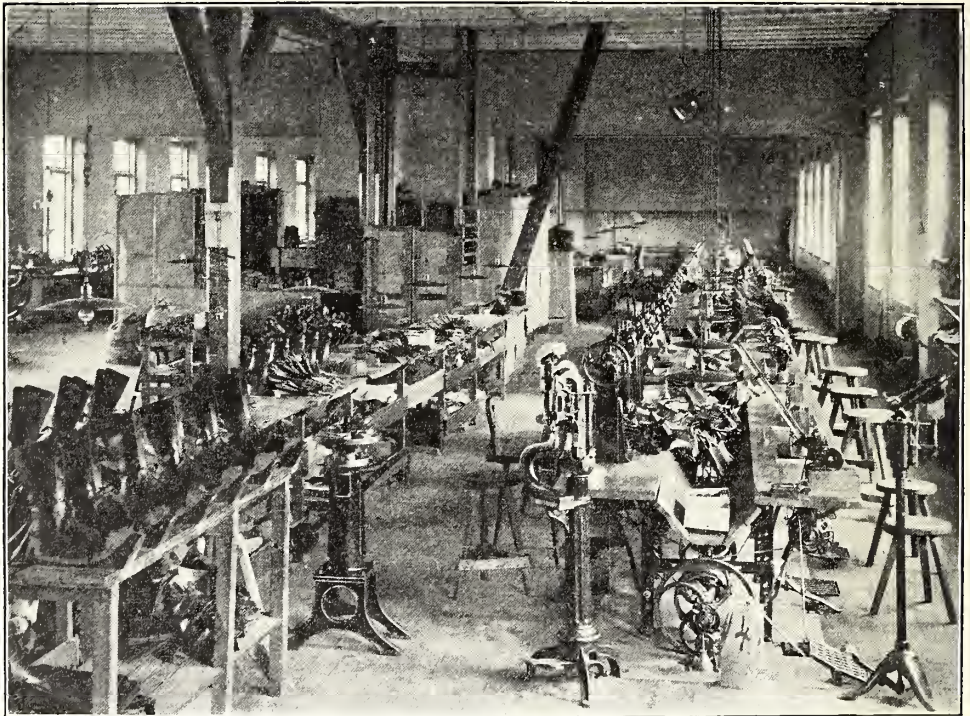
Arla samt *Ångfartygsaktiebolagen Södra Sverige* och *Thyra*. *Ångfartygsaktiebolaget Södra Sverige* äger ett aktiekapital af 1,560,000 kr. och 14 större ångfartyg, hvilka hufvudsakligen äro sysselsatta på den yttre sjövägen mellan Stockholm, Köpenhamn, Göteborg och Kristiania.

I sjötrafiken inom området för Stockholms omgifningar äro bl. a. följande rederier verksamma, nämligen i trafiken åt saltsjösidan: *Lindöngö ångslupsaktiebolag*, *Norrteige ångfartygsaktiebolag*, *Ångfartygsaktiebolaget Strömma kanal* samt *Vaxholms ångfartygsaktiebolag*, hvilket sistnämnda bolag är ägare till 9 ångare, hvilka upprätthålla en liflig trafik mellan Stockholm och staden Vaxholm samt däremellan belägna orter; i trafiken åt mälaresidan åter: *Upplands ångfartygsaktiebolag*, *Ångfartygsaktiebolagen Drottningholm—Fittja*,

Gamla Svartsjölandet och Gripsholm. För ångslupstrafiken inom stadens eget område redogöres i afd. XXXVIII af detta verk.

Förutom nämnda rederier märkas *D. & J. Berggrens bogserings- och transportaktiebolag*, *Bergnings- och dykeribolaget Neptun*, *Koltransportaktiebolaget* samt *Stockholms transport- och bogseringsaktiebolag*, hvilkas verksamhet tillräckligt kännetecknas af bolagsnamnen.

De förnämsta ångbåtskommissionärerna i Stockholm äro: *Carl W. Boman*, *Flyggarsons efterträdare* (Emil R. Boman), *Otto Hellsten*, *Nordström & Thulin* (C. G. Thulin), *Olsson & Wright* (Axel Georgii), *N. C. Carlsson & kis*

44. Stockholms skofabrik.

ångbåtsexpedition (Carl Schröder), *Axel Christiernsson*, *J. Ringborg*, *C. O. Strindberg & k:ä* (Oskar Strindberg) samt *Nyman & Schultz* (C. E. Nyman och A. Schultz).

Huru stor besättning Stockholms handelsflotta äger, är okänt. Inga exakta uppgifter därom föreligga. Enligt uppgifter från stadens sjömanshus voro i detsammans förteckningar under år 1895 inskrifna 2,784 sjömän (fartygsbefälhafvare inbegripna), af hvilka 2,093 påmönstrat för utrikes sjö-tjänst å svenska fartyg. Men då enligt gällande lagbestämmelser endast de sjömän, som sysselsättas i utrikes fart, äro skyldiga att låta inskrifva sig vid sjömanshus, och då påmönstring af ett fartygs besättning ej nödvändigt behöfver försigå i den stad, hvarest fartyget äger sin hemort, ligger det

inom möjlighetens gräns, att ofvan angifna antal ingalunda ens tillnärmelsevis utvisar mängden af det sjöfolk, som verkligen är i tjänst å i Stockholm hemmahörande handelsfartyg.

Mycket kunde vara att i sammanhang härmed omförmäla angående så väl *Stockholms sjömanshus* som *Stockholms sjömanshem*, men en närmare redogörelse för dessa inrättningar torde ligga utom ramen för det föreliggande ämnet. Den förstnämnda anstalten, som är publik, instiftades år 1748 och har till ändamål att samla och meddela upplysningar om sjöfolk och fartyg, som tillhöra dess »distrikt», samt att i öfrigt ägna eftersyn åt sjömännen och bereda understöd åt behöfvande bland dem äfvensom åt deras efterlevande änkor och barn. Sjömanshemmet åter är af mera privat natur, men står under konungens beskyddarskap. Det har till ändamål att åt sjömän mot eller utan betalning lämna kost och logis för kortare tid (se därom vidare afd. XVI).

ARBETAREFÖRHÅLLANDEN

AF

GUSTAF AF GEIJERSTAM.

Vid början af år 1897, då dessa rader nedskrifvits, befinner sig arbetarevärlden i Stockholm öfver hufvud i det skede, som är gemensamt för dess förhållanden öfver hela Europa. De stora frågor, som på basis af förra århundradets franska revolution växt till en makt allt ifrån medlet af innevarande sekel, stå ännu olösta, och man vet i närvarande stund lika litet, huru »framtidsstaten» en gång skall komma att gestalta sig, som man öfver hufvud visste det, när Carl Marx' läror började eller gáfvo fart åt den oerhörda arbetarerörelse, hvilken gifvit färg åt hela den senare hälften af 1800-talet. Men hvad som för iakttagaren ter sig som odisputabelt, det är att äfven i en så anspråklös framställning af fakta som den föreliggande, man ej kan sluta ögonen till för den stora schismen mellan arbetare och arbetsgifvare. Ty om också denna i vårt samhälle tagit mildare former än i de stora kulturentra, är det dock naturligt, att just de sträfvanden, hvilka utgått från arbetarne själfva, framför allt bidragit att gifva den nuvarande perioden dess egentliga karakter.

När vi här tala om arbetareförhållandena i Stockholm, är det emellertid gifvet, att endast vissa synpunkter kunna komma att tagas i betraktande. Detta beror dels därpå, att utrymmet i sig sjelft i ett arbete sådant som det föreliggande är och måste vara knappt tillmätt. Dels beror det äfven därpå, att det enda sättet, hvilket härvidlag kan följas, inskränker sig till rena sakkuppgifter. Åtminstone erkänner sig författaren till dessa rader sakna all förmåga att på det skede af utveckling, som vi nu hunnit, precisera en bestämd ståndpunkt i den invecklade arbetarefrågan, något som härvidlag ej heller torde vara nödvändigt.

Det enda, som i rent teoretiskt syfte bör sägas, är, att arbetarerörelsen, liksom hvarje annan, med åren kommit att ändra karakter, och den »för-

vandlingens lag», hvilken denna rörelse i likhet med allt mänskligt varit underkastad, visar sig ej mindre inom det socialdemokratiska arbetarepartiet själfvt än utanför detsamma. Förändringen ligger däruti, att man kommit alltmera från de stora idéerna och till de små praktiska reformkrafven och det slags reformsträfvanden, hvilka äro möjliga att inom en öfverskådlig tid genomföra. Förändringen visar sig äfven däruti, att man nu mindre än förr har benägenhet att använda våldsamma medel i kampen för olika intressen. Medan å ena sidan de allmänna framtidstankarna och öfverspända reformidéerna fått maka åt sig för att lämna plats åt rent sakliga spörsmål, oftast af mycket speciell natur, har å andra sidan bland båda partierna en sträfvand blifvit märkbar att på öfvertygelsens väg komma till rätta med hvarandra och att aflägsna de stöttestenar, hvilka förut legat i vägen. Man är numera bland arbetarne ej så aprioriskt mistrogen mot de försök till undanrödjande af sociala missbruk, hvilka komma från de öfverordnades sida. Och å andra sidan torde man bland arbetsgifvare i stort sedt hafva öfvergifvit den afvoga stämning mot arbetarnes sträfvand efter samhällighet och själfhjälps, som är så karakteristisk för epoken. Båda dessa jämkningar i åskådningssätt hafva framvingats af tiden och af nödvändigheten. De innebära ett ömsesidigt närmande, framkalladt af behofvet att finna framtidens utveckling på den väg, hvilken utstakas af ömsesidigt erkännande af billighet och rättvisa.

* * *

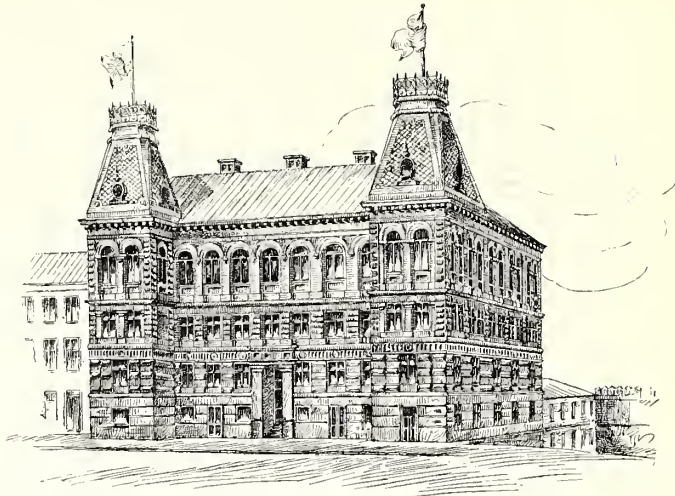
Se vi emellertid på de förändringar, hvilka på sista decenniet inträdt inom våra arbetareförhållanden, har man att söka en af de viktigaste orsakerna härtill i det kraftigt utvecklade *fackföreningsväsendet*. I huru hög grad fackföreningarna ingripit så väl i arbetarens privata lif som i hans ställning i förhållande till arbetsgifvarne, torde ännu vara för tidigt att söka afgöra. Men man kan finna en antydning härom endast genom att kasta en blick på hvad i denna väg under en jämförelsevis kort period faktiskt åstadkommits.

I dess äldsta form finna vi tidigt nog fackföreningstanken representerad, ehuru endast inom helt få yrken. Den äldsta fackförening, vi känna, är typografernas, hvilken helt nyligen firat sitt 50-årsjubileum. Därefter i ålder kommer bokbinderiföreningen, som stiftades år 1872, hvarjämte äfven maskinarbetareföreningen är af ganska gammalt datum.

Den typografiska föreningen förtjänar uppmärksamhet på grund af sin ålder, men äfven därför att den karakteriserar utvecklingen från en äldre tids synpunkter till en nuvarande. Den stiftades den 24 maj 1846, då den höll sitt sammanträde med ett medlemsantal af 38 personer, och anledningen till dess stiftande synes närmast hafva varit en moralisk. Man åsyftade att bland yrkets medlemmar motverka superi och dåligt lefnadssätt, att genom en förening, bildad bland dem själfva, höja andan inom kåren och samtidigt aktningen för densamma, och man ville »genom personlig beröring, samverkan

och enighet, på hvad dess ledamöter kan bero, befrämja och understödja allt, som för desamma kan vara nyttigt och nöjsamt, och därjämte utgöra en samlingsplats, där ledamöterna, alltid i öfverensstämmelse med deras tid och tillgångar, kunna erhålla bildande, nyttiga och nöjsamma förströelser, bestående hufvudsakligast af lektyr och sång, äfvensom andra nöjen, hvilka kunna öfverenskommas dem emellan».

Man finner af detta citat, huru vidt skildt syftet med denna förening var från hvad som sedan blifvit syftet i våra nybildade fackföreningar. Karakteristiskt är också, att när man, efter några års försök att på denna basis uppehålla föreningen, år 1851 beslutar sig för att med det ideella intresset förbinda ett annat af mera materiell natur, så sker detta af rent ideella grunder. Man beslutar sig för att till medlemmarna, hvilka erlade 24 skil-

45. Stockholms arbetareförening.

ling i månaden till föreningen, utbetala en liten sjukhjälp och dito begrafningshjälp. Men det betonas, att detta sker för att öka intresset för föreningen och att genom detta materiella intresse sporra flere att därstädes söka inträde. Också påpekas i föreningens minnesblad, huru man under de första 25 åren koncentrerat sina sträfvan den mest på anordnandet af fester och nöjen. I samma riktning har äfven den 1866 grundade Stockholms Arbetareförening verkat, hvilkens betydelse var störst under den tid, som föregick fackföreningarnas.

Men ju närmare vi komma vår egen tid, desto tydligare se vi, huru de materiella intressena träda i förgrunden. Som bekant har typografernas förening stått tämligen utanför den socialdemokratiska rörelsen, och den har icke anordnat några strejker, om den ock deltagit i att med penningunderstöd lätta vägen för dylika. Men den har icke desto mindre gjort sin insats i kampen för upphjälpan det af arbetarnes ekonomiska ställning. Den har

uttalat sin opinion till förmån för allmän rösträtt, fullständig religionsfrihet, kostnadsfri undervisning m. m. Den har inlämnat en skrivelse till myndigheterna angående skattuppbördens fördelning på flere terminer, något som ju också blifvit en verklighet i Stockholm. Den har särskildt deltagit i rösträttsarbetet. Och vidare har den upprättat talrika filialer i landsorten samt bildat mellan alla Sveriges typografer en sammanslutning, hvilken den 1 januari 1887 konstituerade sig som ett helt, benämndt »Svenska typograf-förbundet» med egen tidning och hufvudsäte i Stockholm.

Men dessutom har denna förening i rent ekonomiskt intresse arbetat för och slutligen delvis genomfört den s. k. tariff-frågan, hvarigenom mellan arbetsgifvare och arbetare öfverenskommelse träffats angående ett visst normalpris för typografarbete gällande vid svenska tryckerier.

Ehuru detta förbund kan synas alldeles stå utanför den rörelse, hvilken kallas för den egentliga fackföreningsrörelsen, ser man alltså äfven här, huru sträfvan att förbättra arbetarnes ekonomiska ställning, särskildt genom att träffa formliga aftal med arbetsgifvarne, gjort sig gällande. Denna sträfvan — att inverka genom att få till stånd aftal med arbetsgifvarne, i nödfall äfven genom yttre tvång — har tagit sig ännu tydligare uttryck i hela den öfriga fackföreningsrörelsen.

Man kan helt enkelt säga, att fackföreningarna bildades den dag, då hos arbetarne mognade insikten om den makt, hvilken ligger i deras betydande numerär. I en sammanslutning sådan som den nuvarande arbetareklassens ligger en tillämpning af den bekanta fabeln om kjäpparna. Skilda åt kan hvarje särskild käpp med lätthet brytas; sammanbundna i en knippa äro de omöjliga att bryta, äfven för den starkaste man. Det har emellertid icke varit lätt att åstadkomma den känsla af solidaritet och gemensamhet i intressen, hvilken för närvarande skapat ett helt nät af föreningar, utgrenande sig öfver hela vårt land. Det har behöfts en ytterst energisk agitation, kraftig inverkan från arbetarepressens sida och — låtom oss erkänna det — ett anmärkningsvärdt socialt tryck för att åstadkomma allt detta. Ty vi böra erinra oss, att den sammanslutning, som här afses, icke är af enbart fredlig natur. Den utgör en bestämdt formulerad förening för att hålla samman under goda och onda dagar, och hvad som här är af största vikt att erinra om är, att medlemskapet i en fackförening medför den bestämda förpliktelsen att deltaga i den arbetsinställelse, som af fackföreningen kan beslutas. Det är arbetarnes sträfvan att genom sammanslutning förbättra sin ställning, som ledt till dessa förenings bildande, och denna organisationsform har nu utbredt sig till hela landet. Stockholm är hufvudorten för dessa föreningar, och där finnes hufvudsätet för respektive styrelser. Men genom filialer och en ordnad organisation verka dessa föreningar öfver hela landet och stå delvis äfven i förbindelse med utlandet. Dylika föreningar, som ej äro begränsade till Stockholm, kallas »fackförbund». Jag anför här nedan

namnen på dessa förbund jämte uppgift på antalet af de platser, där filialer finnas, och från hvilka afgifter betalas till den gemensamma förbundskassan.

N a m n.	Antal platser.
Järn- och metallarbetareförbundet	47.
Gjutareförbundet	35.
Träarbetareförbundet	50.
Tunnbinderiarbetareförbundet	20.
Bokbinderiarbetareförbundet	11.
Typografiska förbundet	60.
Sveriges allmänna kypareförening	4.
Skrädderiarbetareförbundet	18.
Tapetserare- och sadelmakareförbundet	4.
Måleriarbetareförbundet	17.

De 7 förstnämnda af dessa fackförbund utgifva från Stockholm egna tidningar.

Närmast i ordningen härefter meddelas för fullständighetens skull de fackförbund, hvilka äga samma utgrenade organisation öfver hela Sverige, men hvilkas hufvudsäte är förlagdt utom Stockholm. Dessa äro: grufarbetarnes, bleck- och plåtslagarnes, murarnes, tobaksarbetarnes, kakelugns- makarnes, bagarnes, handskmakarnes, garfvarnes och skomakarnes fackförbund. Af dessa utgifver det sistnämnda särskild tidning från Göteborg.

Flertalet af dessa förbund tillhöra såsom sådana icke något bestämt parti, men de flesta af föreningarna i Stockholm tillhöra dock det socialdemokratiska arbetarepartiet, hvilket i Stockholm har en »distriktsstyrelse» samt en »partistyreelse» med tillhörande »verkställande utskott». Dessa socialdemokratiska föreningar i Stockholm uppgå för närvarande till omkring 70 och af dem tillhöra hälften fackföreningar. Namnen på dessa tillika med antalet medlemmar, räknadt som det stod vid slutet af 1895, äro följande:

Asfalt- och cementarbetarefackföreningen	—
Bleckslageriarbetarefackföreningen	62.
Bleck- och plåtslageriarbetarefackföreningen	99.
Borstbinderiarbetarefackföreningen	19.
Bryggeriarbetarefackföreningen	282.
Brädgårdsarbetarefackföreningen	42.
Byggnadssnickare- och timmermansfackföreningen	104.
Båt- och pannplåtslageriarbetarefackföreningen	—
Elektriska montörföreningen	—
Filarefackföreningen	—
Filhuggarefackföreningen	20.
Förgylleriarbetarefackföreningen	25.
Förposten, förbund af f. d. militärer	30.
Gasverksarbetareförbundet	25.
Gatustensättareförbundet	25.
Gaturenhållningsarbetarefackföreningen	100.

Glasmästeriarbetarefackföreningen	36.
Gjutarefackföreningen	240.
Gross- och minuthandelsarbetareföreningen	85.
Hamnarbetarefackföreningen	200.
Handskmakarefackföreningen	10.
Hvitgarfvareförbundets afdelning	7.
Hyrkuskarnes fackförening	90.
Kemisk-tekniska fabriksarbetarefackföreningen	38.
Kolbärareföreningen	84.
Korkarbetarefackföreningen	87.
Kopparslageriarbetarefackföreningen	86.
Korgmakeriarbetarefackföreningen	30.
Metallarbetarefackföreningen	—
Modellsnickarefackföreningen	12.
Murareförbundets afdelning	240.
Målarförbundet	508.
Möbelsnickeriarbetarnes fackförening (Norra)	119.
Norra järnarbetarefackföreningen	558.
Repslageriarbetarefackföreningen	20.
Rörlarbetarefackföreningen	275.
Rörstrands arbetareförbund	32.
Sadelmakeriarbetarefackföreningen	60.
Sjömans- och eldarefackföreningen	200.
Skoarbetareförbundets afdelning	210.
Skofabriksarbetarefackföreningen	56.
Skorstensfejeriarbetarefackföreningen	461.
Skrädderiarbetareföreningen	—
Slakteri- och charkuteriarbetarefackföreningen	—
Smeds- och hofslageriarbetarefackföreningen	—
Smidesarbetarefackföreningen	—
Socketbruksarbetarefackföreningen	35.
Socialdemokratiska förbundet	40.
Spårvägspersonalens fackförening	255.
Stadsbuds-fackföreningen	60.
Stockholms allmänna grofvarbetareförening	150.
Stockholms allmänna kvinnoklubb	44.
Stötareförbundet	30.
Södermalms arbetareförbund	—
Södra järnarbetarefackföreningen	182.
Södra kvinnoklubben	25.
Södra spårvägarnes arbetareförbund	—
Tapetserarefackföreningen	12.
Teaterarbetareföreningen	86.
Telefon- och elektriska arbetarefackföreningen	70.
Tobaksarbetareförbundets afdelning	125.
Toffelmakeriarbetarefackföreningen	29.
Träarbetareföreningen	73.
Tunnbinderiarbetarefackföreningen	44.

Typografiska agitationsklubben	36.
Vadd-, spinneri- och väfveriarbetareförbundet	—
Vagnmakeriarbetarefackföreningen	26.
Varfs- och skeppstimmermansfackföreningen	52.
Vedarbetareföreningen	—
Västra järnarbetarefackföreningen	83.
Yllearbetareförbundet	—
Åkeriarbetarnes fackförening	—

Utom dessa fackföreningar, tillhörande det socialdemokratiska partiet, existera ännu ett tjugotal fackföreningar, hvilka hållit sig på bestämdt afstånd från socialisterna. De mest betydande bland dessa äro typografernas och bokbindarnes föreningar.

Dessa fackföreningar hafva nu till syfte att förbättra arbetarnes ställning i ekonomiskt afseende, och de förfoga tillsammans öfver icke obetydliga penningemedel, sammanbragta genom arbetarnes egen försorg. Upphoffvet till dessa föreningar gafs af f. d. metallarbetaren, sedermera riksdagsmannen Johannes Svensson, hvilken med ifver verkade för den idén, att arbetarne genom sammanslutning skulle söka värna om sina egna intressen, och saken diskuterades första gången på ett möte år 1881. Frukten af detta var, att man tillsatte en kommitté för att behandla frågan, och där-efter skedde upprop till de särskilda yrkenas representanter att samman-sluta sig i det angifna syftet. Så bildades år 1882 den första egentliga fackföreningen, hvilken var träarbetareföreningen. Och redan 1883 kunde sammanslutningen ske till fackföreningarnas centralkommitté.

På grund af praktiska svårigheter vid att ordna det hela lyckades man dock icke att ena sig om några bestämda former för denna centralkommittés verksamhet, utan de olika föreningarna arbetade som förut hvar för sig med särskilda stadgar. År 1886 sprängdes den nyss erhållna sammanslutningen genom svårigheten för socialister och icke-socialister att arbeta tillsammans. Denna oförenlighet uppenbarade sig, när den första skandinaviska fackföreningskongressen hölls i Göteborg. Den hufvudresolution, som då fattades, var af socialistisk natur, och detta vållade splittringen. Sedermera hafva dylika kongresser hållits 1888 i Köpenhamn, 1890 i Kristiania och 1892 i Malmö. Men i dessa hafva endast socialistiska föreningar deltagit. Socialisterna höllo samman på sitt håll och uppgingo år 1889 i den socialdemokratiska organisationen.

Hela utvecklingen af arbetarerörelsen sedan denna tid visar en serie konflikter mellan de socialistiska och de icke-socialistiska elementen bland arbetarne, om också de skarpaste divergenserna på sista åren visat benägenhet att lägga sig. En föreningsdag hafva arbetarne nu i första maj, hvars demonstrationer sedan 1890 tagit stora dimensioner. Ledningen vid dessa demonstrationer har tagits af det socialdemokratiska partiet, men på sista åren hafva icke-socialistiska föreningar talrikt deltagit i desamma, och i

denna anslutning torde man kunna finna en icke betydelselös ledning vid bedömandet af den stockholmska arbetarens ställning till socialismen.

Trots den splittring, som rådt och råder i fråga om socialismen, har emellertid sammanhållningen mellan dessa arbetareföreningar varit anmärkningsvärd. De äga som sagdt rätt betydliga kassor, och dessa äro i första hand afsedda dels för löpande utgifter, dels att bilda reservfond vid möjliga arbetsinställelser. Det är karakteristiskt för fackföreningarna, i motsats till hvad som är fallet med äldre arbetareföreningar, att kassornas hufvudändamål varit de förut uppgifna, och att först på senare tiden, särskildt i de socialistiska föreningarna, uppmärksamheten börjat fästas på sådana anordningar af kassorna, som att de skulle lämna understöd vid sjukdomsfall, till begravningshjälp o. d. Detta sammanhänger med den i inledningsorden antydda tendensen att låta de närliggande praktiska intressena få sin plats vid sidan af arbetet för den aflägsna framtiden. I sammanhang härmed står också den alltmera framträdande tendensen att så sparsamt som möjligt använda strejker som vapen för att vinna ett eller annat önskningsmål. I början af sin verksamhet gingo fackföreningarna i detta hänseende mera lättvindigt till väga. Men erfarenheten lärde dem den alldagliga sanningen, att strejker äro tveäggade vapen, hvilka sära icke blott motståndaren utan äfven den, hvilken handskas därmed. Flere af dessa föreningar hålla t. ex. en aflönad förtroendeman, hvars uppgift är att sköta protokoll, korrespondens m. m. Det har till och med händt, att en dylik förtroendeman varit så upptagen af sin syssla, att han uteslutande måst ägna sig åt den. Bland hans uppgifter har då varit att äfven yttra sig om lämpligheten af strejk vid förefallande behof, och det förtjänar anmärkas, att dylika uttalanden mer än en gång varit afstyrkande och i följd däraf äfven direkt afstyrande.

* * *

Den makt, öfver hvilken dessa fackföreningar förfoga, är emellertid, som ofta har visat sig, allt annat än obetydlig. Denna makt har vunnits genom enighet och underkastelse för det hela, och det förtjänar anmärkas, att hvarje försök, som gjorts, att bilda fackföreningar bland kvinnliga yrkesidkare, hittills strandat på omöjligheten att åstadkomma någon sammanhållning. Det är också denna sammanhållning, som gjort, att *strejkrörelsen* under det sista decenniet spelat en så stor och utbredd roll inom hufvudstaden.

Sedd som en frukt af och i samband med fackföreningarna har denna rörelse, hvilken yttrat sina verkningar vid flerfaldiga tillfällen, sin särskilda plats vid framställning af Stockholms arbetareförhållanden. Det vore orättvist att förneka, att den mången gång framgått direkt ur behofvet, liksom man ej heller kan förbise, att den stundom användts vid tillfällen, när den icke kunnat försvaras. Här är emellertid icke stället att orda om det prin-

cipiellt riktiga eller oriktiga i tillgripandet af vare sig strejk eller lock-out, endast om att lämna några vinkar angående 1890-talets arbetareförhållanden i hufvudstaden. I utvecklingen af dessa förhållanden har emellertid strejkrörelsen varit en så ingripande faktor, att jag anser mig böra anföra ett par exempel på hithörande fall, emedan de lämna en icke oäfvnen inblick i de förhållanden, hvilka här beröras.

Jag erinrar först om den bekanta strejk, hvilken hamnarbetarne under 14 dagar anordnade för att få timpenningen höjld från 35 till 40 öre. I arbetarnes fordringar ingingo därjämte att få arbetstiden förkortad från 10½ till 10 timmar samt att få middagstiden förlängd från 1 timme till 1½. Denna sista önskan var viktigast nr den synpunkten, att vederbörande arbetare därigenom komme i tillfälle att kunna gå hem för att äta middag, i stället för att nödgas äta ute. Dessa fordringar genomdrefvos, och samtidigt höjdes olycksfallsförsäkringen från 1,000 till 1,800 kr. per individ. Denna strejk omfattade mellan 500 och 700 man.

Rörarbetarnes strejk år 1896 misslyckades, men medförde dock den fördelen, att principen om en fixerad minimilön fastslogs. Likaså misslyckades målarnes strejk. Man begärde 50 öre per timme, räknadt efter 10-timmars arbetsdag, i stället för 35 à 40, som var hvad som hittills plägat gifvas. 50 à 60 småmästare lära ha gått in på denna fordran, men de stora etablissemanten sade nej, och därmed var denna strejk avslutad.

Ganska lärorika äro skräddarnes strejk af 1891 och skomakarnes af år 1893, särskildt därigenom att de visa, hurusom strejker ej alltid röra sig enbart om lönefrågan. Skräddarnes rörde sig om tiden för uppgörandet af prislistor. I detta fack brukas nämligen den metod för betalningen, att man hvarje år uppgör en viss bestämd prislista för förfärdigandet af olika plagg eller detaljer inom yrket. Dessa prislistor variera dessutom i olika grader, så att första klassens etablissemant betala dyrare än andra, o. s. v. Inalles räknas skräddarnes finhet och i följd däraf betalningsförmåga i 4 klasser. Nu hade det varit bruket, att dessa prislistor uppgjordes fram mot vårsidan, men mästarne ville flytta tillbaka tiden och uppgöra dem tidigare på vintern. Härntaf fattade arbetarne den misstanken, att mästarne ville begagna sig af den rådande arbetslösheten för att trycka ned priserna, och för att förebygga detta anordnades strejk. Denna strejk gällde såsom sagdt tiden för uppgörandet af prislistorna. Genom mästarne sammanhållning misslyckades emellertid denna strejk i själfva hufvudfrågan, så att mästarne fortfarande bestämma tiden för prislistornas uppgörande. I stället fingo arbetarne den fördelen, att flere firmor uppflyttades i högre klass, d. v. s. till högre betalningsvillkor. Ja, man berättar till och med om en större firma, hvilken själfmant lär ha flyttat upp sig.

Skomakarnes strejk år 1893 hade en helt annan anledning. Den gällde principen om mästarne skyldighet eller icke-skyldighet att hålla verkstäder

åt sina arbetare. Som bekant finns det ju många arbetsgifvare inom skomakareyrket, hvilka hålla egna verkstäder. Men lika vanligt är det, att arbetaren mottager uppdraget och får utföra det hemma i sin bostad. Man kan lätt tänka sig, att detta slags arbete, utfördt i en bostad af ett rum och kök (för att ej tala om eventualiteten ett rum utan kök), ingalunda kan anses förenligt vare sig med sundhetens eller snygghetens fordringar inom ett hem. Trefnaden är naturligtvis alldeles tillspillogifven. Denna strejk anordnades alltså för att rensa luften i hemmen. Den misslyckades emellertid, och i stället för rätt till verkstäder fingo arbetarne tilläggsbetalning som godtgörelse för otrefnaden inomhus. Före denna strejk hade emellertid skomakeriarbetarnes fackförening hyrt 2 våningar i ett hus och inredt dessa till verkstäder för sina medlemmar, åt hvilka mot lindrig betalning inrymdes 50 verkstadsplatser. Det visade sig, att detta företag bar sig, och sedermera hafva några af de större firmorna inom branschen hyrt samma lokal och upplåtit den åt sina egna arbetare.

Som bevis på hvad fackföreningarna kunna uträtta, förtjänar meddelas, att under lock-ouren för tobaksarbetarne underhöllos med arbetarnes egna medel omkring 1,200 personer under en tid af mellan 3 och 4 månader. Detta kostade enligt olika uppgifter 150,000 eller 200,000 kr.

En vidtgående sträfvan att uppnå bättre lefnadsförhållanden är byggnadsarbetarnes sträfvan att uppnå 10-timmars arbetstid i st. f. 12-timmars. Denna sträfvan började 1889 genom den misslyckade strejk, hvilken murarne då anordnade. Kom så 1893 öfveringenjör Andréés motion om införande af maximalarbetsdag, i hvad som rörde stadens arbetare. Mellan 1894 och 1896 har man sedan småningom lyckats att i olika fack bland byggnadsarbetare genomföra reformen. Så infördes 1895 10-timmars arbetsdag för de arbetare, som sysselsättas af Stockholms stad, dock med bibehållen timpenning. I samband härmed förtjänar nämnas, att murarne så småningom lyckats att *utan strejk* få upp sin timpenning till 50 öre.

Dessa få exempel visa några drag ur strejkernas historia, men de berätta ingenting om hvad dessa ofta långvariga strider mellan arbetare och arbetsgifvare kostat båda parterna. Att man på sista tiden alltmere börjat tveka att tillgripa strejken som medel att uppnå ett eller annat önskningsmål bevisar, att de experiment, som gjorts, varit dyrbara, men så länge vi sakna materialet till en ordnad arbetarestatistik, kunna dylika frågor i det stora hela endast antydningssvis vidröras.

* * *

Det finns emellertid en stor arbetarerörelse, hvilken har en vidare omfattning, än hvad som kommit fackföreningsrörelsen till del, en rörelse, hvilken på ett fenomenalt sätt gripit omkring sig, och hvilken för närvarande är den största och mäktigaste af alla de rörelser, hvilka sträfvat att samla

skaror af arbetare under sina fanor. Jag menar nu *nykterhetsrörelsen*, hvilken så väl materiellt som moraliskt alltsedan början af 1880-talet spelat en så stor roll i den svenske arbetarens lif.

Det är bekant, att denna rörelse i hög grad gjort sig känd genom sin despotism och sina öfverdrifter, och det skulle vara mycket att säga om den inre karakter, som utmärkt densamma under dess utveckling. Från att under sin blygsamma början hafva varit en moralisk agitation afsedd att inverka på sedernas höjande genom särskildt brännvinssuperiets utrotande, har den förvandlats till en själfkär och mäktig herre, som vill spela en stor roll i landets lagstiftning, och som *de facto* inom sin sfer gått till mera pretentiösa ytterligheter än någon annan agitation gjort inom sin. Ensidigheten i sträfvan och synpunkter har naturligtvis hört tillsammans därmed att målet varit begränsadt till en enda sak. Detta har å ena sidan gifvit rörelsen en rent yttre styrka, men å andra sidan också betagit densamma icke så litet af den fängslande och andligen taget lyftande karakter, som andra, mera omstridda rörelser ägt.

Hvad nykterhetsrörelsen i det stora hela utträttat, vet emellertid hvar och en, hvilken genom sin verksamhet, genom studier, genom deltagande i välgörenhetens utsträckta arbete m. m. kommit i någon närmare beröring med arbetareklassen. Det finns väl f. n. knappast ett större etablissement, vare sig i Stockholm eller landsorten, till hvilket icke nykterhetsrörelsen utsträckt sin verksamhet, och där den icke räknar talrika medlemmar. Dess popularitet beror i hög grad därpå, att dess lära är så enkel och så påtaglig. Den säger till arbetaren: afstå från brännvinet, och du vinner en betydlig besparing och frid i ditt hem. Den vädjar till arbetarens egen erfarenhet, och den visar med lätthet, hurusom det plus, hvilket äfven ett måttligt bruk af spritdrycker lägger till hans utgifter, i förhållande till de oftast små inkomsterna, i själfva verket är ganska betydligt. Den har ett ofantligt öfvertag öfver hvarje annan agitation däruti, att den så lätt får kvinnorna på sin sida. Den måste uppnå detta, emedan den visar en direkt och *snabb* möjlighet att förbättra hemmens ekonomi, på samma gång den undanrödjer en af de farligaste fienderna till trefnaden och endrükten inom äktenskapen. Exempler från grannar och bekanta behöfva endast ett eller ett par år för att verka öfvertygande, och själfva saken synes så enkel, att ett barn kan fatta den. Att i en stor stad superi skall finnas i stor skala, är naturligt. Men att mycket i detta afseende förbättrats, torde vara höjdt öfver allt tvifvel.

Redan på 1830- och 1840-talen fanns emellertid i Stockholm en nykterhetsrörelse, företrädd af den bekante Samuel Oven († 1854) och pastor Scott. Dessa båda stiftade tillsammans år 1832 Kungsholms nykterhetsförening, som sedermera en tid både lefde och utvecklades. Emellertid utdog småningom denna rörelse, och först på 1880-talet började nykterismen i dess nuvarande form.

Karakteristiskt nog började denna rörelse ej först i Stockholm. Den utgick från Göteborg (1879), och innan man i Stockholm lyckades att få någon organisation till stånd, torde omkring ett tjugotal landsortsstäder hafva haft egna goodtemplarloger. Stockholms anda är icke egentligen puritansk, och återhållsamheten ligger icke i folklynnet. Emellertid nådde tidens mest utbredda arbetarerrörelse äfven hit, och 1880 i mars stiftades här den första goodtemparlogen.

Detta gaf signalen till den lifliga verksamhet, hvilken haft till följd bildandet af en hel serie loger och föreningar. Början var ringa. Den första goodtemplarlogen i Sverige räknade sammanlagdt 1,450 medlemmar, hvilka nu vuxit till 80,000. För att visa, huru siffrorna stigit, meddelas här utvecklingen af goodtemplarordens numerär. Sänkningen i antal åren 1887—89 beror på en schism, hvarvid en utbrytning ur världsgoodtemplarorden ägde rum. Siffrorna ställa sig sålunda, räknadt från de respektive årens början:

1880	1,450	1886	59,934	1892	48,453
1881	3,337	1887	60,113	1893	50,090
1882	13,586	1888	58,014	1894	55,462
1883	47,956	1889	41,917	1895	59,638
1884	57,935	1890	40,305	1896	68,739
1885	65,474	1891	45,436	1897	öfver 80,000

Schismerna inom nykterhetsrörelsen hafva emellertid under årens lopp varit särdeles starka, och detta har gifvit anledning till bildandet af en hel massa separاتفöreningar. De mest olika fraktioner — från socialister till pietistiska läsare — hafva enats i nykterhetsfrågan. Men då man velat med denna förbinda äfven andra åsikter, har debatten börjat och naturligtvis slutat med schism.

En af de äldsta grenar af nykterhetsrörelsen, som finnes i vårt land, är Hoppets Här. Den daterar sig ända från början af 1870-talet. Men då dess verksamhet numera väsentligen är begränsad till ett enda landskap (Medelpad), omnämnes den i detta sammanhang endast för fullständighetens skull. Utom världsgoodtemplarorden, hvars medlemmar i Stockholm torde uppgå till omkring 1,800, hafva vi Templarorden, som 1884 först bildades i Göteborg. Den räknar nu 3,000 medlemmar i Stockholm och 35,000 öfver hela landet. En af de största nykterhetsföreningarna är vidare »Blå Bandet», som räknar 3,000 medlemmar i Stockholm och öfver 80,000 i hela Sverige. »Blå Bandet» utgör den speciellt religiösa fraktionen af nykterhetsrörelsen, och torde den kunna anses ha sin stora numerär att tacka för sitt samband med den frikyrkliga rörelsen i allmänhet. Nationalgoodtemplarorden är en utbrytning ur den gamla goodtemplarorden och har ett medlemsantal af 25,000, hvaraf 1,000 torde komma på Stockholm.

Utom dessa stora nykterhetsförbund existera en hel del smärre. Bland dem märkes först »folkskollärarnes helnykterhetsförbund», som i Stockholm

torde räkna omkring 50 medlemmar. Vidare träffa vi på Nationaltemplarorden, som har en något friare karakter än den egentliga Templarorden, hvarur den utbrutit sig. De strängt religiösa lägga medlemmarne till last, att de tolerera »politiska diskussioner och dans» vid sina möten — något som för mindre betänksamma personer torde synas föga samhällsvådligt. Nykterhetsorden Verdandi har socialistisk karakter, är bildad 1896 och synes hafva uppkommit inom de fritänkande element bland arbetarne, hvilka satt absolutismen på sitt program. Den räknar mellan 4 och 500 medlemmar. Nationalnykterhetsförbundet räknar mellan 200 och 300 medlemmar och har den egendomligheten, att denna förening är organiserad i stil med frälsningsarmén. Medlemmarne uppträda i ett slags uniform och hylla glädjen. Men därmed upphör också likheten med frälsningsarmén, ty medlemmarne älska framför allt dansen, och de använda denna hellre än att diskutera religion och politik, hvilket inom denna förening är förbjudet. Slutligen hafva vi utanför dessa föreningar Svenska nykterhets-sällskapet, hvars ordförande är generaldirektör S. Wieselgren, samt Svenska nykterhetsförbundet, hvars banérförare är doktor E. W. Wretlind. Och sist men icke sämst nämna vi den nya grupp af nykterister, som kallar sig för Svenska national-nykterhetsförbundet. Denna förening är en utbrytning ur National-goodtemplarorden och består af ett sansadt fåtal, som ej ville deltaga i striden mot iskällardricka såsom en skadlig rusdryck. De betraktas icke med alltför blida ögon af absolutisterna, något som ju är vanligt med män, hvilka opponera sig mot en i någon riktning alltför ensidig fanatism.

Emellertid torde redan siffrorna gifva vid handen hur aktningssjudande denna rörelse är. Det torde ej vara för högt beräknadt, om man i likhet med nykteristerna själfva anslår absolutisternas antal i Sverige till sammanlagdt omkring 300,000. Sedan nu rörelsen stadgat sig, ledes densamma från Stockholm. Här finnes centralstyrelsen och de ledande personerna. Härifrån utgifvas de viktigaste tidningarna. Härifrån gifves parolen till det deltagande i kampen på den politiska arenan, som karakteriserat de sista årens nykterhetsrörelse.

De pekuniära resurser, öfver hvilka dessa föreningar disponera, äro högst aktningssvärda. De äga landet rundt flere hundra egna byggnader, samlingshus m. m. Deras försäkrings- och sjukkassor äro tilltagna i stor stil, och det uppgifves, att dessa kassor i sjukhjälp och vid dödsfall säkert redan utbetalt öfver en million kronor. Särskildt anmärkningsvärdt är försäkringsväsendet inom så väl Templar- som Goodtemplarorden. Det är baserad på uttaxering vid hvarje dödsfall med särskilda stipulationer för sådana eventualiteter som epidemier, och det har genom denna betalningsmetod vunnit stor anslutning inom hela arbetareklassen.

Af alla de olika rörelser, agitationer m. m., hvilka karakterisera de nuvarande arbetareförhållandena inom Stockholm, torde dock ingen vara af så ingripande betydelse som den *socialdemokratiska*. Här är icke platsen att lämna en fullständig redogörelse för den rörelse, hvars utveckling ända till den dag i dag är starkare än något annat samhällsfenomen tryckt sin prägel på slutet af detta århundrade. Rörelsen daterar sig i Stockholm egentligen från den tid, då redaktör Hjalmar Branting utgaf den radikala tidningen »Tiden», vid hvars upphörande tidningen »Social-demokraten» fanns som veckotidning och senare öfvergick till daglig. Socialismens utveckling tillhör den politiska historien, och hvad den verkat t. ex. genom sitt rikhaltiga bibliotek, uppkommet på initiativ af arbetarne själfva, är berördt på annat ställe i denna bok. Här bör blott ännu nämnas — till de antydningar, hvilka förekomma i samband med framställningen af fackföreningarna — att detta parti i juli år 1896 ägde 12,203 betalande medlemmar, hvarjämte det i en redogörelse af detta slag ej får glömmas, att partiets förnämste chef i närvarande stund är medlem af den svenska riksdagen.

* * *

Till en framställning af arbetareförhållandena i Stockholm, äfven en så kortfattad och episodisk som den föreliggande, hör utan tvifvel en redogörelse äfven för arbetarnes lönevillkor och bostadsförhållanden, de två grundfaktorer, efter hvilka man i allmänhet plägar bedöma deras lefnadsförhållanden. Tyvärr är det dock svårt, för att icke säga omöjligt, att med det ringa faktiska material, som i detta fall föreligger, lämna exakta svar på dessa och därmed sammanhängande frågor. Bristen på en verklig arbetarstatistik är härvidlag särdeles kännbar, och de få försök att på privat väg insamla uppgifter, hvilka verkligen blifvit gjorda, lämna endast möjligheter till rent approximativa slutsatser.

Hvad man med säkerhet kan säga angående lönevillkoren är, att dessa ställa sig något olika inom olika yrken. Den som skrifver detta, gjorde för några år sedan på uppdrag af styrelsen för den Lorénska stiftelsen undersökningar angående tvenne fabriker i Stockholm, följande den metoden att utvälja ett etablissement, som ansågs erbjuda höga löneförmåner, och ett annat, hvilket syntes stå på den motsatta sidan i fråga om arbetsförtjänst. Kontrasten var i själfva verket ganska stor, och jag tager mig friheten att ur detta arbete (tryckt 1894) meddela några af de resultat, hvilka undersökningen gaf vid handen.

Bland de arbetare, hvilka nått högst i lönegrad, äro lönevillkoren ofta så goda, att den med dessa förhållanden obekante säkert skall känna sig öfverraskad öfver de belopp, till hvilka arbetslöner i lyckliga fall verkligen kunna uppgå. I främsta fallet torde härvid böra nämnas aktiebolaget Separator, där lönerna genomgående lära stå mycket högt. Men äfven vid den

verkstad, som undersökningen gällde, voro förhållandena särdeles tillfredsställande. Lönerna gå där i vissa fall upp till 50 kr. per vecka. I högst få fall sjunker lönen till 18 kr. per vecka. Oftast står den på 20 à 25 kr., d. v. s. en årslön af 1,000 à 1,200 kronor. Och det är härvid att märka, att samtliga dessa uppgifter härröra från arbetarne själfva och alltså svårigen kunna vara för högt tilltagna. Kontrasten häremot är vid etablissemment med låga löner mycket stor. Den högsta lön, jag där lyckades finna, var på 16 kr. i veckan, och för ett icke obetydligt antal gick lönen ned till 9 à 10 kr. per vecka. Alla dessa uppgifter gälla gifta arbetare, yngre så väl som äldre, med eller utan familj, och det torde här som oftast få förut-sättas, att ytterlighetsfallen både på godt och ondt icke äro alltför talrika. Dock är det tyvärr ganska säkert, att man oftast påträffar de ytterst låga lönerna än motsatsen.

Betraktar man åter arbetarnes bostadsförhållanden, skall man finna, att förhållandena härvidlag oftast stå i direkt proportion till lönevillkoren. Bland de bättre stadda arbetarne äro lägenheter på 2 rum och kök ingen ovanlighet, och lägenheter på 1 rum och kök höra till regeln. Men kommer man det ringaste ned på löner af exempelvis 13 à 14 kr. pr vecka — och detta är en lön, med hvilken blott alltför många få nöja sig — då försvinner ofta rummet, och för familjen återstår endast köket som dess allt i alla. Huru många som kunna komma att bo i samma rum, är en fråga, hvilken ej är god att besvara. Att 7 à 10 personer ofta dela en dylik lägenhet, torde ej vara öfverdrifvet att påstå, och detta står då i samband med ett förhållande, hvilket torde särdeles skadligt inverka på familjelifvet inom Stockholms arbetarekretsar. Jag menar härvidlag *inneboendesystemet*, som består därtuti att en familj utom sina egna medlemmar inom det trånga utrymmet af 1 rum eller 1 rum och kök mottager en eller flere ogifta män och kvinnor som nattlogerare. Någon annan benämning kan man ej gifva sättet att innebo, ty vederbörande betala i allmänhet endast för rätten att tillbringa natten under tak, och om något hemlif kan i allmänhet ej vara tal. När man då vet, att det absolut öfvervägande flertalet af Stockholms ogifta arbetare begagna sig af detta sätt att finna bostad, kan man göra sig en föreställning om hvilken utsträckning detta system tagit.¹

Detta är utan tvifvel en af de viktigaste sidorna vid hela den härvarande ståndpunkten af arbetarefrågan, äfvensom en af dem, hvilka snarast af alla kräfva och erkännas kräfva sin lösning. I 1895 års kommunalberättelse finnas inryckta statistiska tabeller angående bostads- och andra lägenheter i Stockholm, hvilka i sin mån oförtydbart visa, att det just är de små lägenheterna, på hvilka Stockholm lider brist. Bostadsbristen bland den fattiga

¹ Enligt den af dr Key-Åberg verkställda utredningen af stockholmsarbetarnes bostadsförhållanden voro vid 1895 års slut icke färre än 38,980 personer, eller 24.9 procent af *hela* den då mantalsskrifna arbetarebefolkningen, inneboende.

befolkningen under vintern 1896—97 har på ett ännu kännbarare sätt visat detta. Där har ej varit fråga om öfverbefolkning *inom rummen*. Det har varit fråga om, att familjer i stor skala måst bo på gatan, och huru stora ansträngningar som också gjorts för att råda bot på det onda, hafva dessa dock visat sig vara otillräckliga.

Och dock är bostadsfrågan för hela arbetareklassens framtid kanske för tillfället den viktigaste af alla. Jag tillåter mig härvidlag att citera ett ställe ur samma arbete, där de sista uppgifterna tagits, emedan jag ej kan uttrycka denna sak på annat sätt, än jag förut gjort.

Och hvarför är bostadsfrågan så omfattande och så ofta diskuterad? För fackmannen lönar det knappt mödan att upprepa det. För öfriga läsare torde det åter ej nog ofta kunna upprepas.

Bostaden är hemmets yttre, praktiska grundval. Utan en sund och renlig bostad, där trefnaden ej förstöres genom påtvingade hyresgäster, och där hälsan ej tager skada genom kyla eller fukt, är icke något hemlif tänkbart. Ur sedlig synpunkt, ej mindre än ur sanitär, är det en af vårt arbetarelifs kräftskador, att inneboendesystemet spelar den roll, som det gör inom den arbetande klassens hemlif. Detta alstrar en råhet i sederna och en förvildning i tänkesätten, som ingen statistik kan komma på spåren, men hvarom sedeskildraren — med risk att förlora sitt goda namn och rykte — ensam kan gifva en aning. Det förstör kvinnornas heder och människans ansvarighetskänsla, ja, det torde ej vara alldeles utan skuld i den lastens brådmogenhet hos barn vid 12 år — och stundom därunder — hvarom fattigläkare, präster och alla, som haft med fattigvården att göra, kunna berätta — ja, som man ej sällan kan iakttaga på gatorna. Det förtager slutligen från bostaden den sista resten af den känsla, som ligger i ordet hem, och förvandlar den till en plats, där män och kvinnor djuriskt insomna om hvarandra, utan att någon morgondag kan gifva förhoppningen om ett bättre.

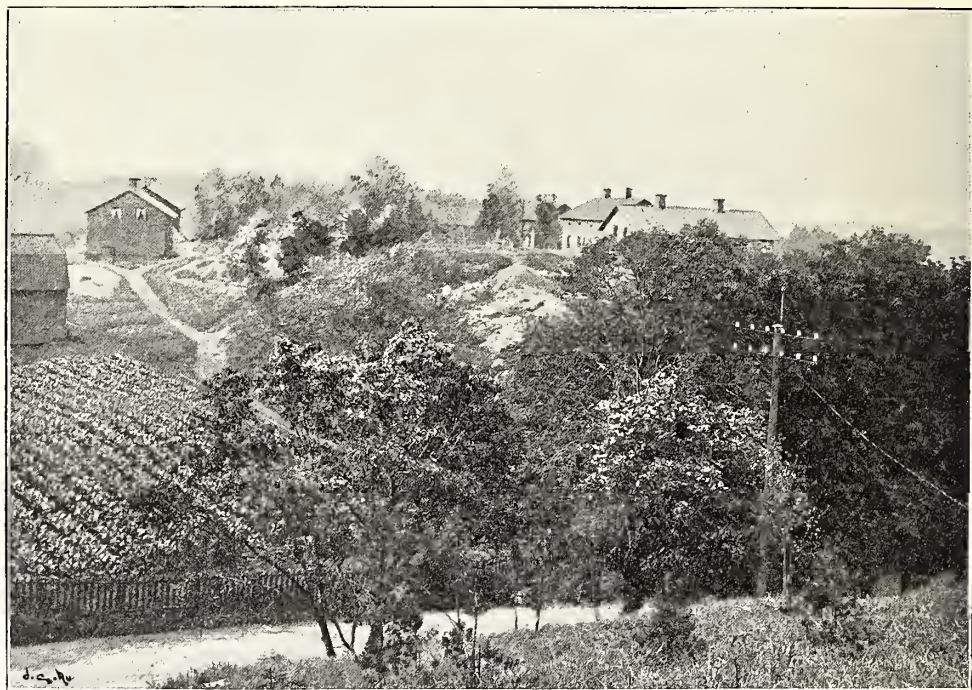
Och äfven om detta system kunde aflägsnas eller tänkas borta, så blir det dock ett — om också mindre — missförhållande, när efter hvarandra sju barn eller flera aflas och födas i samma rum, under det att gossarne stundom hinna växa till män och flickorna till kvinnor, utan att hafva vunnit mera i lifvet än att slungas in i en fabrik liksom föräldrarna och sedan få bidra att hålla vid lif denna lilla bikupa af människor, hvilka icke ens åtnjuta fördelen af frisk luft och en ensam bädd.

»Gif oss bättre arbetarebostäder», yttrade en gång en filantrop, »och Stockholm skall inom tjugu år hafva en bättre arbetarebefolkning.»

Den, som yttrade detta, hade en vidsträckt och mångårig kännedom om Stockholms arbetarevärld, och uttrycket torde ej vara för starkt. Studerar man arbetarnes lefnadsvillkor, vare sig här i Stockholm eller i de stora världscentra, har man städse funnit, att när i det dagliga lifvets lilla kamp mellan utgifter och inkomster debet och kredit vägra att stämma öfverens,

är det nästan alltid utgifterna för *bostad*, hvilka först och främst blifva omöjliga att honorera. För dem, hvilka sträfvat efter en successiv lösning af arbetarefrågan och icke ställa sina framtidsförhoppningar på en revolutionär omgestaltning af hela samhället, har det länge varit ett önskningsmål att i stor skala kunna bereda arbetare bostäder för ett pris, understigande det, hvilket enbart betingas af lagen för tillgång och efterfrågan.

I flera af Europas större städer ha försök blifvit gjorda att uppbygga arbetarebostäder, hvilka uthyras till billiga pris, och i Stockholm har denna fråga länge varit beaktad. På uppdrag af Stockholms stadsfullmäktige har

A. Rydén fot.

46. Tanto sockerbruks arbetarebostäder.

dr Key-Åberg upprättat en statistisk undersökning af arbetarnes bostadsförhållanden i hufvudstaden, afsedd att tjäna som underlag för blifvande praktiskt ingripande.

Af denna undersökning framgår, att i Stockholm, där så ofantligt mycket återstår att göra i arbetarebostadsfrågan, dock åtskilligt, som kan förtjäna omnämnas, redan blifvit gjordt för åstadkommande af sunda och billiga arbetarebostäder. Dels hafva några, ehuru ej särdeles många, af de större industriella anläggningarna beredt särskilda bostäder åt sina arbetare. I främsta rummet bland dessa bör nämnas Rörstrands porslinsfabrik, af hvars till inemot 900 personer uppgående arbetarepersonal icke färre än 378 bo i fabriken tillhöriga eller af densamma förhyrda bostäder, inredda uti 19 särskilda hus. Vidare har Bolinders mekaniska verkstad åt sin

personal upplåtit 230 bostadslägenheter om tillsammans 310 rum och 201 kök; en del af dessa bostäder bestå af små rödfärgade trähus, belägna på bergen bakom Kungsholms kyrka, och ehuru de sakna alla nutidsbekvämligheter, föredraga arbetarne dessa gamla kåkar med sina trädgårdstjappar vida framför de nyare arbetarekasernerna. Arbetarebostäder af mera modern typ har däremot Tanto sockerbruk låtit uppföra. Dessa, till antalet sex och inrymmande tillsammans 31 familjer och 24 ogifta kvinnor, hafva ett fritt och luftigt läge på en höjd ofvanför fabriken med utsikt öfver Tantolunden och Årstaviken. Öfriga fabriker med egna arbetarebostäder äro Stockholms

A. Rydin fot.

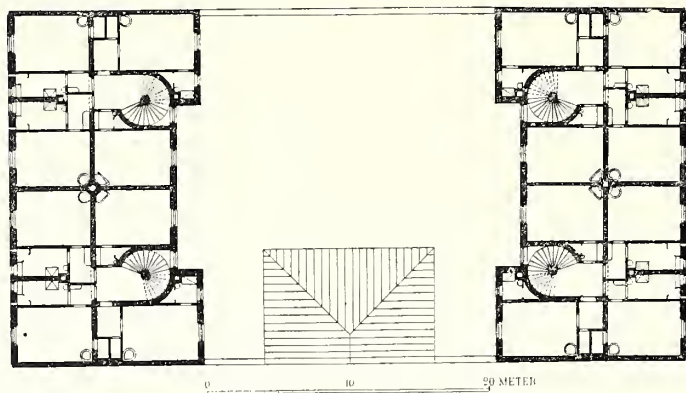
47. Byggnadsaktiefabrik S:t Eriks arbetarebostäder vid Skånegatan.

bomullsspinneri, Liljeholmens stearinfabrik, Bergsunds och Ludvigsbergs mekaniska verkstäder samt några få andra.

Ett sätt att bereda bostäder åt arbetsklassen eller i allmänhet de mindre bemedlade syntes en gång på väg att få stor utbredning i Stockholm. Det var genom de s. k. »bostadsföreningarna», hvilka framkallades af den stora bristen på smärre lägenheter under 1870-talet och som särskildt under den lifliga byggnadsverksamheten i början af 1880-talet uppstodo i stort antal. Dessa förenings syfte var att uppbygga hus, i hvilka de särskilda lägenheterna skulle utgöra »egna hem» för föreningsmedlemmarne, och de voro helt och hållet grundade på själfhjälps. Emellertid torde i många fall deltagarna hafva missräknat sig på sin förmåga att bära de med företagen förbundna kostnaderna eller på de därpå väntade fördelarna, ty många

bostadsföreningar hafva nu upphört och på det sista årtiondet hafva knappast några nya uppstått. Ännu fortleva dock öfver 50 dylika föreningar, ägare af ett något större antal egendomar, spridda i alla de yttre stadsdelarna, men företrädesvis belägna på Östermalm och i Vasastaden.

Bland företag, som uteslutande afse att åstadkomma arbetarebostäder till uthyrning, är »Byggnadsaktiebolaget S:t Erik» det äldsta. Detta bolag, stadfästadt 1875, har utvecklat en ganska omfattande verksamhet: det äger 3 fyrvånings stenhus vid Norrtullsgatan, 6 tvåvånings stenhus vid Skånegatan (fig. 47) samt åtskilliga trähus på Kungsholmen, Östermalm och Söder, och sedan stadsfullmäktige på billiga villkor upplåtit byggnadstomter, är det nu meningen att ytterligare utvidga bolagets verksamhet. Bland öfriga företag med liknande syfte må nämnas »Byggnadsaktiebolaget Manhem» (stadf. 1894), som utöfvar sin verksamhet på Södermalm, och »Bostads-

48. Plan af »Stockholms arbetarehems» byggnader, Sibyllegatan nr: 52.

årsvinsten är i »S:t Erik» visserligen begränsad, men dock satt så högt som till 6 procent. En vida mera framskjuten plats har däremot det filantropiska syftet fått i ett par andra företag, af hvilka det äldsta, numera benämndt »Aktiebolaget Stockholms Arbetarehem», har sin särskilda egendomliga historia, hvarom i detta sammanhang bör erinras. Exemplet visar hvad som med energi och offervillighet äfven på privat väg kan åstadkommas och huru ansträngningar, som försiggå i det tysta och verka med jämförelsevis små medel, ofta kunna leda till betydande resultat. Historien är i korthet följande.

En i Stockholm bosatt äldre dam, fröken Agnes Lagerstedt, hade länge genom personligt umgänge med hufvudstadens fattiga och intresse för deras välfärd lärt att känna deras förhållanden och blifvit förtrogen med deras lif. Hon såg, att deras små medel i regeln icke räckte till för att skaffa dem den lifvets nödtröft, som är det nödvändiga underlaget för ett rättsskaffens och lyckligt lif, och hon såg sig om efter ett medel att i sin mån kunna uträtta något för dem, hvilka lida mest af de rådande missförhållandena.

aktiebolaget Fridhem», som vid Karls-
vik på Kungsholmen håller på att uppföra två stora femvåningshus, inredda efter delvis nya, i Stockholm ej förut tillämpade principer.

De nämnda bolagen äro emellertid att betrakta såsom rena affärsföretag;

På Östermalm, strax bakom f. d. cirkusbyggnaden, finnes en samling låga byggnader, hvilka tillhöra Stockholms stad och där för ej länge sedan de mest eländiga förhållanden varit rådande (se bilden af Nybergsgränd fig. 213 i afd. XXVI). Där härskade ej blott nöd, utan äfven last. Kvarteret hörde till de sämst beryktade i Stockholm, och de, hvilka bodde där, förde en tillvaro, som var lika dålig som osäker.

Fröken Lagerstedt lyckades att på stadens vägnar få öfvertaga vicevärdskapet för detta kvarter. Hon tog billiga hyror, indref dem skonamt och i små poster, ansträngde sig för att skaffa de där boende arbete under påkommen arbetsbrist och kom på detta sätt till familjerna i ett förhållande, hvilket var ett annat än hvad som vanligen plägar vara fallet med en vicevärd eller vicevärdinna. Framför allt gjorde hon till ett villkor — med anledning af de billiga hyrorna — att hyresgästerna ej skulle ha rättighet att mottaga inneboende.

Emellertid kröntes detta försök med en ovanlig framgång. Detta kvarter är nu bebodt af ordentliga och arbetsamma hyresgäster, och stadens vicevärdinna har varit i stånd att småningom förbättra bostäderna, på samma gång som hon tillsett att de, hvilka voro i behof däraf, fingo arbete vid de företagna reparationerna. Samtidigt lyckades hon att i huset nr 12 vid Nybergsgränd inrätta en specerihandel. Denna är anordnad på sådana grunder, att kvarterets arbetare, i den händelse vinst uppstår, få del af denna vinst.

Den lyckliga utgången af detta försök bidrog emellertid att fästa tanken på möjligheten af samma idé's utveckling i större skala. Det ofvannämnda aktiebolaget bildades 1891, och småningom färdigbyggdes ej mindre än två större stenhus, som uthyras efter likartade principer.

Dessa äro belägna mellan Sibylle- och Jungfrugatorna. Tillsammans innehålla de icke mindre än 65 lägenheter. Af dessa utgöras de flesta af ett stort rum och kök eller ock ett stort rum utan kök, men med spiskakelugn. Prisen för dessa lägenheter varierar mellan 15 och 10 kr. i månaden. Därjämte finnas några få rum, afsedda för ogifta. Inom byggnaden är dessutom inredd en samlingsal, afsedd dels för andaktsstunder, dels att tjäna till en läsesalong, där hyresgästerna äga tillfälle att läsa så väl böcker som tidningar. På gården finnas tvättstuga och badrum, och man hoppas framdeles kunna pryda densamma med planteringar. Lägenheterna äro därjämte särdeles inventiöst inredda, i det att snart sagdt hvarje tumsbredd blifvit begagnad till hyresgästernas bekvämlighet. Också äro alla lägenheter städse upptagna, och efterfrågan har varit tredubbelt större än tillgången. För närvarande äro på samma tomt ytterligare tre hus om inalles 75 lägenheter under uppförande.

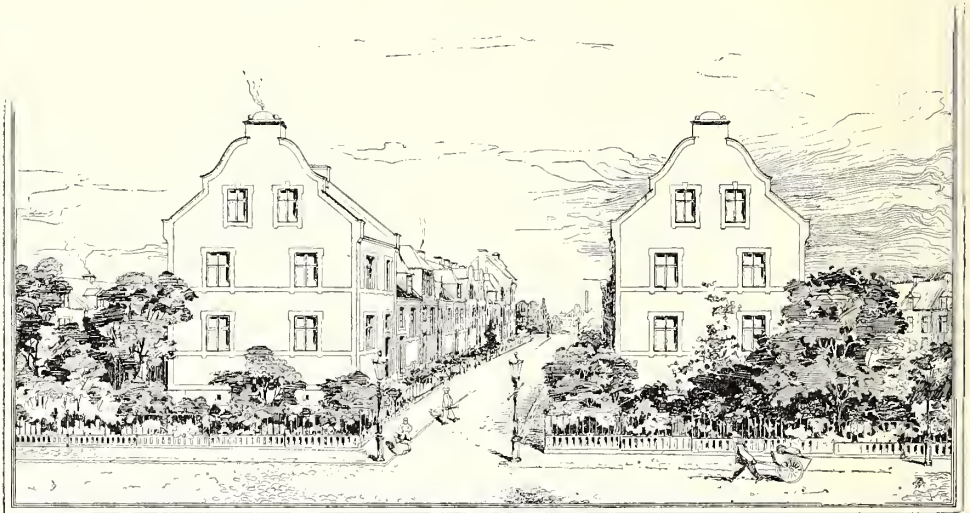
Hyreskontraktet innehåller tre punkter, hvilka äro väl ägnade att gifva en föreställning om den anda, man önskar göra härskande i arbetarehemmet:

1. Att ej utan styrelsens medgifvande hafva någon s. k. inneboende.
 2. Att ej störa ordning och trefnad genom osnygghet eller oskickligt uppförande, hvartill framför allt räknas dryckenskap, äfven utan våldsamma eller störande uppträden.

3. Att tillse att barn ej genom skrifning å väggar och i trappor eller på annat sätt osnygga eller fördärfva egendomen samt att förstugor, trappor, portgångar och trottoarer ej begagnas till lek- eller samlingsplats.

Det säger sig dessutom själfvt, att betalningen *enligt kontraktet* erlägges per månad och icke per kvartal.

En särskildt anmärkningsvärd omständighet är, att de, som samskjutit kapitalet, icke beräkna mera än 4 procent på sina penningar; det

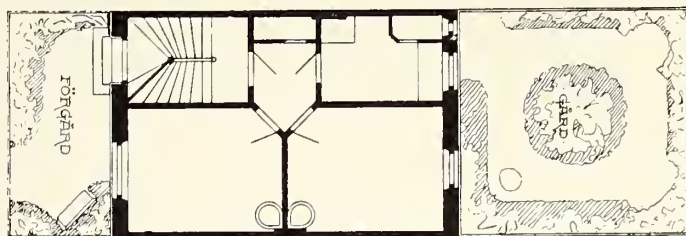
49. Bostadsaktiebolaget Holmias under uppförande varande arbetarbostäder i kv. Ångsknarren.

har därigenom blifvit möjligt att sätta hyrorna så lågt, att dessa bostäder bli en verklig välgärning för dem, hvilka komma att innehafva dem.

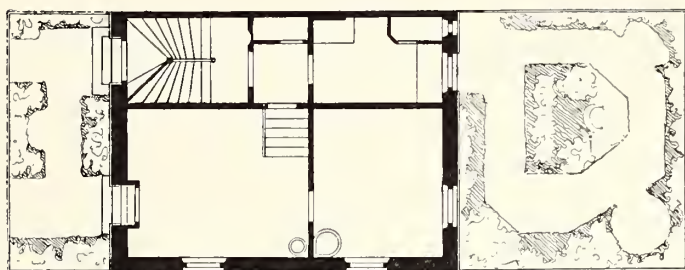
Detta är ett exempel på hvad som med en ringa början kan uppnås, och det förtjänar att icke glömmas i ett arbete, som skall hufvudsakligen minnet af en för Stockholms stad betydelsefull epok.

Ett företag, byggt på enahanda princip af begränsad vinstutdelning (4 %), har på senaste tid grundats, och inger tack vare rikliga tillgångar — det tecknade aktiekapitalet uppgår till en half million — förhoppning om en storartad och välsignelsebringande verksamhet. Det är »Bostadsaktiebolaget Holmia» (stafd. 1896), som afser att dels på Kungsholmen, dels på Södermalm, dels äfven i Vasastaden uppföra lämpliga och sunda bostäder för arbetare. Början är gjord på Kungsholmen, där i det af bolaget förvärfvade kvarteret Ångsknarren för närvarande äro under uppförande tvenne tvåvånings huslängor efter köpenhamssystem, hvilkas inredning närmare

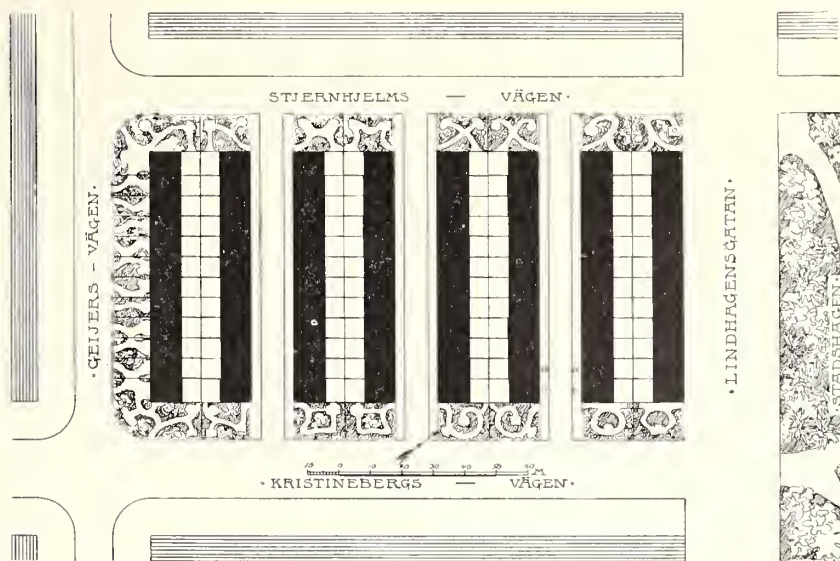
framgår af de bifogade afbildningarna. Det är meningen att framdeles uppföra ytterligare 6 liknande längor i samma kvarter. Äfven på Södermalm,

Lägenhet A å nedanstående plan.

Lägenhet B å nedanstående plan.

50. Plan af bolaget Holmias arbetarebostäder i kv. Ängsknarren. Längorna AB, AB under uppförande, de öfriga föreslagna.

i kvarteret Masken, har bolaget inköpt tomter, å hvilka skola uppföras större hus, hvart och ett rymmande 6 à 7 arbetarefamiljer.

* * *

Angående ett så rikt ämne som arbetareförhållandena i Stockholm skulle naturligtvis oändligt mycket finnas att tillägga. Men då omständigheterna — särdeles den knappa tiden och utrymmet — gjort, att jag här måst stanna vid antydningar, så vill jag till sist blott tillägga, att det ingalunda varit en tillfällighet, som gjort, att jag i främsta rummet sökt att skissera *föreningsväsendet* bland nutidens arbetare. Ingenting är i själfva verket mera karakteristiskt för den moderne arbetaren. Föreningsväsendet har ombildat hans föreställningar, omskapat hans åskådningar, gifvit honom en ställning i opinionen så framskjuten, att en reaktion häremot redan börjat ligga i luften, gjort honom själf — för att begagna ett gängse slagord — «klassmedveten» och gifvit honom vapen i hand att bygga sin egen framtid. Föreningsväsendet har i ej mindre grad inom Stockholm förändrat arbetarens hela privata lif. Man behöfver blott kasta en blick på de förströelser, åt hvilka han numera ägnar sin lediga tid, för att märka detta. Man jämföre nutiden med t. ex. de skildringar från forntida Stockholmslif, hvilka finnas inströdda här och där i August Blanches berättelser eller andra samtida skildringar från forna dagar. Nu är det diskussionsmöten, föreningsammanskomster, basarer till förmån för kassor — hela detta nät af nytta och nöje i förening, som upptager storstadsarbetarens lediga tid. Och om sommaren är det icke längre matsäcksknyten, matkorgen och de små kotteriernas utflykt i det gröna. Nej, samlade i stora skaror, fylla arbetarne och deras familjer järnvägståg och ångbåtar. I stora skaror ske utflykterna söndag efter söndag. De nya kommunikationerna med sin prisbillighet och sin snabba föreningsmöjlighet hafva öppnat vägarna äfven för de mindre bemedlade, och föreningsväsendet har möjliggjort, att de i stor skala kommit att anlitas af arbetareklassen.

När jag en söndag om sommaren ser en sådan ångbåt, fullsatt med arbetareklassens kvinnor och män, löfvad och för full musik, styra ut på strömmen, har jag alltid tyckt mig se som en symbol på kontrasten mellan förr och nu. Det är samverkan mellan individerna, hvilken äfven vid detta tillfälle gör sig gällande.

BANKVÄSENDET

AF

CARL FRISK.

—

En framställning af vårt bankväsen, med närmaste mål att afse det i Stockholm, torde svårligen kunna så begränsas, att däri endast beröres hvad som tilldragit eller tilldrager sig i denna stad, då gemensamheten mellan landet och dess hufvudstad i detta ämne naturligen är starkt framträdande.

* * *

Den första verkliga bankinrättningen i Sverige var den s. k. Palmstruchska banken, som erhöll sina privilegier år 1656. Denna bank dref så väl giro- som lånerörelse, men började därjämte snart att, om ock under form af depositionsbevis, utfärda sedlar, hvarigenom Sverige torde hafva varit det första land, där banksedeln kom i bruk. År 1664, således efter blott åtta års tillvaro, nödgades emellertid Palmstruchska banken att inställa sina betalningar, men efterföljdes redan år 1668 af Riksens ständers bank. Denna skulle först vara allenast en giro- och lånebank, men strax i begynnelsen af 1700-talet började man att genom fingerade depositionsbevis, de s. k. transportsedlarna, kringgå förbudet mot sedelutgifning. Detta system, eller rättare sagdt, den brist på system, som härvid gjorde sig gällande, i det att en efter dåtidens förhållanden oerhörd sedelstock utsläpptes, utan att banken förfogade öfver motsvarande täckningsvärden, medförde i tidens längd sina svåra och oundvikliga följder. För banken uppkom nämligen en faktisk omöjlighet att inlösa sina sedlar, och då de styrande däraf icke läto sig hejdas, utan utsläppte nya massor af transportsedlar, uppstod ett agio mellan sedlar och mynt, hvilket slutligen blef så högt, att en riksdaler specie, som borde vara lika med 36 mark kopparmyntsedlar, i själfva verket värderades lika med 72 mark. I enlighet härmed beslöts och genomfördes år

1776 en realisation, som egentligen var en afskrifning med 50 procent af bankens skuld till allmänheten.

Men denna realisation skulle tyvärr icke vara den sista. Sedan staten företagit sig att utgifva ett oinlösligt pappersmynt — de s. k. riksgäldssedlarna — och banken äfven beträffande detta genomfört ett slags realisation, lät sig riksdagen föranledas af de våldsamma brytningarna i våra samhällsförhållanden efter 1808—9 års krig att utsläppa betydliga belopp riksbanksedlar till användning för kronans räkning. Närmast i anledning häraf uppkommo åter för banken svårigheter att inväxla sina sedlar, och då dessa svårigheter

förvärrades i stället för att förbättras, beslöts år 1830 och genomfördes några år senare den realisation, som blef så bestämmande för våra penningförhållanden, då 1 riksdaler specie bestämdes lika med $2\frac{2}{3}$ riksdaler banko i sedlar.

Ständernas bank synes i längden icke hafva motsvarat lånebehofven. Under sådana omständigheter sanktionerades år 1773 ett diskontkompani med särskildt ändamål att understödja näringarna. Sedan detta diskontkompani år 1787 öfver-

C. J. G. fot.

51. Sveriges riksbank.

gått till ett offentligt verk och närmast i anledning af en regeringens kungörelse af år 1800 provinsialdiskonter anlagts i Göteborg och Malmö, hvilka ställdes i ett sådant sammanhang med ständernas bank, att de tillades en viss assigneringsrätt å denna, omdanades diskontverket till ett nytt allmänt riksdiskontverk. Låneformerna voro under dessa tider begränsade hufvudsakligen till borgenslån, och särskildt fastighetslån och lån mot löseghedom voro uteslutna från lånerätt i diskonterna. Dessa, och i synnerhet provinsialdiskonterna, opererade emellertid med ogynnsamt resultat, så att slutligen (1817) staten nödgades öfvertaga provinsialdiskonternas fordringar och skulder till afveckling. Redan år 1815 hade diskontverket med sina fonder öfverlämnats till ständernas bank, i hvilken verket sedermera fullständigt uppgått.

År 1824 hade en kungl. kungörelse utfärdats, hvarigenom till kreditens underlättande enskilda uppmanades att bilda bankbolag. Med det sväfvande värdeförhållandet mellan mynt och sedlar, som då rådde, rönste denna uppmaning icke någon efterföljd, men sedan 1830 års realisation åvägabragt en viss stadga i det anmärkta afseendet, gjordes det första försöket och med ett gynnsamt resultat. Strax efter nämnda tidpunkt bildades i Ystad ett bankkompani, hvilket sedermera utvecklats under den välbekanta benämningen Skånes enskilda bank. Men den modernare uppfattningen af kreditinstituten såsom förmedlare med pågående inlåningar af och utlåningar till allmänheten hade då ännu ej gjort sig gällande, hvarför verksamheten för ett sådant bankkompani som det i Ystad hade nått sin gräns, då det i grundfonden insatta mindre betydande kapitalet jämte ett medelbelopp af utlöpande banksedlar blifvit utlånadt på det efter bankodiskontens exempel bildade sättet, d. v. s. mot namn och borgen. En ny låneform infördes emellertid inom den närmast därefter och med anslutning till det skotska banksystemet år 1832 bildade Vermlands enskilda bank, som utom de gamla namn- och borgenslånen började lämna äfven kassakreditiv, denna lånegren som numera hos oss vunnit en så stor utsträckning.

Med stöd af 1824 års kungörelse meddelades fastställelse ytterligare åt ett femtal landsortsbanker, däribland Mälareprovinsernas enskilda bank år 1844. De tillfällen, kungl. maj:t sålunda haft att taga i öfvervägande hithörande förhållanden, synas emellertid hafva föranlett utfärdandet af kungl. kungörelsen 1846 angående enskilda banker, hvori bland annat den bestämmelsen meddelades, att en mindre del af teckningen skulle kontant insättas i grundfonden, hvilken icke i någon enskild bank faststälts till lägre belopp än en million kronor, och att lottägarna för återstoden, 60 à 70 procent af teckningen, skulle afänna förbindelse med hypotek.

Under de första tiotalen år efter 1830 voro de då bildade bankernas verksamhet egentligen begränsad till å ena sidan sedelutgifning och å den andra utlåning på sex månader med eller utan omsättningsrätt, samt beviljandet af kassakreditiv. Inlåningsgrenarna depositionsräkning och upp- och afskrifningsräkning funnos väl, åtminstone till namnet, men betydelsen af dessa inlåningssätt för penningomsättningen var då ännu icke tillräckligt beaktad och tillgodosedd. Behovvet af lättnader vid penningomsättningen gjorde sig emellertid alltmer gällande och tog sig ett uttryck i en enskild motion till 1850 års riksdag »om ett nytt slags banker, styrda af enskilde, men till största delen förlagda af riksbanken». Vid riksdagens bifall till denna motion uppkommo de s. k. filialbankerna, hvilka närmast liknade de gamla diskonterna med assigneringsrätt på riksbanken och väsentligen skilde sig från dessa allenast därigenom, att filialbankernas lottägare voro solidariskt ansvarige och att filialbankerna af riksbanken erhöilo lån och kreditiv. Men man kom snart till insikt om det betänkliga att på sådant sätt binda

riksbankens fonder, och 1863 års riksdag beslöt, att försträckningar ej vidare skulle lämnas från riksbanken vare sig till nya filialbanker eller till de redan befintliga efter utlöpanDET af deras då gällande oktrojer. Därmed var filialbankernas öde besegladt, så att de sista af dessa efter ett alltmer aftynande lif slutade sin verksamhet i början och midten af 1870-talet.

I Stockholm var Riksens ständers bank länge den enda verkliga kreditanstalten. Några nya enskilda banker synas regeringarna icke hafva varit benägna att tillstödja, och då år 1852, på inbjudan af den för höjandet af

52. Stockholms enskilda bank.

bankväsendet så kraftigt arbetande finansmannen A. O. WALLENBERG, ett kapital af en million riksdaler tecknats att utgöra grundfond för en filialbank i Stockholm, möttes den underdåniga ansökningen om oktroj för den föreslagna banken med att »skäl för närvarande icke förefunnes» till bifall, hvarjämte enskildt lär hafva meddelats, att enligt den inom regeringen rådande åsikten någon annan bankinrättning icke behöfdes så nära själfva moderbanken.

Behofvet af en vidgad bekvämlighet inom bankväsendet utöfver den, som Riksens ständers bank kunde erbjuda, synes emellertid hafva gjort sig alltmer gällande med en slutligen oafvislig nödvändighet. I februari 1856 tecknades, på inbjudning af A. O. Wallenberg, en million riksdaler såsom

grundfond till en enskild bankinrättning i hufvudstaden, därvid teckningsvillkoren företedde den olikheten mot hvad dittills varit brukligt, att hela det tecknade beloppet skulle i grundfonden kontant inbetalas och bankens direktion förvandla 60 procent däraf till grundfondshypotek att nedsättas i allmänt förvar. Efter vederbörligen erhållen oktroj tillkom sålunda *Stockholms enskilda bank*.

Denna bank upptog genast icke blott den förut välkända kassakreditivrörelsen utan äfven depositions- samt upp- och afskrifningsrörelse, och bedref dessa sist omnämnda grenar för inlåningens tillgodoseende på sådant sätt, att banken torde hafva åt sig häfdat äran att först inom det svenska bankväsendet hafva ordnat dessa så viktiga rörelsegrenar.

Försök ifrån utländskt, särskildt engelskt håll att i Sverige få till stånd institutioner, ägnade att härstädes bereda användning åt utländskt kapital, hade icke saknats, och ett af dessa ledde äfven därtill, att English and Swedish Bank i London 1863 förlade afdelningskontor till Stockholm och Göteborg. Dessa afvecklade dock redan 1867 sina affärer utan någon som helst

A. Rydin fot.

53. Skandinaviska kreditaktiebolaget.

förlust för sin kundkrets. Men 1862 hade, hufvudsakligen med uppslag från dansk sida, fråga väckts om upprättande af ett skandinaviskt institut, som med större lättlet än våra uteslutande svenska banker kunde förmedla likvider mellan de skandinaviska länderna och utlandet och dessutom i sin affärsrörelse upptaga äfven andra verksamhetsgrenar än hvad som enligt gällande lag var medgifvet enskilda banker att omfatta. Ansträngningar gjordes då att få hufvudrörelsen förlagd till Köpenhamn med afdelningskontor i Stockholm, Göteborg och Kristiania, men man lyckades från svenskt håll genomdrifva, att hufvudkontoret skulle förläggas till Göteborg. Inom regeringen hade benägenheten visserligen icke varit stor att koncessionera ett nytt bankinstitut på andra grunder än de dittills följda, sålunda

med solidarisk ansvarighet utåt för delägarne, men det medgifvande, som vid förslaget till det ifrågavarande företaget gjordes åt Sverige, jämte den i och för sig betydliga grundfonden, fem millioner riksdaler, föranledde 1862 meddelande af fastställelse åt *Skandinaviska kredit-aktiebolaget*. I dess program förmärktes dock redan från början den ändringen, att några afdelningskontor i Köpenhamn och Kristiania icke tillkommo.

* * *

Sveriges riksbank, såsom Riksens ständers bank numera efter representationsförändringen kallas, har ända intill senaste tid i jämförelse med andra europeiska länders centralbanker, åtminstone om man undantager Norges bank, företett den egendomligheten, att riksdagen ensam haft beslutanderätt öfver bankens förvaltning. Den har ensam valt samtliga sju fullmäktige i riksbanken och den har ensam ägt bestämma det reglemente, efter hvilket banken skulle styras samt dess rörelse bedrifvas. Härutinnan har dock numera inträdt en förändring, i det att vid 1897 års riksdag genomförts sådan ändring i grundlagarna (regeringsformen och riksdagsordningen), att kungl. maj:t numera utser ordförande hos bankofullmäktige jämte en suppleant att vid förfall för ordföranden inträda i riksbankens styrelse. Vice ordförande, som för ordet, när den af kungl. maj:t förordnade ordföranden är förhindrad, väljes såsom hittills af fullmäktige själfva. Vidare märkes den viktiga ändringen, att riksbanken skall förvaltas enligt en *lag*, stiftad af konungen och riksdagen gemensamt, dock utan att högsta domstolens yttrande behöfver inhämtas. I fråga om vissa funktioner, som det enligt grundlagarna förut tillkom riksdagens fullmäktige i riksbanken att fullgöra, är nu stadgadt, att desamma skola utföras af de af riksdagen valde fullmäktige (sex till antalet och valde för tre år i sänder, så att hvarje riksdag har att välja två fullmäktige).

Efter det kungl. maj:t till 1897 års riksdag framlagt en proposition med förslag till lag för Sveriges riksbank och denna proposition behandlats af ett särskildt utskott, blef, efter sammanjämkning af stridiga beslut i riksdagens båda kamrar, en lag i ämnet af riksdagen för dess del beslutad och af kungl. maj:t den 12 maj 1897 sanktionerad.

Enligt den sålunda tillkomna lagen skall riksbanken hafva en grundfond af 50 millioner kronor. Till reservfond skall minst 10 % af den årliga behållna vinsten afsättas, men sådan afsättning kan upphöra, när fonden uppgått till minst 25 % af grundfonden, med skyldighet för riksbanken att i lätt säljbara utländska statspapper innehafva ett belopp motsvarande reservfonden. Dessa statspapper kunna afyttras till förstärkning af kassatillgångarna, men, om så skett, skall behållningen i utländska statspapper så fort ske kan åter uppbringas till ett belopp, som motsvarar reservfonden.

Metalliska kassan får endast utgöras af guld (svenskt och utländskt guldmynt samt omyntadt guld), och dess minimum är bestämdt till 25 millioner.

Sedelutgifningen är bestämd så, att sedlar få utgifvas dels till det belopp, som motsvaras af metallisk kassa, guld på utrikes ort eller under transport därifrån samt hos bankinrättningar eller handelshus på utrikes ort i löpande räkning imestående medel, dels ock därutöfver till belopp af högst 100 millioner, under villkor att de på grund häraf utgifna sedlar motsvaras af följande tillgångar sammanräknade:

Gen. lit. anst. fot.

54. Skandinaviska kreditaktiebolagets banksal.

- a) lätt säljbara utländska statspapper,
- b) statens, allmänna hypoteksbankens och andra inhemska obligationer, som å utländsk börs noteras, och
- c) växlar, betalbara inom eller utom riket.

Öfverstiger denna senare sedelutgifning 60 millioner, skall riksbanken i ökad metallisk kassa hålla minst 30 % af det belopp, hvarmed sålunda utgifna sedlar öfverstiga sistnämnda summa.

Riksbankens rörelse drifves vid hufvudkontoret i Stockholm samt vid afdelningskontor inom riket; och skall minst ett sådant kontor finnas inom hvarje län af riket utom Stockholms.

Riksbankens rörelse skall omfatta:

köp och försäljning af guld och silfver äfvensom af växlar, dragna å firma i utlandet eller utomlands bosatt person, förfallna till betalning inom 6 månader samt betalbara å utrikes eller inrikes ort, hvarjämte banken må öfvertaga och åter afyttra annan utländsk valuta, som förfaller inom samma tid;

köp och försäljning af svenska obligationer samt sådana å utländsk börs noterade utländska statspapper, som äro lätt säljbara;

öfvertagande genom annat aftal af så väl svenska statens obligationer som utländska lätt säljbara statspapper;

förmedling af köp och försäljning af svenska statens och allmänna hypoteksbankens obligationer;

utlåning af penningar medelst diskontering af accepterade inländska växlar på högst 6 månader, beviljande af lån på högst 6 månader eller 3 månaders uppsägning mot pant af obligationer, aktier eller andra värdepapper, dock med rätt för banken att till kommuner eller därmed jämförlig samfällighet äfvensom stiftelse utlämna dylika lån utan pant, endast mot egna förbindelser, beviljande af lån på högst 6 månader mot pant af varor liggande å allmän våg eller satta i förvar hos 3:dje man, beviljande på högst 12 månader af kassakreditiv och kredit i löpande räkning mot pant af obligationer, aktier eller in-teckningar i fast egendom eller ock mot säkerhet af borgen, såsom för egen skuld, dock med den inskränkning att i denna rörelsegren ej må af riksbankens tillgångar användas mer än 15 millioner kronor oberäknadt det kreditivbelopp utan ställd säkerhet, som Riksgäldskontoret äger begagna intill 1 1/2 million kronor. Slutligen äger riksbanken utlämna afbetalningslån (afbetalningen f. n. 1/5 hvar sjettemånad) mot pant eller borgen, men detta slags lån få ej öfverstiga tillhoparäknadt 1/4 af grundfonden.

Vidkommande slutligen inlåningen begränsas denna till mottagande af penningar mot ränta på giro- eller upp- och afskrifningsräkning och utan ränta å depositionsräkning. Rättigheten att å giroräkning insätta penningar mot ränta är icke ovillkorlig, utan beror på särskildt medgifvande af fullmäktige.

I syfte att möjliggöra en önskvärd utveckling af betalningsutjämnningar (clearing) innehåller lagen bestämmelser om rättighet för riksbanken att vidtaga härför erforderliga åtgärder.

För statsverkets räkning skall riksbanken såsom hittills utan räntegodtgörelse mottaga penningar.

Hvad angår förhållandet till utlandet, har det lämnats riksbanken frihet att med eller utan räntegodtgörelse öppna löpande räkning med »aktade och säkra bankinrättningar och handelshus», hvarigenom till sitt bestånd betryggats den år 1885 träffade öfverenskommelsen mellan riksbanken, danska nationalbanken och Norges bank om löpande räkning utan ränta.

Deposita — så väl öppna som slutna — kunna fortfarande såsom hittills i riksbanken mottagas.

Samtidigt med lagen om Sveriges riksbank har äfven utfärdats en lag med vissa bestämmelser om riksbankens sedelutgifningsrätt, innehållande i tre paragrafer stadganden därom, att riksbanken skall vara ensam berättigad att utgifva banksedlar samt om förfarandet, då banken vägrar att vid uppvisandet inlösa sedel, äfvensom slutligen om riksbankens forum (Stockholms rådstufvurätt i allmänhet; Svea hofrätt i fråga om vägran att inlösa sedel).

* * *

För de enskilda sedelutgifvande bankerna äro stadganden gifna i kungl. kungörelsen den 12 juni 1874, hvilken nära ansluter sig till en närmast förut i ämnet gällande kungörelse af år 1864. För sedelutgifvande bankers bildande har sålunda fordrats först och främst tillstånd af kungl. maj:t. Vidare måste delägarne, som utöfver sina insatser äro med sin personliga förmögenhet, en för alla och alla för en, ansvariga för bankens förbindelser, vara till antalet minst trettio och svenska medborgare, hvarjämte kommanditdelägare (eller delägare med en till deras insats begränsad ansvarighet) kunna antagas. Grundfonden, hvilken skall vara till fullo inbetald, får icke understiga en million, och skola minst sextio procent däraf förvandlas till grundfondshypotek, hvarmed förstås lätt säljbara, räntebärande obligationer och första klassens inteckningar i fast egendom. De af kungl. maj:t meddelade oktrojerna hafva hvarje gång kunnat afse en tidrymd af tio år.

Vid sidan af de enskilda bankerna, med hvilka enligt gängse beteckning afses endast sådana af bolag drifna bankinstitut, hvilka under solidarisk ansvarighet för delägarne hafva rätt att utgifva egna banksedlar, finnes ännu en lagstadgad form för bankverksamhet i dess vidsträcktaste grad, dock med uteslutande af sedelutgifning, eller s. k. aktiebanker. Längre förefanns i fråga om dessa institutioner icke någon särskild eller annan lagstiftning än den för aktiebolag i allmänhet, och våra största aktiebanker hafva sålunda fått sina bolagsordningar pröfvade och fastställda af kungl. maj:t med stöd af 1848 års förordning angående aktiebolag. Först den 19 november 1886 kom nu gällande lag om bankaktiebolag till stånd. Enligt denna är kungl. maj:ts fastställelse å bolagsordningen erforderlig och meddelas icke, därest ej, bland andra villkor, antalet delägare, hvilka måste vara svenska medborgare, är minst tjugo, och grundfonden, åtminstone så vida bankverksamhet i vanligt större omfång afses, uppgår till lägst en million kronor. I likhet med förhållandet med andra ekonomiska sammanslutningar, byggda på aktiebolagsprincipen, äro delägarne allenast med sina insatser ansvariga för bankens förbindelser.

De enskilda kreditanstalterna äro i kontrollhänsyn ställda direkt under chefen för finansdepartementet, hvarjämte den såsom biträde åt departementschefen i berörda afseende sedan slutet af 1860-talet fungerande bankinspektören utöfvar ett fortgående öfverinseende. Därjämte är för hvarje särskild bankinrättning af vederbörande konungens befallningshafvande tillsatt ett ombud, som å denna myndighets vägnar är närvarande vid upprättandet af den öfversikt öfver bankens ställning, som det åligger hvarje bankinrättning att månadligen insända till finansdepartementet för offentliggörande. Dessutom skall äfven den årliga revisionsberättelsen insändas till finansdepartementet för att införas i allmänna tidningarna.

I sammanhang med de ofvan omnämnda författningarna, hvarigenom vårt bankväsen närmast är ordnad, torde böra erinras, att åren 1873 och 1875 genom konventioner mellan Sverige, Norge och Danmark ett gemensamt, på guld grundadt myntsystem införts för de tre nordiska länderna, och att hithörande förhållanden fått sitt närmare bestämmande genom lagen om rikets mynt den 30 maj 1873.

* * *

Genom de af kungl. maj:t den 12 maj 1897 sanktionerade lagar, hvilkas hufvudsakliga innehåll här ofvan berörts eller antydts, har en på dagordningen länge stående fråga slutligen fått sin lösning. De enskilda bankerna skola sålunda och med tillämpning af vissa öfvergångsstadganden, hvilka meddelats i sjettonde kapitlet af lagen för Sveriges riksbank, småningom upplöra såsom sedelutgifvande banker. Under afskrifningstiden äga dessa banker att hos riksbanken tillgodonjuta åtskilliga i öfvergångsstadgandena närmare angifna förmåner, och själfva denna tid är indelad i två perioder, den ena omfattande åren 1899—1903 och den andra åren 1904—1908. De nämnda förmånerna, hvilka bestå i kreditiv och rediskonteringskredit på gynnsamma villkor, äro större under den förra perioden, med hvars sista år de nu gällande oktrojerna tilländagå, än under den senare. De få åtnjutas under hufvudsakligt villkor, att de enskilda bankerna, utan att indraga något af de afdelningskontor, som de haft i verksamhet den 1 januari 1896, vid den tidpunkt, då lagen om Sveriges riksbank träder i kraft eller den 1 januari 1899, afstå från att begagna den sedelutgifningsrätt, som de hafva till oktrojernas tilländalöpande med år 1903.

Det på många håll lifligt åtrådade målet, att Sveriges riksbank skulle blifva en centralbank med ensam sedelutgifningsrätt, har sålunda nu lagstadgats. Med afseende på den blomstrande ställning, som de enskilda bankerna på det hela förmått att förskaffa sig, kan det synas öfverraskande, att den enskilda sedelutgifningsrätten kunnat så jämförelsevis lätt »afskrifvas». Men ser man närmare på förhållandena, visar det sig, att hufvudfrågan, nämligen den om sedelutgifningsrättens öfverlämnande till riksbanken allena,

i själfva verket var på väg att lösas på annat sätt än genom en af kungl. maj:t och riksdagen gemensamt stiftad lag. Å ena sidan hade visserligen kungl. maj:t obestriddlig rätt att oktrojera hvilket antal enskilda banker som helst, hvarjämte kungl. maj:t ensam, utan någon rätt för riksdagen att därutinnan ingripa, hade i sin hand att när som helst indraga de enskilda bankernas rätt att utgifva sedlar å 10 kronor. Men å andra sidan stod det riksdagen öppet att genom sina beskattningsåtgärder — hvilka kunde beslutas genom gemensam omröstning mellan riksdagens båda kamrar — faktiskt omöjliggöra de enskilda bankernas sedelutgifningsrätt. Af denna sin makt hade riksdagen äfven gjort ett ganska vidsträckt bruk genom att med korta mellanrum höja beskattningen å högsta beloppet af hvarje enskild banks under året utelöpande sedlar från 3 till 5 och slutligen till 10 kronor för hvarje tusental i sedlar, en beskattningssiffra, som närmade sig maximum af hvad, som torde kunna bäras, om sedelutgifningen skulle vara vinstgivande och ej förlustbringande. Det torde hafva varit beaktandet af dessa förhållanden, som sannolikt gjort sig gällande och föranledt en utjämning af de stridiga meningarna.

Den stora användning banksedeln erhållit i vårt land, framstår nästan som en nationell egendomlighet, men torde icke endast därför vara af beskaffenhet att böra uppmuntras. Från finansiell synpunkt skulle en större spridning af guldmynt i den allmänna rörelsen vara att önska, men denna myntsort visar en afgjord benägenhet att söka sig åter till bankernas guld-kassor. I stället håller sig sedelstocken uppe i siffror, som för våra förhållanden måste anses stora, eller i medeltal mellan 120 och 130 millioner kronor, däraf ungefär hälften kommer på de enskilda bankerna. Redan denna proportion af sedelstockens fördelning framhåller skarpt betydelsen af en sådan åtgärd som indragning af dessa bankers sedelutgifningsrätt, hvarigenom motsvarande skyldighet att förse allmänheten med omloppsmedel helt och hållet öfverflyttats på riksbanken.

Mycket skall väl kunna tvistas om lämpligheten eller icke att hafva bibehållit det nuvarande svenska banksystemet med de enskilda bankerna, men säkerligen skall ej annat kunna sägas, när de sista enskilda bankerna såsom sådana slutat sin verksamhet, än hvad hittills varit förhållandet, eller att på dem ingen enda insättare gjort någon förlust.

* * *

Efter 1871, då de privata bankinrättningarna förfogade öfver ett samlat kapital af omkring 60 millioner kronor, ökades detta hastigt under de närmaste 5 å 6 åren med ett fyrtiotal millioner kronor, men därefter intill år 1896 hafva bankinrättningarna hvarken till antal eller kapital undergått synnerligen betydande förändringar. År 1877 ägde de tjugufva enskilda och fjorton aktiebanker, som afgäfvor rapporter till finansdepartementet, ett

bankkapital af tillhopa 101.5 millioner kronor. Om dessa siffror rörde sig förhållandena till år 1890, då antalet banker var fyrtyotre och deras samlade aktiekapital 105.3 millioner. Under de därefter närmaste fem åren var tillväxten af bankkapital tämligen jämn. Med antecknande att det samlade bankkapitalet enligt 1891 års bokslut utgjorde 108.9 millioner kronor och att 1895 års bokslut i samma afseende visar en siffra af 129.8 millioner, har tillökningen för nämnda fem år sålunda utgjort 24.5 millioner. Denna till-

Gen. lit. anst. fot. 55. Industriekredit-aktiebolaget.

växt har skett dels, men i ringa mån, genom bildandet af nya banker, dels genom teckning af nytt kapital i förutvarande banker, dels, och hufvudsakligen, genom betydande årsvinsters afsättning till de grundfonder, reservfonder och dispositionsfonder, som bilda bankkapitalet.

Under år 1896 har nybildning af banker och tillökning af bankkapitalet fortgått med långt raskare fart. Fyra äldre banker hafva erbjudit tillfälle till ny aktieteckning, i Skåne hafva hastigt bildats två stora aktiebanker, Aktiebolaget Skånska handelsban-

ken och Sydsvenska kreditaktiebolaget, och i Stockholm hafva nybildats likaledes två aktiebanker, Aktiebolaget Nordiska Kreditbanken och Aktiebolaget Tjänstemannabanken. Med kapitalisering på öfligt sätt af en del af bankvinsterna, torde tillväxten af bankkapital för år 1896 få beräknas ungefär lika med ökningen under hela den föregående femårsperioden och bankrörelsen under år 1897 komma att förränta ett kapital af omkring 160 millioner.

Såsom förut omnämmts, är det dock mindre på utlåning af det egna kapitalet, som de moderna kreditanstalterna göra sin vinst — detta skall

fastmer vara en fond till allmänhetens säkerhet — utan på förmedling mellan en långifvande och en låntagande allmänhet. Hithörande siffror torde vara de, som bäst visa i hvilken riktning och i hvilken hög grad utvecklingen pågår. Jämför man t. ex. bankrapporten för $\frac{30}{4}$ 1896 med motsvarande rapporter för 1891 och 1886, så finner man, att samtliga bankernas låneräkningar (d. v. s. deras skulder med frändrag af grundfond, reservfond och dispositionsfond) nämnda dagar utgjorde år 1886 kr. 487.7 millioner, år 1891 kr. 550 millioner och år 1896 kr. 666.4 millioner. Den ökning, hvilken sålunda framträder, är icke alldeles proportionerlig för de båda femårsperioderna, utan visar en stegring för den senare från omkring 15 procent till omkring 21 procent.

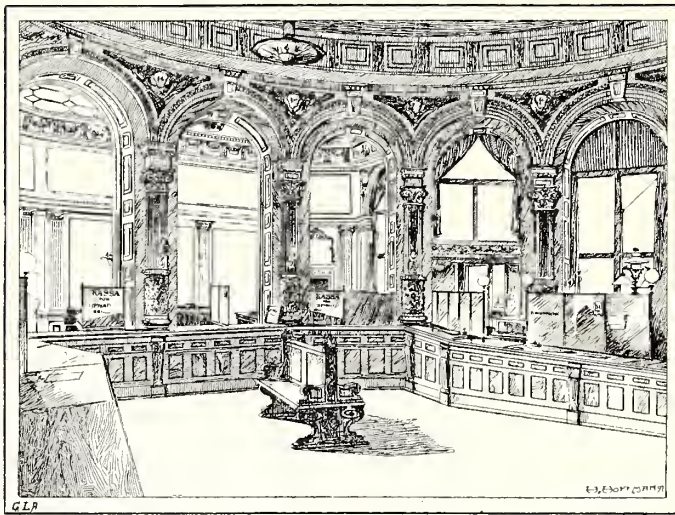
Ser man på allmänhetens direkta insättningar å upp- och afskrifnings-, depositions-, löpande och sparkasseräkning, torde betydelsen af det moderna bankväsendets förmedlingsverksamhet klarligen framstå. Denna bankernas inlåning, som 1871 rörde sig med en siffra af omkring 100 millioner, hade tjugu år senare stigit till 370.3 millioner och visade den 30 april 1896 en siffra af 434.4 millioner kronor.

Hvad nu beträffar de räntesatser, genom hvilka man söker reglera tilloppet till penninginstituten af allmänhetens kapitaler, hafva dessa under de sista tjugufem åren visserligen varit underkastade växlingar, men dessa växlingar kunna i jämförelse med tidigare perioder icke anses hafva varit ovanligt stora. Så har vid de ledande bankerna upp- och afskrifningsräntan rört sig mellan $1\frac{1}{2}$ och 3 procent, högsta depositionsräntan mellan 3 och 5 procent samt diskontot för tre månaders växlar mellan $3\frac{1}{2}$ och 6 procent. Särskildt åren 1895 och 1896 hafva utmärkts af billiga ränteförhållanden.

De inlåningsräkningar, som bankerna erbjuda allmänheten, äro upp- och afskrifnings-, depositions-, löpande och sparkasseräkning. Utlåningsformerna äro lån på viss tid eller på uppsägning samt diskontering af växlar, äfvensom kassakreditiver. Af inlåningsräkningarna är löpande räkning till sin natur en sammanställning af kassakreditiv samt upp- och afskrifningsräkning, samt sparkasseräkning en depositionsräkning, afsedd för det mindre kapitalet och i allmänhet så ordnad, att vid uttagningar å räkningen belopp understigande 100 kronor tillhandahållas vid anfordran, dock att icke mer än 500 kronor få på en månad uttagas, hvaremot större belopp än 100 kronor utbetalas först tre månader efter uppsägning. Den ränta, som godtgöres på detta slags räkning, utgör en medeldepositionsränta.

De svenska bankerna stå, enligt framstående utländska fackmäns utsago, på en verkligt hög ståndpunkt af bankteknisk utveckling, fullt jämförlig med och i flera afseenden öfverträffande hvad de stora kulturländerna i sådant afseende kunna uppvisa. Från skilda håll i utlandet äro naturligen de olika typerna ursprungligen tagna, men man har vetat att med god urskillning välja hvad som lämpat sig för våra förhållanden och här sedan vidare utvecklats detta.

På en viss gren af bankverksamheten kunna vi dock visa såsom varande helt och hållet inhemsk, uppkommen härstädes och här utvecklad till en storartad grad, nämligen postremissväxeln. Försändelsen af penningar, vare sig det nu är guld eller sedlar, har alltid varit förenad med betydande kostnader och äfven risk. Första upprinnelsen till försök här i landet att i möjligaste mån förminska dessa olägenheter torde kunna spåras i den af riksbanken enligt 1853—54 års reglemente vidtagna anordningen, att allmänheten för utbetalningar i Visby kunde i riksbanken få köpa anvisningar, betalbara vid afdelningskontoret i nämnda stad, på de önskade beloppen, dock mot en särskild afgift af fyra skillingar banko för hvarje anvisning. Postremissväxeln i dess nuvarande form infördes år 1858 genom öfverenskom-

56. Stockholms Inteckningsgarantiaktiebolags banksal.

melse mellan Stockholms enskilda bank och åtskilliga landsortsbanker. Detta betalningsinstrument, hvilket utskrifves på just det önskade beloppet, köpes i bankinrättningarna utan någon som helst extra afgift i form af stämpel eller eljest och är sedan vid anfordran betalbart på alla orter, där enskilda sedelutgifvande banker eller afdelnings-

kontor för dem finnas. Postremissväxeln sammanhänger nämligen nära med sedelutgifningen, i det de enskilda bankerna finna det med sin fördel förenligt att mot postremissväxeln utgifva sina egna sedlar, och där-efter remittera densamma till de stora växlingskassor, som de nu måste hålla härstädes för inlösen af sina utelöpande sedlar. Huru förhållandena i detta hänseende efter upphörandet af de enskilda bankernas sedelutgifningsrätt komma att gestalta sig torde vara svårt att säga; men visst är, att det svenska bankväsendet i postremissväxeln i dess nuvarande form har ett betalningsinstrument af de förträffligaste egenskaper, hvilket särskildt gjort, att det i utlandet så vanliga betalandet med chequer eller inuisningar på uppgifna tillgodohafvanden, hvilket för emottagaren visserligen är förenadt med åtskillig risk, här mera sällan förekommer.

Hvilken stor betydelse tillkommer postremissväxeln såsom betalningsmedel torde framgå däraf, att t. ex. för år 1895 medeltalet per dag af ute-

löpande postremissväxlar uppgår till ett belopp af 14,552,297:45 kronor. Med beräkning att hvarje postremissväxel i medeltal är utelöpande tre dagar, har detta betalningsmedel under nämnda år gjort likvider för 1,746,275,694 kr. utan ringaste kostnad för allmänheten. Att äfven denna gren af bankrörelsen varit stadd i en stigande tillväxt framgår af jämförelse med exempelvis år 1884, som är ett genomsnittsår för tiderna ett tiotal år sedan, då postremissväxeln efter samma beräkningsgrund gjorde likvider för 1,363,358,040 kr.

Med bankverksamhet är oskiljaktligen förenad en mångfald af likvider de olika bankinstituten emellan, hvarför man naturligen måste vara betänkt på att i möjligaste mån underlätta dessa likviders verkställande. Ett enkelt, men icke desto mindre effektivt sätt att härvid gå till väga är att ombud för de olika bankerna å en viss plats mötas en gång dagligen för att åstadkomma en så långt som möjligt gående kvittning af sina ömsesidiga fordringar och skulder. En sådan inrättning kallas »clearing» och är tillämpad på de flesta större bankplatser i utlandet. Ett steg i denna riktning har under hösten 1896 tagits här i Stockholm, i det att de flesta af de härvarande större bankinstituten, däribland riksbanken, enats om att genom Skandinaviska kredit-aktiebolagets kontor härstädes utjämna sina dagliga mellanvaranden.

Ett utmärkande drag för bankverksamheten under de senare tiotalen är, att ett alltjämt stigande antal landsortsbanker till Stockholm förlagt afdelningskontor. Denna rörelse torde icke kunna förklaras af behovet att härstädes hålla växlingsombud för inlösen af utelöpande sedlar och andra förbindelser, då befattningen såsom sådant städse varit eftersträfvad af de större Stockholmsbankerna och därmed ersättningen för dessa växlingsombud i de flesta fall nedbragts till ett minimum, utan fastmer vara föranledd af spekulationen att här med större lätthet kunna upptaga behöfliga rörelsemedel för att sedan göra dem fruktbarande genom utlåning på sina respektive hemorter och att i öfrigt tillgodogöra sig den lifligare omsättning, som är rådande i landets kulturentrum. Sålunda finnas i Stockholm, förutom den här ursprungliga Stockholms enskilda bank, följande enskilda banker representerade genom särskilda afdelningskontor, nämligen Skånes enskilda bank, Mälareprovinsernas enskilda bank, Sundsvalls enskilda bank, Hernösands enskilda bank, Västerbottens enskilda bank och Kristianstads enskilda bank.

De bankaktiebolag, som här utöfva verksamhet, äro Skandinaviska kreditaktiebolaget, Stockholms Intecknings-garanti-aktiebolag, Industrikredit-aktiebolaget, Aktiebolaget Stockholms handelsbank, Aktiebolaget Nordiska banken, Aktiebolaget Arbetareringens bank, Aktiebolaget Tjänstemannabanken och Aktiebolaget Föreningsbanken, hvarjämte Aktiebolaget Sundsvalls handelsbank hit förlagt ett afdelningskontor.

Dessutom drifves bankverksamhet härstädes i större omfång af ett flertal firmor, såsom t. ex. Stockholms Kredit- och Diskontoförening och bankfirman C. G. Cervin, ehuru dessa till sin sammansättning icke äro sådana,

att de lagenligt behöfva offentliggöra rapporter om sin rörelse och ställning.

Till sin lokala belägenhet gruppera sig bankinrättningarna numera i alltjämt stigande antal omkring Gustaf Adolfs torg. Denna trakt har alltmer blifvit stadens centralpunkt till följd af den starka utveckling åt öster och norr, som staden tagit under de senare årtiondena. Banklokalernas förläggande till början af Norrmalm torde dock i väsentlig mån äfven bero af bankverksamhetens kraf på tidsenliga lokaler, hvilket Staden inom broarna sällan kan fylla, och härtill kommer, att genom telefonens vidgade användning afstånden icke hafva samma betydelse som förr i tiden. Ett betecknande drag i detta afseende torde vara, att de affärer i utländska valutor, som här uppgöras vid personliga sammanträffanden å de brukliga börsdagarna, tisdagar och fredagar, numera höra till undantagen, och att det stora flertalet sådana affärer göras per telefon.

* * *

Af ett särskildt omnämmande här torde *Stockholms Intecknings-garanti-aktiebolag* vara berättigadt med hänsyn till den förtjänst, som nämnda institut inlagt om byggnadsverksamheten i hufvudstaden och öfver hufvud taget om fastighetskrediten, hvars tillgodoseende är denna banks hufvudverksamhet. De förhållanden, hvilka föranledde bankens inrättande år 1869 af J. H. Palme, voro de svårigheter, som den tiden voro förenade med belånande af fastighetsinteckningar. Penningförhållandena voro då sådana, att så väl svenska statens som Hypoteksbankens obligationer kunde köpas till ett pris, som ställde afkastningen å desamma till omkring 5 1/2 procent. Då å andra sidan maximiräntan för inteckningslån är i lag stadgad till sex procent, var skillnaden alltför ringa för att kunna upphäfva den obenägenhet för belånande af inteckningar, som särskildt under de sista åren af 1860-talet uppstått med anledning af de talrika exekutiva fastighetsförsäljningarna och de förluster, som därvid ofta visade sig uppstå för inteckningshafvarne. Under dessa förhållanden och då bolaget till en början ej förfogade öfver så stora tillgångar, att därmed någon mera omfattande direkt utlåning kunde bedrivas, blef Intecknings-garanti-aktiebolagets första mål att söka vinna andra långgifvares förtroende för sådana inteckningar, som af bolaget pröfvats innebära fullgod säkerhet. Detta mål söktes och vanns genom s. k. inteckningsgaranti, eller att bolaget för inteckningar af nämnda beskaffenhet garanterade långgifvare mot förlust af vare sig kapital eller ränta. Redan få månader efter börjandet af bolagets verksamhet kunde sålunda garanterade inteckningar med lätthet placeras mot fem och en half procent ränta.

Rikligare penningtillgång under början af 1870-talet möjliggjorde för bolaget att taga ytterligare ett steg för främjande af fastighetskrediten inom hufvudstaden. År 1871 började Inteckningsbolaget nämligen att genom för-

säljning af egna obligationer upptaga medel för besörjandet af en direkt utlåning mot fastighetsinteckningar och har sedermera under utlåningsformer, som lämpats efter de växlande behofven och konjunkturerna, fortsatt på denna väg, så att bolagets utelöpande obligationer numera uppgå till inemot sextio millioner kronor.

En låneform, hvarigenom bolaget gifvit ett kraftigt handtag åt byggnadsverksamheten, är de s. k. byggnadskreditiven, hvarigenom bolaget, i mån af ett byggnadsarbets fortgång, mot säkerhet af inteckningar i fastigheten utbetalar kontraherade belopp, hvilkas sammanlagda summa faller inom en viss del af husets värde såsom fullt färdigt.

Inteckningsbolaget, som i öfrigt bedrifver vanlig bankverksamhet, har äfven först här på platsen infört systemet med förvaringshvalf, hvarigenom allmänheten beredes tillfälle att med största möjliga säkerhet förvara sina värdepapper och dyrbarheter. Sådana förvaringshvalf finnas numera till allmänhetens förfogande äfven hos Stockholms enskilda bank, Skandinaviska kredit-aktiebolaget, Industrikredit-aktiebolaget, Aktiebolaget Stockholms handelsbank och Västerbottens enskilda bank.

Gen. lit. anst. fot.

57. Stockholms stads sparbank.

* * *

Vid sidan af de egentliga bankerna med de mångskiftande former för sin verksamhet, som de förete, stå sparbankerna, afsedda att lämna omvårdnad åt det mindre kapitalet och att uppmuntra kapitalbildningen hos de mindre bemedlade. Lagbestämmelser i hithörande afseenden äro sist gifna genom lagen angående sparbanker den 29 juli 1892. Af sådana institutioner finnas i Stockholm tre, nämligen *Stockholms stads sparbank*, *Stockholms läns sparbank* och *Sveriges Postsparbank*. Den förstnämnda af dessa, som till sin ålder är den andra i riket, inrättades år 1821. Dess betydelse torde bäst framgå däraf att, då år 1871 insättarnes tillgodohafvande uppgick till

omkring 9 millioner, sparbanken vid 1895 års utgång kunde i berörda afseende uppvisa en siffra öfverstigande 26 millioner. De räntesatser, som erbjödits allmänheten, hafva växlat mellan 5 och 3,6 procent, hvilken sistnämnda ränta är den, som under 1895 och 1896 blifvit godtgjord. Sedan 1869 och 1870 hafva afdelningskontor hvarje söckendags eftermiddag hållits tillgängliga i åtta af Stockholms församlingars folkskolelokaler för insättning och uppsägning af medel.

Sveriges Postsparbank började sin verksamhet år 1884 efter en kungl. förordning därom den 22 juni 1883. Denna för kapitalbildningen i vårt land så viktiga inrättning är i hvarje postkontor tillgänglig för de små besparingarna och har begagnats i sådan omfattning att, då beloppet af depositioner vid 1889 års slut uppgick till omkring 8 1/2 millioner, kunde bokslutet för 1895 vid denna post uppvisa en siffra af inemot 39 millioner. Den årliga kapitalökningen har under det senaste femtalet år belöpt till en medelsiffra af omkring 5 millioner, men redan året 1895 och ännu mera året 1896 uppvisa betydande stegringar, i det kapitalökningen för 1895 uppgick till omkring 7 1/2 millioner och månadsslutet oktober 1896 visade en ytterligare ökning af 8 1/2 millioner, hvarigenom besparingarna i Postsparbanken sistnämnda tid uppgingo till omkring 47 millioner. Denna under året skedd, nästan oproportionerliga ökning torde i väsentlig grad kunna hänföras till den i förhållande till bankernas depositionsränta höga godtgörelse af 3,6 procent, som Postsparbanken tillfört sina insättare. Enligt kungl. kungörelsen den 19 juni 1896 kommer dock från och med ingången af 1897 tills vidare räntan å de i Postsparbanken insatta medel att utgå med 3,3 procent.

För att sparbankernas verksamhet i möjligaste mån skall förbehållas det lilla kapitalet har man sört genom begränsande bestämmelser i fråga om insättningsbeloppen; så får i Stockholms stads sparbank på hvarje räkning icke inestå med ränteafkastning högre belopp än 3,000 kronor och i Postsparbanken ej mera än 1,000 kronor.

FÖRSÄKRINGSVÄSENDET

AF

JOHAN LEFFLER.

Det ekonomiska begreppet *försäkring* kan användas i mycket olika, mer eller mindre omfattande betydelse. Vidsträcktast fattadt blir det ungefär liktydigt med »ekonomisk förtänksamhet» eller all sådan verksamhet, hvarigenom någon söker i ekonomiskt afseende trygga sin egen eller andras framtid eller åtminstone bereda framtida förmåner åt sig själf eller någon annan person.

Oftast användes dock ordet »försäkring», i en mindre vidsträckt, ehuru likväl mycket omfattande betydelse, för alla anstalter och åtgärder, som afse att motverka de skadliga ekonomiska följderna af den s. k. *förstörande förbrukningen*, för så vidt denna orsakats af något slags »tillfällighet». Lif, hälsa och arbetskraft, fast och lös egendom, kort sagdt, allt kroppsligt är ju underkastadt förgängelsens lag; men det är alltid beroende på mer eller mindre *tillfälliga*, ej på förhand kända eller säkert beräkneliga förhållanden, när det ena eller andra föremålet skall helt eller delvis drabbas af förgängelsen. Skadan eller den fullständiga förstörelsen orsakar emellertid i regel, när den inträffar, en ekonomisk förlust, som dock i många fall delvis eller helt och hållet drabbar annan person än den, som närmast — personligen eller till sin egendom — träffats af ifrågavarande »förstörande förbrukning». Sedan länge har försäkringsväsendet sökt att motverka de skadliga följderna af sålunda visserligen genom naturkrafterns verksamhet förorsakade, men dock mer eller mindre på tillfälligheter beroende förluster. I senare tid har försäkringsverksamheten vändt sig äfven mot de skadliga följderna för enskildas ekonomi af s. k. lagstridig förbrukning, d. ä. skador eller förluster, som i strid mot gällande lag och rätt drabba enskilda genom andras förvållande, t. ex. genom rån och misshandel, stöld och åverkan, bedrägeri, vårdslöshet med anförtrödd egendom, kreditmissbruk m. m.

En ytterligare inskränkning af försäkringens begrepp torde emellertid vara på sin plats. Det måste nämligen anses såsom något väsentligt för all försäkringsverksamhet, att den söker vinna sitt afsedda ändamål genom sammanförandet af *ett större antal liknande fall* eller »risker». De i äldre tider, före det egentliga försäkringsväsendets uppkomst, icke sällsynta privataftal, genom hvilka t. ex. den ekonomiska risken af sjötransport af varor, mot en viss ersättning, öfverflyttades från fartygets eller varornas ägare på annan person (t. ex. genom lån), voro i grund och botten ett med spel nära besläktadt slag af speklation. Dock måste erkännas, att försäkringsväsendet både har till vissa delar historiskt utvecklats sig ur sådana privataftal och i många fall ännu faktiskt har icke så litet af spel i sig — det sistnämnda när de af en försäkringsgifvare öfvertagna *likartade* riskernas antal är ringa, hvaremot ju större antalet är af de sammanförda likartade riskerna, desto fullständigare upphäfves »tillfälligheternas» inflytande på försäkringsföretagets ekonomiska resultat.

Med den begreppsbestämning, som nu blifvit antydd, skulle försäkringsväsendet kunna omfatta äfven sådana inrättningar som t. ex. sjuk- och begravningskassor, pensionskassor, ränte- och kapitalförsäkringsanstalter m. fl., för så vidt dessa icke äro rena välgörenhetsinrättningar, utan åtminstone till väsentlig del genom periodiska afgifter af sina medlemmar eller »delägare» erhålla de medel, som i bestämda fall skola utbetalas såsom sjuk- eller begravningshjälpl, lifränta o. s. v. I det följande har dock uteslutande eller företrädesvis tagits hänsyn till sådana försäkringsanstalter, som antingen äro rena affärsföretag eller — om än »ömsesidiga» — likväl ungefär på samma sätt som aktiebolagen använda agenter, annonser o. dyl. för att utvidga sin verksamhet. Och äfven med denna betydliga inskränkning af ämnets omfång, skulle det icke vara möjligt att på de få sidor, som enligt planen för denna publikation anslagits åt försäkringsväsendet i Stockholm, lämna en något så när fullständig, om än kortfattad skildring af detsammes uppkomst, utveckling och nuvarande ståndpunkt. Blott några få, mera framträdande drag ur denna utvecklings historia kunna här finna plats.

* * *

Fränsedt det nyss antyddas slags försäkringar, som redan långt tidigare praktiserades i talrika gillen och skrån, var i Stockholm, liksom på nästan alla betydligare platser med afsevärda handels- och sjöfartsintressen, försäkring mot ekonomisk skada af *haverier och skeppsbrott* den försäkringsgren, som först kom till utveckling. I inledningen till 1667 års sjölag nämnes uttryckligen bland de »nyttiga påfund», som nödvändiggjort denna nya lag, »Bodmerier och Försäkringar», och själfva lagen innehåller en »Försäkrings-Balk», indelad i 18 korta kapitel. I kap. 3 om »Försäkrings Plikt» heter det bl. a.: »Så många et försäkringsbref underskrifva, de räknas lika i vinst

och förlust och stå med sannad hand derföre, efter markatale af den hufvudsumma som hvar antaget och tecknat hafver». — Härmed afsedda »försäkrare» synas närmast hafva motsvarat hvad i lagen af den 28 juni 1895 kallas »enkla bolag». — I Försäkrings-Balkens kap. 2 stadgades, att när försäkring slötes, skulle därå »bref gifvas, sådant som under Kongl. Maj:ts namn, til hvars och ens efterrättelse på Svenska och Tyska skal tryckt blifva»; och meddelades bestämmelser rörande skyldigheter och rättigheter för de *mäklare*, genom hvilkas bemedling försäkringsaftal kommit till stånd.

Emellertid voro Stockholms köpmän länge nog företrädesvis hänvisade till att begagna sig af utländska — holländska och hanseatiska — sjöförsäkringsanstalter. När man i 1700-talets tredje eller fjärde årtionde började allvarligt tänka på att söka åstadkomma en *inhemsk* anstalt af detta slag, anfördes ock, helt naturligt under dåvarande »merkantilistiska» period, såsom ett hufvudskäl för sådana sträfvanden, att sjöförsäkringspremierna drogo mycket penningar ur landet — enligt en beräkning i O. Dalins Argus 1733, minst 1 million holländska gulden om året. »Sedan det Loffiga Borgarståndet ibland des allmenne underdånige Besvär vid sidst (1739) öfverståndna Riksdag ansökning gjordt, att ett Assecurance Contoir med visse villkor och förmoner kunde här i riket inrättas», blef ändtligen genom kungl. resolution den 4 juli 1739 ett sådant assurance- d. v. s. sjöförsäkringsbolag privilegeradt och fick sina »Associations-Reglor» stadfästade. Ett tusen lotter skulle tecknas. »Hvar och en af Rikets undersåter äger frihet att intressera under tre månader från medio April 1740, til hvilken ända under berörda tid en dertil inrättad bok öppen hålles alla dagar i veckan från kl. 9 till 12 f. m. uti huset n:r 96 vid Skeppsbron här i Staden» — heter det i ett Stockholm den 17 febr. 1740 dateradt tryckt cirkulär, undertecknad af Johan Claesson, Claes Grill, Walter Petersson, Johan Steenman, Jean H. Lefebure, Baltzar Nettelblad, Mich. Hising, Aug. & Thomas Plomgren, Gustaf Kjerrman, Bohman & Hultman, Christian Hebbe, Frans Bedoire, Joachim Schultz, Abraham & Jacob Arvedson. — Det nämnda antalet lotter synes dock icke hafva blifvit fulltecknad; enligt senare reglementen för bolaget var antalet lotter 852 à 166 rdr 32 sk. banko. Emellertid började kompaniet och fortsatte länge utan inhemsk konkurrens sin privilegerade verksamhet. Om dennas omfattning och resultat känner man dock föga, emedan någon publikation af årsberättelser o. dyl. ej ifrågakom.

Detsamma gäller om det »Stockholms Sjöassurance-Sällskap», som den 17 juni 1816 privilegerades genom kungl. maj:ts nådiga resolution uppå åtskilliga handlandes i Stockholm underdånigst gjorda ansökning, att »med afseende på nödvändigheten att för Handelsvägen öppna nya besparingar och för Sveriges Handlande flere utvägar till oberoende af utländingen» få stadfästelse å reglerna för ett nytt sjöförsäkringsbolag. Före utgången af detta bolags första (10-åriga) oktroj bildades, dels af dess lottägare dels af

andra medborgare, »Stockholms Sjöförsäkringsbolag», som fick sitt reglemente fastställt den 28 juni 1826. — År 1844 fick Stockholm sitt första *ömsesidiga* bolag inom denna försäkringsgren, »Stockholms Sjöassurans förening».

Äfven om dessa bolags försäkringsrörelse har föga kommit till offentligheten. Deras liksom det äldsta bolagets, Sjöassurans-Kompaniets, verksamhet synes hafva upphört omkring år 1860, och det var »på sätt och vis såsom ett slags fortsättning af nämnde anstalter», som det nuvarande Stockholms Sjöförsäkringsaktiebolag bildades 1867 (reglemente stadfäst $\frac{30}{3}$ s. å.). Dessförinnan i några år arbetade nästan utan någon inhemsk konkurrens det 1861 bildade bolaget Neptunus, hvilket sedermera på grund af svåra förluster måste upplösa år 1874. Ännu kortare varaktighet hade det 1873 bildade bolaget Svithiod; det upplöstes 1881. De för närvarande existerande sjöförsäkringsbolag, som hafva Stockholm till säte för hufvudkontor och styrelse äro: nyssnämnda *Stockholms Sjöförsäkringsaktiebolag*; *Ågär*, 1873 ($\frac{22}{11}$); *Vega*, 1883 ($\frac{10}{11}$) samt *Sjöassuranskompaniet*, bildadt 1889 ($\frac{6}{12}$). Men därjämte finnas afdelningskontor samt större eller mindre agenturer för de svenska aktiebolagen Gauthiod, Ocean och Öresund samt generalagenturer för ett tiotal utländska bolag.

* * *

Så länge Stockholm företrädesvis var bebyggdt med trähus, förekommo naturligtvis mycket ofta eldsvådor, af hvilka de flesta medförde total förstöring af åtminstone ett eller annat hus, och ej få togo en fruktansvärd utsträckning. Så förstördes t. ex. af den stora branden den 8 juni 1686 ej mindre än 646 gårdar på Norrmalm. De af eldsolycka drabbade blefvo därigenom ej sällan alldeles utarmade och fingo stundom med vederbörligt tillstånd vädja till den allmänna barmhertigheten genom brandtiggarebref eller t. o. m. genom kollekter i kyrkorna. Först på 1730-talet synes förslag om upprättande af ett »brandassurance-contoir» hafva blifvit väckt (af kungl. sekr. Carl Carleson, sedermera statssekreterare för krigsärenden); detta första förslag ledde dock ej till något resultat. Men den 23 november 1745 utfärdade kungl. Slotts-Cancelliet genom Rutger Fuchs och J. Liunggren »på dragande Kall och Embetes vägnar» kallelse till Stockholms stads husägare att samlas till öfverläggning på stora Riddarhussalen den 3 och 5 december s. å. »om en Brand- och Assurance-Cassas inrättning här i staden». Öfverläggningarna ledde till inrättandet af den anstalt, som fick sitt första reglemente fastställt af kungl. maj:t den 18 mars 1746 och numera heter *Stockholms stads brandförsäkringskontor*. Utaf en af Kongl. Slotts-Cancelliet den 3 maj s. å. utfärdad »Kungörelse» framgår, att »Brand- och Försäkrings-Contoiret skulle öppna sina böcker den 7:de i samma månad på Nya Rådstugan vid Riddarhustorget, en trappa upp i det s. k. Brand-Commissions-

Rummet, och göra begynnelse med försäkringars antagande och policers utfärdande samt dermed alla Mån-, Ons- och Thorsdagar i hvarje Wecka framgent fortfara». Till försäkringssökande husägares bekvämlighet hade direktionen låtit trycka formulär, som man kunde bekomma hos »Direktören vid Kongl. Tryckeriet Petter Momma».

Egendomligt nog innehöll redan det första reglementet bestämmelsen, att försäkring meddelas »för all framtid». Alla försäkrade hus fingo genom kontorets försorg ett »kännemärke» för att vid eldsvåda åtnjuta »handräck-

C. J. G. fot.

58. Brandkontorets hus.

ning» framför icke försäkrade — ännu ser man på åtskilliga gamla hus detta brandförsäkringsmärke, en gyllene Fenix, öfver porten. Om kontorets förvaltning förordnades »till verkets befastande», att till styrelsens handhavande skulle väljas hundrade män, nämligen 25 af ridderskapet och adeln, 25 af ståndspersoner, 25 af handlande borgerskapet samt 25 af »ämbetena» (skråna), och att dessa skulle klassvis komplettera sig själfva. Af hvarje klass skulle väljas 2 »direktörer»; de första blefvo hofrättsrådet Ad. Fredenstjerna, generallöjtnanten frih. P. G. Pfeiff, kaptenen Mårten Triewald, rådmannen J. B. Schening, grosshandlaren Charles Tottie, handelsmannen Elias Brandell, guldsmedsälldermannen Hindrik Witthoff och bagareälldermannen Ludvig Thiessen. Den ledande inom direktionen och hela företagets grund-

läggare lär Charles Tottie hafva varit. Det var ock genom hans kraftiga åtgöranden Brandförsäkringskontoret blef i stånd att fullgöra sina förbindelser efter de stora eldsvådor, som den 8, 10 och 11 juni 1751 rasade på Norr- och Södermalm samt Ladugårdslandet; bl. a. ställde Tottie sin förmögenhet och sin kredit till dess förfogande. — Till följd af den stora eldsvåda, som härjade Maria församling 1759, måste en extra »bevillning» eller tillskott af 2 proc. å försäkringssumman infordras; under tiden, tills denna på flere terminer fördelade inbetalning hunnit fullgöras, anlitate kontoret ett redan 1756 af rikets ständer beviljadt kreditiv (å 600,000 daler kopparmynt), som sedan länge fick kvarstå. — Sedermera blef Brand-

försäkringskontorets ställning alltmera betryggad, på samma gång som dess rörelse utvidgades.

Ensam i sitt slag förblef denna försäkringsanstalt ända till 1782, då »Allmänna Brandförsäkringsverket» inrättades (reglem. 15 april s. å.), omfattande utom Stockholm så väl alla andra städer som ock landsbygden i riket. Först 1822 utbröts därur det nuvarande »Städernas Allmänna Brandstodsbolag», och den kvarvarande delen fick 1828 nytt reglemente under benämningen »All-

A. Rydin fot.

59. Aktiebolaget Skandia.

männa Brandförsäkringsverket för byggnader på landet».

Den 30 augusti 1842 utfärdade kungl. maj:t för »Städernas bolag till försäkring af lösegendom» ett reglemente, enligt hvars § 31 invånarne i hvarje stad borde inför magistraten välja en brandstodskommitté. Till följd häraf hölls den 28 oktober s. å. inför Stockholms magistrat ett sammanträde, hvarvid kryddkramhandlanden Anders Magnus Brinck väckte förslag, att hufvudstaden, i stället för att ingå i nämnda bolag, borde bilda ett eget bolag af samma art. Detta gaf uppslag till bildandet af *Stockholms stads brandstodsbolag till försäkring af lösegendom*, hvilket fick sitt reglemente stadfästadt den 25 oktober 1843.

De nu omnämnda brandstodsbolagen voro och äro ömsesidiga anstalter med mer eller mindre offentlig korporativ karakter. Den inhemska *privata*

brandförsäkringsverksamheten gjorde sitt inträde först med *Brand- och lif-försäkringsaktiebolaget Skandia*, hvars första bolagsordning fick kungl. maj:ts stadfästelse den 12 januari 1855. I den af 39 män i Stockholm undertecknade underdåniga ansökningen härom omtalas såsom ett af hufvudskälen för nyttan af bolagets bildande, att 1½ million riksdaler kunde antagas årligen betalas i brandförsäkringspremier till utlandet.

Kalkylerna för den i planen för Skandias verksamhet äfven upptagna lifförsäkringens voro uppgjorda af dåv. professorn (sedermera statsrådet) C. J. Malmsten, hvilken ock å Skandias första bolagsstämma den 17 mars 1855 antogs till bolagets aktuarie; hans broder, professor P. H. Malmsten, blef bolagets öfverläkare. Skandias organisation utgjorde mönstret för det år 1866 i Göteborg bildade *Brand- och lif-försäkringsaktiebolaget Svea* — likasom Skandia en äfven efter *europaisk* måttstock första klassens försäkringsanstalt, i synnerhet på brandförsäkringens område. Genom ett stort afdelningskontor i eget hus på platsen är äfven Svea på sätt och vis ett stockholmsbolag.

Malmöaktiebolaget *Skåne*, som i likhet med Skandia och Svea drifver både brand- och lifförsäkring, har afdelningskontor i Stockholm. Hufvudkontor härstädes hafva numera de skilda, men i personalunion (under gemensam direktör och styrelse) förenade aktiebolagen *Norrland-lif* och *Norrland-brand* (reglem. den 20/9 1889). Utom det sistnämnda finnes i Stockholm endast ett *aktiebolag*, som uteslutande drifver brandförsäkring: *Fenix* (reglem. den 2/11 1888), som ersatt det 1873 bildade, i början lyckosamma, men genom de stora brandåren 1887 och 1888 till likvidation tvingade aktiebolaget *Sverige*.

* * *

Att de båda ofvannämnda aktiebolagen Skandia och Svea i sin verksamhet upptogo *lifförsäkring* vid sidan af brandförsäkring berodde nog åtminstone delvis därpå, att man vid deras bildande knappt föreställde sig, att särskildt lifförsäkringens i vårt land snart skulle kunna taga så stark fart, att den ensam för sig blefve en räntabel affär för ett stort bolag. Hos Skandia, banbrytaren på detta område, gick också lifförsäkringsrörelsen under det första årtiondet tämligen långsamt framåt. Efter vid pass 11-årig verksamhet hade bolaget vid slutet af 1865 endast 2,015 personer lifförsäkrade för sammanlagdt 13,022,943 kr.; den 31 december 1870 hade dessa siffror stigit blott till 2,404 och 15,708,032 kronor, hvarjämte Svea hade att uppvisa 1,289 lifförsäkrade för 9,059,607 kronor, samt ett antal utländska (mest engelska) bolag hade tillvunnit sig rätt talrika kunder i landet.

Den misstro mot utländska bolag, som blef en följd af att ett par här verksamma sådana — *Albert* och *European* — kommit på obestånd, var åtminstone en af anledningarna till bildandet af det första svenska bolag, som skulle sysselsätta sig uteslutande med lifförsäkring. Detta, *Lifför-*

säkringsaktiebolaget Nordstjernen, fick sin bolagsordning af kungl. maj:t fastställd den 21 november 1871 och hade sin konstituerande bolagsstämma den $\frac{7}{10}$ s. å., hvarvid valdes till verkställande direktör en af bolagets stiftare herr Otto Samson, och till bolagets öfverläkare dåv. med. adj., nuvarande professorn R. Brunzelius — samma två män, som ännu innehafva dessa funktioner. Nordstjernen började sin verksamhet i januari 1872, och dess energiska ledning har väsentligen bidragit till lifförsäkringsrörelsens kraftiga utveckling i vårt land under de senaste 25 åren.¹

Det på initiativ af professor Hugo Gyldén m. fl. hösten 1872 bildade *Lifförsäkringsaktiebolaget Thule*, hvars bolagsordning stadfästades den 13 december s. å., införde en viktig nyhet. I Skandia (efter beslut af den 30 november 1862) samt i Svea och Nordstjernen (sedan deras början) hade funnits en *vinstafdelning* inom lifförsäkringsrörelsen, sålunda att en viss andel i affärsvinsten tillförsäkrades den, som betalade särskildt förhöjda premier. Thule utsträckte vinstandelssystemet till alla, som varit 5 år försäkrade i bolaget (med undantag endast af s. k. korttidsförsäkringar), och detta *utan premieförhöjning*, hvarjämte aktieägarnes rätt till dividend begränsades genom själfva bolagsordningen.

Thules exempel med afseende på vinstdelaktighetens utsträckning följdes af det 1882 bildade *Lifförsäkringsaktiebolaget Victoria* (reglem. den $\frac{22}{9}$ 1882) ehuru med modifikationer i beräkningssättet; hvarjämte Victoria åt sina försäkringstagare öfverlät att välja mellan *årlig* vinstutdelning eller att ingå i 15-årig vinstklass sålunda, att de vid periodens slut i samma vinstklass kvarlevande få dela den då uppsamlade vinsten, i hvilken ingår äfven de vinstandelar, som annars skulle tillfallit innehafvarne af de till samma vinstklass hörande policer, som under perioden förfallit vare sig genom dödsfall (då endast det försäkrade kapitalet utbetalas) eller på grund af upphörd premiebetalning (då försäkringshafvaren utfår $\frac{3}{4}$ af det matematiska värdet, men ej den godtskrifna vinsten). Victoria är bland de inhemska bolagen fortfarande det enda, som tillämpar detta »halfkontinsystem»; för öfrigt hafva alla de i Stockholm arbetande svenska lifförsäkringsaktiebolagen numera infört något vinstandelssystem utan förhöjning af premierna. — Det yngsta lifförsäkringsaktiebolaget med hufvudkontor i Stockholm är *Nordpolen*, hvars bolagsordning stadfästades den $\frac{10}{12}$ 1896.

En ny typ af lifförsäkringsanstalter uppstod i det år 1887 bildade *Allmänna lifförsäkringsbolaget* (reglem. $\frac{10}{2}$ s. å.), ett ömsesidigt bolag men i förening med ett *garantibolag*, hvars fond efter vissa grunder förräntas och amorteras, så att lifförsäkringsbolaget med tiden blir en ren ömsesidighetsanstalt, såsom stockholmsbolagen *Skandinaviska allmänna lifförsäkringsför-*

¹ För åtskilliga detaljer af Nordstjernans uppkomst och utveckling redogöres i den till minne af bolagets 25-åriga tillvaro författade festskriften af direktör O. Samson (Stockholm 1896).

eningen Balder (reglem. $\frac{16}{5}$ 1887), *Oden* (reglem. $\frac{30}{4}$ 1888), *Svenska Lifförsäkringsbolaget* (reglem. $\frac{10}{7}$ 1891) och *Svenska Arbetareförsäkringsbolaget* (reglem. $\frac{6}{12}$ 1893) från sin början varit. Särskildt det sistnämnda af dessa bolag kan sägas utgöra ett intressant försök — om hvars utsikter till framgång det dock torde vara för tidigt att yttra sig — till att utsträcka en rationell försäkringsrörelse till sådana mindre bemedlade folkklasser, bland hvilka lifförsäkringsbehovet för närvarande på ett ofta allt annat än betryggande sätt »tillgodoses» genom fria föreningar, i hvilka hvarje medlem utfäster sig att vid hvar och ett inom föreningen inträffande dödsfall betala ett visst belopp (t. ex. 5 kr.), som skall tillfalla den affidnes rättsinnehafvare.

Såsom en osund företeelse på det egentliga lifförsäkringsväsendets område må påpekas de braskande reklamer med ofta bevisligen ohållbara löften om storartade vinstutdelningar o. dyl., hvilka bedrifvas af en del — i synnerhet nordamerikanska — bolag.

* * *

Olycksfallförsäkringen, i den gestalt den här hufvudsakligen antagit, kan sägas härstamma från Tyskland, där denna försäkringsgren hastigt och kraftigt utvecklade sig efter införandet af den bekanta — sedermera af offentlig tvångsförsäkring aflösta — lagen om arbetsgifvares ansvarighet för skada, som i yrket drabbar arbetare (Das Haftpflichtgesetz af den $\frac{7}{6}$ 1871). Alla svenska olycksfallförsäkrings-*aktiebolag* äro stockholmsbolag. Det äldsta och största, *Fylgia*, fick sin bolagsordning stadfästad den $\frac{1}{7}$ 1881; *Skandinavians* bär dagtalet den $\frac{10}{9}$ 1886 och *Nordens* den $\frac{18}{2}$ 1888. Dessa bolag drifva sin rörelse i så väl individuell som kollektiv form. Ett nytt slags olycksfallförsäkring — af personer mellan 16 och 60 års ålder (dock ej kroppsarbetare under arbete) för högst 10 dagar i sänder, försäkrings-maximibelopp 5,000 kr. o. s. v. — har införts af det nyligen (1897) bildade aktiebolaget *Birger Jarl*.

* * *

Bland de nyaste försäkringsgrenarna finnes en och annan, som, i saknad af en tillfyllestgörande riskstatistik såsom grundval för affärskalkyler, ännu befinner sig på experimentstadiet, om den ock ger vackra löften om lyckosam utveckling. Emellertid måste här med afseende på stockholmska försäkringsbolag af andra än ofvan omnämnda slag endast hänvisas till den följande, af kamrer JONN MAY utarbetade statistiska öfversikten.

Att teckna en bild af försäkringsväsendet och dess utveckling *ensamt i staden Stockholm* möter stora svårigheter, närmast på grund däraf, att försäkringsbolagen ej publicera i sina årliga berättelser särskildt de i Stockholm afslutade försäkringarna, med undantag af Stockholms stads brand-

försäkringskontor och Stockholms stads brandstodsbolag till försäkring af lösegendom, hvilka bolags verksamhet, såsom ofvan blifvit nämndt, endast omfattar Stockholms stad.

De uppgifter, som här nedan meddelas, kunna följaktligen ej blifva annat än en framställning af verksamhetsresultaten hos de försäkringsanstalter, hvilkas styrelser hafva sitt säte i Stockholm, ehuru området för denna deras verksamhet, förutom ofvannämnda två bolag, omfattar äfven andra städer och platser i Sverige, ja för åtskilliga bolag äfven utom Sverige. Ifrågavarande bolags antal var vid 1897 års början 34¹, af hvilka 16 voro aktiebolag och 18 ömsesidighetsbolag. Beträffande de olika grenar af försäkringsverksamhet, som dessa bolag utöfvade, afslutade

- 9 bolag lifförsäkringar,
- 4 » olycksfallförsäkringar,
- 10 » brandförsäkringar,
- 5 » sjöförsäkringar,
- 3 » kreatursförsäkringar,
- 2 » återförsäkringar,
- 1 » glasförsäkringar,
- 1 » garantiförsäkringar.

Lifförsäkringar afslutades af bolagen Skandia, Nordstjernen, Thule, Victoria, Allmänna Lifförsäkringsbolaget, Balder, Oden, Svenska Lifförsäkringsbolaget och Svenska Arbetareförsäkringsbolaget. Dessa bolags sammanlagda ansvarssumma vid 1896 års slut utgjorde 339,871,484 kronor och antalet försäkrade personer 80,731. I premier inkasserade bolagen under år 1896 kronor 11,993,034 och utbetalade i dödsfallsersättningar under samma tid 3,105,932 kronor. Af tillgångarna vid årets slut märka vi närmare 40 millioner kronor i obligationer och in-teckningar i fast egen-dom och öfver 15 millioner kronor i fastigheter i Stockholm. Samtliga bolagens tillhopalagda lifförsäkringsfonder utgjorde vid 1896 års slut 57,573,595 kronor.

Olycksfallförsäkring bedrefs af fyra bolag, nämligen Fylgia, Skandinavien, Norden och Bore, hvilkas sammanlagda ansvarssummor vid 1896 års slut utgjorde 309,548,394 kronor fördelade på 116,315 försäkrade personer. I premier inflöto till bolagen 1,186,226 kronor och utbetalades i skadeersättningar 756,273 kronor för 12,826 anmälda olycksfall.

Brandförsäkringar tecknades af tio bolag med säte i Stockholm, nämligen af Stockholms stads brandförsäkringskontor, Stockholms stads brandstodsbolag till försäkring af lösegendom, Stockholms läns brandstodsbolag, Allmänna brandförsäkringsverket för byggnader å landet, Städernas allmänna brandstodsbolag, Tor, Järnvägsassuransföreningen, Sveriges allmänna varu-

¹ Ett bolag afslutade både brand- och lifförsäkringar.

försäkringsbolag, samtliga ömsesidiga bolag, samt aktiebolagen Skandia och Fenix. Det sammanlagda ansvarighetsbeloppet vid 1896 års slut utgjorde 2,393,151,818 kronor, af hvilket belopp 380 millioner kronor ensamt falla på Stockholms stads brandkontor för byggnader i Stockholm. I premier inbetalades till bolagen 5,306,664 kronor och utbetalades i brandskadeersättningar 2,174,988 kronor. Af bolagens tillgångar voro öfver 40 millioner kronor placerade i obligationer och inteckningar i fast egendom.

Då Stockholms stads brandförsäkringskontor innehar de flesta försäkringar å fastigheter i Stockholms stad, böra nedanstående uppgifter i afseende å kontorets brandförsäkringsbelopp i de särskilda församlingarna äga sitt intresse.

		Ansvarighetssumma vid 1896 års slut kronor
Nikolai	församling	33,343,000: —
Klara	»	54,337,000: —
Ulrika Eleonora	»	22,496,000: —
Adolf Fredriks	»	47,760,000: —
Jakobs	»	45,895,000: —
Johannes	»	13,887,000: —
Hedvig Eleonora	»	88,559,000: —
Maria Magdalena	»	39,513,000: —
Katarina	»	34,220,000: —
		<hr/> Summa 380,010,000: —

Angående i Stockholm utbetalda brandskadeersättningar, antalet eldsvådor m. m. finnas uppgifter i afd. XXXI af detta arbete (D. II s. 420).

Sjöförsäkring meddelades under 1896 af fem bolag, nämligen af Sveriges Ångfartygs-assuransförening, Stockholms Sjöförsäkrings-aktiebolag, Ägir, Vega samt Sjöassurans-kompaniet. De afslutade sjöförsäkringarna belöpte sig till 304,078,813 kronor samt de under året inkasserade premierna till kronor 3,471,703. I skadeersättningar utbetalades 1,025,284 kronor.

Kreatursförsäkringar afslutades af tre bolag: Sveriges Hästförsäkrings-aktiebolag, Stockholms läns Hästförsäkringsbolag samt Skandinaviska Kreatursförsäkringsbolaget. Bolagens sammanlagda ansvarssumma vid 1896 års slut utgjorde 22,813,290 kronor och belöpte sig de under samma år inkasserade premierna till 626,062 kronor. I skadeersättningar utbetalades under samma tid 441,385 kronor.

Återförsäkringar meddelades af två bolag, Holmia för sjöförsäkringar och Egid för lifförsäkringar. För det förra bolaget utgjorde vid 1896 års slut det sammanlagda afslutade försäkringsbeloppet 25,221,930 kronor, och för det senare bolaget belöpte sig ansvarssumman vid 1896 års slut till 3,369,300 kronor. Premierna uppgingo sammanlagdt till 270,156 kronor samt utbetalda ersättningar till 166,740 kronor.

Glasförsäkringar afslutades under 1896 endast af ett bolag, Svenska Glasförsäkringsaktiebolaget, hvars ansvarssumma vid samma års slut utgjorde kronor 1,010,920 och premieinkomst 21,040 kronor samt utbetalda skadeersättningar 6,912 kronor.

Garantiförsäkringar lämnades af ett bolag, Tre Kronor, hos hvilket ansvarighetsbeloppet vid 1896 års slut belöpte sig till 2,462,506 kronor. Premierna under samma år uppgingo till 34,043 kronor och de utbetalda skadeersättningarna till 9,484 kronor.

Till de stockholmska försäkringsanstalterna inbetalades under år 1896 i premier ett sammanlagdt belopp af 22,919,027 kronor.

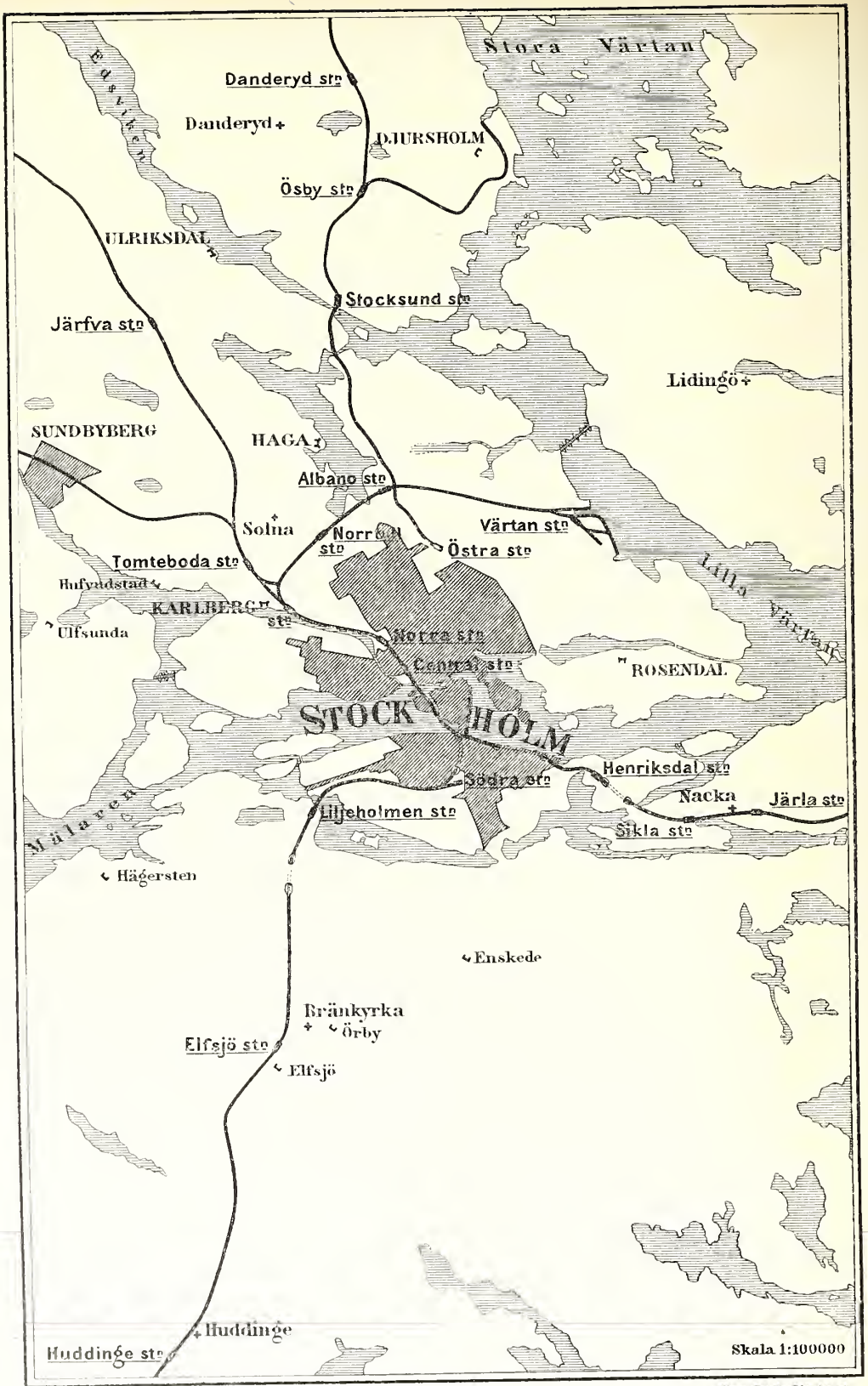
* * *

Bland anmärkningsvärdare företeelser på försäkringsväsendets område torde — till och med i en så trängt begränsad skiss som denna — *Försäkringsföreningen* böra omnämnas, ehuru den icke är någon »försäkringsanstalt» i egentlig mening. I januari 1875 utfärdades af lektor F. W. Hultman, prof. H. Gyldén, direktör O. Samson, direktör A. J. Edström samt dåvarande agenten, numera direktör Eug. Samson inbjudning till vissa för försäkringsväsendet intresserade personer att deltaga i den förening, som den 8 febr. s. å. bildades och fick sina stadgar antagna i hufvudsaklig öfverensstämmelse med ett af nyssnämnda herrar O. Samson och Edström uppgjort förslag. Till »Försäkringsföreningens» ordförande valdes s. d. prof. frih. G. von Düben, v. ordförande blef prof. Gyldén och sekreterare lektor Hultman. Enligt föreningens nu gällande — senast den 8 febr. 1895 reviderade, men med dem af d. 8 febr. 1875 väsentligen öfverensstämmande — stadgar är dess ändamål: »att bereda för försäkringsväsendet intresserade personer tillfälle att sammanträffa för utbytande af tankar och åsikter om till facket hörande frågor; att i sin mån söka verka för den för försäkringsväsendets framgång nödiga enhet och sammanhållning i bolagens och andra försäkringsanstalters villkor och bestämmelser; att afgifva yttranden om försäkringsväsendet rörande ämnen, när härom till föreningen göres framställning; att arbeta för ändamålsenlig utveckling af försäkringsväsendet i vårt land; samt att utgifva en tidskrift, innehållande redogörelser för föreningens förhandlingar, uppsatser, referat m. m.»

Det sista momentet — om utgifvande af en tidskrift — tillkom först 1877. *Försäkringsföreningens Tidskrifts* första årgång bär årtalet 1878. Men i öfrigt hade föreningen nog sin bästa blomstringsperiod under de första åren, tack vare i främsta rummet den för försäkringsvetenskap och försäkringsfrågor i allmänhet samt icke minst för föreningen varmt intresserade sekreteraren lektor Hultman († 19½ 1879). Men äfven senare har försäkringsföreningen, åtminstone tidtals, utvecklats rätt stor lifaktighet, och dess tidskrift har erhållit den väsentliga delen af sitt textinnehåll genom referat af för-

eningens förhandlingar¹. — Under senare åren har *lif*försäkringsväsendet kommit att spela en oproportionerligt stor roll i den universella försäkringsföreningens förhållanden. Hufvudorsaken härtill är utan tvifvel den, att den andra hufvudgrenen, brandförsäkringen, i den år 1873 bildade *tariff*föreningen har ett organ som fyller, jämte sin rent praktiska bestämelse, delvis samma uppgifter som Försäkringsföreningen föresatt sig.

¹ I Försäkringsföreningens Tidskrift 1895, s. 19 ff, finnas »Några historiska och statistiska data om försäkringsföreningen under de 20 första åren af dess verksamhet».

Gen. Stab. Lit. Anst.

60. Karta öfver Stockholms järnvägsförbindelser.

XXXVII.

JÄRNVÄGAR

AF

HARALD LEMKE.

Stockholms stads järnvägshistoria kan sägas börja samtidigt med statsbanornas. Då nämligen järnvägsbyggnadsfrågan vid 1853—54 års riksdag såsom en statsangelägenhet upptogs till öfverläggning; då därvid de första 6 millionerna rdr beviljades för en från Göteborg genom Västergötland och Nerike gående stambana äfvensom 1 ½ million till en dylik bana från Malmö; ja, från och med den 30 april 1855, då första spadtaget togs å våra stambanor (vid Skafveryd några kilometer väster om Alingsås), var hufvudstaden *målet*, till hvilket så väl den västra som den södra stambanan syftade. Den år 1856 tillsatta s. k. järnvägsundersöknings-kommittén uttalade också i sitt samma år afgifna utlåtande, att en af de första fordringar, som borde ställas å de blifvande stambanorna, vore att de skulle »lätta och befordra förbindelsen mellan hufvudstaden och rikets förnämsta gräns- och stapelorter». I detta utlåtande benämndes för första gången våra stambanor efter väderstreck i förhållande till Stockholm: västra, södra, norra o. s. v., benämningar hvilka än i dag användas, ehuru vissa af dessa stambanor i sina riktningar mot hufvudstaden sedermera fått helt andra lägen, än den nämnda kommittén tänkte sig.

Den man, hvars åsikter och åtgöranden äro oskiljaktigt förenade med statsbanebyggandet under stambanornas första skede, är öfverste NILS ERICSON, hvilkens stod numera pryder parken vid Stockholms centralstation. Han, åt hvilken kungl. maj:t redan förut anförtrott högsta ledningen af stambanebyggandet, var i åtskilliga punkter af olika mening med kommittén och påvisade i ett ingifvet betänkande först och främst, att det till en början vore nödvändigt att utföra de linier, som på den kortaste och i öfrigt bästa vägen kunde förena Malmö, Göteborg, Norge och de närmaste norra provinserna med hufvudstaden, samt att detta borde ske i en ordning, som bestämdes

af det säkraste gagn, enhvar af dessa linier kunde anses medföra för landet. Öfverste Ericson påpekade därjämte, att landets form, med Stockholm i öster och unionslandets hufvudstad i väster, gaf vid handen, att de redan påbörjade stambanorna från Göteborg och Malmö borde förenas i Falköping och fortgå på gemensam linie in i Nerike samt därifrån åter grenas sig med linier till Stockholm och Kristiania, emedan på detta sätt ett möjligast kort och billigt stambanesystem för ernående af goda förbindelser från hufvudstaden och landets inre bördiga provinser med det oftast isfria västerhafvet, Norge,

C. J. G. fot.

61. Nils Ericsons staty vid Centralstationen.

Danmark och det öfriga Enropa kunde åvägabringas. Emellertid tedde sig saken något olika, om man betraktade Stockholm såsom slutpunkt, eller om landets västra och södra provinser ansågos som slutpunkter och hufvudstaden som utgångspunkt. För den meningen torde ock pluralitet funnits, att byggnadsarbetet borde bedrivas samtidigt från hufvudstaden både åt norr och söder, men huruvida den norr eller söder ut från Stockholm gående linien skulle blifva hufvudvägen till västerhafvet, därom voro meningarna mycket delade, och redan en uppblossade striden om, huruvida västra stambanan skulle dragas norr eller söder om Mälaren. Öfverste Ericson afgjorde för sin del denna fråga på grund af den allmänna och helt visst sunda

princip, att man genom de nu började stambanorna borde söka förnämligast gagna de inre delar af landet, som icke redan lågo i närheten af vattenvägar, och då från Stockholm trenne naturliga sådana funnos — norr och söder ut efter östersjökusterna samt väster ut på Mälaren — borde banorna norr och söder ut från Stockholm halfvera de räta vinklar, som Mälarens hufvudriktning bildar med den i norr och söder sig sträckande ostkusten, och om frågan på detta sätt såges och afgjordes, blefve den norra banriktningen sådan, att den endast kunde utgöra en början till norra stambanan men icke gerna transitoleden till Göteborg, och den södra riktningen komme att ungefär sammanfalla med den af kommittén föreslagna linien för östra stambanan genom Södermanland. Till de öfriga skälen för den södra sträckningen lade öfverste Ericson också det, att det var på en sydlig och västlig väg, som man närmast kunde nå ej blott det öfriga Europa, utan jämväl Kristiania, Göteborg och Malmö, hvadan man icke, med Stockholm som utgångspunkt, borde tveka mellan en sydlig eller nordlig riktning kring Mälaren, alldenstund den senare åtminstone under sin första del aflägsnade sig från de antydda hufvudmålen. Ericsons mening blef också den segrande: vid riksdagen 1856—58 beslöts, med godkämmande af vägen söder om Mälaren, att anslå 5,680,000 rdr att under tre år utgå för arbeten å västra stambanan, från Stockholm öfver Södertelje mot Katrineholm.

Med alla dessa spörsmål sammanhängde ett annat af yttersta vikt, nämligen frågan om lämpligaste platsen för en hufvudbangård i Stockholm, och i våra dagar, då frågan om anskaffande af plats för och anordnande af en ny sådan bangård efter den måttstock och de fordringar, som en 40-årig utveckling af järnvägstekniken och trafiken medfört, kan det vara intressant nog att erinra sig, huru frågan i sin början afhandlades.

Sedan linien söder om Mälaren för den västra stambanan, såsom ofvan sagts, blifvit bestämd, var en bangård på Söder en gifven konsekvens däraf. Men många faktorer måste vid bestämmande af platsen tagas med i räkningen: ej blott ett möjligast kort afstånd till de andra stadsdelarna, utan äfven förbindelsen med en lämplig lastplats vid vatten och ett lämpligt läge för utgångspunkten för en blifvande sammanbindningsbana. Sedan ett förslag afseende den s. k. Beijerska trädgården, dit banan skulle framdragas öfver Skanstull, af flera skäl förkastats, återstodo egentligen blott tvenne förslag: det ena vid Fatbursjön å Söder, där nuvarande Södra stationen ligger, utan förbindelse med Mälaren eller Saltsjön åt stadssidan, hvilket förslag af magistraten och borgerskapets äldste förordades, samt det andra vid Danvikstull med ett spår ned till Saltsjön. Norra banan skulle få sin särskilda bangård i närheten af Humlegården med spår ned till Nybrohamnen.

De stora olägenheterna af separata bangårdar utan samband inom en hufvudstad insågos emellertid af öfverste Ericson, som redan nu talade och

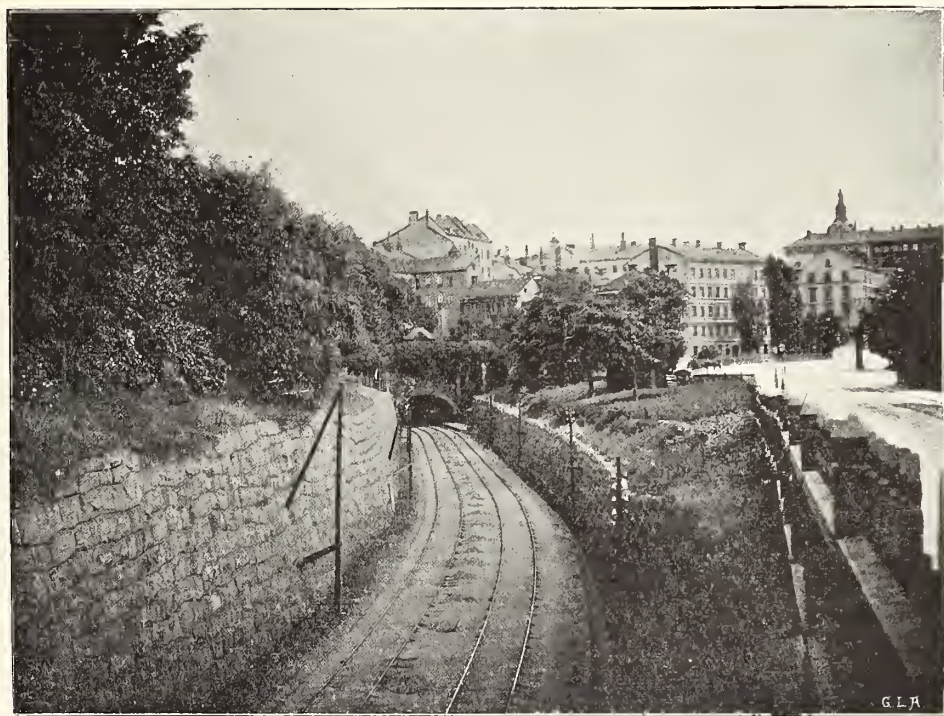
arbetade för en »sammanbindningsbana», hvilken han enligt ett preliminärt förslag tänkte sig skola utgå från Hornstull framåt Mälaren midt för östra ändan af Långholmen, i kurva öfver Heleneborg, därefter insprängd i kanten af södra bergen förbi Skinnarviken, på en stor bank i kurva öfver viken från södra stranden till Riddarholmskanalen och efter västra sidan däraf på broar till Strömsborg och Tegelbacken, där hufvudbangård borde bildas genom inköp af tomter och fyllning i Klara sjö, hvarvid denna bangård tillika kunde blifva station för norra banan, hvars utgångslinie han tänkte sig ungefär sådan, den nu förefinnes, förbi Rörstrand och Karlberg. Såsom synes, är detta i stora drag planen just till den sammanbindningsbana, som nu i verkligheten förefinnes, med alla dess fördelar och — olägenheter, hvilka senare det först varit våra dagars växande så väl järnvägs- som sjö- och stadstrafik beskärftadt att få erfara. Endast tanken på en tunnel under Söder hade ännu ej framkommit eller målhända rättare sagdt mognat; nödvändigheten att komma till samband med stadens hamnar och sjöfart var den ledande tråden i detta förslag, som dessutom skulle förena den södra och norra banlinien med hvarandra.

De år 1857 påbörjade arbetena å västra stambanan bedrefvos så kraftigt, att vid slutet af år 1859 dessa från Stockholm hunnit utsträckas ända till Katrineholm, på en längd af 12 mil. Den största arbetsstyrkan användes mellan Stockholm och Södertelje, så att denna bandel, oaktadt de därmed förenade svårigheterna, vid samma tid var fullbordad. Bland de svåra och stora arbetena i Stockholms omedelbara närhet må erinras om den mer än 700 fot långa och öfver 70 fot djupa banken öfver Årstaviken, samt den 930 fot långa Nybodatumneln. Årstaviksbanken, som kräfde 20,360 kub. famnar fyllnadsämne, hvilket i farkoster hämtades från grusbackar vid Jungfrusund och Vårby, 1½ mil från staden, påbörjades i maj 1858 och blef, sedan åtskilliga sättningar ägt rum, färdig i samma månad 1860, med en kostnad af i rundt tal 147,000 rdr. Nybodatumneln åter påbörjades i september 1858 och var, med en kostnad af 140,400 rdr, genomsprängd den 7 september året därpå. För hufvudstaden blef emellertid den 1 december 1860 märkesdagen, ty då öppnades för allmän trafik bandelen mellan Stockholm och Södertelje öfre (nuv. Saltskog) samt grenbanan till Södertelje stad, tillsammans 3.3 mil, och i rask följd skedde sedan öppnandet af bandel efter bandel, så att hela västra stambanan mellan Stockholm och Göteborg af konungen i ständernas närvaro kunde högtidligen invigas den 4 november 1862, och den allmänna trafiken tog sin början den 8 i samma månad. Såsom bidrag till anläggningen af stationen å Söder vid Fatbursjön hade Stockholms stad lämnat 150,000 rdr samt fri mark inom stadens område, under villkor att det nyssnämnda kärret blefve helt och hållet igenfylldt.

Från och med 1862 koncentrerade sig intresset kring påbörjandet af norra stambanan, dess utgångspunkt och riktning från Stockholm samt

åvägbringandet af en eventuell sammanbindningsbana. Rörande norra stambanan skulle riktningen väster eller öster om Sigtunafjärden nu blifva tvistefröet. En af kungl. maj:t med flera uppdrag betrodd, år 1862 tillsatt kommitté förordade den västra riktningen och i enlighet härmed blef proposition aflåten till 1862—63 års riksdag, som emellertid, dels med stöd af öfverste Ericsons år 1856 afgifna utlåtande, dels på grund af 1858 års järnvägskommittés utredningar m. fl. omständigheter, beslöt sig för den östra vägen och för byggandet af linien till Uppsala anvisade 4,672,000 rdr.

Rörande »järnbanan genom hufvudstaden» hade 1862 års kommitté före-

C. J. G. fot.

62. Sammanbindningsbanan, södra tunnelmynningen.

slagit ett läge i hufvudsak öfverensstämmande med det sedan utförda, sålunda äfven med tunnel under Söder, och sedan öfverste Ericson vid detta förslag gjort hemställan om vissa ändringar i byggnadsdetaljerna och deras utförande, sidospårs utdragande till hamnarna m. m., blef det af kungl. maj:t för riksdagen framlagdt, af denna godkändt och 3,070,000 rdr till dess utförande beviljade. Den nämnda kommitténs förslag var emellertid ej fullt enhälligt: en ledamot hade nämligen ansett, att Nybrohamnen borde blifva norra stambanans utgångspunkt i stället för bangården vid Klara sjö, samt att frågan om en sammanbindningsbana borde tills vidare uppskjutas.

Emellertid voro nu sålunda sammanbindningsbanans utförande och norra stambanans påbörjande med utgång från hufvudstationen vid Klara

sjö till Uppsala genom 1862—63 års riksdags beslut tryggade. Å linien mellan Stockholm och Uppsala, där terrängen visserligen ej erbjöd stora arbeten, men den naturliga grunden på flera ställen äfven i hufvudstadens närhet (t. ex. vid Järfva) var synnerligen lös och dålig, kunde räsläggningen år 1865 afslutas, och på sammanbindningsbanan hade efter vederbörliga och noggranna förarbeten tunneln börjat utsprängas, jordfyllning i Riddarholmsfjärden och arbeten för spårläggning från Tantogatan påbörjats. I och för nödiga expropriationer äfvensom för utvidgning af det föreslagna området

C. J. G. fot.

63. Sammanbindningsbanan, tunnel under Brunnbacken.

för centralstationen vid Klara sjö blef emellertid nödvändigt att utöfver redan anslagna medel begära 500,000 rdr, som ock vid 1865—66 års riksdag beviljades. Under år 1866 fortgingo arbetena raskt på alla punkter, utom mellan järnvägen och Gamla Kungsholmsbrogatan, där vidtomfattande underhandlingar mellan järnvägsstyrelsen och Stockholms stads myndigheter måste föregå byggnadsarbetet. Utsprängningen af tunneln under Södermalm och underhållningen af därintill liggande byggnader fullbordades emellertid under året, och å linien mellan Stockholm och Uppsala kompletterades återstående arbeten, till hvilka äfven hörde en provisionell station vid banans ändpunkt i Stockholm, så att linien i sin helhet, 6.2 mil lång, den 20 september 1866 öppnades för trafik. På sammanbindningsbanan utfördes år

1867: utfyllningar i Klara sjö, brobyggnad öfver Norrström, murningsarbeten vid Riddarholmen, utfyllningar i Stadsgårdshamnen samt sprängningar mellan södra tunnelmynningen och Tantogatan, m. m. — under 1868: grundläggnings- och murningsarbete för bron öfver Söderström, återställande och ordnande af brutna gatukommunikationer, hvarjämte öfriga arbeten så bedrefvos, att linierna mellan Tantogatan och norra tunnelmynningen samt mellan norra banans provisionella station och Köttoget blefvo trafikabla. För uppförande af stationshus och banhall vid centralstationen enligt nytt

Gen. lit. anst. fot.

64. Sammanbindningsbanan, bron öfver Riddarfjärden.

förslag beviljades år 1869 af allmänna medel 300,000 kr. och ur handels- och sjöfartsfonden ett lika stort belopp, så att pålgrunden och grundmurarna på denna under året utfördes. Samma år fullbordades äfven viadukten öfver Köttoget och bron öfver Söderström, hvarjämte spåren sattes i sådant skick, att banan i sin helhet provisoriskt kunde begagnas i januari 1870. Ombyggandet af de gator, som förena Södermalm med Staden (Slussgatorna och Brumsbacken) fullbordades jämväl 1869, och sedan under år 1870 återstående kompletteringsarbeten utförts, kunde sammanbindningsbanan i sin helhet den 17 juli 1871 öppnas för regulier trafik. Den hade då kostat inalles 4,170,000 rdr, och med dess öppnande var hufvudstaden satt i fullständig förbindelse med samtliga stambanegrenarna.

I tekniskt hänseende erbjuder sammanbindningsbanan stort intresse och var för sin tid ett verkligt storverk, enär den till allra största delen består af s. k. konstarbeten. Räknar man, som sig bör, banan från utgångsväxeln vid Tanto, så möter först den djupa inskärningen mot tunnelus södra mynning, beklädd med massiva granitväggar i s. k. kallmur; därefter följer tunneln under Södermalm, 433 meter lång, delvis undermurad med hvalf och, då hela sammanbindningsbanan är dubbelspårig, utsprängd för tvenne spår, som i kurva framkomma under de stora uppfarterna i Brunnsbacken och Slussgatorna; sedan vidtager bron öfver Söderström i 12 spann, af hvilka 11 fasta på 15 meter hvardera och ett svängbrospann på 42 meter med granitpelare på pålgrund i grusbänk samt med järnöfverbyggnad levererad, liksom alla sammanbindningsbanans broöfverbyggnader, från Bergsunds mekaniska verkstad och bestående af s. k. parallelreglar af gallerverk. Efter denna bro följer viadukten öfver Köttorget, uppförd med 8 helvalsade järnbalkar i bredd på stenpelare och järnbockar, under hvilka påhing är anbragt, samt med 11 spann på 6.7 och 8 spann på 6.3 meter. Omedelbart därpå följer bron öfver Riddarholmskanalen i 2 spann på cirka 17 meter hvardera med trenne fackverksreglar upplagda på granitlandfästen med pålgrund, och först därefter vidtager den korta del af banan, som utefter Riddarholmskanalen ligger på vanlig mark fram emot Norstedtska tryckeriet, där bron öfver Norrström vidtager. Denna bro har icke mindre än 11 spann: 8 fasta på 23.0, 2 fasta på 11.6 och ett svängbrospann på 27.6 meter; dess landfästen ligga på pålgrund, men pirerna på fast botten; öfverbyggnaden utgöres af parallelreglar af gallerverk, och på östra sidan om dessa ligger ytterligare en dylik regel, som uppbär stadens gångbro från Riddarholmen till Jakobsgratan. Omedelbart efter denna bro korsar sammanbindningsbanans spår Jakobsgratan dels — och tyvärr — i plan, dels medelst en i 2 spann lagd vägport med helvalsade balkar öfver underfarten; därefter äro spåren inne i Centralstationens spårssystem. Såsom hufvudsakliga anläggningsåret för alla dessa broar kan 1870 uppgifvas. Emellertid hafva de under de senaste åren alla undergått en hel del förstärkningsarbeten beträffande järnöfverbyggnaden m. m., som framkallats af en nyare tids tyngre lokomotiv och större tåghastigheter.

Några statsbanelinier hafva *efter sammanbindningsbanans fullbordande* icke utförts till eller vid hufvudstaden, förrän banan från Karlberg och Tomtebodas till Värtahamnen år 1878 påbörjades. Till denna banas förhistoria hör emellertid, att den höll på att blifva en privatbana. Då Stockholm-Västerås-Bergslagens järnväg år 1874 befanns sakna medel till sin fullbordning, ingick järnvägens styrelse till stadsfullmäktige med begäran, att Stockholms stad, som iklädt sig räntegaranti för ett af järnvägens lån, måtte utbyta denna garanti emot aktieteckning i järnvägen till banans fullbordande. Stadsfullmäktige biföllo detta under vissa villkor, bland hvilka

äfvén det att järnvägen i fråga skulle utdragas från Karlberg till Lilla Värtan med grenbana till Ladugårdsviken. Sedan emellertid järnvägens ekonomi blifvit på annat sätt ordnad, förföll frågan, i hvad den rörde Stockholm-Västerås-banan, men trängde sig dock så småningom fram, i samma mån som insikten därom blef allmän, att det för Stockholms stad vore fördelaktigt att äga en hamn för djupgående fartyg så belägen och med ett sådant omfång, att grofgods där kunde lossas och lastas samt finna rymliga upplagsplatser. Sedan frågan under åren 1876 och 1877 mellan kungl. järnvägsstyrelsen och Stockholms stad afhandlats, och dessa båda myndigheter enats om sättet och villkoren för så väl banans som hamnens byggande, blef banbygganden vid 1877 års riksdag föremål för en proposition,

65. Centralstationen.

som bifölls, och på grund hvaraf 1,350,000 kronor anslogos till banans utförande af statsmedel, för statens räkning och genom kungl. järnvägsstyrelsens försorg. Banan byggdes af entreprenör under uppsikt af kontrollant, som styrelsen utsåg, och öppnades för trafik den 15 maj 1882. Bispåret från Albano upp till Stockholms östra station å Rimbobanan jämte ett mindre spårssystem därstädes byggdes under åren 1885 och 1886 genom kungl. järnvägsstyrelsens egen försorg för en kostnad af omkring 50,000 kr.

Jämte de båda utgreningarna till Tomteboda och Rimbobanans station (den s. k. Stockholms östra station) är Värtabanan 7 kilometer lång. Den är till sin natur en specifikt stockholmsk bana samt utgör, torde man kunna säga, en början till en »stads- och ringbana», sådan som de hvarmed nutidens metropoler synas så gärna vilja omsluta sig.

Kungl. järnvägsstyrelsen, som utöfvar högsta ledningen och skötseln af statsbanorna, har sitt säte i Stockholm. Den utgöres af generaldirektören, som är chef och har ensam beslutanderätt, samt fyra föredragande öfverdirektörer. Organiseradt på sina fyra naturliga afdelningar, byrå-, ban-, maskin- och trafikafdelningen hvar med sin öfverdirektör och sin expedition, arbetar verket inom Stockholm och i styrelsen därjämte på ett flertal s. k. kontor, nämligen: kansliet, kammarkontoret, revisionskontoret, hufvudkassakontoret, uppbörds-kassakontoret, statistiska kontoret, milkontoret, trafikafdelningens särskilda kontrollkontor, samt formulärförrådet, hvilkas tjänste-

A. Rydin fot.

66. Centralstationens spårsystem.

män alla äro bosatta i hufvudstaden. Därjämte utöfvas den hufvudsakligaste distriktsförvaltningen öfver tvenne stambanedistrikt från Stockholm, där fem afdelningsföreståndare tillhörande dessa distrikt äro med sina expeditioner placerade.

Den yttre statsbaneapparaten i och vid Stockholm utgöres, utom de där sammanförda stambanelinierna, af följande stationer och bangårdar: såsom afslutning af västra stambanan *Stockholms södra station*: på sammanbindningsbanan *Stadsgården* (med grenspår till *Skeppsbron*) och *Stockholms Centralstation*; på norra stambanan *Stockholms norra station*, *Karlberg* och *Tomtebodå*; samt på Värtabanen, med grenlinien till Tomtebodå och Stockholms östra station, *Norrulls*, *Albano* och *Värtans stationer*.

Stockholms södra station ombesörjer alla slag af trafik, men är efter sammanbindningsbanans öppnande en speciellt för Södermalm afsedd station, och från densamma utgå inga genomgående tåg, utan stationen står i lokal trafik med närliggande stationer, Liljeholmen, Stadsgården och Centralstationen, hvadan äfven passagerare från och till södra stationen måste byta tåg i Liljeholmen. Bangården har kvar sina ursprungliga byggnader och anordningar och gör ett tämligen ålderdomligt intryck i förhållande till hufvudstadens andra stationer, hvilka ju ock äro betydligt yngre.

C. J. G. fot.

67. Norra järnvägsstationens spårsystem.

Stadsgårdens station, som hufvudsakligen är afsedd för vagnslastgods till och från därvarande hamn, utgöres endast af en spårkomplex med växlar och vändskifvor, men utan särskilda husbyggnader, och expeditionslokaler för vederbörande trafiktjänstemän är inhyst i en privat byggnad vid Skeppsbron.

Centralstationen är hufvudstadens i mångt och mycket mest betydande bangård, men ombesörjer endast person- och ilgodstrafik. Vid denna bangård ligger det stora, prydliga stationshuset efter ritning af statsbanans dåvarande arkitekt major Edelsvärd, hvilket, utom kungl. järnvägsstyrelsens alla här ofvan omnämnda expeditioner och kontor och en del dylika för distriktsförvaltningen, innehåller lokaler för den dagliga trafiken. Dess ban-

hall med takstolar af järn öfvertäcker fem spår, och bangårdens spårssystem, som utom tågspåren innehåller flera större växelgrupper och uppställnings-spår bakom hallen, räcker från Jakobsgatan till Gamla Kungsholmsbrogatan. Strax norr om stationshuset och därifrån skildt endast genom ett mindre ilgodsmagasin ligger det s. k. annexet, som inrymmer dels lokaler för det ankommande ilgodsets expedition, för ett kontrollkontor, post och tull, dels bostäder för ett flertal af därtill berättigade tjänstemän placerade i Stockholm. Centralstationen afklipper Klarabergs-, Mäster Samuels- och Bryggaregatorna, af hvilka dock Mäster Samuelsgatan föres fram för gångtrafik under spåren. Jakobs- och Gamla Kungsholmsbrogatorna ligga i plan med de inledande spåren. Denna sistnämnda omständighet jämte många andra och främst den, att centralstationen nu är blifven för trång för den växande trafiken, har bragt frågan om en ny, modern, rymlig och trafik-tekniskt riktig hufvudbangårds anläggande till en fråga på dagordningen. Huru denna fråga skall lösas, hörer ej till föreliggande uppsats, men må det dock i detta sammanhang antydast, att problemet är svårt, betydligt svårare än den icke fackkunniga allmänheten föreställer sig, att frågan aldrig kan på ett fullt tillfredsställande sätt lösas utan ett stort tillmötesgående och en enig samverkan mellan Stockholms stads myndigheter och statsbanornas styrelse, samt att med densamma torde böra förbindas frågan om en ny ingångslinie till Stockholm för hufvudtrafiken söder ifrån, då sammanbindningsbanan, ett storverk för sin tid, numera dels i sig själf erbjuder tekniska missförhållanden, som utvecklingen på detta område gjort allt kännbarare, dels utgör med den trafik, som nu dagligen däröfver skall framgå, ett alltför stort hinder för skeppsfarten och stadens egen gatutrafik.

Stockholms norra station, som expedierar hufvudsakligast stycke- och vagnslastgoods, ehuru äfven en del blandade tåg hålla där, är belägen på Klara strand från Gamla Kungsholmsbrogatan i söder till Atlas' verkstäder i nordväst, samt omfattar ett ganska ansenligt spårssystem. Bland dess byggnader märkes det nya, tidsenliga stations- och expeditionshuset vid Norra Bantorget, beläget midt emellan de båda godsmagasinerne för ankommande och afgående goods. Längst i norr vid bangården ligga uteder Torsgatan maskinafdelningens etablissemanger, nämligen först ett förrådshus, tillika innehållande maskindirektörsexpedition för 5:te distriktet, därefter ett stort stall för 21 maskiner med vändskifva och där bakom reparationsverkstad för den rullande materielen. Öfver norra stationen, som intill Klaraviken förmedlar sjötrafik från Mälaren, framföres Kungsgatan på sin viadukt, hvarjämte en underfart och en öfverfart, den senare i plan, äro anordnade från Norra Bantorget och Torsgatan till hamnen vid Klaraviken.

Karlbergs station har så småningom vuxit fram från att först hafva varit blott en hållplats, och den är nästan uteslutande afsedd för persontrafik. Sin förnämsta betydelse har den ur teknisk synpunkt såsom ingångs-

port, så att säga, å ena sidan till de båda nyssnämnda stora stationerna och å andra sidan till Värtabanan. Med afseende härå äro ock alla dess växlar förreglade och centraliserade efter modernt mönster, som ställer växlar och signaler i mekaniskt förband med hvarandra till förhindrande af en genom människoglömska uppkommen felaktig signalering för tåg.

Tomteboda station ligger väl egentligen utanför stadens »hank och stör», men måste ur järnvägssynpunkt räknas till Stockholms stationer, emedan den utgör en rangeringsbangård för fördelning af en hel del olika vagnar. Än större betydelse torde den i framtiden få, om och när en stor reparationsverkstad där blir uppförd för revidering af den vagnpark, som i sådant syfte uppsamlas i Stockholm från olika stambanelinier. Utom det lilla stationshuset äger bangården redan nu ett lokomotivstall för 15 maskiner samt en del förrådsbyggnader tillhörande ban- och maskinafdelningarna, äfvensom långa uppställningsspår för reservvagnar. Äfven Tomteboda station är förbunden med Värtabanan, så att platsen väster om den förut befintliga lilla Bomsjön, numera igenfylld, är omsluten af en »järnvägstriangel», hvars sidor utgöras af norra stambanans spår mellan Karlberg och Tomteboda samt de båda utgångslinierna från dessa stationer till Värtabanan.

Denna sistnämnda banas trenne stationer, Norrtull, Albano och Värtan, ombesörja alla slagen af trafik. Förmämsta godsarten vid Norrtull torde vara ved, hvaraf stora upplag där ständigt finnas. Från denna station går banan på en viadukt öfver Norrtullsgatan, förbi Stallmästaregården och Bellevue-parken, på ytterligare en viadukt öfver Valhallavägens förlängning vid Brunnsviken fram till Albano station, som har det förut ommämnda grenspåret upp till Rimbobanans station vid Valhallavägen, hufvudsakligen afsedt för vagnslastgoods, som antingen önskas expedieradt vid Östermalm eller skall transiteras mellan statsbanan och Rimbobanan. Dessa båda sistnämnda banor korsa hvarandra medelst en viadukt för Rimbobanan strax öster om Albano. Värtans station har sin förmämsta betydelse genom hamnen. Spårsystemet å bangården intill lastkajerna och hamnen är betydligt. Endast statsbanans spår uppgå till öfver 8,000 meters längd, och talrika vändskifvor förmedla växlingen längs hammkajerna. Hamnen är, som ofvan sagts, förmämligast afsedd för grofgods, som i större kvantiteter ex- eller importeras. Bland importvarorna torde stenkol och oljor intaga förmämsta rummen. För de förras uppläggning har så väl statsbanan som Stockholms stad särskildt anordnade stora upplagsbåsar med kranar och ett på små viadukter upplagd separat spårssystem för stenkolslasternas framförande från kajen till upplagen. Utom stationshus med ett prydligt så väl yttre som inre jämte öfriga vanliga bangårdsbyggnader har statsbanan vid Värtan flera större och mindre betjäningshus med bostäder för en hel del personal; öfste distriktets banafdelning har där sina växthus och plantskolor och järnvägsförrådet en större upplagskällare för oljor. Från Stockholms stads stenkolsupplagsplats

vid hamnen och spårsystemet där utgår ett staden tillhörigt, cirka 1,500 meter långt järnvägsspår till det nya gasverket vid Husarviken.

* * *

Rörande statsbanorna i och vid Stockholm torde slutligen, för belysning af dels omfånget af den trafik, dessa banor där ombesörja, dels i någon mån utvecklingen af denna trafik, en del statistiska data i största korthet böra anföras, och torde dessa lämpligen kunna hämtas från åren 1871 och 1872 samt 1895, hvilket sistnämnda år är det senaste, för hvilket officiella uppgifter föreligga. Som sammanbindningsbanan öppnades först 1871, kan man först från och med detta år eller egentligen först från och med 1872, då ett *helt* års statistik kunde framläggas, få en utgångspunkt för en jämförelse, som visar utvecklingen af trafiken vid Stockholms stationer, sådana de efter sammanbindningsbanans öppnande blefvo och med de ändamål, de då fingo och ännu i dag hafva att fylla, hvar efter sitt läge och sin natur.

Man finner då, att med afseende å *antalet anlända och afgångna resande* stationerna intaga bland öfriga stationer å statsbanorna följande ställning och ordningsföljd:

	1871	1872	1895
Stockholms Central (och Norra) station, antal resande . . .	f n:r 3 210,869	n:r 2 324,367	n:r 1 709,482
Stockholms Södra station, antal resande	f n:r 5 104,972	n:r 19 48,172	— 17,152
Värtan	—	—	25,874
Norrtull	—	—	938
Tomtebodå	—	—	16,438
Karlberg	—	—	14,247
Albano	—	—	1,959

Efter *inkomsten af persontrafiken* ställa sig ordningen och uppgifterna sålunda:

	1871	1872	1895
Stockholms Central (och Norra) station	f n:r 1 Kr. 310,578	n:r 1 650,812	n:r 1 1,908,946
Stockholms Södra station	f n:r 2 Kr. 262,247	n:r 16 59,301	— 20,446
Värtan	—	—	3,457
Norrtull	—	—	203
Tomtebodå	—	—	1,459
Karlberg	—	—	2,196
Albano	—	—	654

Beträffande *rikten af allt gods*, så väl anländt som afgånget, blifva uppgifterna dessa:

	1871	1872	1895
	ctr	ctr	ton
Stockholms Central (och Norra) station	{ n:r 8 802,449	n:r 9 898,970	n:r 4 241,833
Stockholms Södra station	{ n:r 4 1,273,301	n:r 5 1,244,156	n:r 5 82,890
Stadsgården	—	—	82,107
Värtan	—	—	84,430
Norrtull	—	—	18,885
Tomtebodan	—	—	1,289
Karlberg	—	—	7
Albano	—	—	412

Tager man slutligen den *totala trafikinkomsten* till måttstock, så intaga stationerna följande ställning:

	1871	1872	1895
Stockholms Central (och Norra) station	{ n:r 4 Kr. 922,727	n:r 2 1,749,392	n:r 1 5,852,095
Stockholms Södra station	{ n:r 2 Kr. 1,241,374	n:r 4 807,146	n:r 8 727,191
Stadsgården	—	—	415,475
Värtan	—	—	192,870
Norrtull	—	—	16,881
Tomtebodan	—	—	6,597
Karlberg	—	—	5,085
Albano	—	—	4,252

Vill man åter tillse, hur *trafikinkomsten per bandel* i och närmast vid hufvudstaden ställer sig, så finner man, att denna inkomst per *banmil* var:

	1871	1872
Linien Stockholm—Liljeholmen	{ n:r 19 Kronor 114,265	n:r 44 89,105
Linien Järfva—Stockholm Central	{ n:r 42 Kronor 77,032	n:r 42 91,102

För år 1895 föreligga i detta afseende följande data, där inkomsten är beräknad per *bankilometer*, nämligen:

	n:r	Kr.
Stockholms Central—Stadsgården	2	34,715
Karlberg—Stockholms Central	3	33,327
Stadsgården—Tanto	6	30,728
Tomtebodan—Karlberg	7	29,224
Tanto—Liljeholmen	9	28,521
Stockholms Södra—Tanto	136	10,737
Karlberg—Norrtull	148	10,001
Norrtull—Albano	163	8,239
Albano—Värtan	222	4,988

Med afseende åter på *utgifterna* vid dessa stationer i och för trafikens ombesörjande visar statistiken följande summor per år och station:

	1871	1872	1895
Stockholms Central (och Norra) station	45,024	86,937	387,517
Stockholms Södra station	47,222	43,873	106,992
Stadsgården (utgifterna 1895 sammanräknade med Södra stationen).			
Värtan station	—	—	7,933
Norrtull »	—	—	3,090
Tomtebodå »	—	—	8,717
Karlberg »	—	—	3,352
Albano »	—	—	3,199

Härvid må, såsom en sista uppgift, fogas antalet vid stationerna *använd personal* i medeltal per dag:

	1871	1872	1895
Stockholms Central (och Norra) station	40	70	294
Stockholms Södra station	48	48	69
Stadsgården (för 1895 sammanräknad med Södra stationen).			
Värtan station	—	—	6
Norrtull »	—	—	3
Tomtebodå »	—	—	8
Karlberg »	—	—	3
Albano »	—	—	3

Att i ofvanstående uppgifter Stockholms Central och Norra stationer äro sammanslagna, har sin grund däruiti, att då den förra, såsom ock blifvit angifvet, blott ombesörjer person- och ilgodstrafik och den senare nästan uteslutande godstrafik, bilda de båda tillsammans ett statistiskt helt, belägna jämväl, som de äro, i hvarandras omedelbara närhet.

Beträffande antalet tåg per dag från och till de ofvannämnda stationerna varierar detta något efter årstiderna m. fl. omständigheter, men i medeltal torde Stockholms centralstation per dag trafikeras af cirka 80 à 90 tåg. Af dessa gå ungefär 25 norr ut på statsbanan, af hvilka en del lokaltåg till och från Järfva; ungefär samma antal nordväst ut på Stockholm-Västerås-Bergslagens järnväg och bland dessa ett flertal lokaltåg till och från Sundbyberg; ett 10-tal på Värtabanan; något öfver 20 tåg söder ut på västra stambanan samt några lokaltåg till Stockholms Södra och Liljeholmen. Stockholms södra station torde i medeltal dagligen trafikeras af ett 20-tal tåg och Värtan af ett 10-tal. Vid Stockholms norra station göra endast ett fåtal personförande tåg uppehåll, men däremot är denna station naturligen utgångs- eller slutpunkt för alla godståg.

Och härmed torde vi nu få lämna statsbanorna för att ägna någon uppmärksamhet åt de enskilda järnvägar, som inmyrna i hufvudstaden.

* * *

Den äldsta och längsta af de enskilda järnvägar, som utgå från hufvudstaden, är *Stockholm-Västerås-Bergslagens järnväg*, omfattande linierna

från Stockholm öfver Sundbyberg, Almarestäk, Ekolsundsviken och Enköping till Tillberga, Västerås och Köping samt från Tillberga öfver Rammäs till Engelsberg med en sammanlagd trafikerad banlängd af 196 km. Sedan, på sätt här ofvan blifvit omförmäldt, västra stambanan fått sitt läge söder om Mälaren, var anläggandet af en enskild järnväg norr om Mälaren, afsedd att förbinda dessa trakter af Uppland och Västmanland samt Bergslagen med Stockholm äfvensom att förmedla vägen väster och söder ut öfver Örebro och Hallsberg från norra Mälardalen, endast en tidsfråga. Åt Stockholm-Västerås-Bergslagens *Järnvägsbolag* beviljades den 24 maj

C. J. G. fot.

68. Stockholms östra station.

1872 koncession, och arbetet börjades i juni månad samma år. Banan, utom husbyggnaderna, byggdes på entreprenad af herrar Sandell & Wessel. Efter åtskilliga ekonomiska svårigheter i och för banans färdigbyggande, af hvilka en del berörts på tal om Värtabanen här ofvan, öfvertogs affären af det s. k. Stockholm-Västerås-Bergslagens *Trafikaktiebolag*, som fullbordade banan och till dato äfven trafikerat densamma. Det är att märka, att denna bana byggts utan statsbidrag, hvaremot Stockholms stad först genom räntegarantier å amorteringslån och sedan genom beviljade obligationslån bidragit till banans åstadkommande. Sedan affärerna emellertid genom trafikbolagets mellanträdande blifvit ordnade och kungl. maj:t i skrifvelse den 7 april 1876 bestämt rörande banans indragande till Stockholm, bedrefvos arbetena så, att linien Tillberga—Köping, omfattande 45 km., den

26 november 1875 kunde erhålla tillstånd till öppnande af trafik, linien Tillberga—Engelsberg, omfattande 50 km., den 30 augusti 1876 och linien Stockholm—Tillberga, omfattande 101 km., den 9 december 1876. Byggnadskostnaden uppgick i runda tal per kilometer utan rullande materiel till 52,900 kr. och med rullande materiel till 61,500 kr, samt utgjorde vid 1895 års slut, oberäknadt räntor och kapitalrabatt, en totalsumma af 12,392,000 kronor.

Banans tekniska detaljer äro i korthet följande. Den har s. k. normal spårvidd lika med statsbanorna eller 1.435 meter; banans hela hufvudspår är numera belagdt med stålhälter af 31.23 kg. vikt per meter, hvaremot sidospårens järnhälter väga 27.77 kg.; dess största lutning är 1:100 och längsta lutningen 3,741 meter; minsta kurvradien är 300 meter, och den numera tillåtna största trafikhastigheten är 50 km. per timme. Banan har 24 stationer, af hvilka 4 gemensamma med andra banor, samt 15 broar, af hvilka 4 svängbroar.

Banan, som utom egna linier äfven trafikerar linierna Sala—Tillberga och Norbergs järnväg (Engelsberg—Kärgrufvan), administreras från Stockholm, där dess trafikchefsexpedition och öfriga hufvudkontor äro förlagda. Personalen vid dessa utgöras af: trafikchef, trafikchefsassistent, kamrerare, kassör, kontrollör, 7 bokhållare, 3 telegrafister, 1 vaktmästare och 1 telegrambud.

Järnvägen inkommer på eget spår å Tomtebodas bangård, hvarefter vid Karlbergsparken statsbanans spår vidtager, så att banan i och vid Stockholm hvarken har egen bangård eller egen personal för den löpande dagliga stationstjänsten, hvilken ombesörjes af statsbanan mot särskild ersättning. Vid Stockholms norra station har dock järnvägen eget lokomotivstall med plats för 6 maskiner, vändskifva och kolbås.

För att lämna någon antydning om den ganska ansevärd trafik, som järnvägen ombesörjer till och från hufvudstaden, må följande statistiska data från år 1895 anföras. Järnvägen, som äger 20 lokomotiv, 55 personvagnar, 6 postvagnar och 539 godsvagnar af olika slag, trafikerar Stockholms stationer dagligen i medeltal med 24 tåg, af hvilka 2 snälltåg, 8 blandade och godståg samt 14 lokaltåg för Sundbyberg. Till Stockholm anlända resande voro samma år 114,200 och afgangna 116,300 personer; i medeltal om dagen däremot anlända 312 och afgangna 318 passagerare. Godsmängden under 1895 var i ton räknad: anländt gods 55,500 och afsändt 93,100 samt i medeltal per dag anländt 152 och afsändt 255 ton. Banans inkomst vid Stockholms stationer utgjorde i rundt tal samma år 360,900 kr. för både afsänd och anländ trafik, hvarvid motsvarande afgang- eller ankomststation tillgodoräknats halfva totalinkomsten.

Stockholm-Rimbo järnväg är med afseende å tidsföljden den andra i ordningen af de enskilda banor, som beröra hufvudstaden. Järnvägen, som

utgår från Stockholms Östra station öfver Stocksund genom Danderyd, Täby, Vallentuna och Frösunda till Kårsta, Rö och Rimbo, där den slutar och når Uppsala-Lenna-Norrtelje järnvägar, sammanbinder Roslagen och sydöstra Uppland med hufvudstaden. Frågan om järnvägens anläggning mögnade till beslut å ett sammanträde, som den 23 oktober 1880 hölls med de därför intresserade vid Rimbo. Olika sträckningar af banan diskuterades sedermera å flera sammanträden, tills den nuvarande, föreslagen

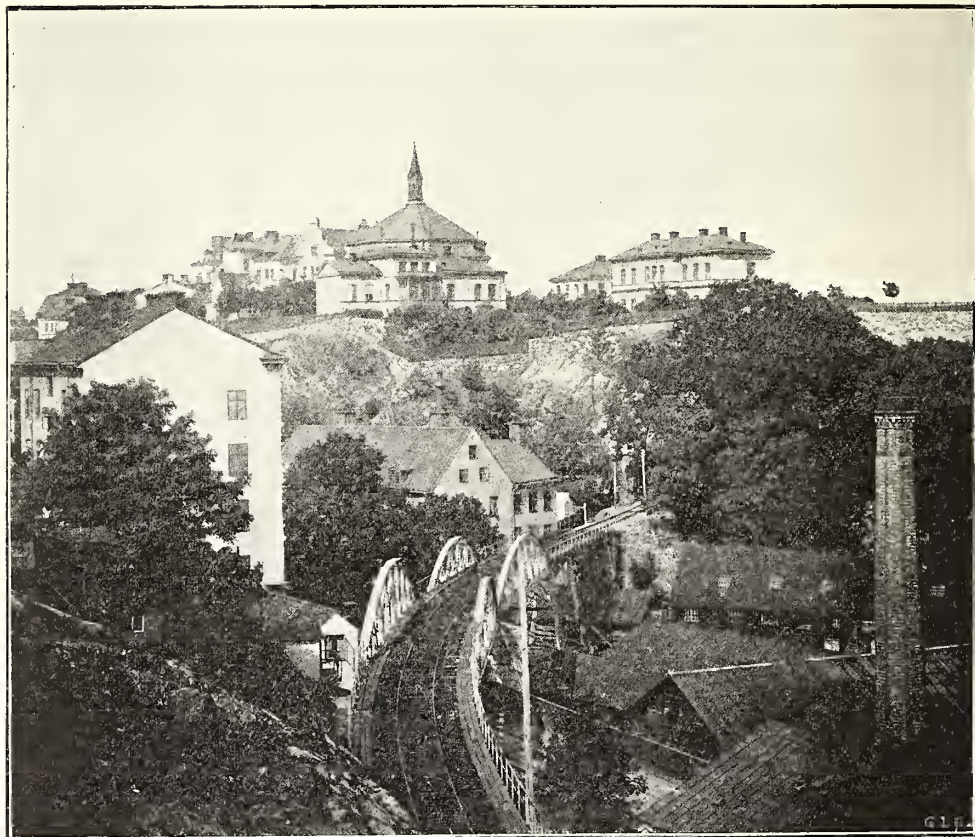

C. J. G. fot.

69. Saltsjöbanan, tunnelmynningen i Stadsgården.

och undersökt af dåvarande kaptenen vid k. väg- och vattenbyggnadskåren G. Lindeqvist, bestämdes. Koncession beviljades den 14 juli 1882, men byggnadsarbetet kunde icke förrän under sommaren 1883 påbörjas, sedan bolagets affärer först ordnats. Banan har åtnjutit statsbidrag under form af lån på 500,000 kr., beviljadt enligt kontrakt den 30 november 1883, hvarjämte Stockholms stad tecknat aktier för 100,000 kronor i företaget. Denna aktieteckning, som gjordes under vissa villkor, skulle utgått med intill 200,000 kr., i fall banan hade byggts bredspårig. Arbetet med banans byggande utfördes på entreprenad af ingenjören friherre K. Fägersköld och bedrefs så, att banan, oaktadt ett flertal kompletteringsarbeten återstodo,

den 21 december 1885 kunde öppnas för trafik. Banans hufvudspår är 56 kilometer och utgår med ofvan angifna hufvudriktning från den s. k. Stockholms östra station vid Vallhallavägen utefter Drottning Kristinas väg, på viadukt öfver Värtabanan, förbi Landtbruksakademiens experimentalält och Freskati, på broar öfver Ålkistekanalen och Stocksund utåt Danderyd. Vid Ösby har banan ett 4 km. långt bispår till Djursholms villastad. Från och med den 14 maj 1895, sedan vederbörligt tillstånd erhållits till an-

C. J. G. fot.

70. Saltsjöbanan, viadukt vid Stora varfvet.

vändande af elektrisk drifkraft, öppnades till Djursholm elektrisk spårvägs- trafik från nedre Engelbrektsgatan vid Humlegården öfver Stockholms östra station, hvilken trafikled i anledning af det stora antal stockholmsbor, som slagit sig ned vid Djursholm, funnit lifligt användande. Byggnadskostnaden för hufvudbanan uppgick till 1,754,000 kr. och pr kilometer utan rullande materiel till 28,400 samt med sådan materiel till 31,800 kr.

De hufvudsakliga tekniska bestämmelserna för banan äro följande. Dess spårvidd är 0.891 meter; största lutningen 1:50 och minsta kurvradien 200 meter. Skenvikten är 14.3 kg. per meter, men nya, tyngre stålräler började 1896 nedläggas från Stockholms östra station, hvilket i hög grad

kommer att förbättra banan och synnerligen blir till fördel för den lifliga trafiken på Djursholm. Den största tillåtna hastigheten är 30 km. per timme. Banan har 9 trafikstationer och ett flertal hållplatser samt 9 broar.

Järnvägens förvaltande myndigheter hafva sitt säte i Stockholm, och dess trafikfunktionärer därstädes äro: trafikchef, som tillika är ban- och maskiningeniör; kamererare, som tillika är kassör och kontrollör, verkmästare som tillika är milkontrollör och förrådsexpeditor; tvenne bokhållare och en kontorsskrifvare. Vid Stockholms östra station tjänstgöra: stationsinspektör, dennes assistent, en godsexpeditor och tvenne stations-skrifvare.

I hufvudstaden har järnvägen den flera gånger här ofvan omnämnda Stockholms östra station med sedvanliga husbyggnader och andra bangårds-inrättningar. Läget af denna station var till en början föremål för åtskilliga öfverläggningar och förslag, och först genom kungl. maj:ts bref den 10 juli 1884 blef det nuvarande läget bestämdt. I den ursprungliga planen för bangården ingick uppförandet af ett stationshus af sten midt för Odengatan, till hvilket basarbyggnaden under den nuvarande breda person-plattformen skulle utgöra ena flygeh. Då emellertid medel saknades till utförande af denna tämligen dyrbara stenbyggnadskomplex, uppfördes i ett mot plattformen vinkelrätt läge det nuvarande stationshuset af trä, hvilket alltså tills vidare torde få anses som ett provisorium. I anseende till terräng-förhållandena ligger bangården omkr. 4 meter högre än stadens tillstötande gränsesplanad, hvilket förhållande numera, då Djursholmstrafiken tillkommit och bangården af denna anledning visat sig får trång, gjort järnvägens styrelse betänkt på att förlägga denna trafik i en tunnel under bangården, så att de elektriska tågen skulle kunna framkomma på Engelbrekts-gatan utan att störa den allmänna trafiken å bangården. Med statsbanorna och genom dessa med rikets öfriga järnvägsnät står banan i förbindelse medelst det spårsystem, som statsbanorna äga och utlagt jämsides med och öster om bangårdens egna spår. Dessa statsbanespår med tillhörande växlar och lastkaj, som utgöra så att säga en del af Östra stationen, utmynna nämligen i det förut under Värtabanan omnämnda bispåret till Albano station. En korsning i plan äger här rum emellan Rimbspåren och statsbanans ingångsspår på bangården, alldenstund de båda banorna under sin parallelism på första halfva kilometern norr om bangården ligga på motsatta sidor om hvarandra i förhållande till deras spårlägen å bangården.

Järnvägens rullande materiel har hittills utgjorts af 8 lokomotiv, 4 elektriska motorvagnar, 24 personvagnar och 119 godsvagnar, men den tilltagande trafiken har nu nödvändiggjort en ganska afsevärd ökning af denna vagnpark. Hur trafiken tilltagit torde framgå af följande uppgifter, afseende rörelsen vid Stockholms östra station:

	1886	1887	1894	1895
Anlända resande	54,400	62,400	175,600	232,300
Afgångna resande	45,800	57,200	158,200	264,000
Mottaget gods i ton	15,300	20,800	29,900	38,400
Afsändt gods i ton	4,600	6,400	10,000	10,300

Ökningen har under 10-årsperioden varit ganska regelbunden år från år och visar under år 1896 samma tendens. Trafiken ombesörjes å hufvudbanan medelst 3 tåg i hvardera riktningen, af hvilka ett person- och två godståg, ökade med ytterligare ett persontåg sön- och helgdagar sommartiden. Mellan Engelbretkstgatan och Djursholm gå dagligen 20 tåg i hvardera riktningen, hvilket antal sommartiden om söndagarna ökas till 24, och torde väl då denna Djursholmslinie vara så väl försedd med tåg-

C. J. G. fot. 71. Saltsjöbanan, viadukt öfver Folkungagatan.

förbindelser, som rimligen kan begäras, samt i detta afseende till och med öfverträffa en linie, anlagd i likartadt syfte, till hvars beskrifning vi nu skola öfvergå.

Den yngsta af de enskilda banor, som beröra hufvudstaden, är *Stockholm-Saltsjöns järnväg*. Den är äfven den kortaste af dessa banor, nämligen blott något öfver 15 kilometer, men i mångt och mycket

är den detta oaktadt en af de intressantaste järnvägarna i vårt land, och då den dels är, kan man säga, specifikt stockholmsk, dels oaktadt sin ringa längd har en ganska märkvärdig tracé, torde en beskrifning af banan i detta arbete väl försvara sin plats.

Den tanke, som synes hafva varit den ledande för de män, som väckte frågan om denna järnvägs anläggande till lif, kunde icke annat än intressera den stockholmska allmänheten: att skaffa hufvudstaden en snabb och liffig förbindelse med hafskusten, där anlägga en rekreationsort med bad, segling, promenader, friluftslif och öfriga hälsobefordrande anordningar och samtidigt bereda tillfälle till sommarvistelser och byggnadsplatser, från hvilka regulier och hastig förbindelse för ämbets- och affärsmannen erbjöds till hufvudstaden. Ännu har banan icke trafikerats längre än omkring 4 år, men ingen, som besökt och besett anläggningarna vid banans slutpunkt, Saltsjöbaden, eller aktgifvit på de snabbt uppväxande villorna så väl kring

Saltsjöbaden som i de natursköna omgifningarna utefter snart sagdt hela banan, lär kunna förneka, att det angifna ändamålet är på mycket god väg att realiseras och delvis redan uppnått. På ansökan af herrar H. af Petersens, K. A. Wallenberg och Th. Nygren erhöles den 12 juni 1891 koncession å banan, och ehuru affären sedermera öfverläts på järnvägsaktiebolaget Stockholm-Saltsjön, torde det här mera än vid andra banor vara befogadt att nämna personerna, då särskildt bankdirektör K. A. Wallenberg och kapten G. O. Wallenberg varit speciellt verksamma vid företagens realiserande. Af flera skäl blef byggnadsarbetet och äfven öppnandet för trafik deladt på tvenne linier, den ena från Saltsjöbaden till Tegelviken (eller Hammarbysjö) och den andra från Tegelviken till Stadsgården, där banan har sin Stockholmsstation. Den sistnämnda bandelen företedde ej blott de största svårigheterna och terränghindren, utan underhandlingarna med Stockholms stad om sträckningen af banan å denna del drogo äfven ut på tiden. Flera förslag angående denna sträckning förelågo och bland dem år 1890 ett, som afsåg att från egendomen n:r 4 i kvarteret Glasbruket nedre framgå efter Saltsjön till Tegelviken, öfvergå denna, dels å bank, dels å svängbro i två spann om 12 meter, samt genom en tunnel af 164 meters längd under Fåfången framkomma till stadens gräns vid Hammarby sjö; men år 1892 begärdes upphäfvande af koncessionen, i hvad den rörde denna bandel, och erhöles ny sådan å den sträckning från Stadsgården till stadens gräns vid tomten n:r 3 och 4 i kvarteret Danviks hospital, som järnvägen nu har. Banan utgår, sådan den nu föreligger färdig, från stationen i Stadsgården, belägen i ofvannämnda kvarter, genom en tunnel på 643 meters längd, som omedelbart vidtager, under Fjällgatan och Diakonissanstalten, på en viadukt öfver Varfvet och Folkungagatan, med inskränning i Åsöberget, på ännu en viadukt öfver Folkungagatan, söder om den s. k. Fåfången eller Danvikslunden, där en hållplats är anlagd. Därpå följer ytterligare en viadukt öfver Danviksgatan vid ändan af Hammarbysjö,

C. J. G. fot. 72. Saltsjöbanan, viadukt vid Danviken.

hvarefter banan genom en djup bergskärning inkommer på Henriksdals station. Nu följer å nyo en tunnel, hvarefter linien mellan Svindersviken och Hammarbysjö framgår till Sikla station, norr om Järslasjön, förbi Nacka nya originella kyrka till Järsla station, ntefter Järslasjön, till Dufnäs station belägen på näset mellan Järslasjön och Dufnäsfladan. Härefter går banan i mycket svår terräng söder om Lännerstasunden, vid hvilka finnes hållplats, in öfver landtungan till Neglinge station vid norra ändan af Neglingevikens, hvarifrån sidospår utgår till en lastbrygga vid Baggensfjärden. Efter att på en bro hafva öfvergått Neglingevikens inlopp når banan inom kort Saltsjöbadens station och på särskildt spår dess ångbåtsbrygga vid Baggensfjärden och har då under dessa 15 kilometer genomlupit den vackraste sörmlands- och skärgårdsnatur i härlig omväxling.

Omedelbart sedan koncessionen erhållits, började arbetet, och redan den 2 juli 1893 öppnades bandelen Saltsjöbaden—Tegelvikens för trafik. Vid Tegelviken anordnades då en provisionell ändstation, och dit i stället för, såsom nu är förhållandet, till Stadsgården gingo då de trenne ångfärjor, hvilka järnvägsbolaget äger, och som från Karl XII:s torg förmedla öfverförandet af passagerare från Norr- och Östermalm till banan. Arbetena å den återstående bandelen under södra bergen bedrefvos så, att hela banan den 23 december 1893 öppnades för trafik.

På sin korta sträcka omfattar banan i en delvis ovanligt svår terräng en massa maktpåliggande arbeten, och med sina tunnlrar och sina viadukter öfver gator och hustak samt sina konstarbeten i öfrigt erbjöd banan för den fungerande byggnadschefen, kaptenen vid k. väg- och vattenbyggnadskåren B. Stafsing, en både intressant och svår uppgift, af hvars lösande han haft all heder. Särskildt torde han inlagt förtjänst vid utfinnandet af den ingångslinie från Henriksdal till Stadsgården, som på samma gång var den minst kostsamma och den, som sorgfälligast undvek rubbningar af gator och hus.

Totala kostnaden för hela banan torde uppgå till 2,800,000 kr. och, oberäknadt den rullande materielen, för linien Saltsjöbaden—Tegelviken *per kilometer* till 56,400 kr. och på linien Stadsgården—Tegelviken till 217,300 kr., hvilka summor samtliga gifva ett godt begrepp om de arbeten, som voro att utföra, och de kostsamma svårigheter, som måst öfvervinnas.

Banans hufvudsakligaste tekniska detaljer äro följande: spårvidd den s. k. normala (bredspåriga) eller 1.435 meter; rälsvikten 27.2 à 27.5 kg. per meter; största lutning 1:50 och minsta kurvradie i hufvudspår 300 meter; den numera största tillåtna hastigheten är 50 km. per timme. Utom de nämnda tre stora viadukterna har banan tre broar, och stationerna jämte de förnämsta hållplatserna äro här ofvan förut angifna. Spåren vid stationen i Stadsgården äro kombinerade med statsbanans därvarande spår, så att direkt öfverförande af vagnar kan äga rum. Stationsbyggnaden därstädes

utgöres af en mindre expeditionslokal samt en större öfvertäckt plattform, det hela uppfördt fätt utmed den tvärbranta södra bergväggen.

Banan administreras från Stockholm, och den för sådant ändamål därstädes stationerade personalen utgöres af: trafikchef, som tillika är föreståndare för ban- och maskinafdelningarna, en kontrollör och räkenskapsförare, en kassör och ett skrifbiträde. Vid stationen i Stadsgården äro såsom befäl anställda utom stationsinspektoren en ordinarie och en extra stationsskrifvare.

Trafiken ombesörjes med 5 lokomotiv, 12 personvagnar och 32 godsvagnar af olika slag. Bolaget äger dessutom de trenne här ofvan omnämnda ångfärjorna, som afgå mellan Karl XII:s torg och Stadsgården hvar 15:de minut och under år 1895 befordrade 570,300 passagerare.

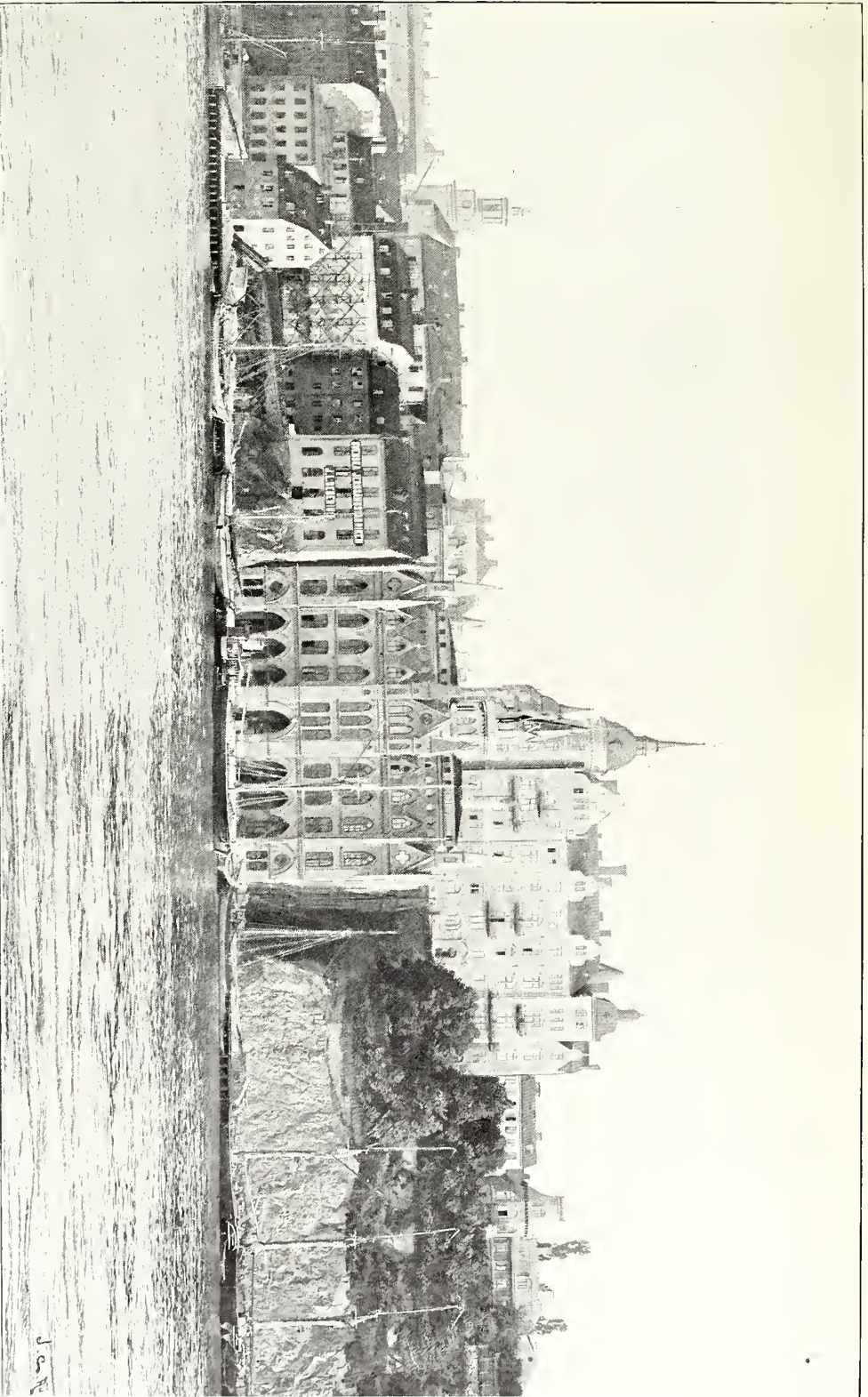
Själftva banans trafikintensitet torde framgå däraf, att under år 1895 befordrades därå 470,900 resande, mot 340,400 under 1894, och 8,670 ton gods med en bruttoinkomst af 204,200 kr., mot 3,100 ton och 173,400 kr. under 1894. Detta sistnämnda år utgjorde driftkostnaden 110,600 kr. och nettobehållningen 62,803 kr., motsvarande 2.34 proc. af byggnadskostnaden — ett resultat, som för en bana, hvilken hufvudsakligast drifver persontrafik på en kort men dyrbar linie, måste anses godt. Antalet tåg är olika under vinter- och sommartid. Under den sistnämnda årstiden gå dagligen från kl. 7 f. m. till 11 e. m. 16 tåg i hvardera riktningen mellan banans ändpunkter. Vintertiden åter, eller från den 1 oktober till den 1 maj, äro tågen 8 under hvardagarna och 12 sön- och helgdagar i hvardera riktningen. Saltsjöbaden har nämligen äfven tilldragande sidor vintertid, då till den årstiden hörande sport där öfvas, hvarjämte en del af villornas inbyggare i trakten af banan kvarbo där året om.

* * *

Till sist må här anföras några ord om den Stockholms stad tillhöriga järnvägen mellan Spånga station å Stockholm-Västerås-Bergslagens järnväg och de af staden inköpta egendomarna Riddersvik och Lofsta vid Mälaren i Järfälla socken af Stockholms län, hvilken järnväg blifvit anlagd och trafikerad nära nog uteslutande i och för afskrädens samt gatu- och afträdesorenlighets bortförande från hufvudstaden. Koncessionen meddelades Stockholms stad å denna järnväg den 22 oktober 1886, och den 31 oktober 1889 var järnvägen färdig tillika med de trenne s. k. sopstationer, en nära södra bangården, en vid förutvarande Bomsjön mellan Karlbergs och Norrtulls stationer samt en vid Stockholms östra station, å hvilka uppsamlingen i järnvägsvagnar af all orenlighet sker.

Järnvägen är 7 kilometer lång och har normal spårvidd (1.435 meter), största lutningen är 1:70 och minsta kurvradien 300 meter. Företaget har kostat: själftva järnvägen omkring 270,000, lastningsstationerna i staden

med tillfartsvägar 335,000; anordningarna vid Löfsta 274,000 samt latrin- och sopvagnarna 221,000 kr. Trafikeringen och underhållet af banan ombesörjes af Stockholm-Västerås-Bergslagens järnväg, i hvars trafikrapporter och statistik denna linie jämväl ingår. Stockholms stad äger emellertid alla banans så väl latrin- som sopvagnar äfvensom de öfriga vagnar, som erfordras för den lilla allmänna trafik, hvilken banan därjämte ombesörjer. Å sopstationerna uppsamlas vid särskilda lastkajer och i olika vagnar de särskilda slagen af orenlighet; vagnarna sammanföras sedan i separata tåg öfver sammanbindnings- och Värtabanorna till Tomtebodas station, där dessa tåg förenas till gemensamma tåg, som öfver Spånga utföras till Löfsta. Öfriga anordningar och enskildheter vid denna bana falla inom ramen för en annan afdelning af detta arbete.

DEN LOKALA SAMFÄRDSELN

AF

CLAES LUNDIN OCH S. A. LÖFSTRÖM.

1. Historisk återblick.

Vår tids talrika och bekväma samfärdsmedel gifva oss icke någon föreställning om huru man tog sig fram här i gamla dagar. Ännu mindre kunde forntidens stockholmare föreställa sig, huru vi skulle få det på våra förbindelseleder, lika litet som vi för närvarande förmå bilda oss ett begrepp om huru det i samma afseende skall komma att se ut i framtiden. Fortskaffningsmedlens snabbhet och bekvämlighet hålla jämna steg med hela samhällets framåtskridande och äro därpå fullgiltiga gradmätare.

Det fanns otvifvelaktigt en tid, då icke ett enda fordon för persontrafik syntes här, och detta var sannolikt icke blott under de dagar, då det lilla fiskläget på Stockholmen ej hade behof af någon snabbare samfärdsel till lands, utan äfven ett stycke in i den tid, då staden redan var befäst och alltmera befolkades.

Hästar saknades nog icke, men personvagnar kommo ej så snart i bruk. Man red och kvinna red, i synnerhet då samhällsställningen det fordrade, men att åka ansågs alltför vekligt, och liksom svenskarne anhöllo, att den danska prinsessan, som i vårt land färdades i »karm» (fyrhjulig täckvagn), icke måtte här införa några »jutska seder», så ansågos personåkdon i allmänhet som fördömlig lyx.

Det främmande modet att låta forsla sig i vagn trängde dock, liksom så många andra moder från utlandet, in här, men länge dröjde det nog, innan det vardt riktigt stockholmskt. Våra trånga gator lade också hinder i vägen för vagntrafik, och ännu i vår tid ser man ju få åkdon på Västerlånggatan och öfriga smala förbindelseleder i den del af staden mellan broarna, där Stockholms medeltidslif rörde sig.

Om man från slutet af medeltiden hör talas om åkare här i staden, så gällde det endast sådana som forslade varor. Personbefordring med lejda åkdon förekom först senare, och så långt in i den nyare tiden, som t. ex. 1620, från hvilket år vi ha en »ordning för draghare och åkare i Stockholm», är det endast fråga om »huru mycket the uthi Dragare- och Åkare-Löön aff allehanda Slags Gods, som the både i Staden och på Malmen bäre och köra, hafwa skole».

Då bebyggdes malmarna alltmera, och det bestämdes, att i åkarelön skulle för forslandet af en tunna hvete från Norreport (vid nuvarande Mynttorget), Munkbron eller Slottsbacken till Södre kvarn å ena sidan eller Mahmtorget (nu Gustaf Adolfs torg) å den andra betalas ett öre. Taxa för åtskillig annan körning till olika stadsdelar bestämdes genom samma »Åkare-Ordning», men något om personbefordring nämnes icke. De taxerade väglängderna voro ej synnerligt stora, och flertalet af de stockholmare, som ej hade varor att forsla, tillryggalade till fots de korta afstånden. Det var endast de högförmäna som åkte, men det skedde i deras egna vagnar, hvilka ofta voro mycket grannt utstyrda.

Om också vagnar tillverkades här, var det utan tvifvel i mycket ringa antal. De förekomma ej i 1636 års arbetstaxor, och det är först 1654 som man finner, att här bofasta vagnmakare förfärdigade olika slags åkdon, såsom »kallesk, karmsläde, Dantzigersläde», m. m.

* * *

Af en förordning, dagtecknad den 6 juli 1638, finner man visserligen, att då förekommo offentliga åkdon till vägfaranandes bekvämlighet, men de voro afsedda i synnerhet för resor från hufvudstaden till landsorten. Borgmästare och råd utsågo här i staden »visse Foormän, som kunna och skola vara förplichtade att hielpa then Reesande och Fremmande Man foort till Watn och Lands», och taxor för denna »hielp» bestämdes.

Formännen skulle på samma gång vara »Herbergerare» och hålla minst fyra goda sängar i beredskap samt äga rätt att uttappa och försälja så utom som inom hus både rödt och blankt franskt vin med allt kryddadt vin, som därpå tillredas och »tempereras» kan, och därhos svenskt öl, mjöd och brännvin, men inga andra drycker.

Dessa formän voro således verkliga gästgifvare, men de ägde ock rätt att betjäna allmänheten i staden. En särskild gästgifvarestadga fanns redan från slutet af 1500-talet, men med hvilken vi egentligen icke ha att göra i denna antydan om de gamla samfärdsmedlen inom Stockholm.

Förordningen af 1638 tyckes icke ha riktigt efterlefts, ty den 10 jan. 1662 utkom en ny stadga och ordning för åkare angående skjutsväsendet i hufvudstaden. Hans excellens öfverståthållaren samt borgmästare och råd funno då nyttigt och »högnödig» att tillsätta »en viss, beskedlig och höfflig

man, som skulle ha ett vakande öga, att ordinantien icke öfverträdde, såsom dithills skedt var».

Denne »directeur öfver formännen» skulle uti åkare-societeten antaga dem, som syntes därtill dugliga, och ingen annan borgare, antingen bryggare, bagare, brännvinsbrännare, fiskare, järndragare eller ho det helst vara kan, som icke hörde till »societeten», skulle understå sig att häst, vagn eller båt till någon uthyra, så vida det ej vore fråga om kungl. maj:t och den kungl. regeringen med hela hofvet. Den som icke under åkarnes »societet sorterade», men ändock lejde ut »häst, släpa, kiärra eller vagn», skulle böta två daler silfvermynt och mista legan.

För öfrigt skulle direktören rätta sig efter 1638 års förordning och ej fordra mer än sju mark kopparmynt för en häst per mil, hvaraf hästens ägare skulle ha sex mark. Den sjunde penningen skulle direktören få. Om en förnäm person ville hyra en kusk med ett helt eller halft spann hästar från den ena platsen till den andra, *i staden eller på malmarna*, vare sig för hela eller halfva dagar, för timme eller per kurs (»reesethals»), skulle direktören skäligen, »efter som hvar och en hederligen accomoderat varder därför fordra, så lagandes, att ingen hafver orsak öfver obillighet att klaga».

Om någon »så obeskedlig funnes», att han förolämpade direktören eller brukade hans hästar och fordon utan »lof och minne», skulle han efter lag plikta. Straffet för att i lega begära mer än taxan medgaf nämnes icke i de senare förordningarna, men hvad i ordinantien af 1620 stadgats i detta afseende ägde förmodligen ännu kraft, och det var, att åkare, som af motvillighet vägrar att köra eller tager mer än hvad taxan bestämmer, skulle »ligga i fängelse» tre dygn och böta tre mark. Andra resan fördubblades straffet, och tredje gången vore han »förvist ämbetet». Hård lag, men lag! Besynnerligare förefaller, att den som gaf åkaren mer än denne skulle ha bötfälldes till tolf mark för hvarje gång.

* * *

Oaktadt alla förordningar och allt reglementerande, var det offentliga åkeriet icke betydande. De förnåma hade sina egna ekipager, och borgerligt folk gick på egna ben. Men äfven de enskilda vagnarna underkastades reglementen och föreskrifter samt belades med skatt. En särskild skatttitel var i början af 1700-talet »Wagn, chaise, peruque och fontange-contribution». En förordning af den 20 maj 1710 bestämmer 2 daler samt i skatt för vagn med två hästar samt en daler för chaise, samma belopp som för peruker och fontanger (hårklädsel).

Man hade äfven föreskrifter för vagnarnas antal vid åtskilliga tillfällen, t. ex. vid begrafningar. Liksom, enligt förordningen af den 15 mars 1732, ej flere än tjugufyra personer fingo gå till fots i likprocession, så ägde man ej heller tillåtelse att begagna flere än tre vagnar, förutom prestavens vagn,

men denna förekom blott vid adliga begrafningar. Det var endast vid lång väg och dåligt väder, som flere vagnar fingo begagnas.

År 1739 förbjödos svarta vagnar, liksom att vid sorg i huset kläda äfven tjänstfolket i svart, och detta vid 200 daler s:mt böter. Redan 1720 och ytterligare 1746 förbjödos förgyllningar och försilfringar på vagnar, liksom fransar, tofsar och band, »riksens råds undantagna».

I en förordning af 1743 stadgades, att alla, undantagande flyktingar från Finland, skulle för en peruk i skatt erlägga 2 daler och för en hel eller halftäckt vagn 4 daler s:m samt för en chaise eller cariol med två hjul 2 daler, hvilket var samma afgift som för en styfkjortel. Vagnar, peruker och styfkjortlar samt fontanger följdes vanligtvis åt i skattebeloppen.

* * *

Redan 1720 infördes här ett nytt fortskaffningsmedel, hvarom det i förordningen hette: »Till att förekomma missbruk med onödiga hästars och vagnars hållande skola *Porte chaiser* i Stockholm inrättas som kunna brukas efter den taxa, som däröfver göras skall.»

Såsom detta fortskaffningsmedels införare i Stockholm nämnes registratorn och sedan expeditionssekreteraren i utrikesexpeditionen Leonard Klinckowström.

I det år 1726 utfärdade privilegiet bestämmes, att »när någon bäres i porte-chaise, skola alla vagnar samt hvar och en som dem möter uppå porteurernes rop hålla på sidan af gatan». Detta påbud förnyades 1760.

Portörerna åtnjöto samma skydd som postiljoner, ehuru de eljest, när de voro soldater, som visst ofta hände, lydde under krigsrätt, då däremot andra tillhörde stadens jurisdiktion. De civila, som därtill användes, voro fria från värfning och, så vidt de icke drefvo någon annan borgerlig näring, befriade från stadens kontribution. Bärarne voro således mycket gynnade, mycket mera än åkarne, hvilka alltid hållits stramt.

Taxan för begagnande af porte-chaise var i början 1 daler 16 öre k:mt för en kurs i staden inom broarna och i förhållande därefter för längre kurser. För dag erlades 10 daler 16 öre, för vecka 50 daler och månad 150.

* * *

Så långt fram i århundradet som 1762 hör man först talas om *trähästen* som ett särskildt straff för ohöfliga åkardrängar eller legokarlar och sådana som fordra mera än taxan medgifver. Detta straffredskap hade då sin plats på Packartorget (Norrmalmstorg), men flyttades sedan i sällskap med skampålen till Träsktorget (Roslagstorg), där trähästen fanns och användes långt in på 1800-talet, såsom gamla stockholmare ännu kunna intyga.

Två timmars ridande på trähästen under pöbelns begabbeni var ett ganska skymfligt straff, men upprepades förseelsen, dömdes den skyldige

till åtta dagars fängelse vid vatten och bröd, och tredje gången afstraffades han med sex par spö.

* * *

Jämte åkeriet och portschäserna uppstodo under första tredjedelen af sjuttonhundratalet de förnämligare *hyrkuskärne*, hvilkas åkdon, vare sig öppna kalescher eller täckvagnar, benämndes med det gemensamma namnet hyrvagnar. Den äldsta, ganska klumpiga sorten kallades på folkspråket »bagarbodar», emedan de i sin otymplighet liknade den tidens i gatan från bagerierna utbyggda brödförsäljningsbodas. Den benämningen bibehölls ända in i nyare tider.

Den första hyrkusktaxan är af 1731 och bestämmer, att för en vagn med två hästar till Ulriksdal, Blockhusudden, Djurgården eller Tallkrogen (utanför Skanstull) skulle betalas sex daler för färd fram och tillbaka jämte 16 öre för hvar timme som kusken väntade. Till Fiskartorpet, Brahelund (utanför Norrtull), Ropsten o. s. v. erlades fem daler och till Karlberg eller Liljeholmen fyra. Denna taxa ökades sedan i anseende till högt pris på hästfoder. För hyrvagn att bjuda till bröllop, i »staden och på malmarne», betalades tre daler under första timmen och sedan en daler i hvarje timme, men begagnades vagnar till andra ärenden endast två daler och en daler. För »visiter» ökades taxan sedan ytterligare.

Hyrkusktaxan i senare hälften af 1700-talet var bestämmande äfven för åkarne så till vida, att de senare som ville betjäna allmänheten med »chaise» fingo åtnöja sig med hälften af hvad hyrkuskarne ägde rätt att begära för vagn med ett par hästar.

Ägare af vagnar, vare sig enskilda eller offentliga, erlade fortfarande skatt. Så upplifvades förordningen af 1722, att den som brukar vagnar, hel- eller halftäckta eller öppna och s. k. »Phaëtons» med fyra hjul, skulle därför erlægga 3 daler s:mt. För »carioler» och »chaiser» på 2 hjul skattades 1 daler. Den som vid mantalsskrifningen icke gaf noggranna uppgifter om de fordon han ägde bötfälldes.

Mot vårdslöst och hårdt körande eller ridande på gatorna stadgades också böter. I synnerhet på middagarna skulle man på Riddarhustorget och Stortorget, »hvarest en mera samling af folk äro», färdas allenast i gående och »beskedligen ropa åt dem som gå till fot att vakta sig undan».

Noggranna föreskrifter utfärdades då och då, t. ex. den 17 november 1773, huru förhållas skulle på de »ställena, där allmänheten samlas, i synnerhet vid operahuset, då de allmänna skådespelen uppföras och en myckenhet vagnar, som till herrskapens afhämtande bestämda äro, stöta till sammans». Nämnda dag förordnades, att vagnar som skulle afhämta vid Bollhuset, borde hålla i tre rader längs utmed muren af rådman Indebetous trädgård emot Storkyrkan till, så att en gata mellan hvarje fil är öppen till bekvämlig

frankörsel för den vagn, som innan skådespelet är till ända, skulle kunna framropas. Efter föreställningens slut ropades icke från ingången till teatern, utan från *vagnarna*, hvilkas betjänning skreko ut sin respektive herrskaps namn. Var herrskapet då ej i ordning, »fick vagnen taga sitt ställe ytterst bakom filen samt där vänta tills ordningen å nyo kommer», och så kunde vagnen få fara flere gånger rundt om, ända till dess herrskapet slutligen svarade på tillrop.

»Skulle», heter det ytterligare i förordningen, »någon olycklig vålded, som Gud dock nådeligen afvände, inom Bollhuset under påstående skådespel uppkomma, ehuru däremot goda anstalter medelst brandredskap i huset äro vidtagna, må i sådan oförmodad händelse icke något equipage, hvem det ock tillhöra kunde, vid äfventyr för kusk och betjante att *af vekten med bajonetten på stället nedstötas*, röra sig ur rummet, förrän tillåtelse därtill genom allmänt utrop och befallning lämnad blifvit, sedan hvar och en, som ej till eldens släckande måste kvarblifva, förut utgått, då alla vagnar i tvenne filar Slottsbacken utför bortkör och stadna vid Logården, nedgången vid Lejonen, Slaktarehusbron eller Norrmalmstorg, sina herrskaper att mottaga efter den anstalt hvar och en enskildt foga kan, allenast platsen från Storkyrkan ned till Stenbuggeriet öppen och ledig lämnas.»

Såsom man finner, var här ordning och skick äfven i förra århundradet. Man kan åtminstone icke klaga öfver brist på polisförordningar och reglementen. Snarare voro dessa alltför många och alltför ofta upprepade. Emellertid tillväxte och underlättades samfärdseln, om ock hårdt reglerad. I synnerhet ökades åkdonens antal, då däremot portschäserna, äfven under den för dem mest gynnsamma tiden, aldrig togo någon riktig fart och slutligen sattes i skräpvrån. Att låta bära sig ansågs i allmänhet för något som vi nu skulle kalla »snobberi». Till och med Gustaf III tyckes ha förargat sig öfver, att Armfelt begagnade portschäs, då han infann sig på slottet. I B. v. Schinkels minnen berättas, att »då Armfelt i portschäs och åtföljd af sin stora vakt lät bära sig upp på slottet, yttrade konungen, som från ett af slottsfönstren blef varse det magnifika följet på borggården, till baron Wrede, som satt bredvid honom: Men hvad är Armfelt för en narr? Han bär sig ju åt, som vore han en turkisk pascha».

Med århundradets slut var det ock slut med bärstolarna, och allmänheten anlidade endast hyrvagnar och åkareschäser för färder på stadens gator. Men dessa fordon voro, hvad snygghet och bekvämlighet beträffar, mycket underlägsna senare tidens. I synnerhet var åkareschäsen allt annat än behaglig. Den som ville begagna sig af dessa tvåhjuliga, högst obekväma, vanligtvis hjärt gulmålade fordon, fick hålla till godo med att sitta bredvid åkaren, hvilken ofta var drucken och alltid luktade illa, ej sällan höljd i trasor, grof i sina uttryck, pockande och på allt sätt obehaglig. Dragaren var också nästan alltid en utsvulten och orkeslös hästkrake.

Under sådana förhållanden borde man väl, kunde det tyckas, med glädje ha hälsat det nya slags fordon, som under namn af *omnibus* sattes i gång här i slutet af 1835. Men det försök som gjordes med omnibussen »Försöket» lyckades icke. Vagnen var för obekväm och otillräcklig. Den rymde endast åtta personer, och afgiften, 8 sk. banko, ansågs för hög för färden mellan Järntorget och Kungsbacken, allra helst som den färden, i anseende till gatuläggningens bedröfliga skick, gick mycket långsamt. Försöket måste snart upphöra, och något nytt hördes ej af förrän in på 1850-talet, med undantag dock af de små omnibusar, som från Gustaf Adolfs torg afgingo till Djurgården.

År 1852 inrättades åter en omnibuslinie mellan Kungsbacken och Staden mellan broarna samt fick sin ena ändpunkt på Slussplanen, och året därefter öppnades dylik förbindelse mellan sist nämnda plats och norra delen af Regeringsgatan, liksom en annan mellan Riddarhustorget och Kungsholms-torg och senare en mellan Slussen och Ladugårdslandet.

Den, som höll sig längst af dessa, var linien Kungsbacken—Slussen, hvilken söder om Norrbro delade sig i en linie åt Stora Nygatan och en annan åt Skeppsbron, men slutligen måste äfven denna upphöra. Den nya tiden stod för dörren, och därmed spårvägsinrättningen.

* * *

För färder landvägen från Stockholm till andra delar af riket hade man i lång tid icke annat än enskilda fordon, men därtill anslagna offentliga synas dock ha kommit i bruk förrän åkeriväsendet hann någon nämnvärd utveckling inom hufvudstaden, hvarpå de här förut omnämnda »formännen» och »härbergerarne» äro tillräckliga bevis. Till och med före påbudet om dessa eller redan år 1591 utkom en förordning, som stadgade, att ej mindre än fyra gästgifverier skulle inrättas på Norrmalm och lika många på den södra malmen. Detta ansågs dock icke tillräckligt, hvarför förordningen om »formän» och »härbergerare» tillkom och förnyades flere gånger.

I slutet af förra århundradet stadgades, att »den som äskar åkarehästar till skjuts, skall rekvirera dem sex timmar förut på Packartorget (där en gästgifvargård var ända intill medlet af vårt århundrade belägen i hörnet af Smålandsgränd) hos den där posterade politieuppsyningsmannen, som åligger att genom *Ungröderne*, hvilka dagligen böra vid Packartorget vara till hands, om skjutsens anskaffande besörja».

Af de många gästgifvargårdarna i Stockholm återstod slutligen icke flere än den nyss nämnda, men 1851 inrättades åter en till, nämligen i nr 64 Hornsgatan. »Diligencer» började dock sin verksamhet redan i början af 1830-talet och täflade åtminstone på vissa sträckor, såsom Stockholm—Göteborg och Stockholm—Upsala, med gästgifvarskjutsen, hvilken likväl ägde bestånd ända till dess järnvägarna i så väsentlig grad underlättade samfärd-

seln mellan hufvudstaden och det öfriga Sverige. Ännu finnes dock, såsom här nedan närmare omnämnes, en gästgifvaregård eller skjutsstation i Stockholm.

* * *

För förbindelserna sjöledes var i äldre tider icke bättre sörjdt än för samfärdseln landvägen. Dock föreskrefs redan i nyss nämnda kungörelse af 1591, det två borgare östan och västan mur skulle hålla båtar till vägförandes bekvämlighet. Sedermera upprättades också ett stort antal sjögästgifverier i stadens omgifningar, hvilka alltid skulle stå till tjänst med sjöskjuts.

Inom staden funnos åtminstone på 1600-talet rodderskor, som fraktade personer mellan olika stadsdelar, men något ordnad i detta afseende förekom ej förrän i början af därpå följande århundrade. Det var fortfarande till större delen kvinnor som besörjde den samfärdseln, och småningom kom det privilegierade *roddarlagets* båtar helt och hållet i händerna på äldre kvinnor, som antingen själfva eller genom andra af samma kön besörjde rodden. Roddarnadamer eller vanligtvis roddargummor var det allmänna namnet på dem.

Enligt en 1788 utfärdad taxa skulle för en rodd mellan Skeppsbron och Djurgården erlägges 4 skillingar. Mellan Slottsbacken och norra Slaktarhuset, där Nationalmuseum nu står, erlade hvar passagerare 3 runestycken. Men sådana båtar kunde hyras äfven för långrodder, till och med ända till Landsort, hvarför betalades 5 riksdaler.

Roddargummorna voro aldrig riktigt omtyckta, men betraktades som ett oundvikligt ondt. De voro på vattnet hvad åkaredrängarne voro till lands, städse färdiga till gräl och okvädinsord. Året 1834 var för dem ett olycksår, ty då började deras första medtäflerskor att intränga på deras område, och detta inträngande hade slutligen till följd, att roddargummorna småningom helt och hållet utträngdes. Kullsniporna, långa, smala och lätta båtar, rodde af raska dalkullor, visade sig nyss nämnda år första gången i Stockholm och efterföljdes snart af *vefslupar*, hvilka också hade dalkullor till besättning och ansågos vara utmärkt snabbgående, men äfven de måste i sin ordning vika för ett ännu snabbare och tidsenligare fortskaffningsmedel på de stockholmska vattendragen, nämligen ångsluparna.

Andra funderingar om att snabbt och bekvämt taga sig fram på vattnet afhördes då och då. Ångkraften höll sig i bakgrunden, men gjorde sig ej så snart gällande. Den ansågs i allmänhet alltför farlig, och därför ansträngde man sig att hitta på något annat. En inom juridiken förfaren, men för mycket annat intresserad man, hofrättsassessor P. Juringins, trodde sig ha löst problemet genom uppfinnandet af *trampbåten*, men då, i början af 1820-talet, hade ångbåtarna redan hunnit arbeta sig in i allmänhetens förtroende, och assessorns trampbåt »Gefion», som drefs af dels människor, dels oxar, kunde icke täfla med de farkoster, som hade ånga till drifkraft.

De under 1840-talet uppkomna *vattenskidorna* hade väl knappast på allvar afsikt att göra sig till allmänt forskaffningsmedel. De voro endast för ro skull, då de frampaddlades af sin uppfinnare, den som »muntrationsråd» bekante Höökenberg. Således återstod för samfärdseln till sjös ej annat än ångbåtar.

2. Åkeriväsendet

i hufvudstaden är, såsom ofvan sagts, en gammal inrättning, hvilken räknar sina anor ända från medeltiden och ännu bevarat åtskilliga drag från skrå-

C. J. G. fot.

74. Droskstation på Brunkebergstorg.

väsendets dagar. Sålunda finnas ännu tvenne åkarelag, ett på Norr, det största, och ett på Söder, med hvar sin inför polisen utsedde ålderman samt särskilda s. k. ungröder, hvilkas värdighet och tjänstebefattning turvis tillhöra medlemmarne i laget.

Nu gällande bestämmelser innehållas i tvenne skilda reglementen af den 11 mars 1897, det ena för droskväsendet, det andra för varuforsling. I båda göres det beroende af öfverståthållareämbetet att å gata, torg eller annan allmän plats tillhandahålla häst och åkdon för att mot betalning betjäna allmänheten. Sådant tillstånd gifves endast den, som äger medborgerligt förtroende, råder öfver sig själf och sitt gods samt i öfrigt pröfvas lämplig för utöfvande af dylik verksamhet. Bolag, som därmed vill befatta sig, har att utse en föreståndare, hvilken är underkastad samma skyldighet

och ansvar som enskild innehafvare. Hittills har likväl aldrig bolag idkat sådan rörelse i hufvudstaden. År 1896 funnos i hufvudstaden 67 personer inregistrerade såsom droskägare, med rättighet äfven till varuforsling, och 62 som drefvo endast sistnämnda rörelse. Hela uppsättningen af hästar utgjorde 1,390. Öfverståthållareämbetet anvisar de allmänna platser, som få till drosk- och åkarestationer användas, och bestämmer äfven antalet fordon, som där få uppställas. Fordon skall vara försedt med nummer, hvilket tillhandahålles af polismyndigheten. Mönstring och besiktning äger rum på tid, som öfverståthållareämbetet bestämmer.

Hvad särskildt vidkommer droskägare, då med droska förstås hvarje slags åkdon, som för personbefordran användes, skall han för att få drifva sin rörelse visa, att han förfogar öfver hästar, åkdon och annan nödig materiel i stadgadt skick samt inom hufvudstaden belägna lämpliga stallar och förvaringsrum.

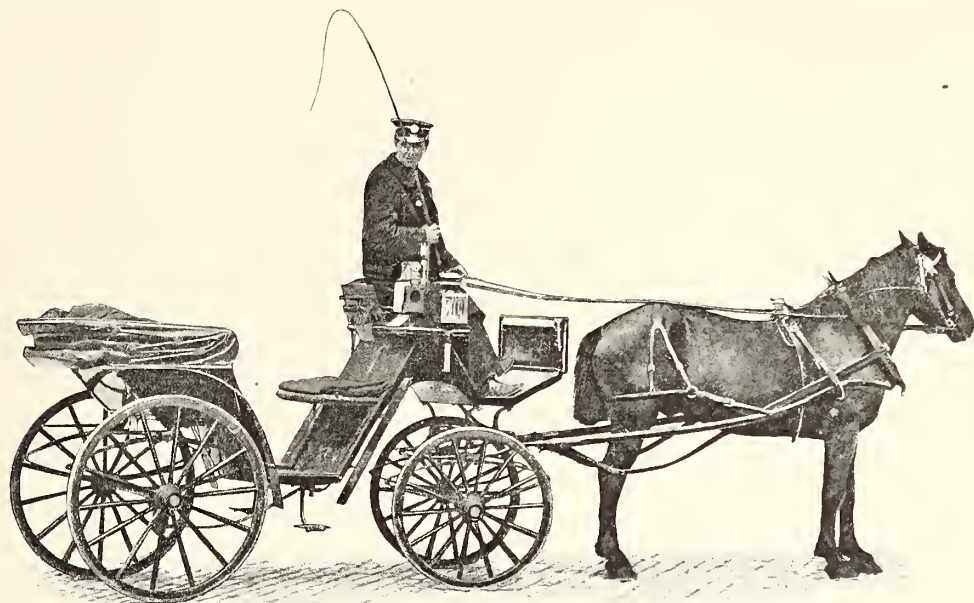
Droskägare har att anmäla hos öfverståthållareämbetet den han önskar få till droskkusk antagen. Som sådan godkännes endast den, som äger medborgerligt förtroende och är känd såsom nykter, ärlig och ordentlig; han skall dessutom hafva fyllt 18 år, vara kunnig i körning och äga nödig lokal-känedom. Är droskkusk af öfverståthållareämbetet antagen, erhåller droskägaren för hans räkning en tjänstgöringsbok, innehållande antagningsbevis med uppgift å namn och nummer jämte ett exemplar af reglemente och taxa, samt ett droskkusktecken att bäras å hufvudbonaden. Bådadera skola, då droskkusk upphör med sin befattning, ofördröjligen återlämnas. Så ofta han är i tjänstgöring, skall han vara iklädd fastställd dräkt. Till de ordningsregler han i öfrigt har att iakttaga hör äfven att icke färdas omkring på gator eller andra allmänna platser för att söka erhålla körning, utan efter fullbordadt uppdrag inställa sin droska på den station, dit den hör, och ej heller där får han genom tilltal eller åtbörder erbjuda sin tjänst. Under färd med ledigt åkdon är droskkusk likväl berättigad att åtaga sig körning, men ej skyldig därtill, utom då polisman sådant begär. Afgiften för körning är bestämd i taxan dels för kurs, dels för tid.

Stationerna äro dels fasta, dels tillfälliga. Vid de fasta stationerna äro droskorna indelade särskildt till dagtjänstgöring, under april—oktober från kl. 7, den öfriga delen af året från kl. 8 på morgonen till kl. 11 på aftonen, och särskildt till natt-tjänstgöring, från kl. 11 på aftonen till kl. 2 på natten. För de tillfälliga stationerna äfvensom för centralbangården gälla särskilda föreskrifter.

Materielen utgjordes år 1896 af 175 droskor, af hvilka 40 tillhörde södra åkarelaget och resten norra, samt 219 hästar; kuskarne voro till antalet 191. Siffrorna äro ungefär desamma som år 1889, då uppgifter härom först offentliggjordes, hvilket förhållande väl till någon del är att tillskrifva spärvägarna, utan att likväl de sistnämndas intrång får öfver-

skattas. Telefonen har däremot varit till väsentlig nytta, genom lättheten att beställa tillfällig skjuts.

Droskkusken har ett hårdt yrke. Visserligen är droskornas antal alltid så stort, att samme kusk icke behöfver inställa sig på stationen vid den tidiga timmen mer än hvarannan dag, och han kan äfven någon gång få en hel dags ledighet, välförståendes utan aflöning, men eljest är han bunden vid sin tjänst mera än de flesta medborgare i samhället. Äfven på stationen skall han uppehålla sig på kuskbocken eller invid droskan, med undantag af den korta tid, han behöfver för att på närmaste ställe intaga sin måltid. Väder och vind får han icke akta, huru mycket än vårt stränga klimat har

C. J. G. fot.

75. Åkardroska.

att bjuda på af vedervärdigheter. De skjul, som uppförts på några stationer, hafva hufvudsakligen tillkommit för telefonens skull och icke för kuskarnes skydd. Ett sådant, om än af mycket tillfällig art, skaffa de sig likväl, då vintern är rik på snö och lämnar gratis material till en ofta nog småtreflig hydda. Den största stationen å Brunkebergstorg är i detta hänseende bättre lottad, tack vare en enskild människovän, hvilken där år 1880 lät uppföra en s. k. åkarestuga efter engelskt mönster och skänkte den åt kuskarne. Den är inredd med bänkar och bord, och kuskarne kunna där äfven till billigt pris få ett mål varm mat, hvilken tillagas i en särskild köksafdelning af en skafferska, som därjämte har stugans städning om hand. För stugans framtida vård och upprätthållande af god ordning i densamma lämnade gifvaren noggranna föreskrifter. Sålunda få inga spritdrycker på stället säljas eller förtäras, vid äfventyr att eljest den lilla anstalten nedrifves och afytt-

ras till förmån för någon sjukvårdsinrättning. Det är att beklaga, att det vackra exemplet icke ledt till efterföljd, hvarken från kommunens eller enskildes sida, och saken är likväl utan tvifvel värd att beaktas lika mycket som många andra, hvilka tillvunnit sig allmänhetens sympatier.

Droskägaren består kuskan kapp och mössa samt 2 kr. 50 öre om dagen, hvilket belopp denne äger att göra sig till godo, innan han till sin husbonde lämnar hvad han kört in. Den senare är sålunda för hvad han uppbär helt och hållet beroende af kuskens ärlighet. Drickspengar af den åkande får kuskan aldrig begära, men blir väl sällan utan, äfven om slanten mången gång är liten. Tillsammans gör det nog på år och dag lika mycket som för mången yrkeslärd arbetare, men så äro också afbrämningarna icke obetydliga: måltider utomhus, ett par kronor i veckan åt en fodermarsk på stationen och annat af mera tillfällig art. Därjämte får tagas i betraktande allt ondt han sliter. Som ung och i medelåldern står han ut med sitt yrke, men förr eller senare tvingas han att stiga ned från kuskbocken och öfvergå till något annat.

3. Skjutsväsendet

inom hufvudstaden är fortfarande ordnad i enlighet med bestämmelserna i öfverståthållareämbetets kungörelse den 23 dec. 1874. Staden ägde då tvenne gästgifverier, hvaraf det äldsta låg på Norrmalm, ursprungligen vid Packartorget (nu Norrmalmstorg), och det yngre, inrättadt 1851, på Södermalm. Det sistnämnda blef efter hand så föga anlåtadt, att det icke stod i skäligt förhållande till den årliga kostnad af 1,300 kronor, som staden för denna inrättning fick vidkännas. På grund häraf och i betraktande af de alltmera utvidgade ångbåts- och järnvägsförbindelserna indrogs denna gästgifvaregård 1876, hvarefter endast den å Norr belägna återstod. Liknande förhållanden ledde till att med ingången af år 1882 norra gästgifveriet förvandlades till en skjutsstation, anordnad i öfverensstämmelse med allmänna skjutsstadgan och förlagd till Adolf Fredriks kyrkogata.

Skjutsskyldigheten är indelad på stadens droskägare, hvilka det åligger att mot en lega af 1 kr. 87 öre för nymil, med förhöjning för två hästar och annat åkdon än vanlig skjutskärra, verkställa skjuts, räknadt från Stortorget, till Barkarby 1,6 nymil, Ensta 1,9, Gustafsberg 2,5, Länna 1,6, Rotebro 2,1 och Drottningholm 1,1 nymil.

Enligt ofvannämnda kungörelse skall skjuts beställas å stationen och därvid inskrifningspenningar med 10 öre för hvarje häst till föreståndaren erläggas. Hälften af denna afgift tillfaller ungbrodererna eller de droskägare, som efter tur sins emellan dagligen skola vara till hands å skjutsstationen för att ombesörja uppbådning af hästar. Sker beställningen å tid, då icke ungbrodererna äro skyldiga att vara tillstädes, tillfaller inskrif-

ningsafgiften, i detta fall 15 öre, stationens föreståndare, hvilken då fortskaffar beställningssedlarna till de skjutsskyldige. Numera tillgår det alltid så, att föreståndaren på hvarje tid af dygnet emottager beställningar, och detta har äfven visat sig vara tillräckligt. Skjutsen har nämligen i hög grad affagit, såsom af följande öfversikt för de närmaste tjugu åren framgår.

Antalet i skjuts utgångna hästar var årligen

	1876—1880	1881—1885	1886—1890	1891—1895	1896
Kronoskjuts	332	70	—	—	—
Annan skjuts	321	240	73	60	45
Summa	653	310	73	60	45

För tjugo år sedan gingo således i det närmaste hvarje dag ett par hästar i skjuts. Under de sista sex åren har knappast behöfts mer än en häst i veckan.

4. Hyrkuskväsendet,

sådant detsamma i det föregående tecknats, erfor kring midten af vårt århundrade en genomgripande förbättring, till hvilken, såsom det då tycktes, intet var att tillägga. Materielen blef oklanderlig: bekväma vagnar, goda hästar och i sitt yrke hemmastadda kuskar, hvilka i sitt skick fördelaktigt skilde sig från den uppsättning af droskkuskar, som då gjorde allmänheten liknande tjänster. Konkurrensen mellan hyrkuskverken torde väl hafva bidragit mest härtill och därjämte den noggranna tillsyn, som kan ägnas hyrvagnen, hvilken till hvarje förrättning rullar hemifrån i sitt prydligaste skick, då däremot droskan är ute från morgon till kväll i hvilket väder och väglag som helst. Sedan den tiden har emellertid allmänhetens anspråk stigit mycket och lyxen märkbart gjort sig gällande äfven i fråga om hyrvagnarna. Man ser nu sådana klädda med sidendamast och med gummiringar om hjulen, och hästarnas seldon äro i stil därmed. Det är därför föga underligt, att hyrkuskarne klaga öfver gällande taxa, hvilken snart är tjugufem år gammal och, då den tillkom (1873), tydligen afsåg helt andra förhållanden än de nu rådande. En ändring af densamma anses så mycket mera påkallad, som spårvägarna gjort ett icke ringa intrång för hyrkuskverken. Och telefonen har, i stället för att gagna, verkat raka motsatsen, i det många visiter, för hvilka fordomdags åkdon användes, numera afläggas per telefon.

Enhvar, som vill tinga hyrvagn, bör enligt reglementet af den 28 dec. 1868 beställa sådan å hyrkuskkontoret med angifvande af tid och ställe för afhämtning, och har han äfven på tillsägelse rättighet att erhålla återskjuts, så vida icke hyrkusken är förhindrad af äldre beställning till samma tid. Taxan utgår dels efter tid, dels efter kurs. Legans betalning på förhand

må kunna af hyrkusken fordras, då åkdonet beställes af för honom okänd person eller annan giltig anledning föreligger. Utom personbefordran förrätta hyrkuskverken vanligen äfven varuforsling. De större hafva dessutom likvagn.

Vid slutet af år 1896 funnos i hufvudstaden 24 hyrkuskverk. Tolf af dessa drefvo en mera inskränkt rörelse med hvardera några få par hästar. De öfriga, bland dem bolaget Frey, bildadt af fem smärre verk, äro ganska betydliga inrättningar, af hvilka en har icke mindre än 50 kuskar och 100 hästar. Tillsammans stå i hyrkuskrörelsens tjänst omkring 200 kuskar och 400 hästar. Hyrvagnar hållas i dubbel uppsättning, öppna och täckta, och utgöra likaledes omkring 400, fränsedt gigger och andra åkdon.

C. J. G. fot.

76. Hyrkuskkekipage.

Körsvennen hos ett hyrkuskverk har så till vida en bättre tjänst än droskkusken, att han får vara hemma i stallet eller i kuskammaren, då han icke sitter på kuskbocken. Hans aflöning utgår i de flesta fall med 45 kronor i månaden, hvartill kommer kanske lika mycket i driickspenningar, de senare naturligtvis växlande, men i allmänhet rikligare än droskkuskens på grund af den bättre publik han har att göra med. Husbonden består dessutom fritt livré och handskar, vid några verk därjämte olycksfallsförsäkring, läkarevård och rakning samt för ogifta kuskar fri bostad på gemensamma kammare.

5. Spårvägar

hade länge varit i bruk i utlandet, innan man vågade tänka på sådana anläggningar äfven hos oss. Vår hufvudstad hade visserligen tillräckligt långa

afstånd, hvilka det alltid vore önskligt att snabbt och bekvämt kunna öfvervinna, men terrängen var föga inbjudande, och de svårigheter den lade i vägen ansågos icke kunna aflägsnas utan alltför dryga kostnader. Efter hand ändrades likväl den allmänna meningen, och allt flere röster höjdes för tillgodogörandet af en nyhet, hvars betydelse för lokaltrafiken inom kort skulle framträda på ett så afgörande sätt.

Det första försöket gjordes i början af 1870, då tvenne enskilda personer begärde tillstånd att anlägga spårvägar å fyra särskilda linier, men företaget uppgafs, då koncession icke kunde erhållas å spårs nedläggande i Drottninggatan. Frågan stod emellertid på dagordningen, och särskilda förhållanden kommo till hjälp. Den bostadsbrist, som vid nämnda tid rådde i hufvudstaden, hade antagit en synnerligen hotande karakter, och man ansåg allmänt, att den ej stode att afhjälpa, med mindre än att byggnadsverksamheten eggades till nya företag i stadens utkanter. Ett villkor härför var likväl lättare kommunikationer till dessa trakter, och här tycktes spårvägar komma på sin rätta plats. Man saknade emellertid all erfarenhet om, huru pass väl spårvägstrafiken stode tillsammans med den öfriga samfärdseln samt huruvida klimat- och terrängförhållanden gäfve någon utsikt för dess bestånd.

För att åstadkomma en utredning härutinnan uppdrog öfverståthållaren den 30 september 1875 åt en kommitté af sakkunnige män att utarbete en fullständig plan för spårvägars anläggande i hufvudstaden. Denna kommitté afgaf sitt betänkande redan i januari 1876 och hemställde däri, att man med hänsyn till den olämpliga terrängen å Södermalm skulle tills vidare afstå från tanken att anlägga spårvägar i denna stadsdel, hvaremot i fråga om Staden inom broarna och Norrmalm kommitterade föreslogo flere linier i två särskilda system, det primära, som genast skulle utföras i de reglerade och mera bebyggda stadsdelarna jämte Djurgården, samt det sekundära, som skulle genomföras så småningom och omfatta de yttre, mindre bebyggda stadsdelarna med deras närmaste omgifningar.

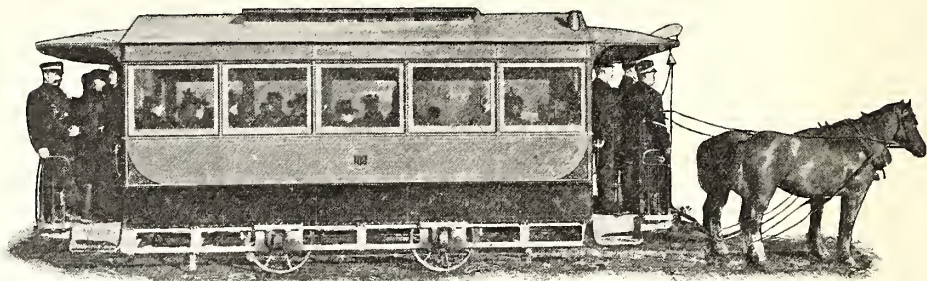
De upplysningar, som genom kommittébetänkandet i öfrigt vunnos, voro af så gynnsam art, att inbjudning strax utfärdades till bildande af ett aktiebolag för att sätta planen i verket, och det dröjde icke längre än till den 12 april 1876, förrän kungl. maj:t kunde fastställa ordning för *Stockholms nya spårvägsaktiebolag*, så kalladt, emedan förut (1872) konstituerats ett Stockholms spårvägsaktiebolag, hvilket likväl aldrig trädde i verksamhet. Det nya bolagets aktiekapital skulle utgöra minst $\frac{1}{2}$ million och högst 2 millioner kronor, och då den förra summan snart var öfvertecknad, erhöll bolaget den 10 juli 1876 stadsfullmäktiges tillstånd att anlägga spårvägar i Stockholm, hvilket vann laga kraft genom kungl. maj:ts stadfästelse den 30 därpå följande december och utvidgades genom särskild nådig resolution den 25 juni 1877 på Djurgårdens upplåtande för samma trafik.

Anläggningarna afsågo till en början:

1) En linie från Slussplanen längs Skeppsbron, platsen nedanför Lejonbacken, Norrebro, Gustaf Adolfs torg, Strömgatan, Rödbodtorget, Nya Kungsholmsbrogatan, Tegelbacken, Nya Kungsholmsbron, Handtverkaregatan, Kungsholmstorg och Trädgårdsgatan till Reparebansgatan.

2) En linie från Tegelbacken utefter Klara Strandgata till Barnhusgatan, denna gata fram till Drottninggatan och öfver denna in i Adolf Fredriks Södra Kyrkogata, Stora Badstugatan, Trebackarlånggatan, den öppna platsen vid södra ändan af Roslagstullsgatan, Roslagstorg och Stora Träskgatan, till Södra Humlegårdsgatan, där linien skulle sammanbindas med

3) En linie med utgångspunkt å Gustaf Adolfs torg från den förstnämnda samt därifrån sträckande sig utanför operahuset förbi södra delen af Kungsträdgården samt vidare i Östra Trädgårdsgatan, Hamngatan, Norrmalmstorg och Norrmalmsgatan, Södra Humlegårdsgatan, Sturegatan och Norra Humlegårdsgatan till Nybrogatan.

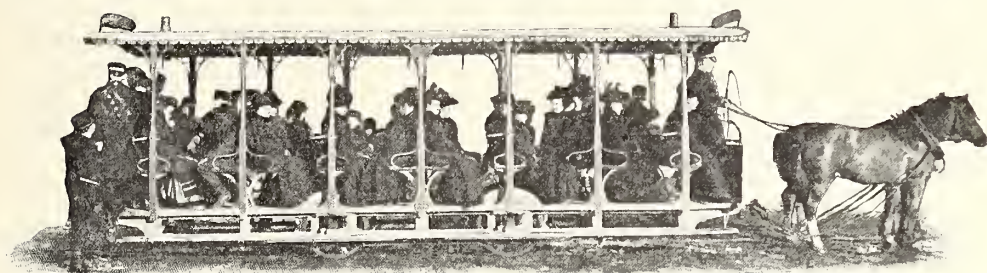
77. Täckt spårvagn.

4) En linie utgående från den sistnämnda å Norrmalmstorg i sträckning af Hamngatan, Nybrohamnen och Ladugårdslands Strandgata till Djurgårdsbron för fortsättning öfver denna in på stora vägen förbi Alkärret in i Allmänna gränden.

Enligt koncessionen skulle bolaget, med andras uteslutande, äga att under en tid af fyrtio år trafikera de nu nämnda linierna med för ändamålet särskildt konstruerade person- och transportvagnar, hvilka likväl under vintern skulle utbytas mot andra lämpliga åkdon, därest spårens rengöring då komme att menligt inverka på slädföret eller eljest visa sig hinderligt för den allmänna gatutrafiken. Om rörelsen på hela eller någon del af spårvägen afbrötes under mera än fyra dagar och bolaget icke kunde visa, att sådant skett utan dess förvällande, skulle stadsfullmäktige äga rätt förklara koncessionen förverkad. När tillståndet utginge eller förverkades eller på annan öfverlätes, hvilket sistnämnda blott finge ske med stadsfullmäktiges bifall, skulle staden hafva rätt att till sig lösa spårvägsanläggningen med därtill hörande redskap och dragare m. m. efter det värde, som åsattes af en därför särskildt utsedd nämnd.

Svårare var det att lämna föreskrifter för spårvägstrafikens skötande på ett sätt, som skänkte allmänheten största möjliga trygghet och bekvämlighet. Sådana kunde endast byggas på någon tids praktisk erfarenhet, och de måste därför till en början inskränkas till några få allmänna ordningsregler, hvilka meddelades i kungörelserna den 4 juli 1877 och den 16 mars 1878. De definitiva bestämmelserna utfärdades af öfverståhållareämbetet den 23 december 1880 i form af ett spårvägsreglemente, hvilket trädde i kraft med nästföljande år och innehåller noggranna föreskrifter ej mindre för bolaget och dess trafikpersonal än äfven för allmänheten.

Så snart koncession erhållits, vidtog bolaget förberedelser för spårens nedläggande, och i maj 1877 greps verket an på tre skilda ställen, nämligen på Ladugårdslands strandgata (Grefbron), vid Slussen och på Roslagstullsgatan utanför en af bolaget året förut till station med stall m. m. inköpt egendom. Arbetet bedrefs så raskt, att trafiken redan den 10 juli 1877 kunde taga sin början på sträckorna Slussen—Norrbro, Norrbro—Grefbron

78. Öppen spårvagn.

och Norrbro—Roslagstorg; den 25 augusti s. å. öppnades linien Gustaf Adolfs torg—Kungsholmstorg och den 21 oktober Grefbron—Allmänna gränd. Intill årets slut hade på dessa trenne linier befordrats nära 1,200,000 passagerare, ett godt vittnesbörd om det nya trafikmedlets behöflighet och en kraftig uppmuntran till dess vidare utveckling.

Denna uteblef ej heller. Till de först koncessionerade linierna slöto sig raskt andra. Af största betydelse blef byggandet, efter erhållet tillstånd den 26 april 1880, af sträckan från Tegelbacken öfver Vasabron fram till Slussen, hvilken utgjorde sista länken i den s. k. Ringlinien och åt spårvägssystemet å Norrmalm och i Staden inom broarna skänkte en efterlängtdad enhet.

Till Ringlinien knötos också efter hand flere andra. De mera aflägsna delarna af Norrmalm voro ännu ganska vanlottade med hänsyn till sina förbindelser med stadens centrala delar, och för att afhjälpa denna brist sökte spårvägsbolaget tillstånd att sträcka tvenne linier fram till Norrtullsgatan, en västlig från Norra Bantorget och en längre åt öster från Trebackarlånggatan (nu Tegnégatan), hvilken sistnämnda linie därefter skulle fortsätta till

Norrtull och, om konungens befallningshafvandes i Stockholms län bifall vunnes, å landsvägen fram till Nya Kyrkogården. Framställningen bifölls af stadsfullmäktige den 3 november 1885 och af länsstyrelsen den 5 maj 1886, dock tills vidare med den ändring, som betingades af då ännu icke afslutade gatuarbeten.

Den 1 juni 1888 erhöll bolaget rättighet att framdraga Östermalmslinien från Nybrogatan till Artillerigatan och den 1 juni 1891 att fortsätta denna linie till Karlaplan.

Den 17 december 1888 koncessionerades en andra Kungsholmslinie

79. Spårvagnsstation vid Tegnérsgatan.

med utgång från Drottninggatan öfver Kungsbron och in på Fleminggatan till demnas ändpunkt eller också med afvikning i S:t Eriksgatan fram till Drottningholmsvägen.

Tydligt var, att dessa nya linier, hvilka alla fingo samtrafik med Ringlinien, skulle tillföra den sistnämnda en i hög grad ökad rörelse. För att möta denna blef det nödvändigt att förse Ringlinien med dubbla spår, hvilket arbete utfördes under loppet af 1892. Samma anordning vidtogs 1896 å Djurgårdslinien.

Vid sistnämnda års slut hade de trafikerade linierna följande utsträckning i meter: Ringlinien 5,877 (hvaraf dubbla spår 5,678), Östermalmslinien 1,283, Södra Kungsholmslinien 1,767, Norra Kungsholmslinien 1,936, Djurgårdslinien 2,084 (hela linien dubbla spår), Kyrkogårdslinien 2,272 och Vasa-

stadslinien 1,903, eller en sammanlagd linielängd af 17,122 meter, och räknadt i enkla spår 24,884 meter. Hela sträckan utlagda enkla spår, med inräkning af öfvergångs- och ingångsspår, utgjorde vid 1896 års slut 27,155 meter.

I den mån spårvägsnätet fullkomnats och driften visat sig lönande, hafva äfven lätnader beredts i afgiften sålunda, att linier, hvilka förut utgjordt skilda betalningsdistrikt, förenats till ett sådant. Den viktigaste anordningen i detta hänseende var upplåtandet år 1880 af den nära 6 kilometer långa Ringlinien för befarande mot en afgift af endast 10 öre. Denna förmån har ytterligare utsträckts genom afgiftsfri samtrafik med Östermalmslinien sedan april 1882, med båda Kungsholmslinierna sedan oktober 1894

80. Nya spårvägsaktiebolagets stallar vid Roslagsgatan.

samt med Vasastadslinien och Kyrkogårdslinien (till Norrtullsgatan) sedan april 1895.

Under det att sålunda spårvägarna mer och mer utsträcktes i öfriga stadsdelar, förblef af skäl, som redan äro nämnda, allt vid det gamla på Södermalm. Men äfven dess tid skulle komma. Med den växande folk-mängden framträdde bristen på samfärdsmedel i de inre och mera aflägsna delarna af Maria och Katarina församlingar allt tydligare, och en jämförelse med förhållandena å Norr var ingalunda ägnad att förtaga detta intryck. Det var därför icke underligt, att betänkligheterna i fråga om spårvägar äfven på Söder gäfvo vika för utsikten att åt dylik trafik kunna upplåta ett så vidsträckt område.

Den 16 juni 1885 erhöilo några enskilda personer genom stadsfullmäktiges beslut, stadfäst af öfverståthållareämbetet den 7 augusti s. å., koncession på fyrtio år att, med uteslutande af andra, på vissa villkor anlägga och trafikera spårvägar å följande fyra linier:

- 1) En linie från Hornskroken längs Hornsgatan förbi Adolf Fredriks torg och utmed detta torgs östra sida in på S:t Pauls-, Björngårds- och Maria Högbergsgatorna till Götgatan och i samma gata till Sandbergsgatan.
- 2) En linie i Hornsgatan från Adolf Fredriks torg till Repslagaregatan.
- 3) En linie i nuvarande Folkungagatan till Tjärhofs Tvärgata (Erstagan).
- 4) En linie från järnvägen i Strandgatan längs Mälaren och genom uppfartsvägen därifrån fram till Hornsgatan.

Den 1 april 1886 gáfvo stadsfullmäktige sitt bifall till koncessionens öfverlåtande på *Stockholms södra spårvägsaktiebolag*, hvars ordning var af kungl. maj:t fastställd den 12 mars s. å. Därjämte meddelades genom sär-

81. Ångspårvagn.

skildt beslut af stadsfullmäktige den 29 nästföljande april rätt åt koncessionsinnehafvarne att framdraga linien i Hornsgatan från Repslagaregatan öfver Södermalmstorg och Brunnbacken ned till Karl Johans torg och den 14 mars 1887 att tills vidare för trafiken å sträckan Slussen—Hornskroken använda ångvagn af särskild konstruktion och med viss fastställd hastighet.

Sedan station med stall och andra byggnader anordnats och spår nedlagts, öppnades trafiken den 11 augusti 1887 på linien Slussen—Hornskroken med ångvagn och å linien Adolf Fredriks torg—Tjärhofs Tvärgata med hästvagn. Den förra linien utsträcktes året därpå till Hornstull, och den senare drogs år 1889 från Hornsgatan in i Ragvalds- och S:t Paulsgatorna fram till Götgatan och i denna till den förutvarande linien. Samma år ingicks en öfverenskommelse med Nya ångslupsbolaget, hvarigenom trafi-

kanterna å sistnämnda linie utan särskild afgift fingo begagna sig af ångfärjorna mellan Ragvaldsbro och Köttoget.

Den trafikerade spårvägssträckan på Söder, hvilken sedan år 1890 icke undergått någon förändring, utgjorde då 4,470 meter, hvaraf tillhörde ångvagnslinien (Slussen—Hornsgatan) 2,700 meter och hästvagnslinien (Hornsgatan—Erstagatan) 1,770 meter, allt enkla spår.

Det visade sig emellertid snart nog, att spårvägsdriften icke hade samma förutsättningar på Söder som på Norr. Trafiken blef icke den man väntat, och bolagets inkomster räckte icke till att betäcka dess utgifter. I början af 1890 gjorde man ett försök med höjande af afgiften till 12 öre, oberoende af väglängden, och längre fram infördes en zontaxa med 12 öre för längsta vägsträckan, 10 öre för omkring $\frac{2}{3}$ däraf och 5 öre för 1 kilometer, allt likväl utan önskad resultat.

Under sådana förhållanden och för att icke spårvägsdriften skulle helt och hållet nedläggas konstituerades ett *Södra spårvägarnas trafikaktiebolag*, till hvilket det förra bolaget, sedan stadsfullmäktiges medgifvande vunnits, på vissa villkor öfverlämnade trafiken från och med år 1892. Passengerareafgiften sattes nu genomgående till 10 öre för vuxen person och 5 öre för barn, med 10 % rabatt vid köp af 100 polletter. På samma gång minskades turemas antal, hvarigenom en icke oväsentlig besparing vanns i trafikpersonal, hästar och vagnar. Erfarenheten har också visat, att dessa förändringar varit välbetänkta och ägnade att trygga denna för Södermalm så viktiga kommunikations framtida bestånd.

Trafiken på Stockholms spårvägar framgår af följande öfversikt:

Norrmalm och Staden inom broarna.

Årligen	Trafikerad spårlängd.	Passagerare.	Vagnkilometer.		Hästkilometer.
	Meter.		Ångvagn.	Hästvagn.	
1877 (10 juli—dec.) . . .	6,480	1,193,078	204,611		?
1878—80	8,399	2,823,944	725,165		?
1881—85	10,547	5,658,182	1,128,820		1,834,262
1886—90	13,659	6,509,255	1,348,153		2,355,998
1891—95	20,843	7,785,630	1,741,805		2,956,201
1896	24,883	9,994,459	2,204,294		3,552,931

Södermalm.

Årligen	Trafikerad spårlängd. Meter.	Passagerare.	Vagnkilometer.		Hästkilometer.
			Ångvagn.	Hästvagn.	
1887 (aug.—dec.)	3,870	552,069	76,757	91,692	103,672
1888—90	4,631	1,418,548	276,807	216,532	271,615
1891—95	4,770	1,432,523	226,307	153,679	231,282
1896	4,770	1,586,487	206,903	141,687	213,682

Personal och materiel voro vid 1896 års utgång:

	Personer.	Hästar.	Hästvagnar.	Ångvagnar.	Ångmaskiner.
Norra bolaget	353	471	104	—	—
Södra »	74	34	10	10	11

Från spårvägarnas början för nära tjugo år sedan hafva å desamma befordrats 133 millioner människor, hvaraf på Norr bortåt 120 millioner och på Söder öfver 13 millioner.

6. Omnibustrafiken

upprätthölls ännu en kort tid efter det spårvägarna tillkommit, men aftog efter hand och måste slutligen inställas äfven på den förnämsta linien Slussen—Adolf Fredriks plan. De omnibusar, som därefter på några håll voro i rörelse och så att säga lefde på traditionen, hade ingen tillräcklig publik för regelbunden fart hela året igenom, och då de försvunno, väntade man väl knappast, att detta en gång så anlidade samfärdsmedel skulle lefva upp igen. Så blef emellertid fallet, när Vasastaden började växa upp och den där bosatta befolkningen gjorde anspråk på annan förbindelse än till fots med den öfriga staden.

Den 7 juni 1887 meddelades af öfverståthållareämbetet tillstånd för grosshandlaren L. Meyer att ombesörja sådan trafik mellan Vasastaden och Riddarhustorget och därvid följa den gamla linien i Drottninggatan. I december samma år voro sex omnibusar i gång på denna sträcka. De nya vagnarna voro med afseende på inredning och utstyrsel vida öfverlägsna de förut brukliga, men visade sig på samma gång alltför tunga, hvarför trafiken snart nog måste inställas och anordningar vidtagas för att göra åkdonen lättare. Sedan detta var gjordt, upptogs rörelsen åter och fortgick därefter oafbrutet; vintertiden utbytas hjulen mot medar. I september 1890 öfverläts trafiken på *Stockholms allmänna omnibusaktiebolag* och har därefter utvecklats sig på ett sätt, som ingifvit goda förhoppningar om dess bestånd.

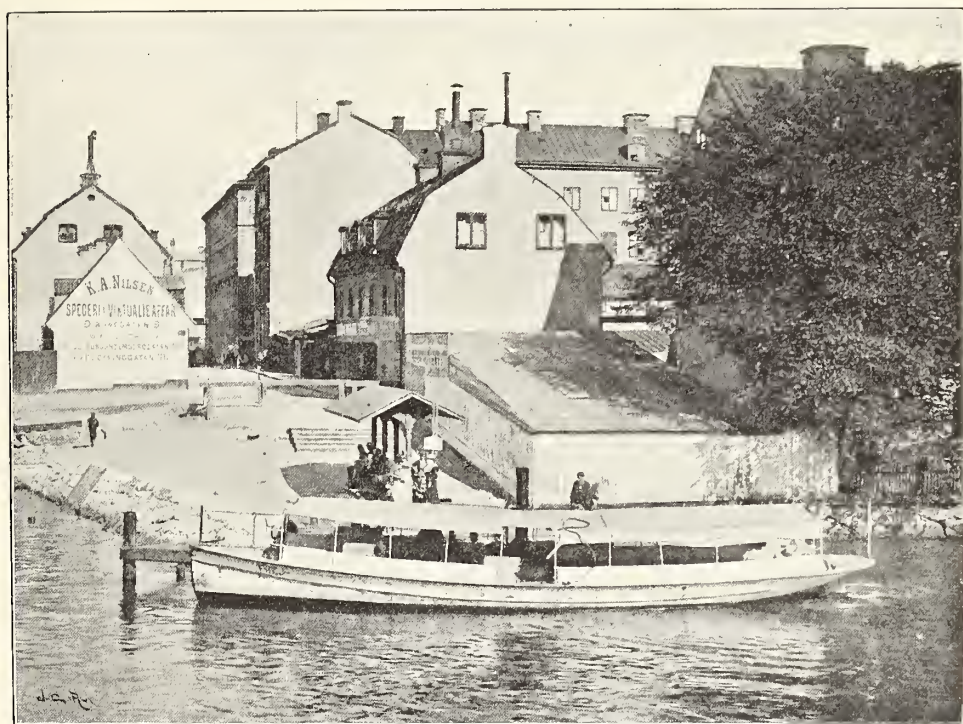
Under tiden 1891—95 befordrades på omnibuslinien i medeltal 957,000 personer om året, hvilken siffra år 1896 gick upp till 984,838. Materielen bestod sistnämnda år af 25 vagnar och 70 hästar. Vid trafiken sysselsattes omkr. 50 personer.

7. Ångslupstrafiken,

hvilken förefaller så naturlig för Stockholm med dess af vatten splittrade område och som nu råder öfver en ganska tårik flottilj, ständigt i rörelse inom staden och dess omnejd, hade såsom så mycket annat, hvilket med tiden vuxit sig stort, en blygsam början. De första försöken skedde strax på 1850-talet med ett par små ångare, Ägir och Ran, hvilkas namn ännu bibehållits inom hufvudstadens ångbåtsflotta länge efter det deras första innehafvare slopats. Med dem kom man för 4 sk. banko fram till Djurgården, med dess lummiga ekbackar och lockande folknöjen, dock endast hvarje söndags eftermiddag, då tillströmningen af folk var större än eljest. Anspråken

på det nya kommunikationsmedlet voro, som man finner, icke öfverdrifna, och detsamma kan sägas om den trafik, som de nämnda båtarna och andra underhöllo på de närmaste vattnen åt så väl Saltsjö- som Mälarsidan.

Tanken att sätta ångslupar i gång mellan olika delar af staden ansågs ännu djärf. Den tog emellertid form, när det år 1852 bildade »Bolaget för ångbåtsfart mellan Staden och Norrmalm i Stockholm» året därpå satte in ett par små hjulbåtar mellan Riddarhnsgränden och Röda bodarna, hvilket pass förnt lifligt trafikerats med roddbåtar. Företaget bar sig likväl icke.

C. J. G. fot.

82. Ångslup.

Tilläggsplats vid Gamla Kungsholmsbrogatan.

Båtarna voro olämpliga till sin konstruktion och ständigt utsatta för missöden; en af dem, och det var halfva flottan, gick en natt, trött af mödorna, till hvila på botten för att aldrig mera uppstå. Hela kapitalet hade åtgått till materiel och landningsbryggor, och resultatet af ett par års drift var en skuld på öfver 12,000 kr. Bolaget öfverlät därför 1856 sin verksamhet på »Nya bolaget för ångslupsfarts idkande mellan Staden och Norrmalm» eller, som det kortare och ännu benämnes, »Nya ångslupsbolaget», hvilket framgick ur det äldre och mot att betala dettas skulder öfvertog dess tillgångar. År 1860 öppnades linien Mälartorget (Flugmötet)—Ragvaldsbro, 1872 Ragvaldsbro—Röda bodarna och 1878 Ragvaldsbro—Skinnarviken—Kungsholmen.

Åtskilliga ändringar hafva sedan dess inträdt. Nya linier hafva tillkommit, andra upphört. Den äldsta, Riddarhusgränden—Röda bodarna, gjordes öfverflödig genom Vasabrons öppnande 1878, och linien Ragvaldsbro—Röda bodarna, hvilken hade att lida genom konkurrens från spårvägen, indrogs 1888. Båda hörde till de mest gifvande, och deras indragning var också kännbar för bolaget. Äfven tillkomsten af spårvägen å Kungsholmen, i synnerhet sedan samtrafik öppnats med Ringlinien, gjorde ångslupsrörelsen stort förfång. För närvarande upprätthåller bolaget för-

A. Rydén fot.

83. Ångslup i vintertrafik.

Tilläggsplats vid Allmänna Gränd.

bindelse med ångfärja på trenne linier, nämligen Mälartorget—Marialhissen sedan 1886, enligt särskildt kontrakt med denna inrättning, Mälartorget—Ragvaldsbro och Eldkvarn—Söder Mälarstrand, hvaremot ångslupar fortfarande äro insatta på linien Mälartorget—Kungsholmen, hvilken 1896 utsträcktes till Lilla Essingen.

Bolagets verksamhet har ständigt varit förlagd uteslutande till Mälaren. Där har det å Smedsudden egen reparationsverkstad och upphalningsbädd äfvensom bostäder, mot billig hyra, för båtarnas befälhafvare. Dessa hafva fast anställning och sysselsättas vintertiden med materielens reparation och utrustning; de hafva dessutom del i bolagets vinst och fria kontributioner. Hela personalen har mot en ringa årsafgift fri läkarevård och medicin.

Materielen bestod år 1896 af 5 ångfärjor om vardera 8 hästkrafter och 4 ångslupar å 6 hästkrafter, hvilka tillsammans kunna emottaga 928 passagerare. Hela antalet passagerare, som befordrades sistnämnda år, uppgick till mer än $2\frac{1}{2}$ millioner. Säsom en egendomlighet kan nämnas, att under de 43 år bolaget existerat blott ett enda olycksfall, och detta af jämförelsevis lindrig art, inträffat å dess båtar.

Såsom var att vänta, blef Nya ångslupsbolaget, då trafiken blifvit ordnad och visade sig lönande, icke länge ensamt om rörelsen. Redan omkring 1860 uppstodo nästan samtidigt tvenne bolag, »Phoenix» och »Föreningen», af hvilka det förra satte ångslupar i gång mellan Räntmästaretrappan och Djurgården samt Tegelviken, det senare mellan Strömparterren och Djurgården samt mellan Staden och Liljeholmen, längre fram äfven till Karlberg. År 1863 förenades dessa bolag till ett nytt, *Stockholms ångslupsaktiebolag*, som därefter med ett tjugutal ångslupar underhöll förbindelsen på de nämnda och åtskilliga andra linier så väl inom som utom Stockholms hamnområde, samt äfven verkställde bogseringar. Några år därefter (1867) upptog det i sig bolaget »Unionen», som nyss bildats genom sammanslagning af Kungsholms ångslupsbolag (sedan 1860) och Ladugårdslands ångslupsbolag (1862) samt

A. Rydén fot.

84. Stockholms ångslupsaktiebolags varf vid Beckholmssundet.

bestridt trafiken på linierna Staden—Blasieholmen—Ladugårdslandet, Staden—Kungsholmen och Karl XII:s torg—Djurgården. En ytterligare förstärkning erhöi bolaget 1880 i och med öfvergången till detsamma af ångbåtsaktiebolaget »Nya Föreningen». Aktiekapitalet, som till en början varit 250,000 kr. och på 1870-talet höjts till 500,000 kr., ökades år 1880 till 950,000 kr. Utvecklingsgången har sålunda varit en helt annan än för Nya ångslupsbolaget. Efter utrangering af en del äldre båtar och inköp af nya ägde Stockholms ångslupsaktiebolag år 1880 en flotta af 54 större och smärre ångslupar och bogserbåtar. Sedan dess har en reduktion ägt rum, i det bolaget upphört med bogserrörelsen och äfven något reducerat den öfriga materielen, så att densamma år 1896 uppgick till 48 ångslupar och färjor med sammanlagdt 450 hästkrafter. Halfva antalet båtar äro på 8 hästkrafter; af de öfriga har den största 35 och de minsta 4 hästkrafter. De flesta äro öppna och förses för vintertrafik med tillfällig öfverbyggnad samt kunna

föra 60 till 120 passagerare; de större hafva permanent öfverbyggnad och kunna taga ombord 140 till 200 personer. För reparationer och ombyggnader har bolaget på Djurgården en verkstad med ständig arbetarepersonal samt upplagstomter för stenkol och båtar, som ej gå i vintertrafik, allt på egna tomter med en areal af öfver 150,000 kv.-fot. I dess tjänst stå sommartiden 65 befälhafvare, 70 maskinister och 70 pollettförsäljare och besättningskarlar. Antalet passagerare med bolagets båtar uppgick år 1896 till öfver 4 1/2 millioner.

C. J. G. fot.

85. Ångfärja.

Tilläggsplats vid Nybroviken.

Äfven Stockholms ångslupsaktiebolag har haft en allt annat än behaglig kämning af spårvägsrörelsen, hvars utsträckning till Djurgården gjort det samma stort afbräck.

Om båda de nu nämnda bolagen kan rättvisligen sägas, att de hålla sin materiel i bästa skick och att densamma är fullt jämförlig med hvad man ser annorstädes. Alla båtar undersökas hvarje år af särskilda besiktningsmän, hvarjämte offentlig tillsyn utöfvas af öfverståthållareämbetets inspektör.

För ångslupstrafiken gäller fortfarande samma ämbetes reglemente af den 29 mars 1873. Enligt detta skall befälhafvare hafva fyllt 21 år och

förete betyg om kunnighet i sitt fack, men behöfver ej vara examinerad skeppare, så vida han icke för båt, som tager mer än 120 passagerare eller gör turer längre än 1 geografisk mil från staden.

De till persontrafik i Stockholm och dess omgifningar använda ångsluparnas antal och storlek utgjorde:

År.	Antal.	Hästkrafter.	Tillåtet passagerareantal.
1865	59	315	3,762
1870	59	368	4,398
1875	54	316	3,871
1880	62	387	4,830
1885	61	418	5,116
1890	58	430	4,939
1895	52	420	4,727
1896	57	514	5,643

Att ångslupsflottan icke företer en ännu starkare utveckling under en tidrymd, som varit tillräcklig att mer än fördubbla hufvudstadens befolkning, har såsom redan antydtt sin förklaring i uppkomsten af andra samfärdsmedel, framför allt spårvägarna, men dess transportarbete är i alla fall aktningvärdt, då man finner, att ångsluparna under år 1896 hunnit befordra öfver 7 mill. passagerare eller, hvilket är detsamma, låtit hela Stockholm göra två resor i månaden.

Af vida nyare datum äro de ångfärjor, som underhålla förbindelsen mellan Karl XII:s torg och Saltsjöbanans station i Stadsgården. Denna linie inrättades 1893 och räknade år 1896 ett antal af 708,649 passagerare (jfr ofvan sid. 139).

8. Hissar.

Behofvet af en lättare samfärdsel mellan det högt liggande Södermalm och öfriga stadsdelar hade länge gjort sig kännbart och blef ofafvisligt i den mån befolkningen ökades. Bland de förslag till dess afhjälpande, som tid efter annan sågo dagen, förekom äfven byggandet af en tunnel, hvilken från Stadsgården skulle bilda uppfartsväg till malmens centrala delar. Frågan om en dylik anläggning har emellertid ännu ej ledt till något resultat, men i stället för vägar under jorden har Södermalm fått sådana öfver jorden.

År 1881 erhöll kapten Knut Lindmark tillstånd att i Stadsgården för personbefordran uppföra en hiss och därmed förena en gångbro fram till Mosebacketorg. I villkoren för koncessionen bestämdes, att gångbron skulle tåla en belastning af 900 skålpund för hvarje längdfot, att staden skulle kostnadsfritt upplåta nödig mark för anläggningen och äga rättighet att efter tjugo år inlösa bron med tillbehör efter värdering, hvilken dock icke finge öfverstiga den ursprungliga anläggningskostnaden. Sedan detta aftal

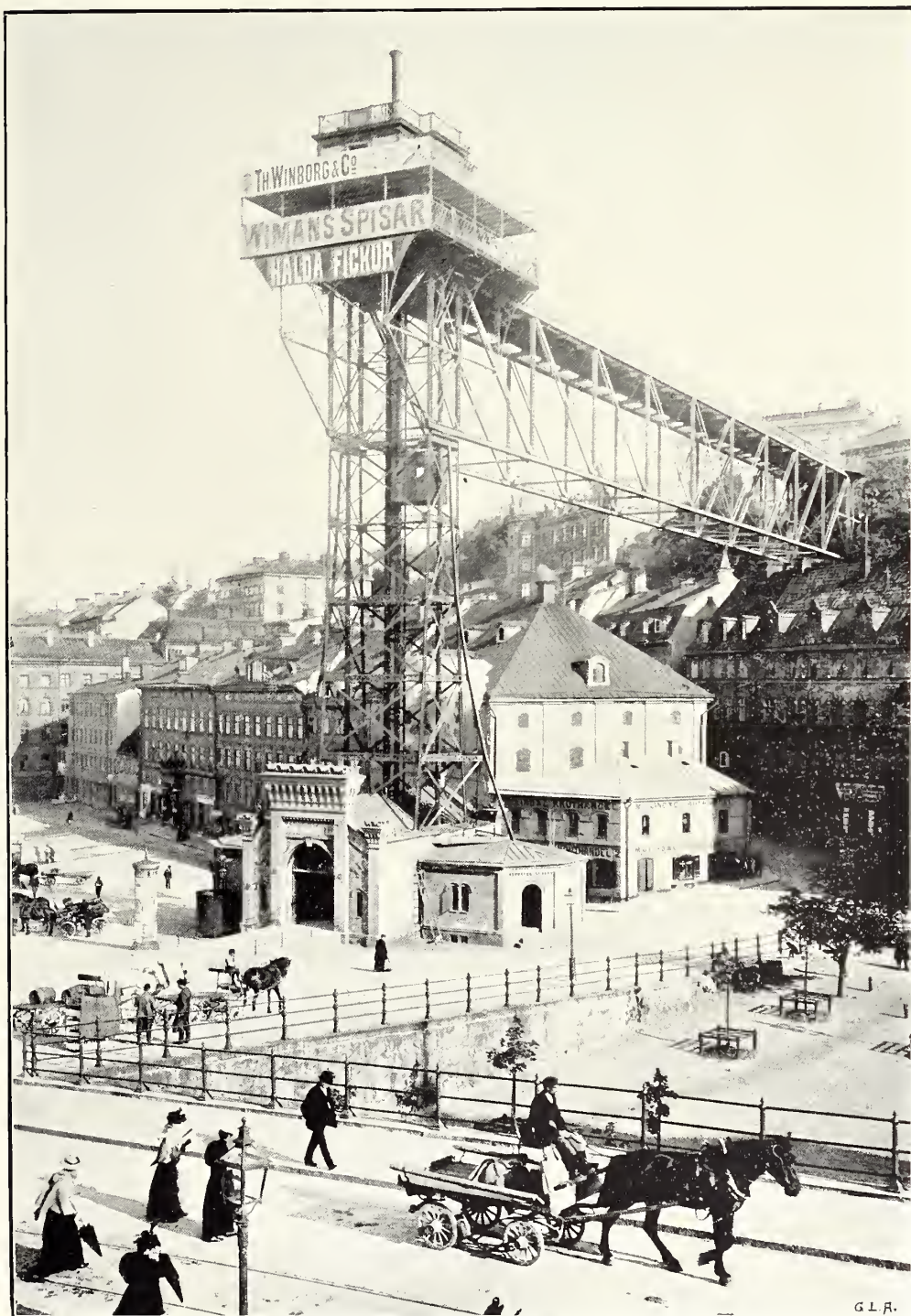
ingåtts, trädde *Mosebacke gångbroaktiebolag* i verksamhet på hösten 1881 med ett aktiekapital af 180,000 kronor, hvarefter Katarinahissen med bro i mars 1883 kunde öppnas för allmän trafik. Företaget i sin helhet hade då kostat 177,000 kronor.

Bron uppbäres af fyra pelare och ligger 35 meter öfver Stadsgårdsplanen. Längden är 154 meter, och af dess fyra spann håller det längsta 83 meter. Så väl själfva bron som pelarna äro utförda i smidt järn, hvilket ensamt i den förra når en vikt af 212 ton.

För trafiken gälla öfverståthållareämbetets kungörelse den 17 mars 1883 och dess protokoll den 18 mars 1884. Afgiften är fastställd till 5 öre för uppfart och 3 öre för nedfart. Antalet passagerare i hvarje hissborg får icke öfverstiga 12, konduktören inberäknad. Mer än 500 personer få icke samtidigt tillträde till bron och icke mer än 50 till den paviljong, som är uppförd å dess yttersta spets. Utom den kontroll bolaget själfst ändigt ägnar hissinträttningen är denna liksom äfven gångbron underkastad inspektion af myndigheterna. Bron har efter hand blifvit icke allenast en viktig och mycket anlita trafikväg utan äfven en omtyckt plats för en mängd besökande, hvilka där kunna njuta af en utsikt sådan få städer hafva att erbjuda.

Katarinahissens lyckliga tillvägäbringande och goda ekonomiska resultat ledde osökt tanken på en liknande inrättning för Maria församling. Härmed dröjde icke längre än till år 1884, då revisor A. Herlitz på ansökan erhöi koncession på en hiss med gångbro från Söder Mälarstrand till Tavastgatan, hvars närhet till den stora pulsådern Hornsgatan var ägnad att ingifva de bästa förhoppningar om en liflig trafik. För denna anläggning fordrades emellertid inköp af flere fastigheter för att öfver egen mark kunna framdraga bron, hvarjämte dennas läge kräde uppförandet af en större byggnad vid Mälarstranden för att inrymma hissen. Den staden tillhöriga mark, som för ändamålet behöfdes, öfverlämnades med därå befintliga byggnader till sökanden mot en årlig hyra af 10 öre per kv.-fot och vederlag af en något mindre strandtomt. Äfvenså förbehöll sig staden rätt till inlösen efter tjugo år af hiss och gångbro samt den del af byggnaden, som behöfdes för deras begagnande, allt efter värdering intill anläggningskostnaden, eller efter fyrtio år mot endast halfva värderingssumman, eller ock skulle staden efter sjuttiofem år utan ersättning erhålla äganderätt till anläggningen i dess helhet. För trafiken bestämdes enahanda afgifter som för Katarinahissen.

På hösten samma år bildades *Maria hiss- och magasinsaktiebolag*, som med ett kapital af 450,000 kronor började arbetet i januari 1885, och efter kostsamma sprängningar af berg för anläggningen, kunde denna öppnas för trafik i mars 1886. Den hade då kostat omkring 300,000 kronor, förutom värdet af den till staden öfverlättna tomt, hvilken uppskattades till 350,000 kronor. Byggnaden, som är uppförd i götisk stil, inrymmer, utom hisstornet i midten, åtskilliga andra lokaler, hvilka uthyras till magasin, kontor och

G. Fr. Klemming fot.

86. Katarinahissen.

värdshusrörelse. För magasinerna finnas särskilda varuhissar, hvilka liksom personhissen drivas med hydropneumatiska maskiner. Elektrisk belysning är anordnad inom och utom byggnaden, och värmeledningarna äro dragna från maskinrummet till flere af lokalerna. Gångbron är af smidt järn och delad på fyra spann. Den offentliga kontrollen är densamma som för Katarinahissen.

Som man finner, har uppförandet af Mariahissen kräfft vida större kostnader än Katarinahissen. Den har ej heller på långt när så stor trafik som denna, vid hvars fot publiken så att säga stod och väntade för att blifva befordrad uppåt, under det att rörelsen på Söder Mälarstrand var och ännu är jämförelsevis obetydlig. Ett utan tvifvel godt grepp var den öfverenskommelse Mariahissen strax träffade med Nya ångslupsbolaget, hvilket med tvenne ångfärjor befordrar dess trafikanter fram och åter öfver Riddarefjärden. Afgiften för öfverfart med färja och uppfart med hiss är 6 öre, i motsatt riktning 5 öre.

En öfversikt af rörelsen allt ifrån dess början visar följande siffror för antalet passagerare:

Årligen	Katarinahissen.	Mariahissen.
1883—1885	1,605,404	—
1886—1890	1,279,528	864,225
1891—1895	1,069,457	737,011
1896	1,088,419	858,744

Från början af sin verksamhet och intill slutet af år 1896 hafva sålunda båda hissarna befordrat öfver 26 1/2 millioner människor.

9. Brunkebergstunneln.

Samme kapten K. Lindmark, som för Södermalm uppförde Katarinahissen, gaf äfven uppslaget till en ny trafikled för Norrmalm. Här gällde det att öfvervinna det hinder, som Brunkebergsåsen reste mellan denna stadsdels västra, af Drottninggatan genomdragna trafikområde och det allt snabbare uppväxande Östermalm.

I april 1884 erhöll kapten Lindmark koncession på anläggandet af en tunnel för gångtrafik under åsen i längdriktningen af David Bagares gata. Bland villkoren ingick bland annat, att tunneln icke finge upplåtas för allmänna rörelsen, förrän arbetet blifvit vederbörligen afsynadt och godkänt, och att den skulle af sökanden i fullgodt skick underhållas, så länge den för uppgifvet ändamål begagnades, samt äfven af honom fördes med belysning. Sökanden skulle vara skyldig underkasta sig de föreskrifter, som öfverståthållareämbetet kunde finna skäligt meddela till trygghet för trafiken, och skulle ämbetet därjämte äga bestämma de tider, då tunneln borde hållas öppen för allmänheten, samt vaka öfver att densamma då oafbrutet voro

tillgänglig. Staden upplät kostnadsfritt den mark i ofvannämnda gata, som för tunneln behöfdes, men skulle vara frikänd från all ersättningskyldighet, som kunde blifva en följd af anläggningen. Vidare förbehöll sig staden rättighet att, när tunneln trafikerats i tjugo år, inlösa densamma med tillbehör efter värdering, som dock icke finge öfverstiga den ursprungliga anläggningskostnaden, eller ock femtio år efter trafikens öppnande kostnadsfritt tillträda hela anläggningen i godt stånd.

Sedan detta aftal träffats, bildade sökanden ett bolag, och man skred

C. J. G. fot.

87. Brunkebergstunneln, östra mynningen.

sommaren 1884 till verket. Genomborrandet af åsen leddes från båda sidorna, och arbetet fortgick dag och natt, ehuru icke utan stora svårigheter på grund af jordlagrens beskaffenhet, hvilken gjorde hittills brukliga arbetsmetoder oandvändbara. För att undvika ras i tunneln, hvilkas inverkan på de ofvanför liggande husen redan börjat visa sig betänklig, försattes den närmast liggande jordmassan genom en sinnrik apparat i fruset skick och blef sålunda möjlig att med trygghet bearbetas. Äfven motigheter af andra slag uppstodo, men blefvo alla lyckligt öfvervunna, och efter två år var arbetet afslutadt. Brunkebergstunneln i sitt färdiga skick har både hos oss och i utlandet ådragit sig en välförtjänt uppmärksamhet såsom ett prof på hvad energi i förening med teknisk duglighet förmår åstadkomma.

Tunneln har en längd af 231 meter samt är 4 meter bred och 3.9 meter hög. Hvalfvet är utfördt i betong, som i tjocklek växlar mellan 0.40 och 0.55 meter, och är klädt med ett zinkhölje. Gångbanan består af asfalt.

Den 9 juni 1886 gaf öfverståthållareämbetet sitt tillstånd att öppna tunneln för allmän trafik, och den 23 i samma månad närmare föreskrifter och ordningsregler. Besiktning af tunneln äger rum på ägarens bekostnad hvarje år genom sakkunnige män, som därtill af öfverståthållareämbetet utses.

C. J. G. fot.

88. Brunkebergstunneln, västra mynningen.

Trafiken har haft följande omfattning:

Årligen	Trafikanter.
1886—90 (endast halfva året 1886)	962,382
1891—95	985,153
1896	1,176,045

Den betydliga ökningen under 1896 har otvifvelaktigt haft sin grund däri, att genom de s. k Lambyska verkens borttrödjande tillträdet till tunnelns östra mynning blifvit lättare.

10. Stadsbud.

Med hufvudstadens utveckling och tilltagande samfärdsel gjorde sig efter hand äfven behovet gällande af personer, som mot rimlig ersättning åtog sig hvarjehanda tillfälliga uppdrag, såsom bref- och paketbefordran, flyttningar m. m. För sådant ändamål inrättades på 1850-talet det s. k. bäraregillet, hvilket 1863 öfvergick i stadsbudsinstitutionen. Denna visade sig emellertid i sitt dåvarande skick ingalunda motsvara hvad man af en dylik inrättning, väl ordnad, kunde begära, och dess anseende led också

däraf, att oredliga eller eljest mindre väl kända personer under föregifvande att tillhöra stadsbudskåren icke sällan lyckades tillnarra sig uppdrag och missbruka allmänhetens förtroende.

89. Stadsbud.

För att råda bot på dessa olägenheter fann öfverståthållareämbetet nödigt att för stadsbudsväsendet i hufvudstaden utfärda det ännu gällande reglementet af den 5 aug. 1869. Enligt detta får ingen utan ämbetets särskilda medgifvande söka inkomst såsom stadsbud, med begagnande af dräkt eller tecken, som utmärker dylik befattning, med mindre han tillhör någon af ämbetet godkänd stadsbudsexpedition — hvem som helst dock obetaget att idka samma näringsfång, ehuru utan dräkt eller tecken, som tillkommer stadsbud. Stadsbudsexpedition får icke öppnas med mindre än 30 stadsbud. Föreståndaren skall för rättigheten att utöfva sin verksamhet anskaffa lämplig kontorslokal och styrka sig äga medborgerligt förtroende samt nöjaktigt kunna räkna och skriva. Som stadsbud får han icke antaga annan

person än den, som gjort sig känd för ärlighet, pålitlighet, ordentlighet och nykterhet samt på hans anmälan blifvit af ämbetet godkänd. För hvarje sålunda godkändt stadsbud tillhandahåller samma myndighet åt föreståndaren ett stadsbudstecken med nummer att bäras å mössan samt en tjänstgöringsbok, innehållande stadsbudets antagningsbevis, nummer, namn och signalement samt reglemente och taxa. Upphör stadsbud med sin befattning, skall så väl tecken som tjänstgöringsbok till ämbetet genast återställas. Mönstring af stadsbuden verkställas en gång om året af polisen.

Nu gällande taxa är utfärdad den 30 dec. 1877 och innehåller alla närmare bestämmelser för den betalning stadsbudet äger uppbära efter kurs, då hänsyn toges till väglängden och bördans vikt, eller, hvilket mera sällan kommer i fråga, efter tid. Stadsbud är skyldigt att vid anfordran lämna kvitto å emottaget uppdrag och därför uppbyren ersättning. Skada eller förlust vid

uppdragets fullgörande ersättes, mot företeende inom åtta dagar af samma kvitto, med högst 50 kr. af föreståndaren för den expedition stadsbudet tillhör. Vägrar stadbud att fullgöra hvad honom i tjänsten åligger, och kan han icke visa, att annat uppdrag däri hindrar honom, straffas han med böter.

Inom hufvudstaden funnos vid utgången af år 1896 4 stadsbudsexpeditioner. Hvarje sådan har sig tilldeladt ett visst område, s. k. trakt, inom hvilken dess stadbud, med uteslutande af andra, äro berättigade att betjäna allmänheten och där de finnas posterade på lämpliga platser, vanligen i gatukorsningar med liffig trafik. Befinner sig stadbud under pågående uppdrag eller eljest i annan trakt, än den han rätteligen tillhör, är han likväl oförhindrad att under vägen åtaga sig uppdrag, men icke att för sådant ändamål där fatta posto.

Hela antalet stadbud utgjorde sistnämnda år 225. Af dem tillhörde 60 första trakten (Jakobs, Johannes och Östermalms församlingar), 70 den andra (Klara, Kungsholmen och Adolf Fredrik), 60 den tredje (Södermalm, östra delen af Staden inom broarna och Centralbangården) och 35 den fjärde trakten (västra delen af Staden inom broarna med Riddarholmen).

Den tillsyn öfver stadsbudsväsendet, som med stöd af nyssnämnda reglemente nu utöfvats i snart trettio år, har haft de bästa följder. Stadsbuden äro i allmänhet ordentligt folk, nyktra, villiga och pålitliga, och i förhållande till den mängd uppdrag, som åt dem anförtros, gifva de ganska sällan anledning till klagomål från allmänhetens sida. Icke få bland dem hafva efter hand förvärfvat fasta kunder, hos hvilka de intaga en mycket betrodd ställning. Deras yrke har emellertid lika litet som andra arbetares kunnat undandraga sig konjunkturernas växlingar. Den större trafiken å järnvägar och med ångbåtar har visserligen beredt dem en motsvarande ökad sysselsättning, men å andra sidan hafva telefon och spårvägar gjort en mängd smärre uppdrag öfverflödiga, hvilka eljest brukade komma stadsbuden till del. Sina bästa tider hafva de vid de årliga flyttningarna, ty som bekant äro stockholmarne föga stadiga hyresgäster, äfvensom vid flyttningar till och från de otaliga landställena, hvilka under sommaren upptaga så många tusen af hufvudstadens invånare. I genomsnitt torde den dagliga inkomsten för ett stadbud uppgå till ett par kronor, eller kanske 900 kronor om året, hvarifrån dock afgår den afgift af 25 öre (vid 1 expedition 20 öre) pr söckendag, som erlägges till expeditionens föreståndare.

En kännbar konkurrens hafva stadsbuden fått genom inrättandet af de s. k. *expressbyråerna*, hvilka icke stå under myndigheternas kontroll, men utföra enahanda sysslor som stadsbuden. Arbetsstyrkan vid dessa byråer växlar i mån af behof, men är vissa tider, såsom vid de sedvanliga vår- och höstflyttningarna, lika stor som hela stadsbudskåren. Stockholms expressbyrå, hvilken är den äldsta och största, har bland annat genom

kontrakt med styrelsen för statens järnvägar sedan mer än tjugo år tillbaka öfvertagit utsändningen i hufvudstaden af allt ankommande ilgods. Af senare datum äro Östermalms, Norra, Vasa och Kungsholmens expressbyråer, hvar och en närmast afsedd för den stadsdel, hvarefter den har sitt namn. De äro också ganska mycket anlitade, och den täflan, som på detta sätt uppstått för stadsbuden, förklarar tillräckligt, hvarför de sistnämnda icke äro flere nu än för tjugo år sedan, ehuru hufvudstadens befolkning under tiden vuxit med 130,000 människor.

* * *

Under den senaste tiden har ännu ett kommunikationsmedel vunnit en så vidsträckt utbredning, att det ej bör med tystnad förbigås i denna framställning, ehuru det ej står hela allmänheten till tjänst på samma sätt som de, hvilka i det föregående afhandlats. Det är *velocipeden*. Detta fort-skaffningsredskap infördes i Sverige i slutet af 1860-talet, men vann först under 1880-talet i Stockholm så pass stor användning, att öfverståthållare-ämbetet fann sig föranlåtet (genom kungörelse den 30 juni 1886) att utfärda bestämmelser angående velocipedåkning å allmänna platser. Då emellertid åtskilliga olägenheter uppstodo af den alltjämt ökade velocipedtrafiken, befunnos de gifna bestämmelserna otillräckliga, hvarför nya sådana utfärdades genom öfverståthållareämbetets kungörelse den 27 december 1894, som med däri den 3 juni 1897 gjorda ändringar ännu är gällande. Enligt denna författning är velocipedåkning helt och hållet förbjuden å ett mindre antal trängre eller mycket trafikerade platser samt får på en del andra dylika platser äga rum endast med långsam fart. Alla velocipeder skola vara försedda med tydligt nummer, som af polismyndigheten bestämmes, och efter mörkrets inbrott föra brinnande lykta. Den till en början starka motviljan mot numreringen synes nu hafva upphört, och stadens gator vimla af velocipedryttare af alla samhällsklasser, både män och kvinnor. Velocipeden användes också i det allmännas tjänst af breffådtömmare, telegrambud, järnvägens notisbud m. fl. samt tjänar stadsbud och expressbyråernas biträden vid uppdrags utförande och lättare transporter. Antalet i polisen registrerade velocipeder uppgick den 1 september 1897 till 10,617.

POSTVÄSENDET

AF

RAFAEL LUNDGREN.

Svenska postverket såsom en för allmänheten afsedd kommunikationsinrättning kan sägas räkna sin upprinnelse från Gustaf II Adolfs och Axel Oxenstiernas dagar.

Visserligen fanns här i riket redan förut, åtminstone från början af 1500-talet, ett slags postinrättning för fortskaffande af order och skrivelser mellan hufvudstaden och andra orter i landet. Men denna postbefordring omfattade allenast regeringens och hofvets bref, hvilka fortskaffades genom därtill för hvarje särskildt tillfälle utskickade bud, som voro berättigade att af allmogen åtnjuta fri skjuts och gästning, på sätt synes af riksdagsbeslutet 1529 och kungl. resolutionen den 24 juli 1529. Enskilda personer fingo däremot fortskaffa sina bref bäst de gitte.

År 1624 — samma år ett ordnadt postväsen kom till stånd i Danmark — utarbetades på befallning af konung Gustaf II Adolf genom Axel Oxenstiernas försorg ett förslag till anordnande af en allmän postinrättning i Sverige, men planen kom icke till utförande under konungens lifstid. Däremot lät denne under sin vistelse i Tyskland — där ett välordnadt inhemskt postväsen blomstrade sedan mer än ett århundrade tillbaka — anordna en särskild postinrättning, som ställdes under svenska kronans förvaltning. En härvid, och enkannerligen såsom fältpostmästare, använd person, Anders Wechell, blef senare, år 1635, af Axel Oxenstierna hemskickad för att påskynda inrättandet af ett ordnadt postväsen inom landet samt fick sig genom särskildt riksrådsbeslut tillerkändt ett belopp af etthundra daler silfvermynt till sitt hushålls inrättande i Stockholm. När de sålunda vidtagna förberedelserna hunnit afslutas, utfärdades af drottning Kristinas förmyndareregering den 20 februari 1636 dels en förordning »om Post-Boden», dels ock »Bestälning för Postmästaren Anders Wechell» samt »Bestälning

för Oluff Jönsson att resa omkring landet och förordna Posterne». Från sistnämnda dag är det, som svenska postverket daterar sin begynnelse.

Det var för öfrigt, efter tidens sed, tämligen stränga bestämmelser, denna förordning »om Post-Boden» innehöll. Så stadgades däri, bland annat, att på hvarje sträcka af 2 högst 3 mil skulle utses en edsvuren bonde eller postiljon, helst den som kunde läsa och skriva, hvilken skulle hafva två drängar sig till hjälp, och så snart han hörde den ankommande posten blåsa i posthornet, borde han genast annamma brefven af honom och därmed igenom natt och dag vidare fortlöpa; och skulle den fortlöpande postdrängen bestå två timmar på hvar mil att löpa, vid äfventyr, om denna tidsfrist öfvertrüddes, att straffas med afsättning och 8 dagars fängelse vid vatten och bröd. För obehörigt uppehåll å ställe invid postvägen utgjorde straffet fyra veckors fängelse vid vatten och bröd. Naturligtvis motsvarades postböndernas skyldigheter af vissa rättigheter, hvilka efter hand utvecklades till frihet från utskrifning, gästning och skjutsning samt från dagsverken. Denna institution med postbönder och posthemman har för öfrigt i sina hufvuddrag ägt bestånd inom det svenska postverket ända till utgången af 1873.

Från den gamla förordningen om »Post-Boden» är äfven att anteckna, hurusom, enligt densamma, i hvarje stad skulle utses en edsvuren person, som kunde läsa och skriva, till hvilken man kunde aflämna brefven, hvilka han skulle under ett kuvert (copert) eller knippa vidare fortskicka. Dessa postförvaltare, hvilka såsom ersättning för bestyret frikallades från kontribution och borgerlig tunga samtingo behålla de inflytande brefpenningarna,ingo särskildt aflägga ed att ej uppehålla posterna öfver en half timma.

I en senare, den 2 januari 1643, af förmyndareregeringen utfärdad »General Riksens Postordning» meddelades närmare föreskrifter, huru med posterna och postförsändelserna skulle förhållas. Ur denna postordning må framhållas bestämmelsen, att i Stockholm skulle residera en postmästare såsom chef för verket, under hvilken postförvaltarne skulle lyda i alla städer, dit postbuden skulle löpa. De bref, man önskade få befordrade från Stockholm, borde vara inlämnade i posthuset imman kl. 6 på aftonen och betalas enligt särskildt fastställd taxa.

När den ofvannämnde Anders Wechell vid postverkets inrättande ställdes i spetsen för postinrättningen, tillerkändes honom rätt att åtnjuta de vid Stockholms postkontor inflytande postpenningarna. Efter hans inom kort inträffade död öfvertogs befattningen under några år af hans änka under titel af rikspostmästarinna. Från den 1 januari 1643 finna vi en Johan Beijer i spetsen för postverket. Denne måste år 1654 lämna befattningen för riksrådet Wilhelm Taube, som af drottning Kristina utnämndes till generalrikspostmästare, jämväl med rätt att tillgodonjuta brefpenningarna vid postkontoret i Stockholm. Taube innehade, med ett par års afbrott,

ämbetet till 1661. Därefter erhöill Beijer postverket på arrende, mot åtnjutande af de postpenningar, som öfver hela riket inflöto, enligt då gällande taxor, men med skyldighet dels att underhålla generalpostkontoret och betala alla aflöningar till postförvaltarne i riket samt föreståndarne för de svenska postkontoren i Hamburg och Helsingör, äfvensom omkostnaderna för postföringen m. m., dels att till kronan årligen erlægga 14,000 daler silfvermynt. Beijer, som vid kontraktets afslutande blef postdirektör, innehade postinrättningen till 1669, då arrendet upphörde och Beijer ungefär samtidigt afled.

90. Postverkets hus vid Rödbodtorget.

Kanslikollegium, under hvars uppsikt postverket hela tiden varit ställt, tog därefter verket omedelbart under sin vård, till dess ordföranden i detta kollegium, grefve Magnus Gabriel De la Gardie, fick postverket i förläning och innehade detsamma till den 1 januari 1677. Från sistnämnda år återtog kanslikollegium postverkets styrelse. De personer, som därefter under kollegii uppsikt innehade befattningen såsom postverkets styresmän, och som benämndes till 1697 postdirektörer och sedan öfverpostdirektörer, utöfvade städse befattningen såsom statens ämbetsmän och ej såsom förläningstagare eller arrendatorer.

Kanslikollegium innehade öfverstyrelsen öfver postverket till år 1801, då detta kollegium upphörde. Sedan fördes öfverstyrelsen öfver postverket

till år 1809 af öfverpostdirektören ensam. Under åren 1809—1833 hade kanslistyrelsen öfveruppsikten öfver postverket, hvars förvaltning bibehölls i öfverpostdirektörens hand. Vid kanslistyrelsens upplösning 1833 lades postverket och dess styrelse under handels- och finansexpeditionen och lyder sedan år 1840 under finansdepartementet.

Enligt 1809 års regeringsform räknas postmedlen till de bevillningar, som riksdagen äger att åtaga sig.

Postverkets chef benämnes sedan år 1849 generalpostdirektör och utöfvar ensam beslutanderätt inom verkets centralförvaltning, generalpoststyrelsen, hvilken utom honom består af fem byråchefer såsom ledamöter, af hvilka fyra äro chefer, hvar och en för en af de byråer, trafik-, kameral-, revisions- och kanslibyråerna, som äga att handlägga till den egentliga postförvaltningen hörande ärenden, och en ledamot föredragande för ärenden rörande postsparbanken. En viktig underafdelning af revisionsbyrån utgör generalpoststyrelsens statistiska kontor, hvarest förutom de vidlyftiga poststatistiska arbetena i första hand handläggas allt som rör postverkets samtliga taxor. Under kanslibyrån lyder reklamationskontoret, som har att upptaga och handlägga anmälningar om oordningar i postbefordringen.

Såsom mellanlänkar mellan centralpostförvaltningen i Stockholm och postmästarne — den benämning som numera tillkommer samtliga postförvaltarne i landsortsstäderna (utom Göteborg och Malmö) — äro sedan 1893 års början anställda fem postinspektörer inom riket, med hvar sitt särskilda postdistrikt. Enahanda myndighet som dessa postinspektörer bekläda ock, hvar och en för sitt område, postdirektörerna i Stockholm, Göteborg och Malmö såsom chefer för de lokala postinrättningarna inom dessa trenne städer.

* * *

Med hufvudstaden till utgångspunkt underhöllos under de första åren af postinrättningens verksamhet fem särskilda hufvudposter, nämligen:

till södra orterna öfver Södertelje, Nyköping, Norrköping, Linköping — med en sidopost till Kalmar —, Jönköping och Markaryd till Helsingör och Hamburg;

till västra orterna öfver Enköping, Västerås, Köping, Arboga, Örebro, Skara och Alingsås till Göteborg;

till Dalarne öfver Sala, Hedemora och Säter till Kopparberget;

till norra orterna öfver Uppsala, Gefle, Hudiksvall, Hernösand, Sundsvall, Umeå, Piteå och Luleå till Torneå; samt

till östersjöprovinserna öfver Norrtelje till Åbo samt en del finländska, estländska och lifländska orter.

Samtliga dessa poster färdades en gång i veckan.

Snart nog utsträcktes den norra posten omkring Bottniska viken öfver Torneå till Åbo, så att Stockholm och Åbo blefvo de första svenska orter, mellan hvilka två poster gingo fram och åter i veckan. Dubbel postgång anordnades därefter 1668 mellan Stockholm och de södra orterna, 1686 å linien Stockholm—Örebro—Göteborg, 1693 å linien Stockholm—Uppsala och 1705 å linien Uppsala—Gefle. Först 1770 åvägabragtes dubbel postgång jämväl till de nordligaste städerna inom landet.

Förutom den dubbla postgången öfver Örebro till Göteborg anordnades 1810 en postgång jämväl två gånger i veckan till sistnämnda ort öfver Jönköping, hvarigenom hufvudstaden och Göteborg bereddes tillfälle till postutväxling med hvarandra fyra gånger i veckan.

Såsom häraf synes, gick det långsamt med postförbindelsernas utsträckning. Sådant var ju också helt naturligt i betraktande af de långa afstånden och de, för nyare tiders åskådningssätt, bristfälliga samfärdsmedlen. De särskilda posternas fortskaffande kunde icke heller, trots påbuden om brefvens omedelbara fortsändande ur hand i hand genom natt och dag, vid äfventyr af stränga fängelsestraff för försummelser härutinnan, äga rum med synnerlig skyndsamhet.

Till belysande af den postföringshastighet, som med äldre tiders anstalter för postbefordringen dock kunde uppnås, då högsta skyndsamhet var af nöden, må här införas en i riksarkivet förvarad postförpassning från år 1711, dock med utlämnande af postförvaltarnes, för öfrigt endast delvis förefintliga, underskrifter:

»Det beordras hermed wederbörande Påstbönder emellan Giötheborg och Stockholm, hoosföllande Paquet genom Natt och dag, samt utan den ringaste Minuts försummelse fortskynda, hvarpå Kongl. Maj:ttts och Riiksens Wällfärd beroor, emedan Fijenden wid Norska Gräntzen redan är infallen. Och det så kiert dem är att undwijka det hårda answar och Straff Kongl. M:ts Påstförordningar i dy måhl förmå och innehålla. Kongl. PåstContoiret i Giötheborg d: 13 Aug. 1711.

Affärdat från Giötheborg kl. 2 om morgonen.

Ankommen till Alingåhs Påst Contto: d: 13 Aug. kl: 11 för: middag och straxtt afgick ifrån Alingåhs ått Skara.

Ankom till Scara d: 13 Aug. kl. 7 $\frac{1}{2}$ om aftonen och strax gick.

Mariestad ankom d: 14 dito kl: 4 $\frac{3}{4}$ om mårgeonen och afgick strax igen.

Ankomb till Hofwa d: 14 dito kl: 9 $\frac{1}{4}$ om morg:n affärdat kl: 9 $\frac{1}{4}$.

Ankom till Bodarna d: 14 dito kl: 11 förmiddagen. Affärdat kl: 11 utan den Ringaste upehåll.

Ankom till Örebro d: 14 dito kl: 8 om affton igän affärdatt strax på stunden.

Ankom till Arboga d. 15 dito om morgon kl: 7 och sito (!) med hast afgick på Kiöping. Leyd häst till första Postbonde.

till Kiöping ankom d: 15 D:o kl: 9 om Morgonen och straxt uthan något uppehåld dereff:r affärdat.

Til Westerås kl: 3 $\frac{3}{4}$ E: M: och straxt affärdat d: 15 dito.

Till Enekiöping d: 15 Dito kl: 7 $\frac{3}{4}$ E. middagen affärdat straxt.

Ankom j Stockholm d. 16 Aug: kl: 9 $\frac{1}{4}$ F. M.»

Behovvet af snabbare och tätare postförbindelser gjorde sig under tidernas lopp alltmera gällande. Och för åstadkommande af snabbare postutväxling mellan viktigare, mera aflägsna platser anordnades efter hand — hufvudsakligen under 1830- och 1840-talen — vid sidan af de vanliga posterna s. k. snällposter, som befordrades med gästgifveriskjuts med en hastighet af en mil i timmen. Dylika poster inrättades, förutom mellan åtskilliga af de förnämsta städerna i landsorten, mellan å ena sidan Stockholm och å den andra dels Ystad, såsom utgångspunkt för sjöpostförbindelsen med Pommern, dels norska gränsen, dels ock enhvar af orterna Göteborg, Jönköping, Gefle och Grislehamn.

Redan under 1700-talet och än mera fram på innevarande århundrade anordnades dels genom enskildes försorg, mot åtnjutande från det allmänna af vissa förmåner eller penningeunderstöd, dels ock genom postverkets eget föranstaltande befordran medelst forvagnar — diligenser — af ej blott brefpost utan äfven resande, gods och paket, enligt särskilda taxor. Den viktigaste af detta slags förbindelser — hvilka i allmänhet icke kunde underhållas utan förlust och för den skull merendels snart nog indrogos — utgjorde den diligensbefordran, som under den del af året, då sjöfarten var hämmad, ägde rum mellan hufvudstaden och Göteborg till en början en, sedermera två gånger i veckan, och som, utsträckt till linien Göteborg—Helsingborg, fortgick till utgången af april månad år 1859.

Järnvägarnas uppkomst innebar i fråga om sättet för posternas fortskaffande, likasom i så många andra hänseenden, en hel revolution. År 1858 förordnade regeringen, att i de orter, där järnvägsförbindelse finnes att tillgå, postbefordringen borde, i den mån sådant utan olägenhet kunde ske, öfverflyttas på järnvägarna. Med tillämpning häraf anordnades hösten 1859 postbefordran å sträckan Stockholm—Göteborg på det sätt, att post fortskaffades mellan Stockholm och Arboga medelst enskild diligens, mellan Arboga och Örebro å enskildt bolag tillhörig järnväg, mellan Örebro och Töreboda med postdiligens och slutligen å statens järnväg Töreboda—Göteborg.

Denna förbindelse underhölls till en början två gånger i veckan under den tid af året, då ångbåtsfarten var inställd. Sedan påföljande vår diligensförbindelsen mellan västra stambanans slutpunkt vid Göta kanal och Örebro—Arboga-järnvägen utsträckts till daglig hela året om, samt efter sjöfartens mellan Stockholm och Arboga upphörande en postdiligens insatts att mellan sistnämnda platser underhålla förbindelsen de dagar, då annan lägenhet för postens fortskaffande ej förefanns, hade man ändtligen kommit därhän, att tillfälle fanns till daglig befordran året om af post, resande och paket mellan hufvudstaden och Göteborg.

En mera fullständig järnvägspostbefordran kom emellertid här i riket till stånd först 1863, då postkupéexpeditioner med befogenhet att

utväxla karterade poster inrättades å så väl den västra som den södra stambanan.

* * *

Utom medelst landposter har postbefordran ägt rum äfven med sjölägenhet, i de äldre tiderna likväl, hvad beträffar inrikes orter, hufvudsakligen endast till och från östersjöprovinserna, medelst postjakter, samt å linier, där något annat befordringssätt icke kunnat komma till användning.

Efter utfärdande år 1860 af en ny författning angående, bland annat, postbefordran med ångfartyg hafva sedan påföljande år för fullständig postbefordran anlitats de enskildes ångfartyg, hvilkas turer varit så anordnade, att detta befordringssätt med fördel för korrespondensen kunnat begagnas. Dock har postbefordringen med ångfartyg, i synnerhet å längre sträckor, alltmera inskränkts, sedan järnvägsnätet inom landet mer och mer fullständigt.

För att bereda tillfälle till postförsändning åt orter, som, ehuru belägna vid ångbåtslinier, ej voro försedda med postanstalter, har sedan 1869 träffats aftal med befälhafvare å enskildes ångfartyg om handhafvande af s. k. ångbåtspostexpedition, hvarigenom allmänheten beredts tillfälle att med dylika ångfartyg afsända och emottaga brefpostförsändelser. I ganska stor utsträckning hafva till särskild fördel för de talrika Stockholmsbor, hvilka tillbringa sommarmånaderna å landställen i skärgården eller vid Mälaren, sådana ångbåtspostexpeditioner blifvit anordnade å de ångfartyg, hvilka uppehålla turer mellan hufvudstaden och dess närmare eller fjärrare omgifningar.

* * *

Hvad beträffar föremålen för postbefordringen, omförmälas visserligen redan i en kungl. förordning om breftaxan den 20 januari 1643 i sådant hänseende förutom bref jämväl »alla andra småsaker». Men i synnerhet som dessa senare borde i afseende å befordringsumgälder behandlas såsom bref, torde det icke kunna sägas, att i äldre tider tillfälle förefunnits till försändning af paketpost i den bemärkelse denna benämning sedermera erhållit. Dock vill det af åtskilliga omständigheter synas, som om i de äldre tiderna posterna icke obetydligt betungats af, så att säga, extraordinär paketförsändning för enskilde, utan att någon afgift därför influtit till postkassan. En ordnad utväxling af paketpostförsändelser kom till stånd egentligen först med inrättandet af den diligenspostföring, hvarom ofvan förmäls.

Användningen af brefkort, afsedda för kortare meddelanden, började inom vårt land med år 1872. Från samma tidpunkt infördes jämväl s. k. frankokuvert.

Dessförinnan, dock först med september månads början 1864, hade beredts allmänheten förmånen att mellan orter inom landet få med brefposten

mot nedsatt afgift befordrade s. k. korsbandsförsändelser — försändelser under öppet omslag — innehållande trycksaker, varuprof och mönster, en förmån som, på grund af tidigare postaftal med främmande makter, redan långt förut beredts vid postutväxlingen mellan Sverige och vissa andra länder.

Det rekommenderande af en del med posterna befordrade bref, som i äldre författningar omförmäles, innefattade icke någon postverkets ansvarighet för innehållet af dessa försändelser, utan förpliktades hufvudsakligen därmed postförvaltarna att åt dylika bref ägna en omsorgsfullare

A. Rydin fot.

91. Centralpostkontorets afdelning för ankommande bref.

vård än som kunde komma öfriga försändelser till del. Först år 1772 — i sammanhang med föreskrift därom, att vid afsändandet af rekommenderadt bref innehållet skulle för postförvaltaren uppvisas och intyg därå af denne meddelas — bestämdes, att af postmedlen skulle till korrespondent utbetalas ersättning för hvad af innehållet i rekommenderadt bref gått förloradt.

Från början af år 1873 göres i svenska posttjänsten skillnad mellan rekommenderade brefpostförsändelser, för hvilka, i händelse af skada eller förlust, ersättningen utbetalas med högst 50 kronor per försändelse, samt assurerade postförsändelser — bref så väl som paket — hvilka mot erläggande vid afsändandet af särskild assurancesafgift enligt graderad taxa ersättas med ett det angifna värdet motsvarande belopp.

Med början af augusti 1866 infördes i den svenska inrikes posttjänsten utväxling af postanvisningar äfvensom försändelser belagda med s. k. postförskott (efterkraf).

Från den 1 juli 1892 har jämväl anordnats utväxling af telegrampostanvisningar genom de flesta postkontoren i riket.

Vid sidan af den egentliga postutväxlingen har under postverkets hägn utvecklats en rörelse, som, efter hvad längre fram skall närmare visas, i viss mening kan sägas här i landet rent af hafva öfverflyglat den egentliga posttrafiken. Vi afse upptagandet genom postverkets försorg af tidningsabonnement och expedierandet dag för dag af sålunda abonnerade tidnings-exemplar. Då denna rörelse så att säga koncentrerar sig vid postkontoret här i Stockholm, hvarest flertalet mera spridda svenska tidningar utkomma, torde densamma få anses vara af det intresse, att vi därmed må något utförligare sysselsätta oss.

Tidningar utgåfvos här i riket till en början ensamt genom postverkets försorg. Med år 1645, således under första året af drottning Kristinas egen regering, utkommo nämligen officiella posttidender i nummerföljd en gång i veckan. Axel Oxenstierna, hvilken i egenskap af svenska kansliets styresman förmodligen uppsatt eller åtminstone inspirerat den, efter hvad ofvan är omförmäldt, 1643 utfärdade och 1645 förnyade »General Riksens Postordning», torde väl utan fara för misstag sålunda kunna anses såsom svenska tidningsväsendets fader, liksom postinrättningen var dess vagga.

Dessa tidningar, i hvilka företrädesvis meddelades sådana underrättelser, som erhållits från kungl. kansliet eller rörande utländska förhållanden från de särskilda kommissionärer, hvilka å utrikes orter underhöllos och snart äfven blefvo i och för postutväxlingens ombesörjande anlitade, åtnjöto portofrihet så väl under ifrågavarande tid som äfven sedan bestyret med deras sammanskrifvande år 1685 skiljts från postverket och öfverlämnats åt särskild därtill förordnad person inom kansliet. Dock gjordes år 1692 den inskränkning häri, att från Stockholm icke mer än två eller tre tidnings-exemplaringo fortskaffas till hvart postkontor i riket.

Någon dylik förmån för befordran med posterna afgiftsfritt, eller ens mot lägre afgift än den för bref och öfriga postförsändelser gällande, tillkom ända intill år 1820 ej andra än särskildt privilegierade tidningar. Först nämnda år öfvertog postverket i någon vidsträcktare mån spridandet till landets särskilda delar af utkommande dagblad, då deras postbefordran medgafs mot en afgift af en åttendedel af brefportot, med tillgodonjutande af vanlig portomoderation. Tre år senare beslöto rikets ständer att, mot tidningarnas förseende med en särskild därtill inrättad kartasigillatastämpel, bevilja allmän portofrihet för dem utan annan förhöjning än det postförvaltare tillkommande arvodet. År 1830 utsträcktes rättigheten till afgiftsfri

postbefordran, mot stämpelafgifts erläggande, äfven till periodiska skrifter och broschyrer af högst fyra arks omfång, likväl endast för så vidt därigenom icke något uppehåll i posternas regelbundna gång förorsakades. Föreskriften, att portofri broschyr ej fick innehålla mer än fyra ark, utbyttes år 1860 mot stadgandet, att omfånget af dylik broschyr ej fick öfverstiga 1,200 kvadratdecimaltum.

För postförvaltarnes besvär utgick särskild afgift, som för Post- och Inrikes tidningar år 1808 fastställdes till 2 rdr 32 sk. banko för exemplar, till jämn fördelning mellan afsändande och mottagande postanstalter. I

A. Rydén fot.

92. Tidningsexpeditionen packrum före affärdandet af en hufvudpost.

sammanhang med postverkets öfvertagande af samtliga tidningarnas expedierande meddelades år 1820 föreskrift därom, att postförvaltarearfvodet i allmänhet borde utgå med 2 rdr banko för hvart exemplar. För tidningar, hvilka utkommo mindre ofta än en gång i veckan, liksom för månads- och kvartalsskrifter nedsattes år 1834 detta arfvode till 1 rdr banko, hvilken lindring i afgift år 1851 utsträcktes till alla de tidningar, som icke utkommo oftare än tre gånger i veckan. År 1863 fastställdes en taxa för postförvaltarearfvodets beräkande, enligt hvilken detsamma utgick med belopp växlande emellan 3 kronor och 50 öre, allt efter det antal gånger i veckan tidningarna utgäfvos, hvarförutom afgifterna vid prenumeration för kortare tid minskades i förhållande därtill.

Genom kungl. kungörelsen den 18 oktober 1872 fastställdes villkoren för tidningars och tidskrifters postbefordran från påföljande års början, hvarvid den till riksgäldskontoret ingående stämpelafgiften och postförvaltare-arfvodet utbyttes mot en postkassan tillfallande afgift, som skulle i allmänhet motsvara för tidning, som utkom mer än en gång i veckan, en femtedel af prenumerationspriset och för tidning, som utkom endast en gång i veckan eller mindre ofta, en tiondedel af samma pris, med begränsning inom vissa fastställda maximibelopp. I sammanhang härmed upphörde den portofrihet för försändelser under band, innehållande tidningar och tidskrifter, utgifna å afgångsorten, som dittills i vidsträckt mån användts för spridningen af periodiska skrifter.

För verkställande af beställningen hos utgifvarne och afsändningen till landsorten och utlandet af alla i Stockholm utkommande tidningar och tidskrifter anordnades i december 1872 inom hufvudpostkontoret i Stockholm en särskild tidningsexpedition, som jämväl har att verkställa förskrifning för abonnenter i hufvudstaden af å andra orter utkommande tidningar och tidskrifter.

Ännu fanns emellertid ej tillfälle att genom postverkets försorg verkställa abonnement å samt få sig tillställd tidning å samma ort, där den utgifvits. Först år 1891 medgafs, att prenumeration fick å tidning eller tidskrift, som utkom mindre ofta än en gång i veckan, verkställas jämväl vid postanstalt å den ort, där tidningen utgifves, hvilket medgifvande redan samma år utsträcktes till tidningar och tidskrifter, som utkomma högst en gång i veckan.

Det kommissionsbestyr, svenska postverket sålunda åtagit sig såsom en förmedlare mellan tidningarnas utgifvare och allmänheten, åsankar det-samma arbete och utgifter, hvilka, såsom icke utan fog anmärkts, näppe-ligen stå i rimligt förhållande till de jämförelsevis ringa inkomster tidningarnas postbefordran inbringar postverket, hvadan det nästan förefaller, som om tidningarna till stor del skulle befordras på den verkliga korrespondensens bekostnad. Såsom exempel på, huru stora arbetskrafter tidningsgöromålen vid hufvudpostkontoret i Stockholm taga i anspråk, kan anföras, att den till ständig tjänstgöring indelade personalen vid därvarande tidningsexpedition, tjänstemän och vaktbetjänte, består af icke mindre än ett 60-tal personer; och dock försiggår ej därstädes tidningsredovisningarnas granskning, utan verkställas denna inom afdelning af generalpoststyrelsen.

* * *

Befordringen genom postverkets försorg af lokalbref, eller bref växlade mellan personer i samma stad, köping eller landsby, har så till vida varit med den öfriga brefbefordringen olikartad, att, medan fortskaffandet i öfrigt af tillslutna bref allt ifrån verkets grundläggning uttryckligen betraktats

såsom ett regale, ett statsmonopol, har ända intill senaste tider frågan, huruvida fortskaffandet af lokalbref äfven borde häri inbegripas, hållits tämligen sväfvande och öppen. Den har emellertid fått sitt afgörande genom kungl. kungörelsen den 21 december 1888. Enligt berörda författning äger statens postverk uteslutande rätt att mot afgift besörja regelbunden befordran af förseglade eller eljest tillslutna bref äfvensom af brefkort så väl mellan in- och utrikes samt mellan inrikes orter som ock å de särskilda inrikes orter, där postverket anordnat lokalbrefbefordran.

I äldre tider ingick icke alls lokalbrefs befordran i postinrättningens verksamhet och kunde det så mycket mindre, som postverket i allmänhet icke ombesörjde kringbärandet af ankomna försändelser, utan i de flesta fall det tillhörde korrespondenterna att, med ledning af de vid postanstalterna uthängda brefkartorna, hvilka ända till medlet af vårt århundrade upptogo namn å alla de personer, till hvilka bref ankommit, själfva eller genom bud aflämta sina bref. Endast i hufvudstaden synes redan under 1600-talet blifvit infördt bruket att genom särskilda brefdragare låta till adressat, hvars bostad var känd eller uppgifven, hembära ankomna postförsändelser. I medlet af påföljande århundrade utfärdades en allmän uppmaning att å bref till personer i hufvudstaden angifva gator och hus, på det att »slika bref måtte kunna ombeställas till dem, som själfva ej äro kunnige om deras affordring».

År 1848 beslöts, att med denna brefbäring borde förenas en lokalbrefpost för hufvudstaden, så inrättad, att i allmänhet bref, hvilka före kl. 10 f. m. på söknedagarna samt sön- och helgdagar från kl. 12 till $\frac{1}{2}$ 1 middagarna, söndagarna under månaderna maj — september jämväl från kl. 9 till 10 f. m., inlämnades å postkontoret, blefvo samma dag fortställda med de brefdragare, som utdelade de ankomna posterna, hvaremot lokalbref, som ingåfvos å postkontoret efter det brefbärande affärdats, skulle till påföljande dag öfverligga.

Redan förut hade inrättande genom enskild persons försorg af brefbäring inom hufvudstaden dels vid några särskilda tillfällen af kungl. maj:t medgifvits, dels också verkligen några kortare tider anordnats. Så medgafs dels den 22 april 1774, på ansökan af en person vid namn Björkdahl, dels den 21 juli 1825, på anhållan af grosshandlaren Nils Kemner, att en postinrättning, afsedd för åstadkommande af en vigare kommunikation emellan personer i hufvudstaden, finge efter mönster af den i London varande penny-posten inrättas, utan att, så vidt känt är, de tilltänkta företagen kommo till stånd. Däremot inrättades, med vederbörligt tillstånd, på 1830-talet af öfverstelöjtnanten C. de Mottoni och kaptenen F. L. Rosenqvist af Åkershult inom hufvudstaden en bref- och paketpost, som dock snart upphörde. Sedermera anordnades af förre regementskommissarien E. M. Mallén i Stöckholm en s. k. gångpost, hvar medelst korrespondenter kunde få sina bref ordent-

ligen befordrade till postkontoret». Denna gångpost tog sin början den 7 maj 1838, och utgjorde afgiften 1 skilling banko för hvart brefs befordran från någon af malmarna till posthuset. Sedan anordnades af Mallén, efter ett 1842 gjordt, men då misslyckadt försök, från den 1 mars 1844 jämväl en bref- och paketpost för befordran af försändelser mellan personer i hufvudstaden, hvilken underhölls i samband med befordringen af försändelser till postkontoret. Mallénska gångposten upphörde helt och hållet i september 1855, hvarefter Mallén några gånger, för de förtjänster om postbefordringen inom hufvudstaden han nedlagt, tillerkändes en gratifikation af postmedlen.

En väsentlig utvidgning i den af postverket anordnade lokalbrefväxlingen föranleddes genom införandet — från den 1 juli 1855 — här i landet af frimärkessystemet för postförsändelsernas frankering och uppsättandet, i sammanhang härmed, af brefuppsamlingslådor vid allmänna platser. Brefbärarepersonalen i Stockholm ökades nu, så att lokalbrefven kunde tre gånger om dagen med särskilda brefbärare utdelas inom hufvudstaden. Sedermera, och därigenom att — med återgång till det äldre förfaringsättet — utdelningen af lokalbrefven å nyo förenats med kringbärandet af de med posterna ankomna försändelserna, hafva brefbäringsturerna utsträckts till fem om söknedagarna, men däremot inskränkts till två om sön- och helgdagar.

Ännu så sent som 1887 uppstod emellertid inom hufvudstaden en konkurent till postverket i fråga om befordringen af lokalförsändelser. Detta år beviljades aktiebolaget Stadsposten rättighet att under vissa villkor befordra bref och brefkort inom hufvudstaden. Bolagets verksamhet blef emellertid af kort varaktighet: den upphörde redan 1889 i sammanhang med tillämpning af ofvanberörda kungl. kungörelse af den 21 december 1888 med skärpta bestämmelser angående postverkets uteslutande rätt till all befordran af tillslutna bref inom riket.

Numera äger lokalbrefbäring rum genom postverkets försorg jämväl i landsortsstäderna.

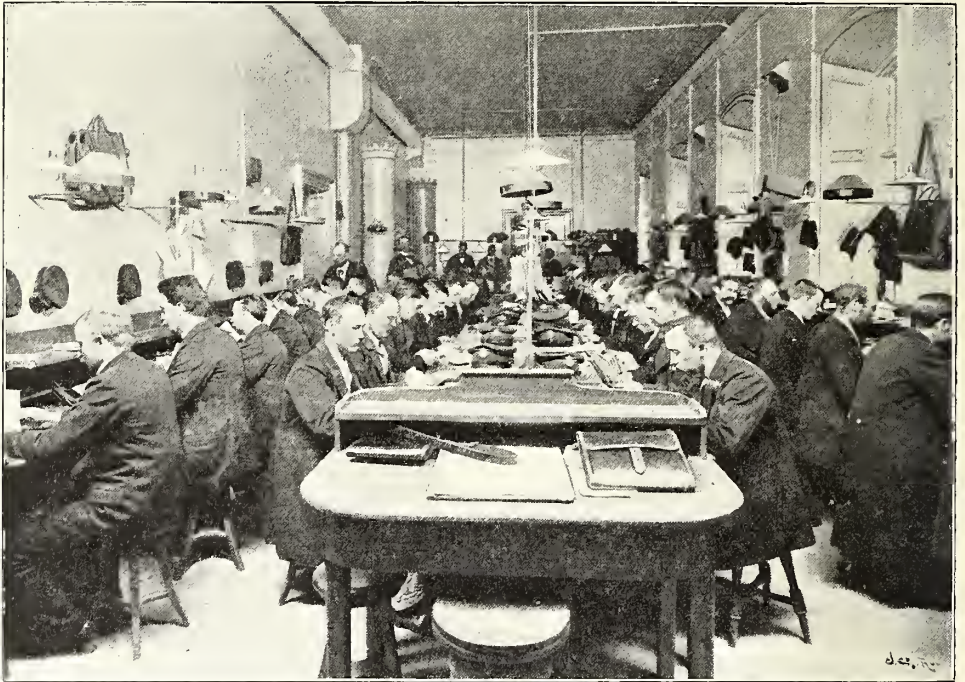
* * *

Jämte sin hufvudsakliga uppgift, att förmedla posttrafiken, har på senare tiden statens postinrättning fått sig anvisadt ett nytt och för visso ganska betydelsefullt fält för sin verksamhet, nämligen att vara uppsamlare af de små besparingarna inom riket. Sedan regering och riksdag år 1883 beslutat inrättande af en postsparbank, i hvilken besparade medel kunde af hvem som helst insättas och under statens garanti förvaltas, hafva med de flesta fasta postanstalter inom landet förenats postsparbankskontor, vid hvilka kunna verkställas insättningar och uttagningar af postsparbanksmedel, hvarförutom därstädes försäljas s. k. sparmärken à 10 öre och tillhandahållas

sparkort, afsedda för anbringande af sparmärken. Dylika postsparbankskontor utgöra i hufvudstaden centralpostkontorets och postkontorets vid Lilla Nygatan afdelningar för afgående och ankommande brefposter äfvensom samtliga filialkontoren å malmarna.

* * *

Den uppgift, vi förelagt oss, att lämna en kortfattad öfversikt af det svenska postväsendets utveckling och verksamhet, måste, enär de skildringar, hvilka skola ingå i förevarande verk, ju böra mera uteslutande omfatta hvad

A. Rydin fot.

93. Centralpostkontorets brefbärareexpedition.

som för *hufvudstaden* är kännetecknande, i det följande begränsas till en redogörelse för de institutioner, hvilka här i Stockholm förmedla utväxlingen af postförsändelser, äfvensom för den omfattning, poströrelsen inom hufvudstaden i nyare tider ägt och för närvarande äger, därvid en sidoblick på posttrafiken inom landet i dess helhet likväl icke torde behöfva vara utesluten.

Vi kunna följaktligen här icke annat än antydningvis framhålla den ofantliga betydelse för postverkets utveckling och förkofran de tid efter annan vidtagna portoreformerna innefattat. Hvilket oerhördt framsteg innebar det exempelvis icke, då genom kungl. kungörelsen den 9 mars 1855 — med aflysande af det förutvarande taxeringssystemet, enligt hvilket olika

stora befodringsafgifter skulle erläggas i förhållande till afståndet mellan vederbörande afsändnings- och adressort — i stället blef för befodran af enkelt bref mellan inländska postanstalter fastställt ett likförmigt porto, utan afseende å afståndet, af 4 skilling banko, hvilket porto 1858 utbyttes mot 12 öre för enkel portosats och från 1885 års början nedsattes till 10 öre!

Af skäl, som nyss är antydt, få vi här icke heller, så frestande det än vore, närmare inlåta oss på de förhållanden, hvilka stå i samband med Sveriges deltagande i den internationella postutväxlingen och det i sanning storartade arbete, som under de senare årtiondena rastlöst pågått för ifrågasvarande samfärdsels underlättande. En hörnsten i detta arbete utgör den, på initiativ af tyska postförvaltningen, i Bern den 9 oktober 1874 afslutade, från och med den 1 juli 1875 tillämpade traktat angående bildandet af en »Allmän Postförening» (union générale des postes), den sedermera, efter postkongressen i Paris 1878, »Världspostföreningen» (L'union postale universelle) benämnda sammanslutningen mellan olika länder till ett enda postområde för ömsesidig utväxling af postförsändelser. Blott i förbigående må påpekas denna mellanfolkliga förenings stora betydelse närmast för alla grenar af postutväxlingen, men tvifvels utan äfven såsom en länk i våra dagars sträfvanden att nedbryta de söndrande skrankorna mellan nationerna.

* * *

Stockholms postkontor förenade vid tiden för postinrättningens början med uppgiften att åt hufvudstadens och dess omnejds invånare förmedla postutväxling den mera omfattande befogenheten att öfva förestyret för postväsendet i hela riket. Därför benämndes också postkontoret i Stockholm då i allmänhet endast postkontoret eller generalpostkontoret. Dess chef, postmästaren eller — i mera högofficiell stil — generalrikspostmästaren, utöfvade i början chefskap för hela postverket. Detta förhållande ändrades dock snart. Redan i slutet af 1600-talet finna vi nämligen en särskild föreståndare anställd för postkontoret i Stockholm med benämning postdirektör; och numera intager postdirektören i Stockholm till verkets centralförvaltning — generalpoststyrelsen — enhanda ställning som de med honom likställda postdirektörerna i Göteborg och Malmö.

Postdirektören har såsom sin närmaste man anställd en postkontrollör, hvilken funktionerar såsom kassa- och frimärkesförvaltare vid Stockholms postkontor. Därjämte äro å postdirektörens expedition anställda två postexpeditörer och två extra biträden.

Hufvudpostkontoret i Stockholm — alltsedan den 16 augusti 1875 tills vidare förlagdt till posthuset vid Rödbodtorget — är fördeladt i följande fem afdelningar, hvar och en med en kontrollör såsom föreståndare:

afdelningen för afgående brefposter med 19 postexpeditörer och 24 biträden;

afdelningen för ankommande brefposter med 12 postexpeditörer och 17 biträden;

paketexpeditionen med 3 postexpeditörer och 4 biträden;

brefbärareexpeditionen med 2 postexpeditörer och 5 biträden; samt

tidningsexpeditionen med 8 postexpeditörer och 16 biträden.

Det i posthuset vid Lilla Nygatan — där hufvudpostkontoret sedan långt tillbaka ända till nyss nämnda tidpunkt var förlagdt — numera inrymda filialkontoret för Staden inom broarna är fördeladt i följande tre afdelningar, hvar och en likaledes med en kontrollör såsom föreståndare, nämligen

afdelningen för afgående brefposter med 11 postexpeditörer och 11 biträden;

afdelningen för ankommande brefposter (jämväl brefbärareexpedition) med 5 postexpeditörer och 6 biträden; samt

paketexpeditionen med 1 postexpeditör och 2 biträden.

Vid centralbangården finnes anordnad en särskild post- och tullafdelning, med en kammarskrifvare vid tullverket såsom föreståndare och två biträdande expedienter. Från denna post- och tullafdelning utlämnas till vederbörande adressater från utlandet ankomna paketpostförsändelser.

Redan innan centralpostkontoret förlagts till sin nuvarande plats vid början af Norrmalm, gjorde den växande posttrafiken det nödvändigt att inom denna stadsdel inrätta ett filialpostkontor, som år 1869 öppnades vid Hötorget. Likaledes inrättades å Södermalm, vid Götgatan, år 1872 ett filialpostkontor och längre fram, år 1884, ett dylikt å Östermalm, vid Karlavägen. Dessutom hafva inom hufvudstaden öppnats filialpostkontor i förening med telegrafanstalt år 1873 vid Riddaregatan, år 1874 å Kungsholmen, vid Handtverkaregatan, samt år 1888 vid Karlbergsvägen. Den med sistnämnda filialpostkontor förenade telegrafanstalten indrogs med september månads utgång 1895, i sammanhang hvarmed vid samma postkontor anordnades telegraminlämning.

Vid hvart och ett af filialpostkontoren vid Hötorget, å Södermalm och vid Karlavägen finnas för närvarande anställda en kontrollör såsom föreståndare och två postexpeditörer samt dessutom vid hvartdera af de två förstnämnda kontoren tre och vid det sistnämnda fyra biträden. Vid hvartdera af de förenade post- och telegrafanstalterna vid Riddaregatan och å Kungsholmen tjänstgör en föreståndare och ett post- och telegrafbiträde samt dessutom vid den förra ytterligare en postexpeditör och två postbiträden och vid den senare ett dylikt biträde. Vid filialpostkontoret vid Karlbergsvägen tjänstgör en postexpeditör såsom föreståndare och ett biträde.

Af den vid postkontorsafdelningarna och filialpostkontoren fast anställda personalen utgöras icke mindre än 37 af kvinnliga expedienter, af hvilka 3 innehafva förordnande å ordinarie befattning, nämligen såsom post-expeditörer, och de öfriga tillhöra extra biträdes-graden. Erfarenheten har ådagalagt, att dessa kvinnliga postfunktionärer, i synnerhet då de användas för bestridandet af göromålen vid kontorsdisken, där allmänheten omedelbart betjünas, äfvensom vissa bokföringsgöromål, i allmänhet kunna i afseende å drift och skicklighet upptaga täflan med de manliga expedienterna. Vid längre och mera ansträngande tjänstgöring äga de dock, helt naturligt, icke samma uthållighet som dessa senare. Särskildt förefinnes det en hel del postgöromål, som alldeles icke ägna sig för den kvinnliga personalen, såsom de afgående posternas förpackning, de ankommande posternas revidering m. m.

Vid samtliga underafdelningarna af Stockholms postkontor finnas för närvarande anställda 60 ordinarie och 30 extra postvaktbetjünte för verkställande af uppässning, brefstämpling, posttransporter samt sortering af tidningar m. m. Härtill kommer, på sätt nedan skall närmare omförmälas, den för brefbäring och breflådtömning använda personal.

S. k. brefsamlingsställen, med befogenhet att till postbefordran emottaga vanliga och rekommenderade bref, brefkort och korsbandsförsändelser äfvensom — med vissa inskränkningar — paket, assurerade postförsändelser och postanvisningar, hafva på de allra sista åren inom hufvudstaden inrättats i husen n:r 16 vid Djurgårdsslätten, n:r 75 A vid Hornsgatan, n:r 25 E vid Folkungagatan, n:r 18 vid Tegnégatan, n:r 38 vid Fleminggatan och n:r 5 vid Banérgatan. Dessa brefsamlingsställen, hvilka närmast motsvara de numera snart sagdt öfverallt på landsbygden inrättade poststationerna, om ock de förra till skillnad från de senare icke äga att jämväl gå allmänheten tillhanda med ankomna postförsändelsers utlämnande, förestås af innehafvare i nämnda hus af öppna handelslägenheter eller tidningskontor. Afsedt är att, i mån af behof, inrätta ytterligare sådana brefsamlingsställen inom Stockholm.

I hufvudstaden försiggår utbyte af postförsändelser mellan allmänheten och postverket — oafsedt den mindre omfattande korrespondens, som genom berörda brefsamlingsställen förmedlas — i regel på väsentligen olika sätt, allt eftersom fråga är om den högre affärsvärldens samt de offentliga verkens och inrättningarnas korrespondens, eller det gäller privatkorrespondensen och den mindre handelskorrespondensen.

Hvad nämligen beträffar korrespondens af det förra slaget, faller sig alltjämt för vederbörande lägligast att för utfäende af ankommen eller inlämnande af afgående post direkt anlita centralpostkontoret eller postkontoret vid Lilla Nygatan eller ock, i förekommande fall, öfriga filialpostkontor. Härvid komma i ganska stor utsträckning till användning s. k. postböcker

eller kontraböcker, i hvilka belöpande afgifter för de till postbefordran inlämnade försändelserna antecknas, för att vid kvartalsskiftena likvideras.

Men för den stora allmänheten erfordras i regel icke, vare sig för postförsändelsernas utbekommande eller — då icke fråga är om värdeförsändelser — för deras aflämnande till postbefordran, några besök å postkontorslokalerna.

Flera gånger om dagen utdelas nämligen genom brefbärare inom alla stadens delar ankomna brefpostförsändelser; och för att få sina för befordran afsedda bref i postverkets händer behöfver man blott, så vida de icke innehålla penningar eller penningars värde, nedlägga dem i närmaste breflåda.

Då det alltså är brefbärarne och breflådorna, som utgöra de viktigaste förmedlingslänkarna, om uttrycket tillåtes, mellan den stora korresponderande allmänheten och postverket, skola vi ägna någon uppmärksamhet åt, huru brefutdelningen och breflådtömningen inom hufvudstaden äro ordnade.

I Stockholm verkställes brefbäring i fem omgångar — turer — hvarje söcknedag samt sön- och helgdagar i två omgångar. Brefkringbäringen försiggår från fyra postanstalter, nämligen centralpostkontoret samt filialpostkontoren vid Lilla Nygatan, vid Götgatan och vid Karlavägen. Dessa postanstalters brefbäringsområden äro indelade uti olika antal distrikt, nämligen centralpostkontorets område i 19 distrikt, filialkontorets vid Lilla Nygatan i 3, filialkontorets vid Götgatan i 7 och filialkontorets vid Karlavägen i 8 distrikt. Således utgöra brefbäringsdistrikten inom hufvudstaden tillsammans 37.

Den för brefkringbäring indelade vaktbetjäntpersonalen utgör för närvarande 241 man, hvaraf 28 för utdelning af tidningar. Vid tillfällen, då postförsändelser tillströmma i större mängd, än att den ordinarie personalen skulle inom behörig tid medhinna deras distribuering, inkallas till biträdande tjänstgöring nödigt antal reservvaktbetjante.

Under vanliga förhållanden utbär en brefbärare omkring 250 försändelser om dagen, somliga brefbärare tvifvels utan vida mer, andra åter mindre, allt eftersom tjänstgöringen bestrides inom de rikare eller de fattigare stadsdelarna. Om söcknedagarna utbäras vanligen försändelser kl. 8,30 f. m. af tre brefbärare i hvarje distrikt samt $\frac{1}{2}$ timme senare rekommenderade och assurerade bref äfvensom postanvisningsbelopp af en brefbärare i hvarje distrikt. Detta är första brefbäringsturen för dagen. Kl. 9,30 f. m. samt kl. 12,30, 3,30 och 6 e. m. verkställas öfriga dagturerna på det sätt, att inom hvarje distrikt utgå två brefbärare, af hvilka den ena kringbär vanlig orekommenderad post och den andra öfriga slag af försändelser. Dessutom utbäras två dagar i veckan lokala veckotidningar af särskilda brefbärare.

Brefbärarnes tjänstgöring är så ordnad, att på hvarje brefbärare komma två brefbäringsturer per dag. Till hvarje tur åtgå omkring 3 timmar. Då

härtill lägges den tid, ungefärligen en timme, som åtgår till försändelsernas ordnande å postanstalten före hvarje brefbäringsturs vidtagande, så framgår, att brefbärarnes i Stockholm tjänstetid om söcknedagarna utgör omkring åtta timmar om dagen.

Expressförsändelser utsändas med särskilda bud per velociped. För utkörning och distribuering af paketpostförsändelser anlitas biträde af Stockholms expressbyrå och dess personal, enligt särskildt aftal.

Med afseende å breflådtömningen är Stockholm indeladt i 12 distrikt, och är till denna tjänstgöring indelad en vaktbetjäntpersonal af 24 man.

A. Rydén fot.

94. Breflådtömmare på posthusets gård.

Nu mera har för detta bestyrs fullgörande det nyaste forskaffningsmedlet, velocipeden, kommit till vidsträckt användning. Endast mera undantagsvis verkställes i Stockholm breflådtömning med gående bud eller med begagnande af häst och åkdon. För ändamålet hafva anskaffats 9 velocipeder. En vaktbetjänt medhinner per velociped tömning af i medeltal 17 breflådor under $\frac{3}{4}$ timmes bortavaro från postanstalten.

De utställda breflådornas antal utgör 178, förutom 10 breflådor i stadens närmaste omgifningar, hvilka senare lådor tömmas af brefbärare i sammanhang med fullgörandet af vissa brefutdelningsturer.

Största delen af breflådorna i hufvudstaden tömmas 8 gånger om söcknedagarna och 5 gånger sön- och helgdagar. De ytterst i distrikten

befintliga svarta breflådorna (s. k. tull-lådorna) tömmas dock allenast 4 gånger dagligen så väl söckne- som sön- och helgdagar. Dessutom tömmas en del lådor, till färgen röda, vid en särskild tur på eftermiddagen, och de bland därur upphämtade försändelser, hvilka böra vinna befordran till södra orterna, aflämnas direkt till vederbörande postförande bantåg. Första breflådtömningen hvarje dag begynner kl. 5 f. m. och den sista kl. 7,³⁰ e. m.

Förutom breflådorna äro inom hufvudstaden å lämpliga platser uppsatta tillsammans 13 större, för upptagande endast af korsbandsförsändelser afsedda lådor, till färgen blåa, hvilkas tömning äger rum i sammanhang med de till färgen svarta, vanliga breflådornas tömning.

Alla inom Stockholm uppsatta breflådor jämte de tillhörande väskorna äro numera så konstruerade, att lådtömmaren icke utan yttre våld eller uppdyrkande af väskan kan åtkomma de i lådorna inlagda, i väskorna sedermera upptagna försändelserna, utan dessa blifva tillgängliga först sedan väskorna, efter återkomsten till postanstalten, i vederbörande tjänstemans närvaro upplästs.

* * *

I fråga om platsen för det posthus, hvarom talas i handlingar från tiden för postverkets inrättande, och hvarest det gamla »generalpostkontoret» varit inrymdt, se vi oss icke i tillfälle att meddela några bestämda uppgifter.

Tillgängliga anteckningar förmåla endast, att, inman staten förvärfvade eget hus för postverket, förhyrdes för verkets räkning än Fredenstiernska huset i Storkyrkobrinken eller det bredvid varande huset, n:r 3 Storkyrkobrinken, hvilket benämnes Kronan och, måhända till åminnelse däraf, ännu har en krona öfver porten, än lokaler i öfverpostdirektören Schmedeman och Frölichska ätten tillhöriga hus, som lågo bredvid hvarandra vid Stora Nygatan. Äfven skall postverket varit inrymdt i Flemings hus i Skolstugugatan, nu benämnd Stora Gråmunkegränd.

Sedermera uppläts för poststyrelsen och Stockholms postkontor huset n:r 6 vid Lilla Nygatan, hvilket 1720 inköptes af kronan för 15,000 daler silfvermynt från landshöfdingen i Södermanland Per Francs arfvingar, och hvarest numera filialpostkontorets i staden inom broarna olika afdelningar, poststyrelsens persedel- och frimärkesförråd samt frimärkestryckeriet äfvensom postsparbanksbyrån hafva sina lokaler. År 1792 började staten det nästgränsande, med posthuset sammanhängande huset, hvilket tillhörde en lagman Grönhagen och i äldre handlingar kallas det Parmentska och sedan Paschens hus. Posthuset i fråga undergick åren 1822—29 en fullständig ombyggnad, hvarför kostnaderna uppgingo till 70,000 riksdaler bankö, erhöi år 1838 en påbyggnad och underkastades, till en kostnad af 21,300 riksdaler

riksmynt, under åren 1863—64 en större reparation, i förening med en af omständigheterna påkallad förändrad inredning. Egendomen intager hela kvarteret Penelope och begränsas af Lilla Nygatan, Kåkbrinken, Munkbrogatan och Yxsmedsgränden.

För uppförande af ett nytt posthus inköptes år 1870 från Stockholms stads fattigvårdsnämnd för en köpeskilling af 80,000 kronor det vid Rödbodtorget belägna kvarteret Sjöraen, som af staden 1749 inköpts till fattighus å Normalm samt vid öfvertagandet af postverket inrymde ett dylikt hus, hvilket nedrefs för att lämna plats åt posthusbyggnaden. Å den tomt, som begränsas af Jakobsgatan, Klara södra kyrkogata, Karduansmakaregatan och Klara västra kyrkogata, byggdes sedan under åren 1871—74 det s. k. nya posthuset, hvilket kostade tillika med tomtplatsen 422,125 kronor. Ritningarna till huset uppgjordes af professor Alb. Törnqvist.

I detta posthus finnas i bottenvåningen inrymda Stockholms centralpostkontors afdelningar för afgående och ankommande brefpost, brefbärare-expeditionen och en mindre del af den vidtomfattande tidningsexpeditionen. Våningen en trappa upp inrymmer lokaler för återstoden af tidningsexpeditionen och för postdirektörens i Stockholm expedition. Där hafva också generalpoststyrelsens kameralbyrå och reklamationskontoret sina lokaler. I våningen två trappor upp finnas generalpostdirektörens ämbetsrum, generalpoststyrelsens sessionsrum, dess kansli-, trafik- och revisionsbyråer med det statistiska kontoret.

För centralpostkontorets paketexpedition, som till för några år sedan jämväl var inrymd i posthuset vid Rödbodtorget, är numera förhyrd lokal i bottenvåningen af Akademiens för de fria konsterna nya hus vid samma borg. För de särskilda filialpostkontoren å malmarna förhyras likaledes lokaler.

Enligt innevarande år fattade beslut, hafva aftal träffats om inköp för postverkets räkning af samtliga egendomar inom det af Vasa-, Mäster Samuels- och Bryggaregatorna samt Klara norra kyrkogata begränsade kvarteret Riddaren, med undantag dock af en egendom, som kommer att jämväl till förmån för postverket exproprieras. Kostnaderna för förvärfvandets af dessa egendomar äro beräknade att uppgå till $1\frac{1}{2}$ millioner kr. Å ifrågavarande plats kommer inom de närmaste åren att uppföras en monumental posthusbyggnad, afsedd att bereda den för närvarande ytterst trångboddade centralpostförvaltningen och det än mera hopträngda hufvudpostkontoret i Stockholm tillräckligt utrymme i tidsenliga lokaler. Byggnads-kostnaden är beräknad till $1\frac{1}{4}$ millioner kronor.

* * *

För det svenska postverket och särskildt postväsendet här i hufvudstaden har den icke minst i afseende å näringslivets uppblomstring och

kommunikationsinrättningarnas väsentligen däraf betingade förkofran så lyckosamma tid, som utgjort vår nuvarande konungs regering, kännetecknats af en verkliga storartad utveckling. För att, i den mån utrymmet här medgifver, belysa detta sakförhållande tillåta vi oss härefter bifoga en med ledning af postverkets årsberättelser upprättad statistisk tabell för perioden 1872—1896.

Poströrelsen i Sverige under perioden 1872—1896.

År	Beräknadt antal till postbefordran aflämnade försändelser för hela året.		Beräknadt antal till postbefordran aflämnade försändelser per dag.		Medeltal försändelser på hvar invånare beräknadt för hela året.	
	Stockholm.	Hela riket.	Stockholm.	Hela riket.	Stockholm.	Hela riket.
1872	2,818,162	15,890,977	7,700	43,418	20	4
1873	2,914,105	16,711,100	7,984	45,784	20	4
1874	3,118,507	18,243,826	8,544	49,983	21	4
1875	3,298,114	26,796,416	9,036	73,415	22	6
1876	4,741,183	29,759,459	12,954	81,310	31	7
1877	5,597,555	34,492,900	15,336	94,501	35	8
1878	6,720,996	36,723,329	18,414	100,612	41	8
1879	6,483,923	35,401,858	17,764	96,991	38	8
1880	18,468,431	58,394,275	50,460	159,547	106	13
1881	22,788,416	64,576,004	62,434	176,921	135	14
1882	22,084,180	69,188,276	60,505	189,557	125	15
1883	23,215,943	73,605,766	63,605	201,660	125	16
1884	24,471,372	79,662,406	66,862	217,657	126	17
1885	26,889,622	88,500,407	73,670	242,467	125	19
1886	29,656,378	93,148,520	81,250	255,201	133	20
1887	30,485,456	95,440,706	83,522	261,481	134	20
1888	33,839,575	103,199,401	92,458	281,966	144	22
1889	36,344,845	107,019,666	99,575	293,205	149	22
1890	40,640,898	118,682,575	111,345	325,158	162	25
1891	41,531,842	125,550,347	113,786	343,974	166	26
1892	41,828,319	128,995,828	114,285	352,447	166	27
1893	44,833,742	136,408,698	122,832	373,722	174	28
1894	46,126,195	144,623,470	126,373	396,229	174	30
1895	46,642,651	155,875,845	127,788	427,057	174	32
1896	51,927,230	170,224,829	142,266	466,369	186	34

Vid skärskådande af denna tabell bör emellertid tagas särskild hänsyn till ett förhållande, som i viss mån förrycker resultatet af de poststatistiska beräkningarna, nämligen att i postförsändelsemas antal blifvit, dock först från och med 1876, medräknade jämväl postabonnerade tidningar, hvilka, på grund af det statistiska materialets anordning, måst för hvart och ett af åren 1876—1879 beräknas efter antalet »paket», i hvilka tidningarna

vid expedierandet inlagts, så att hvarje dylikt paket räknats såsom *en* försändelse, men däremot för hvar och ett af åren 1880—1896 beräknats efter antalet nummerexemplar.

Och det är i själfva verket med rent af öfverväldigande antal dessa nummerexemplar af de genom postverket abonnerade tidningarna ingå i de poststatistiska siffrorna, i all synnerhet hvad beträffar Stockholm. Till och med för riket i dess helhet hafva detta slags postförsändelser från och med 1889 i poststatistiken öfverflyglat den förut omfångsrikaste kategorien, »vanliga bref», hvilket förhållande, i förbigående anmärkt, synes antyda, att det ifriga tidningsläsandet inkräktat på den tid, som kan anslås till brefskrifning. Antalet till postbefordran inlämnade nummerexemplar af postabonnerade tidningar utgjorde 1896 för hela riket 87,606,896 eller nära $51\frac{1}{2}$ procent af hela antalet försändelser. För Stockholms stad ensamt uppgingo tidningsexemplaren samma år till ej mindre än 38,053,808, motsvarande den rent af läpnadsväckande siffran af mer än 73 procent af alla försändelser.

För riktigt bedömande af de här meddelade poststatistiska siffrorna måste ytterligare tagas i betraktande, huru det tillgår vid de statistiska primäruppgifternas insamlande. Enär det nämligen för postpersonalen skulle taga för mycken tid från de öfriga göromålen att ständigt räkna de vanliga, ej registrerade postförsändelser — bref, brefkort, korsbandsförsändelser, abonnerade tidningar — som dagligen inströmma till postanstalterna, upprättas de ifrågasvarande uppgifterna för dessa slags försändelser på det sätt, att räkning äger rum allenast under loppet af en bestämd statistisk period, i regeln på hösten hvarje år, hvarefter det sålunda erhållna resultatet lägges till grund för beräklandet af en totalsumma för hela året. Denna af förhållandena betingade metod medför emellertid den olägenhet, att de erhållna slutresultaten måste betecknas såsom endast approximativa, helst i den sålunda uppgjorda statistiken ju icke kunnat tagas med i beräkning, om och när en extraordinär tillströmning af försändelser ägt rum.

Och en dylik tillströmning af, hvad hufvudstaden särskildt beträffar, mycket afsevärd omfattning äger i själfva verket rum vid jul- och nyårstiden. I all synnerhet är det sedvänjan att utsända s. k. nyårskort, som vid hvarje årsskifte medför en högst betydlig tillfällig ökning af posttrafiken.

Det är vanskligt att i detta hänseende söka åstadkomma några exakta sifferuppgifter. Dock har i fråga om den utdelning af nyårsförsändelser, som i Stockholm genom brefbärare äger rum, anställts en beräkning, som torde komma verkliga förhållandet nära. Under normala förhållanden kringbäras af Stockholms brefbärare omkring 50,000 försändelser dagligen. Man har på goda grunder beräknat, att den utbäring af brefpostförsändelser inom hufvudstaden, som vid senaste årsskifte ägde rum, nämligen den 31 december 1896 samt den 1 och 2 januari innevarande år, och för hvars verk-

ställande måste anlitas ej blott tillgängliga reservbetjante, utan ock särskildt tillkallad kontigent, inemot 100 man, af härvarande garnison, omfattade omkring 450,000 försändelser för *hvar och en* af de nämnda tre dagarna, eller sålunda nio gånger så mycket som under vanliga förhållanden.

Detta utbyte af nyårsönsknningar genom postverket är emellertid för ingen del något för Stockholm eller ens Sverige särskildt egendomligt. Fastmer synes bruket numera vara utbredd inom hela den civiliserade världen, att döma af den vackra sed, som antagits af de i Världspostföreningen deltagande ländernas postförvaltningar och förnämsta postanstalter: att vid hvarje årsskifte förmedelst särskilda nyårskort gifva uttryck åt den förbrödningstanke, som Världspostföreningen innebär.

XL.

TELEGRAF

AF

KNUT ERICSSON.

För hundra år sedan, eller närmare bestämdt 1794, ägde den första telegraferingen rum från Stockholm. Detta var visserligen ej genom nutidens elektriska trådar, som kunna befordra ända till hundratals ord i minuten, utan det gällde ett försök med den af presidenten Edelerantz konstruerade optiska telegrafan, och linien sträckte sig ej längre än till Drottningholm. Men försöket utföll till sådan belåtenhet, att telegraflinier kort därpå anordnades till Vaxholms och Fredriksborgs fästningar samt ett par år efteråt till Grisslehamn och öfver Ålands haf till Ekerö. Under kriget 1808—1809 byggdes från Stockholm ytterligare telegraflinier till Gefle samt till Sandhamn och Landsort.

Den i Sverige begagnade optiska telegrafan har för oss särskildt intresse, då den är uppfunnen i Stockholm och här för första gången kom i praktiskt bruk. Att den äfven hade ett, på sin tid, högt värde framgår däraf, att densamma, i konkurrensen med Chappes telegraf, erhöll användning i England, där man dock till en början gjorde några mindre lyckade förändringar, men sedan fullkomligt öfvergick till Edelerantz' konstruktion.

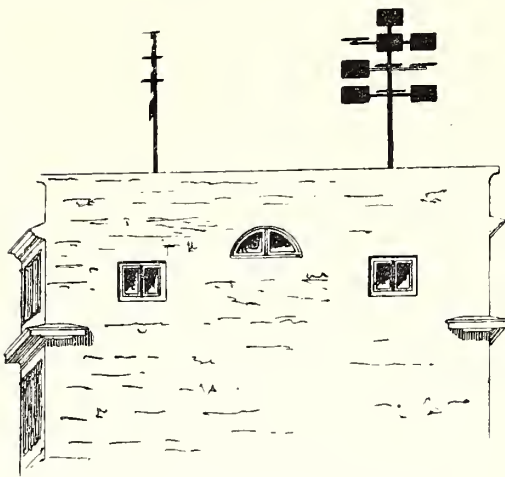
Signalapparaten består af 10 luckor, af hvilka 9 voro ordnade i 3 rader med 3 luckor i hvarje och den 10:e placerad öfver dem. Hvarje lucka kunde genom manövrering från det under signalapparaten varande observations- och telegraferingsrummet vridas så, att den blef synlig för närliggande stationer. Naturligtvis måste man alltid hafva fri utsikt stationerna emellan, men då kunde dessa förläggas på ett afstånd af ända till 2 à 3 mil från hvarandra. Nödiga kikare ingingo gifvetvis i utrustningen. Genom luckornas vridning markerades siffertal, som hänvisade till viss sida och rad i en uppjord signalebok. På så sätt kunde man genom 2 siffersignaler utmärka hvilken som helst af signalebokens stafvelser, ord eller hela meningar, och

där dessa ej räckte till, kunde äfven bokstäfverna signaleras och sålunda orden sammanstafvas. Siffertalen bildades af de 9 luckorna på det sätt, att hvarje lucka i öfversta raden betydde 1, i andra raden 2 och i tredje raden 4. Genom neraddering kunde man då erhålla alla tal med 3 eller färre siffror, en siffra för hvarje vertikal rad, hvare ej högre siffra än 7 ingick. Den i fig. 95 synliga signalapparaten markerar sålunda talet 615. Genom den tionde luckan kunde antalet signaler fördubblas.

Ett stycke ur signalboken är återgifvet i fig. 96.

Det första skedet af telegrafens användning i vårt land blef emellertid ej af lång varaktighet.

Efter krigets slut kommo telegraferna, som i första hand användts för militära ändamål, helt och hållet ur bruk. Personalen afskedades, och an-

95. Optiska telegrafen i Stockholm.

läggningarna underhöllos ej. Tydligt hade den stora allmänheten ej ännu hunnit uppfatta fördelen af telegrafinrättningarna, men därjämte hade äfven de optiska telegraferna väsentliga olägenheter, bland hvilka den ingalunda minsta var, att desamma ej kunde användas om natten och att äfven ofta under dagens lopp mulen eller disig luft hindrade signaleringen. Då därtill kom, att telegraferingen äfven under normala förhållanden ej kunde äga någon större hastighet, var det natur-

ligtvis rätt vanskligt att få meddelanden snabbt befordrade.

Ännu en gång skulle dock den optiska telegrafen komma till användning hos oss, för att nu utan afbrott tjänstgöra tills den aflöstes af den elektriska. På befallning (1836) af Karl XIV Johan återuppbyggdes en del af de optiska telegraflinierna och bland dem linierna i Stockholms skärgård, så att telegrafering åter kunde äga rum från hufvudstaden till Dalarö, Landsort, Sandhamn, Vaxholm och Furusund. Som exempel på huru de optiska signalstationerna placerades, kan omnämnas, att för linien mellan Stockholm och Furusund utgjordes stationerna af Kummelnäs, Vaxholm, Marsätra, Siarö och Yxlö; från Furusund signalerades till Tjockö och därifrån till Arholma fyr och Söderarms fyr.

Afsikten var att alltmere utveckla den optiska telegrafsamfärdseln, och man hade till och med utsett stationspunkter för en linie till Göteborg. Denna hann emellertid ej blifva utförd, innan den elektriska telegrafens började få praktisk användbarhet.

Optiska telegrafstationen i Stockholm var anordnad i egendomen nr 6 Fiskargränd på höjden af Mosebacke, hvilken egendom blifvit donerad af direktör G. Bång. Å taket voro anbragta två signalapparater, den ena afsedd för korrespondensen söder ut å Dalarölinien, som sedan grenade sig till Landsort och Sandhamn, och den andra för telegrafering åt Vaxholm och Furusund.

Förvaltningen af det reorganiserade optiska telegrafväsendet ställdes,

230 Fuska intet!	330 Om storm ej hindrar	001
231 Rapporten gick bra nog	331 Storm hindrar min ankomst	
232 Gick mycket bra, berömmes	332 Min resa är uppskjuten	
233 Gick för långsamt	333 <i>Skilts med Posten</i>	
234 Rapporten gick illa	334 Behöfver ej inställa sig vid:	
235 Bortblandad på vägen	335 Hur går det för?	
236 Rapporten bra uppsatt	336 Hur ser ni nu till?	
237 Rapporten illa uppsatt	337 Telegrafen har blifvit besökt af:	
240 Las tabellerna bättre	340 Sjuk	
241 Las tecknen bättre	341 Sjuk behöfver aflösas	
242 Repetera fortare	342 Behöfver ni hjälp?	
243 Passa upp bättre	343	
244 Varnas för försummelse	344 Det måste skickas en annan	
245 Straff-Exercice	345 Stryk ut det som står vid	
246 Arresteras i eget rum	346 Sätt i stället	
247 Arresteras i egen Telegraf	347 Emottagit hvad vi Requirerat	
250 Arresteras i Telegrafens vid	350 Emottagit Bref från	001
251 Har att förvänta straff	351 Ordres från:	
252 Vi se ej bra till:	352 Följande är hemligt:	
253 Hur är det fatt?	353 Aflemnas utan deschiffriering till:	
254 Haf Telegrafens i ordning	354 Rapporten betalt	
255 Om en half timme	355 <i>Rapporten ej betalt</i> <i>Telegrafens nyordning för icke betald</i>	
256 Om en timme	356 Är Rapporten betalt?	
257 Vänta lite	357 Huru många Rapporter är betalda?	
260 Tala sanning vid ansvar	360 Äro inkommande fartyg synlige?	
261 Fortsätt den afbrutna skrifvelsen	361 Huru många fartyg äro på redde?	
262 Telegrafens åter i ordning	362 Huru många fartyg komne sedan	
263 Vi fortsätta den afbrutna skrifvelsen	363 När kan nyssnämnde vara vid?	
264 <i>Spårer i Torsoje quæran</i>	364	
265 <i>Stalder</i>	365 Hvem tog orätt tecken?	
266 Släpp ner teckn. fortare då vi svarat	366 Hvem står i Tuben härät?	
267 Tala, vi se, kunna ej repetera	367 Hvem står i Tuben åt andra hållet?	
270 Tag emot rapporten och afskicka med telegraf så snart ni kan.	370 Inkommande fartyg synliga:	001
271 Skall resa med följande rapport till:	371 Inkomne fartyg:	
272 Skall efterkommas	372 Utgångne fartyg:	
273 Svare snart	373 Komne från Stockholm:	
274 Vänta på svar	374 Till sjös gångne:	
275 Skall besvaras så fort ske kan	375 Qvarliggande fartyg:	
276 Skall i afskrift fortskaffas till	376	
277 aflemnas till:	377 Telegraferingen upphör i år.	

001

001

96. Stycke ur signalboken för den optiska telegrafens.

liksom förut, på militärisk fot. Efter den elektriska telegrafens framträdande öfverflyttades dock, sedan denna institution fått någon stadga, hela telegraf-administrationen å den i samband därmed bildade Telegrafstyrelsen, som till förste chef erhöill dåvarande styresmannen för den optiska telegrafens, generallöjtnanten C. Akrell, hvilken jämte öfverstelöjtnanten J. F. von Heland och majoren A. L. Fahnehjelm inlagt största förtjänsten om den elektriska telegrafens införande i Sverige.

Sedan elektriska ledningar börjat anläggas, ersattes de optiska linierna så småningom med elektriska, och 1866, då telegraftråden framdragits till

de sista signalstationerna å från Stockholm utgående linier, Vaxholm och Furusund, kunde den optiska telegrafstationen i Stockholm indragas. Till Dalarö hade nämligen elektrisk ledning redan förut, 1858, anordnats.

Efter indragningen af den optiska stationen har egendomen vid Fiskargränd varit använd till bostäder, till lokal för telegrafverkets undervisningsanstalt m. m., tills den numera, efter tillbyggnad åt Svartens gata, inrymmer verkets mekaniska verkstad och hufvudförråd.

* * *

Den 1 februari 1853 är regeringens beslut om anläggningen af den första elektriska telegraflinien i Sverige dateradt, och den 1 augusti samma år var denna ledning, mellan Stockholm och Uppsala, en verklighet. Härmed hade en helt ny period af telegrafsamfärdseln tagit sin början, och allmänheten, som under de första tre månaderna fick afgiftsfritt begagna det nya kommunikationsmedlet, lärde sig äfven snart inse dettas värde. Följande år utsträcktes ledningarna öfver Västerås, Örebro och Venersborg till Göteborg och Malmö, hvarjämte äfven Grisslehamn, i anledning af kriget mellan Ryssland och västmakterna, förbands med hufvudstaden. 1855 fick Stockholm genom den s. k. östra linien med stationer i Södertelje, Nyköping, Norrköping, Linköping, Västervik och öfriga städer utefter östra samt södra kusten en ny förbindelseled med Malmö, hvarjämte norra linien samma år utsträcktes till Gefle. 1857 hade denna linie nått Haparanda.

Huru utvecklingen af telegrafnätet sedan steg för steg fortgått, är här ej platsen att relatera, men det må dock nämnas, att efter några få år voro de flesta af rikets städer intagna i telegrafnätet. Sedermera har äfven en hel del andra orter erhållit telegrafförbindelse, och vid 1896 års utgång uppgick antalet af statstelegrafens stationer till 166. Genom samtrafik med statens och enskilda järnvägars telegrafer ökas antalet i förbindelse med hvarandra stående stationer till 1212. Tager man så äfven med i räkningen alla de rikstelefonstationer, hvarest telegramexpedition är anordnad, och slutligen samtliga rikstelefonapparater, hvarigenom telegram kunna afsändas och mottagas, uppgår antalet i förbindelse med telegrafnätet stående platser och privata lägenheter till många tusen.

Första förbindelsen med utlandet åvägabragtes 1854 öfver Helsingborg och Helsingör till kontinenten, och följande år fullbordades en linie från Venersborg genom Bohuslän till Norge.

* * *

Stockholms första elektriska telegrafstation var anordnad i egendomen nr 2 Storkyrkobrinken, 1 trappa upp, där ett par rum i hörnet af brinken och planen norr om Storkyrkan disponerades för inlämning och utsändning af telegrammer samt apparatexpeditionen. Emellertid växte med den östra

hufvudliniens framdragande behöfvet af utrymme, och redan 1855 flyttades telegrafstationen till Stora Nygatan n:r 2, 1 trappa upp, där två skilda stationer, en för de västra och norra samt en för de östra och södra linierna, med hvar sin direktör, inrättades. Denna sönderdelning bibehölls till 1866, då, samtidigt med att ena direktören afgick för att ägna sina krafter åt en mekanisk verkstad för tillverkning och reparation af telegrafapparater m. m. d., den förenkling i tjänstgöringen vidtogs, att de bägge stationerna sammanslogos till en enda. Stationslokalerna sträckte sig från Gråmunkegränden fram efter Stora Nygatan, och de åt Riddarhustorget liggande rummen i våningen disponerades af telegrafstyrelsen.

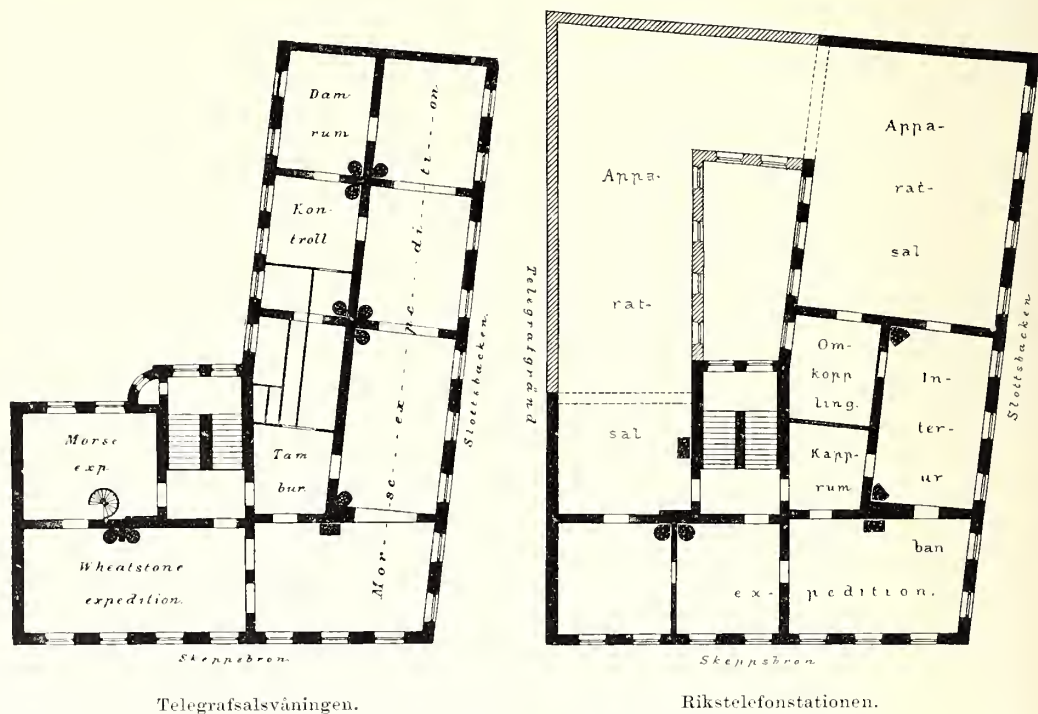

97. Telegrafverkets hus (Skeppsbron n:r 2) samt huset n:r 8 Slottsbacken.

Nyss omnämnda verkstad, hvilken under firma Öller & C:o arbetade i huset n:r 58 Appelbergsgatan, var den första i sitt slag i Sverige och af sådan vikt för telegrafverket, att dess styrelse till densamma lämnade ett årligt anslag af 1,000 kronor, under villkor att verkets behof i första hand skulle tillgodoses.

År 1871 inflyttade telegrafstationen i den staten tillhöriga egendomen n:r 2 vid Skeppsbron, där densamma fortfarande är belägen. Samma egendom inrymmer äfven större delen af telegrafstyrelsens lokaler samt rikstelefonstationen i Stockholm. Egendomen hade förut begagnats af riksarkivet och ombyggdes, jämlikt beslut af 1868 års riksdag, för att upplåtas åt telegrafverket äfvensom krigshofrätten och skogsstyrelsen, hvilka erhöles våningen 3 trappor upp.

Anordningen af stationens lokaler var i hufvudsak densamma, som ännu är rådande. Å nedre botten expeditionen för ankommande och afgående telegrammer samt verkets hufvudförråd. Detta senare har 1896 flyttats till egendomen n:r 6 Fiskargränd, hvarjämte telegrafdirektörens expedition, som förut legat 1 trappa upp, förflyttats till nedre botten för att bereda bättre plats åt apparaterna. En trappa upp befinner sig telegrafsalen, som står i förbindelse med expeditjonslokalerna å nedre botten medelst hissar och pnevmatisk rörpost för telegrammens befordran mellan de båda våningarna. Rörposten fortsätter äfven till våningen 3 trappor upp, där riks-

Telegrafsalsvåningen.

Rikstelefonstationen.

98. Planer af telegrafverkets hus.

telefonstationen är förlagd. Telegrafsalen omfattar hela den åt Skeppsbron och Slottsbacken vettande delen af våningen.

Den välbekanta Morseapparaten har allt ifrån början varit hufvudtypen för de af verket begagnade telegraferna och användes ännu nästan uteslutande för de inländska linierna. Vid telegrafsalens inredning uppsattes 27 Morseapparater, och har deras antal nu ökats till 42. Men därjämte har för telegraferingen å de stora hufvudlinierna och med utlandet Wheatstones snabbskriftapparat kommit till användning. Denna apparat, som arbetar med skrift efter Morsesystemet, kan alltefter liniernas längd och beskaffenhet befordra ända till flera hundra ord i minuten. Den begagnas för korrespondens med Göteborg, Malmö och Hamburg, Sundsvall, Luleå, äfvensom

Nystad i Finland. En förenklad form af Morseapparaten, »soundern», där skriften uppfattas med hörseln, har äfven, efter engelskt och amerikanskt föredöme, på senaste åren börjat användas. Med denna apparat kan större snabbhet och, hvad som förefaller egendomligare, äfven större säkerhet ernås, än då den vanliga apparaten med remsa begagnas. 10 sounders äro för närvarande i bruk å Stockholms station, och flera komma att inom kort uppsättas.

Två trappor upp i telegrafhuset befinna sig styrelsens lokaler. Utrymmet för dessa har dock behöft ökas så, att ej endast en del af våningen tre trappor upp, som numera helt och hållet användes för verkets räkning, än äfven ett par våningar i angränsande egendom, n:r 8 Slottsbacken, hvilken blifvit inköpt af telegrafpersonaleus pensionskassa, begagnas för styrelsens räkning.

För att bereda välbehöflig ökning af utrymmet åt så väl styrelsen som telegraf- och i synnerhet telefonstationen, har 1897 års riksdag beviljat medel för telegrafhusets tillbyggnad åt Telegrafgränd till samma höjd som åt Skeppsbron och Slottsbacken, ett arbete som beräknas vara utfördt 1898.

* * *

Telegrafkorrespondensen har gifvetvis alltmer och mer tillväxt under årens lopp. De två sista månaderna under 1853, då porto för telegrammen började erläggas, expedierades från Stockholm 364 telegrammer, 1855 afsändes 2,838, och vid tiden för den nuvarande stationens inrättande — under 1871 — 130,000; 1896 hade antalet stigit till 281,200.

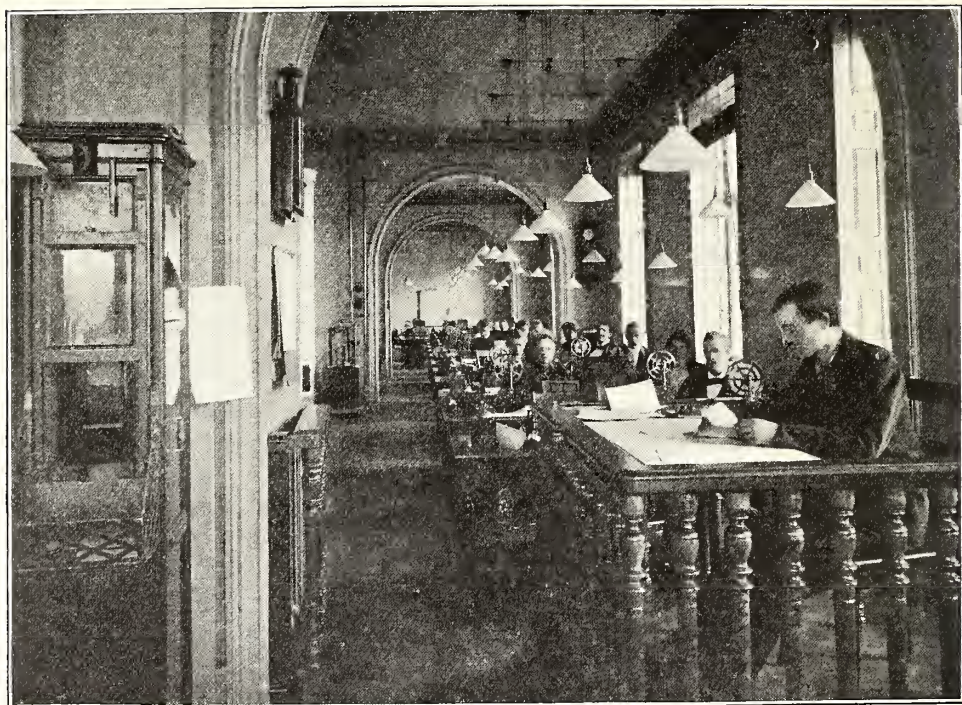
Vid den sålunda ökade användningen af telegrafan visade sig äfven otillräckligheten af endast en station i hufvudstaden, hvarför filialstationer på olika platser blifvit anordnade, och numera inlämnas mer än hälften af alla telegram i Stockholm på dessa stationer. Den första af dem inrättades 1868 i börsern och därpå följde 1870 för Norrmalms behof stationen vid Brunkebergstorg samt 1871 för Södermalm en station vid Södermalmstorg, som sedan flyttades till n:r 11 Götgatan och numera är belägen i Gamla järnvägen.

I riksdagshuset å Riddarholmen anordnades 1872 en filialstation, och därpå blef det Ladugårdslandets och Kungsholmens tur att erhålla telegrafstationer. Dessa senare, som inrättades 1873 och 1874, äro tillika filialpostkontor. Ladugårdslandsstationen inreddes först i egendomen n:r 9 Riddargatan och är numera flyttad till n:r 20 samma gata; Kungsholmsstationen är belägen i n:r 18 Handtverkaregatan.

En station af mera privat prägel anordnades 1874, då med ägaren af Grand Hôtel träffades aftal att anbringa telegrafstation i hotellet på villkor att lokal skulle kostnadsfritt upplätas samt ett årligt bidrag lämnas för stationens betjäande. Denna station var i verksamhet till midten af 1879.

De senast tillkomna filialstationerna förlades i egendomarna n:r 4 Rörstrandsgatan, n:r 23 Karlavägen och konstakademiens hus vid Jakobsgatan. De bägge förstnämnda, hvaraf Rörstrandsgatans (Wallingatans) numera är flyttad till n:r 82 Drottninggatan, förskrifva sig från 1884 och den senaste från 1895.

En å Djurgården 1878 förlagd station har blifvit indragen af brist på tillräcklig frekvens, och samma öde har drabbat en i samband med postkontoret i egendomen n:r 6 Karlbergsvägen anordnad station. I stället för denna senare har dock ett »telegaminlämningsställe» med telefonbefordran

99. Apparatsal i Stockholms telegrafstation (Morseexpedition).

till telegrafstationen af inlämnade telegram blifvit anordnad å postkontoret i fråga.

Liknande telegaminlämningsställen hafva därjämte under loppet af 1895 och 1896 blifvit inrättade i egendomarna n:r 21 Strandvägen, n:r 4 Sturegatan, n:r 18 Tegnérgatan, n:r 4 Mynttorget, n:r 32 Götgatan och n:r 52 Hornsgatan. Utom Stockholms tullar finnas äfvenledes flera dylika, dit telegram ock uttelefoneras.

* * *

I likhet med hvad i utländska städer är förhållandet, befordras äfven å de svenska telegrafstationsorterna lokaltelegrammer. Dessa infördes hos oss

redan 1878, men synas ej hafva fått den användning de utan tvifvel förtjäna. Oaktadt befodringsafgiften för ett 10-ordigt lokaltelegram numera endast är 25 öre — hälften af den för vanliga telegram — har inom Stockholm under 1896 befordrats endast 4,364 sådana. Naturligt är, att den stora utveckling telefonväsendet tagit i hög grad bidragit härtill, men allmänheten synes ej heller hafva blifvit fullt förtrogen med dessa telegram, hvilka på samma sätt som vanliga telegram kunna intefoneras till hufvudstationen.

* * *

Telegrafledningarna inom Stockholm framfördes till en början öfver hustaken ungefär på samma sätt som telefonledningar, och ännu finnas flera sådana linier till filialstationerna i olika trakter af staden.

Dessa trådar äro naturligtvis utsatta för samma tahrika anledningar till fel som öfriga luftledningar inom stadsområdet, och därför har äfven tidigt den sträfvan gjort sig gällande att söka framdraga telegrafledningarna på ett mera betryggande sätt.

Vid stambanans byggande norr ut genom Stockholm flyttades äfven, 1863, de norra ledningarna till en stolplinie i banans riktning. Säsom motiv för denna flyttning anfördes redan nu, utom förutnämnda osäkerhet mot fel, »svårigheten att öfver hustaken å Norrmalm i hufvudstaden upplägga flera ledningar än de därstädes förut uppsatta».

I samband med anordnandet af stationen vid Skeppsbron framdrogos telegrafledningarna genom staden till stor del i kablar. Sålunda nedlades för de norra linierna 3 st. 7-trådiga guttaperkaiserade och järnbeklädda kablar i Slottsbacken, Storkyrkobrinken, Riddarhustorget och Riddarhusgränd, hvarifrån vattenkablar i Norrström framgå till Tegelbacken och järnvägens område, hvarå ledningarna fortsätta norr ut på stolpar. Åt söder nedlades samma antal liknande kablar från telegrafhuset tvärs genom Skeppsbron till sjön, där kablarna följa kajen, gå öster om slussen och fiskarhamnen för att därefter i marken fortsätta till södra järnvägstunnelns norra mynning. Genom tunneln fortgå ledningarna äfvenledes i kablar till södra mynningen, där stolplinien utefter järnvägen vidtager.

För undersökning af dessa kablar blefvo brunnar af gjutjärn insatta vid nordvästra hörnet af Storkyrkan, vid slutet af Riddarhusgränd, vid Fiskargången samt norra mynningen af järnvägstunneln. Sedermera hafva dock dessa brunnar, såsom varande mindre behöfliga vid de nyare undersökningsmetoderna, blifvit borttagna.

Med den omfattning de underjordiska telefonledningarna numera tagit, torde det äfven vara att förutse, att inom ej alltför lång tid lednings-trummorna härför få den utsträckning, att de äfven kunna lämna en trygg plats för telegrafledningarna inom hufvudstaden.

TELEFON

AF

KNUT ERICSSON.

Då under de första månaderna af 1876 tidningspressen började meddela notiser om en i Amerika gjord uppfinning att medelst elektricitet samtala på afstånd, mottogos helt naturligt dessa meddelanden med så väl förundran som misstro. Emellertid dröjde det ej länge förrän telefonens uppfinnare, Graham Bell, å årets utställning i Philadelphia fick tillfälle att offentligen visa sin märkliga apparat, och därmed var äfven tydligt, att ett nytt och, som det under dess vidare utveckling visat sig, synnerligen viktigt kommunikationsmedel blifvit uppfunnet.

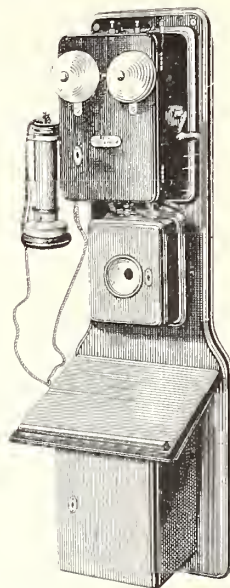
Vid sitt första framträdande var telefonen visserligen ej lämpad för annat än lokalkorrespondens, men redan i detta syfte erhöll den en exemplöst hastig spridning på så väl denna som andra sidan Atlanten. I Stockholm anlades det första telefönätet 1880, och sedan dess har telefonväsendet i högre grad än på andra håll tryckt sin säregna prägel ej endast på affärs- utan äfven på privatlivet i Sveriges hufvudstad, samt äfven gifvit anledning till afsevärda förändringar i stadens utseende. De på de flesta platser synliga, omfattningsrika trådknippena, de talrika luftkablarna, de stora ställningarna och väldiga tornen vittna om en högt uppdrifven telefonutveckling. Då därtill äfven komma underjordiska ledningsnät af stor utsträckning, framgår otvetydigt, att Stockholm i telefönhänseende intager en framstående plats, så framstående till och med att Stockholm en gång, vid slutet af år 1885, då här funnos 4,978 telefonapparater i bruk, hade den absolut största telefonanläggning af alla städer på jorden och ännu, i förhållande till invånareantalet, har flera telefonapparater i drift än någon annan stad af samma eller större omfång.

Bland de olika sätt, på hvilka ägarne af Bells uppfinning gjorde densamma fruktbärande, var äfven att på främmande orter för telefondrift anordna lokala bolag, däri de själfva till dominerande del ingingo. Sålunda bildades *Stockholms Belltelefonaktiebolag*, hvars ordning af regeringen fastställdes den 13 augusti 1880 och hvars ändamål var »att i Stockholm anlägga ett telefonnät med centralstation och att bedrifva den affär, som däraf blir en följd». Bolagets kapital utgjorde till en början 300,000 kronor, och ökades sedermera till 400,000 kronor.

Vid sitt första franträdande härstädes förde telefonen med sig mycket, som erinrade om dess amerikanska ursprung. Bellbolaget ej blott använde uteslutande amerikansk materiel och utförde sin anläggning under ledning af amerikanska teknici, utan arbetade äfven, som förut antydts, med öfvervägande amerikanskt kapital och tillämpade amerikanska affärsprinciper, hvadan ock dess abonnementspriser voro synnerligen höga. Dessa utgjorde 160 kronor i Staden inom broarna, 240 kronor å malmarna, ja till och med 280 kronor i utkanterna däraf, allt för år räknadt. Rättvisligen bör dock nämnas, att det på alla håll i utlandet tillgick på samma sätt, och än i dag är på många ställen förhållandet detsamma. Så äro abonnementsprisen exempelvis för närvarande i Newyork 900 kronor, i London 360 kronor, i Paris 290 kronor (förut 430 kronor) o. s. v.

Bellbolaget började sin trafik i september 1880 med 121 apparater, hvarifrån samtliga ledningar voro införda till en centralstation i huset n:r 16 Västerlånggatan. Sedermera, då nätet antog större utsträckning, upptog denna station endast ledningar från abonnenterna i Staden inom broarna.

Stockholms naturliga belägenhet har alltid, så länge luftledningar beagnats, gjort det svårt att sammanföra ett större antal telefonlinier från hela dess område till en enda station. Norrmalm med Östermalm och Kungsholmen liksom Södermalm erfordrade alltför stora ledningsknippen för sin förbindelse öfver Norrström eller Slussen med stationen i Staden, hvarför man nödgades anordna särskilda stationer å malmarna. De äldre stationernas oförmåga att upptaga ett stort antal ledningar torde äfven hafva bidragit till en dylik anordnings genomförande. De norra stadsdelarnas abonnenter erhöilo därför snart sin egen station i n:r 30—32 Norra Smedjegatan och söderboarne sin i n:r 6 Södermalmstorg. För dessa stationers förbindande med hufvudstationen och med hvarandra erfordrades endast ett färre antal ledningar de olika stadsdelarna emellan.

100. Belltelefon-apparat.

Telefonnätet tillväxte emellertid jämförelsevis långsamt af det naturliga skälet, att afgifterna voro så höga, att endast större affärer och mera förmögna privatpersoner voro i tillfälle att underkasta sig dem. Därjämte hade telefonen en mera underordnad betydelse såsom kommunikationsmedel, så länge enhvar från sin apparat endast kunde meddela sig med ett ringare antal abonnenter. Det är tydligt, att telefonen får ett desto större värde med ju flera personer och i ju vidare kretsar hvarje abonnent är i tillfälle att meddela sig. Men detta värde kan endast erhållas genom ett lågt abonnementspris. Bellbolaget hade sålunda 1883, då ett nytt telefonbolag härstädes bildades, ej hunnit uppnå högre abonnentsiffra än 1,250, och 1886, då bolaget under första perioden af sin verksamhet nått kulmen, var dess abonnentantal endast 1,600.

Vid sidan af detta privata nät anlade *kungl. telegrafverket* 1881 i Stockholm ett telefonnät för att förmedla samtal mellan statsdepartementen och de centrala ämbetsverken. Detta nät, som till en början omfattade 32 apparater, sattes sedan i samtrafik med de enskilda telefonnäten i hufvudstaden och har på senare åren utvecklats till ett omfattande lokalnät.

* * *

I motsats till det af Belltelefonbolagen följda systemet hade redan i början af 1880-talet i flera af Sveriges smärre städer bildats telefönföreningar, där hvarje delägare bekostade sin linie, apparat och andel i växelstationen samt med en liten årlig afgift bidrog till kostnaden för nätets drift. Men vid dessa föreningar tog man i de flesta fall så stor hänsyn till det billiga priset, att nätets byggnad och skötsel ej alltid blef af bästa beskaffenhet.

En lycklig medelväg mellan de begge ytterligheterna valde utan tvifvel stiftaren af *Stockholms allmänna telefonaktiebolag*, civilingenjören H. T. Cedergren, som alltsedan detta bolags bildande år 1883 varit dess verkställande direktör.

Det nya bolaget tog till sin uppgift att »på så billiga villkor, som med bolagets säkra bestånd äro förenliga, anbringa och uppehålla telefonförbindelse inom Stockholm samt med andra orter», och på grund häraf bestämmer äfven bolagsordningen, att större utdelning än 8 procent å aktiekapitalet ej får äga rum. Aktiekapitalet utgjorde till en början 90,000 kronor och har, alltefter det bolagets verksamhet vidgats, numera uppbbringats till det tiodubbla.

Allmänna telefonbolaget lämnade telefonabbonnement till betydligt lägre pris än det gamla bolaget, men på samma gång undvekos, genom den bestämmanderätt bolaget såsom ägare af nätet hade öfver detsamma, de

olägenheter och vanskligheter, som vid telefonföreningarnas nät ej sällan lade hinder i vägen för en god skötsel eller önskliga förbättringar.

Det pris, som nu bestämdes för en egen ledning, sattes så lågt som till 100 kronor öfver hela staden, hvilket pris dock på grund af fördyrad stationsinredning och ökade expeditionskostnader bestämdes till 125 kronor, om abonentantalet skulle komma att öfverstiga 1,500. Men därjämte utfäste sig bolaget att tillhandahålla abonnemang för ännu lägre pris, hvilket möjliggjordes genom en automatisk växelapparat, hvarifrån en enda ledning ingick till stationen och till hvilken indrogos korta ledningar från två eller flera nära hvarandra boende abonnenter. Då byggnadskostnaden för ledningarna

101. L. M. Ericsson & kais fabriksbyggnad, Tulegatan nr 15, 17 och 19.

genom användande af dessa apparater kunde betydligt nedbringas, bestämdes årspriset för apparat i sådan 5-linig automatisk växel till 80 kronor.

* * *

I Stockholm hade redan 1878 firman L. M. Ericsson & C:o börjat tillverka telefonapparater i mindre skala, och från och med 1881 hade denna tillverkning fått fabriksartad karakter. Inom själfva hufvudstaden fingo dessa apparater visserligen användning vid polisens och brandväsendets ledningar, men den stora spridningen till allmänheten var dem förmenad, då Belltelefonbolaget uteslutande begagnade amerikanska apparater, hvilka dock ej, vare sig i utförande eller inre egenskaper, kunde mäta sig med de svenska. Med Allmänna telefonbolagets uppträdande ändrades

emellertid detta förhållande. Till bolaget, som arbetade endast med svenskt kapital, under svensk ledning och med användande af svensk materiel, så långt sådan kunde erhållas, blef L. M. Ericsson & C:o snart den förnämste leverantören, till ömsesidig fördel för båda företagens utveckling.

Det torde i detta sammanhang vara på sin plats att anföra några data rörande den Ericssonska telefonfabriken, hvilken, själf stockholmsk, gjort en betydlig insats i hufvudstadens telefonlif såsom leverantör till såväl Allmänna telefonbolaget som äfven till Rikstelefonnätet, innan k. telegrafverket själf började tillverka sina telefonapparater.

102. Allmänna telefonbolagets första station, Malmkillnadsgatan nr 27.

Från början en instrumentmakareverkstad afsedd för tillverkning af telegrafapparater och andra finare arbeten, hade densamma, såsom nyss nämnts, äfven börjat fabricera telefoner, och var vid den tid, då dess apparater fingo mera allmän användning inom Stockholm, belägen i egendomen nr 5 Normalmsgatan. Då utrymmet där inom kort blef trångt, inflyttade fabriken 1884 i eget hus, nr 5 Tulegatan, hvilket 1890 tillbyggdes, och f. n. är ytterligare en stor fabriksbyggnad å tre tomter i kvarteret Taktäckaren, med adress Tulegatan 15, 17 och 19, under uppförande. Af denna byggnad var vid 1896 års slut en tredjedel färdig att tagas i användning.

Tillverkningen har alltjämt ökats och utgjorde under 1895 17,237 telefonapparater samt under 1896 25,580 stycken, motsvarande 9 apparater per

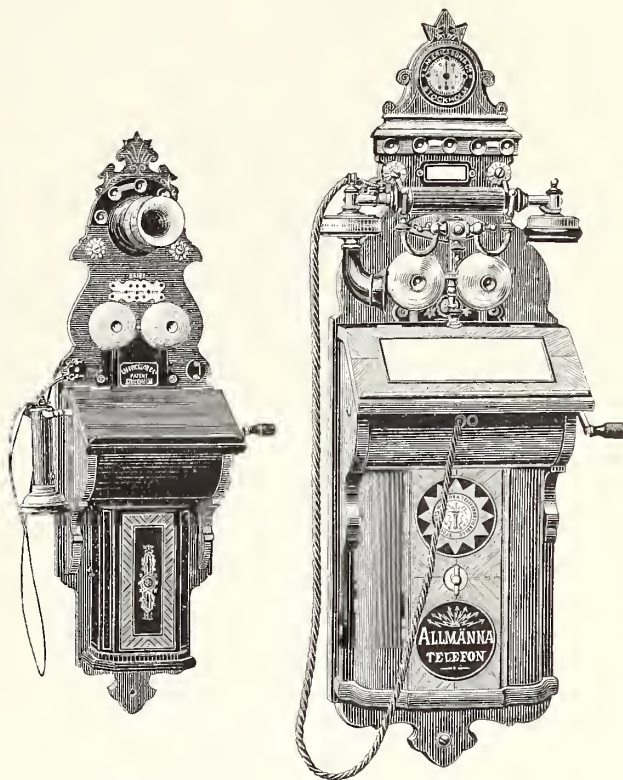
arbetstimme. Att denna mängd ej kunnat finna användning i Sverige är tydligt; också gå för närvarande ej mindre än 85 procent däraf till utlandet, där marknad erhållits ej endast i närgränsande länder utan äfven i de mest aflägsna. Fabriken, som därjämte tillverkar telefonväxelbord och andra telefoninstrument, telegrafapparater, brandtelegrafer m. m. och nu sysselsätter öfver 700 arbetare, har 1896 öfvergått till aktiebolaget L. M. Ericsson & C:o.

* * *

I oktober 1883 öppnade Allmänna telefonbolaget sin första station, som var inrymd i egendomen n:r 27 Malmskillnadsgatan och då upptog 332 färdiga linier. Denna station upptog abonnenter boende inom de norra stadsdelarna. Ej långt därefter blefvo södra stationen i n:r 9 Urvädersgränd och den i Staden inom broarna, i huset n:r 6 Svartmangatan, äfven fullbordade.

Vid slutet af år 1883 hade 785 ledningar intagits, och med följande år uppgick abonnentantalet till 2,288. Med så stor ökning af ledningarna framträdde äfven skarpt ofullkomligheten hos de stationer, som vid denna tid funnos i bruk.

Enligt det ursprungliga, så väl af båda bolagen härstädes som äfven öfverallt annorstädes tillämpade systemet begagnades växelbord för allenast 50 abonnenter. Så snart antalet linier ökades utöfver denna siffra, måste ett nytt bord insättas, hvarefter ett tredje var erforderligt, när liniernas antal blifvit flera än 100, och så allt vidare. Hvarje nyinsatt bord blef genom ledningar inom apparatsalen förbundet med hvart och ett af de där förut befintliga borden, så att hvarje abonnent från sitt bord kunde förmedelst dessa ledningar förbindas med hvarje abonnent i hvart och ett af de öfriga borden. Vid hvarje växelbord satt en telefonist, som verkställde den begärda förbindelsen. Om de båda olika abonnentlinierna ingingo i samma

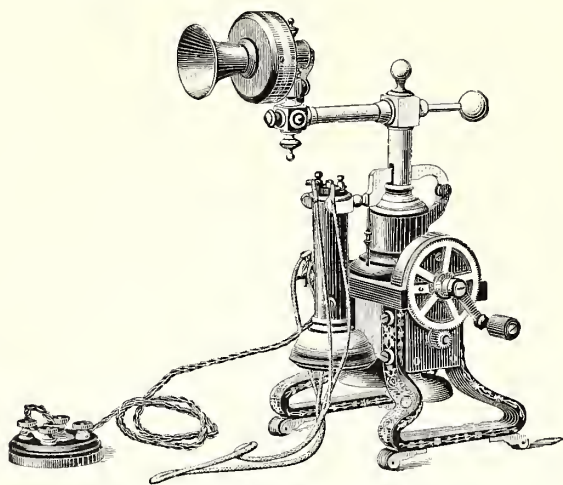

Äldre modell.

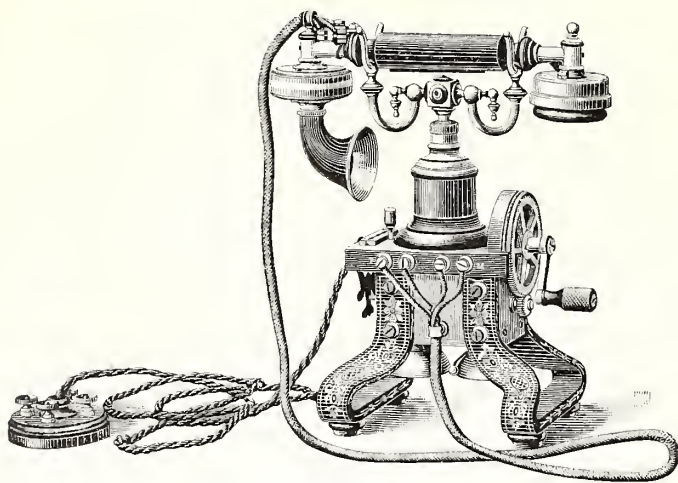
Nyare modell.

103. L. M. Ericssons väggtelefonapparater.

bord, hvilket naturligtvis endast sällan var fallet i en station med många växelbord, så kunde sammankopplingen hastigt och lätt, medelst insättning af tvenne proppar, verkställas af samma telefonist. Men om de båda linierna ingingo i olika bord, så måste kopplingen utföras af två telefonister, hvilket naturligtvis kräde längre tid, i det att telefonisten vid det bord, där den

Äldre modell.

Nyare modell.

104. L. M. Ericssons bordstelefonapparater.

anropande abonnentens linie ingick, först måste sammankoppla linien med det andra bord, där den begärda linien fanns, och därefter tillropa kamraten vid detta bord den begärda abonnentens nummer, hvarefter denna telefonist utförde den slutliga sammankopplingen.

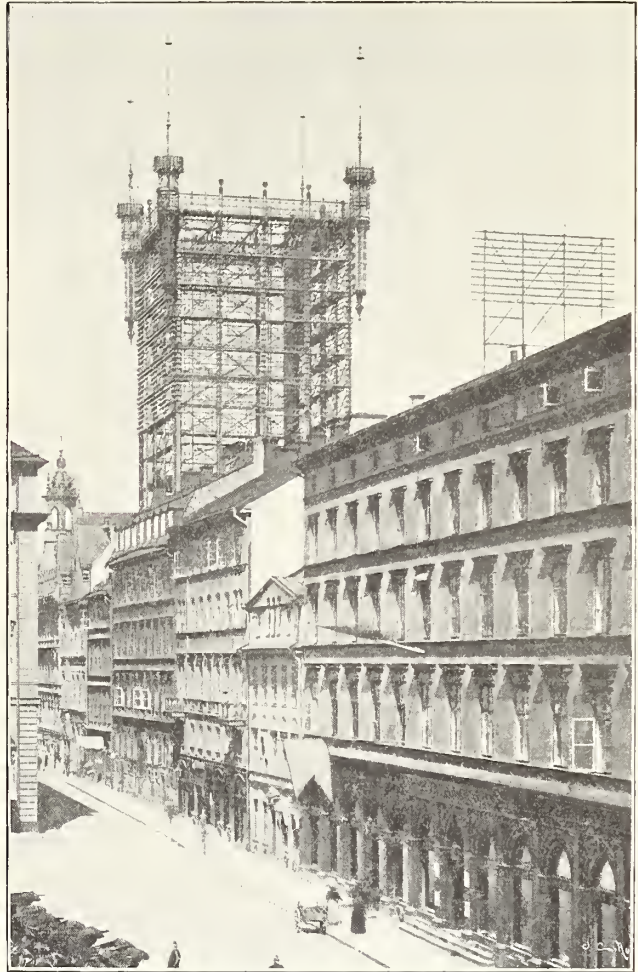
Tidsförlusten skulle emellertid ej hafva blifvit så stor, om den tillropade telefonisten alltid varit ledig, men detta var under den brådare tiden på dagen ytterst sällan händelsen, enär anrop ofta samtidigt skedde från två à tre, kanske fyra kamrater och hon därjämte från flera af sina egna abonnenter erhöi signaler. Då nu alla telefonister voro ifriga att få fram *sina* abonnenter, sökte de öfverrösta hvarandra, och därigenom uppstod vid liffigare trafik ett sådant oväsen och larm,

att det var nästan outhärdligt för äfven de starkaste nerver. Under sådana omständigheter blef expeditionen naturligtvis i hög grad bristfällig och underhållig. Därtill kom den betänkliga omständigheten, att en och samma station omöjlig kunde upptaga mer än högst ett tusental abonnenter, enär alla borden måste stå i ett och samma rum och detta ej fick vare större, än att anropen från det ena bordet till det andra kunde uppfattas.

Man måste därför, om ej vidare utveckling å telefonens område skulle hämmas, till hvarje pris söka erhålla ett förbättradt växelbordssystem. Vid denna tid försordes också, att ett fullt nöjaktigt system hade blifvit uppfunnet i telefonens hemland, Amerika. Detta var det s. k. multipelbords-systemet. Namnet å detta system antyder, att någon del af stationsanordningen blifvit mångfaldigad.

Det propphål, med tillhörande fjädrar, förmedelst hvilket den begärda abonnentens linie kan sammankopplas med den anropades linie, förefinnes nämligen i multipelsystemet ej, såsom i det äldre systemet, endast på ett enda bord, utan detsamma återkommer å hvarje bord å hela stationen. Ett multipelbord innehåller därför tvenne olika fält för abonnentlinier, det ena för ingående linier till ett antal af 200 å 300, t. o. m. flera, med tillhörande klaffar, som falla då påringning sker, och det andra, bestående af idel propphål, för utgående linier till alla abonnenterna inom hela stationen. Telefonisten kan därför, utan att meddela sig med någon kamrat, direkt utföra påfordrad sammankoppling till hvilken abonnent som helst inom stationen.

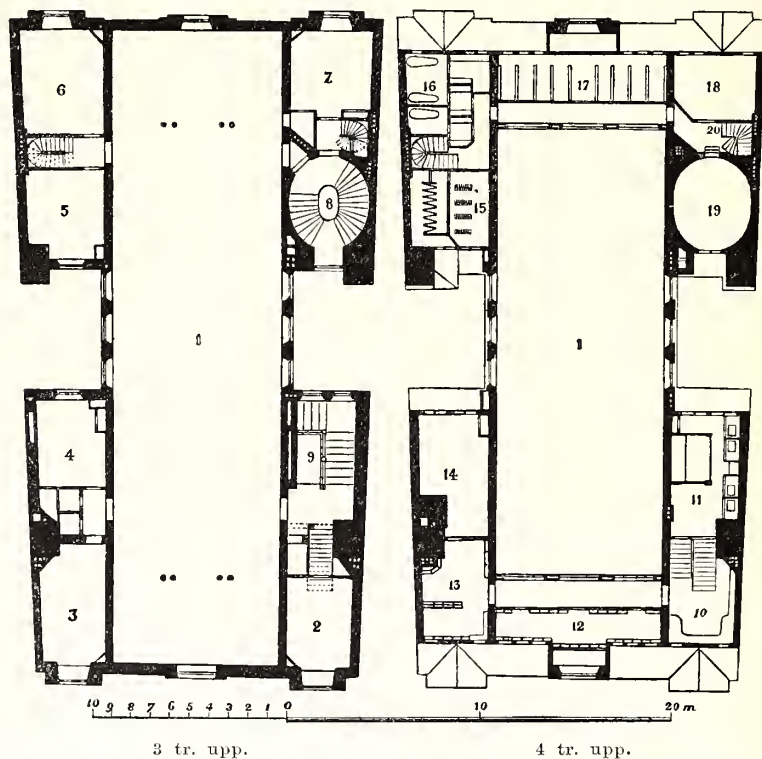
Det forna larret och virrvarret har genom detta system blifvit fullständigt undanröjdt, och expeditionen kan nu i den största station försiggå så tyst, att en besökande näppeligen uppfattar hvad de expedierande säga. Telefonisten talar endast med sina egna abonnenter och ju tystare detta sker, dess bättre, ty därigenom undviker hon att störa sina grammar. De olägenheter, som medfölja multipelsystemet, bestående i en komplicerad

105. Allmänna telefonbolagets hufvudstation.

mekanism och betydlig längd af ledningstråd inom stationen med däraf följande större anläggnings- och underhållskostnad, uppvägas till fullo af en verkligt god expedition samt äfven af minskning i aflöningarna, enär ett mindre antal telefonister än förut är behöfligt.

Här i Stockholm skyndade man att så fort som möjligt pröfva och tillgodogöra sig denna uppfinning. Efter en knapphändig beskrifning i en utländsk facktidskrift utförde L. M. Ericsson i samråd med Allmänna telefonbolagets ingenjörer ett multipelbord, som den 31 maj 1884 uppsattes å bo-

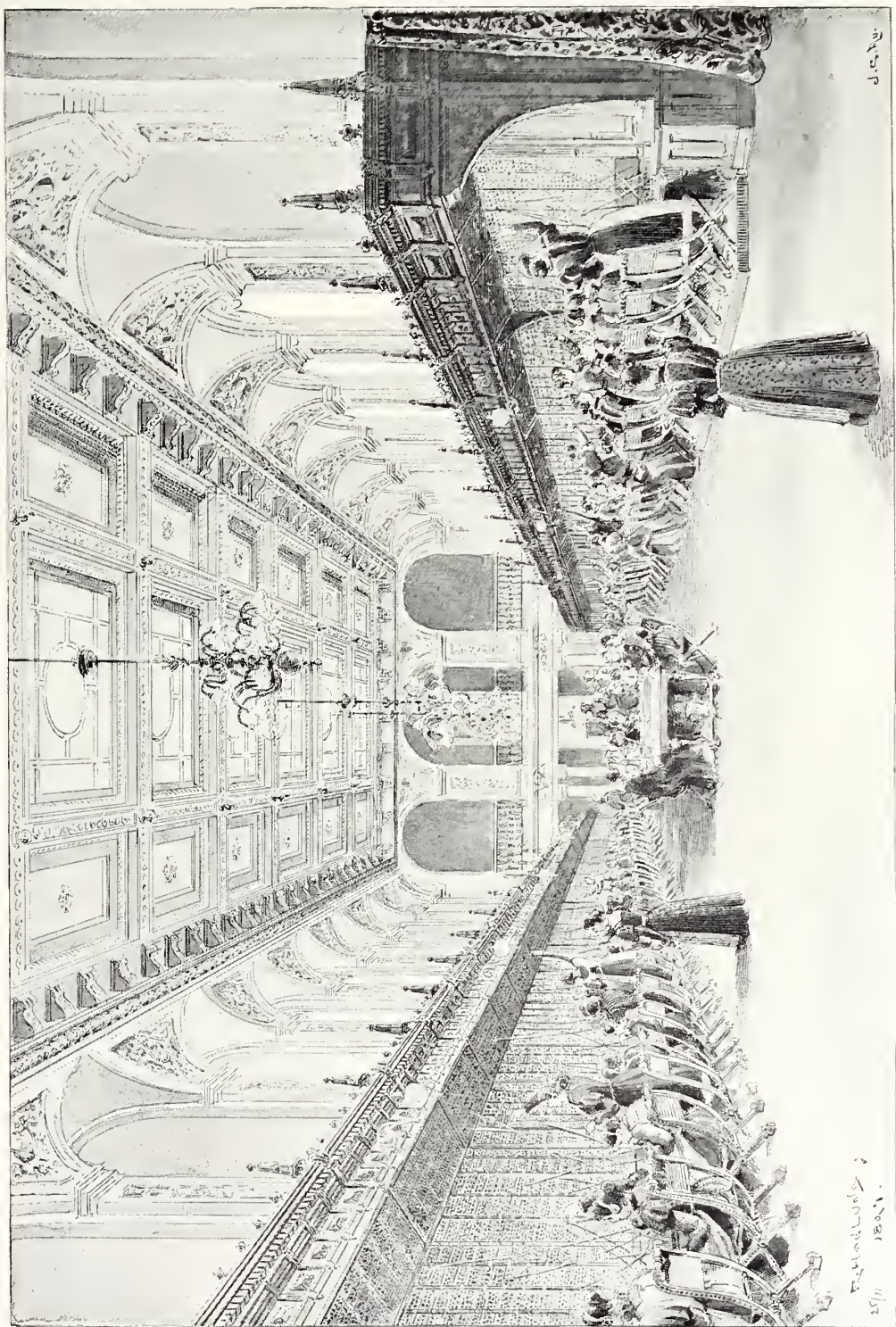

106. Plan af apparatslvåningen i Allmänna telefonbolagets hufvudstation.

1. Apparatsalen.	7. Undersökningskontor.	15. Värmekammare.
2. Telefonisternas rum.	8. Trappa åt Norra Smedjegatan.	16. Badrum.
3. Landslinieexpedition.	9. Trappa åt Malmskillnadsgn.	17. Batterirum.
4. Föreståndarinnans rum.	10, 11. Toiletrum.	18, 19. Rum för arbetare.
5. Reparatörens rum.	12, 13, 14. Klädrum.	20. Uppgång till taket och trädställningen.
6. Laboratorium.		

lagets station i Staden mellan broarna och som visade sig i allo lämpligt. Detta var det första multipelbord i Sverige och troligen i Europa. Allmänna bolagets stationer i Staden och å Södermalm försågos inom kort med fullständig inredning efter detta system. Belltelefonbolaget inredde äfvenledes sin hufvudstation med multipelbord, hvilka anskaffats från Amerika.

Sedan möjligheten att på ett tillfredsställande sätt anordna större stationer sålunda visat sig vara för handen, inköpte Allmänna telefonbolaget egendomen n:r 30 vid Malmskillnadsgatan och 27 vid Norra Smedjegatan

107. Allmänna telefonbolagets apparatsal.

1891

och uppförde därå under åren 1885—86 en byggnad, afsedd att inrymma bolagets hufvudstation och administrationslokaler.

Att här lämna en utförlig beskrifning af denna byggnad, som med sina inrättningar utgör en af Stockholms sevärdheter och därför flitigt besökes af främlingar, förbjuder tyvärr utrymmet. Dess intressantaste del är den med sido- och takljus försedda apparatsalen, som till en längd af mer än 33 meter sträcker sig från Malmskillnadsgatan till Norra Smedjegatan och har en höjd af öfver 6 meter och en bredd af nära 9 meter. Å ömse sidor därom äro i två våningar inredda 14 smärre rum, som användas till frukost-, toalett- och kapprum för telefonisterna, rum för stationsföreståndarinnan, för undersökning af ledningarna, för felsökare, för laboratorium, värmekammare m. m. En trappa upp åt Malmskillnadsgatan finnas lokaler för styrelsen, räkenskapskontor och ingenjörsbyrå, för hvilkas behof sedan några år jämväl måst förhyras våningar i närliggande hus åt så väl Malmskillnads- som Norra Smedjegatan. I källaren är, utom elektrisk belysnings- och värmeledningsanläggningar, äfven materialförrådet, i två våningar, beläget. Sistnämnda lokal, jämte verkstäder i bottenvåningen samt en och två trappor upp, vetter åt Norra Smedjegatan. Husets utförande och den lämpliga dispositionen af utrymmet har väsentligen försvårats af de från grunden upp till taknivån gående murpelare och stag af groft järn, som äro erforderliga för uppbärandet af det stora tornet, hvilket upptager de tusentals ingående ledningarna.

Stationen, som anordnades med 20 af L. M. Ericsson utförda växelbord, hvardera för 200 abonnenter och med en kapacitet af 7,000 linier, var på sin tid den största i världen och invigdes högtidligen den 12 juli 1887. Längden af ledningstrådar inom stationen uppgick då till mer än 675,000 meter. Numera är den betydligt utvidgad.

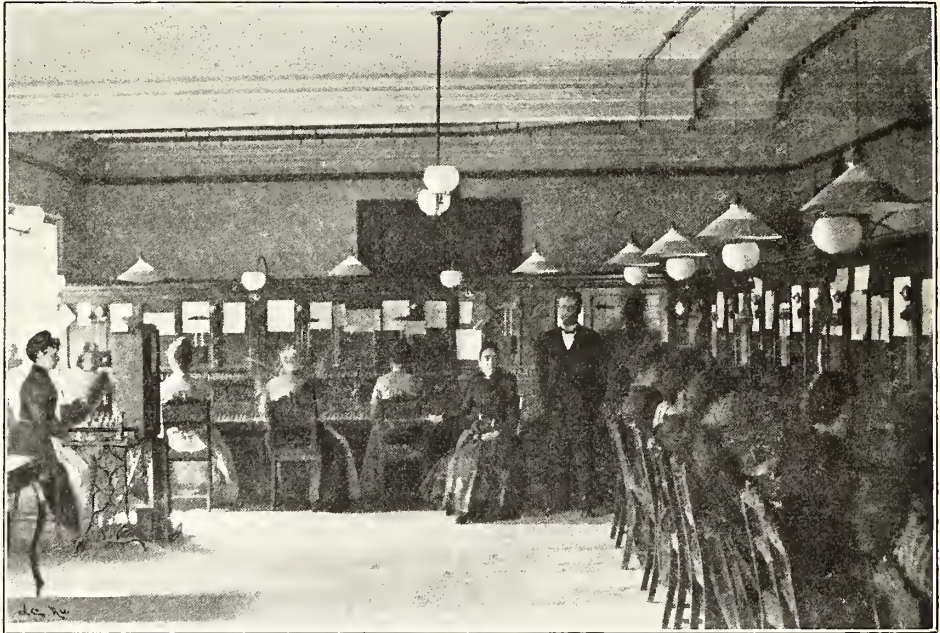
Till denna station ämnade man indraga ledningarna i hela nätet för att därigenom åstadkomma den bästa möjliga expedition. Ledningarna till stationen i Staden inom broarna blefvo äfven dit införda, men mot direkt indragning af ledningarna från Södermalm reste sig så stora svårigheter, att därvarande station måste bibehållas.

* * *

Den utveckling Allmänna bolaget sålunda erhöll, inverkade allt annat än fördelaktigt på Belltelefonbolagets nät. Emellertid fortfor, såsom förut nämnts, abonnentantalet därstädes att stiga till år 1886, då detsamma uppgick till 1,600. Sedermera kunde ej detta antal bibehållas, utan konkurrensens inflytande blef så starkt, att abonnentsiffran började minskas, och vid 1891 års slut hade densamma nedgått till 400.

Sedan 1889, då telefonledningen mellan Stockholm och Göteborg blifvit fullbordad, hade äfven telegrafverket börjat upptaga abonnenter i Stockholm

samt utvidga sitt härvarande gamla nät, och sålunda arbetade nu i hufvudstaden tre konkurrerande telefonnät. Detta förhållande, åtminstone så vidt det rörde hela staden, blef emellertid ej långvarigt, ty Belltelefonbolaget, som i slutet af 1880-talet öfvergått i Allmänna telefonbolagets ägo, upphörde 1891 med sin föregående verksamhet och förvandlades till ett endast Östermalm omfattande lokalnät, afsedt hufvudsakligen för bostäder. Den sedan början af 1889 mellan bolagen införda samtrafiken mot 10 öres afgift pr samtal förvandlades samtidigt därmed till fri samtrafik, och med detta har Belltelefonbolagets nät, praktiskt taget, öfvergått till en lokal underafdelning af Allmänna telefonbolagets nät. Under denna sin nya form

108. Belltelefonbolagets station.

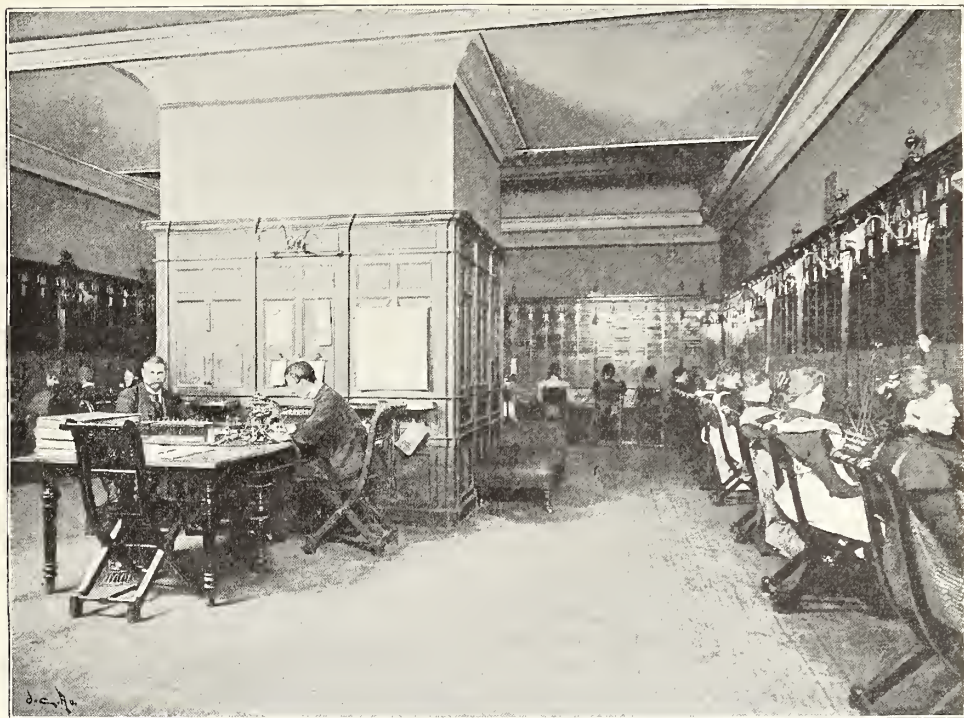
har Bellbolaget åter utvecklat sig så, att det vid 1896 års utgång räknade 1,577 abonnenter.

* * *

Abonnementsprisen inom Stockholm hafva under årens lopp allt mer och mer blifvit nedsatta. Förut är omnämndt, hurusom Allmänna telefonbolagets abonnementspris väsentligen understeg Belltelefonbolagets. När kungl. telegrafverket började utlämna apparater till allmänheten, bestämdes priset för förbindelse medelst direkt dubbeltrådig ledning till 80 kronor pr år, med 50 kronor i inträdesafgift, och från och med 1889 utlämnade Allmänna telefonbolaget abonnemang i fyra- och femliniers automatiska växlar till årspris af 60 och 50 kronor, med 50 kronors inträdesafgift.

År 1893 infördes i rikstelefonnätet ett abonnemang, afsedt hufvudsakligen för bostäder och smärre affärer, till en årsafgift af 60 kronor utan inträdesafgift.

Med 1894 års ingång nedsatte Allmänna telefonbolaget sitt årspris för direkt dubbeltrådig ledning till 100 kronor och minskade detsamma redan påföljande år till 80 kronor. Därjämte infördes 60 kronors årspris för s. k. enkelt kombinerad ledning, en anordning hvarvid endast en af två abonnenter, hvilkas ledningar äro kombinerade, kan vid samma tid signalera

A. Rydén fot.

109. Telegrafverkets telefonstation, sal för den lokala expeditionen.

stationen. För de nu nämnda slagen af abonnemang tillkom därjämte en inträdesafgift af 50 kronor.

De förstnämnda abonnemangen af 1889 à 60 och 50 kronor hafva afskaffats, alltsedan de automatiska växlarna indragits i sammanhang med nätets ombyggnad efter dubbelledningssystemet, i hvilket de befunnos mindre ändamålsenliga.

Sedermera har Allmänna telefonbolaget öfver hela det öfriga Stockholm infört samma abonnemangsvillkor för s. k. bostadstelefoner med begränsad fri samtalsrätt, som, efter Belltelefonbolagets förändring till partielnät, blifvit af detsamma tillämpade på Östermalm. Årsafgiften är i detta fall 36 kronor, och abonnenten är härför berättigad till fria samtal med alla de abonnenter, »stjärnabonnenter», hvilka utom den vanliga afgiften för

direkt ledning i Allmänna bolagets nät erlägga 20 kronor pr år, samt dessutom till 100 fria samtal i kvartalet till öfriga abonnenter; för hvarje öfver-skjutande samtal erlägges 10 öre. Däremot kan i apparaten mottagas huru många samtal som helst. Då en apparat med sålunda begränsad fri samtalsrätt användes såsom »affärstelefon», utgår abonnementet med 45 kronor pr år. I bägge fallen erlägges en inträdesafgift af 10 kronor.

Ledningarna från dessa apparater med begränsad samtalsrätt ingå ej till de större stationerna, utan äro dragna till smärre stationer i olika trakter

A. Rydin fot. 110. Telegrafverkets telefonstation, sal för den interurbana expeditionen.

af staden. Dessa stationer äro Vasa, Kungsholmen, Brunkeberg, Storkyrkan, Tanto, Maria och Ersta samt Bellbolagets station å Östermalm.

Innan detta abonnement med begränsad samtalsrätt infördes, gjorde bolaget ett försök i samma riktning i Vasastaden. Årspriset sattes där så lågt som till 10 kronor, hvaremot för hvarje från apparaten påkalladt samtal skulle erläggas 10 öre. Försöket utföll emellertid så ekonomiskt ofördelaktigt, att detta slags abonnement öfvergafs och utbyttes mot nysnämnda villkor.

Slutligen är att anteckna, att rikstelefonabonnement från och med 1896 nedsattes till 50 kronor pr år med samma belopp i inträdesafgift för affärstelefoner och till 50 kronor pr år utan inträdesafgift för bostadstelefoner.

Från dessa apparater få utan särskild afgift ett obegränsadt antal samtal påkallas för lokalkorrespondensen. Då de interurbana ledningarna tagas i anspråk, erlägges samtalsavgift enligt af kungl. maj:t fastställd taxa.

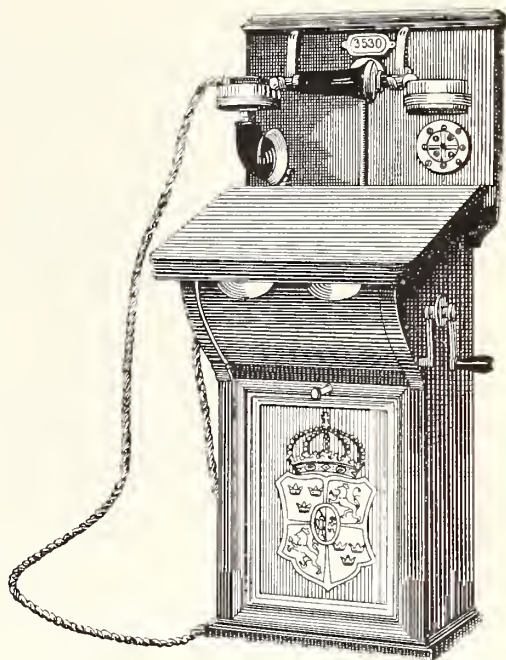
Af denna resumé öfver de stockholmska abonnementsprisen synes, att telefonförbindelse här kan erhållas till synnerligen lågt pris, lägre t. o. m. än i någon annan stad med nät af samma utsträckning. Den mängden gång öfverklagade olägenheten, att flere telefonnät finnas på platsen, så att man ej alltid kan träffa den man önskar utan att öfvergå till annat nät, måste förefalla underordnad vid tanken på de låga abonnementspris konkurrensen framtingat och den däraf följande utvecklingen. Prisen hafva nedgått så, att man i Stockholm kan erhålla de bägge nätens apparater för ungefär samma belopp som man i våra grannländers hufvudstäder får betala för endast en telefonapparat.

* * *

Utom för den lokala trafiken har telefonen under loppet af senaste årtionde fått den största betydelse såsom kommunikationsmedel å långa afstånd. Dess användning i sådant syfte daterar sig hos oss från 1889. Redan förut hade visserligen både Belltelefonbolaget och Allmänna telefonbolaget utfört ganska omfattande nät till Stockholms omgifningar och närliggande städer, men de äldre näten skilde sig i tekniskt hänseende väsentligen från de nu

uppträdande ledningarna. Ännu torde vara i friskt minne, hurusom det var omöjligt att föra ett telefonsamtal utan att blifva störd af andra pågående samtal samt främmande ljud af olika beskaffenhet, och detta vid landsledningarna i så hög grad, att det egna samtalet ej sällan omöjliggjordes. Anledningen till denna olägenhet var att endast enkeltrådiga ledningar begagnades. Dels uppträdde därvid induktion från i närheten gående ledningar och dels ägde genom telefonledningarna, som då måste hafva jordförbindning, urladdningar eller utjämningar af olika elektriska spänningar på de skilda platserna rum, hvarigenom de bekanta knastrande och kokande ljuden uppstodo.

Botemedlet härför låg uti anordningen af dubbelledningar de aflägsna platserna emellan. Därvid begagnas ej jordförbindelse, hvarför ledningen

111. Rikstelefonens väggapparat.

blir utan biljud, och induktionen neutraliseras därigenom, att ledningens bägge branscher utsättes för densamma i lika hög grad, men i motsatt riktning. Med användande af dubbeltrådiga ledningar blef det sålunda möjligt att anordna ett hela landet omfattande telefonnät. Den första af länkarna i detta nät, ledningen mellan Stockholm och Göteborg, anlades genom telegrafverkets försorg åren 1888—1889. Sedermera har, som bekant, rikstelefonnätet utvecklats så, att det omfattar de flesta af Sveriges städer och andra större platser.

I samband med långledningarnas anordnande förvärfvade och ombyggde

112. Rikstelefonens bordsapparat.

113. Rikstelefonens golfapparat.

telegrafverket, i syfte att bringa enhet i det hela, ett flertal lokala nät, hvarjämte en del nya nät anlades. Ett ordnande af den spridda telefonverksamheten var utan tvifvel af nöden för att det gagn, telefonförbindelserna kunde lämna, också verkligen skulle ernås. Telegrafverkets uppfattning af sin ställning i telefonfrågan torde framgå af följande citat ur en af generaldirektören E. Storeckenfeldt gifven redogörelse öfver statens telefonverksamhet åren 1881—1892.

»Det ligger ju i det helas intresse, att icke ett så viktigt kommunikationsmedel som nutidens telefon blir beroende af det enskilda godtycket. För öfrigt kan ju endast staten på fullt oegennyttigt sätt bedriva en hela landet omfattande telefonverksamhet. Den rent lokala telefonrörelsen kan

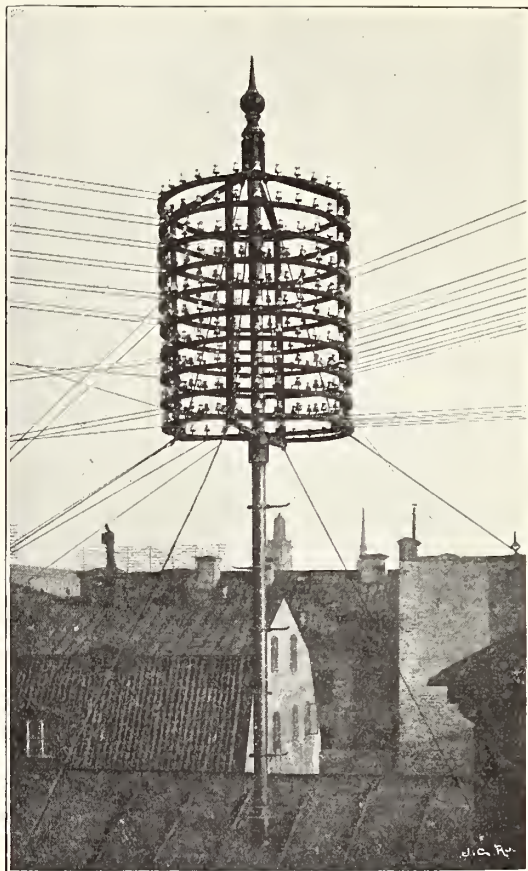
däremot i många fall skötas af den enskilda företagsamheten. Dock måste staten förbehålla sig rätt att, när den så finner lämpligt, konkurrera med den enskilde, hvilket ju alltid bör vara till gagn för allmänheten, som först och sist är den intresserade parten och i fall, sådana som detta, har full frihet att välja mellan statens och den enskilda anläggningen och därvid anlita den, som ur ändamålsenlighetens och billighetens synpunkt har de största företrädena.»

I Stockholm började telegrafverket utveckla sitt sedan 1881 befintliga nät genom upptagande af abonnenter, som alla erhöilo dubbeltrådiga ledningar. Nätet, som vid 1888 års slut omfattade endast 84 apparater, erhöill nm en hastig ökning, synnerligast genom tillträde af större affärsfirmor och andra företag, som oftare behöfde använda långledningarna, men sedermera hafva äfven mindre affärer och privatpersoner i så stor utsträckning försett sig med rikstelefon, att antalet abonnenter å Stockholmsområdet vid 1896 års utgång uppgick till 4,699. Rikstelefonnätet har sålunda äfven utvecklats till ett lokalnät af stor betydelse.

Samtliga ledningar inom Stockholm införas till en enda station i telegrafverkets hus, Skeppsbron n:r 2, hvilket möjliggöres därigenom, att verket i stor utsträckning begagnar sig af underjordskablar.

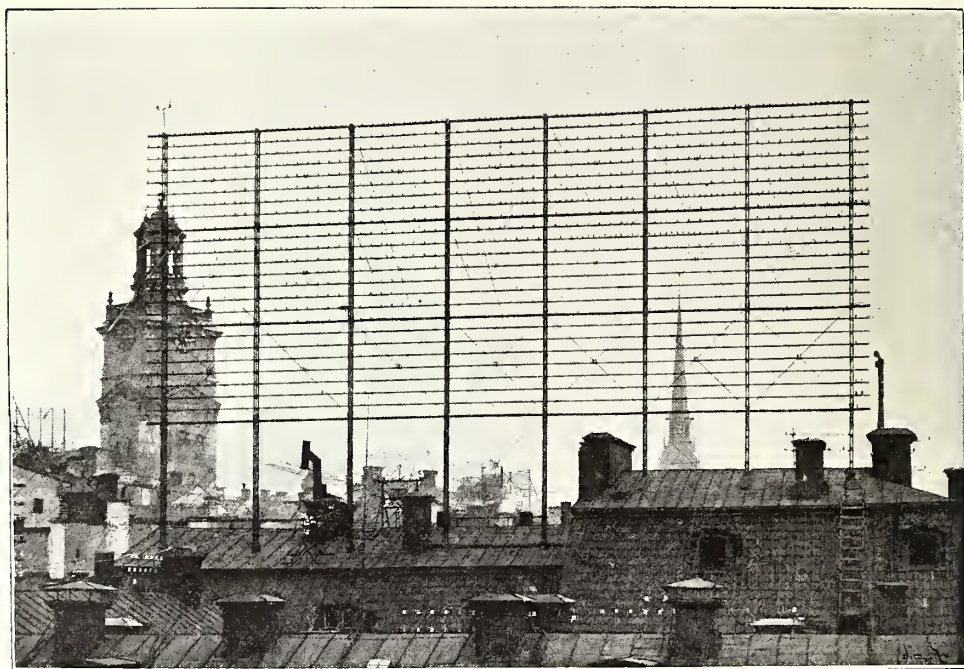
Till en början var endast ett 50-liniers växelbord uppställt i ett rum invid telegrafsalen; sedermera anordnades en provisorisk station af multipelbord, hvilken togs i användning, tills ny station för det växande nätet i juni 1892 lmnit blifva i ordning.

Denna station (se planen fig. 98), belägen i våningen tre trappor upp i förenämnda egendom, består af två skilda afdelningar, en för den lokala och en för den interurbana expeditionen. Salen för den lokala expeditionen, uppbyggd i vinden och försedd med takljus, innehåller 21 multipelbord för

114. Stativ (Allmänna bolagets).

200 ledningar hvar. Dessa bord, som hafva en kapacitet af nära 10,000 linier, äro s. k. enkelsnörebord. Hvarje abonnents ledning slutar i ett snöre med tillhörande propp, hvarigenom sammanbindningen med en begärd abonnentledning kan ske i endast ett grepp, nämligen genom insättning af denna propp i det begärda numrets propphål i multipelfältet. Härigenom erfordras mindre tid för expeditionen än då, såsom vid äldre bord, dubbla snören användas, i hvilket fall ena proppen insättes i den anropandes och den andra i den begärda abonnentens propphål. Genom detta och därigenom att endast en station begagnas för hela nätet har expeditionstiden kunnat bringas ned till ett minimum. Under 1896 var medeltiden för 100 kontrol-

115. Stativ (Allmänna bolagets).

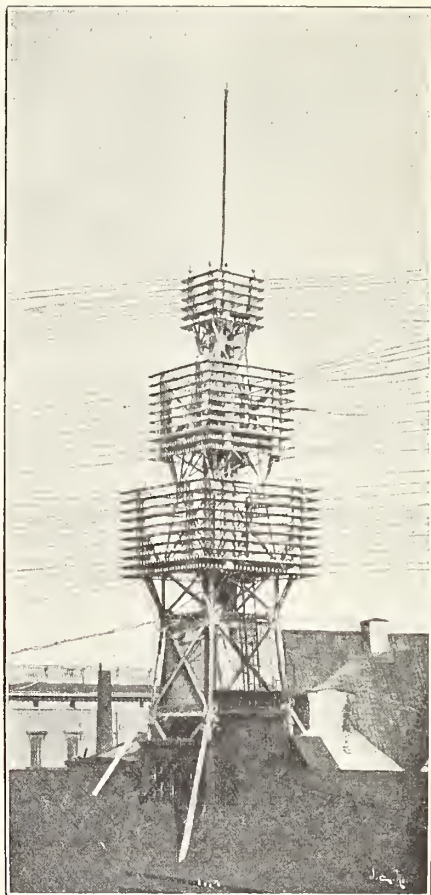
lerade expeditioner i månaden för hvarje telefonist ej mer än omkring 3,6 sekunder från påringningen till den begärda abonnentens uppringning, och denna tid är fortfarande i nedgående. Vackrare expeditionstid torde ej från något håll kunna företes.

Expeditionssättet för internbanledningarna är vidt skildt från det förut beskrifna, och detta är betingadt dels däraf, att internbansamtalen i allmänhet ej kunna expedieras genast, på grund af långliniernas stora användning, och dels däraf, att hvarje särskildt samtal skall betalas. Af skäl, som här ej närmare kunna utvecklas, utgår betalningen för internbanledningarnas begagnande i form af samtalsavgifter. Det torde ej böra lämnas oanmärkt, att äfven dessa avgifter äro väsentligt lägre än motsvarande avgifter i andra länder.

Vid interurbanborden skall sålunda beställning å samtalen mottagas från abonnenten; beställningen annoteras och delgifves den station, hvarmed samtalet skall utväxlas; abonnenten tillkallas, då samtalet kan äga rum; sammanbindningen åvägbringas och samtalet kontrolleras med afseende på tidslängd samt annoteras för uppdebitering af samtalsafgiften. Utom den egentliga expeditionen förekomma sålunda här journalföring och anteckningar af flere slag. Bordens form är därför helt afvikande från vanliga växelbord. De likna mera skrifbord, hvarå i en uppsats äro placerade klaffar och propphål för så väl de ingående långledningarna som förbindelselinier till den lokala stationens bord samt de privata Stockholmstelefonbolagen. Därjämte finnas Morse-nycklar och knappar för signalering m. m., snören och proppar samt slutligen ett »telur» (tidmätare) för hvarje långledning. I bordet finnes plats för fyra à sex långlinier, men å flera bord äro endast två eller tre linier intagna och gifva tillräcklig sysselsättning åt två samtidigt tjänstgörande. Alla meddelanden mellan dessa bord och den lokala stationen ske per telefon, och de tjänstgörande arbeta i regel oberoende af hvarandra, hvarför äfven här expeditionen kan försiggå på ett tyst och lugnt sätt.

Från den interurbana stationen finnes genom rörpost förbindelse med så väl telegrafstationens budbärareexpedition, genom hvars försorg beställningar af samtal utsändas till personer, hvilka ej innehafva telefon, som med telegrafsalen för afsändning och mottagande af telegrafiska samtalsbeställningar, hvilka användas, då de långa telefonlinierna äro hårdt anlitade, något som ofta, att ej säga oftast, är händelsen. På alla sista tiden hafva äfven sådana anordningar vidtagits, att samtidigt med det ett samtal pågår, det efterföljande kan telegrafiskt beställas å samma telefonledning, hvarigenom den största skyndsamhet vid expeditionen af interurbansamtal kan uppnås.

Det alltjämt stigande abonnentantalet har nödvändiggjort ökning af telefonstationens utrymme. 1897 års riksdag har äfven beviljat medel att å telegrafverkets tomt vid Skeppsbron uppföra en tillbyggnad åt Telegraf-

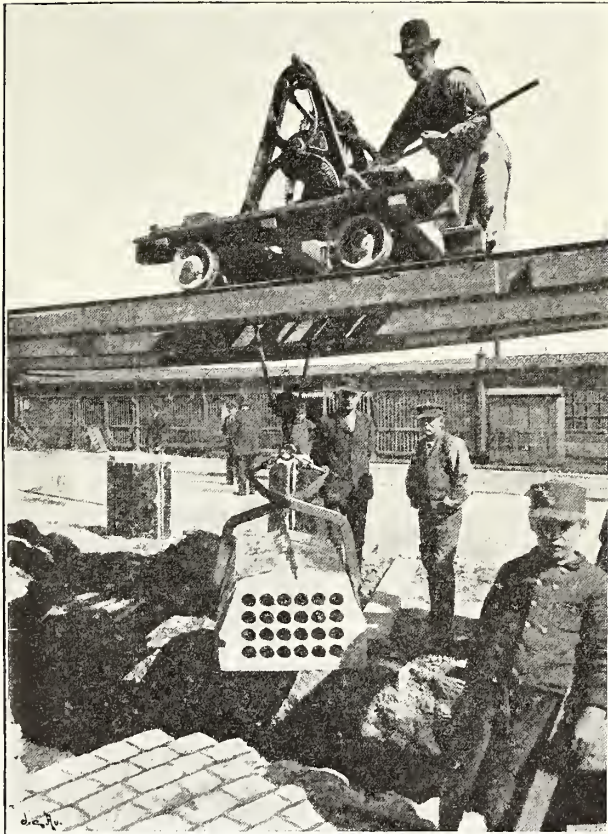

116. Allmänna telefonbolagets inlednings-torn i Staden.

gränden till. Öfversta delen af denna tillbyggnad kommer att användas för en ny apparatsal, som, jämte den nuvarande, kan upptaga öfver 12,000 ingående linier. Tillbyggnaden är genom prickade murar angifven i planen öfver rikstelefonstationen (fig. 98).

* * *

För att göra långlinierna mera tillgängliga för allmänheten inrättades

117. Nedläggning af telefonkabeltrummor.

(Rikstelefon.)

å telegrafstationen vid Skeppsbron samt å samtliga filialtelegrafstationer i hufvudstaden äfvensom i ett flertal butiker samtalsapparater tillgängliga för enhvar. Därjämte träffades den 17 maj 1890 mellan kungl. telegrafstyrelsen samt Stockholms Belltelefonaktiebolag och Stockholms Allmänna telefonaktiebolag aftal om samtrafik mellan telegrafverkets långledningar och abonnenter å ena sidan samt bolagens abonnenter å andra sidan. Allt ifrån anläggningen af verkets lokala nät för ämbetsverken 1881 ägde fri samtrafik rum mellan det samma och Belltelefonbolagets nät, liksom sedan 1884 med Allmänna telefonbolagets nät. Den nu-

mera därjämte kontraherade samtrafiken med det öfriga rikstelefonnätet är dock afgiftspliktig, så att för hvarje öfverfördt samtal en afgift af 10 öre erlägges af den abonnent, som begärt samtalen, och tillfaller den förvaltning, till hvars nät samtalen öfverförs. Bland öfriga bestämmelser rörande denna samtrafik förekommer äfven, att endast de abonnenter i bolagens nät, hvilka erhållit dubbelledningar, få ställas i förbindelse med rikstelefonnätet.

* * *

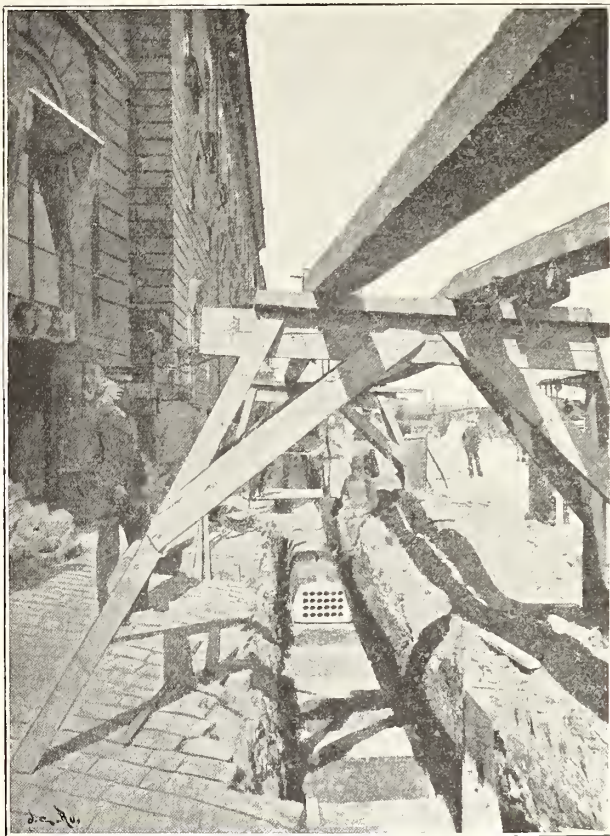
Så väl med anledning af denna senare bestämmelse som äfven för att erhålla ett fullt tidsenligt telefonnät har Allmänna telefonbolaget ombyggt

hela sitt nät till dubbeltrådigt, ett arbete så mycket mera omfattande, som ej endast ledningarna utan äfven stationerna med deras mer än 100,000 propphål och öfriga anordningar måste ingå i denna ombyggnad. Då därtill kommer, att detta arbete ägt rum under pågående drift af nätet, torde det äfven för icke fackmän vara klart, att dess utförande varit förenadt med de största svårigheter och endast kunnat åstadkommas med hjälp af den allra största insikt och omsorg. Vid denna ombyggnad måste en station i Staden inom broarna å nyo inrättas för att undvika fördubbling af de väldiga trådknippena öfver Norrström. Kostnaden för denna ändring har uppgått till omkring en million kronor.

Belltelefonbolagets nya nät å Östermalm är likaledes dubbeltrådigt.

Ett annat ombyggnadsarbete, som Allmänna telefonbolaget på senare åren utfört, gäller stationen å Södermalm. Denna har flyttats till n:r 9 Hornsgatan, där en modern station blifvit inredd. Borden härå äro försedda med »själfupplyftande klaffar», en förbättring å multipelborden med syfte att minska de tjänstgörandes arbete. Så snart en snörpropp insättes till en ledning, hvars innehafvare ringt, då naturligtvis klaffen fallit, upplyftes denna klaff automatiskt af en elektrisk ström, så att telefonisten ej behöfver taga befattning därmed. Härpå vinner tydligen expeditionen i tid, hvarjämte detta system, där klaffarna ej behöfva sitta inom räckhåll för de tjänstgörande, erbjuder flera fördelar vid bordens konstruktion. Vid dessa bord har man återgått till användning af tvåsnöresystemet, som gör det lättare för en tjänstgörande att biträda en kamrat, som tillfälligtvis fått så många påringningar, att hon ej tillräckligt hastigt kan expediera sina samtal.

På samma gång infördes äfven af de enskilda bolagen ett nytt system för förmedling af samtal mellan stationerna, genom hvilket denna öfverföring

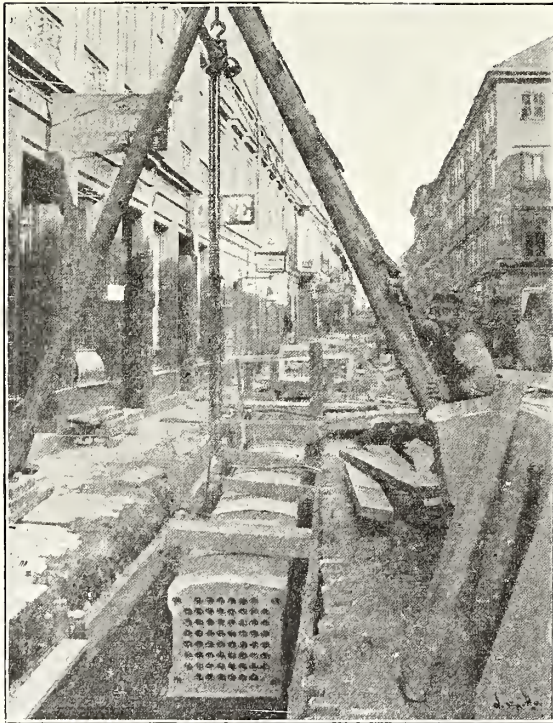
118. Telefonkabeltrummor.
(Rikstelefon.)

— därvid bland annat order om inkoppling af begärdt samtal kan sändas till sådan telefonist å andra stationen, som för tillfället ej är upptagen, samt där afkopplingar å ena stationen automatiskt markeras å den andra, — nått den högsta grad af fullkommande.

* * *

De utvändigt erforderliga ledningarna hafva under årens lopp undergått genomgripande förändringar.

Vid de första telefonanläggningarna var ej fråga om användning af

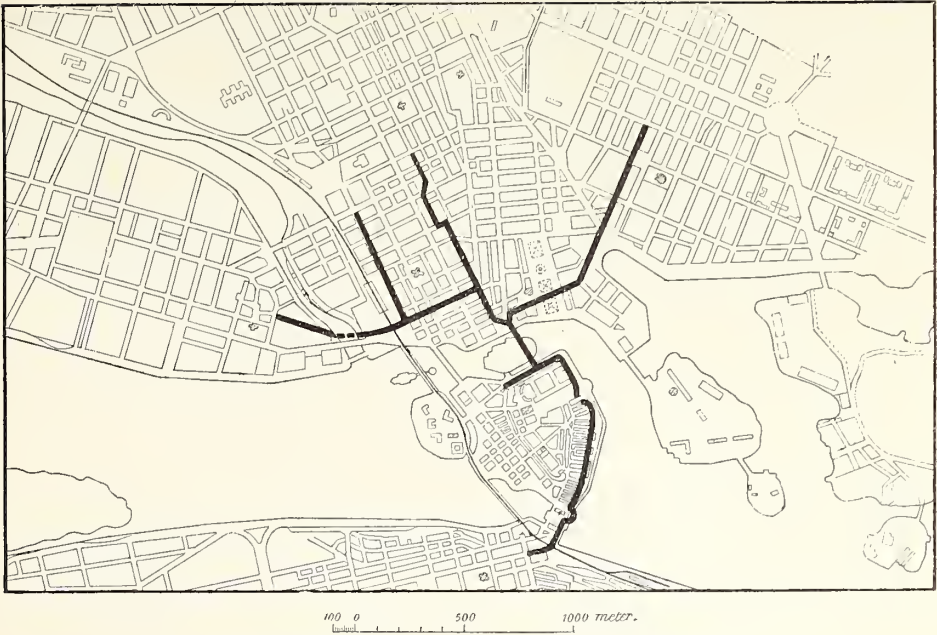

119. Telefonkabeltrummor.
(Allmänna telefon.)

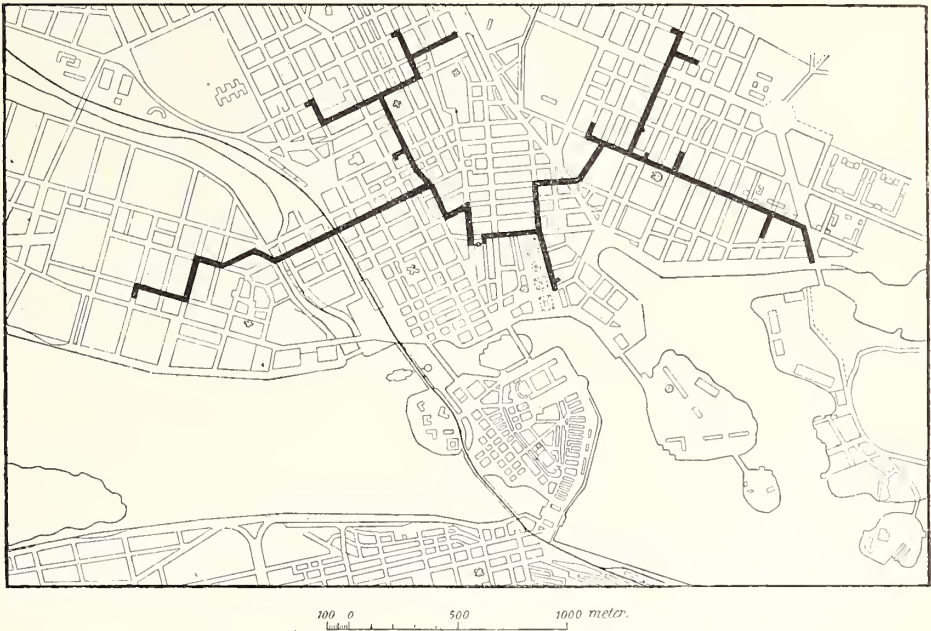
annat än trådledningar, hvilka fästades vid isolatorer anbragta å stativ på hustaken. Till en början användes järntråd af 2.14 millimeters diameter (n:r 11 B. W. G.) fästad å isolatorer af glas. Sedermera hafva glasisolatorerna, som endast begagnades af Belltelefonbolaget, allmänt ersatts med de bättre, men äfven dyrare porlinsisolatorerna, och då man kunde erhålla bronstråd af tillräcklig styrka, fick äfven denna uteslutande användning, så att numera ej ett enda järntrådsknippe — och ännu mindre en glashatt — torde finnas kvar inom Stockholm. Bronstråden, som ej angripes i luften, kunde tagas af klenare diameter, ända ned till 1 millimeter,

hvarigenom knippena blefvo väsentligt lättare och äfven mindre synliga. Men detta var ock nödvändigt ty med tillströmningen af abonnenter ökades äfven mängden af trådarna, hvarom de alltjämt växande stativen bära vittne. Dessa stativ äro allmänt utförda af järn i motsats till dylika i en del främmande städer, där träställningar begagnas. Sådana få naturligtvis ett synnerligen tungt och klumpigt utseende. Järnkonstruktioner äro äfven de enda lämpliga, där ställningarna taga sådana proportioner som å ömse sidor af Norrström eller utveckla sig till väldiga inledningstorn såsom å Allmänna telefonbolagets stationer å Norrmalm och i Staden inom broarna.

För att undvika dessa stora ställningar hade redan sedan 1884 försök anställt med luftkablar, men utan att man lyckats erhålla någon lämplig

120. Rikstelefoners underjordiska kabelnät 1896.

121. Allmänna telefons underjordiska kabelnät 1896.

sådan, så länge enkelledningar begagnades. Antingen erhöi man i kabeln stark induktion — öfverföring af samtal — från ena tråden till den andra, eller ock blef ljudet doft och vanställdt. Först med dubbelledningarnas införande, då induktionen kunde upphävas genom de olika ledningsbran-

schernas vridning om hvarandra, lyckades man erhålla användbara telefonkablar, och till en början fick en luftkabel omfattande 76 trådar rätt stor användning. Sedermera har, efter mönster af underjordskablarna, där isole-ringsämnet utgöres af papper och hvilka lämna mycket goda resultat, äfven luftkablar med större antal trådar erhållits, och numera begagnas, i synnerhet af Allmänna telefonaktiebolaget, luftkablar med stort ledningsantal, ända till 200 trådar. Luftkablarna upphängas medelst hankar på särskilda för deras bärande utdragna järntrådslinor. Kablarna kunna nämligen ej, tillverkade som de äro af pappersomgifna koppartrådar, hvilka omslutas af blyrör, bära sig själfva.

Idealet för ledningar inom städerna är dock underjordskablar, och detta lika mycket från allmänhetens som telefonförvaltningarnas synpunkt sedt. Därigenom undvikes ett flertal af de stora ställningarna, egendomarna besväras ej af de med stora trådknippens uppsättning och underhåll förenade obelag, telefoninnehafvarne få fördelen af i högsta möjliga grad oafbruten användbarhet hos apparaterna, då ledningarna blifva oåtkomliga för snö, oväder, sotarpojkar och andra anledningar till fel. Telefonförvaltningarna slutligen få visserligen vidkännas de högst ansenliga kostnaderna för jordkabelledningarnas anläggning, men erhålla i stället minskning i utgifterna för underhållet samt slippa de i mångfaldiga former uppträdande svårigheter och vidrigheter, som alltid åtfölja trådknippenas anläggning och underhåll. Underjordsledningar hafva därför numera allmänt börjat komma i bruk.

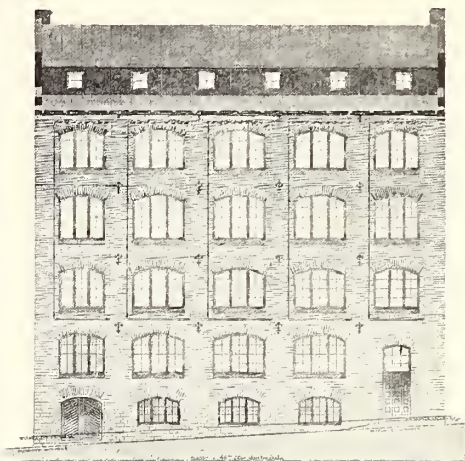
I Stockholm gjorde så väl kungl. telegrafstyrelsen som Allmänna telefonbolaget redan 1889 hos stadsfullmäktige anhållan att i vissa gator få nedlägga kablar. Under loppet af 1891 lämnades sådana medgifvanden under vissa villkor, däribland äfven det, att för samtrafiken mellan telegrafverkets och bolagens nät ingen särskild afgift skulle behöfva af abonnenten erläggas. Telegrafstyrelsen, som ingick på dessa villkor, började omedelbart sina anläggningar, hvaremot Allmänna bolaget ansåg ogörligt att begagna sig af den gifna tillåtelsen.

Underjordskablarna indragas i cementtrummor bildade af block försedda med hål, ett för hvarje kabel, hvilka cementtrummor vid rikstelefonnätet utförts enligt en typ, hvarå telefoninspektören i Stockholm Axel Hultman erhållit patent. På afstånd af omkring 100 meter finnas nedstigningsbrunnar, hvarigenom det blir möjligt att när som helst indraga eller uttaga kablar ur trummorna. De kablar, som här användas, innehålla hvardera 200—400 trådar och motsvara sålunda stora trådknippen. De skarvas i brunnarna, så att kabeln bildar ett sammanhängande helt från stationens omkopplingsrum till det utgreningsstativ ute i staden, hvarifrån ledningarna föras till abonnenter i närheten. Utgreningen sker visserligen med vanliga trådar, men längden af dessa blir i alla händelser högst obetydlig emot förut.

Då sålunda en kabel här och en där lämnar cementtrumman, aftager densamma i omfattning från stationen utåt; ledningarna till olika stadsdelar erfordra äfven olika kabelantal, hvarför man begagnar block af betydligt olika storlek. Telegrafverket använder sådana omfattande från och med 36 till och med 5 kabelhål.

Verkets kabelnät har under hvarje år utvidgats och omfattar, som kartan öfver detsamma utvisar, en god del af staden, särskildt dess centralare delar. För närvarande har dock uppehåll i utvidgningen af kabelnätet uppstått, emedan stadsfullmäktige för bifall till en anhållan om framdragande af ledningar i Regeringsgatan fäst det nya villkoret, att bestående kontrakt rörande (10-öres-)samtrafiken med bolagen ej få ändras utan stadsfullmäktiges medgifvande, ett villkor hvarå telegrafstyrelsen ej ansett sig kunna ingå.

Efter förnyad ansökan fick Allmänna telefonbolaget det förut nämnda villkoret om fri samtrafik för dess kabelanläggningar i gatorna annullerad och började 1895 nedläggning af underjordiska cementledningar, hvilket arbete äfven under följande år med ifver fortsatts. Dess cementledningar, utförda efter en inom bolaget utarbetad konstruktion och för hvilka en årlig afgift af 1 krona 50 öre pr löpande meter erlägges till staden, omfatta från 12 ända till 87 kabelhål. I mindre centrala delar användas cementrör med 7 kabelhål, och är årsafgiften till staden för dessa 50 öre pr meter. De af bolaget begagnade kablar äro 400-trådiga, hvadan en hufvudroute af kablar innehåller ett så stort antal ledningar, att dessas framdragande med trådar i luften är en fullständig omöjlighet.

122. Telegrafverkets verkstads- och förrådshus, fasad åt Svartens gata.

* * *

I det föregående har vikten för en stor telefonaffär att innehafva egen mekanisk verkstad för reparations- och ändringsarbeten blifvit framhållen, och dessutom kunna lämpligen en del nyarbeten utföras å en sådan verkstad. Kungl. telegrafverket, som därjämte har en omfattande telegrafmateriel att underhålla, har äfven funnit med sin fördel förenligt att anordna en mekanisk verkstad för eget behof. Denna inrymdes till en början i gamla optiska telegrafluuset, men då de arbeten, för hvilka verkstaden ursprungligen afsetts och bland dem särskildt ändringen af äldre växelbord till moderna dylika fungo en allt större omfattning och i samband därmed äfven nya småväxlar och större växelbord började tillverkas, blef utrymmet

i nyssnämnda byggnad, där dock ett hundratal arbetare kunde sysselsättas, för trångt. För att bereda större utrymme utfördes under 1895 å tomtens åt Svartens gata vettande del en tillbyggnad afsedd för så väl verkstadens utvidgning som äfven till lokal för telegrafverkets hufvudförråd. Genom denna tillbyggnad, i samband hvarmed äfven väsentliga ändringar i det äldre husets inredning vidtogos, har verkstaden erhållit särdeles lämpliga lokaler, hvaribland särskildt kan nämnas en ypperlig, med takljus försedd sal för förbindning af apparater. En nyhet vid verkstaden är att arbetsmaskinerna drivas medelst elektricitet, som alstras af i källaren uppställda gas- och dynamomaskiner. Inom den äldre verkstadens nedre våningar, där från början vanliga axelledningar anbringats, drivas dessa numera af en gemensam dynamo, men i öfversta våningen och i hela den nya afdelningen har hvarje svarf, bormaskin, fräsmaskin etc. sin egen lilla dynamo om en half hästkraft. Ledningarna till dessa motorer äro inlagda i trossbottnarna, och man har på detta sätt fått salarna alldeles fria från den annars vanliga belamringen i taket. Denna anläggning, liksom äfven den elektriska belysningsanläggningen, som omfattar 3 bågglampor och 380 st. glödlampor inom verkstaden, är utförd af Allmänna Svenska Elektriska Aktiebolaget.

Med utvidgningen af verkstaden har telegrafverket blifvit i tillfälle att börja tillverka äfven telefonapparater, hvaraf så väl vägg-, som bords- och golfapparater numera utgå och uppsättas företrädesvis i Stockholmsnätet. Afbildningar af dess apparater, som konstruerats särskildt med hänsyn till deras användning å långa dubbelledningar, återfinnas i det föregående. För närvarande sysselsättas i verkstäderna ett par hundra man.

* * *

Den med sådan kraft och framgång drifna telefonverksamheten inom Stockholm synes ej ännu hafva nått sitt sista skede. Tillströmningen af abonnenter, hvaraf telegrafverket å sitt stockholmsområde vid 1896 års utgång räknar 4,699, Allmänna telefonbolaget 14,475 och Belltelefonbolaget 1,577, är å alla håll fortfarande märkvärdigt stor; och att döma af den styrka och seghet, hvarmed konkurrensen inom Stockholm drifves, har man all anledning tro, att det behof, som sålunda ännu visar sig förefinnas, skall på det allra utmärktaste sätt blifva tillgodosedt, och Stockholm allt framgent bibehålla den höga plats, det i telefonhänseende förvärfvat sig.

Då det torde vara af intresse att jämföra telefonens användning i Stockholm och åtskilliga andra europeiska städer, meddelas de senast tillgängliga uppgifterna härutinnan, med ett par undantag erhållna direkt från de respektive telefonförvaltningarna. Den åsyftade tidpunkten är den 1 januari 1896, utom i fråga om London och Paris, där den är den 1 juli

samma år, samt Stockholm, Kristiania, Köpenhamn och Helsingfors, där den är den 1 januari 1897.

	Antal invånare.	Telefoner	
		Antal.	pr 1,000 inv.
Stockholm	274,600	16,976	61.8
Kristiania	180,000	6,475	40.1
Helsingfors	70,000	2,600	37.1
Hamburg	622,750	13,601	21.8
Köpenhamn	340,000	6,291	18.5
Berlin	1,676,400	30,004	17.9
Paris	2,448,000	14,866	6.0
Wien	1,459,000	8,400	5.7
Bruxelles	525,900	2,662	5.0
Rom	451,000	1,958	4.3
Madrid	470,000	2,000	4.2
London	5,650,000	13,296	2.3
S:t Petersburg	1,035,000	2,241	2.1

STOCKHOLMS PRESSVÄSEN

AF

THORE BLANCHE.

Den utveckling, som Stockholm under de sista trettio åren undergått, erhåller ett talande uttryck, om man ser på pressen i hufvudstaden och dess omfattning nu och under senare hälften af 1860-talet. Stockholm har under en mansålder fördubblat sitt invånareantal, men tidningspressen, som, vid sidan af en stigande folkmängd, har att räkna med en ständigt växande läslust, kan anteckna en vida starkare utveckling än hvad ensamt befolkningssiffran ger vid handen.

År 1867 utgäfvos i hufvudstaden fem dagliga tidningar. Främst i ledet på den liberala sidan gick »Aftonbladet» under August Sohlmans ledning. De konservatives organ var det år 1859 som en motvikt mot den s. k. »Aftonbladsliberalismen» grundade »Nya Dagligt Allehanda» med Karl Adam Lindström som hufvudredaktör. Mindre utprägladt som politiskt organ intog »Stockholms Dagblad», som ännu leddes af J. A. Walldén, ställningen som hufvudstadens kommunal- och annonstidning, medan den gamla »Post- och Inrikestidningar», som året förut öfverlåtits åt C. V. A. Strandberg, då, som nu, försåg allmänheten med officiella nyheter och mer eller mindre officiella amonser. Vid sidan af dessa fyra tidningar kämpade en ännu föga bemärkt tidning sin kamp mot den första tillvarons vedermödor. Det var den i slutet af år 1864 af Rudolf Wall grundade »Dagens Nyheter», hvilken på grund af sitt oansenliga yttre och sin karakter af billighetstidning sågs öfver axeln af den öfriga pressen.

Den dagliga pressen var sålunda, i förhållande till stadens storlek och den outvecklade tidningstekniken, betydande. 1860-talet var en politiskt vaken och intresserad tid. Man kämpade för stora tankar och försmädde icke trycksvärtans hjälp, då det gällde att arbeta för de egna idéernas framgång. Mycken talang utvecklades från så väl liberalt som konservativt håll och bar

frukt i de olika partiernas organ. Icke endast de politiska ledarne, litet hvar började känna och förstå pressens betydelse, om än pressens män, socialt sedt, i allmänhet intogo en underordnad ställning.

Om den dagliga pressen efter tidens förhållanden var väl företrädd, så voro veckotidningarna fåtaliga. Undantager man den enda facktidning, som utkom så ofta som en gång i veckan, nämligen den af boktryckaren Emil Norstedt utgifna »Svensk Bokhandels-Tidning», så voro veckotidningarna endast tvenne. Dessa voro den år 1853 grundade »Väktaren, Tidning för kyrka och stat», hvars stiftare, friherre J. A. Posse, år 1865 affidit, samt skämttidningen »Söndags-Nisse», som under medlet af 1860-talet redigerades af den kvicke J. G. Schultz. Tvenne gånger i veckan utkom det »förskräckliga» »Fäderneslandet» och köptes naturligtvis af ingen, men var icke dess mindre af hvar och en nogsamt känt och läst.

Sådana ställde sig tidningsförhållandena i hufvudstaden i slutet af 1860-talet.

Så föga utvecklade de än voro, var emellertid företagsamheten stor nog att röna inflytande af den första skandinaviska utställningen i Stockholm 1866. Med Hugo Nisbeth som förläggare och Alf Björkman som redaktör utgafs nämligen i sammanhang med utställningen en Expositionstidning, som från utställningens öppnande den 15 juni under loppet af tre veckor utkom dagligen, men efter 30nummer försvann från skådebanan.

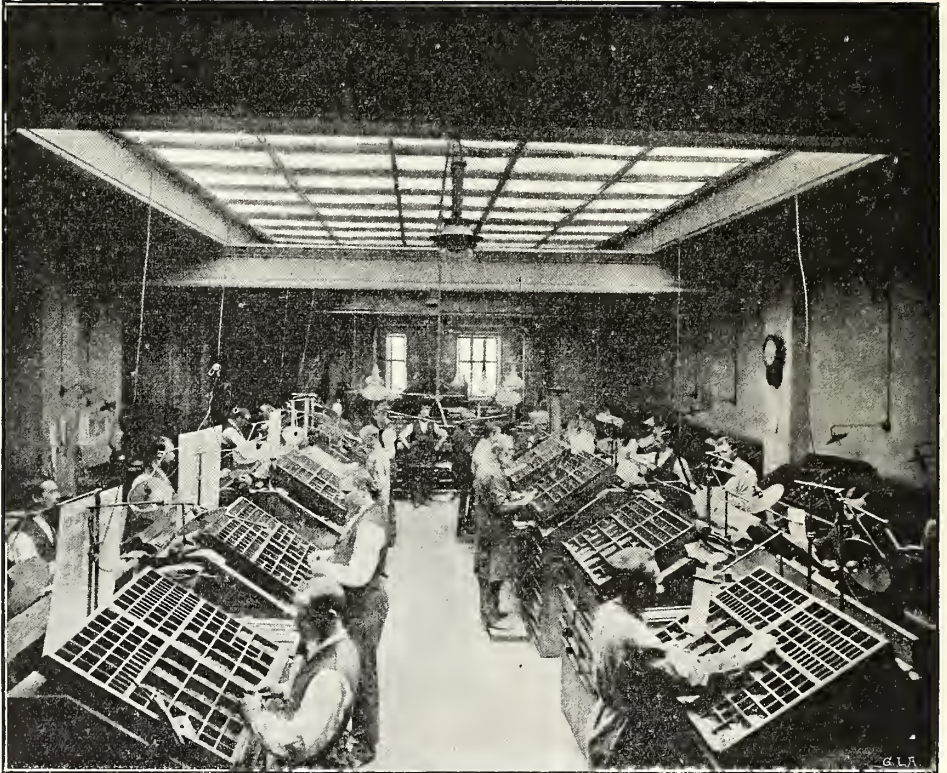
Den utveckling, som Stockholmspressen sedan dess undergått, står i samband med hela den förändring, som under tiden ägt rum på tidningsteknikens och kommunikationsväsendets områden, samt med ett ökad allmänt intresse hos den stora mängden af befolkningen. Lika gifvet är, att pressens växande makt och rikedom framkallat ekonomiska intressen. Kapitalet, som revolutionerat industrien och som hnngrade efter räntor, måste förr eller senare inse, att tidningspressen kunde tjäna äfven andra ändamål än att vara språkrör för politiska partier. Man kan beklaga, att så blifvit förhållandet, men så länge kapitalet endast begagnar pressen som räntesökare, på samma sätt som det gör med hvilken industriell eller merkantil verksamhet som helst, så är därom ingenting ondt att säga. Och den stockholmska pressen har dessutom haft att uppvisa storartade bevis

123. Aftonbladet, Klara västra kyrkogata
n:r 7.

på mecenatskap, som utan tanke på ekonomisk vinst trädte uteslutande i de politiska idéernas tjänst.

Den dagliga hufvudstadspressen, som i slutet af 1860-talet utgjordes af »Aftonbladet», »Nya Dagligt Allehanda», »Stockholms Dagblad», »Post- och Inrikestidningar» och »Dagens Nyheter», räknar nu tolf organ. Den konservativa pressen har förstärkts genom uppkomsten af »Svenska Dagbladet», som grundades i slutet af år 1884, och »Vårt Land», som började utkomma jämmt ett år senare. »Svenska Dagbladet», som under de senare

124. Aftonbladets sätteri.

åren gjort sig till speciell tolk för den svenska agrarrörelsen, har emellertid under förra hälften af år 1897 inträdt i ett nytt skede, af hvilket man hittills endast känner, att tidningen vill vara en bärare af kulturella intressen. Det liberala partiet har erhållit ett nytt organ i den år 1889 bildade »Stockholms-Tidningen». Ett nytt politiskt parti, socialdemokratien, har i den år 1885 grundade »Socialdemokraten» erhållit sitt språkrör inom pressen, och de nykterhetsvänliga och frireligiösa sträfvandena hafva i det sedan år 1890 utgifna »Svenska Morgonbladet» sin särskilda tolk. Året 1896 har slutligen sett framkomma tvenne nya tidningar, bägge tillhörande det liberala partiet, nämligen »Dagen» och »Morgontidningen», af hvilka den senare särskildt vändt sig till de nykterhetsvänliga kretsarna. Ännu lifligare har

verksamheten varit på vecko- och halfveckotidningarnas område. Från att på 1860-talet endast ha räknat trenne representanter, uppgår deras antal nu till mellan 50 och 60.

* * *

En tidning för billigt pris, med många och snabba notiser och anrättad på för den stora allmänheten smakligt sätt, var den ledande grundsats, från hvilken Rudolf Wall utgick, då han bildade »Dagens Nyheter». Med eller mot sin vilja hafva de öfriga tidningarna följt hans föredöme. Rudolf Wall var en typisk representant för den moderna nyhetspressen. Han gaf det nya uppslag, hvarefter den svenska pressen i mer eller mindre grad bildat sig, och det lider ej heller något tvifvel därom, att »Dagens Nyheter» är de sista decenniernas märkligaste företeelse inom den svenska publiciteten.

Det var som billighetstidning »Dagens Nyheter» gjorde sin uppkomst. Billighetstendensen har sedan dess framträdt allt starkare inom pressen, liksom på alla produktiva områden. Den är så långt ifrån utmärkande för den stockholmska pressen, att den tvärt om är ett gemensamt

125. Nya Dagligt Allehanda, Stora Vattugatan nr 18.

drag för alla länder med högt utvecklade pressförhållanden. Öfverallt gör prisbilligheten sig gällande. Förr eller senare nödgas äfven de äldsta och säkrast fotade tidningar sänka sitt pris.

Också se vi, huruledes inom hufvudstadspressen den ena efter den andra af de äldre tidningarna sänkt sina abonnementsafgifter och att samtliga nya, som uppstått, äro billighetstidningar.

Det afgörande steget i riktning mot de senaste årens billighetspress togs af den med 1887 års ingång startade »Stockholms Nyheter». Dess redaktör, Ulrik Fredriksson, var den förste, som med Rudolf Walls exempel för ögonen vågade fullständigt bryta med dittills gällande prisförhållanden. Det var ett djärft steg att sätta 2-öringen som enhet i 5-öringens ställe, men det vann framgång och inom kort efterföljare. Redan år 1888 uppstod

den andra 2-örestidningen, den dock endast under loppet af ett knappt år utkommande tidningen »Dagen», men med »Stockholms-Tidningens» framträdande år 1889 var isen på allvar bruten och den nya billighetspressen ett fullbordadt faktum. År 1896 har sett ett nytt fortskridande på den inslagna vägen genom framkomsten af ytterligare tvenne 2-örestidningar: »Morgontidningen» och »Dagen».

En egendomlighet för Stockholmspressen, som sällan eller aldrig förekommer utomlands, är, att flertalet tidningar, förutom den för hufvudstaden afsedda stora upplagan, utgifva särskilda landsortsupplagor. Början härmed gjordes år 1876 af »Dagens Nyheter», och dess exempel följdes efter hand af de öfriga tidningarna. »Dagens Nyheter» har emellertid under år 1896 dragit in sin landsortsupplaga, hvaremot de andra tidningarna genom att åsätta

126. Stockholms Dagblad, Lilla Vattugatan nr 25.

sina landsortsupplagor synnerligen billiga priser söka vidmakthålla sin ställning i konkurrensen med den lokala landsortspressen. De bägge tidningarna »Vårt Land» och »Aftonbladet» hafva gått ännu längre och utgifva dessutom, i enlighet med föredömet af stora utländska blad, veckoupplagor, särskildt afsedda för

landsorten med dess på många orter långsamma postgång. »Aftonbladet» har under år 1896 tagit ytterligare ett steg i denna riktning och ändrat sin veckoupplaga till halfveckoupplaga, hvilken visat sig hafva en för skandinaviska förhållanden hittills osedd framgång och vid 1897 års början räknade sina postprenumeranter till öfver 100,000.

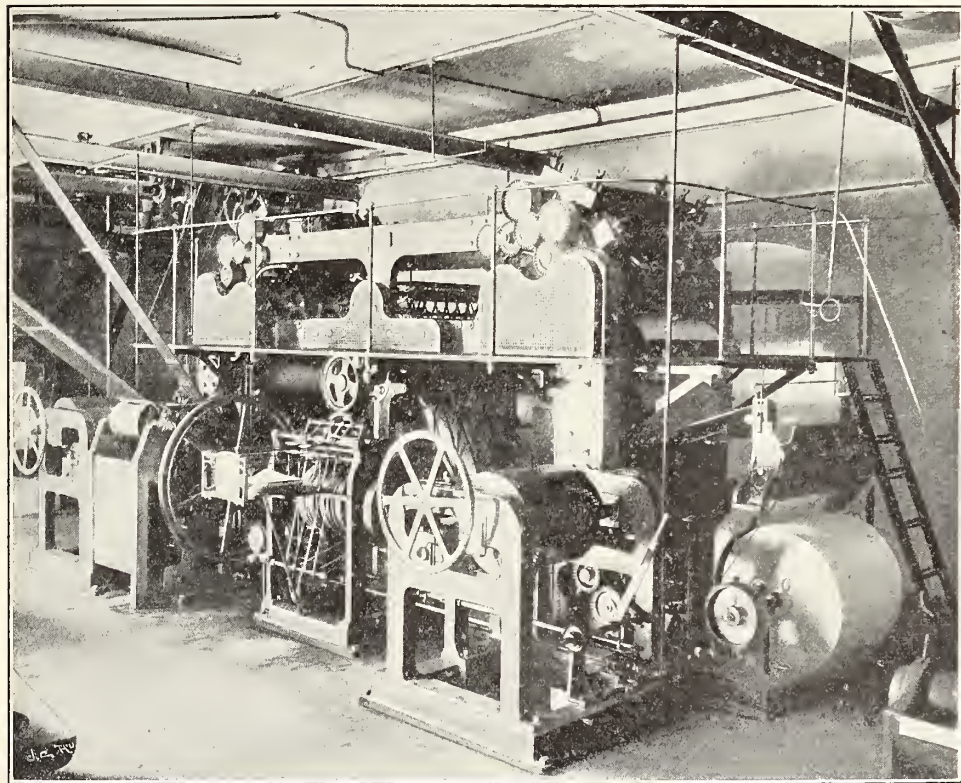
* * *

Den konservativa presseus äldsta och förnämsta organ är, som nämnts, »Nya Dagligt Allehanda», som sedan början af år 1891 redigeras af J. A. Björklund. Tidningen har i och med den år 1888 genomdrifna förändringen i landets ekonomiska politik, hvarigenom ett utprägladt tullskyddssystem kommit till makten, intagit en ledande ställning och får väl närmast anses uttrycka de politiska och ekonomiska åsikter, som göra sig gällande inom Första kammarens majoritet. Konservativ och skyddsvänlig ser tidningen

särskildt en fara för samhället i hvarje utvidgning af den politiska rösträtten. I jämbredd med dess konservatism går dess försvarsvänlighet.

I samma anda redigeras det af Gustaf Torelius utgifna »Vårt Land». Dessa bägge tidningar kunna anses utgöra den högkonservativa delen af hufvudstadspresen.

En mellanställning i politiskt afseende intages af »Stockholms Dagblad». Tidningen, som sedan medlet af år 1895 utgifves af C. O. Montan, är ett organ för den moderata delen af hufvudstadens befolkning. Dess

127. Dagens Nyheter's rotationspress.

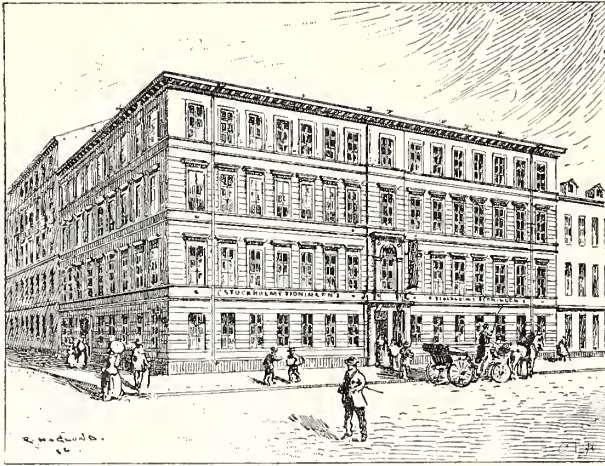
mest påfallande politiska egenskaper äro dess frihandels- och försvarsvänlighet. »Stockholms Dagblad» är sedan gammalt en af hufvudstadens största amonstidningar och innehåller bl. a. kommunens annonser.

Starkast markerad som hufvudstadens stora politiska vänstertidning är nu, som förr, »Aftonbladet», som sedan 1890 utgifves af Harald Sohlman. Tidningen är en trogen anhängare af liberala och radikala reformplaner på det politiska och sociala området, bekämpar hvad den kallar för militarism och arbetar särskildt för en utvidgning af den politiska rösträtten.

Hufvudstadens andra stora liberala tidning är »Dagens Nyheter», sedan år 1889, då Rudolf Wall afgick från chefskapet, utgifven af Fr. Vult von

Stejern. »Dagens Nyheter» omfattar samma politiska program som »Aftonbladet», men följer sin grundläggares traditioner och kan närmast betraktas som en politisk nyhets- och annonstidning. Den är också hufvudstadens största annonsorgan och intager i egenskap af tidningsaffär främsta platsen inom den svenska pressen.

Sveriges mest spridda dagliga tidning är den år 1889 bildade »Stockholms-Tidningen», som fortfarande utgifves af sin grundläggare, Anders Jeurling. Dess upplaga uppgår f. n. till öfver 60,000 exemplar. »Stockholms-Tidningen» gjorde sin framgång som 2-örestidning, men höjde år 1895 sitt lösnummerpris till 3 öre, samtidigt med att den utvidgade sitt format och närmade sig de stora tidningarna till omfång och uppställning. Till sin politiska hållning är den, liksom »Aftonbladet» och »Dagens Nyheter», liberal och frihandelsvänlig.

128. Stockholmstidningen, Stora Vattugatan nr 12.

Till samma politiska bekännelse, men med särskild hänsyn till de fri-religiösa och nykterhetsvänliga elementen af hufvudstadens befolkning, ansluter sig »Svenska Morgenbladet», som sedan sitt bildande år 1890 utgifves af L. P. Ollén.

Till de dagliga politiska tidningarna hör äfven »Socialdemokraten», hvars namn angifver dess politiska ståndpunkt och som utgifves af Hjalmar Branting. Vid sidan af den dagliga politiska pressen utkommer »Post- och Inrikes Tidningar», som utgifves af Svenska akademien och hvars redaktör sedan december 1894 är J. R. Spilhammar. Sin officiella ställning likmätigt intager »Post-Tidningen», såsom den i dagligt tal kallas, en neutral hållning i inre politiska frågor och uttalar sig endast, då regeringen genom dess spalter griper till ordet.

* * *

Vårt land lider af en påtaglig brist på revylitteratur. Viktiga frågor på den inrikes politikens område och allmänna sociala spörsmål äro hos oss så godt som utslutande hänvisade till dagspressens behandling. Äfven den rent litterära revyen saknar hos oss värdiga representanter. Detta förhållande är så mycket mera i ögonen fallande, då man ser den mängd

af gedigna populära tidskrifter, som särskildt den romanska och anglosachsiska världen producerar.

Hvad vi däremot icke sakna utan tvärt om äga i stor mängd är veckotidningar af lättare halt, hvilka lefva af det skum, som veckans händelser alstra och som endera öfverses af eller också icke lämpar sig för den dagliga pressen.

Den tid är förbi, då det gamla »Fäderneslandet» ensamt serverade veckans »chronique scandaleuse» och lästes i smyg af folk, som skickade sitt tjänstefolk för att köpa den. »Fäderneslandet» lefver numera ett ganska obemärkt lif och väcker sällan någon sensation, hänvisad som den är till de djupare lagren af befolkningen. Inom den öfriga publiken har den ersatts af yngre tidningar, hvilka hvar och en på sitt sätt söka väcka intresse och lägga beslag på allmänhetens uppmärksamhet. Enär utrymmet för denna uppsatts icke medgifver ett ingående på alla de veckotidningar, som utgifvas i hufvudstaden, må här endast framhållas de mest kända.

Den egendomligaste af dessa tidningar är »Figaro», sedan år 1888 utgifven af G. F. Lundström, mest bekant under sin signatur »Jörgen». »Figaro» intager en plats för sig inom den svenska pressen. Den redigeras uteslutande ur synpunkten af sin utgifvares personliga sympatier och antipatier och presenterar sig årgång efter årgång som en oafbruten följd af kåserier. I dessa kåserier framstår »Jörgen» såsom den svenska journalist, som drifvit de personliga smädelserna längst, men han framstår också som en ovanligt originell talang, en född kåsör, med en språkbehandling, som i all sin subjektivitet och öfverdrift icke varit utan inflytande.

Bland öfriga veckotidningar märkes »Hvad Nytt från Stockholm?», utgifven af L. Ljunglund, hvilken vänder sig mera till den kvinnliga delen af publiken, under det att »Figaro» är en speciell herrtidning.

Af skämttidningar äger hufvudstaden fyra, bland hvilka främsta platsen intages af »Söndags-Nisse», sedan år 1894 redigerad af Hugo Vallentin. Under Vallentins ledning har »Söndags-Nisse» blifvit en politisk skämttidning, som i olikhet med sina kolleger hufvudsakligen redigeras med hänsyn till den gångna veckans händelser och i hvarje nummer är försedd med kartonger öfver politiska personer eller andra, som ådragit sig uppmärksamhet under veckan.

Den mest spridda af de öfriga skämttidningarna är »Kasper», grundad år 1869 af Richard Gustafsson, som fortfarande är dess redaktör. »Nya Nisse», utgifven af Julius Hodell, är mindre spridd. Ny för året är den af Albert Engström redigerade »Strix».

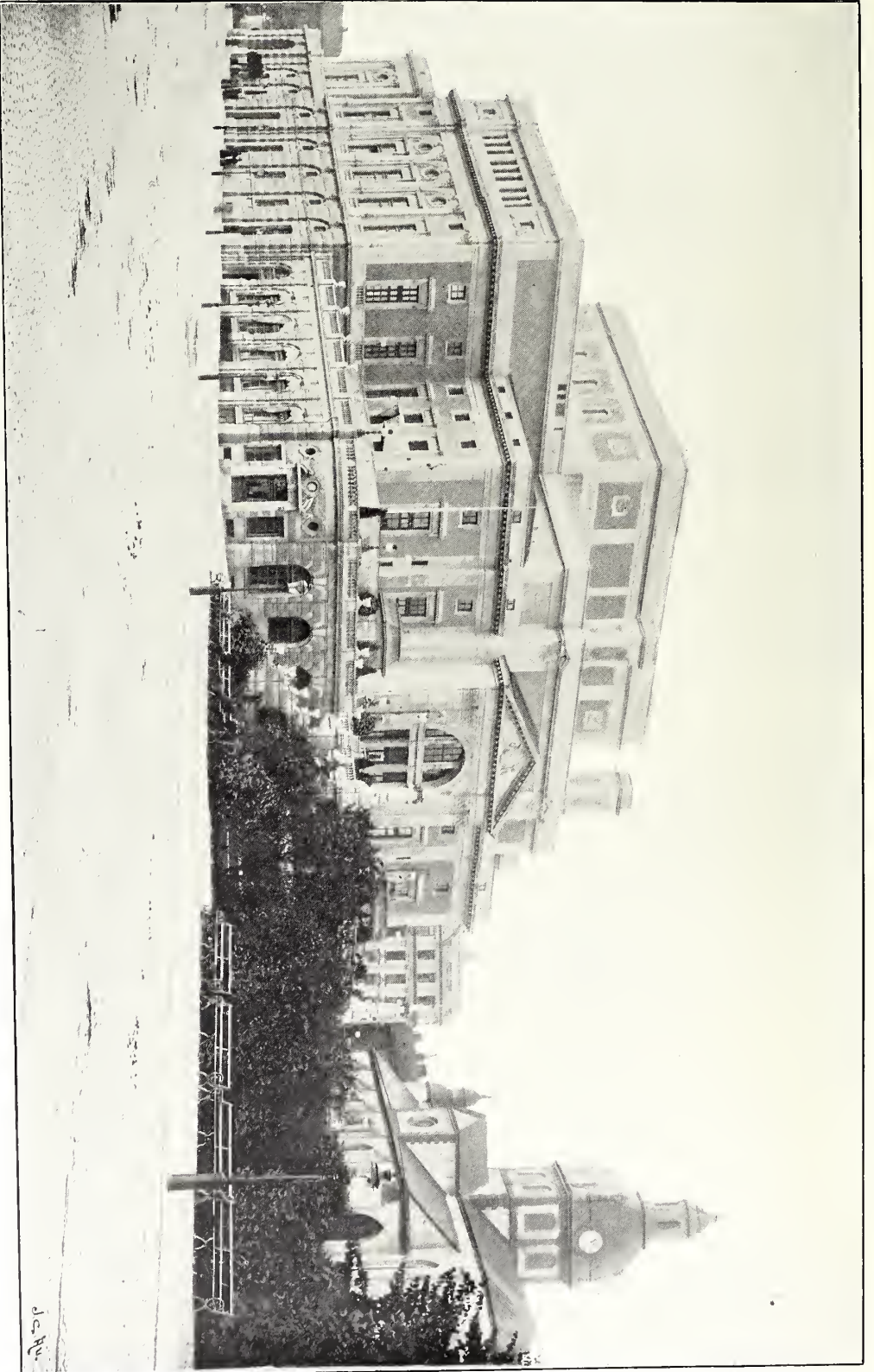
Af illustrerade veckotidningar för hemmet och familjen utgifvas i Stockholm endast tvenne af betydelse, nämligen »Ny illustrerad Tidning», utgifven af Olof Granberg, samt »För svenska hem», redigerad af John Johnsson.

Damvärldens speciella intressen äga i »Idun», praktisk veckotidning för kvinnan och hemmet, utgifven af Frithiof Hellberg, en vida spridd tolk.

Sporten och dess olika grenar hafva i »Tidning för Idrott», redigerad af A. Lindman och V. G. Balek, ett särskildt organ, tvifvels utan det förnämsta idrottsbladet i Norden, hvarjämte velocipedsporten äger ett särskildt språkrör i den af Per Fromm utgifna tidningen »Hjulsport». Öfriga facktidningar af större betydelse och spridning äro den af Villhelm Kôersner utgifna »Börstidningen», organ för handel, industri, sjöfart samt bank- och försäkringsväsen, industritidningen »Norden», utgifven af Per Lindell, — hvilken äfven i sammanhang med Allmänna konst- och industriutställningen utgifver en särskild utställningstidning, benämnd »Nordens Expositionstidning», — »Teknisk Tidskrift», utgifven af Svenska Teknologföreningen och redigerad af J. M. Borgstedt, samt »Svensk Läraretidning», utgifven af Emil Hammarlund.

* * *

Stockholmspressen har en gemensam samlingspunkt i »Publicistklubben». Klubben är öppen för hela den svenska pressen, men själfklart är, att vid dess sammankomster, som med undantag för sommarmånaderna äga rum hvarannan fredag, stockholmspressen skall vara öfvervägande representerad. Publicistklubben har under sitt öfver tjuguariga bestånd varit af stor betydelse för hufvudstadspressen och dess medlemmar. Här mötas män, representerande motsatta politiska uppfattningar, under diskussioner om inre frågor, gemensamma för pressen i dess helhet. Dess lokal, samlingspunkten för så vidt skilda intressen, torde vara en af de fredligaste föreningsställen i hufvudstaden. Politiska frågor af hvad slag de vara må äro härifrån bannlysta. Aktning för hvars och ens öfvertygelse, sympati för hvarje ärligt sträfvande och uppskattning af personliga egenskaper äfven hos den politiska motståndaren äro egenskaper, som utmärka Publicistklubben och hvarigenom den vid flera tillfällen kunnat uppträda som representant för hela den svenska pressen.

J. C. M.

C. J. Gimberg fot.

129. Nya operahuset sett från Södra Blasieholmshamnen.

FÖRLUSTELSER

OFFENTLIGA NÖJEN, RESTAURANTER, KAFÉER, HOTELL, TEATRAR

AF

CLAES LUNDIN.

I stadens barndom hade man otvifvelaktigt också barnligare förlustelser än i en mera framskriden tid, men nog roade man sig, det lider intet tvifvel. Då stockholmaren gick ut för att slå sig lös på S:t Klara gärde, roade han sig visst lika bra som hans efterkommande på Djurgården.

På nämnda gärde och i den fagra skogslunden norr om nunneklostret, där Klara Norra Kyrkogata nu stryker fram, svängde stadens borgerliga svenner och väl äfven förnämligare junkrar lustigt om med de unga stockholmskorna. Där var lek och dans. Där uppträdde »pipare och trumbare» och sådana som »med gigu ganger eller med fidlu far».

Ej må man inbilla sig, att gamla tidens folk var allvarligare än det nu lefvande släktet, om också tillfällena till förströelser icke vore så många. I synnerhet måste en trångbodd stads invånare hålla sig skadeslösa för det trägna arbetet i de kvafva nästena, och då skynda de under den vackra årstiden ut i det fria, vare sig att de ej komma längre än, som fordom, till stadens närmaste grannskap eller sträcka färden, tack vare nya tiders underbart snabba samfärdsmedel, till aflägsna nejder. Och öfverallt, äfven inom stadens område, har man nu tillfälle till förlustelser.

Gratisnöjen ha naturligtvis alltid varit eftersökta. Kungliga kröningar och begrafningar ha i det afseendet intagit främsta rummet, men de förekomma just icke så ofta. Enskilda begrafningar voro däremot under långa tider för folket oftare förekommande lustbarheter, och jordfästningarna, som stundom förrättades med mycken pomp och ståt, föregingos af likvisningar, hvilka också räknades bland folkförlustelserna, något som äfven var fallet med att »gå och se brudar».

Bland offentliga förlustesedagar räknas sedan gamla tider *första maj*, då stockholmarne firade vårens ankomst eller åtminstone förhoppningarna om vinterns snara slut. Från långt tillbaka går minnet af huru högt Stockholms invånare ärade majfesten och huru de utvalde en majgrefve inom hvar och en af stadens korporationer. Benämningen står visserligen icke i ovillkorlig förbindelse med majmånaden, utan kanske egentligen med det tyska »Mai», som betyder grönt, i synnerhet vågrönt, men det har dock otvifvelaktigt användts äfven på dem, som vid första-majfesten utsågos att vara ett slags korager. I handtverkeriernas gamla skrånordningar finnes åtskilligt om dessa majgrefvar, hvilka alltid voro skyldiga att bjuda på gästabud. Men huru länge det bruket fortfor torde ingen nu kunna uppgifva.

Liksom majfesten, fastän under förändrade former, bibehållit sig ända till vår tid, så kan *trefaldighetsafton* också berömma sig af lång tillvaro, nämligen den fest som under aftonen och natten före trefaldighetssöndagen firats i synnerhet vid Uggelvikskällan och ännu till en del där äger rum. Med föreställningen om denna fest förbinder det nya Stockholm vanligtvis tanken på råa upptåg, dryckenskap och blodiga slagsmål, kanske äfven ett och annat dråp. Det fanns dock en tid, då trefaldighetsfesten betydde något allvarligt religiöst samt äfven något poetiskt svärmiskt, hvilket den katolska kyrkan hade tagit i sitt hägn.

Med eller utan kyrkan var trefaldighetsaftonen en stor och glad högtid, som utbildade sig till folkfest, i hvilken äfven stadens högre klasser deltog, till dess den slutligen urartade till ett blott profant folknöje. Den ursprungliga, utan tvifvel från hednatiden härstammande seden att i ljusa vår- och sommarnätter vallfärda till heliga källor hade nog också tillämpats vid Uggelvikskällan under katolska tiden och kanske långt senare, men då de mera bildade stockholmarne drogo sig tillbaka, förvandlades offret vid källan till omåttligt förtärande af starka drycker. Råheten tog öfverhand, och hela vallfärden kom i dåligt rykte. Helt och hållet har den likväl icke ännu upphört.

Midsommarfesten med föregående *löfmarknad* tillhör också Stockholms gamla högtider i det fria, och att denna fest skulle, såsom uppgifvits, ha till ursprung endast erinran om Gustaf Vasas intåg i Stockholm midsommar-afton 1523, är väl icke troligt, enär det, af bland annat Olaus Magni skildringar, är bekant, att festen har långt äldre anor. Möjligt är dock, att befrielseverkets stadfästade genom Stockholms intagande af Gustaf Vasas bidragit att gifva midsommarfesten ytterligare glans.

Egentligen firar Stockholm numera sin midsommar utom staden, men löfmarknaden på midsommarafton samt också dagen förut har i långliga tider ägt rum inne i staden, först på Munkbrotorget och numera på kajen nedanför sammanbindningsbanan och det nuvarande riksdagshuset. Denna »marknad», där löf och blommor jämte leksaker och åtskilligt kram hållas

till salu, är i själfva verket en folkfest, liksom åtskilliga andra marknader i somliga stora städer, t. ex. skinkmarknaden och pepparkaksmarknaden i Paris.

Den var måhända af större betydhet fordom, men, om man får döma efter Elias Martins teckning från senare hälften af 1700-talet, så var likväl löfmarknaden då ej synnerligen talrikt besökt. Nu, liksom förr, går man till löfmarknaden och köper »levande» grönt och blommor och smyckar därmed handelsbodas, verkstäder och boningsrum samt handlar äfven barntrumpeter och andra småfolksinstrument, hvilka sedan framkalla lika muntra som öronskärande ljud i en stor del af staden.

Det fanns en tid, då ångkraften icke var känd och det därför icke var så lätt för stockholmarne att flytta på sig och byta ut staden mot landet och de stora vattnen. Då firades midsommardagen i stadens allra närmaste grannskap, men *någon* frisk luft ville man dock skaffa sig, vore det ock endast på ofvan nämnda gärde eller på Vagnsö (Skeppsholmen) och sedan invid »Skanzen» (Kastellholmen), helst dock snart på Valdemarsön (Djurgården). Där voro nog också folkförlustelser, och dessa tillväxte synnerligen på sistnämnda plats. Till Djurgården förlades slutligen första-maj-firandet, och från och med den 26 juli 1829, då Bellmansbysten invigdes, uppstod där en ny folkfest, Bellmansfesten.

De nämnda festerna tillhöra friluftshögtider, äfven om midsommar också är en kyrklig fest, hvilket ej är förhållandet i något annat land. Men af kyrkans stora högtider firas endast jul samt möjligtvis pingst till någon del äfven utomhus, den förra i den gamla, numera mycket afsigkomna och med endast för fattigmans barn beräknade julmarknaden på Stortorget, och på senare tider genom att i synnerhet söndagen före jul vandra genom de förnämsta gatorna, mest Drottninggatan, Regeringsgatan och Västerlånggatan, och betrakta de då rikt upplysta och med industriens alla lockelsemedel utrustade handelsbodarnas fönsterutställningar. Julhögtiden är för öfrigt hemmets och familjens fest, men pingsthelgen kan locka till förlustelser utom hus. Påsken firas ej gärna i fria luften, men då är musiktillställningarnas gyllene tid, och konserter, matinéer och soaréer täfla om stockholmarnes tid och pengar. Långfredagen är fortfarande »Skapelsens» dag, Haydns stora musikoratoriums, hvilket här först uppfördes i Riddarhussalen, därpå i De la Croix' salong vid Brunkebergstorg (nu Handtverksföreningens hus) och för närvarande, sedan många år, i Ladugårdslandskyrkan.

Men Stockholm roar sig icke allenast vid de stora högtiderna och vid folkfesterna. Det älskar förströelser när som helst, i synnerhet efter slutadt arbete, och har nog alltid haft platser, där det kunnat vederkvicka sig efter dagens mödor. Vi ha redan påpekat några af dessa.

I allmänhet voro kålgårdarna lämpliga förlustelseorter och främst bland dem konungens egen, känd åtminstone från början af 1400-talet. Denna,

som redan tidigt fick namn af konungens örtagård eller *Kungsträdgården*, vardt dock först på 1700-talet tillgänglig för allmänheten. Då hade trädgården redan genomgått flera förändringar, men var väl skött och en förlustelseplats af gladaste slag, upplåten till »promenader, festiviteter och andra folksamlingar», samt fick mot slutet af århundradet en s. k. *Vauxhall* i det till danssalong förvandlade varmväxthuset. Vauxhallsbalerna voro talrikt besökta af olika folkklasser, men härligheten räckte ej länge, ty redan 1801 förändrades byggnaden till arsenal.

Under Karl XIII:s tid började trädgården småningom förstöras, men det var dock först efter Karl Johans tillträde till regeringen som den förlorade all egenskap af lustpark. I stället för fagra blomstersängar och leende gräsmattor utbredde sig nu ett flackt sandhaf öfver hela torget, endast på östra och västra sidorna begränsadt af ett par alléer, och midt i sanden restes Karl XIII:s bild, hvarefter genom särskildt kungabref påbjöds, att platsen skulle kallas Karl den trettondes torg, hvilket namn sedermera ofta förkortades till »torget», en ännu ganska vanlig benämning.

Sedan platsen blifvit på detta sätt *förstörd*, kunde man säga, hade det väl ej varit underligt, om den nöjessökande allmänheten alldeles öfvergifvit den. Så vardt ändå icke fallet. I saknad af verkliga stadsparker — ty *Humlegården* kunde ej gärna kallas så — lustvandrade stockholmarne fortfarande på det sandfyllda torget, och på sommarmorgnarna drucko de brunn i den till brunnsinrättning förvandlade arsenalen, f. d. vauxhallen och f. d. växthuset. Om *Kungsträdgårdens* förvandling i vår tid till en med verklig stadspark mera öfverensstämmande plantering har nämnts i detta verks andra del, och i närvarande kapitel betrakta vi platsen endast som förlustelseort.

Om de förlustelseställen, som uppgifvas ha legat på *Ladugårdslandet*, vet man numera nästan ingenting, med undantag af *Humlegården*, hvilken först var en verklig sådan, anlagd af Gustaf II Adolf och skött af en humlegårdsmästare, som också skulle vara bildsnidare och lära drängarne att göra beläten till platsens prydnad. Under drottning Kristina vardt *Humlegården* en lustpark för de förnäma, i hvilken egenskap den fortfor i väl hundra år, ända till dess den, under Adolf Fredriks regering, uppläts helt och hållet åt allmänheten som förlustelseplats, hvilken hade äfven sin teater.

I den illa vårdade, men med stora präktiga träd utrustade parken fördes under lång tid ett ganska bullrande folklif med positiv och »schene Rariteten», musik i den af Ulrika Eleonora d. ä. uppförda rotundan, där ingen af den förnäma världen mera lät se sig, en stor karusell, fyrverkerier då och då samt en och annan ballonguppstigning.

Lustdal, ett annat förlustelseställe i samma stadsdel, skall ha legat vid n. v. Fredrikshof, på den grund som ansågs ha tillhört den ena af de kungsladugårdar efter hvilka hela stadsdelen fått sitt namn. Den andra af dessa ladugårdar tros ha varit belägen i trakten af det sedan bekanta *Fiskartorpet*.

Lustdal, som en tid också kallades Kalfvehagen, uppläts till Jean De la Vallée d. y., den bekante arkitekten, hvilken erhöll tillstånd att där anlägga ett värdshus samt anställa allehanda spel och tidsfördrif till »loffig rekreation», men det tyckes icke ha dröjt länge, förrän Lustdal upphörde med sina förlustelser, åtminstone vet man icke något om dess vidare öden. Lika litet känner man om *Jungfruträdgården*, hvilken skall ha varit belägen vid nuvarande Jungfrugatan.

På Södermalm funnos nog flera stora trädgårdar, men något egentligt förlustelseställe hör man ej omtalas, om ej möjligtvis Zinkensdam, förrän *Mosebacke* började göra sig känt, hvilket dock väl ej inträffade tidigare än i slutet af förra århundradet, och ända till medlet af vårt århundrade var Mosebacke en tämligen tarflig förlustelseplats, där man vanligtvis endast om söndagarna fick höra några toner från basunblåsare, hvilka sutto på ett tak till ett i trädgården beläget litet schweizeri. Det var först sedan handlanden C. A. Wallman, redan förut känd som anordnare af folknöjen, blifvit ägare till Mosebacke, som det, 1850, förvandlades till verkligt förlustelseställe, hvarefter det ock vidare utvecklats.

Långt innan Mosebacke blef en sådan plats hade »Parterren» uppstått på ett af skären i Norrström och under Norrbro, som då ännu kallades »Nya» bron. Några hade velat gifva platsen namnet Josefinelund för att hedra dåvarande kronprinsessan, men man stannade slutligen vid benämningen *Strömparterren*, hvilken ännu i början af 1830-talet var föga mer än en skräppplats, men snart därefter utbildades till en vacker, om ock liten stadspark. Där har man dock aldrig haft några egentliga folknöjen, men så mycket mer musik och — punsch eller kanske whisky, en af den nyare tidens mest begagnade sällskapsdrycker.

I allmänhet ha offentliga förlustelser i Stockholm varit förbundna med källare- och kafélif. Ett undantag därifrån var gamla *Barnhusgården*, d. v. s. icke den gård som låg inom Stora barnhuset, utan den som sedan motsvarades af Trädgårdsföreningens park vid Drottninggatan på en nämnda barnhus tillhörig tomt, hvarest Norra latinläroverket nu har sitt palats. Där roade man sig i förra och början af innevarande århundrade med åskådande af konstberidning, lindansning, »ombres chinoises» samt slutligen äfven med verkliga teaterföreställningar. Någon förtäring fanns icke att tillgå, men man hade ej många steg till gamla Barnhuskällaren, det lilla trähuset, som sedan nedbrann i maj 1844.

Redan sju år förut hade öfverenskommelse träffats med konditorn August Davidson om uppförande af de två paviljongerna vid Drottninggatan, hvilken öfverenskommelse sedan fullgjordes af brodern Wilhelm Davidson, och på gamla Barnhusgårdens plats skapades *Trädgårdsföreningens* park. I södra paviljongen öppnades kafé, i den norra gäfvos baler samt dramatiska föreställningar, och i parken anordnades sommartiden instrumentalkonserter.

Förlustelserna också på denna plats uppfriskades med tillgång på förtäring. Sådan fanns också öfverallt på *Djurgården*, till och med midt på »Slätten», där kvinnor sålde öl, kanske äfven brännvin, och där det var krog i hvar vrå, hvilket betydligt ökade folklifvets glädje, men äfven främjade råa upptåg och slagsmål.

På Kungsholmen skall Karl Bondes trädgård, en nu länge sedan försvunnen storhet, som låg vid Trädgårdsgatan (nu Scheelegatan), midt emot den Piperska egendomen (»Piperska muren»), en tid ha varit upplåten

130. Strömparterren.

till allmän förlustelseplats, men redan i medlet af 1700-talet utgjorde den en till sistnämnda egendom hörande köksträdgård. Vid den tiden hade konstmakare slagit sig ned på själfva det greffliga Piperska området och gäfvö där föreställningar till allmänhetens förlustande.

Sedan hördes icke af några offentliga nöjen på Kungsholmen, förrän *Grubbens trädgård* började sina aftonunderhållningar på 1840-talet, men dessa räckte ej länge. Ungefär samtidigt började musikaftnar i det fria hållas i gamla *Kirsteinska trädgården* vid Klara Strandgata (nu Vasagatan) på den del af nuvarande Centralplanen, som ligger nedanför Klara Vattugränd (förr Lappgränd). Det var i denna trädgård, som eklärering med färgade lyktor »à la Tivoli» först användes i Stockholm.

Själftva Tivoli-inrättningen följde i spåren af Köpenhamns Tivoli, hvilket hade öppnats 1843, och sommaren 1848 uppstod Stockholms första Tivoli, det *Norra*, beläget vid Norrtullsgatan. Detta ägde dock ej länge bestånd, enär det ej kunde täfla med *Djurgårds-Tivoli*, som hade fördelen af att ligga på stockholmarnes älsklingsplats och som öppnades sommaren 1850. Men ej heller detta förlustelseställe ägde någon glänsande tillvaro och har bytt om ägare flere gånger samt undergått åtskilliga förändringar.

Vid de gamla *brunnsinrättningarna* drack man icke uteslutande hälsovatten, när man roade sig, och de voro ofta mycket afsedda för nöjen, hvarför de i våra fäders Stockholm med rätta räknas till förlustelseställen, om ock med finare sällskap. Den äldsta var *Norrmalmns Surbrunn*, ofta kallad »Norra brunn» eller endast »Surbrunn», upptagen år 1689 af Pehr Muhr, kapellan i S:t Olof (Adolf Fredrik), men efter hans död inlöst af Stockholms stad.

Därnäst kom det efter källarmästaren Valentin Sabbat uppkallade *Sabbatsberg*, hvars hälsokälla upptogs 1734 af apotekaren J. J. Sahlberg, innehafvare af amiralitetsapoteket Morian, men brunnsdrickningen och brunnsnöjena tyckas icke ha kommit i riktig fart förr än trettio år därefter.

Finaste sällskapet tyckes ha funnits vid *Djurgårds hälsobrunn*, vanligen kallad »Djurgårdsbrunn», hvilken i lång tid var ett bland de förnämsta förlustelseställen för Stockholms glada och fina värld. Den äldsta hälsokällan här påstås ha varit bekant redan på 1500-talet, men upptogs ej till allmänt bruk förrän af den bekante Urban Hjärne i slutet af 1600-talet. Det var dock först 1742, som Djurgårdsbrunn, genom riksmarskalksämbe- tets resolution, fick sina privilegier, och den källa, som sedermera ensamt anlätades, upptogs ännu senare af J. G. Hallman, kyrkoherde i Ladugårdslandet, samt lifmedikus Mårten Réef och apotekaren H. Schultz. Man roade sig tappert, och brunnsbalerna där voro mycket eftersökta, bevistade af en ganska elegant publik. Också *Uggelvikskällan* sökte att göra sig till riktig brunnsinrättning och skulle ha brunnsbaler af helt annat slag än de vilda, bacchanaliska upptågen under trefaldighetsnatten. Balerna skulle ej heller hållas där, utan på *Claes på Hörnet*, det gamla värdshuset i nordöstra hörnet af Surbrunnsgatan och Roslagstullsgatan, således ganska långt från källan, hvarför högtidliga brunnspromenader anordnades från denna till värdshuset. Den bekante kommissarien Mallén, gångpostens uppfinnare, gick i spetsen och utgjorde själen i dansnöjet. Men redan i början af 1820-talet var det slut med dessa brunnsbaler.

De brunnsinrättningar som tid efter annan uppstodo i Arsenalen i Kungsträdgården, i Trädgårdsföreningen samt på Mosebacke hade inga förlustelser och knappt något sällskapslif. På sin höjd företogs då och då en kort åktur i wurst.

Ehuru förfriskningsställen voro underkastade tämligen sträng uppsikt och reglementerade af en mängd förordningar, gäfvos de dock ofta anledning till oordningar samt till ett i allmänhet föga regelbundet lefnadssätt. Vid olika tillfällen utfärdades taxor på de dryckesvaror, som utskänktes, och så väl öl som vin voro underkastade prof. Så fick t. ex. icke något öl säljas förrän det hade klarat sig, var utarbetadt och sprundadt. De krögare, som utskänkte starkare öl, fingo ej sälja det s. k. medelölet, och de som hade det senare understodo sig icke att ha det förra till utskänkning, detta lika litet som sämsta sorten. De som betjänade med starkare öl skulle, heter det i en förordning af 1640, ett »särdeles Tekn med ett Passglaas i theras Taffla hafva, men the thet Medel-ölet hafva, ett Stoop til kännemärke». Hvilken krögare, som öfverbevisades om att förfalska sitt öl, skulle straffas som för stöld, mista sitt krögeri »och komma ther aldrig meera till».

Tiden för krogars och taverners utskänkning på hvardagar och helgdagar var noga bestämd, och förordningar i det afseendet följde ofta tätt på hvarandra, men efterlefdes icke. Så heter det i en »Stockholms stads ordning» af 1691, att föregående »nyttiga och hälsosamma förordningar blifva af största delen mehr och mehr i den förgätenhet stälde, at dhe icke allenast öfver den föresatte tiden utan och *måstedehls heela nätterne* skänkia til Sahlu, gifvandes esomofftast genom ett straffbart oskich occation och tilfalle til en och annan olyckelig händelse af Dråp och Slagsmåhl samt Brand- och Eldsvådor, förutom synd och annat lastbart väsende, som där med gemenligen plägar föröfvas».

På grund däraf påbjöds, att alla, som något »krög- eller skänkerij antingen i Staden eller på Malmerne bruka», icke skulle drista sig hålla källare och krogar öppna efter kl. nio på söndagskvällarna eller efter kl. sju på helgdagsaftnarna. Men om helgdagsordningarna, så äfven de som innehöllo förbud mot utskänkning under gudstjänsten, slutligen blefvo strängare iakttagna, tyckes det icke ha varit så noga på vanliga hvardagar.

Om lusten och förmågan att roa sig stått i nära samband med källare- och utskänkingsställen i allmänhet, så tyckes denna lust och förmåga ha varit större förr än nu, enär s. k. förfriskningsställen voro, i jämförelse med folkmängden, betydligt talrikare. Jämföra vi förhållandena i vår tid med dem som rådde i början af sjuttonhundratalet, så finner man, att Stockholm då med omkring 50,000 invånare hade *fyrriotvå* källare, förutom åtskilliga »tracteurer» och världshus, under det våra dagars Stockholm med nära 300,000 invånare icke har flera källare än *fyrtiosex* eller, om Djurgårdens medräknas, några och femtio.

Att de egentliga krogarnas antal betydligt minskats, sedan Stockholms utskänkingsaktiebolag kom till stånd, är allmänt bekant, men det kan för tjäna erinras, att då med september månads slut 1877, omedelbart innan

bolaget började sin verksamhet, funnos 193 krogar i Stockholm, sjönk detta antal snart efter bolagets öfvertagande af utskänknigen ända ned till 87.

Några riktigt gamla källare ha vi numera icke, och af dem, som funnos här t. ex. på 1720-talet, då Stockholms första adresskalender utkom, är det i Staden inom broarna endast »Freden», ursprungligen »Gyllene Freden», vid Österlånggatan som bibehållit sig, dock efter att under några år i början af 1890-talet ha tagit sig en hvila. På Norrmalm är det blott »Tre Remmare» som finnes kvar, dock icke utan stora förändringar. På Södermalm fanns »Björngårdskällaren» till för tjugu år sedan, då det gamla trähuset refs för att lämna plats åt en stor nutidsbyggnad, hvarmed källaren, vanligtvis kallad »Gamla Björngården», också försvann. Om källaren »Pelikan» vid Brunnsbacken å Södermalm är samma »Pehlekahn», som på 1720-talet fanns vid Svartmangatan i Staden, torde vara ovisst. Den är i hvad fall som helst icke på samma ställe som för ett par hundra år sedan.

Då man for ut på landet för att roa sig, var målet i de flesta fall ett af de många utvårdshusen, och deras långa rad började redan innan man kom till tullen. På nya Roslagsvägen, kallad Roslagstullsgatan, stannade man på Surbrunns värdshus eller på Claes på Hörnet eller Stora och Lilla Ingemarshof, och lämnade man stadens område, vinkade Albano, »Första torpet utom Kattrumpstullen» (Kräftriket), Ålkistan och Stocksund.

På vägen genom Norrtull hade man Mon Bijou redan i Kungsbacken, sedan flyttad ned på Norrtullsgatan, samt Tre Liljor vid sistnämnda gata och åtskilliga »våffelbruk» med försäljning af färsköl. Utanför tullen funnos Stallmästaregården, Norrbacka och Hagalund, och längre bort Järfva, Ulriksdal och Silfverdal.

Söder ut från Stockholm lockade värdshuset Liljeholmen, Grönbrink, Snickarkrogen m. fl., och företog man utflykter till sjös, hvilket dock hörde till det ovanliga, kunde man åt Saltsjösidan besöka Blockhusudden, Fjäderholmarna, Kungshamn, Skuru och andra sjögästgifverier, samt vid Mälaren Essingen, Klubben, Ekensberg m. fl. värdshus.

Mest drogs man dock till Djurgården med *Lusthusporten*, den sedan så namnkunniga »Blå porten», hvilken redan på 1600-talet bebyggdes af munskänken Johan Lüpken, som där öppnade skänkeri, men hvars glansperiod inträdde under Cunlanders tid och utvecklades i början af vårt århundrade under Klingbergarne, samt efter den yngre Klingberg öfvertogs af operakällarens värd Hammarström, hvilken sedan afstod värdshusrörelsen där till mamsell Hellström, som åter lämnade den till källarmästar Blag, under hvars tid detta gamla och ansedda samt i synnerhet för sina abborrar berömda värdshus nedbrann i slutet af april 1869 och sedan aldrig uppstod ur askan.

En tid var *Franska värdshuset* på Djurgården lika mycket ansedt samt besöktes mera än Blå porten af hufvudstadens finare sällskap, så väl herrar

som damer. Det anlades 1808 af traktören Le Maire samt ägde bestånd i mera än ett halft århundrade, till dess *Hasselbacken* gjorde sig till enväldslärskare inom den finare värdshusrörelsen. På den platsen låg i gamla tider en just icke välkänd krog, hvilken stod i mycket mindre anseende än Gröna Lund, för att icke tala om så berömda ställen som »Mäster Nilses» och Bonnets värdshus, samt kunde jämföras med endast »Tyska paradiset», scenen för Hallmans »Heroiska Djurgårdsballett».

Hasselbackskrogen låg på den plats, som kallats »Fågelsången», ofvannför Djurgårdsslätten med dess i förra århundradet brokiga folkli. En skomakare Lundin fick i medlet af suttonhundratalet tillåtelse att där upp-

131. Bellmansro.

föra en byggnad till ett värdshus, hvilket, efter att ha tillhört flere olika ägare, år 1829 kom i fransmannen Pierre Bichards händer. Denne afyttrade stället, då kalladt Ludvigsro, år 1836 till grosshandlaren G. Michaelson, hvilken förskönade platsen och använde den till enskild sommarboning, men år 1852 sålde den till konditor Wilhelm Davidson, hvilken redan några år förut haft ett litet schweizeri vid ingången till Frisens park och sedan bredvid Trädgårdsföreningen låtit Hôtel Phoenix höja sig ur gamla Barnhuskällarens ruiner, där han varit banbrytare för nutida värdshusförhållanden i Stockholm.

Pierre Bichard flyttade till Stallmästaregården, men på slätten nedanför Hasselbacken, som nu återfick sitt ursprungliga namn, uppförde konditor Pohl det efter honom uppkallade *Pohlsro*, där han 1836 fick rättighet att

jämte schweizeri idka värdshusrörelse. Besittningsrätten öfvergick sedan i följande ordning till hofkällarmästaren Selenius, handlanden Öberg, värdshusidkaren Cadier och värdshusidkaren Vasseur, hvilken omskapade stället till *Alhambra*.

Som tjänlig plats för allmännare folknöjen ansågs Ludvigsberg, ej att förväxla med Ludvigsro. Det förra, beläget på andra sidan om »slätten», hade 1832 upplåtits till en hofjägare Carlstedt och fick namn af »Vauxhall», men blef ej annat än ett vanligt »schweizeri», som innehades af flere konditorer efter hvarandra och under namn af *Novilla* ännu fortfar som variétésalong.

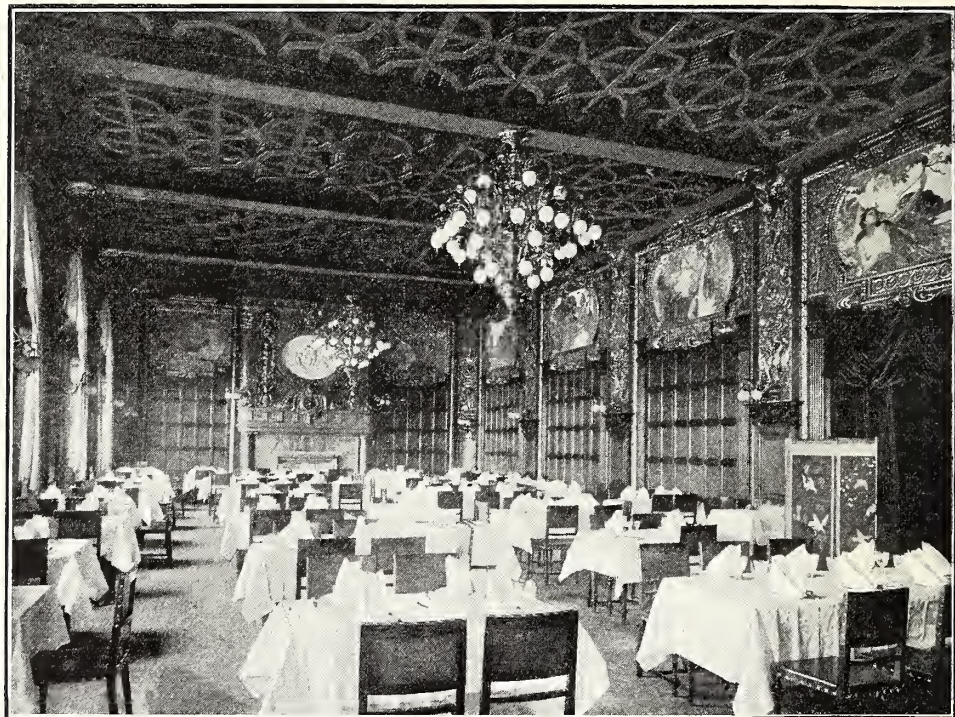

132. Hasselbacken.

»Carlmarks konditori» öppnades på en af den vanliga Djurgårdens mest aflägsna, men också mest natursköna punkter ett år före Bellmansbystens aftäckande och blef, såsom i dennes omedelbara grannskap, nära förbundet med de årliga Bellmansfesterna samt fick också redan för länge sedan namnet *Bellmansro*.

Af Djurgårdens alla förfrisknings- och förlustelseställen i äldre och nyare tider har icke något uppnått samma betydenhet som Hasselbacken. Man kan numera icke nämna ordet Djurgården, utan att därmed förena begreppet af det stora värdshuset, och för mången främling, som besöker vår hufvudstad, är »Djurgården» helt och hållet likbetydande med Hasselbacken.

Det gamla Ludvigsro har undergått många förändringar, innan det blef den nya Hasselbacken, och allt fortfarande göras tillbyggnader af det stora värdshuset, vidtagas förbättringar, ökas planteringarna, men därmed ökas ock hindren för den fria utsikten, hvilken förut var så oinskränkt öfver Stockholm och en god del af omgifningarna. Blicken från verandan kan numera ej tränga långt omkring, men verandan själf är rymligare, bekvämare, mera inbjudande än förr, och det lif som där föres är mera storstadsaktigt, mera europeiskt, kan man säga, något som kan ställas i jämbredd med vår

133. Operakällarens matsal.

världsdelens allra finaste och förnämsta, men också allra gladaste värdshuslif, kanske till och med i allt, utom den arkitektoniska utstyrseln, hvilken är tämligen tarflig, öfverträffande hvad man i den vägen har bäst i andra stora städer.

En middag på Hasselbacken är just ett träffande uttryck för det glada och eleganta stockholmslifvet utomhus, en representant för det sorglösa stockholmslynnnet, det som så gärna slår sig löst, när tillfälle gifves och som alltid har ett sådant tillfälle till hands. En middag på Hasselbacken, helst i maj, då Stockholm ännu icke flyttat till landet, eller i september, då det återvänt från skärgården eller från brunns- och badresorna inom och utom Sverige, lämnar godt tillfälle att studera stockholmskarakteren.

På verandan ser man »hela Stockholm», icke staden med kyrkor och torn, ty den utsikten är, som nyss nämndes, numera bortskymd, utan vår fina stockholmsvärld, herrar och damer af prima sort, excellenser, grefvinnor och skådespelerskor, generaldirektörer, unga statstjänstemän och handelsbokhållare med »fashion». Man får också se en del af det öfriga Europa, i synnerhet diplomatiska kåren, och turisternas antal tilltager för hvarje år. Till Hasselbacken begifver sig hvarje främling som besöker Stockholm. Att ha varit i Sveriges hufvudstad och ej ha infunnit sig på Hasselbacken

134. Operakaféet.

låter ej gärna tänka sig under den tid af året, då »backen» är tillgänglig. Under vintertiden hålles den stängd.

Middagen intager man på verandan, men kaffet dricker man i »parken», den öppna platsen mellan hufvudbyggnaden och musikpaviljongen, och där dröjer man ofta nog till sena aftonstunden, lyssnande till gardemusiken, tömmande, i fall gästen hör till det manliga släktet, åtskilliga glas punsch, under det man tager sina medgäster i betraktande, skämtar och skrattar med all stockholmsk älskvärdhet, kvickhet och lust att vara ironisk.

* * *

Det var en tid då Stockholms källare af alla grader besöktes mera för sina dryckesvaror än för sin mat och då i dem hvarje natt firades bacchanaliska orgier. Detta har betydligt förändrats. Dryckesstugorna äro förvandlade till fina matsalar, och där halfvuxna kypare, pojkar i föga renliga kläder, fordom torkade de af svagdricka och brännvin drypande, evigt grå borden med förkläden »evigt blå», där sitter man nu vid de med bländande hvita duktyg täckta middags- och supéborden och passas upp af mogna män, hvilka kallas vaktmästare, äro klädda i högtidsfrackar och medvetna om sin betydelse i samhället.

135. Operaterrassen.

Brännvin får man äfven nu på våra elegantaste restauranter, men det serveras vid det särskilda s. k. smörgåsbordet, som dignar under mängden af viktualier och andra kalla rätter. I allmänhet äter man numera rätt godt på våra restauranter. Billigt är det icke i jämförelse med forna tiders pris, men vanligtvis mindre kostsamt än på stora restauranter i andra hufvudstäder.

Om det, såsom här förut omnämnts, var Wilhelm Davidson som skapade den moderna restauranten i vår hufvudstad, bör man ej glömma, att äfven Bengt Carlsson på Operakällaren var nydanare i det afseendet. Med intelligens och kraft arbetade han mot dåliga källarvanor, och af det gamla,

ganska gemytliga, men just icke fina, ej ens riktigt snygga »Opris» gjorde han en elegant, mot alla nutidsanspråk svarande restaurant af första klassen. Detta skedde redan i det gamla operahuset. Det nya konsttemplets och den nya operakällarens tid fick Bengt Carlsson ej upplefva.

Nya operakällaren var en bland de först färdiga lokalerna i nya operahuset. Den öppnades i maj 1895 i rum som i prakt öfverträffa allt hvad man förut skådat på någon restaurant eller i något kafé här i landet och som till och med taga försteget framför flertalet af de finaste parisiska lokaler.

Den med operakällaren förenade kaféörelsen å operaterrassen, en tillökning till det stora kaféet på nedra botten, öppnades i juni 1896 och togs genast i besittning af den del utaf det kafébesökande Stockholm, som föredrager att »kåsera» framför att höra på musik. Operaterrassen blef således en fortsättning af »Lagerlunden», det kafé i fria luften som tillhörde Lagergrens kafé, under senare år af sin tillvaro ett bihang till gamla operakällaren och synnerligen omtyckt af unga tjänstemän, konstnärer, tidningsmän och andra skriftställare. Terrassen lämnar icke allenast alla de fördelar, som ett väl skött kafé af första klassen kan erbjuda, utan ökar sitt värde genom den vidsträckta och intagande utsikt man därifrån har öfver en god del af Stockholms hamn med kringliggande intressanta byggnader. Stället är därför ett älsklingsuppehåll icke blott för stockholmare, utan ock för de främlingar, som kommit för att lära känna vår vackra hufvudstad.

* * *

Hotell kallas ännu en och annan af våra restauranter, utan att därför vara hotell för resande. De som äro båda delarna, såsom Hôtel Rydberg och Grand Hôtel, söka följa med i den stora europeiska rörelsen och prunka med praktfulla matsalar. Hôtel Continental är också både gästhus för resande och värdshus samt äger en af offentliga och enskilda sällskap mycket anlitad festvåning. Men hvarken Hôtel Phoenix eller Hôtel du Nord ha rum för resande. Det förstnämnda har, liksom för öfrigt både Grand Hôtel och Hôtel Rydberg, stor festvåning, men Hôtel du Nord lägger förnämligast an på sin förträffliga restaurant och har endast en helt liten våning för enskilda sällskap.

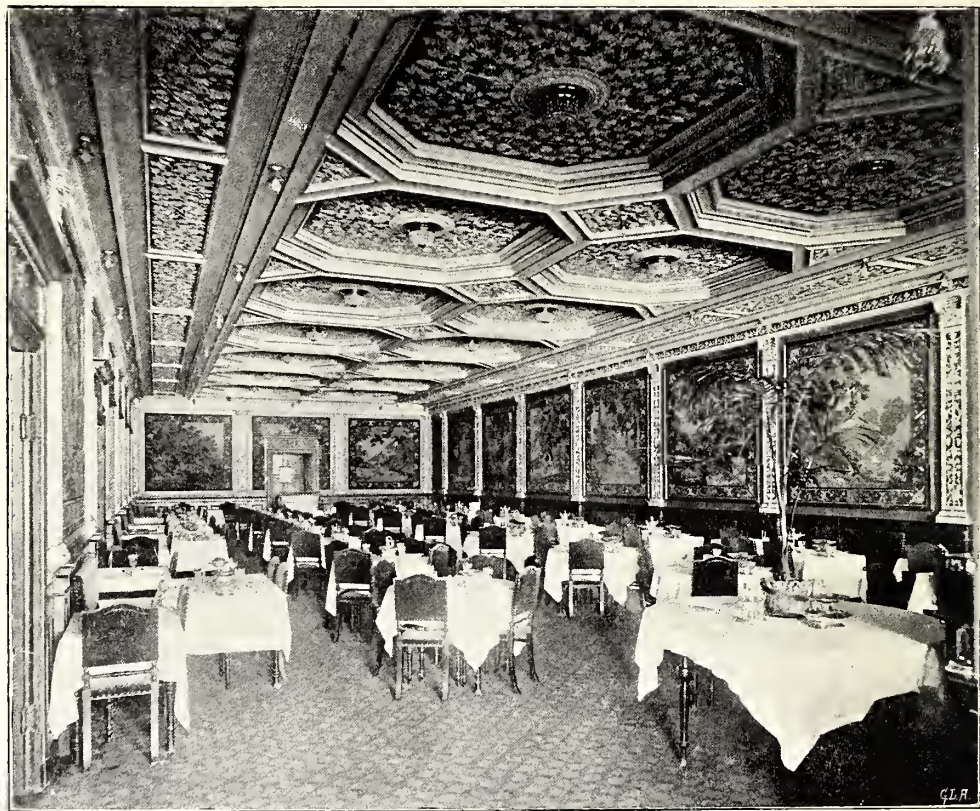
I allmänhet vilja Stockholms äfven äldre källare nu hafva en stor, fint dekorerad matsal, ett kafé och en festvåning. Så är t. ex. fallet med den gamla, nu moderniserade källaren Hamburger Börs vid Jakobsgatan, Lagerströms (f. d. Rosengrens) vid Salviigränd, Pelikan vid Brunnbacken å Söder m. fl.

Men utom stora och små restauranter, ha vi också »matsalar för herrar och damer» samt »frukost-, middag- och aftonspisning», och vi ha hushållsskolornas matserveringar, men alla dessa afse endast tillfredsställande af det dagliga behovet af mat och dryck, af hvilken senare ingen starkare än

öl får på sådana ställen utskänkas, och i besöket på dem ingår icke någon förlustelseåtrå.

Likadant är förhållandet med »folkköken», som, i likhet med sina företrädare »ångköken», stundom stå på gränsen till barmhertighetsverk och till hvilka fripoletter utdelas af välgörenhetsföreningar, men som besökas äfven af ordentliga arbetare, som betala sin förtäring.

Största antalet af ogifta arbetare intager dock sina måltider på »bolags-

136. Hôtel Rydbergs matsal.

krogarna», och med besöket på dem afses ofta icke blott hungerns tillfredsställande, utan äfven nöjet att umgås med likar och att i deras lag förtära något lifgifvande, hvilket ej var tillfälle på »ångköken» och ej heller är det på de nuvarande »folkköken».

* * *

Det egentliga kafélifvet i Stockholm är visserligen icke så utveckladt som i några andra stora städer, i synnerhet Paris och Wien, men i förhållande till folkmängden är kaféernas antal ganska stort. Det öfvervägande flertalet utgöres dock af småkaféer, på hvilka inga spritdrycker äro att tillgå.

Ett sådant af lika egendomligt som anspråkslöst slag är det som under skämtnamnet »Petissan» finnes i de gamla uthusbyggnaderna i hörnet af Drottninggatan och Kungstensgatan, tillhörande det s. k. »Spökslottet», n:r 110 vid förstnämnda gata. Den midt emot kaféet belägna Tekniska högskolans elever äro sannolikt stället trängaste kunder, men det besökes äfven af många andra bildade personer.

Några nykterhetskaféer äro tämligen stora och besökas endast af de bildade klasserna. Det äldsta af dessa är »Tysta Marias kafé» vid Regeringsgatan, hvilket hela året igenom och hvarje stund på dagen betjänar ett

137. Kaféet »Petissan».

stort antal gäster af båda könen, bland hvilka dock fruntimmer äro talrikast vintertiden, under det de manliga gästerna betydligt ökas på sommaren, när familjernas kvinnliga medlemmar föra ett mera oafbrutet landtlif.

»Tysta Marie» har fått många medtäflare med rymliga och hyggliga, till och med riktigt fina, om också aldrig dyrbart utstyrda lokaler samt med ordentlig och påpasslig kvinnlig betjäning, goda varor och måttliga pris, frihet från drikspengar och tobaksrökning.

Dessa aktningvärda frukostkaféer, i hvilka man kan få frukost hela dagen, äro egendomliga för Stockholm, och hvarken de eller småkaféerna utmärkas för hvad man i andra stora städer kallar kafélif. Så är äfven förhållandet med de damkaféer, som hållas af sockerbagare och närmast motsvara de finare pastejbagarbutikerna i Paris.

Det egentliga kafélifvet finner man på de efter parismönster inrättade stora, vanligtvis med restauranter förbundna kaféerna, företrädesvis Rydbergs, Du Nord's, Operakällarens, Blanc's, Hamburger börs', Kung Karls, Berns, Anglais, Riche, samt på »schweizerierna», hvilka fått sitt namn efter de första innehafvarnes nationalitet och från början utgjordes af endast sockerbagarbodas. På alla dessa utskänkas både kaffe och starka drycker och där rökes. Gästerna på schweizerierna tillhöra alltid det manliga könet, men uppässningen är vanligtvis kvinnlig. På senare tider ha de egentliga schweizerierna blifvit sällsyntare, hvaremot de med källarerörelse förenade kaféerna tillväxt.

Under det Paris har särskilda konsertkaféer och variéteföreställningar, ha dessa i Stockholm växt tillsammans med det egentliga kafélifvet, hvilket obestriddigt haft inflytande på lefnadssättet. Kaffe med musik har länge funnits i Stockholm, i synnerhet under den vackra årstiden i fria luften. Trädgårdsmusik fanns således, om äfven i blygsamt mått, i Humlegården och Kungsträdgården, på Mosebacke och sedan äfven i Strömparterren med flere här ofvan antydda ställen. Men Wilhelm Davidson började i större skala, och i Trädgårdsföreningens park vid Drottninggatan gaf han såsom ock här förut omnämmts, musikaftnar, s. k. »concerts à la Musard» i fria luften, anförda af den tyske, hit inflyttade musikdirektören Schnötzingen.

Ungefär samtidigt eller kanske till och med något förr gjordes här försök med att införa bruket af tyska ölträdgårdar, där musiken skulle underlätta förtärandet af det då i Stockholm nya bayerska ölet. En sådan affär börjades 1847 af bryggaren och f. d. löjtnanten Rosenqvist af Åkershult i en trädgård vid Södra tullportsgatan (nu Östgötagatan), kallad »Beyerska trädgården», icke af det bayerska ölet, utan efter en man vid namn Beyer. Företaget fick ej lång lifstid, och ölet kunde icke uthärda täflan med punsch och toddy. Någon riktig »Biergarten» har aldrig trifts i vår hufvudstad. Bättre har det gått med musikträdgårdar med punsch och musiksalonger med allehanda spritvaror. Musiken blef slutligen föga mer än en förevändning för variéteföreställningar, ända till dess myndigheterna måste ingripa för att genom polisförordning skilja musik och sprit åt samt söka göra variétéerna till nykterhetsföreställningar, hvilken förordning dock kanske alltför lätt kringgås.

Det mest bekanta af våra musikkaféer är *Berns salong* eller numera »Berns salonger», som den af tyska föräldrar i Stockholm födde, men i Wismar uppfostrade konditor H. R. Berns lätit uppföra, sedan han först i förening med en annan tysk, C. W. Eckert, haft schweizeri vid Västerlånggatan och därefter stort kafé i Kastenhofshuset (nu Rydbergs) samt 1854 öppnat nytt kafé i den då nya Berzelii park, där källaren Berzelius nu är, hvarefter han flyttade rörelsen snedt öfver parken till den då nybyggda stora »salongen».

Såsom musikkafé har Berns salong sin egentliga betydelse från hösten 1869, då August Meissner började där anföras orkestern. Hans popularitet är stor, och då salongen slutligen ansågs otillräcklig för att lämna bekväm plats åt alla som ville höra Meissners orkester — och dricka punsch och whisky, köpte Hugo Berns, den förste innehafvarens son, en tillgränsande tomt och lät med stor kostnad uppföra en ny, präktigt utrustad salong, som sattes i förbindelse med den gamla och invigdes i november 1886. Den är obestriddligen en bland de praktfullaste sådana salonger i Europa.

Nyast är den dock icke, ty det är *Sveasalen*, en af byggmästar C. O. Lundberg efter arkitekten Ludvig Petersons ritning uppförd och år 1888

138. Berns salong.

invigd, praktfull och mycket dyrbar salong i f. d. änkhuset vid Hamngatan. Det med denna sal angifna ändamålet, att locka allmänheten från värdelösa och stundom rent af skadliga aftonnöjen och bjuda den att samlas i en med arkitektonisk lyx utrustad lokal för att njuta af *endast* musik utan starka drycker, uppnåddes dock icke, och snart var den vackra Sveasalen icke annat än en vanlig variétésalng. Genom den nyssnämnda polisförordningen har den ursprungliga afsikten dock sedan uppnåtts så till vida, att salen numera användes till musiksalong utan variété, fastän *med* sprit. Där uppträda i symnerhet utländska musiksällskap, som vistas här längre eller kortare tid.

Variétéföreställning saknas dock icke i f. d. änkhuset, där sådan inhysts på *Sveateatern*, en annan lokal i samma byggnad, som förklarats eldfarlig som teater, men icke som variété.

Blanchs kafé, en musiksalong, som sommartiden har själfva Kungsträdgården till lokal, öppnades 1868 i det då nyss färdiga Atelierbyggnadsaktiebolagets hus i hörnet af nämnda park och Västra Trädgårdsgatan. Dess förste innehafvare var förre källarmästaren på Operakällaren Theodor Blanch, försvenskad tysk, och kaféet bär ännu hans namn.

* * *

Här har i det föregående talats om hotellen i deras egenskap af restauranter och kaféer samt i samband därmed såsom förlusteställen, men deras förnämsta uppgift är naturligtvis att vara gästhus för resande, och i det afseendet står Stockholm numera ganska högt samt kan väl uthärda jämförelse med mycket större hufvudstäder.

Redan tidigt voro stadens myndigheter betänkta på att bereda bekvämlighet för de främlingar, som anlände hit, ehuru bekvämligheterna naturligtvis icke kunde i något afseende motsvara senare tiders anspråk. I början af 1600-talet stadgade borgmästare och råd, att »tavernare och gästgifvare skulle efter hvars och ens lägenhet vara förpliktade att skaffa sig sådana hus och logementer, så att den resande och främmande man af hvad kondition, stånd och värde den helst vara kan, må och kan hos dem med stufva, kammar, säng, mat och dryck för sig och sitt folk och annor nödortfölig bekvämlighet tillbörligen försörjdes och aekommoderad blifva».

Den tavernare, som höll rhenskt vin till utskänkning, skulle hafva ett godt och rymligt hus med tolf goda, uppredda sängar, förutan drängsängar. Den, som utskänkte franskt vin och »tillydande drycker», behöfde ej hålla mer än sex sängar, förutom »gemene sällskapssängar».

Långt senare fortfor bruket att hit ankomna resande bodde i någon af stadens många vinkällare, i hvilka man, såsom det heter i 1728 års adresskalender, »kan både med logiementer och spisning samt andra trakteringar efter åstundan blifva accommoderad». Särskildt angifves hvarest sjöledes ankommande genast kunde få »qvarter» och »blifva spisade».

Från sådana »logiementer» och till nutidens fina hotell är afståndet stort, men det är först i nyare tider hotellväsendet i Stockholm gjort några afgörande framsteg. Längre tålde det innan de små otrefliga, ofta rent af odrägliga »rum för resande», som funnos i synnerhet i den inre staden samt vid Norra Smedjegatan, nödgades vika för de nutida hotellen.

År 1857 öppnades det genom grosshandlaren Abraham Rydbergs donation tillkomna och efter honom benämnda *Hôtel Rydberg* i det då ombyggda gamla Kastenhofshuset vid Gustaf Adolfs torg. Två år därefter öfvertogs detta hotell af fransmannen Regis Cadier, hvilken kan anses ha varit för hotellväsendet hvad Wilhelm Davidson var för världshnsrörelsen i Stockholm, en genomgripande nydanare. *Hôtel Rydberg* efterföljdes snart af *Hôtel Kung Karl*, och år 1874 öppnades *Grand Hôtel* i en stor ny, vid Södra

Blasieholmshamnen belägen byggnad, hvilken Cadier inrättade efter den erfarenhet han samlat i Hôtel Rydberg och i öfverensstämmelse med utlandets förnämsta gästhus. Därmed var Stockholms hotellväsende fullkomligt moderniseradt. Alla sedan upprättade hotell och främst bland dem *Continental* (W-6) ha med framgång bemödat sig om att motsvara nutidens anspråk på snygghet och bekvämlighet samt öfriga villkor för ett ändamålsenligt härbergerande af resande.

Hôtel Rydberg har senast åter genomgått ett omskapande, väl dock

C. J. G. fot.

139. Hôtel Rydberg.

närmast gällande restaurant- och kaféafdelningen, och i den stora, elegant utstyrda matsalen har det konstnärliga tillgodosetts genom taflor af Georg Pauli och af fru A. Boberg målade gobelinsefterbildningar.

* * *

Under det den fina världen firar sina större eller mindre fester på någon af Stockholms stora restauranter och kaféer samt där äfven förnöjer sig på någon hvardagsstund, och under det flertalet af arbetarne och andra i ekonomiskt afseende mindre väl lottade tillbringa sina lediga eller från arbetet undanstulna timmar på bolagskrogen eller andra billiga förfrisknings-

ställen, är det dock en stor del af »folket», som ej nöjer sig med sådan vederkvickelse, utan jämte förtäringen önskar förfriska sig med mindre materiella tidsfördrif.

I främsta rummet ha de förlustelser, lika »gamla som gatan» och på gatan hemmahörande, gycklare och spelmän af lägre grad. Men dessas verksamhet är numera ganska begränsad. Det är endast här och där på gårdarna man kan någon gång få se en och annan akrobat och »konstmakare». Gatans musikanter äro också förvisade till gårdsplatserna, men

140. Grand Hôtel.

ha nog där en tacksam, om ock ej synnerligt frikostig publik. Positiven äro underkastade samma inskränkning. De äro ej heller så talrika som förr, men trakteras fortfarande mest af italienare, som vanligtvis ha sin bostad vid Glasbruksgatan.

Bland folknöjen i fria luften torde Skansen på Djurgården numera erbjuda både det rikaste och ädlaste innehåll samt har en betydande kulturuppgift, såsom på annat ställe i detta arbete redan är tillbörligen framhållet.

Djurgårdslivet utanför Skansen har kanske icke samma betydelse som förr. Visst är, att Skansens inflytande är stort och välsignelserikt redan nu samt blir otvifvelaktigt ännu större och välsignelserikare, och därmed komma nog åtskilliga mindre ädla förlustelser att få maka åt sig. Folk-

nöjena skola sannolikt genom Skansens inverkan småningom erhålla en annan karakter, utan att man därför behöfver afskaffa eller ens inskränka dem. Något roligt måste man ha, äfven då man icke har råd eller lust att gå på teatern eller att sitta på Hasselbacken och höra på gardesmusiken och kanske icke alltid heller finner sig tilltalad af Skansens bildande skådespel.

Det mycket omtalade folklifvet på Djurgårdsslätten är numera föga lifligt, men dess lifvigare har det tillgått på *Alkärret*, en numera försvunnen förlustelseplats, hvilken måste lämna rum för 1897 års konst- och industri-

Fr. G. Klemming fot.

141. Från Tivoli på Djurgården.

utställning, och ystert är folklifvet ännu någon gång på *Gröna lunds Tivoli*, det med karuseller, målskjutningsbanor, kraftmätare, jättekvinnor och andra vidunder och »Schene Rariteten» utstyrda förlustelsestället invid Bellmans »Gröna lund», det gamla från förra århundradet ännu kvarstående, mycket måleriska, men mycket bofälliga trähuset, som vänder hufvudsidan utåt Djurgårdsstaden (se D. 2, bild. 113).

Detta förlustelseställe är nu för tiden nästan det enda »folkliga» af gamla sorten, ty egentliga *Tivoli* på andra sidan slätten tillhör ett annat lager af allmänheten, icke något synnerligt fint, men i allmänhet borgerligt, som ej vill trängas med »populacen» på Gröna lund. *Detta Tivoli* bjuder på många förströelser, af hvilka icke alla äro af ädlaste slag, men sträfvar

att hålla sig uppe bland Djurgårdsbergen, hotadt å ena sidan af Skansen, å den andra af Gröna lund, och hittills ha dess bemödanden lyckats.

Den ofta nämnda »Slätten», hvilken i förbigående sagdt är af tämligen inskränkt ytmått, har under många år, om äfven icke under det senaste, bjudit på åtminstone *en* teater, Kasperteatern, hvilken sist innehafts af en måg till den som Kasperdirektör under många år bekante Hänsermann.

Men under det Kasper roat folket på Slätten, ha Djurgårdsteatern och Manègen, nu senast kallad Arenateatern, bjudit på sceniska föreställningar under tak. Och därmed äro vi inne på kapitlet om Stockholms-teatrarna i allmänhet, hufvudstadsbornas förnämsta nöje.

* * *

Enligt hvad J. G. Rüdling anför i »Det i Flor stående Stockholm», hvilket Johan Flodmark i sin »Kongl. Svenska skådeplatsen» påpekar, skola »Svenska Comœdier» ha begynt »i Stockholm på Kongl. teatern offentligen at spela» år 1737 den 4 oktober, »hvarmed sedan in till thenna Tid (1740) är continuerad blefwen, theras jordisksinnade Åskådare till Nöje och Behag».

De »jordisksinnade» i Stockholm hade dock redan långt förut haft tillfälle att sig till »nöje och behag» skåda åtskilliga offentliga teaterföreställningar, fastän dessa åtminstone i början utfördes af främmande skådespelare. Mera enskildt gäfvos dramatiska föreställningar af skolorna så väl på svenska som latin, och detta från utländska lärosalar hämtade bruk var sannolikt redan tidigt användt såsom en lärdomsöfning lika mycket vid Uppsala universitet som i Stockholms trivialskola, hvars fragmentariska, i norra latinläroverkets arkiv nu befintliga, otryckta *Annales scholæ* innehålla ett och annat därom.

Så finner man, att i trivialskolan här uppfördes 1635 Terentii komedi »Adelphæ», i hvars framställande äfven lärarne deltog. Men samma år gäfvos skolgossarne en komedi på svenska, först på Stockholms slott inför änkedrottningen och den unga drottningen samt pfalzgreffen och sedan i skolan. Glada tillfällen inom kungaborgen, såsom bröllop, kröningar, födelsedagar m. m., firades ofta med skådespel, i hvilka så väl hofmän som studenter och skolgossar uppträdde. Men vid sådana tillfällen var naturligtvis allmänheten icke närvarande. Så var väl ej heller fallet vid föreställningarna i skolan; men alldeles utan främmande åskådare voro dessa skolspektakler nog icke, ty i annalerna heter det, att år 1636 uppfördes i trivialskolan »inför biskoparne och andra församlade» en komedi »Hildegardis». Likadant var otvifvelaktigt förhållandet i den andra stora skolan i Stockholm, den tyska, där lärjungarne tyckas ännu flitigare ha sysselsatt sig med dramatiska framställningar.

Studentskådespelen i Uppsala fortplantades äfven till Stockholm, dock ej förr än mot slutet af 1600-talet, men voro då fullt offentliga och fullt

svenska. De utländska komedianter, som under nästan hela 1600-talet gifvit föreställningar här, sågo sig undanträngda af inhemska, och allmänheten, som naturligtvis icke förstod mycket af all den tyska, holländska och italienska, som då i lång tid låtit höra sig från stockholmsscenen, lyssnade med välbehag till sitt eget språk.

Det af uppsalastudenter bildade inhemska skådespelaresällskapet bestod af unge män, hvilka sedan till större delen gjorde sig kända i »vackra tjänster» och »hederliga ämbeten». Till dem öfverlämnades den på Slottsbacken belägna, af holländaren Johan Baptists trupp år 1667 invigda »kongliga skådeplats», som i början benämndes Lejonkulan och därefter kallades nya Bollhuset. Truppen skall dock sedan ha uppträdt i gamla Bollhuset (n. v. Finska kyrkan). Den höll dock ej tillsamman längre än till 1691, då hvar och en af medlemmarne ville »söka sin lyckas vidare befordran».

Fältet var således åter öfverlämnadt åt utländska skådespelare, och dessa tyckas i allmänhet ha varit dåligt utrustade både hvad spellistan och utförandet angår. Men på öfverintendenten Nikodemus Tessins föranstaltande träffades då öfverenskommelse med en i Metz uppträdande fransk trupp att gifva föreställningar i Stockholm, och skulle truppen aflönas med 18,000 livres om året för att spela på slottet två gånger i veckan, men för öfrigt för egen räkning få gifva föreställningar på Bollhuset.

Efter gamla slottets brand hade en teater inredts i Kungshuset på Riddarholmen, och där gaf det nämnda franska sällskapet under Claude de Rosidors ledning sin första föreställning 1699, då Regnards lustspel »Le Joueur» uppfördes.

År 1700 flyttade denna franska trupp till Bollhuset, men omfattades icke af allmänheten med synnerligt deltagande och hade ej heller från hofvet någon uppmuntran. Efter åtskilligt krångel inom truppen entledigades den, och några år därefter hade man här åter ett tyskt sällskap, hvilket tyckes till och med ha börjat anlägga en egen teater vid Skeppsbron, något som väckte oro hos presterskapet, hvarför byggnadsföretaget afstannade.

Sedan uppträdde här än tyska, än franska trupper, de senare under ledning af kungl. dansmästaren Landé, »directeur de l'entreprise». Men ej blott den stora allmänheten, hvilken begripit föga eller intet af de på scenen talade främmande tungomålen, utan äfven de högre klasserna och finsmakarne inom konsten längtade att åter få höra sitt eget modersmål, och detta så mycket mera som språkkunniga personer alltmera öfversatte och bearbetade utländska teaterstycken. Carl Gyllenborg, Anders Nicander och Magnus Lagerström voro mycket sysselsatta med sådana litterära arbeten. Men det fanns numera icke någon som kunde spela dessa bearbetningar och öfversättningar, förrän unge friherre Anders Johan von Höpken tog saken om hand. Han hade under mycket unga år gjort en vidlyftig utländsk resa och i fyra år haft tillfälle att studera förhållandena i Europas

förnämsta kulturländer. Efter återkomsten hit och innan han ännu ägnade sig åt det politiska lifvet, roade han sig med att jämte några jämnåriga adelsmän gifva sällskapsspektakler på svenska. Dessa uppfördes i enskild lokal i Lefebureska huset vid Stora Nygatan (nu n:r 30), hvilket fyrtio år därefter öfvergick till vetenskapsakademien och 1828 såldes till järnkontoret samt nu åter är i enskild ägo. I början gäfvos dessa teaterföreställningar för endast inbjudna, men bevistades sedan äfven af hofvet och blefvo slutligen, åtminstone då och då, tillgängliga för allmänheten.

Man kan säga, att dessa på dåvarande friherren, sedan grefven och riksrådet A. J. von Höpkens föranstaltande och under hans ledning gifna föreställningar voro första upphofvet till den inhemska teatern i Stockholm, ty det Höpkenska företaget förmådde några unga personer att uppföra ett af dem författadt skådespel på svenska. Detta gafs först på konung Fredriks namnsdag 1737 och behandlade en del af Tobias historia, men må ej förväxlas med den ett par hundra år äldre, af Olavus Petri författade »Tobie Comedia».

Föreställningen väckte bifall, och de i hast tillskapade skådespelarne funno sig föranlåtna att gifva stycket flere gånger. De erhöilo löfte om understöd, i fall de ville fortfara med att på svenska uppföra skådespel, och de unga dilettanterna bildade därför en fast teater, som under namn af *Kongl. Svenska Skådeplatsen* ställdes under inseende af friherre v. Höpken, öfversten (sedan riksrådet) Nils Palmstjerna och kammarherren (sedan regeringsrådet och postdirektören i Pommern) Christian von Olthoff, hvilken sistnämnde skall ha varit den verksamaste främjaren af den nya teatern. Till verkställande direktör utsågs den med förutnämnda kungl. dansmästaren Landés franska trupp, tio år förut, hit ankomne skådespelaren Charles Langlois.

Föreställningarna gäfvos i Bollhuset och började kl. 5 e. m. Det första stycke, som där uppfördes, kan på goda grunder antagas ha varit Carl Gyllenborgs komedi »Den svenska sprätthöken», ehuru äfven en af v. Olthoff från franskan öfversatt komedi med titel »Plutus eller Mammon» uppgifves som invigningsstycke. Därmed må vara huru som helst, visst är, att »Kongl. Svenska Skådeplatsen» i nya Bollhuset kan med sin svenska spellista betraktas som den egentliga början till en stadigvarande inhemska teater i Stockholm.

Den nya skådeplatsen hade dock många svårigheter att bekämpa, och föga mer än ett år efter det de svenska föreställningarna börjat blef teaterpersonalen uppsagd. Längre dröjde det visserligen icke förrän de »Kongl. Svenska Comœdierna» åter voro i full gång, men blott för kort tid, och så växlade det oupphörligt. Langlois, den franske skådespelaren, var ej vuxen att leda en svensk scen, så mycket mindre som han ej var fullt mäktig det svenska språket, och en löjtnant Hastfehr, som skulle öfvertaga direktör-

skapet, lyckades ej heller. Nu kom åter en fransk trupp till Stockholm, och svenska teatern måste åt denna afstå sin skådeplats i Bollhuset.

Fransmännen anlände 1753 och beskrivas som framstående både på falscenen och i operan, men länge dröjde det icke förrän man införskref äfven ett italienskt operasällskap, som stannade här i tio år. Den svenska teatern förmådde icke uthärda täflan med utlänningarne, ty ehuru man förut visat sig så angelägen om att få en fullkomligt *svensk* skådebana, var denna nu ej modern längre, utan den förnäma världen och de bildade klasserna i allmänhet besökte företrädesvis det franska spektaklet och den italienska operan.

Oaktadt sådana svårigheter samt fastän den svenska komeditruppens medlemmar förde den uslaste tillvaro, fortforo de dock att spela, än i Stockholm, än i landsorten, men äfven i hufvudstaden i mycket olämpliga och rent af eländiga lokaler. Ansökan att få begagna Bollhusteatern de aftnar, då fransmännen icke spelade där, lämnades utan afseende. Att skådespelarne likväl icke tröttnade hade till följd att den svenska scenen slutligen vann seger öfver de utländska teaterföreställningarna i vår hufvudstad, och nämnda scen står därför i tacksamhetsskuld till dem, som under så svåra motgångar och under så stränga försakelser sökte fullfölja den en gång utstakade planen, att göra modersmålet hemmastadt på teatertiljorna.

Den verksammaste i det afseendet torde Petter Stenborg hafva varit. Han ansågs som en af svenska teaterns förnämsta skådespelare, men nödgades genom teaterns motgångar att en tid afbryta sin konstverksamhet och skall under ett par år ha hållit krog samt ägnat sig åt andra lika okonstnärliga sysselsättningar, ända till dess han åter lyckades beträda tiljorna och bilda ett teatersällskap, att börja med dock i förening med en lindansare. Petter Stenborgs trupp uppträdde hos trädgårdsmästaren Lindbom på Träsket (Eriksberg), där den uppförde komedier med marionetter, och spelade därefter på olika ställen utan marionetter, ända till dess lusthuset i Humlegården, den bekanta »rotundan», förvandlades till Stenborgs teater, hvarom allt lämnas utförliga och på ihärdiga forskningar stödda meddelanden i det bidrag till Stockholms teaterhistoria, som under namn af »Stenborgska skådebanorna» år 1893 utgafs af Johan Flodmark.

Stenborgska teatern i Humlegården öppnades i juli 1773, men redan ett halft år förut hade *Kungl. Operateatern* börjat sin verksamhet i Bollhuset på Slottsbacken. Mångfaldiga svårigheter hade man att öfvervinna, innan denna lyriska scen kunde komma till stånd, men Gustaf III ansåg, att bästa sättet för åstadkommande af en fullt värdig svensk scen vore just att börja med operan, och så djärf den åsikten än föreföll, visade den sig likväl ha skäl för sig.

* * *

Det var i mars 1772 som beslutet om svenska operateaterns inrättande fattades, och redan den 18 januari året därpå skedde första offentliga föreställningen därstädes. Man kan säga, att det var nästan ur intet, som den fosterländska skapelsen framkallats. Solister af båda könen, kör på ett halft hundra röster, trettio ballettister, fullständig orkester, dekorationer, teatermaskineri — allt hade liksom framtrullats på mindre tid än ett år, men så hade också saken bedrifvits med både ifver och insikt, och konungen själf var outtröttligt verksam, ej minst vid inöfvandet af det musikverk, som skulle uppföras vid invigningen. Detta var en opera i fem akter, kallad »Thetis och Pelée», efter konungens plan utarbetad af Johan Wellander, tjänsteman i Stockholms rådhusrätt, samt med musik af Francesco Antonio Uttini, italiensk musiker, som dock redan i nära ett par årtionden vistats i Stockholm, dit han anländt i egenskap af kapellmästare för den italienska trupp, som 1754 hitkallades, och där han stannade till sin död 1795.

Dekorationerna voro målade af Lorens Sundström, kungl. hofmålare, men tämligen oöfvad i denna gren af konsten. Maskinmästare var Lars Sollenius, en, såsom det heter i Gustaf Johan Ehrensvärds anteckningar, »flitig sniekare som lärt under en bortrest, okunnig maskinist», men som, »född med ett mekaniskt begrepp, började arbeta sig fram ur mörkret». Alla biträdande lyckades, och den med stor ståt och högtidlighet försiggångna invigningen visade, att företaget vunnit den fullkomligaste framgång.

Ännu fanns dock icke något nytt teaterhus. Operans invigning försiggick i det meromnämnda Bollhuset, en gammal träbyggnad, hvars ladulika yttre man sökt hjälpa upp med några pelare på framsidan, men hvars obekväma inre just icke var lockande. Där samlades emellertid en fin publik i den tidens mångfärgade dräkter, bland hvilka herrarnes icke voro minst lysande — ljusa rockar af siden och sammet, kortbyxor, skor med röda klackar, spetsmanschetter och spetskrås, pudradt hår med bandrosett i nacken. Det såg elegant ut.

Och på scenen! Där hade man assessorskan Olin, född Lillström, ett par och trettio år, vacker, intagande och på allt sätt vinnande. Hon utförde Tetis' parti, och man kunde ej nog prisa hennes »öfvernaturliga sång, förenad med sällspord insikt i tonkonsten och den lyckligaste lätthet att fatta det finaste af en musikalisk tanke», liksom hennes »förträffliga spel, där behag i åtbörder, styrka och liflighet i deklamation, eld och uttryck i hvart ögonkast och hvarje rörelse frambragte en fulländad konstbild».

Det var hvad man sade om Elisabeth Olin, och man hade föga mindre smickrande omdömen om Carl Stenberg, som sjöng Pelées parti, men var kanslist i hofexpeditionen, dock förnämligast skådespelare och fastän ej äldre än tjuguet år i besittning af grundliga insikter i musikens teori samt med en förträfflig tenorbaryton. Han var son till Petter Stenberg, men upfostrad hos öfverstemarskalken, grefve Adam Horn.

Den svenska operans grund var lagd, och nu arbetades oförtrutet på musikbyggnadens vidare uppförande. Under de nio år, som operan stannade i Bollhuset, uppsattes ytterligare femton operor och operetter, bland hvilka funnos äfven inhemska kompositioner. Men lokalen var otillräcklig och bristfällig, behovet af en lämpligare gjorde sig alltmera gällande. Gustaf III hade med sin teater icke afsett endast det musikaliska sinnets och smakens uppodling, utan jämväl att man skulle på scenen framställa lämpliga talpjäser, som kraftigare än operan kunde bidra till språkets utbildning. Intrycket af de franska teaterföreställningarna måste motarbetas, så vida ej modersmålet skulle lida ohjälplig skada.

Ehuru konungen i början låtit uppföra endast operor, syftade han således äfven till bildande af en duglig talseen, hvarför han föranstaltade öfversättningar af franska dramatiska arbeten och utkastade själf planer till skådespel med ämnen ur fäderneslandets historia. Efter att ha låtit å rikssalen uppföra ett par talpjäser, ansåg han tiden vara inne att gifva sådana äfven på operascenen i Bollhuset, hvarför Racines »Athalie», öfversatt af rektor Murberg, med musik af Uttini, där uppfördes i mars 1776, och flera följde efter, men utan att vinna något synnerligt bifall. Orsaken därtill tillskrefs så väl saknaden af tillräckliga skådespelarekrafter, som den obekväma lokalen.

Under tiden hade Stenborgska sällskapet fortfarande att spela i Humlegården, men ledningen hade öfvergått från den gamle Petter Stenborg till sonen Carl, den nyssnämnde sångaren vid kungl. operan och redan under faderns styrelsetid verksamt biträde vid föreståndareskapet af dennes teater. Carl Stenborg var under många år en af den kungl. operans förnämsta stödjelare samtidigt med att han ledde och själf uppträdde på Stenborgska teatern, och han ägde till och med rätt att för den sistnämnda använda medlemmar af operans körpersonal.

Då det under den oblida väderleken var omöjligt att gifva teaterföreställningar i Humlegårdens rotunda, flyttade Stenborg sin teater upp till Eriksberg, hvarest fadern, såsom redan nämnt, en tid förut haft sin skådespelplats, och där stannade teatern i flere år, icke utan att ha inflytande på hela skådespelskonsten i Stockholm. Lokalen var dålig, och truppen var väl ej heller af bästa slag, men liksom Hallmans glada originalstycken beredt Humlegårdsteatern lycka, så var det i synnerhet Envallssons öfversättningar, bearbetningar och äfven original, som gjorde Eriksbergsteatern omtyckt, och Stockholms skådespelsälskande allmänhet afskräcktes icke af den långa vägen och den ruskiga trakten. Det var modernt att begifva sig till Träsket för att se Envallssons glada stycken. Under sommarmånaderna uppträdde sällskapet äfven i Humlegården, men på sommaren 1784 slutade föreställningarna där, och på hösten samma år upphörde de på Eriksberg, hvarefter de flyttades till bryggårkan Nymans hus vid Munkbron (nu

n:r 1 Nedre Munkbron), där skådeplatsen under namn af »Nya Svenska Teatern» invigdes den 29 oktober 1784.

* * *

Vid den tiden var det nya kungl. operahuset redan färdigt och invigdt, och publiken skänkte i synnerhet det sin bevågenhet. Det hade uppförts på den tomt, som förut intagits af det s. k. större De la Gardieska huset, hvilket uppförts i medlet af 1600-talet och nu inköpts af öfverståthållaren, friherre Carl Sparre, som öfverlät äganderätten till konungen, hvilken lät rivva ned huset och uppdrog åt öfverintendenten, friherre C. F. Adelerantz att uppgöra ritning och kostnadsförslag för att på den platsen uppföra ett

142. Gamla operahuset.

operahus. Adelerantz var otvifvelaktigt rätte mannen för ett sådant uppdrag, när han utom sina utmärkta insikter i arkitektur äfven hade visat lifligt intresse för teaterväsendet i allmänhet. Han hade varit direktör för franska spektaklet i Stockholm och senare för hofkapellet, liksom han var målare- och bildhuggareakademiens ständige präses, således en inom konstvärlden betydande person.

Konungen betalade 135,000 riksdaler riksgälds för tomt, och för samma belopp afstod han den till slottsbyggnadsfonden. Uppförandet af byggnaden, enligt Adelerantz' ritning, öfverläts på entreprenad. Grunden lades under sommaren 1775, och 1782 var arbetet fullbordadt.

Samtidigt med operahusets uppbyggande inköptes för teaterns räkning det s. k. Ekebladiska huset, att användas till öfningssalar, klädmagasin m. m.

Bollhusets hufvudsida hade en längd af blott 100 fot, och byggnadens bredd var endast 40 fot samt höjden 28. Det nya operahusets fasad åt Gustaf Adolfs torg mätte år 1782 i längd 210 fot; bredden var 150 och höjden 57 fot. Arkitekturen var ren och ädel, om ock något spak, kan man säga, men jämte det af prinsessan Sofia Albertina efter E. Palmstedts ritning och i öfverensstämmelse med operahuset sedan ombyggda gamla Torstensonska palatset på andra sidan torget bildade det ett helt af ganska god verkan.

Sådant detta operahus visade sig i sitt yttre vid fullbordandet 1782 förblef det hufvudsakligen i öfver hundra år, ända till dess det i sin ordning fick vika för en nyare byggnad. Den enda förändringen i det yttre var att under åren 1846—49 gjordes en tillbyggnad å husets östra sida för att bereda större utrymme åt åtskilliga nödvändiga lokaler. Det inre var däremot under den tiden underkastadt många förändringar.

Då operahuset den 30 september 1782 invigdes, hade teatersalongen fyra logerader, af hvilka de tre öfre utgjordes af 19 loger hvardera, men första raden af blott 12 för allmänheten och den stora kungliga logen, som upptog större delen af fonden. Logerna uppbyros och skildes af konsoler och första raden hvilade på sex pilastrar. Nederst fanns den stora hoflogen, tre bänkrader amfiteater och stående parterr, med beräknadt utrymme för tre hundra personer, samt den s. k. »parterre noble».

Scenen var 80 fot lång från rampen till yttersta fonden samt 36 fot bred vid avantscenen. Dess byggmästare var maskinisten, direktör Johan Schef, hvilken också sedan uppgjorde planen till Dramatiska teatern i Arsenalen.

Då den nya teatern invigdes, gafs operan »Coro och Alonzo» med text af G. G. Adlerbeth och musik af J. G. Naumann, som af Gustaf III införskrifvits hit endast för att komponera musikverk för den svenska operainrättningen och leda dessas inöfning. Balletten var uppsatt af L. Gallodier, en fransk ballettmästare, som inkallats hit med den franska trupp, hvilken 1753 ankom till Stockholm.

* * *

Ett par och trettio år därefter vidtogos stora förändringar i operasalongen. En femte rad tillbyggdes. Stående parterr förvandlades till större delen till sittande. En liten del, närmast orkestern, förblef dock stående ända till 1832. Öfversta delen af gamla stående parterr ändrades till amfiteater. Vid olika tillfällen gjordes nya ändringar i salongen och än funnos öfre och nedre amfiteater, än amfiteater och parkett, än öfre och nedre parkett. Logeradernas inredning undergick också förändringar. Kungliga logen inskränktes, hoflogen borttogs, och redan 1815 hade de åskådarbänkar, som stodo på scenen under första radens avantscener eller

oxögon, försvunnit. De voro förut mycket eftersökta platser, hvilka ofta upptogos af medlemmar från hofvet, som icke hade lust att infinna sig i stora hoflogen, eller af andra aristokratiska teaterkunder och i allmänhet af *la jeunesse dorée*. Vid andra tillfällen besattes dessa bänkar af de i skådespelet uppträdande, hvilka därifrån åskådade balletten.

I likhet med hvad som brukats i Bollhuset, gåfvos föreställningarna äfven på nya operan två gånger i veckan, vanligtvis mån- och torsdagar. Detta utsträcktes sedan till fyra eller fem gånger, men i allmänhet voro åtminstone tisdagar och lördagar fria från operaföreställningar.

En biljett i första och andra radens fond kostade i början 32 sk., och öfriga biljettpris i proportion därefter. Fjärde, sedan femte, radens sida gällde 8 närmast teatern och 12 sk. specie närmast fonden. För sjuttio år sedan eller åtminstone år 1831 kostade första och andra radens fondplatser 1 rdr 24 sk. banko, men dyrare voro oxögonen, ty i dem på första raden betalades 2 rdr, hvilket i tredje radens oxögon sjönk till 36 sk.; parterrens ståplatser kostade 24 sk., allt banko.

Operans finanser ha väl aldrig varit blomstrande, men under Gustaf III:s tid voro inkomsterna i ordets fulla bemärkelse kungliga, enär konungen ur sin egen handkassa lämnade en summa, som i vårt nuvarande mynt motsvarar 333,333 kronor. Han ägnade operainrättningen för öfrigt det varmaste deltagande och kunde också förfoga öfver krafter, som, enligt alla samstämmiga intyg, voro af hög ordning, och alla vid inrättningen anställda uppmuntrades att arbeta på sin konstnärliga utbildning. Lönerna voro frikostiga och ökades genom särskilda anslag till studieresor i utlandet. Denna vår operas första tid var kanske hennes mest lysande, och på spetsen af sin glänsande tillvaro stod Gustaf III:s teater, då det praktfulla stycket »Gustaf Vasa» första gången uppfördes i början af 1786. Denna lyriska tragedi, efter konungens plan utarbetad af Kellgren, med musik af Naumann och ballett af Gallodier, väckte också på det kraftigaste de fosterländska känslorna.

Men den musikaliska delen af föreställningarna låg icke Gustaf närmast om hjärtat. Han ville också höja skådespelarkonsten i allmänhet och måste då åter taga sin tillflykt till utlandet, väl vetande, som skalden sedan sjöng vid femtioåra minneshögtiden i en annan af samme konungs skapelser, att »all bildning står på ofri grund till slutet». Han inkallade en framstående fransk skådespelare och skådespelsledare Jacques Marie Boutet, kallad Monvel, hvilken ankom hit redan innan nya operahuset invigts och med sitt sällskap uppträdde på Drottningholms teater i augusti 1781 samt sedan spelade omväxlande på nämnda teater, på Ulriksdals och Gripsholms och äfven någon gång i operahuset, till dess denna franska trupp ställdes under kungl. operans styrelse och fick Bollhuset till skådeplats, där den ända till konungens död fortfor att spela onsdagar och fredagar.

Försöket att på operascenen upptaga äfven dramatiska stycken hade icke slagit väl ut, hvarför konungen gärna såg att skådespelare, som studerat konsten under Monvel, bildade ett nytt sällskap för uppförande af sorg- och lustspel på svenska. Ledningen af detta sällskap öfvertogs af den som dramatisk författare och öfversättare kände A. F. Ristell, lektör hos drottning Lovisa Ulrika och bibliotekarie vid Drottningholms slott. Af kungl. direktionen för de kungliga spektaklerna erhöll han privilegium på att med eget ansvar under sex år uppföra tragedier och komedier på svenska, och skulle dessa spelas omväxlande med franska truppen på Bollhuset, som då fått namn af Mindre kongl. teatern, och kallades det nya sällskapet »Svenska Dramatiska Theatern» samt började sin verksamhet sommaren 1787.

Den teatern bar sig dock icke, utan inman ett år förflutit, hade Ristell gjort bankrutt och rymt ur landet. Större delen af hans sällskap fortfor likväl att hålla tillsammans i Bollhuset, erhöll privilegium samt tillstånd att kalla sin skådeplats »Kongl. Svenska Dramatiska Theatern» och ställdes under de öfriga kungl. spektaklernas styrelse. Teaterns arbeten skulle för öfrigt vara underkastade Svenska akademiens inseende och granskning.

Trogen sin vana som frikostig konstfrämjare, skänkte Gustaf III teatern en summa i vårt nuvarande mynt motsvarande 176.000 kronor, som öfverlämnades till Svenska akademiens sekreterare, att af honom förräntas i riksgäldskontoret.

Den 17 maj 1788 började denna Kongl. Svenska Dramatiska teater, äfven kallad Kongl. Mindre teatern, sin verksamhet och uppförde då Gyllenborgs sorgespel »Sune Jarl eller Sverkers död», hvilket stycke gifvits på Drottningholm redan i augusti 1783, då Sune Jarls roll utfördes af hertig Karl och Helenas af prinsessan Sofia Albertina. Flere af våra förnämsta vitterhetsidkare riktade sedan teaterns spellista med originalstycken och efterbildningar, och i fyra år var denna skådeplats ett välvilligt rum för vår inhemska dramatiska litteratur. Den blef ock en plantskola för utmärkta skådespelare, såsom Lars Hjortsberg, Abraham de Broen, Louis Deland, Charlotte Neuman, Fredrique Löwen, fru Ruckman m. fl., och långt in i vårt århundrade sträckte sig de goda verkningarna.

Men så kom den 16 mars 1792 och konungens därpå inträffade död, och då upphörde för någon tid all teaterverksamhet i Stockholm. Det franska skådespelarsällskapet afskedades, och »Kongl. Svenska Dramatiska Theatern», som med det förra delat skådeplats, höll på att blifva husvill, enär Bollhuset utdömts, men skådespelarne fingo dock för någon tid uppträda på kungl. operans scen, där i november 1792 de gäfvö första föreställningen efter Gustaf III:s död.

Bollhuset refs 1793, men samma år fick Dramatiska teatern en värdigare skådeplats i Arsenalen, det gamla De la Gardieska palatset, efter

gammalt kalladt »Makalös», beläget på den plats som nu upptages af Karl XII:s torg.

Den 1 november 1793 invigdes denna teater genom uppförandet af »Den svartsjuke Neapolitanaren», Gustaf III:s dram i 3 akter, med ämne ur fru de Genlis' »Adèle et Théodore», samt operan »Alcides' inträde i världen», i en akt af A. N. Edelerantz, teaterns andre direktör, och med musik af J. C. F. Hæffner, då förste sångmästare vid kungl. operan. Teatersalongen var fint utrustad, med tre logerader, stor kunglig loge, halfeirkelformig amfiteater och parterr. Till bestridande af kostnaderna för den af maskinisten, direktör J. Schef, uppgjorda teaterinredningen hade lämnats 24,000 rdr ur konungens handkassa, och så snart Gustaf IV Adolf själf tillträdte regeringen, tycktes han mycket intressera sig för teatern, men snart utbyttes välviljan mot likgiltighet och slutligen hatfullt misshag.

* * *

Under hela den tid de kungliga scenerna arbetade på konstens höjande hade den Stenborgska skådeplatsen fortfarit att sträfva till samma mål, om ock med största afseende fäst på egen framgång. År 1784 hade Karl Stenborg, såsom redan nämnt är, flyttat sin teater till Munkbron, där den under namn af »Nya Svenska Theatern» den 29 oktober s. å. invigdes med C. Envallssons dram med sång »Gustaf Ericsson i Dalarne», till hvilken Karl Stenborg, som var lyckad tonsättare, skrifvit musiken.

Denna nya teater var af slottsbyggmästaren Kirstein inredd i ett gammalt boningshus. Teatersalongens dekorerings verkställdes med biträde af den bekante arkitekten, hofintendenten J. E. Rehn. Där uppförde Karl Stenborg både tal- och mindre musikstycken samt ägde att utvälja sig biträden bland kungliga operans solosångare, kör och orkester, men med anledning af detta medgifvande ställdes teatern under inseende af direktionen öfver de kungliga spektaklerna.

Från juni 1788 kallades denna skådeplats »Svenska Komiska Theatern», och dess personal sammanblandades ofta med de kungl. scenernas, så att Stenborgska teatern erhöll biträde af de förra, och hans egen personal anbefalldes att tjäntgöra på åtminstone Kungl. Dramatiska teatern. Detta ledde slutligen icke till nytta, utan förfång för »Nya Svenska Theatern», hvilken hade att kämpa mot svåra och slutligen öofvervinneliga svårigheter, och Karl Stenborg, som råkat i stor skuld, kunde ej räddas på annat sätt, än att konungen inköpte teatern och därmed befriade de kungl. scenerna från en medtäflare, som visserligen låg betydligt under i täflingen, men dock ofta var besvärlig för sin motpart.

Genom ett kungl. bref af den 3 november 1798 bestämdes inlösningssumman till 15,000 rdr riksgälds mot det att Stenborgs teater skulle upplöra den 1 därpå följande april och alla teaterstycken, partitur med öfrig

musik samt dekorationer öfverlämnas till kungl. operan. Föreställningarna fortsattes dock till den 16 april 1799, då slutföreställningen ägde rum med uppförandet af »Konung Rikhard Lejonhjerta eller Kärleken och troheten», skådespel med sång i 3 akter af Sedaine, öfversättning af Envallsson, med musik af Grétry.

Stenborg uppträdde själf för sista gången på sin egen scen och hänförde publiken med Blondels aria »O, min konung, min vän». Därpå gafs den svenska originalkomedien med sång »Masqueraden». Och så var det för alltid slut med Stenborgska teatern. Karl Stenborg själf, hvilken hade titel af hofsekreterare och hofsångare, fortfor att uppträda på kungl. operan tills denna indrogs 1806. Han afled 1813.

Hvar och en, som med någon uppmärksamhet följt vår skådebanas utveckling, instämmer gärna med Johan Flodmarks slutord i det förut här omnämnda arbetet, att »bland namnen på dem, hvilka medverkat till svenska teaterns pånyttfödelse, är det i främsta rummet *ett* som jämte den kunglige lifgifvarens *mer* än något annat äger rättmätigt kraf på eftervärldens erkänsla. Det namnet är KARL STENBORG.»

Genom Stenborgska teaterns sammanslagning med Kungl. Dramatiska eller Mindre teatern vardt denna både lyrisk och dramatisk, och denna förändring trädde i kraft den 1 oktober 1799. Kungl. Operan fortfor att ägna sig uteslutande åt större sceniska musikverk. Konungens motvilja mot denna teater tillväxte dock, och ehuru det i kungl. brefvet om inköp af Stenborgska teatern hade förklarats, att inga andra teatrar skulle finnas, införskrefs likväl 1803 åter en fransk trupp, som under ledning af den förut här kände skådespelaren Desguillons började sina föreställningar på operan, eller s. k. Kungl. Stora Teatern, sommaren nyssnämnda år och fortsatte dem än där, än på Kungl. Mindre Teatern i Arsenalen. Denna trupp afskedades dock i maj 1805.

Gustaf IV Adolfs länge närda motvilja mot operan gaf sig slutligen luft i en den 27 september 1806 dagtecknad skrifvelse från Bäckaskog i Skåne till kungl. teaterdirektionen, hvaruti förklarades, att Stora Operateatern skulle alldeles indragas och föreställningarna därmed inställas. Genom ny skrifvelse från Malmö den 16 mars 1807 förordnades, att operahuset skulle nedrifvas, platsen planeras och Gustaf II Adolfs ryttarstod där uppsättas.

Som ersättning för den indragna operan förlades en operettaafdelning till Dramatiska teatern i Arsenalen. Denna operetta-teater gaf den 19 december 1806 sin första föreställning. Operahuset blef visserligen icke nedrifvet, men under de återstående åren af Gustaf IV Adolfs regering användes det icke för sitt ändamål, hvaremot det år 1808 begagnades till sjukhus för landtvärnsmän.

Mycket snart efter Gustaf IV Adolfs afsättning utfärdades befallning om operahusets användande åter för sitt ursprungliga ändamål, och verksamheten

där upptogs ej blott för sångspel, utan äfven för större dramatiska stycken, och 1811 förflyttades operettspektaklerna från Mindre teatern till operahuset.

År 1812 föreslog kungl. teaterdirektören, generalmajoren och t. f. öfverståthållaren A. F. Skjöldebrand, att kungl. teatern skulle bestå af två afdelningar, Operan och Dramatiska teatern, bägge stående under *en* öfverstyrelse, men med hvar sin understyrelse, och detta förslag bifölls af kungl. maj:t; men redan året därpå väckte Skjöldebrands efterträdare, generalmajoren grefve G. Löwenhielm, förslag om bägge teatrarnas sammansmältning, hvilket också gillades af konungen, och den nya inrättningen tog, under namn af »Kongl. Theatern», sin början den 1 juli 1813.

Den större scenen, operahusets, användes för operor och större skådespel. Mindre teaterns scen i Arsenalen begagnades för operetter, borgerliga skådespel och lustspel. Denna anordning tycktes i konstens intresse vara fördelaktig, och äfven i ekonomiskt afseende visade den sig nyttig. Men anslaget af allmänna medel var alldeles otillräckligt.

I stället för det rikliga understöd som Gustaf III lämnat teatern, hade statsanslaget efter operans återöppnande 1809 inskränkts till den obetydliga summan af 6,750 rdr rgs jämte penningar för 200 famnar ved. Kronprinsen Karl Johan hade under åren 1811—1815 skänkt teatern tillsammans 54,750 rdr rgs, men utgifterna öfverstego likväl tillgångarna. Vid 1815 års riksdag väcktes därför förslag om förhöjdt anslag, och ständerna beviljade 66,000 rdr rgs till betäckande af teaterns skuld samt ett årligt anslag af 45,750 rdr rgs, som skulle tagas af inkomsterna från S:t Barthelemy, men som dessa inkomster efter tre år icke räckte till, så beviljade ständerna endast för år 1818 de äfven då begärda 45,750 rdr och med förbehåll att staten därefter skulle vara befriad från hvarje annan utgift till kungl. teatern än de nyss nämnda 6,750 rdr samt lösen för 200 famnar ved.

Då ständerna icke voro benägna att öka på det anslaget och kungl. teatern omöjligt kunde underhållas med så otillräckliga medel, förordnade Karl Johan, som då nppstigit på tronen, att teatern skulle upphöra som kunglig och i stället öfverlämnas åt enskild företagsamhet. Den togs då på entreprenad af operans andre direktör, öfverste J. P. Törner, och började under namn af »Stockholms teater» åter sin verksamhet i september 1818. Men redan i november samma år återställde konungen teatern som kunglig och anslog af egna medel 30,000 rdr rgs årligen. Därtill lades 6,000 rdr af kronprinsen Oscar samt 1,500 af prinsessan Sofia Albertina såsom hyra för deras loger.

Inkomsterna visade sig likväl otillräckliga, hvarför konungen 1820 anvisade 25,500 rdr rgs af allmänna medel i årligt understöd förutom de nämnda enskilda bidragen. Vid 1823 års riksdag vägrade ständerna att göra detta anslag till ett stående, och konungen iklädde sig då teaterns skuld samt ökade sitt enskilda bidrag till 54,000 rdr rgs årligen.

Därefter hade kungl. teatern med sina två scener ett par lugna år och kunde, med de utmärkta förmågor som då där funnos, värdigt upprätthålla konstanstalten. Du Puy var visserligen redan död, men i hans efterträdare som kapellmästare, J. Berwald, hade operan funnit en skicklig orkesterledare. C. G. Lindström förtjuste då ännu med sin vackra och omfångsrika tenor. Fredrik Kinnansson intog med sin mjuka och fylliga basröst samt användes med fördel äfven i talroller. Henrietta Widerbergs röst liknade »näktergalens klara, klingande silfvertoner». Fru Eriksons spel på talscenen var utmärkt för natursant konstnärskap. Lars Hjortsberg var fortfarande Sveriges yppersta skådespelare. Många andra voro af högt värde. Det var under grefve Gustaf Lagerbjelkes direktörskap, vår kungl. teaters kanske lyckligaste tid, med undantag måhända af tiden näst efter operahusets invigning.

Men så inträffade Arsenalens brand den 24 november 1825, hvarefter bägge de kungl. scenerna måste inrymmas i operahuset, och denna anordning räckte till år 1863, icke utan stora svårigheter. Utom att de lyriska och dramatiska afdelningarnas samlif på en och samma scen åstadkom hinder för teaterverksamheten, led denna snart åter också af dåliga penningaffärer. Men i två eller flere årtionden understöddes den lyriska scenen ofta af sådana förmågor som Sällström, Günther, Dannström, Belletti, O. Strandberg, Jenny Lind, Mathilda Ebeling, under det N. W. Almlöf, Dahlqvist, Sundberg, Emilie Höggvist, fru Westerdahl m. fl. höllo konstens fana högt på talscenen.

Statsanslaget af 6,750 rdr från år 1809 indrogs af 1840 års riksdag, men vid näst påföljande riksmöte beviljades det med förhöjning till 9,000 rdr, hvilket vid 1853 års riksdag ökades ända till 30,000 och höjdes 1858 till 75,000, hvarvid det förblef till och med 1868.

Under tiden hade kungl. teatern åter delats i två scener, i det den af A. Lindeberg grundade och 1842 öppnade enskilda teater vid Lilla Trädgårds-(nuvarande Kungsträdgårds-)gatan, först kallad »Nya», sedan »Mindre teatern», år 1863 inköptes af kungl. teatern, som därför betalade säljaren, direktör E. Stjernström, 270,000 rdr riksmünt. Denna teater fick nu namn af »Kungl. Dramatiska» och bidrog i sin mån till den glans, som under senare delen af 1860-talet samt på hela 1870-talet var spridd öfver vår sceniska konst. Operan lyste under stor del af den tiden med namn sådana som Norman, Arnoldson, Arlberg, Willman, Uddman, Behrens, fruarna Michaeli, Stenhammar och Charlotte Strandberg, mamsell Gelhaar m. fl., och Dramatiska teatern visade sig som operans värdiga like genom sådana konstnärer som Swartz, K. Almlöf, Betty Almlöf, Elmlund, Elise Hwasser, Helfrid Kinnansson, Svante Hedin, Gustaf Kinnansson, G. Fredrikson, Thegerström, Gurli Åberg och andra.

Från och med 1869 hade statsanslaget nedsatts från 75,000 till 60,000 rdr. Men 1870 uppgick teaterns skuld till 468,000 kr., och till bidrag af

dess gäldande anslog riksdagen 270,000, under det konungen fyllde återstoden. År 1881 förefanns en ny skuld å 292,000 kr., hvilken konungen också betalade, men teaterns förvaltning flyttades från hofförvaltningen till finansdepartementet. Detta hjälpte dock icke, och så väl vid 1882 som 1884 årens riksdagar beviljades 40,000 kr. särskildt för hvarje gång samt täcktes bristen med tillsammans 231,000 kr., förutom 70,000 i kostnader för den reparation, som var nödvändig efter en eldsvåda, som 1882 hade åstadkommit skador på en del af operahuset.

Vid 1884 års riksdag medgafs, att verksamheten å så väl Stora som Dramatiska teatern finge fortgå i tre spelår, räknade från den 1 juli 1884, och uppförde riksdagen för sådant ändamål till oförändradt belopp det till kungl. teatern i då gällande riksstat anvisade ordinarie anslaget å 60,000 kr., dock endast under det villkor, att Stockholms städ under tre år med 50,000 kr. om året deltog i kostnaden för teatrarnas verksamhet. Stadsfullmäktige förklarade dock, att de icke ville af kommunens medel lämna sådant bidrag. Enskilda personer förbundo sig då att för ändamålet före den 1 oktober under åren 1884, 85 och 86 inbetala ett sammanräknadt belopp af 152,250 kr., och stadsfullmäktige beslöto att mottaga dessa medel samt anmälde för kungl. maj:t, att 50,000 kr. komme att under hvarje af de tre åren ur stadskassan hållas vederbörande till handa såsom bidrag till kostnaden för upprätthållandet af de kungl. teatrarnas verksamhet. Kungl. maj:t förklarade villkoret därigenom vara uppfyllt, i följd hvaraf verksamheten skulle under närmast följande år fortgå.

Vid 1883 års riksdag hade generalmajor O. M. Björnstjerna väckt motion om utredning af, bland annat, huruvida aman lokal kunde för kungl. Stora teatern anskaffas, i fall ny riksdagsbyggnad på teaterns nuvarande tomt uppfördes. I motionen yttrades härom: »Detta förslag skulle medföra den väsentliga fördel, att möjligen äfven göra ett slut på Kungl. teaterns nuvarande bekymmer och betrygga dess framtid, för hvilket den enda utväg synes vara att inom en ny lokal bereda densamma större utrymme och platser för tillräckligt många åskådare för att göra företaget löande.»

Riksdagen ville icke närmare begränsa utredningen af de olika byggnadsfrågorna, än att den anhöll, det kungl. maj:t täcktes låta utreda, hvar och huru lämplig byggnadsplats eller byggnadsplatser för nytt riksdagshus och nytt riksbankshus kunde beredas, som ock öfriga med omförmälda byggnadsföretag på ett eller annat sätt sammanhängande frågor.

Däraf föranleddes tillsättandet af den kungl. kommitté, som den 29 november 1884 afgaf sitt betänkande. Under fortgången af kommitténs arbeten ankom från kungl. maj:t ett bref, hvaruti förklarades, att då både vid 1883 års och närmast föregående riksdagar den tanke uttalats, att Stora teaterns tomt skulle lämpa sig till riksdags- och riksbankshus, samt ock »teater-tomtens användande för sådant ändamål syntes kunna bereda bättre utsikt

än eljest för anskaffande af ett mera tidsenligt teaterhus, afsedt för så väl den lyriska scenen som talscenen, och därigenom blifva af synnerlig betydelse för teaterfrågans lyckliga lösning» — så skulle kommittén undersöka och utreda jämväl frågan om teatertomtens användande och anskaffande af nytt teaterhus.

Kommittén gick då i författning om anskaffande af ritningar och planer öfver några af de på senare tiden i större städer uppförda nya teatrar samt förfrågade sig hos kungl. teaterdirektionen huruvida, i händelse Stora teaterns tomt toges i anspråk för annat ändamål, Nya teatern kunde i då varande skick eller med tillbyggnader och ändringar på tillfredsställande sätt ersätta Stora teatern för uppförande af operor, balletter och större skådespel eller åtminstone, till dess ny teater hunnit uppföras, provisoriskt i oförändradt skick för ändamålet användas.

Teaterdirektionens svar var, med anförande af åtskilliga siffror, af den beskaffenhet, att kommittén ansåg sig böra öfvergifva all tanke på att utbyta Stora teatern mot den Nya, af E. Stjernström uppförda och 1875 invigda skådeplatsen på Blasieholmens norra del. Skulle ny tomt för kungl. Stora teatern beredas, ansåg kommittén Artilleriplanen vara den enda tillgängliga plats som kunde komma i fråga. Men då ej heller denna kunde i centralt läge täfla med den gamla tomten, saknade kommittén anledning att föreslå teaterns flyttande därifrån.

Något borde dock göras för afhjälpan det af de olägenheter, som vidlåde Stora teaterns byggnad. Salongen, som rymde endast omkring 980 åskådare, vore alltför liten för att bereda all önskvärd inkomst. Scenen hade ej tillräcklig höjd för att medgifva fondernas upphissning utan viking eller rullning, och det föräldrade maskineriet kräde en annars onödigt stor arbetsstyrka, hvarigenom dagkostnaderna ökades. De få utgångarna och trånga dörrarna och gångarna voro vådliga för åskådarnes och scenpersonals säkerhet. Luftväxlingen vore dålig. Åskådareplatserna ledo af många olägenheter. En foyer för allmänheten saknades.

Det hade varit för att afhjälpa dessa olägenheter som professor M. Isæus under medverkan af teaterns maskinmästare P. F. Lindström redan år 1881 hade uppgjort ett förslag, som gick ut på att med bibehållande af gamla fasaden åt Gustaf Adolfs torg och med användande af hela operatombten fullständigt ombygga teatern med iakttagande af allt som kunde fordras för ett tidsenligt operahus. Det väl genomtänkta och, ehuru det icke förverkligade en monumental teater i modern mening, storslaget anlagda förslaget ledde ej till något resultat. Det ansågs för dyrbart.

Tre år därefter uppgjorde öfverintendenten H. Zettervall ett förslag till utvidgning och ändring af teaterlokalen, men ej heller detta förslag ledde till vidare åtgärd.

Emellertid skulle med juni 1887 den tid utgå, för hvilken de kungl. teaternas verksamhet blifvit genom enskildas bidrag betryggad. Kungl.

maj:t lät den 29 oktober 1886 fråga stadsfullmäktige, om de ville lämna bidrag helst med 50,000 kr. årligen eller ock genom beviljandet af 750,000 kr. till teaterns ombyggnad i närmaste öfverensstämmelse med det Zettervallska förslaget.

Drätselnämnden afstyrkte och förklarade sig vara fortfarande af den åsikt, att en nationalteater är och bör blifva en statsinstitution, samt fann betänkligt, att staden genom årliga anslag iklädde sig sådana förbindelser, att ansvaret öfverflyttades på kommunen. Äfven byggnadsanslaget afstyrktes. Beredningsutskottet föreslog, att Stockholms stad skulle förklara sig villig att anslå 600,000 kr. för kungl. Stora teaterns om- och tillbyggnad på sådant sätt, att, på samma gång teatertomtens framstående läge tillgodoses, teatern erhåller lokaler, som äro tidsenliga och inrättade med hänsyn till att underlätta teaterverksamhetens utöfvande med i finansiellt hänseende tillfredsställande resultat, dock att detta anslag ej må utgå, därest icke byggnadsföretagets utförande blifvit beslutadt senast vid utgången af år 1888.

Hos stadsfullmäktige förekom frågan den 17 december 1886. Därunder framställde presidenten Forssell ett yrkande, som hufvudsakligen innehöll, att stadsfullmäktige skulle anslå 600,000 kr. till ombyggnad, om riksdagen anslog däruöfver behöflig summa, samt under villkor bland annat, att alla de inkomster, som kunde inflyta af hyreslägenheter inom teaterns lokaler, finge användas för teaterverksamhetens upprätthållande; att kungl. teaterns verksamhet framgent, liksom dithills, upprätthölles genom statens försorg utan vidare anspråk på Stockholm samt att utförandet af byggnadsföretaget blifvit beslutadt innan utgången af år 1888. Ehuru detta yrkande erhöi 56 röster, förföll frågan, enär den ansågs vara af natur att erfordra kvalificerad majoritet, och 36 hade röstat för rent afslag.

Den 11 maj 1888 anmälde riksdagen hos kungl. maj:t sitt beslut att icke bevilja något anslag till de kungl. teatrarna, men medgifva kungl. maj:t rätt för en tid af ett år, från den 1 juli 1888, att upplåta teatrarnas fasta och lösa egendom till begagnande under längre eller kortare tid åt dem som ville, utan att statsverket därigenom betungades med några kostnader, bedrifva teaterverksamhet »på ett för konsten värdigt sätt».

Därmed var en afgörande vändning kommen. Men frågan om operahusets ombyggande blef lika liflig som förut, och samma år inkom slottsintendenten E. Jacobsson med två alternativa förslag, det ena i stor stil med begagnande af teaterhusets hela tomt och anläggning af ett affärshus åt Karl XII:s torg, det andra i mindre skala med smärre tillbyggnader mellan magasinshuset och teaterns öfriga delar, men båda i syfte att skaffa operan större inkomster genom flere till uthyrning lämpliga lägenheter samt att ordna den åt Karl XII:s torg ganska oregelbundna och ruckliga fasaden.

I bägge förslagen voro endast några förbättringar i kommunikationslederna inom scen- och salongsområdet vidtagna, under det så väl salong som scen själfva lämnades orörda.

Enär af alla dessa förslag intet var ägnadt att fullständigt lösa frågan, uppdrog dåvarande finansministern, frih. G. Tamm, åt öfverintendentsämbetet att föranstalta om täflan till ny operabyggnad med fritt val för de täflande att antingen om- och tillbygga den gamla tomten med bibehållande af den gamla fasaden eller uppgöra förslag till fullständig nybyggnad på af dem föreslagen tomt.

Af förslagen sattes bland de förra i främsta rummet arkitekten V. Carlsons, som ock erhöll första priset, samt bland de senare arkitekten A. Anderbergs, som erhöll det andra. Den senare föreslog att lägga teatern på norra delen af Kungsträdgården, mellan Hamngatan och Karl XIII:s staty, med bibehållande af alléerna, som löpa parallelt med Kungsträdgårdsgatan, och skulle dessa alléer begränsa byggnadens båda långsidor.

På grund af denna täflan inkom öfverintendentsämbetet med ett på samma grunder som det sistnämnda fotadt förslag, men med magasinsbyggnaderna förlagda utom byggnaden, hvarjämte det förordade gamla operahusets förändring till dramatisk teater. Emellertid saknades medel att förverkliga denna idé. I anledning af riksdagens här förut omnämnda skrifvelse till kungl. maj:t af den 11 maj 1888, upplät kungl. maj:t Stora teatern för uppförande af operor och andra musikverk åt enskild person, hofkapellmästaren C. Nordquist, som innehade Stora teatern på entreprenad under spelåren 1888—90, hvarefter den öfverläts till en association af operapersonalen.

Samtidigt upphörde statsanslaget äfven till Dramatiska teatern, som då skildes från Stora teatern och öfvertogs af en bland skådespelarepersonalen bildad association.

Med anledning af framställning om omöjligheten att vidmakthålla verksamheten vid kungl. operan, därest denna icke tillförsäkrades understöd från det allmänna, begärde kungl. maj:t stadsfullmäktiges yttrande, huruvida de voro villiga att för spelåret 1889—90 bidraga med ett belopp ej öfverstigande 30,000 kr. Men stadsfullmäktige förklarade sig fortfarande finna afgörande betänkligheter möta mot årsbidrag från stadskassan.

Detta gaf anledning till bildande af ett *teaterbyggnadskonsortium*, hvars ändamål var att, med användande af dels anslag från Stockholms stad med 600,000 kr. (hvilket stadsfullmäktige nu voro benägna att bevilja) och dels vinsten af ett utaf konsortiet utgifvet premieobligationslån å nominellt 10,000,000 kr., hvars infriande Stockholms stad åtog sig, äfvensom af de öfriga tillgångar, hvilka kunde komma att stå till konsortiets förfogande, å dåvarande operahusets tomt uppföra en ny byggnad för kungl. operan, innehållande jämväl till uthyrning afsedda lokaler, hvilken byggnad skulle kunna

förskaffa teatern minst 100,000 kr. i årligt bidrag, som med konungens och statens anslag skulle bereda en inkomst af 220,000 kr. årligen.

Detta konsortium bestod i början af öfverståthållaren, frih. G. Tamm, landshöfdingen O. R. Themptander, hofmarskalken P. Reutersvärd, kabinetskammarherren E. Ribbing, bankofullmäktigen J. W. Arnberg, statsrådet H. Wikblad, godsegaren W. Walldén och bankdirektören K. Wallenberg. Konsortiets stadgar äro dagtecknade den 21 maj 1889. Dess kontrakt med finansministern å kungl. maj:ts och kronans vägnar upprättades den 15 juni 1891.

Enligt detta kontrakt skulle till konsortiets förfogande ställas dels hela den å det för ifrågavarande ändamål utfärdade premieobligationslån uppkomna behållning, *tre millioner tvåhundra femtio tusen* kr., äfvensom det af Stockholms stad för teaterbyggnaden utfästa *sex hundra tusen* kr. jämte därpå upplupna räntor, dels ock den gamla operabyggnaden med all fast inredning. Däremot förband konsortiet sig att med all möjlig skyndsamhet å nyssnämnda tomt uppföra ny teaterbyggnad jämte därmed sammanhängande, till uthyrning för teaterns räkning afsedda lokaler, allt i öfverensstämmelse med af kungl. maj:t godkänd ritning och arbetsplan. Och skulle den nya teaterbyggnaden till statsverket öfverlämnas före den 1 juli 1896 eller, om anmälan om hinder göres hos chefen för finansdepartementet före den 1 december 1895, sist före den 1 juli 1897. Men äfven sistnämnda tid öfverskreds, och vardt slutterminen bestämd till motsvarande tid 1898, då icke blott byggnaden, utan äfven uppvärmnings- och luftväxlingsapparater, vatten- och aflopsledningar, teatermaskineri samt ledningar och lampor för elektrisk belysning, äfvensom all möjlig inredning för öfrigt skulle vara i ordning.

Konsortiet förband sig också att för bildande af en *reservfond till understödjande af den framtida verksamheten* i nya teaterbyggnaden ställa till kungl. maj:ts förfogande det kontanta öfverskott, som, efter fullgörande af konsortiets åtaganden, förefinnes af de till dess användande ställda medel, dock med villkor, att i händelse de för bildande af denna fond afsedda medel, hvilka ej må understiga 500,000 kr., skulle öfverskjuta 1,500,000 kr., öfverskottet intill ett belopp af 200,000 kr. tillfaller kongl. teatrarnas pensionskassa och kungl. hofkapellets pensionsinrättning, att dem emellan fördelas på sätt kungl. maj:t finner skäligt.

I händelse teaterverksamheten i den nu ifrågavarande byggnaden skulle komma att upphöra, må reservfonden eller hvad däraf finnes i behåll öfverlämnas till Stockholms stadsfullmäktige för att användas till det kulturändamål, kungl. maj:t kan komma att gilla. Och skulle teaterverksamheten upphöra eller det ordinarie anslaget ej vidare af riksdagen beviljas, skall af statsverket till Stockholms stad det af staden till byggnadsarbetet anvisade bidrag på 600,000 kr. återgäldas.

Premieobligationslånet, afsedt att utlottas årligen inom 57 år, öfvertogs af ett bankkonsortium, som af den beräknade vinsten på lånet utbetalade till teaterbyggnadskonsortiet 3,000,000 kr., hvaraf 2½ million voro afsedda till byggningen och 500,000 till nyssnämnda reservfond.

Ett nytt byggnadsförslag uppgjordes nu af prof. E. Jacobsson och gick ut på att lägga teaterhuset på den gamla tomten, men åt Karl XII:s torg, under det att Gustaf III:s gamla operahus skulle inredas till affärslokaler, hvilka tillsammans med butiker åt Arsenalsgatan samt en restaurant vid Strömgatan skulle lämna ett årligt bidrag af minst 100,000 kronor.

I februari 1889 hade arkitekten A. Anderberg erhållit uppdrag af konsortiet att studera nyare utländska teatrar samt sedan, på grundval af Jacobssons förslag, uppgöra fullständiga ritningar till det nya teaterhuset. Under tiden hade till kungl. maj:t från öfverintendentsämbetet inkommit utlåtande, hvori förslaget att lägga teatern åt Karl XII:s torg fullständigt förkastades. Konsortiet gaf då prof. Isæus uppdrag att göra eskiss med teater åt Gustaf Adolfs torg, och äfven A. Anderberg inkom till konsortiet med ett sådant förslag. För att bedöma dessa förslag tillsattes en nämnd, bestående af kabinettskammarherren E. Ribbing, professorerna G. Dahl och G. Clason, intendenten L. Josephson, maskinmästaren P. Lindström och Baurath Fellner från Wien.

Resultatet blef, att A. Anderberg fick i uppdrag att utarbета nya ritningar med iakttagande af de önskningsmål och anmärkningar, som uttalats af nämnden. Då detta förslag vid kostnadsberäkningen befanns för dyrt, uppgjordes nytt, med teaterhuset som förut förlagdt till Gustaf Adolfs torg, men åt Karl XII:s torg endast en restaurant och kafélokal uti en på teaterns baksida belägen terrassbyggnad.

Efter att ha undergått granskning af öfverintendentsämbetet godkändes detta förslag af kungl. maj:t den 29 maj 1891. Byggnadsarbetet påbörjades först för terrassbyggnaden den 1 augusti 1891. Föreställningarna i gamla operahuset fortsattes till och med den 30 november nämnda år, då operan med en festlig teaterafton tog afsked af den byggnad, där den haft sin tillvaro i ett hundra nio år.

Salongen var fullsatt af en högtidsklädd publik, och föreställningen bevistades af konungen och kronprinsen samt prinsarne Karl och Eugen. Skådespelaren E. Hillberg framsade en af professor C. R. Nyblom författad prolog, benämnd »Sista kvällen i gamla operahuset». Därefter gafs under förste hofkapellmästaren C. Nordquists ledning Ivar Hallströms opera »Den bergtagna» med grefvinnan Mathilda Taube, född Grabow, i titelpartiet. Slutligen framställdes i vackra tablåer »Sånggudinnornas afsked», hvarefter ridån föll för sista gången för den scen, hvilken utgjort härden för ett rikt konstlif under mer än ett sekel. Folksången uppspelades af orkestern, hvarpå publiken långsamt och tyst aflägsnade sig med tanken på de

många högtidsstunder man hade upplefvat inom de murar, som nu snart skulle falla.

Från den 30 november till den 26 december 1891 gaf kungl. operan i Stockholm inga föreställningar, men på annandag jul uppfördes den första af dess föreställningar på den för det ändamålet hyrda f. d. Svenska teaterns scen vid Blasieholmsgatan.

Hyreskontraktet hade upprättats på sex år, räknadt från 1891, men förnyades 1897 på ett år till, mellan teaterbyggnadskonsortiet och Svenska teaterhusets ägare, herrar J. W. Smitt, I. Hirsch och K. Wallenberg. I I. Hirschs ställe inträdde sedan kommanditbolaget Burman & komp. Hyressumman var 35,000 kronor årligen för Svenska teaterns hus, men med tillägg af 4,800 kronor för de lokaler, som i det bakom, vid Norra Blasieholms hamnen belägna f. d. Ekengrenska, sedan A. Westerbergs dödsbo tillhörande huset öfverlämnades till operans begagnande, och där bland annat operakansliet inrymdes.

Uppförandet af husets stomme öfverlämnades på entreprenad åt byggmästaren A. G. Sällström, och efter operans afflyttning till Svenska teatern börjades rifningen af den gamla byggnaden, hvarefter byggnadsarbetet fortgick med förhoppning, att det skulle vara fullständigt färdigt till hösten 1897. Denna förhoppning kunde dock ej, i anseende till oförutsedda hinder förverkligas, men husets stomme stod dock vid sistnämnda tid fullt färdig, fastän den mycken tid och stor ansträngning kräfvande inredningen ej hade till dess kunnat fullbordas.

Af hvad här nu framställts torde otvetydigt framgå, att kungl. teaterns tillvaro hängde, så att säga, på ett hår, och att det endast är teaterbyggnadskonsortiets mellankomst man har att tacka för att operaverksamheten kunde fortgå samt att goda utsikter finnas för dess betryggande i framtiden. Den kungl. teatern kan åtminstone för närvarande räkna på följande bidrag till sin ekonomi: af konungen 60,000 kronor, af staten 60,000, i hyresinkomster öfver 100,000, således mer än 220,000 kronor i årsinkomst, jämte reservfond på 500,000 kronor och nya, tidsenliga, rymliga, väl ventilerade och mot eldsolyckor, så vidt möjligt är, skyddade lokaler.

Lika lyckligt det otvifvelaktigt var för teatern, att dess öde öfverlämnades åt det meromnämnda konsortiet, lika fördelaktigt tyckes det ha varit, att arkitekten A. Anderberg fick i uppdrag att uppgöra ritningarna och leda deras förverkligande i den nya byggnaden.

* * *

Byggnaden hvilar på granit- och betonmurar, dels omedelbart på själfva berggrunden, dels (mot Gustaf Adolfs torg och västra delen af Strömgatan) på pålar. Den är uppförd af tegel- och betonmurar till den tjocklek, som

de ganska betydliga belastningarna fordra, och så väl bjälklag som mellanväggar äro utförda så brandfritt som möjligt. Bottenvåningens fasadbeklädnad utgöres af röd granit från Norrteljetrakten. De öfre våningarnas arkitektoniska delar äro hufvudsakligen af Ölands och Yxhults kalksten, men så väl Gotlands kalk- som sandsten förekomma äfven, den senare dock endast till orneringar.

Hufvudfasaden åt Gustaf Adolfs torg prydes af fyra figurer, framställande musiken, dansen, sorgespelet och lustspelet, efter modeller af

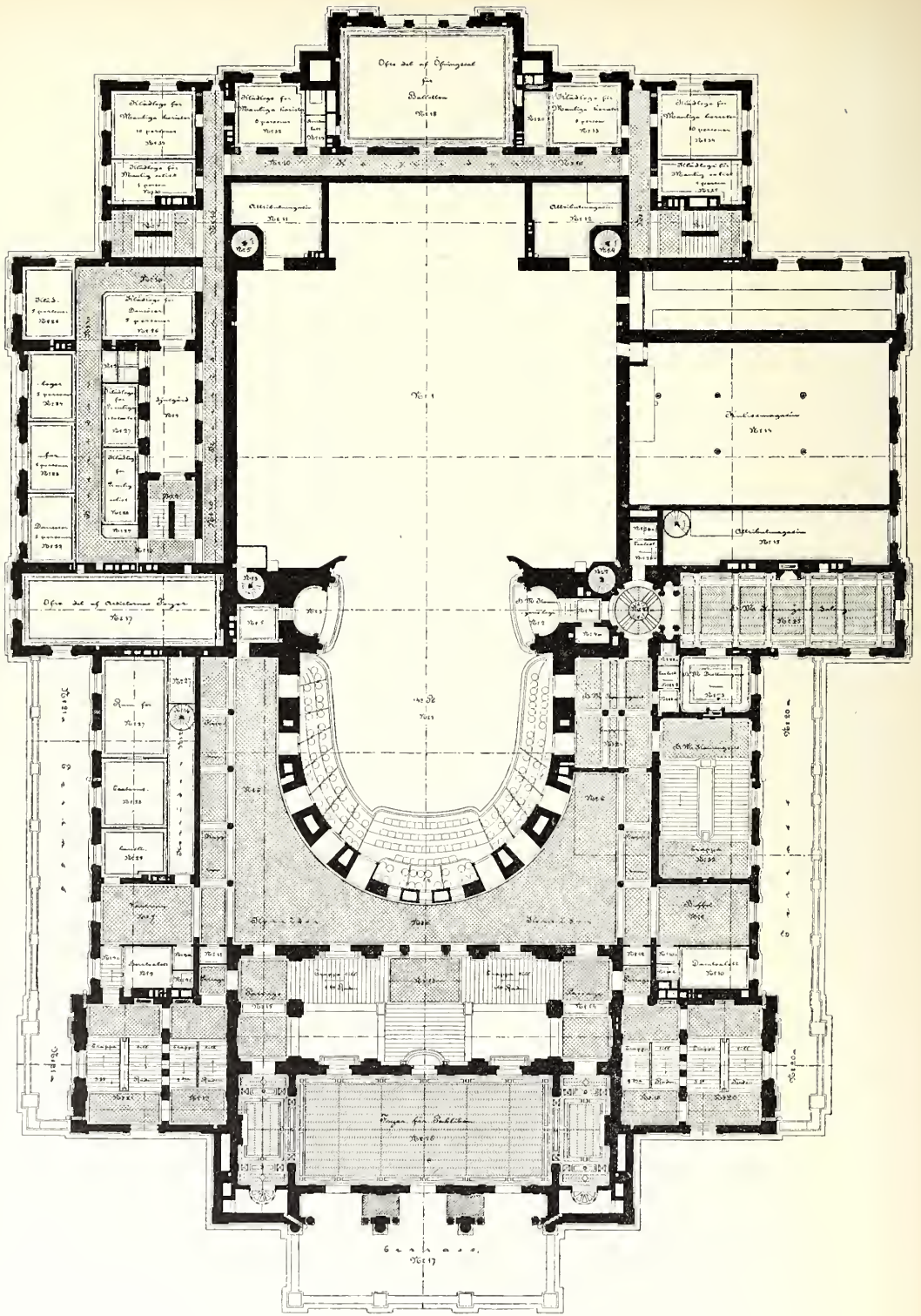
C. J. G. fot.

143. Nya operahuset, fasad mot Gustaf Adolfs torg.

C. Anderson huggna i tysk kalksten från Obernkirchen. De uppbäras af sex meter höga granitkolonner från Grafversfors.

Fönsterna i den på samma fasad befintliga loggian krönas af medaljonger med Franz Berwalds, Jenny Linds och A. F. Lindblads bröstbilder. Terrassbyggnaden prydes af två bronsstatyer, modellerade af R. Adlersparre. Men för öfrigt äro så väl figurer som ornamentaldetaljer endast sparsamt använda.

Byggnaden består af tre delar, *salongshuset*, *scenhuset* och *terrassbyggnaden*, som äro skilda från hvarandra genom brandmurar, af hvilka den, som befinner sig mellan salongs- och scenhuset, icke har andra genombrytningar än scenöppningen, som är försedd med skyddsridå, samt två med branddörrar stängda genomgångar i scenens nivå och källarbotten.

0 10Meter

144. Nya operahuset, plan af första radens våning.

Salongshuset

innehåller, utom de för konungen och allmänheten afsedda lokaler, teaterkansli, bostad för brandmästare samt, i bottenvåningen och källarvåningen, fem till uthyrning afsedda lokaler, af hvilka två äro belägna åt Strömgatan och tre åt Arsenalsgatan.

Förstuga och trappor. Från en täckt uppfart å västra fasaden, åt Gustaf Adolfs torg, äfvensom från på sidorna därom belägna breda yttertrappor inkommer man i förstugan genom *fem* portöppningar, af hvilka tre åt torget, en åt Arsenal- och en åt Strömgatan. Därifrån leder till parkett en omkring sex meter bred mitteltrappa och två sidotrappor, hvardera om 2.5 meters bredd. Mitteltrappan är äfven afsedd för första radens publik, som från trappplanet i parkettens höjd fortsätter till höger och vänster på två sidotrappor om tre meters bredd.

Andra raden har tvenne, två meter breda trappor. Ingångarna äro från förstugan eller direkt från Gustaf Adolfs torg, men uppgångarna till tredje raden äro från Arsenal- eller Strömgatorna, och genom två öppna förhallar samt två trappor, hvardera af två och en half meters bredd.

Utgångarna från hvarje korridor till respektive trappor äro öfverallt så belägna, att man för att komma ut måste vända sig från scenen, hvarifrån eldfara kan i synnerhet vara att vänta. Dessa utgångar ligga dessutom i hörnen, där korridoren vidgar sig, hvarigenom trängseln framför utgångarna kan blifva minst. Publikens trappor ha omedelbar tillgång till ljus och luft samt äro alla eldfast utförda.

Så väl förstugans som stora trapphusets väggar äro beklädda med polerad stuck. Trappräckena och bröstvärnen äro af svensk och norsk marmor. Trappstegen äro af hvit italiensk marmor, och hvilplanerna samt golven i olikfärgade mönster af norsk.

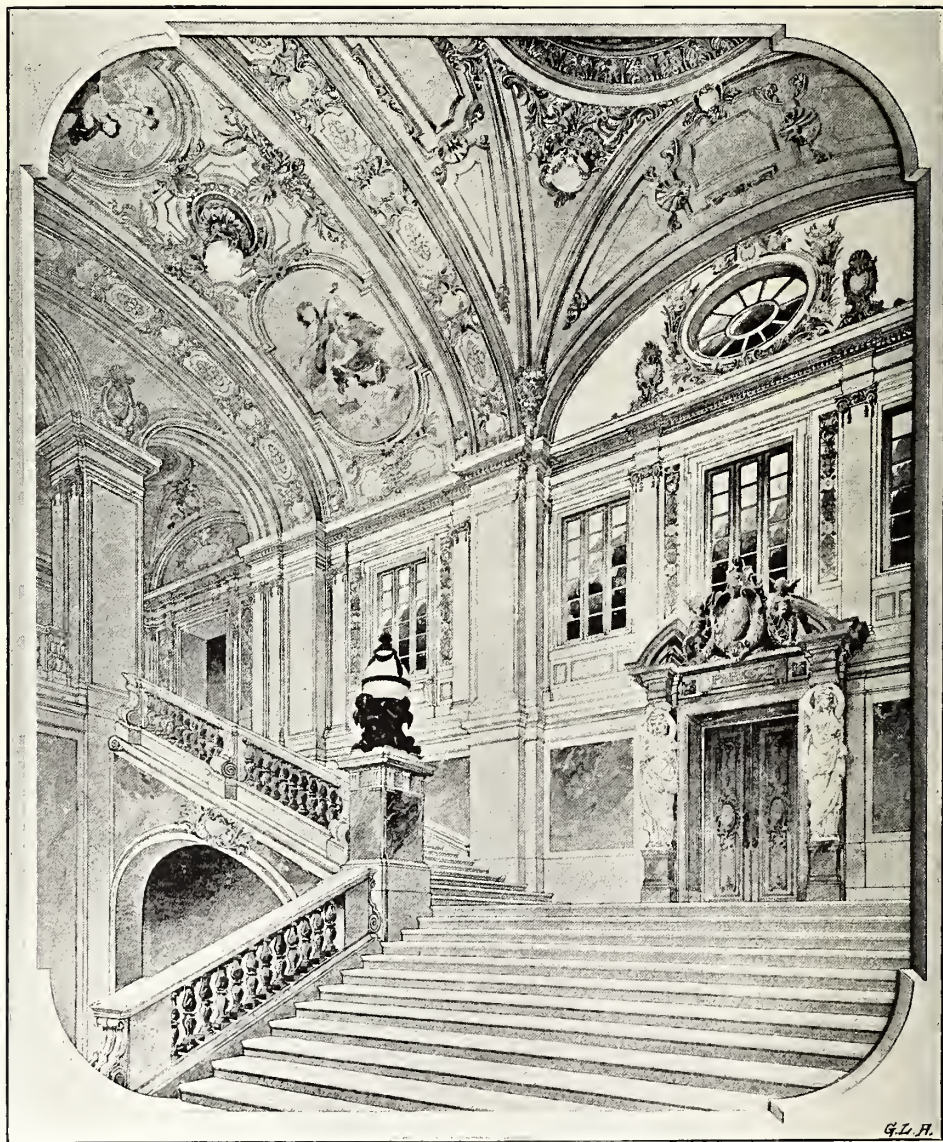
Den mellersta ingången för parkettpubliken är dekorerad med en omfattning af polerad Kolmårdsmarmor och två kariatider af norsk hvit. Öppningar, så väl från första radens korridor som foyern, försedda med balkonger, tillåta att därifrån taga i betraktande den i trappan upp- eller nedgående publiken.

Hvålfningarna öfver stora trapphuset prydas af fem målningar af Axel Jungstedt. Det stora tunnhvalfvet öfver vestibulen är endast sparsamt dekoreradt med lister och ornament.

Till den äfven i salongshuset befintliga *konungens våning* leder en särskild med skärmtak försedd ingång midt på salongshusets fasad åt Strömgatan med där innanför belägen mindre förstuga, hvars tak uppbäres af fyra kolonner af svart norsk marmor, samt en 2.5 meter bred trappa, som utgör uppgången till kungl. foyern. Trapphusets väggar äro beklädda med polerad stuck; balustraden är af norsk svart och italiensk gulådrig marmor; trapp-

stegen äro af rent hvit norsk marmor, och hvilplanernas golf af sådan marmor i olika färger och mönster.

De för konungens räkning i första radens plan belägna rummen utgöras af ett kupollhvälfadt entrérum; en salong med tunnvalf och försedd med tre

145. Nya operahuset, hufvudtrappan.

Efter en akvarell af A. ANDERBERG.

väggmålningar, utförda af prins Eugen, samt sju hvalfmålningar af G. Pauli; ett rum för drottningen samt dessutom kapprum och toaletter.

Den kungl. logen är förlagd till första radens avantscen, och samma rads närliggande sida tjänar som hoffloge. Vid galaföreställningar är första

radens fond, som rymmer sextiotvå platser, ämnad att anordnas till kunglig loge.

Från konungens salong finnes utgång till en öppen altan å operahusets södra fasad.

Salongen är inredd med parkett och tre rader, af hvilka den tredje är delad i en nedre och en öfre del med skilda korridorer och kapprum. Salongen rymmer *tolf hundra fyrtioen* åskådare eller 26 procent mer än den gamla, som hade blott 982 platser.

De olika platserna fördela sig sålunda: i den kungl. logen och hoflogen 31; på parkett och i avantscensloger 439; på första raden med avantscensloge 137; på andra raden med avantscensloge 199; på tredje radens nedre del med avantscensloge 206; på samma rads öfre del 229 eller tillsammans 1,241.

På parkett och första raden är hvar plats 58 centimeter bred och 85 centimeter djup samt på andra och tredje raderna 53 centimeter bred och 75 djup.

Parketten har en stigning af i medeltal 1 på 6.5, så konstruerad, att hvar och en öfver den framför sittandes hufvud ser en punkt på scengolfvet, belägen 7 meter från rampen. Ehuru vida brantare än på nyare teatrar i utlandet, har denna stigning på parketten här antagits, emedan Stockholmspubliken är van vid densamma. På gamla operans var stigningen 1 på 5.3, och parketten just till följd af samma starka stigning en synnerligen omtyckt plats. Af samma anledning slutar också parketten, liksom i gamla operasalongen, mot första radens bröstvärn. Salongen får därigenom bättre utseende, och första raden jämte den kungl. logen behöfver ej läggas så högt, som i annat fall skulle vara nödigt.

Raderna uppbäras af utspringande järnkonstruktioner, som äro inklädda. Taket uppbäres af tio kolonner, som äro förenade medelst hvalfringar och bilda en arkad i tredje radens plan. En stor, af V. Andrén utförd plafondmålning upptager den lindrigt buktiga takytan, från hvars midt nedhänger en korgformad takbelysningskrona med guirlander af drifven koppar, på hvilken 350 glödlampor fått plats.

Första radens sidor äro medelst låga mellanväggar indelade i loger på två till sex platser. Gradinerna på raderna ha erhållit den stigning synlinierna betinga, hvarför de också på sidorna äro brantare än i fonden. Inga trappsteg i dörröppningarna eller på parkettgångarna försvåra utgåendet.

I logerna finnas schaggbeklädda fätöljer. Öfriga platser äro försedda med fällstolar, som på parkett samt första och andra raden äro stoppade och klädda med schagg, men på andra och tredje raden endast af trä.

Korridorer och kapprum. Korridorernas bredd understiger ingenstädes tre meter, men vidgar sig icke obetydligt i hörnen. Kapprummen ha en

bredd af omkring två och en half meter samt äro endast genom kolonner skilda från korridorerna. Utrymmet i korridorerna är så stort, att på parkett, där den största trängseln skulle vara att befara, kommer likväl på hvarje person omkring 0.9 kvadratmeter.

Parkettens korridor äger på sidorna en lutning af 1 på 12 för att undvika trappsteg i dörröppningarna. De höjdskillnader, som, det oaktadt, icke kunnat undvikas, förmedlas genom lindrigt lutande planer.

Samtliga korridorer, utom öfre tredje, ha direkta ljus- och luftöppningar i både norra och södra fasaden genom de buffetrum och salonger, som å ömse sidor äro tillagda hvarje korridor.

I alla våningar finnas invid trappan toalettrum, särskilda för herrar och särskilda för damer.

Foyer och buffeter. Hvarje rad har sin särskilda buffet, hvarjämte ett i bottenvåningen under parkettens fondkorridor beläget kafé är tillgängligt från förstugan.

Den stora foyern i första radens plan, som är afsedd för parkettens samt första och andra radernas publik, har en golfyta af omkring 200 kvadratmeter och en höjd af omkring 11 meter, och dit kommer parkettens publik upp för första radens trappor och publiken på andra raden genom att gå ned för en af den radens trappor. En stor plafondmålning samt sex mindre hvalfmålningar af Carl Larsson pryda foyern, som för öfrigt har en rikt skulpterad och förgylld dekoration. Utanför foyern ligger ofvanpå underfarten en öppen altan, hvilken, i händelse af »panik», kan tjäna till räddningsbalkong.

I salongshuset befinna sig också lokaler för *kansli* och *bibliotek*, af hvilka det förra är beläget vid Arsenalsgatan, med uppgång genom tredje radens trappa, och består af sex rum för direktör, kamrerare och sekreterare. Biblioteket ligger däremot i källarvåningen under brandfria hvalf.

I tredje radens höjd ofvanför kansliet ligger dessutom ett rit- och modellkontor med trappa från kansliet.

Salongshuset rymmer äfven *orkesterens lokaler*. Orkesterplatsen ligger så lågt, att personalen icke synes från parkett, och en del är inbyggd under scengolfvets ramp. På södra sidan är en ljus foyer för orkestern med direkt utgång till Strömgatan samt med kapprum, toalett och rum för instrument. Äfven på norra sidan finnes en foyer, som dock har endast artificiell belysning, men hvarifrån man på några trappsteg kommer upp i scenpersonalens nordvästra förstuga vid Arsenalsgatan. Uppgången till sufflörluckan är förlagd i orkestern, hvadan man icke behöft genombryta brandmuren under scengolfvet.

De till uthyrning afsedda lokalerna samt boställsvåningen för brandmästaren äro brandfritt skilda från öfriga delar af salongshuset. .

I scenhuset, som innehåller alla för operaverksamheten erforderliga lokaler samt endast fyra butiker vid Arsenalsgatan, fästes uppmärksamheten naturligtvis först vid

Scenen.

För scenöppningens storlek har det önskningsmål varit bestämmande, att på den nya scenen kunna använda det rikhaltiga och dyrbara förråd af dekorationer, som redan finnes, hvarför den icke gjorts större än omkring 11 meter. Scenens däremot svarande mått är 27.4 meter i bredd och 21.5 i djup, förutom scenförlängningen, som är 14.12 bred och 6.35 djup.

Scenen omgifves af massiva murar, endast genombrutna af erforderliga utgångar saint af intagsöppningarna för dekorationer i scengolfvets nivå och på där under befintliga bottnar, äfvensom ofvanför scengolfvet af de dörrar, som från scenbalkongerna leda till de för scenarbetarne afsedda fyra trappor i scenens hörn.

Rummet under scengolfvet, som vid rampen är omkring 9 meter djupt, är inredt med tre bottnar, uppburna af järnbalkar och järnstöd, samt med kulissgator. Scengolfvet är belagdt med furuplank och med en lutning af 1 på 25. På dess midtparti har man anbragt tolf större och mindre fallluckor. Scenens höjd, omkring 24 meter från rampen till tågviden, medgifver fonddekorationernas upplissande utan att vikas.

Scenens maskineri är anordnad i hufvudsaklig öfverensstämmelse med affidne maskinmästaren P. F. Lindströms skisser, mått och uppgifter, enligt hvilka ingenjören J. L. Hagerman, numera maskinmästare vid kungl. Operan, efter Lindströms 1893 inträffade död, under kapten Lindahls kontroll utarbetat dithörande ritningar.

Vindmaskineriet är grundadt på motviktssystemet, hvarigenom fonder och takramper kunna höjas och sänkas med ringa handkraft. På hvardera sidan om scenen finnas fyra balkonger, som i fonden förenas genom smalare sådana.

Inne på scenen finnas två mindre hissar, på hvilka en arbetare kan hastigt förflytta sig från källarbotten till tågviden.

Den uti scenöppningen insatta järnridån manövreras från en i nordvästra hörnet af scenen belägen balkong, hvilken är från scenen fullständigt brandfritt afskild.

Då alla konstruktioner, så vidt möjligt är, utförts af järn och inga förråd af dekorationer finnas i scenkällaren, på scenen eller på tågviden, så är i konstruktivt afseende sörjdt för att brännbara ämnen icke hopas inom scenområdet.

Utgångar och trappor från scenen. Från scenen leda på norra sidan två dörrar ut till vidliggande korridor, hvarifrån två bekväma trappor föra ned till gatan. Äfven på södra sidan finnas två utgångar från scenen, af

hvilka den västra genom en mindre spiraltrappa leder ned i orkesterns kapprum och därifrån genom en annan trappa till Strömgatan. Den östra leder omedelbart till den närliggande scentrappan.

Scenpersonalen har sålunda tre, halfannan meter breda, murade trappor, hvilka sträcka sig från källarvåningen till vinden och förmedla samfärdseln mellan scenhusets olika lokaler. Dessa trappor ha direkt tillgång till ljus och luft, en från närliggande ljusgård, de båda andra från ytterfasaderna. För maskinarbetarne finnes i hvart och ett af scenens fyra hörn en inbyggd, brandfri järntrappa från källarbotten till tåg vinden.

Scenpersonalens lokaler. På norra och östra sidorna om scenen ligga i flere våningar öfver hvarandra erforderliga klädloger, nämligen på norra sidan *tjuugu* för kvinnlig personal och på östra sidan *tjuguen* för manlig. Dessutom finnas expeditionsrum för regissören, maskin- och brandmästaren, perukmakare o. s. v.

På norra sidan ligger i höjd med scengolfvet artisternas foyer och sångrum på endast några få stegs afstånd från scenen. På östra sidan är ballettens öfningssal, hvilken tillika tjänar till foyer för ballettpersonalen. Där ofvanpå ligger körens öfningssal, och inunder finner man repetitionssal jämte sångrum. Öfningssalarna äro isolerade från hvarandra genom ljud-dämpande bjälklag.

I alla våningar, där klädloger finnas, är erforderligt antal klosetter. Scenpersonalens samtliga lokaler ha direkt utgång till vidliggande korridorer samt tillgång på luft och ljus.

För portvakt finnes på södra sidan en mindre lägenhet och på norra två mindre portvaksrum.

Magasin och verkstäder. Fond- och kulissmagasin, i hvilka den största mängden eldfarliga materialier är hopad, ligga åt Strömgatan, hvarifrån en vådelds spridande till angränsande kvarter är minst att befara. Dessa magasin äro omslutna af massiva murar och stå ej i förbindelse med hvarandra. Med scenen äro de förenade genom dubbla branddörrar.

Fondmagasinet, hvilket går som ett öppet schakt genom alla våningarna, utom den öfversta, står å ena sidan i förbindelse med Strömgatan, å den andra med scenen. De hoprullade fonderna läggas på järnkonsoler, som äro fästa i sidomurarna. Transporten sker på en 18 meter lång och halfannan meter bred brygga, som med hydraulisk kraft föres upp och ned.

I fondmagasinets tak finnes en lång, med järnluckor försedd öppning, genom hvilken fonderna och äfven kulisserna lyftas upp i den ofvanför belägna målarverkstaden.

Kulissmagasinet är deladt i två våningar, den ena omkring 6.8 meter och den andra omkring 8.5 meter hög, förenade medels hydraulisk hiss.

Magasinen för mindre dekorationer upptaga större delen af själfva scenkällaren samt ett rum ofvanpå kulissmagasinet. Med sceneif stå de

i förbindelse genom sistnämnda magasin och dess hiss samt genom ännu en hiss, belägen i scenförlängningen.

Attributmagasinen ligga i tre våningar öfver hvarandra, bredvid kulissmagasinet samt på ömse sidor om scenförlängningen.

Kostymmagasinen, med tillhörande syateljéer, profningsrum, expeditionslokaler o. s. v., ligga i våningarna ofvanför respektive klädloger.

Verkstäder för dekorations- och attributmålare samt snickare äro förlagda i öfversta våningen.

Magasin för lampor och belysningseffekter samt en mindre reparationsverkstad äro lagda i källarvåningen. All belysning är elektrisk, men för scenens behof finnes äfven gasledning att användas vid särskilda tillfällen.

Terrassbyggnaden

innehåller i hufvudvåningen restaurant och kafélokaler samt två butiker, i källarvåningen ekonomilokaler samt ångpanne- och pumprum, det förra med fyra lågtryckspannor för värmeledningen och en högtryckspanna för pumparna. I pumphuset finnas två ångpumpar, som trycka upp vattnet till de högt i scenhuset befintliga cisternsystemen, från hvilka ledningarna för hissarna och toaletterna utgå.

Konstruktör för ventilations- och värmeledningsanordningarna har ingenjör W. Dahlgren varit.

* * *

Den kolossala byggnaden, vid hvars utförande major O. A. Busch haft den maktpåliggande befattningen af arbetschef, och kapten P. A. Lindahl den ej mindre viktiga af kontrollant, har kräft ett utomordentligt arbete, hvaraf äran i främsta rummet tillkommer arkitekten själf, hvilken ej blott gifvit en mot ändamålet svarande form åt det hela, utan också uttänkt hvarje del af inredningen och, så vidt man nu kan finna, lyckligt löst alla de svåra uppgifter, som ett stort teaterhus i våra dagar framställer i sin inre anordning.

Den verkställande byggmästaren samt alla de konstnärer och slöjddikare, som bidragit till förverkligande af arkitektens afsikter, må ock erfaras tillfredsställelsen öfver att ha varit medarbetare vid det stora verkets utförande.

Huru vidlyftig icke blott operabyggnaden, utan hela vår operainrättning är, och huru många samverkande krafter hon kräfer, kan lätt inses, om man betänker, att vid verksamheten biträda operadirektören, en sekreterare, en kontrollör, en kamrerare, en musikbibliotekarie, kanslibitråde, kanslivaktmästare, två biljettförsäljerskor, en biljettstämperska, två regissörer, en läkare samt (spelåret 1895—96) sexton sångare och tretton sångerskor, två repetitörer och ackompanjetörer, en sufflör och en ordonnans. Hofkapellet, operans orkester, bestod samtidigt af tre kapellmästare, två konsert-

mästare, fyrtioåtta ordinarie och elfva extra hofkapellister samt en ordningsman och en ordonnans. Balletten utgjordes af en ballettmästare, tre premiére- och fyra sekunddansöser, fjorton figurantskor, en repetitör och en ordonnans. Under samma spelår bestod kören af kormästare, tjugufyra korsångare, tjugutres korsångerskor, en ordningsman och bibliotekarie samt en ordonnans. Ballettelevskolan förestods af en lärare och biträdades af en påkläderska samt hade sexton elever.

Vid tekniska afdelningen och för materielen fanns en förvaltare för materialförrådet och en dylik för attributförrådet, en attributmålare, en förrådsbetjänt, två kostymförrådsförvaltare med biträde, en perukmakare, två föreståndare för verkstäderna, två förrådsbetjänter, en dekorationsmålare, en föreståndare för snickareverkstaden, en brand- och gasmästare, ett belysningsbiträde, en portvakt och fyra städerskor.

Från och med 1773, då frih. G. J. Ehrensvärd utnämndes till kungl. teaterns förste direktör, och intill det kammarherren A. Burén 1892 tillförordnades till samma teaters styresman, har den haft tjugufem förste direktörer, utom åtskilliga andredirektörer samt särskilda sådana för sceniska och ekonomiska förvaltningen.

* * *

Ehuru i här förut omnämnda kungl. bref om inköp af Stenborgska teatern hade förklarats, att inga andra teatrar än den kungl. skådeplatsen skulle få finnas i Stockholm, har den senare dock sällan varit ensam om att här idka teaterverksamhet. Redan 1801, således blott tre år efter den kungl. förordningens utfärdande, öppnades *Djurgårdsteatern*, hvilken dock hade fått sitt privilegium ett par år före förbudet, till förmån för kungl. skådespelaren Abraham De Broen. Han drog sig emellertid snart tillbaka, och efter hans död 1804 öfvergick teatern till hans änka Maria Elisabeth Grundt samt efter hennes frånfalle 1809 till sonen Johan Isaak De Broen. Denne afled 1814, hvarpå Djurgårdsteatern under kort tid förestods af hans änka Christina Margareta Cederberg, sedan gift med skådespelaren Chr. Svanberg.

I maj 1815 öfvertogs Djurgårdsteatern af skådespelaren C. Wildner, som var i sitt andra äktenskap gift med Debora Aurora De Broen, Abraham De Broens dotter, hvilken lefde ända till 1862. Wildner innehade teatern i nitton år och afträdde den 1834, då den öfvertogs af Torsslow och Pierre Deland, hvilka i ett par år där drefvo gemensam affär, hvarefter Torsslow ensam förestod teatern under sommarmånaderna 1838—43 och efterträddes af Fredrik Deland, som stannade där under åren 1844—48, hvarpå Pierre Deland återvände och arrenderade Djurgårdsscenen från och med sommaren 1849 till och med hösten 1861. Därpå följande år hyrdes teatern af ballettmästaren A. Selinder och år 1863 af teaterföreståndaren J. P. Roos.

I det ursprungliga privilegiet för Djurgårdsteatern hade stadgats, att ingen annan ägde tillåtelse att uppföra skådespel på den teatern, så länge De Broen eller hans hustru och barn, af hvilka senare han hade tio, begagnade sig därpå, och först 1862, då änkefru Debora Aurora Wildner, född De Broen, afled, upphörde privilegiet. Ett bolag öfvertog teatern, lät rifva ned den gamla byggnaden och uppföra ett nytt teaterhus, som hyrdes 1864—65 af J. P. Roos, men nedbrann sistnämnda år. Det uppfördes dock åter, hvarefter teatern först innehades af skådespelaren C. J. L. Zetterholm, som sedan 1857 var styresman för Södra teatern och behöll Djurgårdsteatern därjämte till hösten 1872. Han efterträddes af skådespelaren V. Holmqvist och den kände öfversättaren E. Wallmark, e. o. kanslist i civildepartementet, hvilka dock endast sommaren 1873 hade teatern. Året därefter innehades den af änkefru T. Elffors; 1875 af K. Tivander; 1876—78 af A. Alberg samt under hvar och ett af de följande tre åren af V. Holmqvist, G. Key och K. Tivander; år 1882 af A. Bosin och W. Engelbrecht; åren 1883—88 af A. Bosin och R. Wagner; år 1889 af R. Wagner och Christiernsson; år 1890 af A. Bosin samt under senare år af A. Ranft.

Den förut nämnde Isaak De Broen nöjde sig icke med Djurgårdsteatern, utan sökte och erhöll 1810 af kungl. maj:t personligt privilegium för sig och sin hustru att hålla teater äfven i hufvudstaden och där gifva skådespel tre gånger i veckan från den 1 oktober till den 1 maj hvarje år, dock med vissa inskränkingar.

Denna skådeplats benämndes *Nya komiska teatern* och invigdes den 21 april 1813, men lefde knappt ett år.

Om Djurgårdsteatern och Nya komiska teatern bedrifvit scenisk verksamhet med särskildt tillstånd af kungl. maj:t, så utvecklade O. U. Torsslow sådan verksamhet i Stockholm utan vederbörligt tillstånd. Han spelade nämligen i Kirsteinska huset »vid Klara», först från slutet af 1839 till början af mars 1840 enligt öfverenskommelse med sällskapet Talia, som dock fått vederbörligt tillstånd och hvilka föreställningar voro abonnerade samt ej annonserade, men sedan för egen räkning utan särskildt tillstånd från oktober 1841 till slutet af april 1842. Då detta kunnat opåtalat gå för sig, ansåg kapten A. Lindeberg sig äfven kunna våga försöket, ehuru han förut under flere år många gånger nekats att upprätta en enskild teater samt för sina skriftliga yttranden öfver detta upprepade afslag anklagats för majestätsbrott och dömts till döden, från hvilket straff han dock genom allmän amnesti förskonats. Nu följde han Torsslows föredöme, inköpte en tomt vid Lilla Trädgårds-(nuvarande Kungsträdgårds-)gatan, lät i största hast där uppföra ett teaterhus och invigde *Nya teatern* den 1 november 1842.

Resultatet af detta företag motsvarade dock icke förhoppningarna, och 1844 måste Lindeberg afstå teatern till sina fordringsägare, hvilka utthyrde densamma till ett bolag, hvaruti Lindeberg själf var delägare samt för öfrigt

bestod af teaterns medlemmar. Detta ägde bestånd till hösten 1846, då teaterhuset såldes för 65,250 rdr rgs till ett bolag af nio personer, som till Torsslow på tio år hyrde ut skådeplatsen, hvars namn ändrades till *Mindre teatern*. Torsslow biträddes af E. Stjernström, hvilken dock afgick 1850, hvarefter Torsslow ensam förestod teatern till 1854, då hyreskontraktet öfverflyttades på Stjernström, som året därpå köpte teatern för 120,000 rdr rgs, lät bygga på teaterhuset från två till tre våningar, försåg det utvändigt med åtskilliga prydnader och omdekorerade salongen.

Mindre teatern styrdes på ett förträffligt sätt af Stjernström intill 1863,

Gen. lit. anst. fot.

146. Dramatiska teatern.

då han sålde den med alla inventarier till Kungl. teatern, som i köpeskilling erlade 270,000 rdr, hvarefter namnet ändrades till *Kungl. Dramatiska teatern* och såsom sådan å nyo började sina föreställningar den 12 september nyss nämnda år.

I tjugufem år voro Operan eller Stora teatern och Dramatiska teatern förenade, men skildes år 1888, då den senare teatern förvärfvades af staten och hyrdes af en inom skådespelarpersonalen bildad association, hvilken i årlig hyra till statsverket erlägger 11,385 kronor. Därtill kommer, att allt hvad teatern förvärfvar i pjäser, dekorationer, kostymer samt öfrig materiel skall, utan lösen, vid teaterns upplösning tillfalla operan. Teaterns dagkostnader beräknas till 200 kronor.

Bland Dramatiska teaterns inkomster äro de 7,385 kronor, som konungen betalar för sin loge och hoflogen, samt 3,000 kronor i hyra för två inom teaterhuset belägna, under föreställningarna öppna schweizerier.

Salongen har 641 platser, och ordinarie inkomst för utsåldt hus utan förköp beräknas till 1,362 kronor 25 öre.

Scenens djup är 12.50 meter från ridå till fond, bredden är mellan kulisserna 7 meter och höjden från golfvet till suffiterna också 7 meter. Klädlogerna äro 30.

Associationen består af femton personer, direktören (skådespelaren G. Fredrikson) inberäknad, alla tillhörande skådespelarpersonalen, hvilken under spelåret 1895—96 utgjordes af direktören och 30 manliga och kvinnliga deltagare. Orkestern består af 12 medlemmar och en anförare. Tjänstemännen utgöras af en kassör-kamrerare, två regissörer, en sufflör, en inspicient, en maskinmästare samt brand- och gasmästare, kostymförvaltare, perukmakare, tre påklädare och fem påkläderskor, två rekvisitörer, tre biljettförsäljerskor, en ordonnans, en portvakt och en städerska.

Dessutom har teatern en litteratör, en dekorationsmålare och en läkare. Elevskolan har en föreståndare och sex lärare.

* * *

Då inga hinder vidare lades i vägen för enskilda teatrar, uppstodo sådana i olika trakter af Stockholm. Så invigdes i maj 1851 *Nya teatern i Humlegården*, uppförd genom källarmästaren C. Norbergs föranstaltande och, liksom Djurgårdsteatern, afsedd för endast sommarmånaderna. Den teatern innehades af efter hvarandra Stjernström, Hessler och O. Andersson, hvilken längst stannade där, eller från 1853 till 1862, W. Åhman och M. K. Pousette 1863—67, F. Rohde 1868, Bosin 1869, Lindmark m. fl.

Då den redan från 1840-talet kände folknöjeställaren C. A. Wallman år 1850 köpte Mosebacke, lät han genast bland andra förlustelser där uppföra en täckt sommartheater, men efter det Mosebackes ursprungliga världs hus försvunnit med sin lilla träbyggning, och det nya teaterhuset uppförts, invigdes där den 20 november 1853 *Södra teatern* af J. W. Weselius och R. G. Broman. Från hösten 1854 var Weselius ensam styresman för denna teater, men dog redan i oktober 1855, hvarefter föreställningarna fortsattes för änkans räkning till dess hon gifte sig med skådespelaren C. J. L. Zetterholm, då han öfvertog teatern. Denna nedbrann i augusti 1857, men ett par år därefter stod ett nytt teaterhus på det förras ställe och invigdes den 1 november 1859 af samme Zetterholm, hvilken med sin trupp spelade där, men om somrarna äfven på Djurgårdsteatern och i landsorten, till våren 1873, då han afled. Södra teatern har sedan innehafts af olika direktörer, bland hvilka i synnerhet G. Haquinius och G. Bergström ägde en lycklig period åren 1876—82 och den sistnämnde bekante komikern 1882—83.

Därefter voro A. Bosin och R. Wagner styresmän tillsammans 1883—89 samt därpå Wagner och Christiernsson, till dess Wagner slutligen ensam öfvertog teatern.

Ett år innan Weselius invigde Södra teatern, hade han invigt en teater i *Davidsons Norra paviljong*, men flyttade därifrån redan i början af 1853, då teatern upptogs af *Selinders Barnteater*, hvilken därefter kallades *Selinders Electeater*, hvars föreståndare var den bekante balletmästaren Anders Selinder, som 1861 flyttade teatern till Ladugårdslandet.

I konditor *De la Croix' hus* vid Brunkeberg hade Torsslow redan i början af 1840-talet haft teater. Under en kort tid af hösten 1853 begagnade Stjernström samma skådeplats, och under 1864—66 uppträdde där C. Rohde och F. E. Caspér med sällskap, då namnet var *Folkteatern*.

Ladugårdslandsteatern anlades af G. A. Müller, hvilken under åren 1838—52 hade varit dekorationsmålare vid kungl. teatern. Teaterhuset uppfördes efter F. W. Scholandens ritning, och teatern invigdes i oktober 1856 af C. G. Hesslers trupp, hvilken året därpå med sig förenade Selinders elevteater, hvarefter teatern innehades af flere olika föreståndare efter hvarandra, längst af Selinder, nämligen 1861—66 samt 1869—71, till dess den under namn af *Folkteatern* förestods af F. Lund och slutligen efter dennes död af hans änka och hennes man i andra giftet, skådespelaren J. Strömberg.

Hösten 1867 invigdes en af juveleraren Chr. Hammer uppförd teater vid Södra Blasieholmshamnen, hvilken först kallades *Nya* och sedan *Mindre teatern* samt förestods i början af A. Berndt och A. Selinder och 1868—69 af L. Josephson och F. Ahlgrensson, 1869 af Hafgren och 1870 af Haquinus, hvilken förenat sig med G. Bergström och tillsammans med denne populära skådespelare begagnade teatern 1872—76, hvarpå denne till 1878 innehades af skådespelarne A. Warberg och A. Berndt samt sedan af ägaren själf, med A. Berndt till scenisk styresman, till 1881, då den öfvertogs af Warberg ensam. Den föga pryddiga byggnaden, bland allmänheten kallad »Ladan», nedrefs 1884.

Närmast i tidsföljd kommer den af E. Stjernström efter prof. E. Jacobssons ritning uppförda *Nya teatern* vid Blasieholmsgatan, hvilken invigdes i januari 1875. Teatern, som skall ha kostat 600,000 kronor, har en salong som godt rymmer 1,061 personer samt innan de gjorda förändringarna hade ännu flere platser (1,150). Scenens djup från ridå till fond är 11.30 meter, bredden mellan kulisserna 6.80 samt höjden från golfvet till suffiterna 6.50 meter. Salongen har tre logerader, parkett och parterr samt parkettloger och är numera dekorerad i guld och hvitt.

Efter Stjernströms död 1877 förestods teatern i två år af hans änka och utthyrdes 1879 till intendenten vid kungl. Stora teatern L. Josephson samt skådespelaren V. Holmqvist, hvilka 1880 inköpte det hela för en half million kronor. I oktober 1887 utthyrdes de teatern till ett associations-

sällskap och ett år därefter till ett annat sällskap med dem själfve och skriftställaren F. Hedberg som föreståndare. Namnet ändrades då till *Svenska teatern* och uthyrdes strax därefter till skådespelaren E. Hjerstedt. Men i början af 1890 måste teatern säljas på exekutiv auktion och inropades för 400,000 kronor af generalkonsul J. W. Smitt, grosshandlaren I. Hirsch och bankdirektör K. Wallenberg, af hvilka Hirsch sedan, såsom vi redan nämnt, utgick och efterträdde af kommanditbolaget Burman & komp.

Det nya bolaget uthyrde teatern till V. Holmqvist, men redan 1891 vardt, såsom ock förut är omnämndt, den genom gamla kungl. operahusets rivande hemlösa kungl. teatern dess hyresgäst och gaf sina första föreställningar där ammandag jul 1891, då »Värmländingarne» uppfördes på middagen och »Wilhelm Tell» på aftonen, hvarefter operaföreställningarna där regelbundet fortgått. Teaterns restaurering för ändamålet hade kostat 70,000 kronor.

I det stora, byggmästaren C. O. Lundberg tillhöriga huset i hörnet af Kungs- och Vasagatorna, som han uppförde under förra hälften af 1880-talet, lät han också inreda en teater, hvilken fick namnet *Vasateatern* och invigdes i oktober 1886 af A. Berndt med sällskap. Den nya salongen lämnade utrymme för nära sju hundra personer och består af första och andra parkett, en rad samt två parkett-avantscener och två öfre avantscener. Sommaren 1892 undergick teatern fullständig ombyggnad, då scenen utvidgades, och större antal platser i salongen åstadkoms. Med ordinarie biljettpris kunde biljettförsäljningen uppgå till 1,350 kronor.

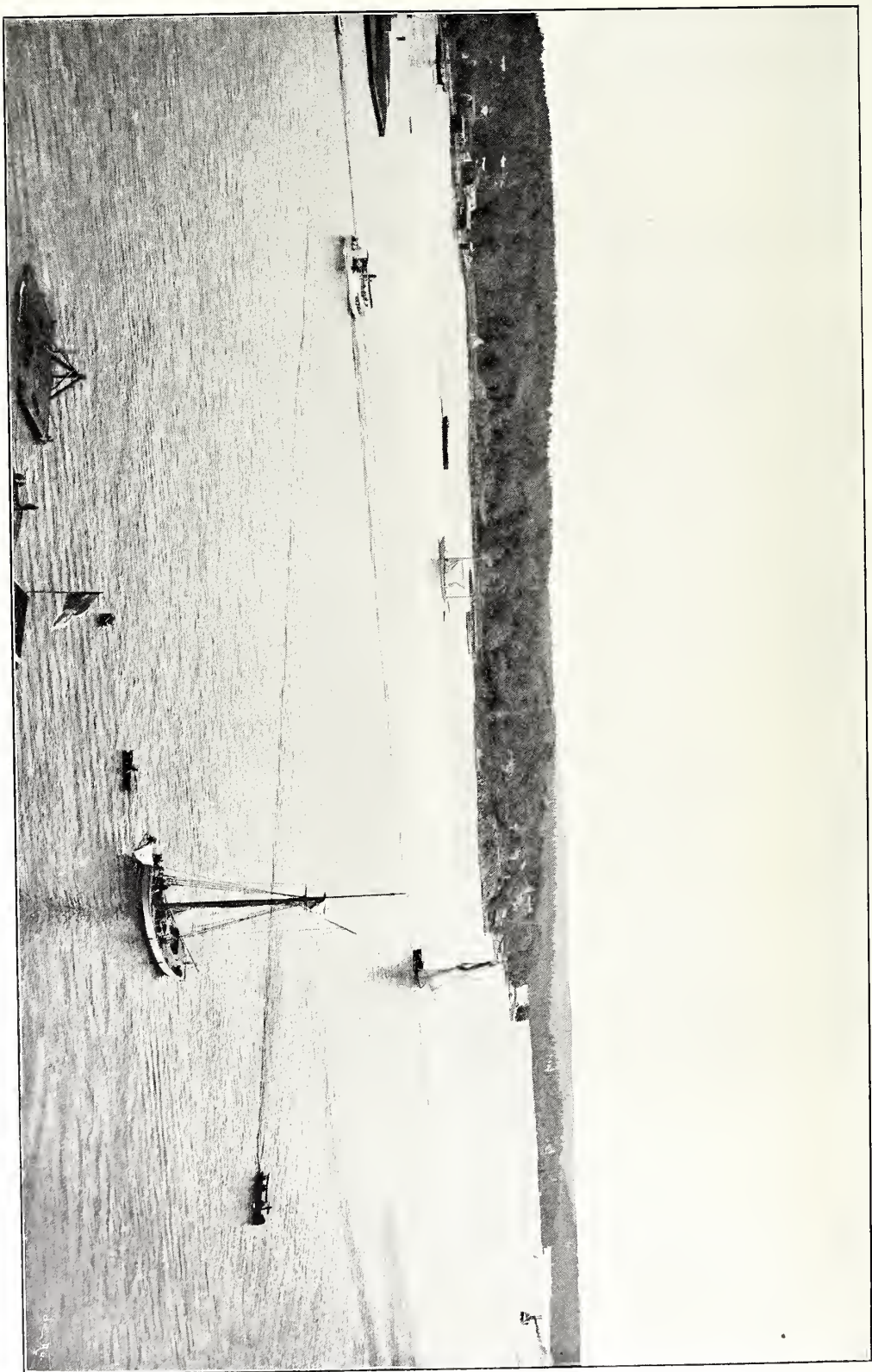
Då A. Berndt snart nödgades af sjukdom afbryta sin verksamhet, öfvertog byggmästaren Lundberg själf ledningen med herr A. Sernqvist som regissör. Hösten 1887 öfverlämnades teatern åt fröken Anna Pettersson samt herrar M. Gründer och W. Kloed, hvilket bolag ägde bestånd till våren 1889. I augusti samma år började med skådespelarne A. Warberg och E. Strömberg som ledare ett nytt teaterföretag i samma lokal; dessa fortforo att med sitt sällskap gifva föreställningar till våren 1893, hvarefter teatern öfverläts åt Warberg som ensam ledare; och innehade han denna skådeplats till 1895, då den öfvertogs af A. Ranft.

* * *

Om konstberidning icke kan räknas till egentliga teaterföreställningar, så har förevisning i den förra dock ofta roat Stockholm. Manègeföreställningar tyckas likväl icke ha här förekommit förrän på sjuttonhundratalet: då uppträdde fransmannen Lailson med »stor ridnings- och voltigerings-exercice» på Barnhusgården, men någon synnerligt uppmärksammas efterträdare tyckes han icke ha haft, förrän en annan fransman, Foureaux, inträffade här och 1825 med sitt sällskap uppträdde på Djurgården, och få år därefter täflade Gauthiers och Kuhns konstberidarsällskap om allmänhetens

ynnest. År 1833 hade Foureaux fått tillstånd att bygga en manège på Djurgården, men 1839 erhöll Tourniaire, också fransman, medgifvande att på samma ställe sätta upp en ännu större. Den gamla Gauthierska manègen refs ned, och den Tourniaire'ska nedbrann natten mellan 1 och 2 maj 1847. Ny byggdes där då af maskinmästaren C. Mothander, och i den manègen eller cirkus uppträdde det ena konstberidarsällskapet efter det andra, men äfven teatertrupper, såsom C. Rohdes, C. O. Lindmarks, Södra teaterns. År 1890 refs manègebyggnaden och en vida större och dyrbarare sådan uppfördes af herrar Davidson på samma plats. Denna har under senare år hyrts af direktör Ranft, som där inrättat en af sina många teatrar, den s. k. *Arena-teatern*, på hvilken han låtit uppföra i synnerhet operetter.

Då och då ha småteatrar uppstått i Stockholm, men ej haft lång lifstid. Så öppnades 1857 en liten teater vid dåvarande Seved-Bååtgatan (nu norra delen af Nybrogatan), och 1859 invigde J. W. Selander med sällskap den s. k. *Odéonteatern* i n:r 28 Regeringsgatan. *Valhalla* i n:r 51 A Mäster-Samuelsgatan skulle på 1860-talet användas till teater, men ingen af dessa småscener fick någon framtid. Lika litet kunde *Blanchs teater* vid Kungsträdgården hålla sig uppe, oaktadt sin eleganta salong och fastän ganska goda danska och franska små teatertrupper uppträdde där. I början af 1880-talet förvandlades den teaterlokalen till konstutställningssalong. *Sveateatern*, Sveasalens bilang i f. d. änkhuset, uppläts någon tid åt olika sceniska föreställningar, men förklarades af myndigheterna olämplig för teaterföreställningar. På *Kungsholmen* lefde under kort tid en liten teater med svagt lif och förvandlades slutligen till fabrikslokal. De små teatrarne tyckas icke mera ha någon framtid i Stockholm. Det är de stora, med alla bekvämligheter utrustade och mot farligheter skyddade scenerna och salongerna som skola bereda framgång åt den sceniska konsten.

C. J. Gmberg fot.

147. Utsikt öfver stora segelleden och Djurgården från Ersta.

STOCKHOLMS OMGIFNINGAR

AF

E. W. DAHLGREN.

Huru vidt skilda stad och land än må förefalla, huru olika de sysselsättningar och lefnadsvillkor i allmänhet äro, hvilka skilja stadsbon från landtbon, så finnas likväl oändligt många öfvergångar mellan å ena sidan åkern, ången, skogen, sjön, med den befolkning, som från dem hämtar sin näring, och å andra sidan de sammanträngda husmassorna och de regelbundna gatorna, hvilkas inbyggare knappast genom den luft de inandas träda uti omedelbar beröring med en natur, som ej omdanats af människohand. En skarp gräns mellan land och stad kan ej uppdragas annat än för de stadssamhällen, hvilka ännu lefva kvar inom medeltidens murar, torn och portar, eller dem som intvingats inom en modern befästningsring, eller åter dem, för hvilka, liksom Venedig på sin lagunö, naturen själf utstakat bestämda gränslinier. Visserligen har Stockholm blifvit kalladt nordens Venedig, men olikt sin förebild har det länge sedan öfverskridit de isole- rande vattnen, på samma gång som de medeltida befästningarna, och utbre- der sig nu öfver områden, där det är lika svårt som i afseende å öfriga storstäder att skarpt bestämma dess gräns mot omgifvande landsbygd.

En gräns mellan stad och land måste vi dock söka fastställa, då vi här i korta drag skola teckna en bild af stadens omgifningar. Det ligger då närmast att taga i betraktande stadens judiciellt-administrativa område och se till huru detta gestaltar sig. Sedan från och med 1868 norra Djurgården blifvit lagd till staden, har nämnda område i geografiskt afseende rätt natur- liga gränser, i det att det öfverallt omgifves af vatten, utom de smala land- tungorna vid Danviken och Skanstull och den ej mer än omkring 2 km. långa sträckan mellan Karlberg och Stallmästaregården. Såsom skillnad mellan stad och landsbygd äro emellertid de officiella gränserna föga till- fredsställande, enär inom desamma faller icke blott den ofvannämnda norra

Djurgården, hvilken nästan helt och hållet bevarat den omgivande landsbygdens karakter; utan äfven den egentliga Djurgården, där parknaturen är öfvervägande, äfvensom Långholmen, hvilken icke heller är bebyggd såsom stad.

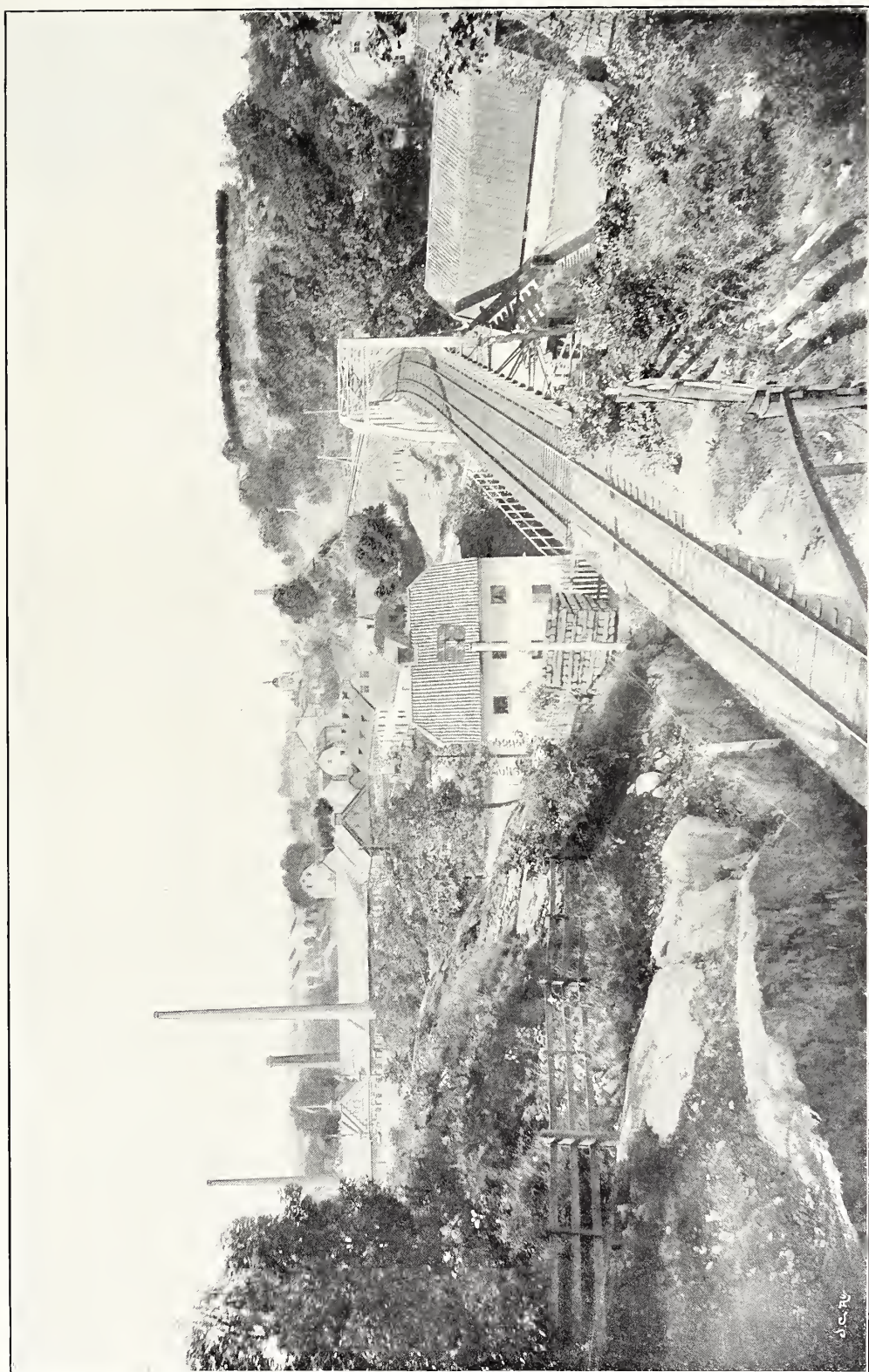
Om vi från de här nämnda områdena och endast hålla oss till det af stadsplanen omfattade området, så finna vi ej heller dettas begränsning sammanfallande med gränserna mellan land och stad, så vida vi med den senare förbinda föreställningen om regelbundet och sammanhängande bebyggande. En blick på kartorna pl. 13 och 14 i detta arbete visar, att Stockholm, huru mycket staden än gått framåt under de sista decennierna,

C. J. G. fot.

148. Årstaviken.

dock ännu har långt kvar, innan det vuxit ut till det planlagda områdets ytterkanter. Större delarna af Södermalm och Kungsholmen, ett vidsträckt område på nordvästra Norrmalm och trakten kring det forna Träsket äro de största sammanhängande trakter, där stadsplanen ännu väsentligen existerar blott på papperet. På Kungsholmens obebyggda del kan ännu landsbygden med åker, äng och skog sägas härskas okränkta; ja äfven ur de till större delen bebyggda kvarteren är där den själfsådda skogen ej helt och hållet utdrifven, utan mellan fyravåningshusen ses ännu enstaka furor, hvilkas knotiga stammar nu tyckas försvara sin existens blott genom den tjänst de göra såsom fäste för tvätterskors klädsträck. En annan karakter har trakten mellan Odengatan och Karlbergsvägen: här finnas visserligen de nya gatorna med fasta grusade körbanor, trottoarer och gasbelysning, men husraderna

C. J. Gimberg fot.

149. Från Stockholms utkanter: Saltsjöbanan vid Danviken, »Landins fåfånga» och Liljeholmens stearinfabrik.

150

150. Fornsund.
(Kungl. Svenska Segelsällskapets eskader till ankars.)

F. G. Klemming fot.

saknas till större delen, och i de djupt under gatornas plan belägna kvarteren kan man få se folk syssla med plog och harf eller inbegripna i andra landtliga sysselsättningar. Här hafva alltså stad och landsbygd blifvit så att säga helt och hållet hopblandade, men i allmänhet skiljas de båda i stadens utkanter af en öfvergångszon, hvilken i Stockholm, liksom i andraorststäder, har en viss ruskig, föga tilltalande prägel. Naturlig skogväxt saknas här öfverallt, om vi undantaga några glesa björkdungar i Årstalunden; trädgårdar och tobaksland med drifbänkar och torklador representera de landtliga yrkena, och stadens annalkande ger sig till känna genom en eller annan huskoloss, resande sig bland spridda, bofälliga träkåkar. Egenomliga för vissa trakter af Stockholms utkanter äro de till riktiga berg upptornade högarna af makadam och de skräpiga stenbrotten med sina små skjul af brädstuppar och bastmattor, där tidtals i allt annat än glädjande antal stadens arbetslösa sysselsättas med ett föga produktivt arbete. Blott på ett ställe är gränsen mellan stad och land fullt utpräglad; det är på det moderna Östermalm, där de eleganta kvarteren nå fram till stadens gränsboulevard, Valhallavägen.

* * *

Om det således i allmänhet är svårt eller hart när omöjligt att fastställa en bestämd skillnad mellan stad och land, så äro svårigheterna icke mindre, då det gäller att utåt begränsa det område, som man i dagligt tal plägar beteckna med uttrycket »stadens omgifningar».

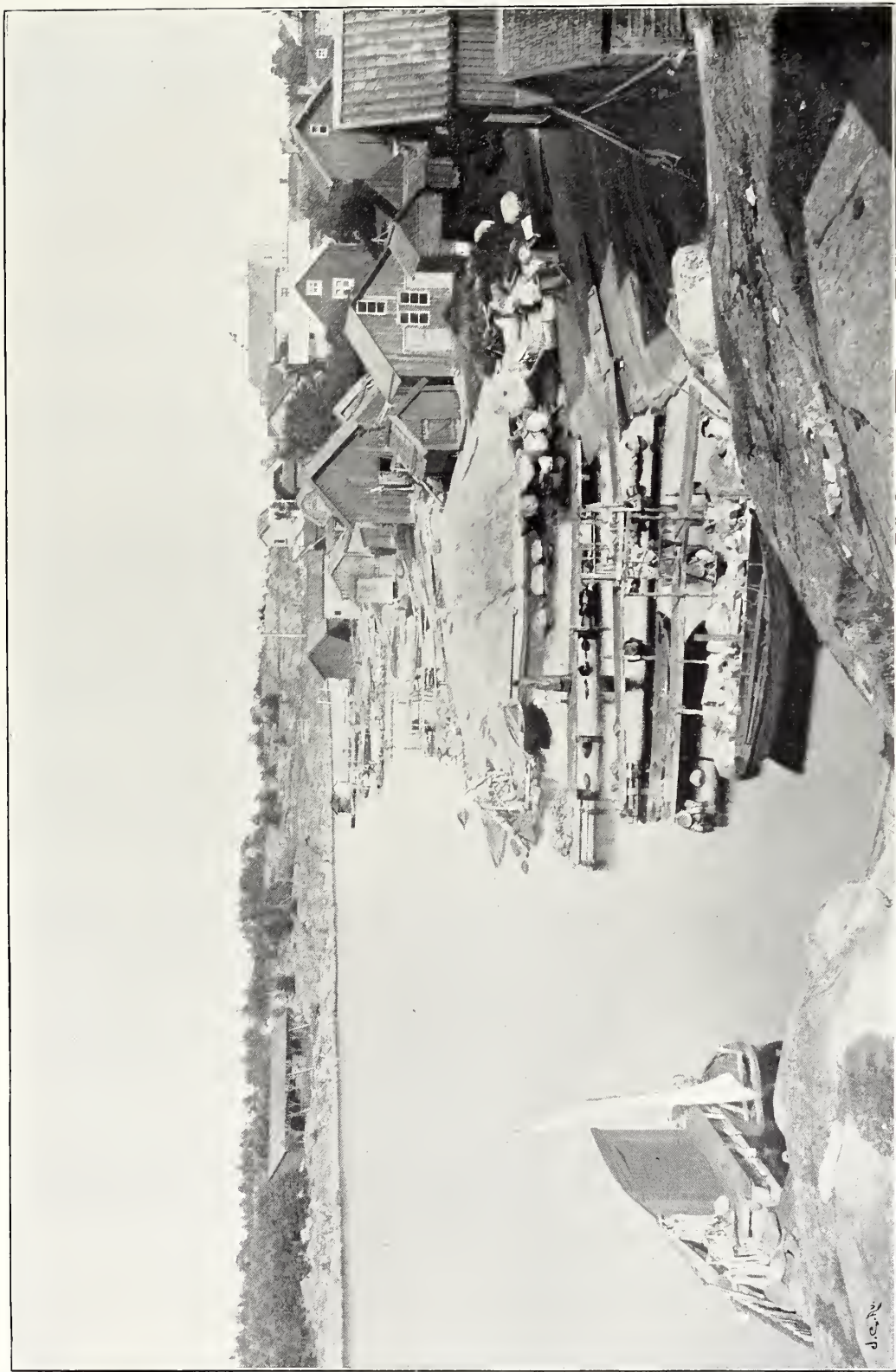
Om vi, hvad Stockholm angår, först se till, huruvida några *naturliga* gränser kunna uppdragas för det ifrågavarande området, så kunna vi näppe- ligen finna några närmare än dem, hvilka omgifva den utbuktning på Sveriges östra kust, som i administrativt hänseende hufvudsakligen motsvaras af Stockholms län. Från Örskär i norr till Landsort i söder hade vi då mot öster en gifven gräns i hafvet, och mot väster vore det ej svårt att upp- draga en gränslinie utefter de fjärdar, som skilja Södertörn från det öfriga Södermanland, och vidare genom Södertelje kanal, öfver Björkfjärden, längs segelleden till Uppsala, öfver Uppsalaslätten och Fyrisåns dalgång. Uppen- bart är dock att, om man under begreppet Stockholms omgifningar ville draga in ett så stort område, så skulle man gripa alltför långt utöfver de gränser, som förutsättas af det allmänna språkbruket.

Då vi alltså måste afstå från den geografiska begränsningen, så åter- står att tillse huruvida man ej i den lifligare växelverkan, som helt naturligt äger rum mellan ett stadssamhälle och dess omgifningar, kunna finna en gräns för dessa senare. Hvarje ort, där människor i större antal flockat sig tillsammans, har sålunda ett område, hvars ekonomiska centralpunkt den kan sägas utgöra. Man kan såsom en orts handelsområde beteckna det större eller mindre stycke land, som på naturliga eller konstgjorda vägar är

företrädesvis dit hänvisadt i fråga om varubyte och samfärdsel; man kan i fråga om en sjöstad tala om dess »uppland» och därmed utmärka en landsdel, som öfver staden i fråga utför sina produkter i världsmarknaden, och slutligen kan man i många fall urskilja ett område, hvaraf en stadsbefolkning är beroende för tillförseln af livsmedel, hvarifrån den så att säga hämtar sitt dagliga bröd. Att vi här måste afstå från att betrakta Stockholms omgifningar från dessa synpunkter är emellertid uppenbart; vi skulle därigenom ledas in på frågor om Stockholms handels- och samfärdsförhållanden, som redan i andra afdelningar af detta verk äro behandlade, och vi skulle se oss försatta i än större bryderi för ämnets begränsning, bland annat af det skäl att nutidens utvecklade kommunikationer verka därhän, att gränserna i här ifrågavarande hänseenden snart sagdt dagligen flyttas längre tillbaka.

Att helt enkelt geometriskt bestämma Stockholms omgifningar, att placera en passare på stadens centrum och uppdraga en cirkel med exempelvis en mils radie, vore måhända det enklaste sättet att lösa problemet, men skulle också leda till den största godtyckligheten.

Det återstår oss då ej annat än att återgå till det allmänna språkbruket och söka tillse, huruvida ej detsamma ger någon ledning för ämnets begränsning. Vi torde då ej misstaga oss om vi antaga, att när stadens invånare tala om »omgifningarna», de därmed förstå den del af den närliggande landsbygden, till hvilken de lätt och snabbt kunna förflytta sig och från hvilken de lika hastigt åter kunna uppnå sina hem inom stadens hank och stör. De flesta torde omedvetet inom »omgifningarna» förlägga de orter, till hvilka de kunna företaga en utflykt utan att behöfva tillbringa natten borta. Man »reser» ej till Djurgården, knappast till Lidingön eller Vaxholm, man »far»; och säkert är, att man kan »fara ut» äfven till så pass aflägsna platser som Furusund, Sandhamn och Dalarö, och att när detta uttryck begagnas, därmed i allmänhet förknippas föreställningen om en bortavaro af mycket kort varaktighet. Vi ledas häraf till den föreställningen, att om öfver hufvud en definition skall kunna gifvas åt det geografiska begreppet »Stockholms omgifningar», så måste vi lägga kommunikationsförhållandena till grund. Vi vilja närmare bestämma det så: med Stockholms omgifningar förstås det område, inom hvilket man medelst nutidens kommunikationer — järnväg, ångbåt och måhända äfven velociped — kan färdas fram och tillbaka på dagen, utan att på enkel resa behöfva använda mer än ett par timmar. Doek är härvid att märka, att vi ej få räkna staden som utgångspunkt, utan i stället måste gå från periferien till centrum, d. v. s. taga hänsyn till de kommunikationer, som göra det möjligt att efter en färd af angifven längd infinna sig i staden på morgonen och åter uppnå något landställe före kvällen. Om vi på grund häraf utlade Stockholms omgifningar på kartan, så skulle framgå en högst

oregelbunden figur, som lik en jättstor polyp skulle utsträcka långa armar utefter ångbåts- och järnvägslinierna, och om vi frågade oss hvad sôm betingade den anordning af kommunikationerna, på hvilken vi grundat vår karta, så vore svaret lätt gifvet — det är den i Stockholm måhända mer än i någon annan stad utbredda seden att sommartiden flytta ut på landet.

Man torde därför vara berättigad att med mera allmänna ordalag såsom Stockholms omgifningar beteckna det område, där en stor del af stadens invånare under tre månader af året har sina hemvist, och om vi

A. Dahllöf fot.

152. Dalarö.

med hänsyn till nyss berörda kommunikationsförhållanden afrunda detta, så torde vi såsom gränspunkter kunna uppställa Furusund i norr, Sandhamn i öster, Dalarö i söder och Södertelje i väster. Inom dessa gränser faller en större del af Stockholms skärgård och af Mälarens öar de som ligga öster om Björkfjärden samt af fastlandet ett godt stycke i så väl norr som söder.

Uppenbart är, att det sålunda bestämda området är alltför vidsträckt, för att här skulle kunna blifva fråga om någon topografisk beskrifning. Vi få därför inskränka oss till några allmänna betraktelser öfver landets naturbeskaffenhet samt några antydningar om arten och gången af dess bebyggande och om dess invånares fördelning och lefnadsvillkor.

Det behöfves blott en blick på kartan för att öfvertyga oss om, att Stockholms omgifningar höra till de mest egendomliga geografiska bildningar i vår världsdel. Ett af vatten så sönderskuret land träffas ej utom den Skandinaviska halfön och Finland, en så vidsträckt gytring af öar, fjärdar, uddar, vikar och sund som Stockholms skärgård och dess insjöförsättning, Mälaren, möter oss ingenstädes utom på Östersjöns motsatta kust i Ålands och Åbo skärgårdar.

Uti hvilka nyckfulla linier buktar sig ej redan själfva fastlandets kust! Om vi följa denna mot öster åt saltsjösidan, så måste vi redan vid Block-

A. Blomberg fot.

153. Södertelje kanal.

husudden eller Sjötullen — namn som antyda platsens forna bestämmeelse — böja af i skarp vinkel mot nordväst, och sedan vi i denna riktning hunnit ett kort stycke framåt, så förvånas vi öfver att helt nära till vänster, öfver Ladugårdsgårdets slätt, återse stadens kyrktorn och husrader, som vi nyss förut sett försvinna bakom oss. Än längre fram inskjuter mot nordväst den långa smala Edsviken, som från Stocksund till Edsberg har en längd af 8 km., och åt nordost det sund som förenar Lilla och Stora Värtan, hvilken senare genom det trånga Helsundet står i förbindelse med Kyrkfjärden, hvars innersta vikar nära nog sammanstöta med de inre delarna af de väster om Vaxholm i fastlandet inträngande fjärdarna. Fordom skall också här en vattenförbindelse hafva förefunnits och alltså den del af Rydlandet, som ännu kallas Väderön, hafva gjort skäl för önamnet. En för Stockholms-

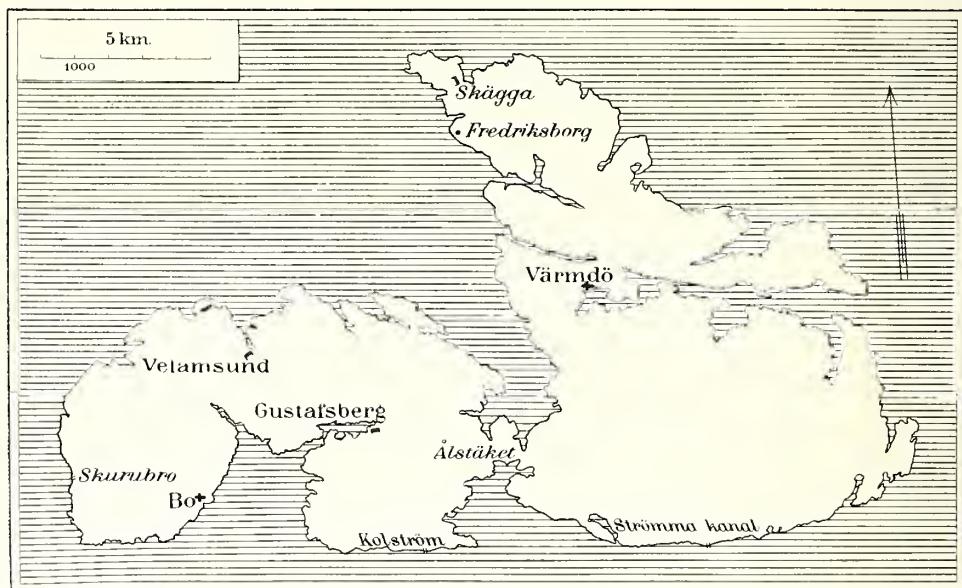
trakten ovanligt litet inskuren kustlinie företer det nämnda Rydlandets södra strand mot den långa, rakt från väster till öster fortlöpande Askrikefjärden, men knappt har man vikit om dess östligaste udde vid Bogesund, så vidtager åter en djupt sönderskuren kustlinie, hvars nordligaste och bredaste vik utgöres af Trälhafvet med de därifrån mot nordväst inskjutande Teljeviken, Tunaffjärden och Margretelundsviken. I forntiden torde här hafva funnits en än djupare inskränning i fastlandet, i det insjön Garnsviken med en båtled skall hafva stått i förbindelse med Tunaffjärden, där nu Åkers kanal är anlagd. Från udden vid Margretelund vidtager däremot en jämnare kustlinie, som utau betydligare inskränningar och alltjämt åtföljd af en här framgående djup ränna, som bildar norra farleden, fortlöper till Vetershaga-sundet och Bergshamraviken, bortom hvilken fastlandet åter antager den för Stockholmstrakten karakteristiska omväxlingen af uddar och djupa vikar.

Det södra fastlandets östersjökust erbjuder ej mindre öfverraskande krökar och inskränningar. I det mot sjön brant stupande södra landet inskjuter först den djupa Svindelsviken, och vid Kungshamn vidtager i rät sydlig riktning det smala Skurusundet, i smått erinrande om en norsk fjord. Sundets fastlandsstrand böjer dock snart af i rät vinkel mot öster för att åter vid Bo antaga en i hufvudsak sydlig riktning, bildande den västra stranden af Baggensfjärden, som genom den egendomligt bildade halfö, hvars yttersta del är Elgö, skiljes från den djupa och breda Erstaviken. Denna viks södra strand fortlöper tämligen jämnt mot sydost, men utgör själf till större delen en smal halfö, innanför hvilken den nära milslånga Kalffjärden skär in i landet ända till Tyresö. Vid Smådalarö, beläget på yttersta spetsen af en genom den djupt inskurna Vadviken bildad halfö, antager fastlandets kust ett mera reguliärt förlopp, med hufvudsaklig riktning mot sydväst och fortgår i denna riktning till Södertörns sydspets och det där utanför belägna Landsort, begränsad mot öster af de stora fjärdar, som bilda det södra inloppet till Stockholm.

Den i hufvudsak trattformiga hafsvik, i hvars innersta del Mälaren har sitt utlopp och Stockholm är beläget, erbjuder emellertid såsom bekant icke en öppen och obruten vattenyta. Den är fylld af en otalig mängd större och mindre öar, hvilkas stränder förete samma sönderslitna kustlinier som fastlandets. Om vi på kartan betrakta dessa, så finna vi redan den närmast staden belägna Lidingön af en smal vik, Kyrkviken, nära nog styckad i tvenne hälfter, och den största af öarna, Värmdön, torde söka sin like i nyckfulla kustbildningar. Dess ytnehåll beräknas till 180 kvadratkilometer, men dess stränder hafva en sammanlagd längd af minst 192 km.¹ från Skurubro, som förbinder Värmdön med fastlandet, till öns nordligaste spets vid

¹ Till jämförelse må meddelas, att Bornholm med en areal af 583 kvkm. har en kustlinie af endast 106 km. längd.

Skägga är afståndet fågelvägen 16 km., men den som till lands vill färdas mellan dessa båda punkter, har att tillryggalägga en väg af minst 37 km., och den som från Grislingefjärden ville sjöledes begifva sig till Torsbyfjärds innersta ända, till lands åtskilda blott af det smala Ålstäket, hade att åt ena hållet tillryggalägga 38 km, åt det andra 49 km. Knappt mindre egendomsliga kustbildningar förete de från Värmdön af smala sund skilda Ingarölandet, Fågelbrolandet och Vindön. Ej fullt så inskurna äro de större öarna i norra delen af skärgården, men Ljusterön är påfallande genom sitt utsprång mot öster, Lagnö, och genom långsmal form utmärker sig Blidö och framför allt Yxlan, hvilken senare med en längd af nära 18 km. ej på bredaste stället uppnår större bredd än 2 km.

154. Karta öfver Värmdön.

Kringliggande öar och insjöar äro utelämnade för att tydligare visa kustbildningen.

Öfverallt mellan de större öarna ligga mindre öar, holmar och skär, än slutande sig tätt till de större landen, än enstaka uppdykande ur de vidare fjärdarna, än hopade i arkipelager, företeende ett labyrinthiskt virrvarr af vatten och land. Den vidsträcktaste gyttningen af småöar i denna trakt af skärgården är den, som utbreder sig norr om stora segelleden mellan Grinda och Kanholmsfjärden, en trakt som äfven Stockholms talrika och med skärgården väl förtrogna kutterseglare i allmänhet torde undvika såsom alltför villsam.

Från den inre skärgården, hvarmed vi hittills sysselsatt oss, afgränsas den yttre genom en följd af större fjärdar, bland hvilka Jungfrufjärden, Nämndöfjärden och Kanholmsfjärden äro de vidaste. Öster om dessa vidtager

åter en krans af större öar, Nämndön, Runmarön, Möjan m. fl., men längre ut åt hafvet se vi blott mindre skär, som jämte än mindre klippor — här kallade »kobbar», »hällor» och »haror» — dels äro regellöst strödda öfver fjärdarnas vatten, dels äro samlade i grupper — »skärgårdar» i inskränktare bemärkelse. Ytterst i hafsbandet bryter bränningen på »bådor», »knufvar» och »gryndor», och här och hvar erinra landets yttersta förposter — »Olof Larssons grund», »Per Anders knufven», »Sjölandersbådan» m. fl. — om upptäckare, som antagligen haft hvarken glädje eller ära af att deras namn blifvit på detta sätt förevigade.

Om vi från saltsjösidan vända oss åt trakten närmast väster om Stockholm, åt Mälaren, så finna vi där i afseende å fördelningen mellan vatten och land enahanda grunddrag som de förut skildrade. Upplands fastlandskust sträcker sig i hufvudsak mot nordväst och Södermanlands mot sydväst, tills den förra vid Almarestäket den senare vid Bornhufvud antager en mera nord-sydlig riktning, och utefter båda fortlöpa de hufvudsakliga farlederna i Mälaren, den norra till Uppsala och den södra till Södertelje. Inskärningarna äro emellertid här hvarken så talrika eller så skarpt afsatta som på saltsjösidan; de mest betydande äro på norra stranden Ulfundasjön med dess fortsättning Bällstaviken och på den södra Vårbyviken, som vid Fittja bro står i förbindelse med Albysjön. De öar, som fylla östra Mälaren, äro mera regelbundet bildade än Saltsjöns. För dem egendomlig är deras starkt utpräglade längdriktning i nordväst-sydost, som redan i detta arbetes geologiska del blifvit påpekad och förklarad. Särdeles påfallande är den långsmala sträckningen hos Ekerön och den därmed landfasta Munsön, som mot öster begränsas af det långa och smala sund, som bär det betecknande namnet Långtarmen.

Säkert har emellertid Johan Fischerström rätt, då han i sin »Beskrifning om Mälaren» (1785) säger: »Antingen man betraktar strändernas olika beskaffenhet eller fjärdarnas besynnerliga sträckningar eller de många öarnas och holmarnas fagra skick, med de många märkvärdigheter som här förekomma, så bör medgifvas, att denna insjö knappt lärer äga sin like i världen.»

* * *

Af det sagda framgår tillräckligt, huru oändligt skiftande fördelningen mellan vatten och land uppträder inom den del af Stockholms omgifningar, som vi här föresatt oss att skildra. Vända vi däremot vår uppmärksamhet från den »horisontala konfigurationen» till den »vertikala», så är förhållandet ett annat. Stockholmstrakten företer i detta afseende öfverallt enahanda förhållanden: inga större höjder förekomma och icke heller några vida slätter. Landskapets allmänna karakter är småbergig; det är en öfver hafvet lyft

skärgård, där vikarna och sunden ersättas af dalgångar af i allmänhet ringa utsträckning till så väl längd som bredd. Geologien lär oss, att dessa dalgångar i en ej alltför aflägsen tid upptagits af vatten, och traditionen, i många fall bekräftad af historien, vet öfverallt att förmäla om uppgrundade farleder och igenvallade insjöar eller hafsvikar.

De största höjderna förekomma söder om staden: åt mälaresidan når ett berg öster om Albysjön en höjd af 90 meter och åt saltsjösidan Telegrafberget på den smala halfön vid Tyresö 84 meter. På norra fastlandet är den högsta punkten (58 meter) belägen strax öster om Edsberg, och på

J. Cederquist fot.

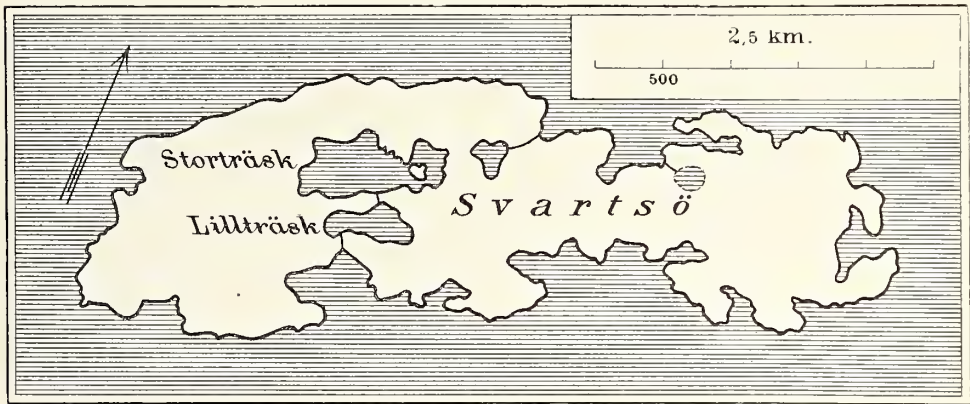
155. Stora Maren på Tynningö.

öarna uppnår ett berg på Värmdön, mellan Kilsviken och Velamsund, 71 meter; i yttre skärgården reser sig Skarprunnaren till 31 meters höjd. Vattendjupen hålla sig inom ungefär samma gränser som landhöjderna. De största djupen förekomma, såsom i detta arbetes hydrografiska afdelning redan är framhållet, i sundet väster om Möjan (107 meter) och i Kanholmsfjärden (94 meter). Den fasta jordskorpan största nivåskillnad uppgår således ej fullt till 200 meter.

Gifvet är, att de här skildrade förhållandena ej tillåta uppkomsten af större flytande vattendrag. Om vi frånräkna Mälarens utlopp, så saknar Stockholmstrakten alla sådana, med undantag af några helt obetydliga åar; de viktigaste vattendragen i stadens närhet äro de korta afloppen från Bornsjön vid Vällinge, från Hammarbysjö vid Danviken och från Dröfviken,

Magelungen m. fl. sjöar vid Uddby, vid hvilka alla vattenkraften användes till drifvande af kvarnar. Äfven vid öfriga vattendrag i Stockholmstrakten finnas mångenstädes mindre kvarnar och sågar, men i industriens tjänst i öfrigt verkar vattenkraften, sedan Vira bruk i Roslagen blifvit nedlagdt, endast i ringa mån, vid Tumba pappersbruk och Gustafsbergs porslinsfabrik.

En utveckling vida rikare än de rinnande vattnens förete insjöarna, ehuru dessa inom Stockholmsområdet hvarken äro så talrika eller, om vi fränse från Mälaren, så vidsträckta som exempelvis i de längre bort belägna delarna af Södermanland (se kartan D. 1, sid. 9). De största söder om staden äro de ofvan nämnda Drevviken och Magelungen samt den till samma vattensystem hörande Orlången. I Södertörn märkas dessutom Uttran och Aspen, hvilka båda hafva aflopp till Tullingesjön och därifrån till Mälaren. Norr om staden äro de mest betydande Fysingen, Vallentunasjön och Norr-

156. Karta öfver Svartsö.

Kringliggande holmar utelämnade.

viken, alla med utlopp till Mälaren, samt Brunnsviken och den förut nämnda Garnsviken, hvilken båda genom kanaler äro satta i förbindelse med Salt-sjön och alltså, i motsats till de öfriga, hafva någon betydelse för sam-färdseln. Men ej blott fastlandet, utan äfven öarna äro öfversållade med insjöar, och ofta äro dessa senare i förhållande till öarna af jämförelsevis betydlig storlek. Så är t. ex. fallet med Stora Maren på Tynningö, och af de ej särdeles vidsträckta Svartsö och Ingmarsö har den förra 4, den senare ej mindre än 6 insjöar. Särdeles egendomlig är bildningen af Svartsö: två af de där befintliga sjöarna, utmärkta för sitt klara vatten och sina pittoreska stränder, ligga helt nära hvarandra, blott åtskilda af ett långt, smalt näs, och i den större sjön finnes t. o. m. åter en liten ö. Här torde uttrycket, att skaparen glömt att skilja vatten och land, mer än någonstädes vara på sin plats.

* * *

De ofvan antydda hufvuddragen i landskapet betinga ock dess allmänna karakter. Med rätta hafva Stockholms omgifningar vunnit ryktbarhet för mer än vanlig naturskönhet, och enstämmigt hafva de blifvit prisade i entusiastiska ordalag af resande främlingar. Det torde också knappast vara möjligt att i Stockholmstrakten påvisa många platser, som ej kunna berömmas åtminstone för täckhet. Storartadt ter sig landskapet dock icke; därför äro höjderna för små och utsikterna i allmänhet för inskränkta. På det hela kan man därför ej undgå att gifva dem rätt, som beskylla trakten, trots all den oändliga växlingen mellan vatten och land, för en viss enformighet.

A. Blomberg fot.

157. Hammarbysjö (Långsjön) sedd från Nacka.

Den med landet mera förtrogne har dock lätt att iakttaga ganska väsentliga karakterskillnader mellan olika delar af området.

Mest påfallande är olikheten mellan mälare- och saltsjönaturen. Den förra utmärker sig i allmänhet genom ett blidare kynne. Vegetationen är rikare, och det skrofliga urberget träder mindre ofta i dagen. De sirliga björkarna täcka de mjukt afrundade höjderna i sammanhängande skogsbestånd eller stå inströdda i den högstammiga furu- och granskogen, mot hvars mörka grönska deras hvita stammar och ljusa löf bilda ett behagligt afbrott. Stränderna kantas af ofta storvuxna alar, och på höjdernas lägre afsatser och sluttningar, särskildt där dessa öfvergå i åker och ängsmark, uppträda ekar med väldiga stammar och yppiga bladkronor. Dock tykes det för den, som färdas på sjön, som om platserna för odling voro få och föga

vidsträckt, ty dalarna nå mera sällan fram till sjöns stränder och egentliga slätter ser man ingenstädes. I detta fall förändras landskapet först när man hunnit längre väster ut; emellertid företer redan Svartsjölandet, den största af östra Mälarens öar, drag af den uppländska slättnaturen, särskildt i sina mellersta delar. Landet är likväl ingalunda ofruktbart: innanför de skogiga strandhöjderna sänka sig talrika smådalar, ofta vidgade till större fält, där den bördiga leran ger rika skördar; jordbruk är också öfverallt befolkningens hufvudnäring.

Följer man från Stockholm segelleden öster ut och har man lämnat Djurgårdens yppiga stränder bakom sig, så möter så godt som omedelbart

A. Blom fot.

158. Udde vid Islinge på Lidingön.

en annan natur. Här äro löfträden mera sparsamma och den glesa barrskogen förmår knappast skylå de branta bergen. På samma gång som vattenytorna vidgas, blifva också höjderna lägre, utan att därför gifva näring åt en yppigare vegetation. Men ej heller här behöfver man tränga djupt in i de öfverallt utgrenade vikarna och sunden för att återfinna mälarenaturens rikare hufvuddrag.

En ny skiftning i skärgårdsnaturen inträder, sedan man på väg norr ut passerat Vaxholm eller sedan man vid Stäket utkommit på Baggensfjärden. Man ser det först därpå, att vattnet blir klarare, och blåstången vid stränderna anger, att salthalten blir större. Stränderna äro nästan öfverallt bergiga och branta, men dock ännu skogklädda, ehuru tallar och björkbuskar tyckas kämpa hårdt för tillvaron i den grunda mossan och skrefvornas sparsamma jordlager. Äfven i denna mellersta del af skärgården

finnas många små undångömda vikar, där i skydd af omgivande höjder en frodigare växtlighet utvecklar sig. En sådan är exempelvis den förtjusande Dyvik på Ljusteröns i öfrigt särdeles sterila sydvästra strand, den förut omtalade vik, som söder om Erstaviken skär in till det yppigt lummiga Tyresö, eller den mera bekanta s. k. Schweizerdalen vid Dalarö. Det är dylika leende oaser i den omgivande kargheten, som August Strindberg så träffande tecknat i följande målande beskrifning (inledningen till »Skärkarlslif»):

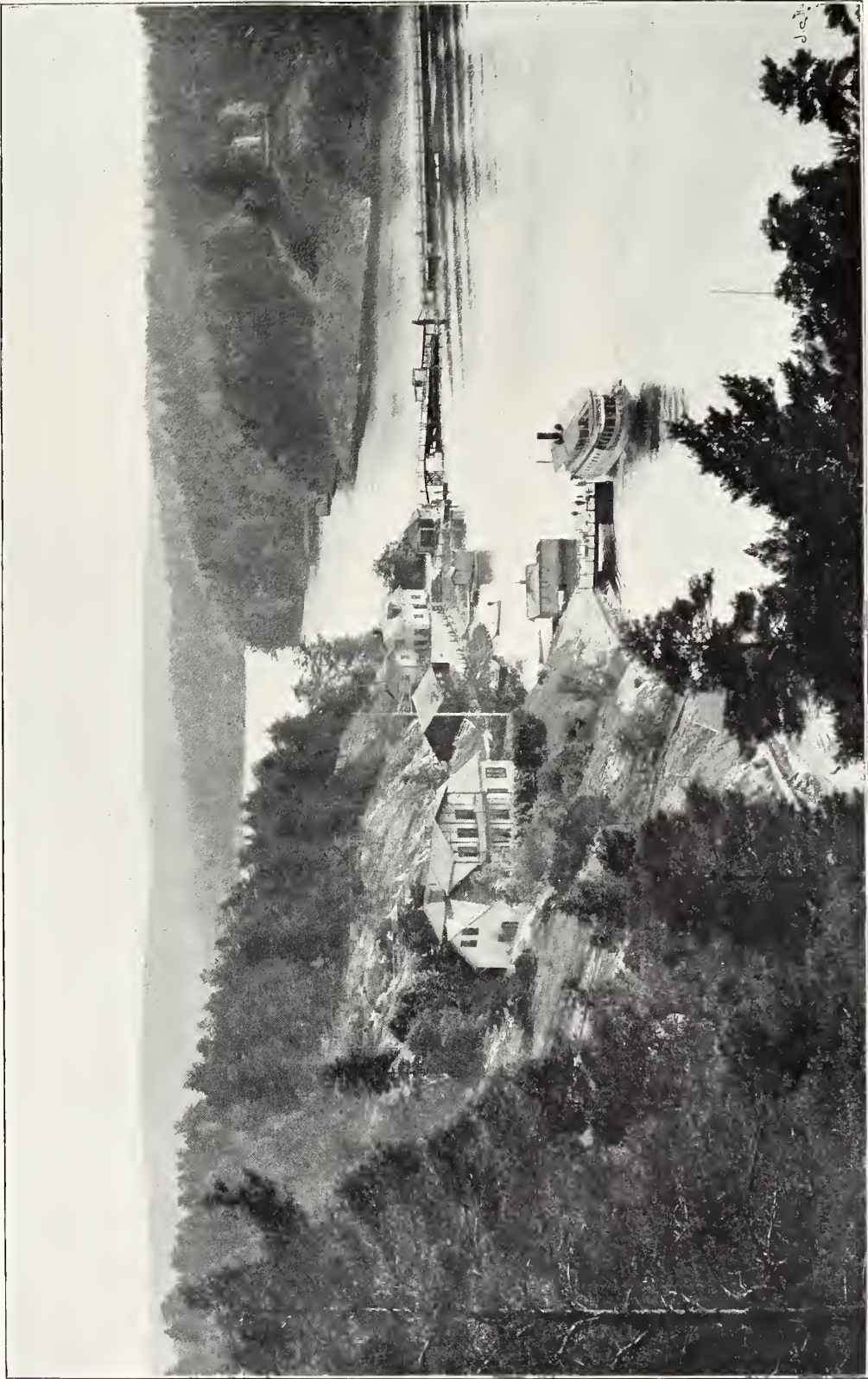
»I dalsänkorna blir ängsmarken särdeles praktfull af uppslamningar

J. Cederquist fot.

159. Strandparti vid Torsbyfjärd.

och saltvatten, och den naturliga ängen erbjuder en rik blomsterflora med alla det mellersta Sveriges vilda praktväxter, af hvilka kanske orchideerna och blåvifvan äro de förnämsta. I stränderna lysa fackelblomstret och lysingen, i skogarna frodas blåbäret, på öppna hällarna lingonet, och i mossarna är hjortronet icke sällsynt. Lågländta öar med bättre mylla antaga en särdeles leende karakter, genom rikedomerna på löfträd och buskar. Eken lifvar här med sina mjuka linier och sitt ganska ljusa löfverk barrträdslandskapet; och hagen, denna nordens egendomlighet, en korsning af skog, småskog och äng, utgör kanske det täckaste man kan se, då under en blandning af björk och barrträn hasselbuskarna bilda löfsal öfver körvägen, hvilken här bär namnet drog. Det är stycken af en engelsk park man

L. Larsson fot.

160. Skurusund.

spatserar igenom, tills man stöter på strandklippan med dess granar och tallar på hvitnossa och därnedanför hafsvikens sandupplag med tångbältet. Skjuter en vik af fjärden längre in i land, är den alltid skönt kantad med alar och rika vassbänkar.»

I den yttersta skärgården tar däremot kalheten och ödsligheten öfverhand. Här sveper den kalla och saltmättade hafsvinden utan hinder öfver de låga skären och öarna, den trycker växligheten ned mot den sterila marken, tills slutligen endast enbusken i låga risiga snår krypande efter jorden förmår trotsa stormarna. Bland växter egendomliga för de yttre skären må nämnas idegranen, som förekommer flerstädes på holmarna, och svarta vinbärsbusken, som här sätter riklig och saftig frukt, af befolkningen kallad »tistron». På de små klipporna i själfva hafsbandet äro enstaka exemplar af skörbjuggsörten, cochlearian, jämte ett eller annat grässtrå i bergskrefvorna de enda växter som finnas, och allra ytterst resa blott de af vågorna fullkomligt renspolade hållarna sina kala hjässor ur vattenbrynet. Men om växtligheten är karg, så är djurlifvet så mycket rikare. De yttre skären äro häckplatser för tallösa fågelskaror: måsar och tärnor, tordmular och grisslor, ejdrar och andra änder, och på de lägre hållarna krypa själarna upp i talrika flockar och låta höra sina råmande läten.

Vare sig fjärdarna ligga blanka i solglittret eller deras yta krusas af hvitskummiga vågor eller höststormen vräker bränningen högt öfver kobbar och skär, utöfvar denna ogästvänliga nejd sin egendomliga tjusning, och man kan väl fatta huru den förmått inspirera sin egen skald — Elias Sehlstedt — så väl som Djurgården sin, Bellman.

En säregen prägel företer bland Stockholms omgifningar Djurgårdsnaturen. Här råder ännu Mälaretraktens lummighet och mjuka konturer, men drag af skärgårdens sträfva allvar saknas ej i skrofliga branter och mörka furuskogar, och härtill kommer ett nytt element, delvis frambragt genom människohand — parknaturen. Sänkorna mellan bergen upptagas af grönskande gräsmattor, vägar slingra sig under almars, lönnars och askars rika kronor, och framför allt gifva ekarna, som här nära sin nordliga vegetationsgräns nå en förvånande styrka och frodighet, karakter åt landskapet. Ett mera idylliskt drag utmärker måhända trakten kring Haga, parkerna vid Ulriksdal, Karlberg och framför allt Drottningholm ha för sitt behag till stor del att tacka mänskliga anläggningar, men såsom naturlig park söker Djurgården sin like, och sedan uråldriga tider hafva Stockholms invånare företrädesvis hit sökt sig ut från stadens oro och arbete, när de känt behof vare sig att hvila ut i naturens ostörda lugn eller förströ sig med mer eller mindre bullrande förlustelser. Också har ingen trakt i Stockholms omgifningar varit föremål för så många skildringar — på vers och prosa — men säkert har ingen mera målande, mera åskådligt tecknat Djurgårdens

natur, lifvad af ett för densamma egendomligt staffage, än den odödlige skald, öfver hvars här resta bild »Djurgårdsekar vänligt susa».

* * *

Vi hafva i det föregående kunnat orda om Stockholmstraktens natur utan att mer än antydningvis och i förbigående framhålla, hvilken roll människan spelat inom densamma. Sådant hade knappast varit möjligt, om här vore rådande liknande förhållanden som i omgifningarna af andra större stadssamhällen. I Stockholms omgifningar har människan, utanför själfva

C. Adelsköld fot.

161. Vid Neglingeviden.

stadsonrådet, ej förmått trycka sin prägel på naturen i den grad, att dennas ursprungliga drag i vidsträcktare mån blifvit utplånade. Att så är förhållandet bevisas bäst af det redan förut i detta arbete citerade uttrycket, att Stockholm förefaller som vore det beläget »midt i skogen». Vi veta väl, att detta är mera skenbart än verkligt, enär kulturens eröfringar och människors boningar bortskymmas af terrängens egendomligt kuperade beskaffenhet, men bristen på en *sammanhängande* kulturbygd berättigar dock den undran, som uttalats af främlingar öfver att just här en mäktig stad kunnat uppstå; detta har syntts mera som ett verk af mänsklig nyck än ett resultat af naturligt verkande orsaker.

Anledningarna till att vid Mälarens utlopp ett samhälle uppstått och vuxit till storstad hafva förut i detta arbete framhållits, och det behöfves ej

att här upprepa dem. Af det, som i sammanhang därmed blifvit yttradt, framgår, att det icke är en talrik befolknings sammanslutning till en centralpunkt, som gifvit upphof åt staden.

Stockholm ligger nämligen i en utkant af den bygd, där den svenska statens vagga stött, de forna Upplanden. En medelpunkt för handel och samfärdsel i den rika Mälaredalen har däremot fordom funnits, och platsen, där den varit belägen, är den lilla Björkönen vid västra gränsen af det område, som vi här inbegripit under Stockholms omgifningar. På denna ö, vid hvilken de farleder skära hvarandra, som sammanbinda Mälarens

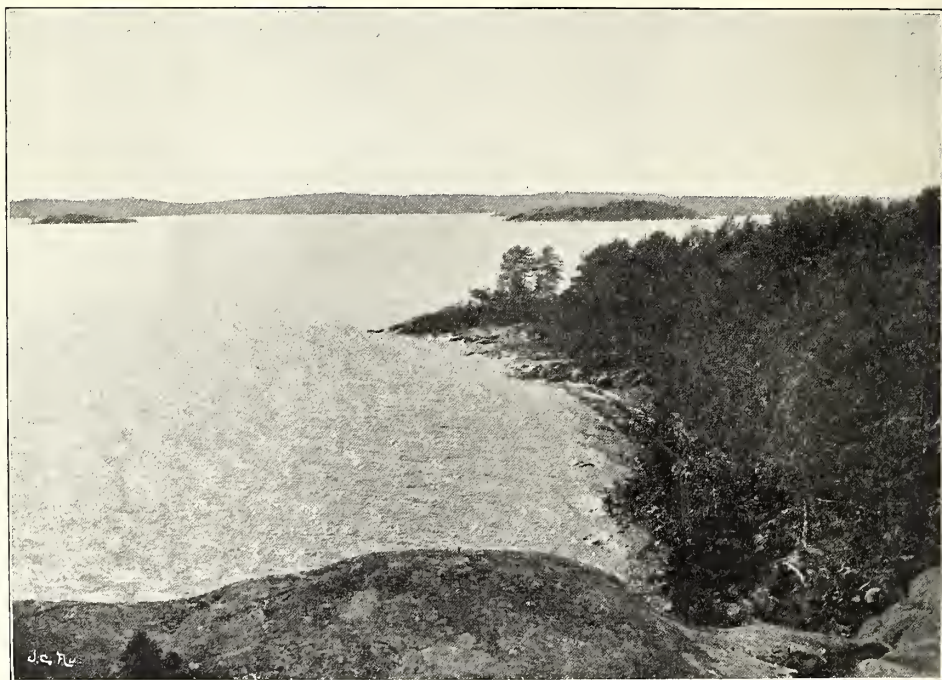
A. Blom fot.

162. Hamnen vid Grinda.

yttersta utgreningar i så väl längd som bredd, låg i forntiden den rika handelsorten Birka. Om dess försvunna glans tala de kända berättelserna om kristendomens första införande i vårt land, och spår däraf se vi ännu i lämningarna af stadens ringmur och borg, i de mer än 2,000 grafvar, som omgifva densamma, och i det under namnet »svarta jorden» bekanta mäktiga lager af ben och aska, som hopats af affallet från invånarnes måltider.

Vi veta ej när Birka gick under, men antagligen har det skett icke långt efter år 1000. Ej heller hafva vi några historiska underättelser, hvaraf vi kunna döma i hvilken omfattning Stockholmstrakten vid denna tid var bebyggd. Men om redan under Birkas blomstringsdagar det lilla fiskläget vid Mälarens utlopp fanns till, så har det för handelsstaden på Björkönen spelat en liknande roll som Vaxholm eller Sandhamn för det nuvarande Stockholm.

Öde och obebyggd var dock visserligen icke Stockholmstrakten i dessa aflågsna tider, om ock dess betydelse väsentligen berodde på den samfärdsel, som däröfver framgick mellan rikare befolkade nejder. Därom tala i främsta rummet de talrika fornlämningar från den yngre järnåldern, hvilka här påträffas.¹ I beskrifningarna till de af Sveriges geologiska undersökning utgifna kartbladen »Stockholm», »Rydboholm», »Vaxholm» och »Gustafsberg», hvilka ungefär motsvara Stockholms omgifningar i den utsträckning de här fattas, äro förtecknade 210 ätthögar — enstaka eller grupper af sådana —, 41 runstenar eller runristningar i fast håll och dessutom ett stort antal sten-

A. Blom fot.

163. Grindafjärden.

sättningar, kummel, resta stenar o. s. v. Och dock torde förteckningarna ej omfatta på långt när alla här befintliga minnesmärken från forntiden; åtminstone omnämna de ej den betydande grupp af ätthögar, som träffas i stadens närhet, på båda sidor om stora landsvägen vid Mellanjärfva. — Icke oansenliga silfverskatter från öfvergångstiden mellan de hedna och kristna perioderna äro också funna i Stockholms omgifningar (HILDEBRAND, Sv. medeltid, I s. 403).

Att den bofasta befolkningen i skärgårdstrakterna, på så väl fastlandet som öarna, vid denna tid för sitt uppehälle hufvudsakligen varit hänvisad till fiske och sjöfart, torde väl få antagas för gifvet. Men vid sidan af den

¹ Från stenåldern och bronsåldern finnas inga fasta fornlämningar i Stockholms omgifningar.

fredliga handelsfarten fanns också ett annat näringsfång, i hvilket Stockholmstraktens invånare togo en betydande del. Med namnet *Roden* är förknippadt Sveriges deltagande i den mäktiga folkrörelse, som vid gryningen af vår historia gjorde Skandinavians inbyggare kända och fruktade i en stor del af det öfriga Europa, nämligen vikingatågen. Från Roden, hvarmed vi dock ej få förstå endast det nuvarande Roslagen eller Upplands kusttrakt, utan hela det mellersta Sveriges östersjökust, utgingo de handels- och härnadståg, under hvilka svensk bygd grundades på en del af Finlands och Estlands stränder och som utsträcktes vida bortom östersjöländerna, gingo

Fr. G. Klemming fot.

164. Från yttre skärgården
(kappseglande lustkuttrar).

midt genom det ofantliga Ryssland och nådde ända till Svarta och Kaspiska hafvens stränder. Det kan anses historiskt bevisadt, att det mäktiga folket »Rhos», hvars flottor en tid utgjorde det byzantinska rikets skräck och hvarifrån Konstantinopels kejsare senare rekryterade sin berömda livvakt, »värin-garne», voro skandinaver och företrädesvis svenskar. Det är också högst sannolikt, att namnet på detta folk ytterst härleder sig från den benämning, *rodskanlar* eller *rodsbyggjar* — däraf det nuvarande »rospiggjar» — hvarunder de finska och slaviska stammarna lärde känna våra förfäder. En sägen, som icke jäfvas af historien, förmäler också, att ryssarne från det på andra sidan Östersjön boende folket »Rus» fingo sina första härskare, och häraf bekräftas antagandet, att det nu så blygsamma Roslagen lånat sitt namn åt det

mäktiga Ryssland. Om Rodens forna namnkunnighet talar ock, att det — under formen »Roderin» eller »Riperia Roderin» — är det första och länge enda svenska landskapsnamn, som återfinnes på de katalanska och italienska sjökartor, som vi känna allt ifrån början af 1300-talet.

Vi hafva ansett oss böra erinra om dessa förhållanden, då Stockholms omgifningar fordom räknades till Roden, liksom de ännu till en del falla inom det nuvarande Roslagen. Vi känna visserligen ej hvilken andel trakten kring Mälarens utlopp haft i de här påpekade tilldragelserna, men helt visst har den ej varit ringa, då här var den naturliga utfallsporten för landets inre, mera befolkade delar. Den hit förlagda berättelsen om mordet på

165. Från de yttersta skären.

konung Agne, föröfvadt af de fångar han hemfört från sitt tåg i »österväg», tillhör visserligen sagans område, men utan tvifvel hafva många liknande skådespel af öfvervåld och blodig hämnd i dessa trakter utspelats under vikingatågens dagar.

Men andra förhållanden inträdde, sedan i följd af kristendomens inverkan folkets krigiska lynne mildrats och äfventyrslystnaden förbleknat. Den svenska östersjökusten fick nu vidkännas hemsökelse af samma slag som de, hvarmed dess befolkning förföljt grammarna på andra sidan hafvet. De hedniska venderna, kurerne, esterna och karelerne sände sina sjöröfvarflottor till det förr så krigiskt företagsamma Roden och inträngde härjande och sköflande i Mälaren. Med Sigtunas förstöring år 1187 är förknippad en sägen om Stockholms första bebyggande och befästande, och oantagligt är väl icke att man till dessa tider kan förlägga uppkomsten af de borgar,

hvaraf lämningar mångenstädes anträffas i närheten af Mälarens och Salt-sjöns stränder, ehuru osäkerheten mot inhemska fienders öfverfall nog kunnat gifva anledning till dylika befästningsverk så väl förr som senare. Bland dylika borgruiner i Stockholmstrakten förtjänar att i främsta rummet nämnas den förut omtalade på Björköns högsta punkt, där vi ännu se en hög vall med spår af trenne portöppningar kröna bergets från landsidan tillgängliga sluttningar. Inom denna vall reser sig, synligt vida omkring, Ansgariimonumentet, som 1834 upprestes för att hugfästa det tusenåriga minnet af kristendomens första förkunnande i Sverige. Vidare märkes en borg med lämningar af dubbla vallar vid Tullingesjön, tvenne på branta berg vid sjön Orången öster om Huddinge och en tämligen väl bibehållen på ett högt berg vid norra stranden af den lilla, ensliga och sällan besökta Stensjön söder om Tyresö.

Andra minnen af finnars och slavers infall bevaras af folktraditionen, och ehuru de tilldragelser, hvarom denna talar, ej hålla streek inför den historiska kritiken, så få de väl anses vittna om att de en gång lifligt upprört folkets sinnen. Så förmåles, att den lilla ön Estbröte i Mälaren skall hafva fått sitt namn däraf, att en estnisk röfvareskaras plundringståg där blifvit brutet, och den allbekanta sägnen om huru en flyende konung räddat sig genom ett djärft språng till häst från Kungshatts lodräta klippbrant har också blifvit förlagd till ett estniskt infall. Öns toppformiga utseende ger dock en vida antagligare förklaring till namnet än folksagan. Om alltså slutorden i Nicanders dikt, att »svearnes konung ej gripes så lätt», ej däraf vinner någon, för öfrigt obehöflig, bekräftelse, så säges där fortfarande med rätt, att

På klippan ses hatten i viken sig spegla,
Och alla, som än uppå Mälaren segla,
De hälsa Kungshatt — — —

ty mälarebon, som första gången färdas här förbi, skall lyfta på mössan för hatten på stången, hvilken först skall hafva blifvit uppsatt på Gustaf II Adolfs tid, men naturligtvis sedan dess många gånger förnyats.¹

Osäkerheten i knsttrakterna har antagligen förmått en del af befolkningen att draga sig tillbaka därifrån, och Roslagen spelar ingen framstående roll i medeltidens historia. Att konungen på sin Eriksgata ej passerade genom Roden tyder så väl på landskapets ringare anseende som därpå, att ingen mera befaren landsväg ledde därigenom från Uppland till Södermanland. Kustlandets betydelse för det öfriga landet berodde egentligen af den plats, som däråt blifvit anvisad i rikets försvarsväsen. Vi hafva minnen

¹ Bibliotekarien L. BYGDÉN har gifvit en sinnrik, om också ej fullt öfvertygande förklaring af folksägnens upphof. Därunder skall enligt hans mening dölja sig det omdiktade och till annan plats lokaliserade minnet af Sten Stures i rimkrönikan skildrade räddning genom ett språng i vattnet, då han år 1497 på vindbryggan öfver Norrström hårdt ansattes af kung Hans' folk. Se *Nordisk tidskrift* 1893.

däraf i benämningen »skeppslag», som motsvarar härad i det inre landet. I Stockholms närmaste omgifningar finnas ännu Danderyds, Värmdö och Åkers skeppslag, men vid medeltidens slut voro skeppslagen talrikare, såsom Lofö, Rydbo m. fl., ehuru redan då skyldigheten att utrusta ett skepp till konungens tjänst, hvarpå indelningen grundar sig, för länge sedan upphört att utgöras in natura.

* * *

Det vore ej här på sin plats att söka genom århundradena följa bygdens utbredning i Stockholms närmare eller fjärmare omgifningar, äfven om material därtill stode till buds och förmåga att bearbeta det finnes hos författaren.

Hufvuddragen framgå af det föregående. Bebyggandet har utgått från väster, men sedan trakten i staden Stockholm fått sin egen medelpunkt och denna hastigt vuxit i betydenhet, har gången blifvit en annan. En talrikare befolkning har flockat sig kring staden eller spridit sig från denna till omgifvande landsbygd. Gifvet är att detta inträffat i allt högre mån, sedan industrien under detta århundrades senare hälft tagit ett så kraftigt uppsving och funnit med sin fördel förenligt att grunda anläggningar utom det egentliga stadsområdet. En belysning häraf ges oss af de nuvarande befolkningsförhållandena.

Stockholms område begränsas af följande landsförsamlingar: i norr Bromma, Solna, Danderyd och Lidingö; i söder Nacka och Brännkyrka. Af dessa hade vid slutet af år 1896 Solna, Bromma och Brännkyrka en befolkning af resp. 182, 122 och 86 invånare på kvadratkilometern, till jämförelse hvarmed må meddelas, att enligt 1890 års folkräkning i hela Sverige endast 10 landssocknar hade en tätare folkmängd än Solna och i allt blott 24 socknar nådde samma siffra som Bromma eller därutöfver. Af hufvudstadens öfriga grannsocknar hade år 1896 Danderyd 59, Nacka 48 och Lidingö 41 invånare på kvkm. Anledningen till den större folktätheten i de båda förstnämnda socknarna är naturligtvis den, att där på sista tiden uppstått betydande villastäder vid Djursholm och Saltsjöbaden.

Till Stockholms närmaste grannsocknar, ehuru områdena ej sammanstöta, få vi äfven räkna Lofö och Spånga, och där gör sig stadens inflytande märkbart genom folkmängdens uppgående till 36 på kvkm. i den förra och 34 i den senare.

Gå vi till den vidare omkretsen, så finna vi en tätare befolkning, dels på Mälarens bördiga öar — mellan 30 och 40 på kvkm. — dels i vissa socknar åt Saltsjösidan, såsom Värmdö med 22, Vaxholms landsförsamling med 44, Dalarö med 44, Blidö med 31 och Djarö med 22, hvilka för den större folktätheten ha att tacka närheten till de stora segellederna. Af fastlandssocknarna förete de på upplandssidan — Järfälla, Sollentuna, Ed och Täby,

samt socknarna i Vallentuna härad — en täthetssiffra som i allmänhet något öfverstiger medeltalet (21) för hela Stockholms län, under det att de egentliga Roslagssocknarna, Ryd, Åker o. s. v., ej öfverstiga siffran 19 (i Länna). Väsentligt glesare är befolkningen i socknarna på Södertörn. Utom de förut omnämnda Brännkyrka och Nacka, når endast Botkyrka upp till talet 24, hvaremot Huddinge, Tyresö och Öster-Hanninge, oaktadt hufvudstadens närhet, ej nå högre än till 14, 11 och 12. Den lägsta folktätheten hafva naturligtvis de socknar att uppvisa, hvilka helt och hållet bestå af öar i den aflägsnare skärgården, såsom Ingarö med 10 samt Ornö med 8 och Nämndö med 7 invånare på kvkm. Af det sagda framgår, att folktätheten tämligen reguliärt aftager, ju mera afståndet från staden ökas.

Den bofasta befolkningen i Stockholmstrakten — och det är uteslutande den som ofvanstående siffror afse — utmärker sig ej genom några provinsiella egendomligheter framför invånarne i öfriga delar af mellersta Sverige. Naturligtvis har hufvudstadens närhet i sådant afseende verkat nivellerande. I fråga om de närmare omgifningarna torde man också knappast kunna tala om en inhemsk befolkning. De här bosatta dela i hög grad stadsinvånarnes rörlighet. Framför allt torde detta vara förhållandet med arbetarne vid de industriella anläggningarna i stadens närhet, men äfven Stockholmstraktens jordbruksarbetare härstamma till större delen från landets alla delar och flytta nära nog lika ofta som tjänstfolket i staden.

I de närmare omgifningarna finnas icke heller några själfägande bönder, utan större delen af jorden är antingen kronojord eller lyder under något af de här belägna större godsens. Såsom de märkligaste bland dessa senare kunna nämnas Åkeshof och Ulfsunda i Bromma socken, Hesselby i Spånga, Edsberg i Sollentuna, Djursholm och Näsby i Danderyd, Rydboholm, Frös-vik och Bogesund i Ryd, Margrethund i Åker, Östanå i Roslags-Kulla, Erstavik i Nacka, Tyresö i socknen af samma namn, Årsta i Öster-Hanninge, Enskede i Brännkyrka, Vårby i Huddinge, Norsborg och Sturehof i Botkyrka, Vällinge i Salem, Kaggeholm och Stafsund i Ekerö m. fl. De flesta af dessa gods äro grundade af 1600-talets stormän, men några äro bekanta ända från medeltiden. Ett sådant är det gamla Banérgodset Djursholm, där den ryktbare Johan Banér föddes 1596, vidare Rydboholm, där Gustaf Vasa tillbragte en del af sin ungdom, Östanå, som vid medeltidens slut också var i Banérläktens ägo, Penningby, som en tid tillhörde Sturarne, Årsta som ägdes af den tyska orden i Lifland, andra att förtiga.

Jordbruket är, jämte den på sista tiden uppblomstrande industrien, befolkningens hufvudnäring i Stockholmstrakten. Det har sin naturliga af-sättningsort i hufvudstaden och drifves därför hufvudsakligen för att fylla dess behof af lifsmedel. På grund däraf har trädgårdsskötsel och framför allt frambringandet af ladugårdsprodukter vunnit allt större betydelse. Området inom den s. k. »mjölk milen», där tillförseln är anförtrödd åt de

bekanta »mjölksurrorna», förmår dock numera icke på långt när tillfredsställa stadsinvånarnes behof af mjölk. Ladugårdsskötseln inom själfva hufvudstaden, som förr bedrefs af i stadens utkanter bosatta »kogubbar», hvilka arrenderade betet i omgifningarna, företrädesvis på Ladugårdsgärdet och t. o. m. i Humlegården, har på senare åren gått alltmera tillbaka eller helt och hållet upphört. Ännu 1875 höllos i Stockholm 1,205 kor, men 1891 hade antalet nedgått till 499. De lifliga ångbåts- och järnvägskommunikationerna fylla nu stadens mjölkförbrukning från vida aflägsnare trakter, och särskilda järnvägståg, »mjölkståg», hafva för detta ändamål blifvit anordnade.

Skogsskötsel och bergsbruk äro helt naturligt i Stockholmstrakten af ringa betydelse. Skogen afverkas så godt som uteslutande till ved, men förmår ingalunda fylla stadens behof af denna vara, om hvars omfattning man kan göra sig ett begrepp däraf, att i medeltal under åren 1891—95 infördes sjöledes 386,000 kubikmeter ved, hvarförutom stora mängder inkommo med järnväg.

Sedan Utö grufvor år 1868 blifvit nedlagda, bedrifves intet egentligt bergsbruk i Stockholms närhet, om man ej dit vill räkna de stenbrott, som förse staden med byggnads- och gatubeläggingssten, samt Ytterby fältspatsbrott på Resarön nära Vaxholm, som tillhör Rörstrands porslinsfabrik, hvilken därifrån hämtar sitt behof af fältspat. Ytterby har vunnit ryktbarhet i den vetenskapliga världen, emedan man af grufvans namn bildat benämningarna på de metalliska grundämnena yttrium, terbium, erbium och ytterbium, hvilka först upptäckts i där funna mineralier. — I detta sammanhang torde böra erinras om att Stockholms behof af tegel väsentligen fylles af de talrika tegelbruken i stadens omgifningar. De största af dem äro Bockholmssättra, Slagsta, Kungshatt, Fittja m. fl., alla belägna vid Mälaren.

* * *

Från den hufvudsakligen jordbruksidkande befolkningen på fastlandet och de större öarna skiljer sig väsentligen befolkningen i den yttre skärgården, som för sitt uppehälle framför allt är hänvisad till fiske och sjöfart. Den är vida mindre uppblandad af inflyttningar från andra trakter och har därför bevarat en del egendomligheter i så väl utseende som språk. Särskildt äro dessa framträdande hos den norra skärgårdens invånare, de egentliga »rospiggarna». Deras kantiga, väderbitna, ofta rödskäggiga ansikten äro lätta att igenkänna och framför allt röjes deras härkomst af tungomålet. Dettas mest framträdande egendomlighet, bortkastandet af konsonanten *h* och dess tillsättande på oriktiga ställen, ger en rik anledning till löje och begabberi å stadsbons sida, och nekas kan ej, att det förefaller öfverraskande, då man får höra, att initialen *I* på en roslagsskutas standert betyder, att båten »eter Hida» (heter Hilda), eller att en annan skuta, som prunkar med ett *H*, »eter Hida» (Ida). Erkännas bör dock, att detta mera

tillhör en förgången tid, och att den nämnda språkegendomligheten, åtminstone »i skrift», är på väg att försvinna.¹

Men ett duktigt, företagsamt och sparsamt folk äro för visso de ofta utskrattade roslagsborna: de äro ihärdiga fiskare och djärfva seglare. Med den utpräglade självständighetskänslan äro ofta parade drag af styfsinne och sturskhet. All sysselsättning, som ej har beröring med sjön, betraktas i allmänhet med förakt, och därför försummas jordbruket äfven där det kunde vara lönande. På öarna få gubbar och kvinnor sköta åkern, stundom med biträde af någon som dräng engagerad afsigkommen existens, och de unga männen tillbringa hela sommaren på sjön, oftast sysselsatta med frakt-

166. Fiskarstugor i skärgården.

fart i skärgården på egna båtar. Eliten af befolkningen utgöres här, såsom i kustlandet öfver hufvud, af lotsarne.

Såsom alla kusttrakter med egendomlig bildning har också Stockholms skärgård sin af förhållandena utbildade och efter dem afpassade båttyp. Den representeras här af roslagsskutan eller »storbåten», såsom farkosten mera högtidligt benämnas. Med lastdryghet, grundgående och lättskötthet — besättningen består alltid blott af två man, den ena ofta en pojke — förena dessa båtar utmärkta egenskaper såsom snällseglare. Särskildt äro de goda kryssare, hvilket är af största betydelse, då de ha att taga sig fram

¹ Såsom ett betecknande språkprof må ytterligare anföras följande ordagrannat återgifna ord ur ett bref till författaren från Furusundstrakten: »jag ar ört att ern vill yra mina run, det går allt han».

i skärgårdens ständigt buktande farleder, och det väldiga storseglet gör utmärkt tjänst, då det gäller att dra nytta af den mot kvällarna vanligtvis mojnande vinden. Storbåtarna, hvilka byggas i norra Roslagen, synnerligen på Vätön, användas till större delen för transport af grus och sand till byggen och fyllningar i Stockholm. Till frakt af ved brukas mera de större »sluparna», af en typ som är gemensam för vidsträcktare delar af Östersjö-kusten.¹

Folket i skärgården söder om Stockholm visar ej en så utpräglad typ som Roslagsborna. Strindberg, som dit förlagt många af sina bekanta folk-lifsskildringar, anser denna befolkning vara af mycket blandad ras. Vi lämna därhän, huruvida hans invandringshypoteser hafva någon grund, och sakna ej anledning att misstänka, att han alltför bjärt framhållit de mörkare sidorna i folkkaraktären. Ur den liffulla teckningen i inledningen till »Skärkarlslif» vilja vi, med nämnda reservation, anföra följande, som nog innehåller många träffande drag.

»Ett beständigt urval har här alltid gjort sig själft, så att den intelligentaste delen af ungdomen gått åt till flottan, lotsverket och tullen. De kvarvarande stationära, lugnare andarne hafva fortsatt fädrens rörelse, gått till Stockholm eller sökt tjänst uppåt land, ty skärgården har icke varit någon säker plats, där familjer och jordegendom kunnat grundas, då landet legat öppet för fienden och äganderätt och lif just icke åtnjutit skydd af den aflägsse boende rättsvårdaren. Mig synes äfven, att döma af ortnamn, typer och sedvänjor, såsom om skärgården varit ett slags tillflyktsort för en del folk uppifrån land, hvilka af en eller annan orsak uppsökt ensligheten. Något egentligt landsmål märkes ej, men en blandning af många, och många enkla seder och rättsbegrepp från naturstadiet tyda på, att här ute, långt bort från samhället, hopkommit en stack af osällskapliga, för ordnad samlif svårtillgängliga friluftsläskare eller helt enkelt praktiska motståndare mot ordnad krigstjänst och tullväsen. Andra tecken finnas äfven, som tyda på invandringar eller kanske bara strandlugg af finnar, estländare, ryssar eller dylika österländare. — — — Förmögna skärkarlar finnas, men många äro nära fattigdomen och några ytterligt fattiga, lefvande om vintern på saltflake, sillhufvuden och potatis. Fiskarens yrke, som liknar spelarens, ger icke grund till sparsamhet. En kupp gör honom förmögen i dag, och tron på lyckan uppstår genast med dess farliga följder. Långt bort från rättvisans skipare har han i nödvärn sin egen lynchlag, och af ekonomiska skäl friar han hellre än han faller, äfven i hopp att själf bli friad när hans olycka kommer.

Skärkarlen är en ensling; har långt till tingshuset, långt till kyrkan och långt till skolan; långt till grannarna och långt till staden. I enslig-

¹ »Storbåtar» ses på bild 28, 165 och 176 i denna del; »slupar» på bild 147 i D. 1 samt på bild 147 här ofvan.

heten skulle han bli tänkare, om han hade ledning, men han blir fantast i stället, och huru skicklig han kan vara i sitt yrke, huru klarseende i hvardagslaget, blir han ett lätt rof för sina subjektiva förnimmelser, blir »frem-synt», besynnerlig, och han gör felaktiga slutledningar, ofta förväxlande orsak och verkan, så att om det fiskar godt efter att slanten är lagd under stenen, så är slanten den mäktiga orsaken. Han är vidskeplig, och hedendomen sitter så djupt i honom, att den kristna kyrkans symboler ännu äro för honom lika med signierier, läsningar och trolldom.»

Fisket bedrifves i hela skärgården på ungefär enahanda sätt, och har sin hufvudsakliga afsättningsort i Stockholm. Saltsjögäddan och saltsjö-abborren äro högt värderade af Stockholms husmödrar; den läckra gösen kommer däremot från Mälaren. Gäddan tages mest med ståndkrok och abborren med nät, båda därjämte med not, som också användes för fångst af braxen och id, som ofta i stora stim gå till i de inre vikarna. I den yttre skärgården fångas med nät de små östersjöflundrorna, men de gå ej längre in än till Baggensfjärdens mynning samt till Gälno i östra och Fåglarö i norra segelleden. Än längre ut fångas torsk, som i dessa delar af Östersjön är småväxt och därför ej skattas särdeles högt, utan mest förtäres af fiskarena själfva. Lake fångas vintertiden på det urgamla, redan af Olaus Magni beskrifna sättet, därigenom att man döfvar honom med slag af en yxhammare, då han står tätt under den genomskinliga glanskisen; och spiggen tages, då han om hösten samlar sig i täta stim, med särskild spiggnot för att däraf bereda tran, som användes till smörjning af fiskarens storstöfvar. Ålfisket har betydelse särskildt i skärgårdens nordligaste och sydligaste delar, där det bedrifves med s. k. hommor, ett slags stora ryssjor, delvis af fiskare från sydligare trakter, som afsätta sin fångst åt tyska fiskuppköpare. Äfven det på senaste tiden påbörjade laxfisket i öppna hafvet drifves af fiskare från Blekingsskären.

Men Stockholmsfischen par preference är strömmingen, hvilken dock skärgårdsbon ej inbegriper under benämningen »fisk», hvarmed han egentligen förstår gädda och abborre. Strömmingen fångades förr äfven i skärgårdens innersta delar; den »pimplades» t. o. m. i Stockholms ström och Lidingöströmmingen, som fiskades i Lilla och Stora Värtan, var berömd för storlek och fetma. Man har tillskrifvit de för befästningsändamål anlagda försänkningarna i sunden kring Vaxholm, att strömmingen numera blott förekommer sparsamt i dessa inre trakter af skärgården. Nu bedrifves intet egentligt strömmingsfiske närmare staden än på Trälhafvet och de angränsande fjärdarna och sunden. Här utlägga företrädesvis Vaxholmsborna sina »skötar», långa nät som förankras i botten och i vattenbrynet utmärkas genom rader af som flöten tjänande träklabbar. Strömmingsfiske med skötar bedrifves äfven öfverallt i den yttre skärgården ända ut på de yttersta grun-

den kring de här belägna grupperna af låga holmar och skär. För fiskets skull, och äfven för äggplockning, fågelskytte och själfångst, begifver sig befolkningen sommartiden hit ut från de yttersta bebodda öarna och inrättar sig för en eller annan månad i bofälliga fiskarestugor, som under den öfriga delen af året stå öde. De ögrupper, som sålunda sommartiden befolkas, äro företrädesvis Björkskärs, Lilla Nassa, Gillöga, Lyngge, Skarfs och Röder skärgårdar, alla belägna i det yttersta hafsbandet. Strömmingen tages äfven med not vid stränderna i den inre skärgården, då han leker om våren och hösten, och om vintern fångas han i mindre mängder med isnot.

Förr saltades en stor del af strömmingsfångsten och afsattes till den jordbrukande befolkningen efter det för skärgårdsbon förmånliga priset af två tunnor spannmål mot en tunna strömming. I senare tiden har bytesaffären ej alltid ställt sig så förmånligt för fiskaren; nu säljes strömmingen till större delen färsk i Stockholm. Den uppräknas i »valar» och »kast» och försändes i »trummor», ett slags öppna, grunda trälådor; priset bestämmes på Vaxholms ångbåtsbrygga, där det ofta går lifligt till på »strömmingsbörsen».

Innan ångbåtsfarten vann sin nuvarande utsträckning, förde skärgårdsbon oftare än nu sin fisk, sina filbyttor, bärkorgar och andra produkter i egna båtar till Stockholm. Lördagen var vanligen anslagen för affärerna, men på fredagsaftonen rastades vid Fjäderholmarna, där det alltid var bal i en delvis öfver vattnet utskjutande byggnad. Då taket låg föga mer än manshögt öfver de buktiga golftiljorna, behöfdes naturligtvis icke mycket för att glädjen här skulle stå i taket.

Tillförseln af lefvande fisk från de aflägsnare skärgårdstrakterna, och äfven från åländska och finska skären, besörjes ännu af större seglande fisksumpar, vanligen hemmahörande i Stockholm. Deras tilläggsplats är vid Fiskarhamnen, där man ofta får se dem stadda i en vaggande rörelse, åstadkommen af en individ, en s. k. »sumprunkare», som med en repstump sätter en i masten upphängd sten i svängande rörelse; afsikten härmed är naturligtvis att befodra vattenomsättningen i sumpen och hålla fisken vid lif.

* * *

I en framställning af Stockholms omgifningar och deras inbyggare borde gifvetvis ingå äfven en redogörelse för den industri, som inom trakten bedrifves, men härifrån kunna vi afstå, då förut i detta verk de viktigaste industriella etablissemangen i stadens närhet redan blifvit omnämnda. Af samma anledning kunna vi också här underlåta att orda om de viktigare samfärdsmedlens beskaffenhet och utsträckning, då järnvägar och ångbåtsfart förut gjorts till föremål för utförligare behandling. Några ord om landsvägar och segelleder torde dock här vara på sin plats.

Landsvägarna voro i Sverige under medeltiden af underordnad betydelse i jämförelse med sjölederna. I allmänhet voro de ej farbara för hjuldon, utan endast ridvägar, och så torde äfven hafva varit fallet i Stockholms närhet.

Från staden ledde i äldre tider väsentligen blott trenne hufvudvägar till landets öfriga delar. Den norra vägen gick väster om Brunkebergsåsen och delade sig snart i tvenne, den ena åt Uppsala, den andra åt Almarestäk, där en färja fanns och hvarifrån man fortsatte till Enköping och Västerås. Då Klara kloster anlades år 1286, befallde konung Magnus Ladulås, på det att klostrets ägor ej skulle lida men, att den gamla vägen skulle läggas öfver åsen, hvarmed väl får förstås att vägen, som förr gått närmare sjöstranden åt Karlberghållet, nu fick sin nya riktning uppför den nuvarande Kungsbacken och utefter Norrtullsgatans sträckning. Den andra hufvudvägen norr ut, Roslagsvägen, gick fordom ej såsom nu ut vid Roslagstull, utan vid gamla Ladugårdsgrinden invid Humlegården. Härifrån ledde vägen förbi Uggleviken och sammanföll först ett stycke bortom Kräftriket med den nuvarande vägen till Stocksund, där också torde ha funnits en färja. Först på 1690-talet anlades vägen förbi Ingemarshof genom Roslagstull. Söder ut ledde egentligen blott en väg, nämligen öfver det smala näset vid Skanstull, hvilken väg ett stycke längre bort delade sig, dels åt Dalarö, dels åt Södertelje. Beskaffenheten af äldre tiders landsvägar får en bjärt belysning genom ett bref af Karl IX af den 28 april 1604, som förmäler, att vägen till Telje, alltså hufvudkommunikationsleden mellan hufvudstaden och landets sydliga delar, då var så förfallen, att man icke vidare kunde där framkomma med vagn, hvarför bönderna i Stockholm omgifvande socknar, ända bort på Svartsjölandet och Lidingön, anbefalldes att hjälpa till att få vägen väl pyntad och på nytt uppröjd både med broar och annat.

När en så viktig stråkväg kunnat ge anledning till dylika klagomål, så kan man taga för gifvet, att de mindre vägarna i Stockholmstrakten väl närmast voro att likna vid vanliga gångstigar. I äldre tider funnos icke heller några broar i stadens omgifningar. Tidigast torde Djurgården ha blifvit förbunden genom bro med Ladugårdslandet vid nuvarande laboratorium; under 1600-talet omtalas också en bro öfver Uggleviken; i öfrigt hjälpte man sig med färjor. En sådan fanns vid Ropsten, där man ropade på båt från Lidingön; en annan inrättades 1661 öfver Hornsund, samtidigt med att väg upptogs till Fittja. Några år senare anlades här en bro, hvar-efter vägen genom Hornstull blef hufvudleden till de södra orterna.

Då vintern stängde sjötrafiken, blefvo vintervägarna på vattendragens is de viktigaste kommunikationslederna. Norr ut begagnades en sådan väg öfver Klarasjö mellan Blekholmen och Klaralandet, där namnet Vintervägen på den korta gata, som leder från Gamla Kungsholmsbrogatan till Norra bangården, ännu bär vittne om vägens forna sträckning. En annan vinter-

väg gick öfver Träskets is till södra ändan af Brunnsviken och vidare öfver denna sjö till Järfva, och de västra skärgårdstrakterna hade sin vinterväg från Vintertullen vid Hammarbysjö öfver denna sjö, Järlasjön, Dufnäs och vidare öfver Värmdön.

Vägen till Drottningholm gick förr öfver Karlberg och Bällstabro till Tyska botten och därifrån på färja öfver till Lofön. Den nuvarande vägen öfver Kungsholmen, med de för Stockholms omgifningar karakteristiska flottbroarna — Tranebergbro, Nockebybro och Drottningholmsbron — påbörjades 1786 och fullbordades påföljande år, så att »kungl. maj:t och den

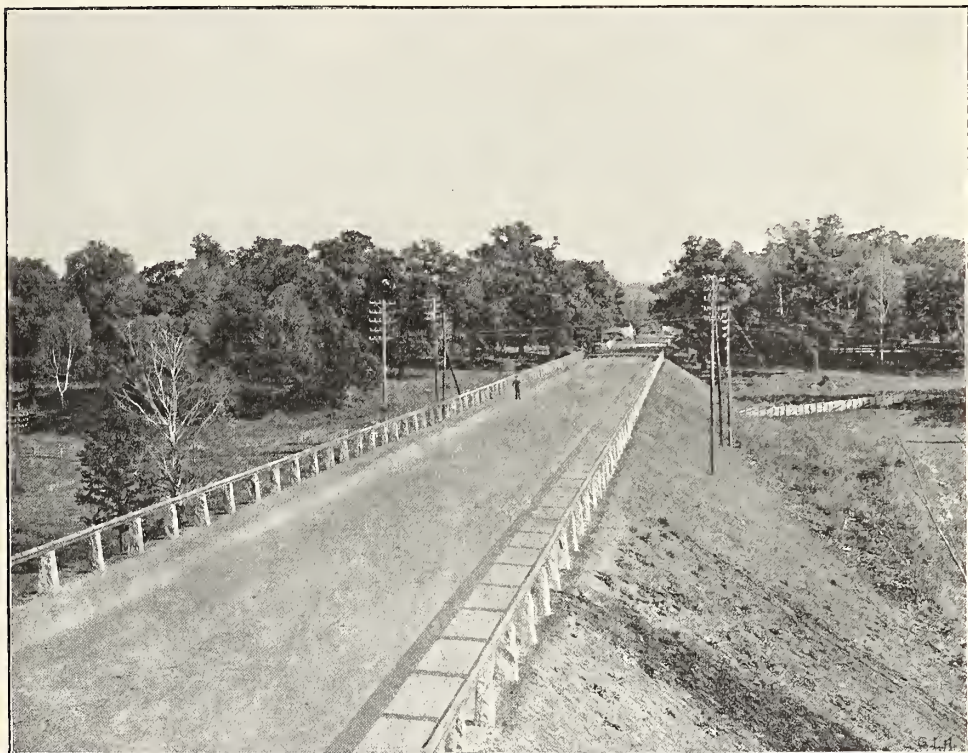
167. Tranebergbro.

kungliga familjen kunde där med all bekvämlighet första gången färdas den 19 augusti 1787». På 1830-talet sattes Lofön genom en flottbro öfver Lullehofs sund i förbindelse med Svartsjölandet, och redan 1827 byggdes bro mellan Lofön och Ekerön vid Tappström, hvadan man nu kan från Stockholm färdas landvägen till de nämnda stora Mälareöarnas längst bort belägna delar.

Af öarna åt saltsjösidan är Lidingön sedan år 1802 förbunden med fastlandet genom Lidingöbro, den längsta flottbro i Sverige, hvilken 1883 förlades till sin nuvarande plats (se D. 2 s. 315); flottbron öfver Skurusund till Värmdön fullbordades 1832, och genom broar öfver Kolström och Strömna kanal förbindes nämnda ö vidare med Ingarö- och Fågelbrölanden.

Till Vaxön, på hvilken staden Vaxholm är belägen, kan man ännu ej komma annat än sjöledes.

I detta århundrade hafva vägarna i Stockholms närhet högst väsentligt utvidgats och förbättrats, bl. a. genom sänkning af de lifsfarliga backarna, bland hvilka den vid Nyboda, bredvid hvilken järnvägstunneln nu är framdragen, var särskildt ryktbar. Det mest betydande vägarbete, som på senare åren blifvit utfördt i stadens omgifningar, är Sturevägen, som, på bekostnad af Stockholms stad, byggdes åren 1891—93 för en summa af något mer

C. J. G. fot.

168. Sturevägen.

än 97,000 kr. Denna väg, som i Sturegatans förlängning förbinder Valhallavägen med Värtahamnen, anlades väsentligen för att bereda en lätt kommunikation med denna senare anläggning samt för förande af hufvudgasledningen från det nya Värtagasverket till staden. Den breda makadamiserade körbanan utgör också en omtyckt promenadväg för ryttare och velocipedister.

Före järnvägarnas tillkomst utgjorde skjutsen på landsvägarna en viktig inkomstkälla för befolkningen, ehuru det samtidigt öfverljuddt klagades öfver, att de sålunda förvärfvade penningarna till stor del förslösades på krogar och gästgifvargårdar, under det att jordbruket för skjutsens skull försumades. Om skjutstrafikens forna omfattning kan man göra sig ett begrepp

däraf, att ensamt vid de tre gästgifvargårdarna Fittja, Pilkrog och Kumla söder om Stockholm i medeltal under åren 1828—32 utgingo 25,650 skjuts-hästar om året, under det att i hela Stockholms län åren 1891—95 icke utgingo mer än 6,953 skjutshästar årligen.

De viktigaste farlederna i Stockholms skärgård och Mälaren äro redan här förut omtalade. Från söder inkommer man i Stockholmsskären vid Landsort och Hufvudskär, det östra inloppet är vid Sandhamn, de norra vid Söderarm och Arholma. På alla dessa ställen och en del andra platser i skärgården finnas lotsstationer. En rad af fyrar leder seglaren till inloppen eller varnar honom för de yttersta landgrunden. Af fyrarna är Landsorts den äldsta på svenska östersjökusten; den byggdes 1669 af trä; det ännu begagnade stentornet, på hvilket fordom fyrades med öppen koleld, härstammar från 1672. Korsö fyr utanför Sandhamn, som är närmast den äldsta (omkr. 1750), är släckt sedan 1882. Längst ut i Ålands haf ligger Svenska Björns fyrskepp. I de inre segellederna och äfven i Mälaren hafva på de sista årtiondena anlagts en mängd smärre ledfyrar, hvilka brinna dag och natt utan särskild bevakning. I öfrigt äro öfverallt till sjöfarande ledning uppsatta båkar, kummel och stångmärken på klippor och skär; undervattensgrunden äro utmärkta med otaliga »prickar» och här och hvar med »remmare» eller »bojar».

Utom de på sådant sätt utmärkta farlederna finnas en del s. k. militär-leder, betecknade genom märken, hvilkas betydelse är känd endast för flottans folk, och som äro utsatta på de s. k. hemliga sjökorten. Dessa leder, jämte en del minpositioner och minlinier, tillhöra försvarsanstalterna i Stockholms skärgård, med hvilka vi här i öfrigt icke kunna sysselsätta oss. Därför skulle fordras ett särskildt kapital och sakkunnig författare. Vi inskränka oss därför till att omnämna, att inloppet vid Vaxholm be-fästades redan af Gustaf Vasa 1549. Den snart 350-åriga fästningens murar hafva dock aldrig träffats af någon fiendes kula, och detta är naturligtvis lika litet fallet med det vid Oxdjupet belägna, efter konung Fredrik I upp-kallade Fredriksborg, hvars fordom ansenliga fästningstorn nu är delvis nedbrutet och täckt af ett spåntak, från hvars lanternin man har en härlig utsikt öfver Trälhafvet och Solöfjärden samt omgifvande öar. Ett kraftigare försvarsverk har Stockholm i det på Rindön belägna moderna Oscar-Fredriks-borg med sina pansarväggar, jordvallar och i klippan utsprängda batterier. Till öfvergifna befästningar höra, utom Fredriksborg, den pittoreska Dalarö skans samt jordskansen vid Södra Stäket. Trakten kring den sistnämnda platsen torde vara en af hufvudstadens i försvarshänseende sårbaraste punkter, och närmare än här har den sedan medeltidens slut aldrig sett fienden, ehuru, såsom bekant, det ryska anfallet slutades genom nederlaget den 13 augusti 1719. Behovet af att vid Stäket anlägga befästningar har alltid framhållits, då förslag tid efter annan varit å bane att öppna ett nytt

inlopp för större fartyg vid Bo eller Moranedet, och har i sin mån bidragit till att frågan härom ännu är olöst.

* * *

Den trakt, hvars natur och inbyggare vi här i flyktiga drag sökt skildra, får under den korta nordiska sommaren en väsentligt annan karakter än under öfriga årstider. Den ruskiga hösten, den kalla vintern och den kyliga, ombytliga våren tvinga i vårt klimat stadsbon att, mer än som med hälsa och välbefinnande är förenligt, hålla sig inom hus. Efter detta inne-
lif, hvori först på senare åren en uppfriskande vintersport mera allmänt

169. Drottningholms slott från parksidan.

medfört en hälsosam omväxling, ses därför många kind, särskildt hos det uppväxande släktet, hafva antagit en blekare färg, och arbetskraft och lefnadsmod hos så väl gamla som unga behöfva stärkas och förnyas, innan hösten åter gör sitt inträde.

Då i de första junidagarna värmen stadgat sig, då löfsprickningen fullbordats och solen står högt på himmelen, gripes därför stadsbon af en oemotståndlig längtan att utbyta de instängda rummen, de kvafva affärs- och ämbetslokalerna, de dammiga gatorna mot ett uppfriskande utelif i den fria naturen. Detta för alla storstäders inbyggare, äfven i blidare luftstreck, gemensamma behof kan Stockholmsbon, tack vare den egendomliga naturbeskaffenheten i stadens omgifningar, kauske mer än någon annan tillfredsställa. Invånarne i utlandets större städer, kring hvilka hvarje fotsbredd

jord är upptagen af odlingar eller tagen i anspråk för industriella anläggningar, måste antingen för dyra penningar köpa sig nöjet och behaget af en landtvistelse på nära håll, eller ock, hvad som torde vara vanligare, resa långa vägar för att bli i tillfälle att stärka hälsa och krafter vid brunns- eller badorter. I Stockholmstrakten ställer sig saken vida lättare och billigare. Öfverallt på Mälarens och Saltsjöns stränder finnas platser, som svårigen kunna få någon annan användning än till sommarbostäder, och af dem begagna sig stadsborna år från år i allt större utsträckning. Uthyrning af sommarnöjen och sommargästernas förseende med förnödenheter af hvarjehanda slag har därför på senare tider blifvit en viktig förvärfskälla för befolkningen omkring Stockholm.

J. Cederquist fot.

170. Ulriksdals slott.

I äldre tider var nog landtvistelsens behag mera uteslutande förbehållet rikets stormän och ädlingar. Utom sina mer eller mindre prunkande palats i staden ägde de i allmänhet gods och gårdar flerstädes i landet, och de bodde nog lika mycket på det ena som på det andra stället. Redan för lång tid tillbaka började emellertid förmögnare personer i staden att i utkanterna anlägga s. k. malmgårdar, hvilka stundom, äfven de, kunde vara palats, men i allmänhet voro mera anspråkslösa trähus, omgifna af trädgårdar. Endast afsedda för sommarvistelse voro de dock icke; åtminstone var så ej fallet med de »malmgårdar», som funnits kvar ända till våra dagar, men som nu samtliga försvunnit för att gifva plats åt nya gator och kvarter. Mera tillfälliga uppehållsorter voro däremot de s. k. fäfångorna, trädgårdar med lusthus, anlagda på toppen af bergshöjder i stadens utkanter. Sådana voro Westmans fäfånga vid Sabbatsberg, där sjukhuset nu ligger, Titzens

fåfånga på Skinnarviksbergen, Lundins fåfånga på den plats, där Danviks skans fordom legat, Burgmans fåfånga på Djurgården (det nuvarande Skansen) och möjligen ännu andra. Man har trott, att benämningen »fåfånga» varit ett öknamn, hvarmed allmänheten velat utpeka det förment skrytsamma däri, att en eller annan rik borgare anlagt trädgårdar på kala berget och där uppfört för öfrigt ganska blygsamma byggnader. J. E. Rydqvist tar sig här af anledning i sin beskrifning öfver Djurgården (1833) till en lång moralpredikan mot tadelsjukan och afunden hos folk, som snarare borde visa erkänsla, »i fall någon gång förmögenheten använder

Fr. G. Klemning fot.

171. Från Hagaparken, vårbild.

sina medel för att tillvägabringa något angenämt, då arbetsförtjänsten i allt fall kommit den fattige till godo». Osannolikt är dock ej, att ordet »fåfånga» haft ett oskyldigare upphof och möjligen varit ungefär liktydigt med »sommarnöje».

På tal om sommarnöjen böra naturligtvis i främsta rummet nämnas de kungliga lustslotten. Hvert och ett af dessa skulle väl förtjäna sitt särskilda kapitel, men då sådant här ej kan komma i fråga, få vi nöja oss med ett enkelt uppräknande af dessa kungaboningar, hvilka utgöra Stockholms-traktens förnämsta märkvärdigheter och årligen locka tusentals besökande från när och fjärran.

I främsta rummet står *Drottningholm*, som skall hafva sitt namn efter drottning Katarina Jagellonica och hvars ståtliga slott, »Sveriges Versailles», uppfördes af änkedrottning Hedvig Eleonora efter ritning af Nikodemus Tessin d. ä. Här och på de närbelägna lustslotten Kanton och Kina höll Gustaf III sitt glada hof, och i den vidsträckta parken uppförde han sina lysande karuseller. Drottningholm har också vår nuvarande konung valt till sitt sommarresidens, hvilket han gjort känt och beundradt snart sagdt öfver hela världen genom sin storslagna gästfrihet.

Karlberg, anlagdt af riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhjelm, beboddes,

172. Rosendals slott.

sedan det blifvit reduceradt till kronan, företrädesvis af konungarne Karl XI och Karl XII, och är nu lokal för krigsskolan. Sin bestämmelse såsom lustslott har också det ända från Folkungatiden såsom kungsgård bekanta *Svartsjö* förlorat. Slottet, som stått öde sedan drottning Lovisa Ulrika där slutade sina dagar, är nu (sedan 1891) upplåtet åt kronoarbetareskåren.

Ulriksdal, förr efter sin grundläggare Jakob De la Gardie kalladt *Jakobsdal*, hade ock sin glansperiod under Gustaf III:s dagar; det återställdes efter långvarigt förfall af konung Karl XV, som hit sammanförde större delen af sina dyrbara konstsamlingar. Vida yngre än de nämnda slotten äro *Haga* och *Rosendal*. Det förra anlades af Gustaf III, som dock ej förmodade fullborda sina där påbörjade storartade byggnadsplaner; det senare har för sin uppkomst att tacka konung Karl XIV Johan, men är knappast

mer än en tämligen anspråkslös villa, som, utom det härliga läget på Djurgården, har sin största märkvärdighet i den där utanför år 1825 uppställda väldiga porfyrvasen från Elfdalen i Dalarne. — Ehuru ej belägen inom hvad vi betecknat såsom Stockholms omgifningar, bör här ej förbigås den gamla Vasaborgen *Gripsholm*, berömd för sina historiska minnen, för sin märkliga arkitektur, som en särskild förening gjort till sitt mål att restaurera, och för sin stora, staten tillhöriga porträttsamling och öfriga konstskatter.

De egentliga sommarnöjena i modern mening leda sitt upphof från slutet af 1700-talet. Den då framträdande smaken för vistelse på landet

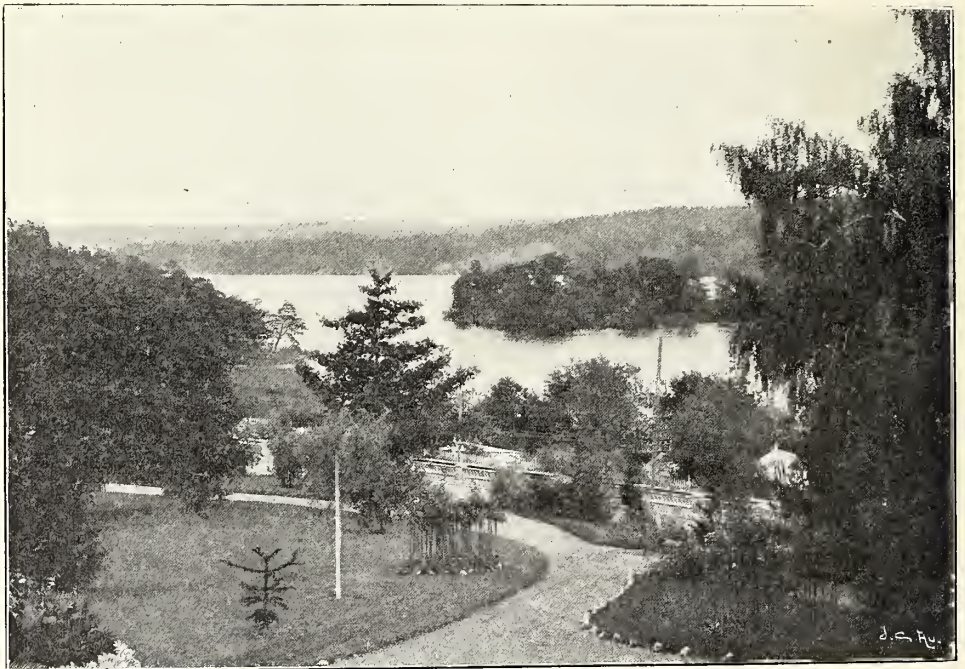

C. Adelsköld fot.

173. Sirishof på Djurgården.

kan måhända ställas i samband med den återväckta känsla för naturens skönhet, som utmärkte detta tidelvarf och hvaraf många yttringar träffas i tidens så väl litteratur som konst. Man fann då ej längre behag i de franska trädgårdarnas klippta häckar och cirklade gångar, knappast mer i det idylliska landskapet med dess staffage af herdar, herdinnor och hvitulliga får; i stället började man mer och mer uppsöka den äkta, oförfalskade naturen, dock ännu ej den romantiskt vilda, utan företrädesvis den blida. Italiens natur erbjöd naturligtvis ur bilden för det klassiska landskapet, men om man ej hos oss kunde återfinna dess cypresser, lagrar och oleandrar, så motsvarade de slokande björkarna, den djupa skuggan under ekars och lindars kronor, de mossbeklädda hållarna, glimten genom löfverket öfver speglande vattenytter så mycket bättre den alltmer framträdande smaken

för det sentimentala. Denna smak var framför allt Djurgårdsnaturen ägnad att tillfredsställa, och häri, jämte det lätt tillgängliga läget, torde vi kunna se anledningen, hvarför denna trakt af Stockholms omgifningar först blef bebyggd med landställen och sommarnöjen. För minnena från Italien och andra sydliga länder fann man ett uttryck, om ej genom annat, åtminstone i ställenas namn: så uppstodo Frescati, namngifvet af G. M. Armfelt, Manilla, anlagdt af spanska ministern Corall, Albano, Tivoli m. fl. Byggnadsstilen blef också, åtminstone efter tidens uppfattning, italiensk. Romantiken i början af vårt århundrade riktade sedermera valet på bygg-

A. Blomberg fot.

174. Utsikt öfver Järlasjön från Siklaborg, nära Nacka kyrka.

nadsplatser af annan art, betecknad genom namnen Bergshyddan, Eols knille, Fjeldstuen m. fl.

Så länge kommunikationerna voro outvecklade, måste naturligtvis sommarnöjena hålla sig inom stadens närmaste omgifningar. Till Djurgården kunde man förflytta sig med roddarmadamernas tillhjälp, till Haga, Drottningholm och en del andra ställen var färden med vagn ej alltför tidsödande, men dock företrädesvis förbehållen dem, som kunde hålla sig med egna hästar; på gårdar och torp i Stockholms öfriga omnejd bodde nog en eller annan sommargäst, men särskildt för sommarvistelse uppförda villor torde knappast före medlet af detta århundrade hafva förekommit annat än i närheten af de nämnda lustslotten, i trakten omkring Liljeholmen och några andra närbelägna ställen.

Annorlunda blef det, sedan ångkraften omgestaltat Stockholms kommunikationsförhållanden. Redan tidigt fanns visserligen ångbåtsfart till Drottningholm, Vaxholm och Gustafsberg, men den äldsta enkom för sommarnöjestråfik upprättade ångbåtsleden torde ha varit den på Brunnsviken mellan Stålmästaregården och Ulriksdals allé. Hjulångbåten »Haga», som här började sina turer 1854, kallades af folkhumorn för »Lungsoten», dels med anledning af maskinens våldsamma pustande, dels därför att den i allmänhet efter ett par veckors gång blef »sjuk» och måste repareras. De vid Lindholmen och Motala byggda ångsluparna, som gjorde sitt inträde i slutet

Fr. G. Klemming fot.

175. Utsikt öfver segelleden från Villa Metsola på Lidingön.

af 1850-talet, voro däremot vida bättre och snabbare farkoster, och länge dröjde det ej, innan de utsträckte sina färder till snart sagdt alla trakter af Mälaren och Saltsjön. I närvarande stund torde det knappast finnas något sund eller någon än så undångömd vik, som ej under sommarmånaderna har sin reguliera ångbåtsförbindelse med staden. Nu kunna på långt när ej Djurgårdens stränder och lustslottens omgifningar tillfredsställa stockholmarnes behof af sommarbostäder. Det förefaller snarare, som om tendensen vore att alltmera draga sig bort från stadens närhet, och denna tendens underlättas som sagdt i hög grad af kommunikationerna.

Djurgårdens sommarnöjen ha sin egen befolkning. De äro bostäder för rike män, hvilka äro oberoende af de vanliga kommunikationerna, kunna hålla sig eget ekipage eller egen kolibriå. I stadens öfriga närhet bo de

hvilka för sitt arbete nödgas dagligen vara i staden. Dessa kunna i allmänhet ej tillbringa mycket mer än en timme på färden till och från staden och befolka därför företrädesvis trakten innanför Vaxholm och Gustafsberg. Dock finnas äfven personer, som ej tröttnas af att tillbringa ännu längre tid på de dagliga resorna, som »fara in och ut» ända från Dalarö och lika långt bort belägna trakter. Dessa äro i allmänhet ämbetsmän och andra, som kunna tillbringa åtminstone någon del af sommaren oafbrutet på landet under semester eller annan ledighet.

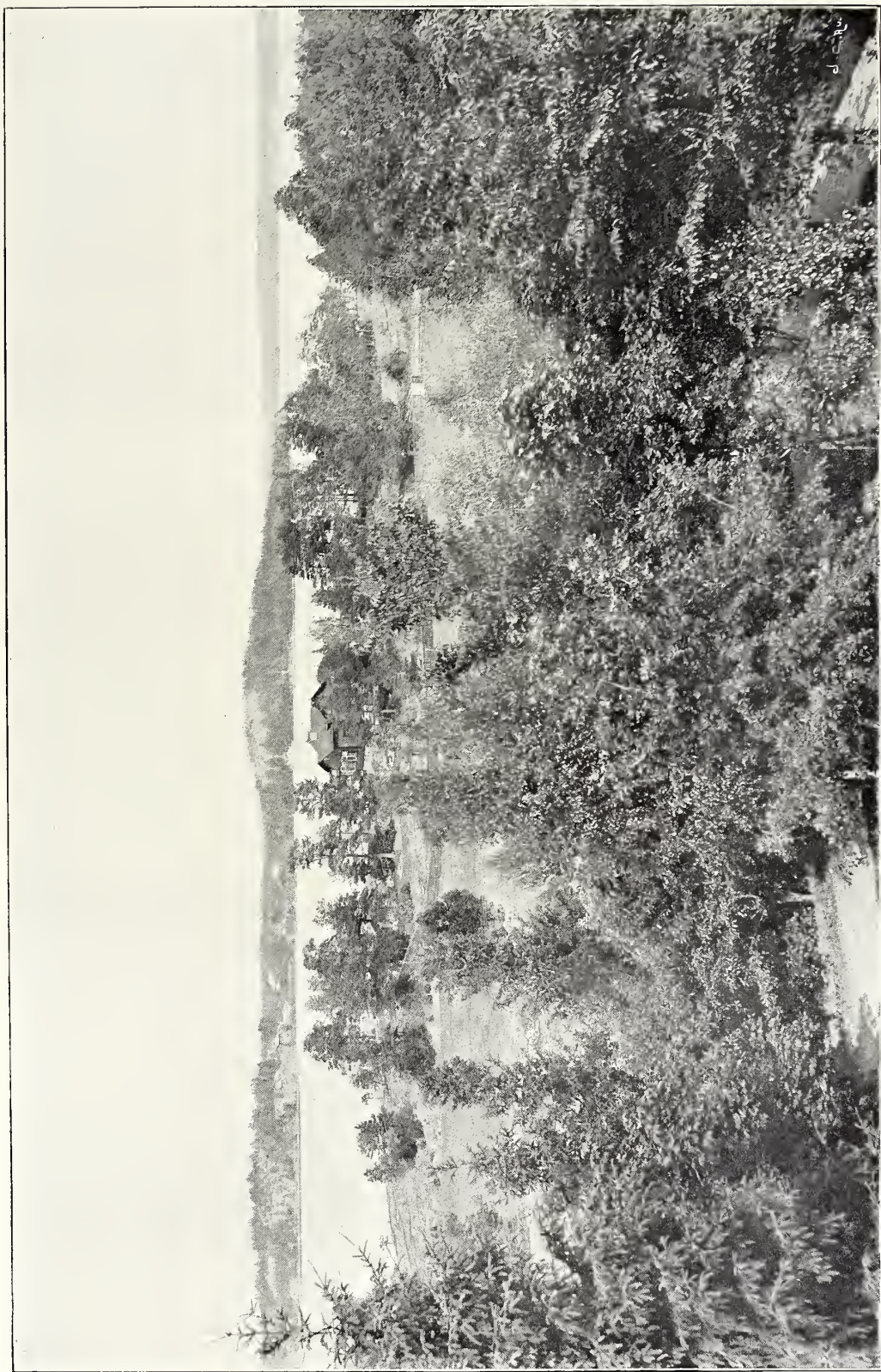
Den rayon, inom hvilken resan tager intill 1 à 2 timmar i anspråk, är

Fr. G. Klemming fot.

176. Kyrkvikens mynning sedd från Rasta på Lidingön.

egentligen den, där de särskildt uppförda sommarböjerna förekomma. Åt saltsjösidan finna vi sådana öfverallt på stränderna ända nt till Trälhafvet och Lindalssundet samt ännu bortom Baggensfjärden på Elgö och Gåsön. Åt mälaresidan förekomma de ej mindre talrikt, företrädesvis vid segelleden hitom Vårby samt på Lofön omkring Drottningholm. Ofta äro sommarböjerna mycket dyrbara byggnader, riktiga små slott eller större sten- och trähus, i sådant fall vanligen bebodda af sina ägare. »Villastilen» är dock den förhärskande. Denna har på senare tider förnämligast hämtat sina impulser från den engelska cottage-stilen, men företer i allmänhet ganska enkla former, för hvilka det enda utmärkande är verandorna, som aldrig få saknas. Till hvarje välbeställdt sommarboje hör också en båtbrygga och ett badhus, eller åtminstone andel i sådant. Däremot inskränka sig trädgårdsanläggningarna

ofta till en eller annan blomsterrabatt och några sandade gångar mellan den naturliga trädväxten.

Inväånarne i de enklare villorna äro endast till en mindre del ägare af desamma; vanligen är det jordägaren, som funnit med sin fördel förenligt att uppföra sådana till uthyrning. Det säger sig själf att på byggnadernas soliditet ej får ställas för stora anspråk, och mången sommarbostad, som nu prunkar med ett poetiskt namn på -lund, -dal eller -ro, har haft en föregående tillvaro såsom lada eller båtskjul.

I de trakter, dit ångbåtsfärden kräfver mer än 2 timmar, blifva sommarvillorna mera sällsynta, men sommargästerna saknas därför icke. Hit, framför allt till den yttre skärgården, begifva sig de stockholmsbor, hvilka, såsom exempelvis lärare, kunna tillbringa hela den vackra årstiden borta från staden, eller ock de, som hyra sommarnöje väsentligen blott för sina familjer och själfva få åtnöja sig med att besöka dem om söndagarna. Här är det mest landtfolk och fiskare som spekulera på sommargästerna, i det att de när våren kommer flytta ur sina vinterbostäder, som uthyras, och själfva med familjer packa in sig i någon tvättstuga, redskapsbod eller annan oansenligare byggnad. Dylika sommarnöjen, helst då de blott bestå af ett par rum, kunna ofta fås för ett synnerligt billigt pris, och därigenom möjliggöres landtvistelsen äfven för de mindre bemedlade stadsinvånarne.

I allmänhet torde man kunna säga, att stockholmarne vid valet af sommarbostäder söka så mycket som möjligt få vara för sig själfva. I staden ha de intet emot att bo sammanpackade i de väldiga hyreskasernerna, men på landet tycker man ej om att ha grannar för nära inpå sig. Visserligen finnas rätt många villor för två familjer — ja, man får t. o. m. se sådana oting som villor med 3 våningar och hvarje våning afdelad för två familjer — men regeln är att hvarje hus inrymmer blott en familj. Däremot hyser man ej samma obenägenhet mot att gyttra ihop sommarvillorna i större eller mindre kolonier, enär därigenom en del fördelar så väl i kommunikationshänseenden som i afseende å lifsmedelstillförsel kunna vinnas. Redan i stadens närmaste närhet spåras antydningar till dylika villakolonier, och på några ställen hafva de utvecklats till större samhällen. Städerna Vaxholm och Södertelje, synnerligast den förstnämnda, hafva numera en väsentlig betydelse såsom sommarvistelseorter för stockholmare. De äro därjämte badorter, d. v. s. äro utrustade med badinrättningar, badparker, musik och »direktioner för nytta och nöje». Andra dylika kombinationer af sommarnöjes- och badortslif äro Dalarö, Furusund och Stafsnäs och på senare tiden har det längst ut vid hafvet belägna Sandhamn blifvit en eftersökt plats för dem, som vilja riktigt njuta af hafsluft och hafsbad, så salt och friskt som Östersjön kan bjuda på. Alla dessa platser få sommartiden sin befolkning ökad med anseuliga skaror af stockholmsbor; i Vaxholm, Södertelje och Dalarö torde dessa tillfälliga gäster nog stiga till ett par tusen eller mera.

Huru många stockholmare som bo på sommarnöje är icke lätt att säga. Om utflyttningarnas talrikhet vittna de öfverallt på hufvudgatorna under sommartiden kritade eller med papper öfverklädda fönstren. Rörelsen i staden är väl ej märkbart förminskad — turister och andra resande bidraga då att fylla de luckor, som de infödda stockholmarne lämna på allmänna platser och förlustelställena — men ett lifligt intryck af sommartrafikens storlek får man, om man betraktar ångbåtarnas ankomst om morgnarna vid 9-tiden eller deras afgang på middagarna mellan kl. 3 och 4. En räkning af de på Euréns ångbåtskarta utmärkta tilläggsplatserna utvisar, att inom det område, som här inbegripits under omgifningarna, sådana platser finnas till

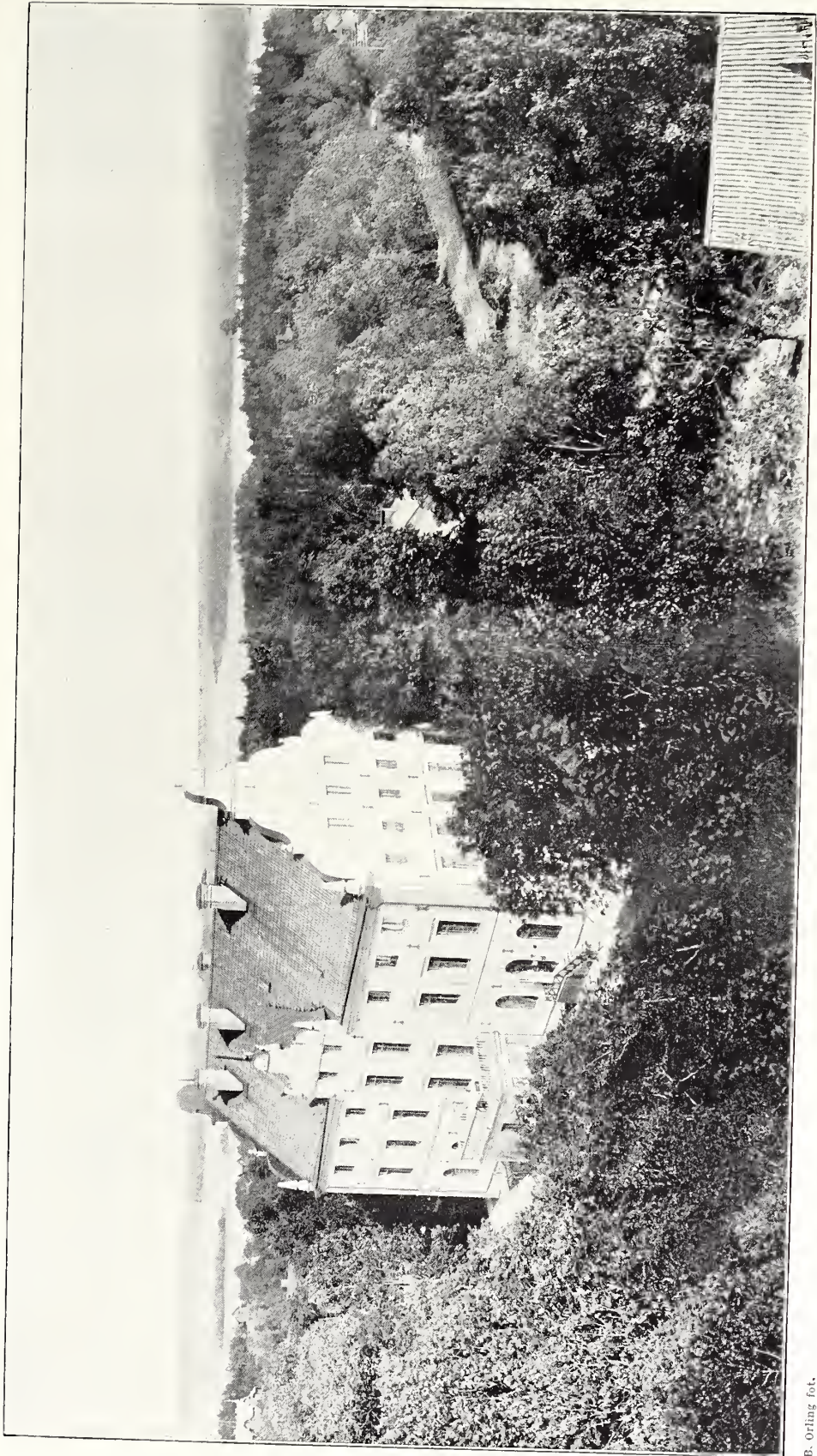

J. Cedcrquist fot.

178. Ångbåtsbryggan vid Norra Lagnö, söndagsmorgon.

ett antal af 175 åt mälaresidan och 561 åt saltsjösidan, eller tillsammans 736. Om man antager, att hvarje tilläggsplats i medeltal är gemensam för endast fyra sommarbostäder, så skulle dessas antal uppgå till inemot 3,000, hvilket dock säkert är alldeles för lågt. Och i denna summa äro för öfrigt ej inräknade hvarken de större villakolonierna och badorterna, ej heller de talrika sommarställen, hvilkas invånare begagna sig af järnvägarna med dessas särskildt för deras behof under sommartiden ökade tågförbindelser. Helt visst kunna stockholmarne på sommarnöje skattas till åtskilliga tiotusental, och vi äro däraf berättigade att, såsom ofvan sagts, beteckna Stockholm såsom en stad, där kanske mer än annorstädes seden att draga ut på landet är utvecklad.

De stora arbetareskarorna, hvilka af sin sysselsättning äro mera oafbrutet bundna vid staden och hvilka ej hafva råd att inhysa sinat familjer

B. Orting fot.

179. Djursholm; utsikt från vattentornet.

på landet, deltaga också på sitt sätt i den allmänna utflyttningen. Deras dag är söndagen. Då befolkas Hagaparken, Solnaskogen, Stadshagen, Tantolunden, eller hvarhelst en skogsbacke eller strandslutning finnes i stadens närhet, af talrika grupper, medförande matkorgar, kaffepannor och hängmattor. Redan på lördagskvällarna börjar folkvandringen; då ser man också hela flottiljer af småbåtar, roende eller seglande, draga ut åt Mälaren och Saltsjön. Dessa invasioner af nomadiserande sommargäster ses ej alltid med blida ögon af de bofasta, men konflikter förekomma nog sällan, tack vare den omständigheten, att Stockholms omgifningar, trots allt sommar-nöjesbyggande, ännu erbjuda talrika platser, som ej äro upptagna och där marken är af föga värde för ägaren.

* * *

Stockholm har intill senaste tiden företett den olikheten mot många andra större städer, att det saknat förstäder. Bebyggandet har inom det vidsträckta och ännu på långt när ej till fallo begagnade stadsområdet gått tämligen regelbundet från medelpunkten ut mot omkretsen. De industriella anläggningarna utom staden ha ej haft anledning att samla sig på vissa punkter och till dessa draga arbetarebefolkning och arbetarebostäder i större omfattning. Under det att en del andra städer tillvuxit genom att i sig inkorporera dylika mindre samhällen, är Stockholm alltsedan den aflägsna tid, då malmarna införlifvades med staden, en enhet, som ej vid sin sida haft andra stadsligt bebyggda orter. I detta förhållande har först den senaste tiden börjat medföra förändring.

De tidigaste försöken att utanför stadens reguliärt bebyggda delar grunda »villastäder» med friare byggnadssätt, familjebostäder och trädgårdar, följdes ej af framgång. »Villastaden» norr om Humlegården hann ingen vidare utveckling, innan den omslöt af vanliga stadskvarter och delvis med sådana ombyggdes. En annan tillämnad villastad, vid Hornsberg på Kungsholmen, hvars behof af friare anläggningssätt och större oregelbundenhet man sökte tillgodose vid stadsplanens uppgörande, har aldrig blifvit till verklighet.

Behofvet att bereda bostäder, som förenade stadens och landets fördelar, som skulle tillfredsställa begäret efter ett eget hem hos dem, som ej kunna förlika sig med lifvet i hyreskasernerna, och som framför allt skulle gifva dessa förmåner för billigt pris, gjorde sig emellertid fortfarande gällande. I stället för att söka realisera dessa fordringar inom stadens område, vände man sig då till mera aflägsna platser, och så uppstod först *Sundbyberg*.

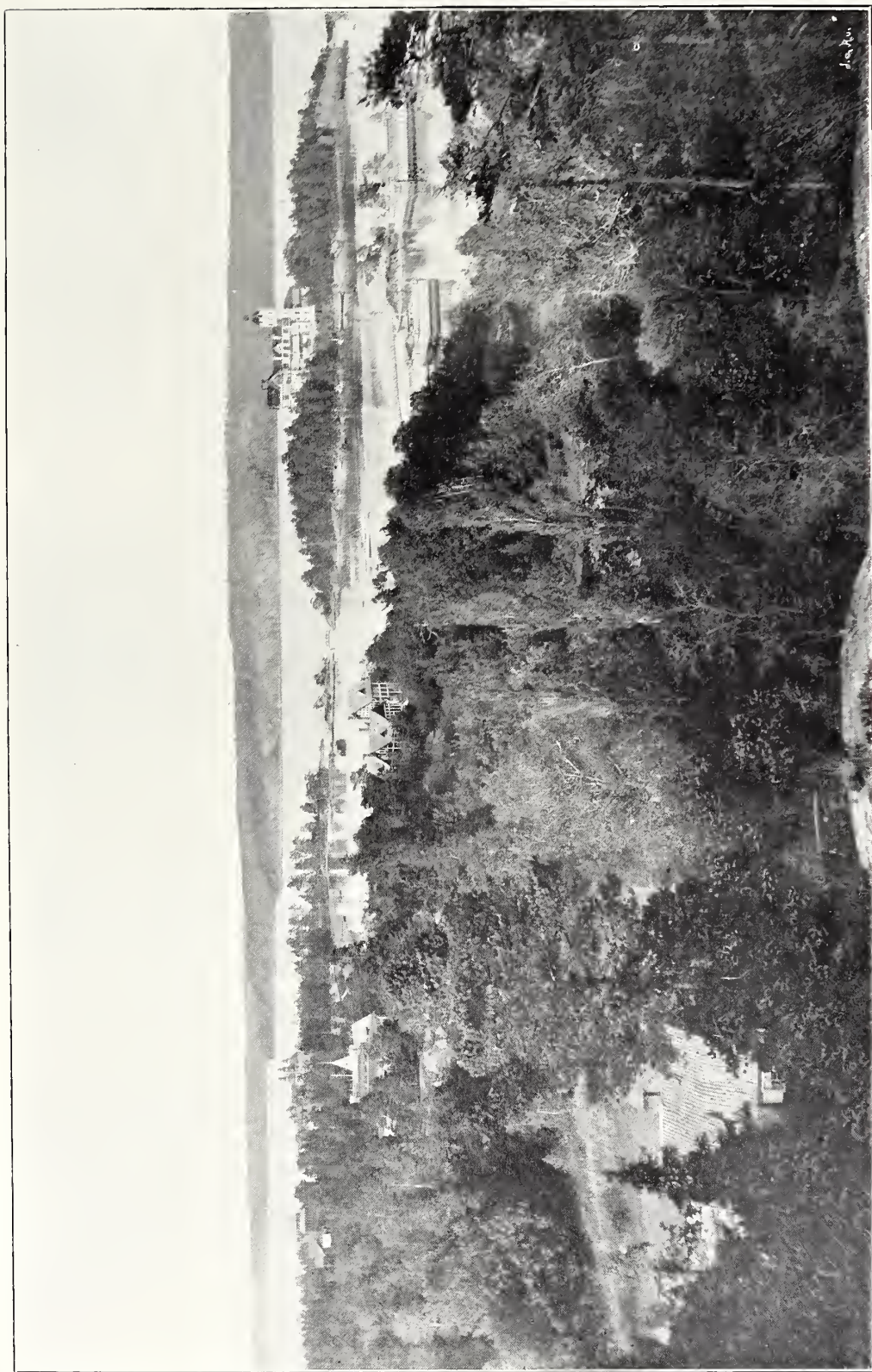
Denna orts bebyggande framkallades af den stora bostadsbristen i midten af 1870-talet. Sundbyberg är beläget vid järnvägsstationen af samma namn å Stockholm-Västerås-Bergslagens järnväg, nära innersta ändan af

den med Ulfundasjön sammanhängande Bällstaviken. En lätt kommunikation, så väl till lands som sjös, finnes alltså, och förstadstanken vann sådan anklång, att redan efter 10 år orten fått den betydelse, att behovet för densamma att bilda ett eget samhälle i kommunalt hänseende gjorde sig gällande. Genom kungl. bref af den 1 oktober 1886 fastställdes, att Sundbyberg från och med 1888 års ingång skulle utgöra en köping och i kommunalt och fattigvårdshänseende skiljas från Bromma socken. Den nya köpingens invånareantal uppgick 1888 till något öfver 1,200 och utgjorde 1896 1,704 personer.

Sundbyberg var från början icke afsedt att vara en »villastad», ett hemvist för företrädesvis de förmögnare samhällsklasserna. Den afsåg, såsom sagdt, att råda bot för den kännbara bristen på billiga bostäder för de mindre bemedlade, och i öfverensstämmelse därmed har köpingen blifvit planlagd och bebyggd. Den utgöres af regelbundet anlagda kvarter och hade 1896 9 fabriker, 28 handverkare och 16 handlande. Ett flertal af befolkningen har dock sin verksamhet i Stockholm.

En väsentligt annan karakter har den förstad, som näst efter Sundbyberg anlades, nämligen *Djursholm*. Detta gamla Banérgods, som på senare tider flera gånger ombytt ägare, inköptes 1889 af ett konsortium, hvars ledande man var bankdirektören J. H. Palme, och som bildade »Djursholms aktiebolag» för att på stället anlägga en villakoloni, afsedd att bebos så väl sommar som vinter. För en sådan erbjöd platsen synnerliga fördelar. Landskapet företer visserligen den för Stockholmstrakten karakteristiska omväxlingen af skogklädda höjder och slingrande dalgångar, men erbjuder på det hela taget en tämligen jämn mark, som möjliggör de för en villastad nödvändiga gemensamma anordningarna för vatten- och afloppsledningar, belysningssystem, väganläggningar m. m. Härtill kommer det härliga, friska läget vid Stora Värtan och närheten till Stockholm.

Bebyggandet tog sin början 1890 och har sedan dess fortgått med ständigt ökad hastighet. Villornas antal öfversteg våren 1897 icke obetydligt ett hundratal, och befolkningen räknade samtidigt mellan 7- och 800 personer. Bostäderna, hvilka företrädesvis anlagts på de lummiga höjdernas sluttningar, förete den brokigaste omväxling af alla möjliga villastilar; många äro synnerligen prydliga och dyrbara; präktiga trädgårds- och parkanläggningar förekomma också. Det gamla slottet ombyggdes 1890 och inrymmer nu åtskilliga för samhällets gemensamma bästa afsedda anstalter, såsom en samskola, hvilken meddelar undervisning ungefär motsvarande den som gifves i de allmänna läroverken t. o. m. öfre sjette klassen, vidare postkontor, telegraf- och telefonstation m. m. De öfverallt utgrenade vägarna äro försedda med trottoarer af plank och belysas af elektriska bågglampor. För vattenledningen, som sträcker sig öfver hela området, uppföras vatten

från den lilla Ösbysjön till ett högt vattentorn, uppbyggt i närheten af slottet. Åtskilliga handelsbodas finnas, och Djursholms restaurant utgör ett omtyckt mål för stockholmarnes utflykter, ej minst vintertiden, då vid Djursholm idkas en ifrig vintersport, med kälkåkning, skidlöpning och skridskogång.

För att åt Djursholm bevara dess ursprungliga karakter af en verklig landtlig villastad är i den af konungens befallningshafvande i Stockholms län den 30 juli 1895 fastställda byggnadsordningen för området föreskrifvet, dels att endast *en* verklig villabyggnad får uppföras på hvarje tomt och att ingen byggnadsplats får i areal understiga 2,000 kvadratmeter, dels att villatomterna icke få användas till industriella anläggningar.

Med omnämmande, att en villastads livsvillkor, lätta och bekväma kommunikationer, är synnerligen väl tillgodosedt genom den elektriska spårvägen, som i Stockholm har sin ändpunkt på Engelbrektskatan invid Humlegården och inom Djursholm har icke mindre än sju anhaltsstationer, afsluta vi dessa kortfattade antydningar, som utrymmet förbjuder oss att göra vidlyftigare, och hänvisa i öfrigt till det nyligen utkomna, rikt illustrerade arbetet »En bok om Djursholm» af Ernst Beckman (Stockholm 1897).

Då hufvudsafsikten med Djursholm är att bereda landtligt fridfulla hem, så är ändamålet med den nyaste villaorten, *Saltsjöbaden*, därjämte ett annat. Där har man framför allt velat tillgodose behofvet af en från hufvudstaden lätt tillgänglig badort, ett förlustelseställe i stor stil, där stadsbon för kortare tid, några veckor, dagar eller timmar, skulle kunna förfriska sig med bad och idrott och njuta hafsluftens upplifvande svalka. Förslag till en dylik anläggning i Stockholms södra skärgård hade flera gånger varit å bane, men förverkligades först då valet föll på ett till Erstaviks fideikommiss hörande område på Baggensfjärdens västra strand. Platsen är ett stycke typisk skärgårdsnatur, men ej af det karga slaget, utan en sådan där den starkt kuperade marken täckes af rik växtlighet. Saltsjöbadens storartade anläggningar äro förlagda till en i Baggensfjärden utskjutande halfö, skild från fastlandet genom den djupa Neglingeviden, samt till några där utanför belägna mindre holmar och skär.

Sedan anställda undersökningar visat, att de för bebyggande i större skala nödiga betingelserna här förefunnos, afslöts våren 1891 ett köp, hvarigenom bankdirektör K. A. Wallenberg af Erstaviks ägare förvärfvade platsen. Huru densamma förbands med Stockholm genom en järnväg, ett i sitt slag, för vårt land allenastående arbete, är redan förut i detta arbete omtaladt. De förnämsta anläggningarna på platsen utgöras af den, efter ritning af arkitekten E. Josephson uppförda, slottsliknande hotellbyggnaden, som innehåller 120 rum, till stor del försedda med rymliga balkonger åt sjösidan, vidare den stora restauranten, uppförd å en liten holme, till hvilken en bro

leder från fastlandet, samt slutligen badhusen, likaledes anlagda på en liten med fastlandet förbunden holme. Saltsjöbadens öfriga område är indeladt i 120 villatomter, af hvilka många äro bebodda året om, men en stor del af de hittills upptagna användas endast för sommarbostäder. Vattenledning för badortens behof är anlagd från några närbelägna småsjöar, och för belysning så väl inom- som utomhus finnes elektrisk anläggning.

Saltsjöbaden har under sin korta tillvaro tillvunnit sig en synnerligt stor popularitet hos Stockholms invånare och resande främlingar. Hotellet är starkt anlitadt, restauranten täffar med Hasselbacken såsom favoritplats för större och mindre tillställningar, och om omfattningen af den nya badortens frekvens vittna de ofvan (sid. 139) meddelade trafikuppgifterna för järnvägen.

För öfrigt kunna vi ej heller här ingå på vidlyftigare redogörelser, utan hänvisa till: »Saltsjöbaden, uppkomst och utveckling, nutid och framtid. Vägledning för besökande af Claës Lundin» (Stockholm 1896).

Den framgång, som följt anläggningarna vid Djursholm och Saltsjöbaden, har manat till efterföljd äfven på andra ställen i Stockholms omgifningar. Vid *Stocksund*, där Rimbojárnvägen är dragen öfver Lilla Värtans innersta del, har en villastad börjat uppspira, och en annan är föreslagen att anläggas vid *Rönninge* station på västra stambanan mellan Tumba och Södertelje. Äfven småfolket har fått sin villastad i *Nya Hagalund*, där på ett från Öfre Frösunda i Solna socken afsöndradt, invid statsbanan beläget område öfver 100 hus blifvit uppbyggda, företrädesvis af handtverkare, handlande och andra personer af medelklassen.

En fabriksförstad har Stockholm på senare tiden fått vid *Liljeholmen*, den närmaste järnvägsstationen söder om staden på västra stambanan. Den största af härvarande anläggningar är statsbanornas reparationsverkstäder, belägna omedelbart intill stationsområdet. I dettas närmaste omgifningar samt vid de närbelägna platserna Stora Katrineberg, Löfholmen m. fl. finnes för öfrigt inemot ett trettiootal industriella anläggningar. De förnämsta bland dessa äro Anders Ericssons ångpannefiltfabrik, Liljeholmens stubinfabrik, C. Setterbergs gelatinfabrik, Stockholms galvaniseringsfabrik, John Werner & komp:s färgeri, Josef Degens konst- och skönfärgeri och kemiska tvättanstalt, Heyman & Schönthals vaddfabrik, Stockholms båtbyggeri, Nya bresiljefabriken, Bröderna Carlssons gjuteri och mekaniska verkstad, Löfholmens kolsyrefabrik, Palmerantz & komp:s mekaniska verkstad för slättermaskiner, A. W. Friestedts bensvärte- och bennmjölsfabrik m. fl. De talrika arbetare, som sysselsättas vid dessa och andra fabriker, äfvensom åtskilliga, hvilka hafva sin verksamhet i själfva staden, hafva slagit sig ned vid Liljeholmen, företrädesvis i närheten af stationen och vid det ej långt därifrån

A. Blomberg fot.

181. Utsikt öfver Neglingeviden vid Saltsjöbaden.

belägna Årstadal. Hela Liljeholmsområdet antages nu hafva en befolkning af mellan 3- och 4,000 personer. Samhället utgör alltså Stockholms mest betydande »förstad», ehuru detsamma, till följd af det oregelbundna byggandet och saknaden af särskilda kommunala institutioner, ännu ej kan sägas hafva antagit stadsprägel.

* * *

Af det sagda framgår, att Stockholm, som länge saknat förstäder, nu är på god väg att få sådana på alla kanter och till ej ringa antal. Den frågan ligger då nära: skall den tid komma, då moderstaden och dessa hennes ännu outvecklade barn så tillvuxit, att deras områden sammanträffa, då de små samhällena skola uppslukas och omskapas af det större? Vi vilja ej våga någon gissning till svar på denna fråga. Säkert är, att Stockholm inom sitt af ålder utstakade område skall kunna hysa en dubbelt så stor befolkning, utan att behöfva inkräkta på omgifningarna. Men om staden kommer att öfverskrida dessa gränser, om i en framtid den, som betraktar Stockholm från Mosebackes höjd eller Bredablicks tinnar, ej skall kunna skönja skogskransen vid horisonten, så skola dock alltid bortom husmassorna Stockholms härliga omgifningar bereda utrymme nog för dem, hvilka i naturens sköte vilja stärka sinne och krafter till förnyadt arbete.

RÄTTELSER.

Första delen.

- Sid. 31 rad 1 nedifrån står: utanför, läs: innanför.
» 64 » 7 » » *Träsket* med tillflöde från *Brunnsviken* och med ett utlopp till *Laduviken*,
bör vara: *Träsket* med utlopp åt så väl *Brunnsviken* som *Laduviken*.
» 104 » 20 uppfifrån står: den bredvid liggande Beck- eller Tjärholmén,
bör vara: den invid Djurgården liggande Beck- eller Tjärholmén.
» 112 i underskriften till fig. 41 står: WOLFGANG HOFMANN, läs: WOLFGANG HARTMANN.
» 349. *Militärinstitutet* har sommaren 1897 upphört.
» 415 rad 2 uppfifrån står: Oskar Eriksson, läs: Erikson.
» 484 » 14 » » Almqvist, läs: Almkvist.

Andra delen.

- » 187 rad 5 nedifrån står: grefve Bonde, läs: friherre Bonde.
» 210 under figurerna står 94, 95, bör vara 194, 195.

Tredje delen.

- » 30 rad 6 nedifrån står: *L. M. Eriksson & Co.*, läs: *Ericsson*.
» 103 » 13 » » Arvedson, läs: Arfwedson.
» 136 under fig. 71 står: viadukt öfver Folkungagatan, läs: Danviksgatan.
-

NAMN- OCH SAKREGISTER

utarbetadt af E. W. DAHLGREN.

- Abelin, Hj.**, professor **1**: 556.
Abnormundervisning **1**: 410.
Abonnementspris, telefonernas **3**: 218.
Abramson, G., & komp. **3**: 40.
Accessionskatalog, Sveriges offentliga biblioteks **1**: 461.
Accis på drycker **1**: 138, 152, 153, 154.
Accishuset **1**: 111.
Accisrätt **1**: 245.
Ackumulatorbatterier **2**: 397.
Acrel, C. F., se **Akrell**.
Acrel, O. af, kirurg **1**: 363, 519.
Adelcrantz, C. F., öfverintendent **2**: 19, 20, 36, 105, 110, 111, 112, 312. **3**: 272.
Adelcrantz, G., arkitekt **2**: 104, 108, 214.
Adelhuset i gamla slottet **2**: 4, 5.
Adeln, handtverkare **1**: 138, 139. — köpslagan **1**: 126.
Adelskölds villa **2**: 208.
Adelsvärdska huset **2**: 205, 210.
Adlerbeth, G. G., kansliråd **1**: 424. **3**: 273.
Adlersparre, R., bildhuggare **3**: 287.
Adlersparre, Sophie, friherrinna **1**: 466.
Adlerz, G., docent **1**: 360.
Adolf Fredrik, konung **1**: 177, 198, 380, 416, 446. **2**: 29, 31, 36, 37, 112.
Adolf Fredriks församling, bildas **1**: 196. — bokförråd **1**: 466. — barnhem för flickor **1**: 623. — kyrka **2**: 110. — skola **1**: 196.
Adolf Fredriks torg **1**: 180. **2**: 289, 292, 323.
Adolf Johan, hertig **2**: 161.
Affärstelefoner **3**: 220.
Afgifter af handel och sjöfart **1**: 237.
Afoppsledningar inom hus och tomt **2**: 281, 285.
Afoppstrummor **2**: 278. — inverkan på hälsotillståndet **1**: 578. — kostnader för **2**: 284. nätets utsträckning **2**: 284.
Afmålning (karta) på gator **1**: 94.
Afrikanska kompaniet **1**: 133.
Aftonbladet **2**: 167. **3**: 234, 236, 238, 239. — byggnad **2**: 420.
Afton- och söndagsskolor **1**: 310.
Afträdeskäril af plåt **2**: 428.
Afträdesrenhållning **2**: 427.
Agne, konung **3**: 322.
Ahlborn, K. H. F. M., ornamentalsbildhuggare **1**: 393.
Ahlgrensson, F., dekorationsmålare **3**: 300.
Ahlsell, A., öfveringenjör **2**: 379, 404.
Akademien för de fria konsterna **1**: 375. **2**: 32, 50. — bibliotek **1**: 464.
Aken, J. von, assessor **2**: 413.
Akershus ridende Jägerkorps **2**: 66.
Akrell, C., generallöjtnant **3**: 201. — karta **1**: 181. **2**: 232.
Aktiebanker **3**: 91.
Aktuarie i rådhuskansliet **1**: 250.
Albano **3**: 127, 251, 340.
Alberg, A., skådespelare **3**: 297.
Albert, lifförsäkringsbolag **3**: 107.
Albysjön **3**: 311, 312.
Alhambra **3**: 253.
Alkoholisthem, Stockholms **1**: 635.
Alkärret **2**: 289. **3**: 265.
Alléer **2**: 292.
Allmänna afträden **2**: 423, 430.
Allmänna barnbördshuset, se: Barnbördshuset.
Allmänna barnhuset, se: Barnhuset.
Allmänna brandförsäkringsverket för byggnader på landet **3**: 106.
Allmänna försörjningsinrättningen, se: Försörjningsinrättningen.
Allmänna institutet för döfstumma, se: Mannilla.
Allmänna lifförsäkringsbolaget **3**: 108.
Allmänna läroverk **1**: 340.
Allmänna sundhetsnämnden **1**: 480.

- Allmänna svenska elektriska aktiefbolaget **3**: 232.
- Allmänna telefonaktiefbolaget **2**: 404. **3**: 210, 213, 226.
- Allmänningsgatan **1**: 117.
- Alm, Axel, byggmästare **1**: 557.
- Alm, Nils, byggmästare **2**: 108.
- Almanackor **1**: 476.
- Almarestäket **1**: 3. **2**: 306. **3**: 311, 331.
- Almén, A., generaldirektör **1**: 514.
- Almgren, K. A., sidenfabrik **3**: 34.
- Almkvist, Jolt., med. kand. **1**: 484.
- Almlöf, Betty, skådespelerska **3**: 279.
- Almlöf, K., skådespelare **3**: 279.
- Almlöf, N. W., skådespelare **3**: 279.
- Almqvist, C. J. L., författare **1**: 347.
- Almquist, Sofie, samskola **1**: 354.
- Alnoors sidenfabrik **3**: 7.
- Alrutz, A. O., byggnadschef **2**: 329, 348.
- Alrutz & komp. **3**: 44, 45.
- Alströmer, Jonas **2**: 141.
- Althainz, F. **3**: 17.
- Alvik, stearinljusfabrik **3**: 32.
- Amanuens i rådhuskansliet **1**: 249.
- Amerikanska kompaniet **1**: 133.
- Amiralitetsförsamlingen **1**: 160.
- Amiralitetsplats, kronans **1**: 118.
- Ammoniumsulfat **2**: 390.
- Ammor **1**: 590.
- Ammunitionsfabriken å Marieberg **2**: 69.
- Ammunitionsförråd **2**: 69.
- Amorteringsslän, stadens **1**: 240.
- Amplituder i temperaturen **1**: 54.
- Anatomiska demonstrationer **1**: 362.
- Anatomiska museet **1**: 445.
- Anckarsvärd, Michael Gustaf, öfverintendent **1**: 420.
- Ancylussjön **1**: 18.
- Anderberg, A., arkitekt **3**: 283, 285, 286, 295.
- Anders Larsson (målare) **2**: 4, 6, 13.
- Anderson, C., bildhuggare **3**: 287.
- Andersson, J., stenkolsimportör **3**: 41.
- Andersson, Johan, byggmästare **1**: 378.
- Andersson, O., teaterdirektör **3**: 299.
- Andningsorganens sjukdomar **1**: 574.
- Andra lifgardet **2**: 65, 72. — Jfr Göta lifgarde.
- Andra Svea artilleriregemente **2**: 67, 75.
- Andre stadsläkaren **1**: 305, 491.
- Andrée, S. A., öfveringeniör **3**: 69.
- Andrén, V., artist **3**: 291.
- Angelin, N. P., professor **1**: 448.
- Angermannus, Abraham, ärkebiskop **1**: 161.
- Animal vaccin **1**: 487.
- Ankarjärn **2**: 153, 176.
- Ansgari kyrkan **1**: 647.
- Ansgariimonumentet på Björköen **3**: 323.
- Antikvariskt-topografiska arkivet **1**: 425.
- Antikvitetsarkivet **1**: 455.
- Antikvitetskollegium **1**: 423.
- Antiseptisk behandling **1**: 563, 576.
- Antropometri **1**: 282.
- Apelqvist, öfverstelöjtnant **2**: 58.
- Apotek **1**: 509. — personal **1**: 495.
- Apotekareexamen **1**: 369.
- Apotekaresocieteten **1**: 369.
- Apotekarnes mineralvattensaktiefbolag **1**: 514. **3**: 23.
- Apoteksprivilegier **1**: 512.
- Apoteksvisitationer **1**: 513.
- Arbetare **3**: 60 ff. — antal 1895 **3**: 38. — löne- villkor **3**: 73.
- Arbetarebiblioteksförbund, Stockholms **1**: 466.
- Arbetarebostäder **3**: 74.
- Arbetareförening, Stockholms **3**: 62. — bibliotek **1**: 466. — föreläsningar **1**: 408.
- Arbetareinstitut, Stockholms **1**: 403. **2**: 204.
- Arbetareinstitutsföreningen **1**: 404.
- Arbetareringens bank **3**: 97.
- Arbetsföreningar **1**: 640.
- Arbetshem, frälsningsarméns **1**: 622. — för kvinnliga idioter **1**: 633. — stadsmissionens **1**: 615, 643.
- Arbetshus **1**: 583. — Jakobs och Johannes **1**: 637.
- Arbetsinrättningen **1**: 605.
- Arbetslöshet **1**: 609. **2**: 273, 274.
- Arbetssskolan för lytta och vanföra **1**: 632.
- Arbetsstugor **1**: 328.
- Arborelius, Rudolf, arkitekt **2**: 213.
- Archerer **1**: 256.
- Arenateatern **3**: 266, 302.
- Arffurstens palats **1**: 426. **2**: 43, 159.
- Arfwedson, handelshus **3**: 6, 103.
- Argandska lyktor **2**: 354, 355.
- Arholma **3**: 334.
- Arkiv **1**: 467 ff. — stadens **1**: 81.
- Arla, rederibolag **3**: 57.
- Arlberg, F., sångare **3**: 279.
- Arméförvaltningen **2**: 68.
- Arméns flotta **2**: 66.
- Armfelt, G. M. **2**: 261. **3**: 146, 340.
- Arnberg, J. W., bankofullmäktig **3**: 284.
- Arnoldson, O., sångare **3**: 379.
- Aronsborg **2**: 121.
- Arsenal, förslag till, på Södermalm **2**: 227.
- Arsenalen **1**: 182, 426. — brand **3**: 279. — teater **1**: 176. **3**: 276, 277, 278.
- Artilleriet **2**: 66. — begravningsplats **2**: 124.
- Artilleribåtsmanskåren **2**: 66, 68.
- Artillerigården **1**: 177, 385, 428. **2**: 68.
- Artillerikasernen **2**: 74.
- Artillerikyran **1**: 160.
- Artillerimuseum **1**: 428.

- Artilleri- och ingenjörhögskolan **1**: 383.
 Aseptisk behandling **1**: 576.
 Asfalt till gatbeläggning **2**: 272.
 Askrikefjärden **3**: 309.
 Aspen, insjö **3**: 313.
 Asplund, Daniel, grosshandlare **2**: 141.
 Assurerade postförsändelser **3**: 182.
 Asyl för fattiga barnaföderskor, tillhörande främmande kommuner **1**: 607. — för hastigt insjuknade **1**: 492. — för pauvres honteux **1**: 629. — för sinnessjuka, allmänna försörjningsinrättningens **1**: 561.
 Atelierbyggnad **2**: 194.
 Ateneum för flickor **1**: 352.
 Atlas verkstäder **3**: 30.
 Auers gasglödljus **2**: 384, 387, 388.
 August, prins **2**: 38.
 Auktionskammaren, inkomst af **1**: 195.
 Aurell, C., handlande **3**: 43.
Bacchi tempel **2**: 179.
 Bad **1**: 499. — frekvens **1**: 503. — vid sjukhuset Sankt Göran **1**: 530.
 Badareämbetet **1**: 496, 499.
 Bad- och siminrättningen i Norrström **1**: 505.
 Badstufvor **1**: 499.
 Bagare **1**: 138, 139. **3**: 19.
 Bagarehus, allmänna **1**: 158.
 Baggensfjärden **3**: 309, 315, 342, 347.
 Bakterier i mälarevattnet **1**: 46. — i vattenledningsvattnet **2**: 350.
 Bakteriologisk undersökning af difteripatienter **1**: 546.
 Balansventiler **2**: 346.
 Balck, V. G., major **3**: 242.
 Balder, liförsäkringsförening **3**: 109.
 Band, införsel af **3**: 40.
 Banér, Gustaf, grefve, riksstallmästare **1**: 117.
 Banér, Johan, frih., fältmarskalk **2**: 58. **3**: 325.
 Barnhuset **2**: 47.
 Bankinspektör **3**: 92.
 Bankobrunnen **2**: 324.
 Bankväsen **3**: 83 ff.
 Baptist, Johan, skådespelare **3**: 267.
 Baptisterna **1**: 630, 646, 647, 649, 650, 651, 652, 653.
 Barclayska huset **2**: 194.
 Bardskärareämbetet **1**: 362.
 Barkarholmen **1**: 67, 90.
 Barnavård **1**: 589.
 Barnavårdsunderstöd **1**: 595.
 Barnavän, förening **1**: 626.
 Barnavännerna, sällskap **1**: 643.
 Barnbördshuset, allmänna **1**: 370, 562. — Pro Patria **1**: 565. — Södra 370, 564.
 Barnhem, förteckning på **1**: 623. — Elsa Borgs **1**: 617. — kommunens **1**: 591. — stadsmissionens **1**: 610, 615. — utackorderingsbyråns **1**: 592.
 Barnhuset, allmänna **1**: 118, 145, 566 ff., 582, 589 ff.
 Barnhusgården **3**: 247.
 Barnhuskällaren **3**: 247.
 Barnhärbergen **1**: 625.
 Barnkrubbor **1**: 625. — Kungsholms **1**: 587.
 Bammorskor **1**: 492, 495. — undervisning för **1**: 370, 565.
 Barn- och räddningshemmet vid Lilla Ersta **1**: 610, 613.
 Barnsjukhem, S. de Cs **1**: 631.
 Barnsjukhus, se: Eugeniahemmet; Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt; Samariten.
 Barnsängsfeber **1**: 562.
 Barnuppfostringsanstalter **1**: 623.
 Barnängen **1**: 180. — tekniska fabrik **3**: 32. — yllefabrik **1**: 188. **3**: 7.
 Barockstilen **2**: 19, 166, 169.
 Barometerminima **1**: 49.
 Batterikaserner **2**: 74.
 Becker, Wilh., handlande **3**: 32.
 Beckholmen **1**: 43, 104 (jfr rättelser). — skepps-docker **3**: 31.
 Beckman, Ernst, direktör **3**: 347.
 Beckman, K. L., boktryckeri **3**: 37.
 Bedoire, Frans, handlande **3**: 6, 103.
 Befästningar, stadens forna **1**: 90, 122. **2**: 217. — nedbrytas **1**: 106, 111. — nuvarande **3**: 334.
 Begravningshjälp **1**: 517.
 Begravningsplatser **2**: 120 ff.
 Behrens, C., sångare **3**: 279.
 Beijer, Johan, postmästare **1**: 164. **3**: 176.
 Beklädnadsindustri **3**: 37.
 Bell, Graham **3**: 208.
 Bellette, bildhuggare **2**: 20.
 Belletti, G. B., sångare **3**: 279.
 Bellevue **2**: 173. — träsk, se: Ormräsket.
 Bellman, C. M. **3**: 317. — byst **2**: 62. — staty **2**: 62.
 Bellmansfesten **3**: 245.
 Bellmansro **3**: 253.
 Belltelefonbolaget **3**: 209, 217, 218, 227.
 Belvedären **1**: 441.
 Belysning, offentlig **2**: 353.
 Belysningsindustri **3**: 37.
 Beläggning, se: Gatuläggning.
 Bemedlingskommission, borgerskapets **1**: 206, 256. **2**: 141.
 Bendix, Josephson & komp. **3**: 40.
 Benedicks, E., Fru **1**: 326, 332.
 Benedicks, W., kammarherre **1**: 564.
 Benedickska asylen å Djursholm **1**: 629. — asyler för fattiga barnaföderskor **1**: 564.
 Bengtsson, Sven, slottsbyggmästare **2**: 102.

- Berch, C. R., kansliråd **1**: 424.
 Beredningsutskott, stadsfullmäktiges **1**: 212.
 Berendt, S. jr & komp. **3**: 37.
 Berg, A., slöjdföreståndare **1**: 310, 322.
 Berggren, skulptör **2**: 32.
 Berggrens, D. & J., bogserings- och transportaktiebolag **3**: 58.
 Bergielund **1**: 449, 462. **2**: 258.
 Bergius, P. J., professor **1**: 449, 462. **2**: 323.
 Berglind, J. A., fröken **1**: 632.
 Bergman, C. G., folkskoleinspektör **1**: 312.
 Bergman, C. J., lektor **1**: 424.
 Bergman, G. A. Cson, fortifikationsofficer **2**: 78.
 Bergman, J. S., förste lärare **1**: 312.
 Bergnings- och dykeribolaget Neptun **3**: 58.
 Bergskollegium **1**: 115.
 Bergslagen, handel med **1**: 131.
 Bergsprängning **2**: 249, 258.
 Bergsskolan **1**: 393.
 Bergstrahlska huset **2**: 161.
 Bergström, G., skådespelare **3**: 299, 300.
 Bergsunds mekaniska verkstad **2**: 333, 337. **3**: 26, 27, 77, 122.
 Berlien, snickare **1**: 393.
 Berlinerbryggeriet **3**: 22.
 Bernadotte, Oscar, prins **2**: 38.
 Berndt, A., skådespelare **3**: 300, 301.
 Berns salong **2**: 196. **3**: 260.
 Bertillon, Alphonse **1**: 282.
 Berwald, F., musiker **3**: 287.
 Berwald, J., kapellmästare **3**: 279.
 Berzelii park **2**: 289.
 Berzelius, Jakob **1**: 365, 418, 462. — staty **1**: 177. **2**: 59.
 Berzelius, källare **3**: 260.
 Berättelser om kommunalförvaltningen **1**: 216.
 Besiktning af prostituerade **1**: 284.
 Beskowska skolan **1**: 348. **2**: 204.
 Bespisning, anstalter för **1**: 638.
 Besvär öfver stadsfullmäktiges beslut **1**: 210.
 Betelkapellet **1**: 647. **2**: 118.
 Betelseminarium **1**: 655.
 Betjante, stadens **1**: 255.
 Betlehemskyrkan **1**: 648, 650.
 Bevakningsbefälhafvare i ransakningsfängset **1**: 305.
 Beyerska trädgården **3**: 260.
 Bibelförklaringar **1**: 654.
 Bibelkvinnohem, Elsa Borgs **1**: 616.
 Bibelkvinnor **1**: 641.
 Bibelsällskapet, svenska **1**: 651, 654.
 Bibliotek **1**: 454 ff. — arbetareinstitutets **1**: 407. — Jfr Kungl. biblioteket.
 Richard, Pierre **3**: 252.
 Bikupan **1**: 638.
 Billes bryggeri **3**: 22.
 Billing, A. G. L., biskop **1**: 650.
 Billing, Joh. Sam., & son **3**: 44.
 Biologiska museet **1**: 452. **2**: 213.
 Birger Jarl **1**: 64, 81. — staty **1**: 64. **2**: 59.
 Birger Jarl, olycksfallsförsäkringsbolag **3**: 109.
 Birger Jarls basar **2**: 196.
 Birger Jarls gatan **2**: 234, 238, 293.
 Birger Jarls passage **2**: 206.
 Birka **1**: 425. **3**: 319.
 Bisittare i skräämbeten **1**: 76.
 Biträdande polismästare **1**: 266, 271, 274.
 Bjelke, Hogenskild **1**: 120.
 Bielkeska arkivet **1**: 468.
 Bjurholms bryggeri **3**: 22.
 Bjärköarätten **1**: 80. **2**: 219, 405.
 Björkfjärden **1**: 7.
 Björklund, J. A., redaktör **3**: 238.
 Björkman, Alf, major **3**: 235.
 Björkskärs skärgård **3**: 330.
 Björkvik, fatbur från, på Skansen **1**: 444.
 Björkön **1**: 19. **3**: 319, 323.
 Björneborg, handelsrättigheter **1**: 131.
 Björngårdskällaren **3**: 251.
 Björnholmen **1**: 42.
 Björnstjerna, O. M., generalmajor **3**: 280.
 Blag, källarmästare **3**: 251.
 Blanche, August **3**: 82.
 Blanchs kafé **3**: 262.
 Blanchs teater **3**: 302.
 Blanck, Carl, teimport **3**: 41.
 Blancks oljeimportbolag **3**: 43.
 Blasieholmen **1**: 96, 119, 177. **2**: 219. — tull- och packhus å **2**: 143.
 Blasieholmshamnen se: Norra och Södra Blasieholmshamnen.
 Blasieholmskyrkan **1**: 647, 656. **2**: 118.
 Blecktornet **1**: 595.
 Blekholmen **1**: 24, 64, 120, 179. **3**: 331.
 Blidö **3**: 310, 324.
 Blinda, arbetshem åt **1**: 631. — se: Förenin- gen för blindas väl; Ålderdomshem för blinda.
 Blindinstitutet å Tomtebodan **1**: 413.
 Blindskrift, förening för **1**: 632.
 Blindundervisning **1**: 414.
 Blockhusholmen **1**: 119.
 Blockhusudden **2**: 181. **3**: 251, 308.
 Blom, Fr., öfverstelöjtnant **1**: 378. **2**: 112.
 Blom, Hendrech, stenhuggare **2**: 103.
 Blume, Heinrich, arkitekt **2**: 153.
 Blå Bandet **3**: 71.
 Blå porten **3**: 251.
 Boberg, A., fru **3**: 263.
 Boberg, F., arkitekt **2**: 199, 203, 379, 404.
 Bodecker, A. F., hattfabrik **3**: 40.
 Bodén, Axel & komp. **3**: 41.
 Bogesund **3**: 325.
 Bogserbåtar **3**: 165.

- Bohman & Hultman, handelshus **3**: 103.
 Bokbinderier **3**: 37.
 Boktryckerier **3**: 35. — jfr Kungl. boktryckeriet.
 Bolagskrogar **3**: 258.
 Bolinders mekaniska verkstad **3**: 27, 76.
 Bolinderska huset **2**: 196.
 Bollhuset **1**: 165, 169, 197. **2**: 113. **3**: 145, 146, 267, 268, 270, 273, 274, 275.
 Bollnässtugan på Skansen **1**: 443.
 Boman, Carl W., ångbåtskommissionär **3**: 58.
 Boman, E. A., byggmästare **1**: 433.
 Bompenningar **1**: 156.
 Bomsjön **1**: 25. **2**: 250.
 Bomslutare **1**: 78.
 Bona, ångfartygsaktiebolag **3**: 57.
 Bonde, Carl, grefve, kungl. råd **2**: 134. **3**: 248.
 Bonde, Carl Carlsson, öfverceremonimästare **2**: 188.
 Bonde, Carl Göran, friherre **2**: 187 (jfr rättelser).
 Bonde, Gustaf, riksskattmästare **1**: 113. **2**: 134.
 Bondeska palatset **2**: 170, 187.
 Bonnets vårdshus **3**: 252.
 Bore, olycksfallsförsäkringsbolag **3**: 110.
 Borg, Elsa, hem i Hvita bergen **1**: 610, 616.
 Borg, O. E., direktör **1**: 413.
 Borg, Per Aron, protokollsekreterare **1**: 410.
 Borgar **3**: 322.
 Borgarne under medeltiden **1**: 71.
 Borgarskola, Stockholms **1**: 353, 407.
 Borgerskapets beslutanderätt **1**: 148. — militärtjänst **1**: 159. **2**: 65, 67. — äldste **1**: 194, 203. — se: Bemedlingskommission; Gubhus; Änkhus.
 Borgmästare **1**: 203, 244. — under medeltiden **1**: 77. — 1500-talet **1**: 146. — 1600-talet **1**: 147. — 1700-talet **1**: 194. — ämbetsdelning mellan **1**: 149, 245.
 Borgmästarstenar **2**: 263.
 Borgstedt, J. M., ingenjör **3**: 242.
 Bornhufvud **3**: 311.
 Bornsjön **3**: 312.
 Bosin, A., skådespelare **3**: 297, 299, 300.
 Bostadsaktiebolaget Fridhem **3**: 78. — Holmia **3**: 80.
 Bostadsbrist **1**: 230, 609, 636. **3**: 74, 155.
 Bostadsföreningar **3**: 77.
 Bostadstelefoner **3**: 219.
 Bostäder, antal **1**: 229.
 Botaniska trädgårdar **1**: 362, 369, 449.
 Bothniensis, Nicolaus, ärkebiskop **1**: 161.
 Botkyrka **3**: 325.
 Bottniska handelstvänet **1**: 124, 130, 131, 186.
 Bouchardon, J. Ph., bildhuggare **2**: 19, 36.
 Boutet, Jacques Marie, skådespelare **3**: 274.
 Bovallius, C., docent **1**: 452.
 Bowallius, R. M., riksarkivarie **1**: 469.
 Boy, Willem, arkitekt **2**: 4, 6, 10, 13, 153.
 Brahe, Ebba **1**: 122. **2**: 170.
 Brahe, Nils, grefve **1**: 468.
 Brahe, Per, d. ä. **1**: 94. **2**: 153.
 Brahe, Per, d. y. **1**: 90, 114. — Jfr Grefve Pers hus.
 Brandadjutant **2**: 414.
 Brandchefen **2**: 417, 418.
 Brandell, Elias, handelsman **3**: 105.
 Brandförsäkring **3**: 104, 110.
 Brandförsäkringskontor, Stockholms stads **1**: 267. **2**: 230, 327. **3**: 104.
 Brandförsäkringsverket, kommitterade för **1**: 185.
 Brandkåren **2**: 417, 419.
 Brandordningar **2**: 406, 407, 417.
 Brandposter **2**: 348.
 Brandreglemente 1828 **2**: 413.
 Brandskadeersättningar **2**: 420.
 Brandskådare **2**: 150.
 Brandskåp **2**: 418, 420.
 Brandsprutor, uppfinning af **2**: 405.
 Brandstodsbolag, Stockholms stads, till försäkring af lösegendom **2**: 417. **3**: 106.
 Brandtelegraf **2**: 418, 420.
 Brandvaktin **1**: 257, 265. **2**: 131, 410, 414.
 Brandvaktskasseadministrationen **1**: 206.
 Brandväsen **2**: 405 ff. — kostnad för **2**: 421.
 Brannius, Erik **2**: 184.
 Branting, Hjalmar, redaktör **3**: 73, 240.
 Bredablick **1**: 434.
 Brefbäring **3**: 192.
 Brefdragare **3**: 186.
 Brefkort **3**: 181.
 Breflådor **3**: 193.
 Brefsamlingsställen **3**: 191.
 Bremer, se: Fredrika-Bremerförbundet.
 Brinck, Anders Magnus, kryddkramhandlare **3**: 106.
 Brinck, Hafström & komp. **2**: 420. **3**: 26.
 Broar i Stockholm **2**: 310. — underhåll enligt stadslagen **1**: 67. — till Kungsholmen **1**: 120. — till Ladugårdslandet **1**: 119. — till Riddarholmen **1**: 101, 114. — till Skeppsholmen **1**: 119. — öfver Söderström **1**: 120. — i stadens omgifningar **3**: 331. — jfr broarnas namn.
 Brokikare **1**: 78, 148.
 Broman, R. G., skådespelare **3**: 299.
 Bromma **1**: 14, 159, 160. **3**: 324.
 Bronstråd till telefonledning **3**: 228.
 Broskrifvare **1**: 147.
 Brot, antal **1**: 224. — uppspanande af **1**: 280.
 Brotull **1**: 82.
 Brovall, E. **2**: 184.
 Brummerska skolan **1**: 353.
 Brunius, C. G., professor **1**: 425.

- Brunkeberg **1**: 64, 116. — forna höjd **1**: 25. **2**: 247. — grustag **2**: 274. — slag på **1**: 83.
 Brunkebergs hotell **2**: 192.
 Brunkebergstorg, brunn å **2**: 64. — droskstation **3**: 151.
 Brunkebergstunneln **1**: 26. **3**: 169.
 Brunkebergsåsen **1**: 14, 68. **3**: 331.
 Brunkow, Johan, drots **1**: 80.
 Brunnar, stadens **2**: 323. — Brunkebergstorg **2**: 64. — i elektricitetsverket **2**: 396. — på Norrmalmstorg (Gust. Ad. torg) **1**: 107. — Stortorget **1**: 170.
 Brunnsbacken, brunn i **2**: 323.
 Brunnsinrättningar **3**: 249.
 Brunnslasarett, Sabbatsbergs **1**: 600.
 Brunnsviken **1**: 21, 25. **2**: 308. **3**: 313.
 Brusell & komp. **3**: 21.
 Bruun, Hakon A., handlande **3**: 43.
 Bruzelius, N. G., rektor **1**: 424.
 Bruzelius, R., professor **3**: 108.
 Bryggarehus, allmänna **1**: 115, 120, 138, 158.
 Bryggareämbetet **1**: 139.
 Bryggerier **3**: 20.
 Bryggeriholmen **2**: 296.
 Brynolf, som ställer timmeklockan **1**: 148.
 Brännarekonstruktioner **2**: 384.
 Brännkyrka **1**: 82. **3**: 324.
 Brännvin, förbrukning af **1**: 224.
 Brännvinsbrännerier **3**: 23.
 Brännvinsförsäljningsställen, antal **1**: 224.
 Brännvinsmedel, stadens inkomst af **1**: 237.
 Brännvinspenningar **1**: 152, 153.
 Brödraförsamlingen **1**: 646, 647.
 Brögger, W. C., professor **1**: 6, 358, 359.
 Buchegger, Conrad **2**: 31.
 Buchegger, Hans **2**: 108.
 Budningskontor **2**: 428.
 Bünsowska huset **2**: 201, 209, 210, 212.
 Burén, A., teaterdirektör **3**: 296.
 Bureus, Andreas, general-mathematicus **1**: 101.
 Bureus, Johannes, kungl. bibliotekarie **1**: 454.
 Bureus, Olof, doktor **1**: 102.
 Burggreffe **1**: 149.
 Burgmans fäfånga **3**: 337.
 Burman & komp., kommanditbolag **3**: 286, 301.
 Burskap **1**: 71, 75.
 Burskapspenningar **1**: 156.
 Burspråk **2**: 131, 156.
 Busch, O. A., major **2**: 85. **3**: 295.
 Bygdén, L., bibliotekarie **3**: 323.
 Byggnadsaktiebolaget Manhem **3**: 78. — St Erik **3**: 78.
 Byggnadskreditiv **3**: 99.
 Byggnadsnämnden **1**: 213. **2**: 135, 215.
 Byggnadsordningar, medeltidens **2**: 149. — Gustaf Vasas **1**: 93. — 1600-talets **2**: 218. — 1700-talets **1**: 167. **2**: 227, 259, 260. — 1842 **2**: 232. — 1890 **2**: 214.
 Byggnadsstadga för rikets städer **2**: 214, 241.
 Byggnadsverksamheten, statistiska uppgifter om **1**: 230.
 Byggningsbok **1**: 158.
 Byggningsborgmästare **1**: 245.
 Byström, J. N., bildhuggare **2**: 62.
 Bång, G., direktör **3**: 201.
 Bångska huset **2**: 196.
 Bårdsjärare **1**: 137.
 Bårhus **1**: 366.
 Båtsmanshällskommissionen **1**: 207.
 Båtsmanskasernen **2**: 87.
 Båtsmanskompanier **2**: 68.
 Båtsmanskyrkogården **1**: 118. **2**: 125.
 Båtsmän, underhåll af **1**: 156, 158. — inkallade **2**: 66.
 Bååts, Seved, palats **2**: 171.
 Bäck, Abraham, läkare **1**: 519.
 Bäckström, H., docent **1**: 6.
 Bäckström, Joh., tobaksfabrikant **3**: 25.
 Bäfvern, apotek **1**: 511.
 Ballstaviken **3**: 311.
 Bältespämnarne **2**: 63.
 Bärvinfabriker **3**: 23.
 Bödeln **1**: 78, 147, 149.
 Böneveckan **1**: 651.
 Bönhasar **1**: 136, 138.
 Börjeson, J., bildhuggare **2**: 56, 61, 63.
 Börsafgift **2**: 141.
 Börsbyggnadsdeputerade **1**: 206.
 Börsen **1**: 170, **2**: 139, **3**: 48.
 Börstidningen **3**: 242.
 Bösseskyttaregården **2**: 237.
 Böttiger, J., hofintendent **1**: 474.
 Cadier, R., vårdshusidkare **3**: 253, 262, 263.
 Calwagen, E. G., lärare **1**: 347.
 Campanius, F. W., handlande **3**: 40.
 Carbonnau, bronsgjutare **2**: 59.
 Cardell, C. von, general **1**: 383.
 Carlberg, J. E., stadsarkitekt **2**: 97, 131, 139.
 Carleson, Carl, statssekreterare **3**: 104.
 Carlheim Gyllenskiöld, fortifikationsofficer **2**: 78.
 Carlmarks konditori **3**: 253.
 Carlson, A. G., förste stadsläkare **1**: 550.
 Carlson, Wilh. & komp. **3**: 37.
 Carlson & Stenberg **3**: 41.
 Carlsson, Bengt, källarmästare **3**: 256.
 Carlsson, C. E., poliskonstapel **1**: 637.
 Carlsson, N. C. & komp., ångbåtsexpedition **3**: 58.
 Carlsson, V., arkitekt **3**: 283.
 Carlssons, bröderna, gjuteri och mek. verkstad **3**: 348.

- Carlssonska huset **2**: 203, 210.
 Carlstedt, hoffjägare **3**: 253.
 Carlstens, H. E., porterbryggeri **3**: 22.
 Carove, Carlo, stuccatör **2**: 24.
 Cartesius, R. **1**: 156. **2**: 112.
 Casparsson & Schmidt **3**: 34.
 Caspér, F. E., skådespelare **3**: 300.
 Cederberg, Christina Margareta **3**: 296.
 Cederblom, J. E., professor **1**: 568.
 Cedergren, H. T., ingenjör **3**: 210.
 Cederlunds söner **3**: 23.
 Cederschiöld, P. G., läkare **2**: 262.
 Cederschiöldska villan **2**: 208.
 Cement till gatubeläggning **2**: 272.
 Centralfängelset å Långholmen **1**: 303. — å
 Norrmalm **1**: 303.
 Centralföreningen till stöd för frigifne **1**: 635.
 Centralkommitté för Stockholms arbetsstugor
1: 331.
 Centralkyrkor **2**: 105.
 Centralpalatset **2**: 208, 209.
 Centralpolisen **1**: 285.
 Centralpostkontoret **3**: 190.
 Centralstationen **2**: 51. **3**: 125, 190.
 Centraltryckeriet **2**: 200. **3**: 37.
 Cervin, C. G., bankir **2**: 327. **3**: 97.
 Chauveau, skulptör **2**: 20, 139.
 Christiernin & komp. **3**: 7.
 Christiernsson, Axel, ångbåtskommissionär
3: 58.
 Christiernsson, H., skådespelare **3**: 300.
 Cirkus, på Djurgården **3**: 302. — vid Karla-
 vägen **2**: 203.
 Civilstånd **1**: 222.
 Claes på Hörnet, se: Klas.
 Claesson, Aris, arkitekt **2**: 153, 155.
 Claesson, Johan, köpman **3**: 103.
 Clason, I. G., arkitekt **1**: 432. **2**: 196, 199,
 201, 202, 204, 205, 207, 208, 210. **3**: 285.
 Clearing **3**: 97.
 Clerck, skulptör **2**: 32.
 Codex aureus **1**: 459.
 Collegium claræmontanum **1**: 162.
 Collegium illustre **1**: 162.
 Collegium medicum **1**: 362, 370, 445, 462,
 477, 478.
 Collijn, Alfr., grosshandlare **3**: 40.
 Collijn, P. A., grosshandlare **3**: 40.
 Collin, Ferd., grosshandlare **3**: 41.
 Condor, rederibolag **3**: 55.
 Confidencen **1**: 426.
 Corall, spansk minister **3**: 340.
 Corall, P., stadskamrerare **2**: 134.
 Cornelius konterfejare **1**: 155.
 Corps de gardes **1**: 255. **2**: 66, 131.
 Cronstedt, C. J., grefve, president **1**: 453. **2**: 19, 20.
 Cronström, D., minister **2**: 19, 43.
 Cumlander, källarmästare **3**: 251.
 Curman, C., professor **1**: 500, 502. — villa
2: 208.
 Dackefejden **1**: 91.
 Dagen, tidning **3**: 236, 238.
 Dagens Nyheter **3**: 234, 236, 237, 238, 239.
 Dahl, Carl Em., grosshandlare **3**: 41.
 Dahl, F. G. A., arkitekt **1**: 460. **2**: 50. **3**: 285.
 Dahlberg, Erik, grefve **1**: 113, 181. **2**: 2, 8,
 134, 138, 152, 153.
 Dahlgren, C. P., kamrerare **1**: 550.
 Dahlgren, J. W., ingenjör **1**: 534. **3**: 295.
 Dahlqvist, C. G., skådespelare **3**: 279.
 Dahlström, Otto & komp. **3**: 41.
 Dalagatan **2**: 258.
 Dalarö **3**: 200, 202, 307, 316, 324, 331, 342, 343.
 Dalarö skans **3**: 334.
 Dalkarlarnes uppror 1743 **1**: 197.
 Danderyd **3**: 324.
 Danielsson, And., sidenfabrik **3**: 7.
 Dannström, I., sångare **3**: 279.
 Danré, Jules, ingenjör **2**: 355, 357.
 Dansk, Willam, mästare **2**: 103.
 Danska ångbageriet **3**: 19.
 Danviks hospital **1**: 144, 146, 167, 193, 477,
 547, 553, 581, 627.
 Danviks kvarn **3**: 312.
 Danviks kyrkogård **2**: 125.
 Danviks skans **1**: 122.
 Danviks tull **1**: 122.
 Danzig **1**: 130.
 David, bildhuggare **2**: 20.
 Davidsohn, Albert, grosshandlare **3**: 43.
 Davidsohn, Max, grosshandlare **3**: 43.
 Davidson, August **3**: 247.
 Davidson, Wilhelm, konditor **2**: 62. **3**: 247,
 252, 256, 260.
 Davidsons paviljonger **1**: 430. **3**: 247, 300.
 Davidsonska huset **2**: 207, 212.
 De Besche, Gillis Gilliusson **2**: 153, 155.
 De Broen, Abr., skådespelare **3**: 275, 296.
 De Broen, Debora Aurora **3**: 296.
 De Broen, J. J., skådespelare **3**: 296, 297.
 Decemberfonden **1**: 356.
 Decker, Aug., ingenjör **2**: 404.
 De Geer, Carl, friherre **1**: 447.
 Degen, J., konst- och skönfärgeri **3**: 348.
 Degenaer **2**: 188.
 De la Croix' salong **3**: 300.
 De la Gardie, Jakob, riksmarsk **1**: 116, 122,
2: 161, 170. **3**: 338.
 De la Gardie, Magnus Gabriel, rikskansler
1: 383. **3**: 177.
 De la Gardieska arkivet **1**: 468.
 Deland, Fredrik, skådespelare **3**: 296.
 Deland, Louis, skådespelare **3**: 275.

- Deland, Pierre, skådespelare **3**: 296.
 De Laval, G., ingenjör **3**: 29.
 De Laval's glödlampfabrik Svea **3**: 37.
 De Laval's ångturbín **3**: 30.
 De la Vallée se: Vallée.
 Delegerade för barnavård **1**: 589.
 Deputerade för allmänna fattigvårdsafgiftens bestämmande **1**: 586. — vid inkvarteringsverket **1**: 205. — öfver politie- och brandkommissionen **1**: 204.
 Desguillons, J. S., skådespelare **3**: 277.
 Desideria, drottning **2**: 35, 37.
 Desinfektionsanstalt för staden **1**: 488. — för hamnen **1**: 490.
 Desprez, J. L., målare **2**: 189.
 Destruktionsanstalt **1**: 369, 487.
 Detektiva polisafdelningen **1**: 278.
 Diabas **1**: 8, 10.
 Diakonissanstalten **1**: 514, 587, 612 ff. — sjukhus **1**: 536.
 Diakonissor **1**: 625. — ålderdomshem för **1**: 630.
 Diedrichson, G. F., grosshandlare **2**: 141.
 Diferi **1**: 546, 575.
 Digerdöden **1**: 80.
 Diligenser **3**: 147, 180.
 Dillströmska inrättningen **1**: 607.
 Dimling, J. W., arkitekt **2**: 184.
 Dimma **1**: 61.
 Direktionen öfver Stockholms stads undervisningsverk **1**: 341, 372.
 Diskontkompani **3**: 84.
 Distriktsläkare **1**: 491.
 Distriktpolisen **1**: 289.
 Ditzinger, Robert, grosshandlare **3**: 40.
 Djurgården **1**: 177. — brandstation **2**: 419. — förlustelser **3**: 248, 251. — natur **3**: 317. — ångbåtsfart till **3**: 162.
 Djurgårdsbron **2**: 273, 316.
 Djurgårdsbrunn **1**: 17. **3**: 249.
 Djurgårdsbrunnskanalen **1**: 25. **2**: 308. **3**: 54. — svängbro **2**: 316.
 Djurgårdsflottbron **2**: 316.
 Djurgårdsslätten **3**: 265.
 Djurgårdsteatern **3**: 296.
 Djurgårds-Tivoli **3**: 249.
 Djugurholm **3**: 325. — Emma Benedicks asyl **1**: 629. — villastad **3**: 346.
 Djugursholmsbanan **3**: 134, 136.
 Djugurö **3**: 324.
 Djäfvulsbibeln **1**: 459.
 Dockor, på Beckholmen **3**: 31. — flottans **2**: 88.
 Domstolar under medeltiden **1**: 77.
 Donationer, till enskilda i Stockholm **1**: 90, 109. — till staden **1**: 103, 104. **2**: 223.
 Dragareämbetet **1**: 74, 76.
 Dragoner se: Lifregementets dragonkår.
 Draktornet **1**: 92, 106, 111, 146.
 Dramatiska teatern, i Bollhuset **3**: 275. — i Arsenalen **3**: 275, 279. — vid Kungsträdgårdsgatan **3**: 279, 283, 298.
 Drefviken **3**: 312, 313.
 Droskkuskar **3**: 151.
 Droskstationer **3**: 150.
 Drottningens lifregemente **2**: 65.
 Drottningens skyddshem **1**: 634.
 Drottninggatan **1**: 184. — Jfr Konungsgatan.
 Drottningholm **3**: 317, 338, 342. — bibliotek **1**: 456. — kasern vid **2**: 75. — väg till **3**: 332.
 Drottningholm—Fittja, ångfartygsaktiebolag **3**: 57.
 Drottningholmsbron **3**: 332.
 Drottninghuset **1**: 146, 193, 582, 627.
 Drätselkommissionen **1**: 206.
 Drätselnämnden **1**: 212.
 Düben, G. von, professor **3**: 112.
 Dufnäs **3**: 332.
 Dufvebohl **1**: 17.
 Du Puy, kapellmästare **3**: 279.
 Du Rietz, G. A., grosshandlare **3**: 42.
 Dynamitfabrik vid Vinterviken **3**: 32.
 Dynamomaskiner **2**: 396.
 Dyvik **3**: 316.
 Därstuga **1**: 561.
 Dödstal **1**: 568.
 Döfstumundervisning **1**: 410. — Jfr Tysta skolan.
 Ebeling, Mathilda, sångerska **3**: 279.
 Ebenezerkapellet **1**: 647. **2**: 119.
 Eckert, C. W., schweizeriägare **3**: 260.
 Eckert, F., arkitekt **2**: 44, 208.
 Ed, socken **3**: 324.
 Edelerantz, A. N., friherre, president **1**: 453. **3**: 16, 199, 276.
 Edelsvärd, A. W., major **2**: 199. **3**: 125.
 Edinburger porterbryggeriet **3**: 22.
 Edison **2**: 391.
 Edlundska huset **2**: 202, 205.
 Edsberg **3**: 312, 325.
 Edström, A. J., direktör **3**: 112.
 Edsviken **3**: 308.
 Een, T., underlöjtnant **2**: 418.
 Eftermiddagsskola för gossar **1**: 626.
 Eggers, E., grosshandlare **3**: 40.
 Egid, återförsäkringsbolag **3**: 111.
 Ehrenberg, G., revisionssekreterare **2**: 94.
 Ehrenstrahl, D. von, målare **1**: 418. **2**: 24, 52, 97, 98, 178, 186.
 Ehrenstrålska huset **2**: 179.
 Ehrensvärd, G. J., friherre **3**: 270, 296.
 Eichhorn, Chr., garfvarer **3**: 7.
 Eiraplanen **2**: 235, 292.
 Ekeblad, Johan, envoyé **1**: 165.

- Ekebladiska huset **3**: 272.
 Ekensberg **3**: 251.
 Ekerön **1**: 7. **3**: 311, 332.
 Ekholmiska egendomen **2**: 73.
 Eklund & Blomberg **3**: 42.
 Ekman, F. L., professor **1**: 28, 33, 37, 41.
 Ekman, O. C., provinsialläkare **1**: 424.
 Ekman, R., ingenjör **1**: 44.
 Ekmanska snickerifabriken **2**: 420. **3**: 34.
 Elbfass, Jacob, Hofmålare **2**: 104.
 Eldkvarn **3**: 17.
 Eldsläckningsredskap **2**: 420.
 Eldstäder, antal **1**: 229.
 Eldsvådor **1**: 70, 99, 109, 175, 180. **2**: 227, 231, 420. **3**: 104.
 Elefanten, apotek **1**: 511.
 Elektricitetsmätare **2**: 403.
 Elektricitetsverket **2**: 391.
 Elektrisk belysning vid Sabbatsberg **1**: 528.
 Elektrisk gatubelysning **2**: 385.
 Elektrisk spårväg **3**: 134.
 Elektrisk ström, priset på **2**: 404.
 Elektrisk telegraf se: Telegraf.
 Elementarskolan, Nya **1**: 346.
 Elementarundervisning **1**: 340 ff.
 Elers, J., kansliråd **2**: 323.
 Elffors, T., fru **3**: 297.
 Elgö **3**: 309, 342.
 Elisabetinnor **1**: 516.
 Eliss, Hendrik, byggmästare **2**: 111.
 Elmhund, A. W. J., skådespelare **3**: 279.
 Elmstedt, P., läkare **1**: 550.
 Elvius, P., sekreterare **1**: 476.
 Empirestilen **2**: 193.
 Enblom, Fr., löjtnant **2**: 379.
 Enegren, U., löjtnant **2**: 327.
 Engélbrekt **1**: 81.
 Engélbrécht, W., skådespelare **3**: 297.
 Engellau, John J., grosshandlare **3**: 41.
 Engeln, apotek **1**: 510.
 Engelska församlingen **1**: 646, 647. — kyrka **1**: 647. **2**: 116.
 Engeström, L. v., statsminister **1**: 456.
 England, handel med **1**: 124.
 English and Swedish Bank **3**: 87.
 Engström, Albert, tecknare **3**: 241.
 Engström, Aug., & komp. **3**: 42.
 Enhörningen, apotek **1**: 510.
 Enske **2**: 124, 341. **3**: 23, 325.
 Enskilda banker **3**: 85, 91.
 Enskild välgörenhet **1**: 612.
 Enspännare **1**: 149.
 Entreprenadssystem för renhållningen **2**: 423.
 Envallsson, C., skriftställare **3**: 271, 276, 277.
 Eolshäll **1**: 635.
 Epidemisjukhuset **1**: 541, 575.
 Epidemiska sjukdomar **1**: 575.
 Epidemistadga **1**: 480.
 Eremiter **1**: 68.
 Ericson, Nils, öfverste **1**: 179. **2**: 309. **3**: 31, 115. — staty **2**: 61. **3**: 116.
 Ericsson, A., & komp., hattmakare **3**: 40.
 Ericsson, A., ångpannefiltfabrik **3**: 348.
 Ericsson, Johan, prest **2**: 103.
 Ericsson, John, kapten **1**: 432.
 Ericsson, L. M., & komp. **3**: 30, 211, 216, 217.
 Erik den helige **1**: 77.
 Erik af Pommern **1**: 80, 81.
 Erik XIV **1**: 94, 97, 164, 454. **2**: 152.
 Eriksberg, hospital **1**: 629. — teater **3**: 269, 271.
 Eriksdal, vattenverket vid **2**: 336, 350.
 Eriksgata **3**: 323.
 Eriks, St, kapell **1**: 647. **2**: 116.
 Erikson, M. C., skådespelerska **3**: 279.
 Erikson, Oskar, arkitekt **1**: 415. **2**: 196.
 Eriksson, Kr., bildhuggare **1**: 418.
 Ersta kapell **1**: 647, 656. **2**: 116.
 Erstavik **3**: 325, 347.
 Erstaviken **3**: 309.
 Essell, Jacob, vattukonstnär **2**: 323.
 Essingen **3**: 251.
 Estbröte **3**: 323.
 Etnografiska samlingen **1**: 451.
 Ett hundrade män **3**: 105.
 Eucalyptus resinifera **2**: 273.
 Eugen, prins **2**: 38, 44. **3**: 285, 290.
 Eugeniahemmet **1**: 630.
 Eugénias, St, kapell **1**: 647. **2**: 116.
 Eugénie, fregatt, världsomsegling **1**: 447, 448, 451.
 Eugénie, prinsessa **1**: 630. **2**: 37.
 European, liförsäkringsbolag **3**: 107.
 Evangeliska alliansen **1**: 651.
 Evangeliska fosterlandsstiftelsen **1**: 649, 650, 651, 652, 653, 654.
 Evangeliskt-lutherska missionsföreningen **1**: 615.
 Ewerlöf, F. O. Th., öfverstelöjtnant **2**: 78.
 Exhaustrar **2**: 363.
 Experimentalfältet, Landtbruksakademiens **1**: 453.
 Expositionstidning, Nordens **3**: 242.
 Expressbyråer **3**: 173.
 Expropriation af gatuumark **2**: 232, 241, 243.
 Extrakonstaplar **1**: 289, 293.
 Fabriker, på 1600-talet **1**: 140. — 1700-talet **1**: 188. **3**: 7. — antal efter 1840 **3**: 10.
 Fabriksbrunnen vid Stora Barnhuset **2**: 324.
 Fabriksfliekor, pensionat för **1**: 620.
 Fabriks- och handverksordningen af 1846 **1**: 192.
 Fackförbund **3**: 63.

- Fackföreningsväsen **3**: 61.
 Facklor, förbjudas **1**: 168.
 Fahlström, Christina Elisabeth **2**: 94.
 Fahnehjelm, A. L., major **3**: 201.
 Fallandesjuka, hem för **1**: 633.
 Familjegrafvar **1**: 127.
 Farfadern, skulpturverk **2**: 63.
 Farleder i Mälaren **2**: 306. **3**: 311. — i skär-
 gården **2**: 305. **3**: 309, 334.
 Farmaceutiska institutet **1**: 369. — bibliotek
1: 463.
 Farmakologisk samling, Karolinska institutets
1: 446.
 Fartygsrester, fynd af **1**: 24.
 Fasadputs **2**: 171.
 Fast, bildhuggare **2**: 32, 112.
 Fastighetsaffärer, stadens **2**: 242.
 Fastighetsbevilning **1**: 231.
 Fastighetsböcker **1**: 249.
 Fastighetshandel, statistik om **1**: 230.
 Fastighetsskatt **1**: 235.
 Fastlagsspel **1**: 163.
 Fatbursjön **1**: 22, 24, 65, 181. **3**: 117.
 Fattiga, sjukvård för **1**: 491.
 Fattiga barns vänner, förening **1**: 643.
 Fattigas vänner, sällskap **1**: 643.
 Fattighus, församlingarnas, inrättas **1**: 193,
 583. — se: Katarina; Sabbatsberg; Södra.
 Fattigkyrkogården **2**: 121.
 Fattigläkare **1**: 478.
 Fattigsakförare **1**: 218, 609.
 Fattigvård **1**: 580 ff. — under medeltiden
1: 79. — på 1500-talet **1**: 143. — 1700-talet
1: 193.
 Fattigvårdsafgift **1**: 236.
 Fattigvårdsdirektionen **1**: 207.
 Fattigvårdsnämnden **1**: 213, 587.
 Fattigvårdsstyrelser, församlingarnas **1**: 589,
 608.
 Fehr, F., pastor primarius **1**: 460.
 Fellner, baurath **3**: 285.
 Femöresborgare **1**: 71.
 Fenix, brandförsäkringsbolag **3**: 107.
 Fersen, Axel von, grefve **1**: 198.
 Ferster, Hans, byggmästare **2**: 103.
 Figaro, tidning **3**: 241.
 Filialbanker **3**: 85.
 Filialpostkontor **3**: 190.
 Filialtelegrafstationer **3**: 205.
 Filterbassänger **2**: 334, 337.
 Filterrensning **2**: 340.
 Finanser, stadens **1**: 152, 235 ff.
 Fimnboda **3**: 27.
 Finsk badstu **1**: 501, 531.
 Finska församlingen **1**: 114, 161, 169. — kyrka
2: 113. — kyrkogård **2**: 121.
 Finska gardesregementet **2**: 65.
 Firbrandt, tuktomästare **1**: 145.
 Fischer, Niklas, byggmästare **2**: 108.
 Fischerström, Joh., ekonomie-intendent **3**: 311.
 Fiskaler **1**: 255.
 Fiskarhamnsflottbron **2**: 310.
 Fiskarhuset **1**: 179, 182.
 Fiskartorpet **3**: 246.
 Fiskastranden **1**: 66. **2**: 295.
 Fiske i skärgården **1**: 45. **3**: 329.
 Fiskerimuseum, statens **1**: 452.
 Fiskerätt enligt stadens privilegier **1**: 81.
 Fisktorget **1**: 117.
 Fittja **3**: 311, 331, 334.
 Fjäderholmarna **1**: 42, 490. **3**: 251, 330.
 Fjällkolonier **1**: 327.
 Fjärdingshöfding **2**: 150.
 Fleming, Henrik, riksråd **2**: 104.
 Fleming, Klas, öfverståthållare **1**: 90, 102,
 103, 107, 108, 114, 118, 139, 145, 149. **2**: 103,
 169, 223.
 Flemingska huset **2**: 172.
 Flickskolor **1**: 348. — understöd åt **1**: 353.
 Flodman, F., ingenjör **3**: 28.
 Flodmark, J., arkivarie **3**: 266, 269, 277.
 Floragatan **2**: 293.
 Florakyrkan **1**: 648. **2**: 118.
 Flottan, kungl. **2**: 67.
 Flottans arkiv **1**: 473.
 Flottans stabs bibliotek **1**: 464.
 Flottbroar till Södermalm **2**: 317. — i omgif-
 ningarna **3**: 332.
 Flyt, Florentius, jesuit **1**: 161.
 Flyttfåglar **1**: 62.
 Flyttningar **1**: 223.
 Fläckfeber **1**: 575.
 Fläsk, undersökning af **1**: 486.
 Fogde, konungens **1**: 77, 146, 147.
 Fogelberg, B. E., bildhuggare **1**: 418, 420.
2: 56, 59.
 Folkbibliotek **1**: 465.
 Folkkonserter **1**: 406.
 Folkkök **1**: 638. **3**: 258.
 Folkmängd, 1500-talet **1**: 88, 141. — 1600-talet
1: 142, 218. — 1700-talet **1**: 184, 219. — nu-
 varande **1**: 220.
 Folkmängdstäthet **1**: 221.
 Folkräkning **1**: 220.
 Folkskolebyggnader **1**: 334.
 Folkskolelärare **1**: 313.
 Folkskolelärarinneseminarium **1**: 375.
 Folkskolelärarinnor **1**: 313.
 Folkskollärarnes behyktethetsförbund **3**: 71.
 Folkskolor **1**: 307 ff.
 Folkteatern **3**: 300.
 Folkungagatan **1**: 22. **2**: 234.
 Fondamenter **2**: 87.
 Fondbörsauktioner **3**: 48.

- Fonder, stadens **1**: 240.
 Formän **3**: 142.
 Forsberg, A. G., arkitekt **2**: 117, 118, 119.
 Forsberg, G. E., amanuens **1**: 32.
 Forsgrén & Wilcken **3**: 23.
 Forssell, H., president **3**: 282.
 Fortifikationen **2**: 67.
 Fortifikationsförråd **2**: 70.
 Forum privilegatum **1**: 245.
 Fosterlandsstiftelsen, se: Evangeliska fosterlandsstiftelsen.
 Fotografering af brottslingar **1**: 282.
 Fougel, Birger, bryggareälderman **2**: 296.
 Fouquet, målare **2**: 20, 139, 178.
 Foureaux, konstberidare **3**: 301, 302.
 Fraktherrar **1**: 78, 148.
 Framnäs på Djurgården **1**: 432.
 Francia, Dom., målare **2**: 20.
 Francke, J. E., grosshandlare **3**: 45.
 Frankokuvert **3**: 181.
 Frankrike, handel med **1**: 124.
 Franska skolan **1**: 354.
 Franska teatertrupper **3**: 269, 274, 277.
 Franska värdshuset **3**: 251.
 Fransk-lutherska kyrkan **1**: 161. **2**: 131.
 Fransk-reformert kyrkan **1**: 170, 646, 647. **2**: 117.
 Fredagsallmosan **1**: 143.
 Freden, källare **3**: 251.
 Fredenheim, C. F., öfverintendent **1**: 417, 420.
 Fredenstjerna, Ad., hofrättsråd **3**: 105.
 Fredrik I, konung **1**: 197. **2**: 31. **3**: 334.
 Fredrik Adolf, hertig **2**: 37, 189.
 Fredrika-Bremer-förbundet **1**: 516.
 Fredriksborg **3**: 334.
 Fredrikshof **1**: 177, 426. **2**: 70, 72, 78, 82. **3**: 246.
 Fredrikson, G., skådespelare **3**: 279, 299.
 Fredriksson, Casper, byggmästare **2**: 105.
 Fredriksson, Ulrik, redaktör **3**: 237.
 Freinsheim, Joh., kungl. bibliotekarie **1**: 455.
 Frescati **1**: 450. **3**: 340.
 Frestadius, A. V., grosshandlare **3**: 26, 27, 45.
 Frestadius', fröken, hem för höftsjuka barn **1**: 631.
 Frey, hyrkuskverk **3**: 154.
 Fridhem, bostadsaktiebolag **3**: 78.
 Fries, B. F., intendent **1**: 448.
 Fries, Rudolf, grosshandlare **3**: 41.
 Friesen, Carl von, rektor **1**: 346.
 Friestedt, A. W., bensvärte- och benmjölsfabrik **3**: 348.
 Frigifna fångar, anstalter för **1**: 634.
 Frimarknader **1**: 131, 132.
 Frimurarebarnhuset **1**: 584, 610, 624.
 Frimurarelogen **2**: 171, 178.
 Frimärken **3**: 187.
 Frimästare **1**: 136, 137, 187.
 Fri- och fattigskola, Storkyrkoförsamlingens **1**: 309.
 Frodbom, Ingemar **2**: 173.
 From, Per **3**: 242.
 Fromma stiftelser och fonder **1**: 644.
 Fryxell, Anders **1**: 351.
 Frälsningsarmén, filantropisk verksamhet **1**: 609, 618. — religiös verksamhet **1**: 646, 657. **3**: 72. — högkvarter **1**: 647. **2**: 119.
 Fränckel, E., ingenjör **3**: 30.
 Frösвик **3**: 325.
 Fuchs, Rutger, öfverståthållare **1**: 197. **3**: 104.
 Furusund **2**: 305. **3**: 200, 202, 307, 343.
 Fylgia, olycksfallsförsäkringsbolag **3**: 109.
 Fylleriförseelser **1**: 224.
 Fyrrar **3**: 334.
 Fyrkanten på slottet **2**: 10.
 Fyrverkarekåren **2**: 67, 69.
 Fysingen, insjö **1**: 3. **3**: 313.
 Fåfångor **3**: 336.
 Fågelbrolandet **3**: 310.
 Fångtransporter **1**: 257.
 Fångvård **1**: 299 ff.
 Fäbodvallen på Skansen **1**: 442.
 Fäderneslandet, tidning **3**: 235, 241.
 Fägerskiöld, K., friherre **3**: 133.
 Fältsignalkompaniet **2**: 66.
 Fältskärsmästare **1**: 495.
 Fältsten till gatubeläggning **2**: 274.
 Fängelsedirektören **1**: 305.
 Fängelser i äldre tider **1**: 146. — Jfr Fångvård.
 Födda och döda, statistik öfver **1**: 223, 570.
 Förbrytarealbum **1**: 282.
 Föreläsningskurser för arbetare **1**: 405.
 Föreningen B. S. A. F. **1**: 643.
 Föreningen fattiga barns vänner **1**: 643.
 Föreningen för ett arbetshem åt blinda **1**: 631.
 Föreningen för blindas väl **1**: 631.
 Föreningen för blindskrift **1**: 632.
 Föreningen för frivillig vård af sårade och sjuka i fält **1**: 514.
 Föreningen för sinnesslöa barns vård **1**: 632.
 Föreningen för sjukvård i fattiga hem **1**: 516.
 Föreningen för Stockholms läsesalong **1**: 466.
 Föreningen för Södermahns arbetareinstitut **1**: 409.
 Föreningen för vård af fallandesjuka sinnesslöa barn **1**: 610, 633.
 Föreningen för välgörenhetens ordnande **1**: 641.
 Föreningen för värlösa flickors skydd **1**: 610.
 Föreningen S. de C. **1**: 610, 631, 638.
 Föreningsbanken **3**: 97.
 Förgyllda Korpen, apotek **1**: 510.
 Förgårdar **2**: 234, 292, 293.
 Förköp, magistratspersoners rätt till **1**: 147.
 Förlossningshjälp åt fattiga **1**: 492.

- Församlingsavgifter **1**: 236.
 Församlingsdiakonissor **1**: 593, 609.
 Församlingsnämnder **1**: 208, 586.
 Förskola för blinda **1**: 414.
 Förste lärare vid folkskolorna **1**: 313.
 Förste stadsläkaren **1**: 482.
 Förstugor **2**: 165, 177, 210.
 För svenska hem, tidning **3**: 241.
 Försäkringsföreningen **3**: 112.
 Försäkringsrätten, domstol **1**: 245.
 Försäkringsväsen **3**: 101 ff.
 Försörjningsinrättningen, Allmänna **1**: 602, 614.
 — asyl för sinnessjuka **1**: 561. — sjukafdelning **1**: 559.
 Förvaringshvalf i banker **3**: 99.
- Galérvarfvet **2**: 88. — kyrkogård på **2**: 124.
 Gallodier, L., ballettmästare **3**: 273, 274.
 Gamla Kungsholmsbron **1**: 120.
 Gamla Norrbro **1**: 174.
 Gamla Svartsjölandet, ångfartygsaktiebolag **3**: 58.
 Gamlas vänner, sällskap **1**: 629.
 Garantiförsäkringar **3**: 112.
 Gardesregementenas begravningsplats **2**: 124.
 Gardestomterna **2**: 85, 243.
 Gardet, norska **2**: 67.
 Garnison **2**: 65. — biträde vid eldsvådor **2**: 409, 420. — vid ordningens uppehållande **1**: 255. — manskapsstyrka **2**: 67.
 Garnisonssjukhuset **1**: 479, 549. **2**: 67, 124.
 Garnsviken **3**: 309, 313.
 Gas, första förslag till belysning med **2**: 353. — beskaffenhet **2**: 366. — såsom bränsle **2**: 388. — motordrift **2**: 388. — fabrikation **2**: 359. — förbrukning **2**: 381, 382. — pris **2**: 389.
 Gasbrännarekonstruktioner **2**: 386.
 Gashalt i vatten **1**: 42.
 Gaskaminer **2**: 388.
 Gaskandelabrar **2**: 385.
 Gasklockor **2**: 364, 370, 378.
 Gaskokapparater **2**: 388.
 Gaslyktor, antal **2**: 384. — brännare **3**: 384. — modeller **3**: 385.
 Gaslysningsaktiebolag, Stockholms **2**: 355, 358.
 Gasmotorer **2**: 388.
 Gasmätare **2**: 381, 386, 388.
 Gasröret **2**: 379.
 Gasverksstyrelsen **1**: 214.
 Gator, areal **1**: 216. **2**: 267. — i den äldsta staden **1**: 65. — kostnader för gatemark **2**: 243. — namn **1**: 113. — planteringar på **2**: 292. — profiler **2**: 247 ff. — trafik å **2**: 276.
 Gatuläggare **2**: 260.
 Gatuläggning, anläggnings- o. underhållskostnad **2**: 275. — arbetschef för **2**: 267. — beläggningsämnen **2**: 269. — renhållning **2**: 424. — skyldighet att verkställa **1**: 70, 109. **2**: 259, 261, 263. — dåligt skick **2**: 262.
 Gatulysningsadministrationen **1**: 207.
 Gatuläggnings- o. lyshållningsstyrelsen **1**: 207.
 Gaturögleringen **2**: 217 ff.
 Gatuörespenningar **1**: 152, 153.
 Gauthier, konstberidare **3**: 302.
 Gauthiod, sjöförsäkringsbolag **3**: 104.
 Gefion, trampbåt **3**: 148.
 Gefle, handelsrättigheter **1**: 125, 131, 132, 186. — införsel 1559 **1**: 128. — utförsel 1559 **1**: 130.
 Gelhaar, W., sångerska **3**: 279.
 Gellerstedt, A. T., intendent **2**: 196.
 Genandt **1**: 136, 142, 156.
 Generalfaktorikontoret **1**: 135.
 Generalhandelskompaniet **1**: 133.
 Generalplan för gaturöglering **2**: 227.
 Generalpoststyrelsen **3**: 178.
 Generalsbacken **1**: 21. **2**: 274.
 Generalstabens **1**: 472. **2**: 67, 71, 171. — bibliotek **1**: 464.
 Generalstabens litografiska anstalt **3**: 37.
 General-ämbetes-skrå **1**: 138.
 Generatorugnar **2**: 361.
 Geologiska byrån **2**: 51. — museum **1**: 452.
 Georgii, Axel, skeppsklarerare **3**: 58.
 Georgii, apotekare **2**: 183.
 Gertruds, St, gillestuga **1**: 65, 90, 94, 161. **2**: 98.
 Gertrud, St, se: Tyska kyrkan.
 Gestrikland, förlänas åt Stockholm **1**: 83, 86.
 Gesäller **1**: 75.
 Gevaldiger **1**: 149, 255.
 Giesecke, Julia Sofia **1**: 421, 460.
 Gigas librorum **1**: 459.
 Gillberg, A., arkitekt **2**: 117.
 Gillen **1**: 79.
 Gilles, Louys, byggmästare **2**: 103.
 Gillinge-leden **2**: 305.
 Gillöga skärgård **3**: 330.
 Gjörwell, C. C., arkitekt **2**: 110.
 Gjörwell, C. C., bibliotekarie **1**: 170.
 Glaciärisens inverkan **1**: 11.
 Glasbruket på Kungsholmen **1**: 140, 184, 366. **3**: 7.
 Glasfönster **1**: 71.
 Glasförsäkringar **3**: 112.
 Glasisolatorer **3**: 228.
 Glömsta, hem för vämlösa flickor **1**: 623.
 Gneis **1**: 3.
 Godstrafik, statsbanornas **3**: 129.
 Goodtemplarorden **1**: 609. **3**: 71.
 Gotland, tullfrihet under medeltiden **1**: 73.
 Grabowska huset **2**: 196.
 Granberg, Olof, redaktör **3**: 241.
 Grand Hôtel **2**: 196. **3**: 205, 257, 262.

- Granholmen **1**: 7.
 Granit **1**: 3.
 Graver, Jakob, garfware **3**: 7.
 Grefvefejden **1**: 124.
 Grefve Pers hus **1**: 114, 182, 455, 469.
 Grekiskt-ortodoxa församlingen **1**: 646, 648.
 — Jfr Ryska kyrkan.
 Greta, ångfartygsaktiebolag **3**: 57.
 Grewesmühliska skolan **1**: 313, 319.
 Grill, handelshus **3**: 6, 103.
 Grind, skans **1**: 107, 122. — tegelbruk **1**: 180.
 — tull **1**: 122.
 Grinda **3**: 310.
 Gripen, apotek **1**: 510.
 Gripenhjelmiska huset **2**: 172.
 Gripsholm **1**: 456. **3**: 339.
 Gripsholm, ångfartygsaktiebolag **3**: 58.
 Grislinge-fjärden **3**: 310.
 Grosshandel, tillstånd att idka **1**: 186.
 Grosshandels-societet, Stockholms **1**: 401. **3**: 31.
 Grubbens gårde **1**: 587.
 Grubbens trädgård **3**: 248.
 Grumme & Son **3**: 32.
 Grundberg, Niel., yllefabrik **3**: 7.
 Grundel, Jakob, borgmästare **1**: 103.
 Gründer, M., skådespelare **3**: 301.
 Grundsborg **2**: 331, 350.
 Grundvatten **2**: 284.
 Grundvattensbrunnar, vattenlednings **2**: 331.
 Grus, till gatubeläggning **2**: 274. — se: Åsar.
 Gryt- och kamngjutare **1**: 137.
 Gråbrödraklostret **1**: 90, 144, 145, 161, 581.
 Gråmunkeholmen **1**: 64, 67, 161.
 Grähs, C. G., förste stadsläkare **1**: 502.
 Gröna gången **2**: 10, 12, 23.
 Gröna lund **2**: 147. **3**: 265.
 Grönbrink **3**: 251.
 Grönlandssäl, fynd af **1**: 17.
 Grönstedt, J. D., & komp. **3**: 23.
 Grönwalls bryggeri **3**: 22.
 Gubblus, borgerskapets **1**: 193, 584, 628.
 Gudstjänster **1**: 651.
 Guinea-kompaniet **1**: 133.
 Guldsmedernas ämbete **1**: 136, 137.
 Guldsmedsaktiebolaget i Stockholm **3**: 30.
 Günther, J., sångare **3**: 279.
 Gustaf Vasa **1**: 88, 114, 123, 125, 127, 136, 143, 144, 146, 154, 161, 454, 468, 581. **2**: 1, 5, 6, 90, 95, 100, 217, 323, 422. **3**: 3, 244, 325, 334. — staty **1**: 89, 170. **2**: 57.
 Gustaf II Adolf **1**: 111, 113, 114, 132, 134, 138, 145, 158, 162, 454, 582. **2**: 10, 35, 103. **3**: 175, 246. — reglering **1**: 99. **2**: 150, 218, 220, 221, 224. — staty **1**: 176. **2**: 57.
 Gustaf III **1**: 170, 174, 187, 191, 193, 198, 301, 376, 380, 455, 478. **2**: 37, 64, 111, 135, 187, 261. **3**: 146, 338. — byggnadsföretag **2**: 20, 31, 33, 35, 90, 237. — konstsamlingar **1**: 416, 417. — omorganisation af polisen **1**: 263. — teaterverksamhet **1**: 176, 197. **3**: 269, 271, 274, 275. — staty **1**: 170, 191. **2**: 58, 298.
 Gustaf-Adolfs-föreningen **1**: 654.
 Gustaf-Adolfs-kyrkan **2**: 115.
 Gustaf IV Adolf **1**: 191, 197. **2**: 37. **3**: 276, 277.
 Gustaf, kronprins **2**: 38. **3**: 285.
 Gustafsbergs porslinsfabrik **3**: 33, 313, 341, 342.
 Gustafs inrättning till understöd för Stockholms stads fattiga arbetare **1**: 584.
 Gustafsson, Richard, redaktör **3**: 241.
 Gustaviansk stil **2**: 33, 187.
 Gutermuth, fru **2**: 93.
 Gylden, H., professor **1**: 404. **3**: 108, 112.
 Gyllenberg, Carl, kanslipresident **1**: 197. **3**: 267.
 Gyllenberg, G. F., kansliråd **3**: 275.
 Gyllenborgska malmgården **2**: 173.
 Gyllene Freden, källare **3**: 251.
 Gyllenhjelm, Carl Cson **1**: 383. **3**: 338.
 Gyllenkou, Anders **1**: 114.
 Gyllenstjerna, Kristina **1**: 86.
 Gyllenstjerna, Maria Gustafva **2**: 134.
 Gyllenstjernska huset **2**: 162.
 Gymnasium **1**: 162, 341.
 Gymnastik **1**: 506.
 Gymnastiska centralinstituttet **1**: 371, 506. — bibliotek **1**: 463.
 Gymnastisk-ortopediska instituttet **1**: 507.
 Gälön **1**: 625.
 Gångpost **3**: 186.
 Gärkök **1**: 163.
 Gåsön **3**: 342.
 Gäddviken **3**: 32
 Gäster **1**: 72.
 Gästgifverier **3**: 147, 152.
 Gästpenningar **1**: 78.
 Göran, S:t, med draken **2**: 84, 98.
 Görans, S:t, hospital **1**: 68, 79, 143, 581.
 Göran, se: Sankt Göran, sjukhuset.
 Göranssons mekaniska verkstad **1**: 509. **3**: 29.
 Göta kanal **3**: 52.
 Göta kanal, ångfartygsaktiebolag **3**: 57.
 Göta lifgarde **2**: 82.
 Götgatan **1**: 20. **2**: 251, 255.
 Göthe, E. G., bildhuggare **2**: 58.
 Häffner, J. C. F., kapellmästare **3**: 276.
 Hægglund, E., arkitekt **2**: 196, 206.
 Hæggström, Ivar, boktryckeri **3**: 37.
 Hafgren, skådespelare **3**: 300.
 Haga **2**: 237. **3**: 317, 338, 345.
 Haga-Frescati **1**: 450.
 Hagalund **3**: 251. — Nya **3**: 348.
 Hagdahl, C. E., dr **2**: 263.
 Hagerman, J. L., ingenjör **3**: 293.
 Hagman, Sophie **2**: 189.

- Hagströmer, A. J., professor **1**: 462.
 Halfgeneratorugnar **2**: 360.
 Hall, åkerbrukskoloni **1**: 589, 593.
 Hall- och handtverksfiskal **1**: 192.
 Hallbergs, C. G., guldsmedsaktiebolag **3**: 30.
 Hallman, dr **1**: 547.
 Hallman, C. I., skald **3**: 252, 271.
 Hallman, J. G., kyrkoherde **3**: 249.
 Hallordning **1**: 188.
 Hallrätten **1**: 188, 190, 245. **3**: 6.
 Hallström, I., professor **3**: 285.
 Hallström, O., G., civilingenjör **2**: 325.
 Hallwyl, W. von, grefve **1**: 432. **2**: 207.
 Hamberg, A., docent **1**: 43.
 Hamburg, traktater med **1**: 72. — tullfrihet **1**: 73.
 Hamburgerbryggeriet **3**: 22.
 Hamburger börs **2**: 167. **3**: 257.
 Hamilton, Jakob, öfverståthållare **2**: 325, 326, 327.
 Hammarbysjö **1**: 33, 44. **2**: 282. **3**: 312, 332.
 Hammarlund, Emil, redaktör **3**: 242.
 Hammarstrand & komp. **3**: 40.
 Hammarström, källarmästare **3**: 251.
 Hammer, Chr., juvelerare **1**: 433, 441. **3**: 300.
 Hamnafgift **1**: 238.
 Hamnar **2**: 295. — område **2**: 297.
 Hammarbetarnes strejk **3**: 68.
 Hamntaxa **2**: 304.
 Hamntrafiken **3**: 12, 49.
 Handarbetsundervisning **1**: 322.
 Handel **3**: 39 ff. — under medeltiden **1**: 72. — 1500-talet **1**: 123. — 1700-talet **1**: 185.
 Handelsaffärer, antal **3**: 47.
 Handelsborgmästare **1**: 150, 151, 245, 248.
 Handelsflotta, stadens **3**: 13, 54.
 Handelsflottans pensionsfond **1**: 644.
 Handelskompanier **1**: 132.
 Handelskris, på 1760-talet **1**: 190. — 1857 **1**: 401.
 Handels- och sjöfartsnämnden **1**: 213. **2**: 141.
 Handelsordinantierna **1**: 131.
 Handelspartering **1**: 134, 186.
 Handelsregister **1**: 210.
 Handelsresande **3**: 48.
 Handelsskola, Grosshandels-societetens **1**: 401.
 Handtverkare, under medeltiden **1**: 74. — 1500-talet **1**: 136. — 1600-talet **1**: 139. — 1700-talet **1**: 187. **3**: 11. — 1800-talet **3**: 10, 11, 38.
 Handtverkaregatan **2**: 234, 258.
 Handtverkshus **1**: 141, 145.
 Handtverkskasern, flottans **2**: 87.
 Hanseaternas handelsväld **1**: 72, 123. **3**: 3.
 Hansson, Olof se: Örnehufvud.
 Haquinus, G., skådespelare **3**: 299, 300.
 Hartman, Jonas, målare **1**: 443.
 Hasselbacken **2**: 62. **3**: 252, 253.
 Hasselberg, Per, bildhuggare **2**: 63.
 Hastfehr, F. W., löjtnant **3**: 268.
 Hattar, införsel af **3**: 40.
 Haverman, J. A., professor **1**: 413. **2**: 51.
 Hawksley, Thomas, ingenjör **2**: 280, 327.
 Hazelius, Arthur, fil. dr **1**: 430.
 Hebbe, Christian **3**: 103.
 Hebbeska huset **2**: 53.
 Hedberg, F., skriftställare **3**: 301.
 Hedenborg, Johan, doktor **1**: 447.
 Hedin, A., riksdagsman **1**: 404.
 Hedin, S., skådespelare **3**: 279.
 Hedvig Eleonora, drottning **2**: 10.
 Hedvig Eleonora kyrka, se: Östermalms kyrka.
 Heland, J. F. von, öfverstelöjtnant **3**: 201.
 Helga lekamens gille **1**: 79, 96. **2**: 148.
 Helgeandsholmen **1**: 24. — på 1500-talet **1**: 96. — på 1600-talet **114**. — 1700-talet **1**: 174. — 1800-talet **1**: 184. — brunnar **2**: 324. — lastageplatser **2**: 296. — plats för galejor **1**: 96. — regleringsplaner **1**: 173, 174. **2**: 53.
 Helgeandshuset **1**: 67, 79, 81, 90, 96, 114, 143, 144, 581.
 Helgeandskyrkan **2**: 120.
 Hellberg, Frithiof, redaktör **3**: 242.
 Hellerström, A., arkitekt **2**: 204.
 Hellgren, W., & komp. **3**: 21, 25.
 Hellsten, Otto, skeppsklarerare **3**: 58.
 Hellström, mamsell **3**: 251.
 Helsundet **3**: 308.
 Helvetegränden **1**: 65.
 Helvetet, kvarter **1**: 65, 66. **2**: 146.
 Hemmet för de elända **1**: 634. — för frigifna kvinnor **1**: 634. — för gamla **1**: 629. — för sjuksköterskor **1**: 537. — för värlösa unga flickors skydd vid Glömsta **1**: 623.
 Henriks, St, kyrka **1**: 95.
 Henrion, målare **2**: 178.
 Herlitz, A., revisor **3**: 168.
 Hermann, Emil, & komp. **3**: 23.
 Hernqvist, Peter, veterinär **1**: 367.
 Hernösands enskilda bank **3**: 97.
 Herold, Andreas, bronsgjutare **2**: 60.
 Heroldt, Georg, bronsgjutare **2**: 60.
 Herzogs bokbinderi- och bokförlags-aktiebolag **3**: 37.
 Hesselby **3**: 325.
 Hessler, C. G., skådespelare **3**: 299, 300.
 Heyman, Elias, professor **1**: 497.
 Heyman & Schönthal, vaddfabrik **3**: 348.
 Hierta, L. J. **3**: 31. — se: Lars Hiertas minne.
 Hildebrand, B. E., riksantikvarie **1**: 424.
 Hildebrand, D. H., ryttmästare **2**: 187.
 Hillberg, E., skådespelare **3**: 285.
 Hirsch, I., grosshandlare **3**: 286, 301.
 Hising, Mich., köpman **3**: 103.

- Hissar **3**: 167.
 Historiska museum, statens **1**: 423.
 Hjertstedt, E., skådespelare **3**: 301.
 Huforten, apotek **1**: 510.
 Hjorthagen **2**: 373.
 Hjortsberg, L., skådespelare **3**: 275, 279.
 Hjortzberg, Arvid, öfveringeniör **2**: 357.
 Hjulsport, tidning **3**: 242.
 Hjälmare kanal **2**: 306. **3**: 53.
 Hjälmarens **1**: 8, 10.
 Hjärne, Urban, arkiater **1**: 362. **3**: 249.
 Hodell, Julius, redaktör **3**: 241.
 Hoffman, Jonas, målare **2**: 105.
 Hofförsamlingen **1**: 161.
 Hofjaktvarfvet **1**: 178. **2**: 73.
 Hofkonsistorium **1**: 650.
 Hofmann, Wolfgang **1**: 112 (jfr rättelser).
 Hofpredikanter **1**: 650.
 Hofstallet, gamla **1**: 114, 116. **2**: 43, 182. — nya **2**: 44.
 Hofving, Jakob, tobaksspinneri **3**: 7.
 Holländarnes handel **1**: 86, 123, 127. **3**: 3.
 Holländska handverkare **1**: 102, 120.
 Holm, skulptör **2**: 32.
 Holm, Johan, stadsingeniör **1**: 110.
 Holmamiral **1**: 96. **2**: 407.
 Holmberg & Möllers kvarnaktiebolag **3**: 18.
 Holmfolket **1**: 96.
 Holmia, bostadsaktiebolag **3**: 80.
 Holmia, återförsäkringsbolag **3**: 111.
 Holmqvist, V., skådespelare **3**: 297, 300.
 Holmska huset **2**: 204.
 Holmström & Dahlberg **3**: 32.
 Hoorn, Johan van der, läkare **1**: 370.
 Hoppets Här **3**: 71.
 Horn, Adam, öfverstemarskalk **3**: 270.
 Hoorn, Gustaf, grefve **2**: 172.
 Horn, Thomas, byggmästare **2**: 104.
 Hornsberg, malmgård **2**: 172. — spritfabrik **3**: 23. — bryggeri **3**: 21. — villastad **2**: 235. **3**: 345.
 Hornsgatan **2**: 234, 251, 258.
 Hornska huset **2**: 162.
 Horns tegelbruk **1**: 94, 180.
 Hornstull **3**: 331.
 Hornsund, färja **1**: 122. **3**: 331.
 Hospital för orkeslösa, förslag om **1**: 145. — Stockholms, för sinnessjuka **1**: 553.
 Hotell **3**: 257, 262.
 Hôtel Continental, W. 6. **2**: 196. **3**: 257, 263.
 Hôtel du Nord **3**: 257.
 Hôtel Kung Karl **3**: 262.
 Hôtel Phoenix **3**: 252, 257.
 Hôtel Rydberg **2**: 194. **3**: 257, 262.
 Hôtel de Suède **2**: 179, 186.
 Hôtel Östergötland **2**: 189.
 Hudar, handel med **3**: 43.
 Huddinge **3**: 325.
 Hudiksvall, handelsrättigheter **1**: 125.
 Hudsjukdomar **1**: 529.
 Hufvudböcker, stadens **1**: 158.
 Hufvudpostkontor **3**: 189.
 Hufvudskär **3**: 334.
 Hultman, Axel, telefoninspektör **3**: 230.
 Hultman, F. W., lektor **3**: 112.
 Humlegården **1**: 25, 118, 177, 456. **2**: 235, 286. **3**: 246.
 Humlegårdsteatern, Stenborgska **3**: 269, 271. — nya **3**: 269.
 Humleimport **1**: 128.
 Hummer, Hindr., källarmästare **2**: 183.
 Hundskatt **1**: 236.
 Hundudden **2**: 69.
 Husförhör **1**: 653.
 Hushåll, antal **1**: 223.
 Hushållsskola, högre lärarinneseminarier **1**: 348. — Stockholms praktiska **1**: 624.
 Hushållsskolor, matställen **3**: 257.
 Hus- och bodhyra **1**: 152.
 Huss, Magnus, läkare **1**: 365, 463, 550, 556.
 Husvilla, härbergering af **1**: 609.
 Hvad Nytt från Stockholm? tidning **3**: 241.
 Hvalmuseet **1**: 447.
 Hvita bergen **2**: 292.
 Hvita björn, apotek **1**: 510.
 Hvita björn, hus **2**: 166.
 Hvita hästen, fängelse **1**: 301. **2**: 131.
 Hwasser, Elise, skådespelerska **3**: 279.
 Hygiea, tidskrift **1**: 496.
 Hygieniska museet **1**: 497.
 Hylin & komps fabriksaktiebolag **3**: 32.
 Hyresbelopp, statistik öfver **1**: 229.
 Hyresinkomst af stadens fastigheter **1**: 239.
 Hyresmedel, stadens **1**: 154.
 Hyrkuskar **3**: 145, 153.
 Härleman, Carl, arkitekt **1**: 476. **2**: 19, 20, 31, 110, 182.
 Härleman, Joh., intendent **2**: 324.
 Häsöstapeln på Skansen **1**: 444.
 Häktning **1**: 281.
 Hällestadsstapeln på Skansen **1**: 444.
 Hälso brunnen vid Sabbatsberg **1**: 600.
 Hälso polis **1**: 482.
 Hälso tillståndet i Stockholm **1**: 568.
 Hälso vatten, tillverkning af **1**: 514.
 Hälso värds föreningen **1**: 496. **2**: 285.
 Hälso värdsnämnden **1**: 213, 481, 498. — laboratorium **1**: 483.
 Hälso värds stadgan **1**: 480.
 Hämtning af afträdeskärl **2**: 428.
 Härbergerande af husvilla **1**: 609.
 Härbergerare **3**: 142.
 Härberget för husvilla män **1**: 610, 636. — för tjänsteflickor **1**: 610, 620.

- Hästar, förbud att hålla i husen **1**: 163.
 Hättebröderna **1**: 80.
 Häxprocesser **1**: 165.
 Höganäsmagasinet **2**: 201.
 Högbom, A. G., professor **1**: 359.
 Högfeldt, major **2**: 78, 85.
 Höglunds, N. M., söner & komp. **3**: 45.
 Högqvist, Emilie, skådespelerska **3**: 279.
 Högre allmänna läroverket på Södermalm **1**: 345.
 Högre latinläroverket på Norrmalm **1**: 342, 374.
 Högre lärarinneseminarium, se: Lärarinneseminarium.
 Högre realläroverket, se: Realläroverket.
 Högskola, Stockholms **1**: 356.
 Högskoleföreningen **1**: 356.
 Högstedt & komp. **3**: 23.
 Högtryckszon, Mosebacke **2**: 344.
 Högvakten **2**: 67.
 Höjder i Stockholmstrakten **3**: 312.
 Hökare **1**: 74.
 Höpken, A. J. v., greve **1**: 197. **3**: 267, 268.
 Hörtorget **1**: 118. — saluhall **2**: 144.
 Höök, Gamaliel Jönsson, kanslivaktmästare **2**: 150.
 Höökenberg, muntrationsråd **3**: 149.
- Idioter, anstalter för **1**: 632.
 Idrottsparken **2**: 213.
 Idun, tidning **3**: 242. — tryckeriaktiebolag **3**: 37.
 Igelström, L. J., mineralog **1**: 17.
 Illitterata rådmän **1**: 247, 248, 254.
 Immanuelskyrkan **1**: 647. **2**: 118.
 Imperial Continental Gas Association **2**: 353.
 In de Betouska huset **1**: 169. **2**: 43.
 Industri, Stockholms **3**: 14 ff. — statistik öfver **3**: 38.
 Industrikredit-aktiebolaget **2**: 206. **3**: 97, 99.
 Industri- och handelsmuseum **1**: 454.
 Industripalatset **1**: 454.
 Infektionssjukdomar **1**: 574.
 Införsel, på 1500-talet **1**: 128. — 1600-talet **1**: 134. — statistik öfver **3**: 39.
 Ingarön **3**: 310, 325.
 Ingemarshof **2**: 173, 258. **3**: 251.
 Ingmarsö **3**: 313.
 Inkomstbevillning **1**: 231, 232.
 Inkomster, stadens, 1500-talet **1**: 153. — 1600-talet **1**: 155. — nuvarande **1**: 235.
 Inkvartering **1**: 158.
 Inkvarteringskommissionen **1**: 205.
 Inneboendesystemet **3**: 74.
 Inrikeshamnen **2**: 296.
 Inrikes handel **3**: 46. — sjöfart **3**: 51.
 Insjöar i Stockholmstrakten **1**: 10. **3**: 313.
- Inspektionskonstaplar **1**: 287.
 Inteckningar, statistik öfver **1**: 231.
 Intecknings-garanti-aktiebolag, Stockholms **3**: 98. — elektrisk station **2**: 404.
 International, rederibolag **3**: 55.
 Interurbanledning **3**: 224.
 Invalidhusfonden **1**: 644.
 Irvingianer **1**: 646, 647.
 Is, tjocklek på sjöar **1**: 58.
 Isæus, M., arkitekt **1**: 432, 557. **2**: 100, 196, 197, 200, 203. **3**: 281, 285.
 Isbrytare **2**: 305. **3**: 53.
 Isluggning af ränstenar **2**: 284.
 Islossning och isläggning, tider för **1**: 57.
 Isoleringsafdelning, desinfektionsanstaltens **1**: 489.
 Isoleringsspaviljong, Sabbatsberg **1**: 528.
 Israelsmissionen **1**: 650.
 Istiden **1**: 11.
 Italiensare i Stockholm **3**: 264.
 Italienska tak **2**: 175.
 Italienskt operasällskap **3**: 269.
- Jacobson, E., arkitekt **2**: 200. **3**: 285, 300.
 Jakobs församling **1**: 160. — kyrka **1**: 68, 91, 94, 159. **2**: 91, 94, 103. — kyrkogård **2**: 121. — skola **1**: 162, 196, 347.
 Jakobs och Johannes församlingars arbets-hus **1**: 637.
 Janson, A. G., byggmästare **1**: 441.
 Jerichini, Johannes, ärkebiskop **1**: 78.
 Jeurling, Anders, redaktör **3**: 240.
 Johan III **1**: 90, 91, 93, 94, 96, 97, 111, 125, 137, 138, 143, 144, 158, 161, 164, 454. **2**: 2, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 13, 91, 95, 100, 217, 218.
 Johan, hertig af Östergötland **1**: 111.
 Johannelund, missionsinstitut **1**: 654.
 Johannes brandstation **2**: 418, 419. — kapell **1**: 160. — klockstapel **2**: 93. — kyrka **2**: 115. — kyrkogård **2**: 120.
 Johansson, Aron, arkitekt **2**: 53, 205.
 Johansson, J., handlande **1**: 637.
 Johansson, Joh. Aug., grosshandlare **3**: 40.
 Johnson, A., & komp. **3**: 41, 45.
 Johnsson, John, redaktör **3**: 241.
 Jordebok, stadens **1**: 78.
 Jordtak, förbud mot **1**: 110.
 Josefina, drottning **1**: 629. **2**: 37.
 Josefinahemmet **1**: 629.
 Josephson, E., arkitekt **2**: 85, 206, 207. **3**: 347.
 Josephson, H. S., grosshandlare **3**: 40.
 Josephson, L., intendent **3**: 285, 300.
 Jotniska bildningar **1**: 7.
 Jourhafvande läkare **1**: 492.
 Judar **1**: 646, 648.
 Juling, skulptör **2**: 32.

- Julmarknaden **3**: 245.
 Jultomtarna, sällskap **1**: 643.
 Jungfrufjärden **3**: 310.
 Jungfruträdgården **3**: 247.
 Jungstedt, Axel, artist **3**: 289.
 Juringius, P., hofrättsassessor **3**: 148.
 Justitieborgmästare **1**: 149, 151, 245, 248.
 Järfva **3**: 251, 332.
 Järfälla **3**: 324.
 Järlasjön **1**: 45. **3**: 332.
 Järnexport **1**: 130. **3**: 44.
 Järngrafven **1**: 120.
 Järnkompaniet **1**: 133.
 Järn- och stålfabriker **3**: 26.
 Järntorget **1**: 67, 107.
 Järnvågen **1**: 120, 180. **2**: 296.
 Järnvägar **3**: 115 ff.
 Järnvägsassuransföreningen **3**: 110.
 Järnvägsbroar **2**: 313. **3**: 122.
 Järnvägsmateriel, tillverkning af **3**: 30.
 Järnvägspostbefordran **3**: 180.
 Järnvägssstyrelsen **3**: 124.
 Järta, Hans, landshöfding **1**: 469.
 Jästängen **3**: 23.
 Jönsson, borgmästare **1**: 113.
 Jönsson, Oluff, förordnar posterna **3**: 176.
 Jörgen orgelbyggare **2**: 97.
- Kabinett** **2**: 430.
 Kablar, elektricitetsverkets **2**: 401. — telefonernas **3**: 228. — telegraf **3**: 207.
 Kaféer **3**: 258.
 Kaffé, införsel **3**: 41.
 Kaggeholm **3**: 325.
 Kajer **2**: 296.
 Kakelugnar **2**: 186, 210.
 Kalfjärden **3**: 309.
 Kallbadhus **1**: 505.
 Kamkas läroverk för tyska språket **1**: 354.
 Kammarkivet **1**: 472.
 Kammarkollegium **2**: 46.
 Kanholmsfjärden **1**: 31. **3**: 310, 312.
 Kanoner, eröfrade **1**: 429.
 Kanonierkasernen **2**: 86.
 Kanonierkåren **2**: 66, 68.
 Kanslister i öfverståthållareämbetet **1**: 276.
 Kapitalbetalningar å stadens lån **1**: 239.
 Kapitalrabatt **1**: 240.
 Kaplaner **1**: 147.
 Karantänstall **1**: 491.
 Karbad **1**: 501.
 Karl Knutsson, konung **1**: 69, 81, 82, 83. **2**: 101.
 Karl IX **1**: 98, 130, 137, 138, 147, 164, 427. **3**: 331.
 Karl X Gustaf **1**: 121, 399. **2**: 10.
 Karl XI **1**: 116, 140, 141, 146, 149, 151, 157, 302, 383. **2**: 10, 23. **3**: 338.
- Karl XII **1**: 165, 194, 383. **2**: 27. **3**: 338. — staty **1**: 166. **2**: 60.
 Karl XIII **1**: 456. **2**: 37, 42, 135. **3**: 275. — staty **1**: 192. **2**: 58.
 Karl XIII:s torg **3**: 246.
 Karl August, kronprins **1**: 198.
 Karl XIV Johan **1**: 379, 547. **2**: 37, 135. **3**: 200, 278, 338. — staty **1**: 179, 198. **2**: 59.
 Karl-Johans-kyrkan, se: Skeppsholmskyrkan.
 Karl Johans torg **2**: 309.
 Karl XV **1**: 426, 456. **2**: 35, 37. **3**: 338. — se: Prins Karls uppfostringsanstalt.
 Karl XV:s port **2**: 249.
 Karl, hertig af Västergötland **1**: 638. **2**: 38, 44. **3**: 285.
 Karlaplanen **2**: 238.
 Karlavägen **2**: 238, 292, 293.
 Karlberg **1**: 383. **3**: 317, 338. — krigsskolan **1**: 380.
 Karlbergsallén **2**: 292.
 Karlbergsdammen **1**: 25.
 Karlbergskanalen **1**: 25. **2**: 308. **3**: 54. — svängbro **2**: 314.
 Karlbergs station **3**: 126.
 Karlbergsvägen **2**: 293.
 Karlson, V., arkitekt **2**: 204.
 Karlsviks gjuterier **3**: 30.
 Karolinska grafkoret **2**: 102.
 Karolinska mediko-kirurgiska institutet **1**: 362 ff., 497, 552, 556, 563. **2**: 51. — bibliotek **1**: 462. — museer **1**: 445.
 Karta öfver staden, den äldsta **1**: 95. **2**: 219. — 1600-talets **1**: 101, 104, 106, 121. **2**: 220, 223.
 Kasernbyggnader, tabell vid utarbetande af förslag till **2**: 76.
 Kaserner, garnisonens **2**: 72 ff. — för renhållningsverkets arbetare **2**: 429.
 Kasper, tidning **3**: 241.
 Kasperteatern **3**: 266.
 Kassakreditivrörelse, bankernas **3**: 85.
 Kastellet **2**: 88.
 Kastellholmen **1**: 119, 178. **2**: 85, 88.
 Kastellholmsbron **2**: 317.
 Kastenhof **1**: 116, 146, 244, 393.
 Katarina Jagellonica **3**: 338.
 Katarina brandstation **2**: 418, 419. — fattighus **2**: 172. — högre läroverk för flickor **1**: 354. — kyrka **1**: 161, 180. **2**: 91, 105. — lägre allmänna läroverk **1**: 347. — sjukhus **1**: 532. — skola **1**: 162, 196. — uppfartsväg till **2**: 251.
 Katarinahissen **3**: 168.
 Kateketer **1**: 650.
 Katolska församlingen **1**: 646, 647. — barnhem **1**: 624. — begravningsplats **2**: 121, 123. — kyrkor **1**: 196, 646. **2**: 116, 117. — se: Josefinahemmet.

- Katolska sjukvårdssystrar **1**: 516.
 Kattunstryckeri **1**: 188.
 Kavallerietablissemnet å Ladugårdsgärdet **2**: 75.
 Kedjeskär **1**: 64.
 Keith, baron **1**: 111. **2**: 145.
 Kellgren, J. H., skald **3**: 274.
 Kemisk-teknisk industri **3**: 31.
 Kemist, hälsovårdsnämndens **1**: 483.
 Kemner, Nils, grosshandlare **3**: 186.
 Kempe, Wilh. H., grosshandlare **3**: 45.
 Kenicius, Petrus, ärkebiskop **1**: 161.
 Key, A., professor **1**: 485.
 Key, G., skådespelare **3**: 297.
 Key-Åberg, K., aktuarie **3**: 74, 76.
 Keyerska huset **2**: 208.
 Kichel, Samuel, resande **1**: 93.
 Kierman, G., borgmästare **2**: 139, 296. **3**: 6, 103.
 Kihlman, Anders, tobaksspinneri **3**: 7.
 Kilsviken **3**: 312.
 Kimberg, J. G. H., professor **1**: 17.
 Kinmansson, Fr., sångare **3**: 279.
 Kinmansson, G., skådespelare **3**: 279.
 Kimmansson, Helfrid, skådespelerska **3**: 279.
 Kirstein, slottsbyggmästare **2**: 111. **3**: 276.
 Kirsteinska huset **3**: 297. — trädgården **3**: 248.
 Kirurgie-magister-examen **1**: 364.
 Kirurgiska societeten **1**: 362, 363.
 Kjellberg, A., läkare **1**: 552.
 Kjellberg, Frithiof, bildhuggare **2**: 60.
 Klara badinrättning **1**: 503.
 Klara församlings barnhem **1**: 624. — kyrka **1**: 94. **2**: 104. — skola **1**: 162, 196, 341.
 Klaragasverket **2**: 355, 369.
 Klara gårde **1**: 97. **3**: 243.
 Klara kloster **1**: 68, 90, 91, 96, 144, 159, 581. **3**: 331.
 Klara nya elementarskola **1**: 354.
 Klara sjö **1**: 24.
 Klara strand **2**: 303.
 Klaratrakten, karta öfver **1**: 104. **2**: 221. — eldsvåda 1751 **2**: 231.
 Klaraviken **2**: 303.
 Klas på Hörnet **2**: 173. **3**: 249, 251.
 Kleen, G. af, öfverstelöjtnant **1**: 418.
 Klemming, G. E., öfverbibliotekarie **1**: 458.
 Klinekowström, Leonard, expeditionsskretterare **3**: 144.
 Klingberg, källarmästare **3**: 251.
 Klinisk undervisning **1**: 365.
 Klint, Bernhardt & komp. **3**: 32.
 Kloaker, se: Afloppstrumnor.
 Klockstaplar **2**: 93.
 Klockviken **1**: 69.
 Kloed, W., skådespelare **3**: 301.
 Klosetter, vid epidemisjukhuset **1**: 545. — Jfr Renhållning.
 Klosterlasse **1**: 96, 161.
 Klubben **3**: 251.
 Klädedräkt, den nationella **1**: 205.
 Klädesfabriker **1**: 140.
 Klädeshuset **1**: 74, 78, 81, 156.
 Klädkammaren, kungl. **1**: 426.
 Klädningstyger, införsel **3**: 40.
 Knappnålsmakeri **1**: 140.
 Knektpenningar **1**: 256.
 Knut, mäter **1**: 164.
 Knös, Arvid, ingenjör **2**: 379.
 Kobb, G., docent **1**: 360.
 Köersner, Vilhelm, redaktör **3**: 242.
 Kokgas **2**: 388.
 Kokhuspenningar **1**: 152, 153, 154.
 Koks, tillverkning af **2**: 390.
 Kol, se: Stenkol.
 Koleran **1**: 198, 208, 480, 490, 575.
 Kolerakyrkogårdar **2**: 125.
 Kolonialvaror, införsel **3**: 41.
 Kolström **3**: 332.
 Kolsundet **2**: 306.
 Kolthoff, G., konservator **1**: 452.
 Koltransportaktiebolaget **3**: 58.
 Kommendantstaten **2**: 67.
 Kommerskollegium **1**: 135, 140.
 Komministratorer **1**: 649.
 Kommitterade för brandförsäkringsverket **1**: 185. — öfver börs-, bro- och hamnbyggnader **1**: 206.
 Kommunalskatt **1**: 235.
 Kommunalstyrelse i Stockholm, förordning om **1**: 211.
 Kompanikaserner **2**: 71.
 Koncepthufvudböcker **1**: 158.
 Konfirmationsundervisning **1**: 652.
 Kongl. se: Kungl.
 Konradsberg, hospital för sinnessjuka **1**: 493, 553.
 Konschel & Conrad **3**: 7.
 Konsistorium, Stockholms stads **1**: 161, 375, 649. — Jfr Hofkonsistorium.
 Konstakademien, se: Akademien för de fria konsterna.
 Konstberidning **3**: 301.
 Konstitution emot tiggare och tidstjuftar **1**: 145.
 Konstnärshuset **2**: 208.
 Kontribution **1**: 156, 166.
 Konung Oscar I:s minne **1**: 629.
 Konungsgatan, i staden **1**: 99, 101, 111. **2**: 220. — Stora (Drottninggatan) **1**: 106, 118.
 Konvalescenthemmet **1**: 631.
 Kopparkarnapet **2**: 2.
 Kopparkompaniet **1**: 133.
 Kopparmatte **1**: 170.
 Kopparsmedernas ämbete **1**: 137.

- Kopphuset **1**: 533.
 Korkfabriker **3**: 34.
 Korkfabriksaktiebolaget i Stockholm **3**: 34.
 Kornhamn **1**: 66. **2**: 295, 302.
 Kornhamstorg **2**: 220.
 Korrektionsinrättningar **1**: 303.
 Korsbandsförsändelser **3**: 182.
 Korsvirkeshus **1**: 71. — tillåtas **2**: 232. — förbud mot **1**: 99, 101, 107. **2**: 150, 218.
 Korsö fyr **3**: 334.
 Korta varor, införsel af **3**: 40.
 Kovalewski, S., professor **1**: 358.
 Krafftiska friskolan **1**: 309.
 Kraft, Siegert, vinskänk **2**: 169.
 Kramhandel, bestämmelser om **1**: 186.
 Kransen **1**: 67, 71, 95, 113. **2**: 296.
 Kreatursförsäkringar **3**: 111.
 Krematorium, se: Likbränning.
 Krigsarkivet **1**: 472.
 Krigshögskolan **1**: 387. **2**: 71.
 Krigskollegium **2**: 68.
 Krigsskolan **1**: 380.
 Krigsvetenskapsakademiens bibliotek **1**: 464.
 Kristianstads enskilda bank **3**: 97.
 Kristiern I **1**: 69, 82, 83. **2**: 146.
 Kristiern II **1**: 86, 89. **2**: 131. **3**: 4.
 Kristina, drottning **1**: 103, 114, 115, 118, 119, 164, 169, 455. **2**: 2, 10, 91, 150, 159, 169, 218, 219, 221, 224.
 Kristineberg, barnhus **1**: 584. **2**: 172.
 Kristineberg, zoologisk hafsstation **1**: 448.
 Kristler, Hans Jacob, byggmästare **2**: 99, 161.
 Kristliga arbetaresamfundet **1**: 657.
 Kristliga föreningen af unga kvinnor **1**: 653.
 Kristliga föreningen af unge män **1**: 653.
 Kristoffer, konung **1**: 81, 82, 86.
 Krogar, antal **3**: 251.
 Kronan, apotek **1**: 510. **2**: 182.
 Kronberg, J., målare **2**: 36, 112, 203.
 Kronobageri **2**: 70.
 Kronoberget **2**: 235, 290.
 Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn **1**: 550.
 Krooks petroleum- & oljeaktiebolag **3**: 43.
 Kruthus **2**: 69.
 Kruus, Jesper Mattsson, riksråd **1**: 111. **2**: 153.
 Kryddkrämare **1**: 76.
 Kryddor, införsel af **3**: 41.
 Krypın, krog **2**: 166.
 Kräftriket **3**: 251.
 Krämare **1**: 74.
 Kuhn, konstberidare **3**: 302.
 Kullsnipor **3**: 148.
 Kumla, gästgifvaregård **3**: 334.
 Kumlien, A., arkitekt **2**: 51, 52, 75, 119, 196.
 Kumlien, H., arkitekt **2**: 119, 196.
 Kungl. biblioteket **1**: 454, 465. **2**: 28, 49, 213, 287.
 Kungl. boktryckeriet **1**: 115. **2**: 200. **3**: 37.
 Kungl. dramatiska teatern **3**: 298.
 Kungl. museum **1**: 417.
 Kungl. svenska dramatiska theatern **3**: 275.
 Kungl. svenska skådeplatsen **3**: 268.
 Kungl. teatern **3**: 278.
 Kungliga trädgården **1**: 117.
 Kungsbron **2**: 276, 314.
 Kungsgatan **2**: 234, 237, 240, 254. — viadukt **2**: 321.
 Kungshamn **3**: 251, 309.
 Kungshatt **3**: 323.
 Kungsholmen **1**: 119, 178. **2**: 223. — barnhem **1**: 623. — barnkrubba **1**: 587. — brandstation **2**: 419. — kyrka **1**: 120, 182. **2**: 92, 108. — nykterhetsförening **3**: 70. — skola **1**: 162, 196. — sjukvårdsförening **1**: 516, 614.
 Kungsholms badinrättning **1**: 503.
 Kungsholmsbron se: Gamla; Nya.
 Kungsholms expressbyrå **3**: 174.
 Kungsholms elementarskola **1**: 354.
 Kungsholms privata elementarskola för flickor och gossar **1**: 354.
 Kungsholmsteatern **3**: 302.
 Kungsholms ångslupsbolag **3**: 165.
 Kungshuset **1**: 362, 423, 472. **2**: 46, 171. **3**: 267.
 Kungsklippan, park **2**: 235.
 Kungsträdgården **1**: 17, 176. **2**: 286, 324. **3**: 246.
 Kurck, Knut, riksråd **1**: 113.
 Kurhus, Stockholms stads och läns **1**: 479, 547.
 Kurser för officerare **1**: 311.
 Kvarnar, stadens **1**: 67, 81, 115. **3**: 3.
 Kvarnindustri **3**: 16.
 Kvarter, under medeltiden **1**: 78. — nuvarande antal **1**: 217. — yttnehåll **1**: 216.
 Kvartermästare **1**: 151.
 Kvicksund **2**: 306.
 Kyrkan under medeltiden **1**: 78.
 Kyrkfjärden **3**: 308.
 Kyrkholmen **1**: 24, 119, 160, 177.
 Kyrkhultstugan på Skansen **1**: 442.
 Kyrkofullmäktige **1**: 308.
 Kyrkogårdar, församlingarnas **2**: 120, 128. — planteringar på **2**: 286, 293. — på galärvarvet **2**: 89. — tyskarnas **1**: 95.
 Kyrkogårdsnämnden **1**: 214. **2**: 127.
 Kyrkor **1**: 95, 647. **2**: 90 ff.
 Kyrkoskrifven folkmängd **1**: 220.
 Kyrkviken **3**: 309.
 Käbergsska huset **2**: 196.
 Kåkbrinken **1**: 65.
 Kåken **1**: 65, 170.
 Kalkäkning **2**: 292.
 Källare, antal **3**: 250.
 Källarefrihet **1**: 243.
 Källarhalsar **2**: 164.
 Kämnärer **1**: 76, 78, 150, 152, 244.

- Kämnarsrätter **1**: 150, 243, 246.
 K pplingeholmen **1**: 64, 95.
 K pplinge-mordet **1**: 69, 80, 84. **3**: 3.
 Kärnan **1**: 65. **2**: 1, 2, 5.
 K k, antal **1**: 229.
 K nigsmark, H. C. von, fältmarskalk **2**: 58.
 K phandelsordning, 1559 **1**: 127.
 Köpmangatan **1**: 65. — hvalf öfver **1**: 111.
 K pmanaf rening, Stockholms **2**: 141.
 K pmanporten **1**: 65.
 K pmansgillet **1**: 135.
 Köpmän under medeltiden **1**: 72.
 K psvenner **1**: 72.
 K rslor f r gatu- och trumbyggnader **2**: 276.
 K rtrafikens storlek **2**: 276.
 K ttbesiktningbyr er **1**: 484.
 K ttm nglare **1**: 75, 76, 138, 139.
 K ttorget **2**: 302.
- Laboratoriehagen **2**: 69.
 Laboratoriek rret **2**: 250.
 Laboratorium, h ls v rdsn mndens **1**: 483.
 Laboratorium mechanicum **1**: 453.
 Ladug rdsr d **3**: 246.
 Ladug rdsbron **1**: 117.
 Ladug rdsr det **1**: 103. **3**: 326. — kavalleri-
 etablissement **2**: 75.
 Ladugårdslandet **1**: 96, 103, 104, 118, 160, 177.
2: 221, 223. — kyrka **1**: 106. — skola **1**: 162,
 196. — Jfr  sternalm.
 Ladug rdslandsbron **2**: 310.
 Ladug rdslandsteatern **3**: 300.
 Ladugårdslands  ngslupsbolag **3**: 165.
 Lagerbjelke, G., teaterdirektör **3**: 279.
 Lagergrens kafé **3**: 257.
 Lagerlunden **3**: 257.
 Lagerlöf, Peter **1**: 165.
 Lagerstedt, Agnes, fröken **3**: 78.
 Lagerström, C. E., handlande **3**: 40.
 Lagerström, Magnus, direktör **3**: 267.
 Lagerströms källare **3**: 257.
 Lagnö **3**: 310.
 Lailson, konstberidare **3**: 301.
 Lallerstedt, E. J., arkitekt **1**: 378. **2**: 50.
 Lambyska verken **3**: 171.
 Lamm, Gustaf, ingenjör **1**: 421.
 Lamm, Jacques, ingenjör **3**: 29.
 Lamm, Oscar, direktör **3**: 30.
 Lamm, S. L., & son **3**: 40.
 Landé, dansm stare **3**: 267, 268.
 Landshj lpsfonden **1**: 188.
 Landsk p **1**: 73, 124, 131.
 Landsort **2**: 305. **3**: 200, 309, 334.
 Landsv gar **3**: 331.
 Landtbruksakademien **1**: 452. — bibliotek
1: 463. — museum **1**: 453.
 Landtfr rsvarsdepartementet **2**: 68.
- Landthandel **1**: 124.
 Langlois, Charles, skådespelare **3**: 268.
 Lantingshausen, J. A. von,  fverst h llare
1: 259.
 Lappsolor **1**: 615.
 L'Archeveque, P. H., bildhuggare **2**: 19, 20, 57.
 Lars Hiertas minne, stiftelse **1**: 323, 328, 332,
 497.
 Larsson, Carl, artist **1**: 420. **2**: 48. **3**: 292.
 Lasarettet, se: Serafimerlasarettet.
 Lassota von Steblau, Erik **1**: 95.
 Latin- och realgymnasium, Stockholms **1**: 349.
 Latrins behandling **2**: 431.
 Laurent, Baptist, handskfabrik **3**: 7.
 Laurentii, S:t, gränd **1**: 65.
 Laurentius Nicolai **1**: 161.
 Laurentz, J., arkitekt **2**: 119, 207.
 Laxbrostugan på Skansen **1**: 443.
 Leche, W., professor **1**: 358.
 Le Clerc, Sébastien, kopparstickare **2**: 139.
 Lefebure, Jean H., köpman **3**: 6, 103.
 Lefebureska huset **3**: 268.
 Leffler, G. Mittag-, professor **1**: 358.
 Leijonancker, W.,  fverstel jtnant **2**: 280, 327,
 328.
 Lejd **1**: 81.
 Lejonet, apotek **1**: 510.
 Lejonkulan **1**: 165. **3**: 267.
 Lejonsl tten **1**: 432.
 Leksolan i Katarina **1**: 625.
 Le Loup, bildhuggare **2**: 20.
 Le Maire, trakt r **3**: 252.
 Leoparden, apotek **1**: 510.
 Lera, hvarfvig **1**: 16.
 Leuhusen, Regner, underst h llare **2**: 161.
 Leuhusenska palatset **2**: 167.
 Levantiska handelskompaniet **1**: 185.
 Lewis, Thomas **3**: 26.
 Liderne **1**: 64. — Jfr Kungsholmen.
 Lidingön **1**: 3. **3**: 309, 324, 331, 332.
 Lidingö  ngslupsaktiebolag **3**: 57.
 Lidingöbro **2**: 301, 315. **3**: 332.
 Lido **1**: 620.
 Lifförsäkring **3**: 107, 110.
 Lifgardet **2**: 65.
 Lifgardet till h st **2**: 65, 73, 82.
 Lifregementets dragonk r **2**: 75.
 Lifrustkammaren **1**: 426.
 Liggare **1**: 73.
 Ligna snickerifabrik **2**: 421. **3**: 34.
 Likbränning **2**: 128.
 Likg ng **1**: 162.
 Liks jordande, bestämmelser om **2**: 127.
 Liljefors, Bruno, artist **1**: 452.
 Liljeholmen **3**: 251, 340, 348.
 Liljeholmens profningsanstalt **1**: 393.
 Liljeholmens stearinfabrik **3**: 31, 77.

- Liljeholmens stubinfabrik **3**: 348.
 Liljeholmsbron **2**: 318.
 Liljencrantz, J., greve **1**: 190.
 Liljensparre, polismästare **1**: 177, 263.
 Liljeström, A. F., arkitekt **2**: 118.
 Liljewalch j:or, C. F. **3**: 45.
 Lilla hushållsskolan vid Sundbyberg **1**: 624.
 Lilla Nassa skärgård **3**: 330.
 Lilla Nygatan **1**: 111. **2**: 220, 265, 269.
 Lilla stadshoimen **1**: 67.
 Lilla tullen **1**: 118, 136, 138.
 Lilla Värtan **3**: 308.
 Lillje, Axel, greve **1**: 116.
 Lilljekvist, F., arkitekt **2**: 203, 207, 213.
 Limsjuderi **1**: 140.
 Lind, Jenny **3**: 279, 287.
 Lind af Hageby, Ebba, fru **1**: 323.
 Lindahl, P. A., kapten **3**: 293, 295.
 Lindalsundet **3**: 342.
 Lindbergs, W., verkstads- och varfs-aktiebolag **2**: 394. **3**: 28.
 Lindbom, trädgårdsmästare **3**: 269.
 Lінде, Erik von der, köpman **2**: 155.
 Lindeberg, A., kapten **3**: 279, 297.
 Lindegren, Agi, arkitekt **1**: 452. **2**: 108, 112, 115, 116, 203, 210, 212, 213.
 Lindell, Per, redaktör **3**: 242.
 Lindeqvist, G., kapten **3**: 133.
 Lindgren, C. A., & kis vinhandelsaktiebolag **3**: 23.
 Lindgren, G., arkitekt **2**: 119, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 208.
 Lindgrenska trasskolan **1**: 610, 624.
 Lindhagen, Albert, justitieråd **1**: 357, 359. **2**: 232.
 Lindhagens kulle **2**: 129.
 Lindman, Alex., redaktör **3**: 242.
 Lindmark, C. O., skådespelare **3**: 299, 302.
 Lindmark, Knut, ingenjör **3**: 167, 169.
 Lindström, C. G., sångare **3**: 279.
 Lindström, Karl Adam, redaktör **3**: 234.
 Lindström, P. F., maskinmästare **3**: 281, 285, 293.
 Ling, Pehr Henrik **1**: 371.
 Linköping, borgare, flyttas till Stoekholm **1**: 89.
 Linné, C. von **1**: 418, 446. — staty **2**: 60.
 Linné, ångfartygsaktiebolag **3**: 57.
 Linväfveri **1**: 140.
 Lisenarkitektur **2**: 173.
 Littorina littorea **1**: 18.
 Ljungberg, C. R., öfverste **2**: 75.
 Ljunggren, J. **3**: 104.
 Ljunglund, L., redaktör **3**: 241.
 Ljunglöfs, J. F., tobaksfabriksaktiebolag **3**: 25.
 Ljusterön **3**: 310, 316.
 Lock-outer **3**: 69.
 Loft **2**: 146.
 Lofön **1**: 159. **3**: 324, 332, 342.
 Logården **1**: 170.
 Logårdskajen **2**: 298.
 Lokalbref **3**: 185.
 Lokaltelegrammer **3**: 206.
 Lokomotivstall **3**: 127, 132.
 Loppan, fängelserum **2**: 131.
 Lorenska biblioteket **1**: 464. — stiftelsen **3**: 73.
 Lorentz, C. J., hattmakeriälderman **1**: 500.
 Lotteri för kyrkobyggnader **2**: 92.
 Lotsstationer **3**: 334.
 Lotsstyrelsen **3**: 304.
 Lovén, Sven, professor, **1**: 448.
 Lovén & komp. **3**: 41, 43.
 Lovisa Ulrika, drottning **1**: 176, 416, 425. **2**: 37, 72. **3**: 338.
 Lovisa, se: Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn **1**: 550.
 Lübeck **1**: 130. — handelsprivilegier **1**: 73, 123. — traktat med **1**: 72.
 Lublin & komp. **3**: 43.
 Ludvigsberg (på Djurgården) **3**: 253.
 Ludvigsbergs mekaniska verkstad **2**: 344. **3**: 29, 77.
 Ludvigsro **3**: 252.
 Luftfuktighet **1**: 58.
 Luftkablar **3**: 228.
 Lufttrycket **1**: 49.
 Lullehofs sund **3**: 332.
 Lund, temperatur **1**: 55, 57.
 Lund, F., skådespelare **3**: 300.
 Lundberg, C. O., byggmästare **1**: 359. **3**: 261, 301.
 Lundberg, J. L., & komp. **3**: 23.
 Lundberg, K. M., handlande **3**: 40.
 Lundberg, R., fiskeriinspektör **1**: 44, 45.
 Lundberg, Th., bildhuggare **1**: 418. **2**: 63.
 Lundell, Gustaf **1**: 42.
 Lundgren, Aug., grosshandlare **3**: 40.
 Lundin, skomakare **3**: 252.
 Lundin, A. W., garfveri **3**: 37.
 Lundin, Claës, skriftställare **3**: 348.
 Lundin, Hulda, lärarinna **1**: 322, 325.
 Lundin, Oscar, & komp. **3**: 42.
 Lundins fåfänga **3**: 337.
 Lundström, G. F., redaktör **3**: 241.
 Lundström, Joh., & komp. **3**: 41.
 Lungsot **1**: 574.
 Lüpkeu, Johan, munsänk **3**: 251.
 Lustdal **3**: 246.
 Lustholmen **1**: 96, 107.
 Lusthusporten **3**: 251.
 Luth & Roséns elektriska aktiebolag **3**: 30.
 Lutherska missionsföreningen **1**: 647, 649, 650, 652. — kapell **2**: 119.
 Lyceum för flickor **1**: 351.
 Lyftkranar **2**: 298, 299, 301.

- Lygnern, insjö **1**: 43.
 Lyktor, se: Gaslyktor.
 Lykttändardistrikt **2**: 386.
 Lykttändarpersonal **2**: 386.
 Lykttändningstabell **2**: 384.
 Lynges skärgård **3**: 330.
 Lysgas, se: Gas.
 Lyshållning, se: Belysning.
 Lyshållningsadministrationen **2**: 355.
 Lyshållningsterminer **2**: 384.
 Lytta och vanföra, arbetsskola för **1**: 632.
 Lån, stadens **1**: 240.
 Långa raden **2**: 86.
 Långholmen **1**: 104, 122, 180, 302, 303. **2**: 290.
3: 304.
 Långsholmsbron **2**: 317.
 Långholmsviken **2**: 308.
 Långsjön **1**: 45.
 Långtarmen **3**: 311.
 Läderimportaktiebolaget **3**: 43.
 Lägre lärarinneseminarium **1**: 354.
 Läkare, de första i Stockholm **1**: 165, 477. —
 nuvarande antal **1**: 495.
 Läkardistrikt **1**: 218.
 Läkaresällskapet, se: Svenska läkaresällska-
 pet.
 Länna **3**: 325.
 Läraresällskap, Stockholms **1**: 464.
 Lärarinneseminarium, Högre **1**: 348, 374.
 Lärningar **1**: 75.
 Läsesalong, Stockholms **1**: 466.
 Låse- och värmestugor **1**: 465.
 Läskedrycksfabriker **3**: 23.
 Lätta dragonerna **2**: 65.
 Löffällningen, tid för **1**: 61.
 Löfgren, John V., handlande **3**: 40.
 Löfholmens kolsyrefabrik **3**: 348.
 Löfmarknaden **3**: 244.
 Löfprickningen, tid för **1**: 61.
 Löfsta, renhållningsverket vid **2**: 431.
 Löfstabanen **2**: 431. **3**: 139.
 Löfvén, Joh., skolföreståndare **1**: 352.
 Lönevillkor, arbetarnes **3**: 73.
 Lösdrivare **1**: 143, 144, 145, 280, 281, 302.
 Löwen, Fredrique, skådespelerska **3**: 275.
 Löwenhielm, G., general **3**: 278.
- Magalotti**, italiensk resande **2**: 179.
Magasinsbyggnader i Stadsgården **2**: 298.
Magdalena- och skyddshemmet vid Stora
 Ersta **1**: 610, 613.
Magelungen, insjö **3**: 313.
Magistraten, i äldre tider **1**: 151, 194. — för
 närvarande **1**: 209, 210. — arbetsordning
1: 246, 248.
Magistratspersoner, val af **1**: 228.
Magistratssekreterare **1**: 249.
- Magnus Eriksson**, konung **2**: 145. — stadslag
1: 80.
Magnus Ladulås **1**: 67, 68, 69, 101, 581. **2**: 100.
3: 331.
Magnusson, Aug., handlande **3**: 40.
Majfesten **3**: 244.
Makadam till gatubeläggning **2**: 273.
Makadamslagning, nödhjälpsarbete **1**: 609, 643.
Makalös, palats **1**: 116, 426. **2**: 161, 162.
Mallén, E. M., regementskommissarie **3**: 186,
 249.
Malm, ordets betydelse **1**: 20.
Malmgårdar **1**: 20. **2**: 169, 172. **3**: 336.
Malmqvistska barnuppfostringsinrättningen
1: 587, 610, 624.
Malmstillnadsgatan **1**: 20.
Malmsten, C. J., professor, statsråd **3**: 107.
Malmsten, P. H., professor **1**: 556. **3**: 107.
Maltdrycker, produktion **3**: 20.
Manchot, V., arkitekt **1**: 432.
Mandelgren, artist **1**: 393.
Manègeföreställningar **3**: 301.
Manhem, på Djurgården **1**: 410.
Manhem, byggnadsaktiebolag **3**: 78.
Manilla **3**: 340. — döfstumskola **1**: 410.
Mansardtak **2**: 179.
Mantalsbok **1**: 214.
Mantalsnämnden **1**: 213, 317.
Mantalskrifven folkmängd **1**: 220.
Manufakturfonden **1**: 189. **3**: 5.
Manufakturkontoret **1**: 189, 190.
Margareta, drottning **1**: 79, 80.
Margretelund **3**: 309, 325.
Maria barnhärberge **1**: 625. — brandstation
2: 419. — kyrka **1**: 91, 94, 160, 180. **2**: 93,
 94, 102. — sjukhus **1**: 480, 533, 564. — skola
1: 162, 196, 342.
Maria förberedande elementarskola för gossar
1: 354.
Mariahissen **2**: 317. **3**: 30, 168.
Maria Magdalenas kapell **1**: 69.
Marieberg, porslinsfabrik **1**: 190, 439. **2**: 172.
3: 7. — högre artilleriläroverket **1**: 383. —
 ammunitionsfabrik **2**: 69. — trängbataljo-
 nens kasern **2**: 77.
Marichäll, hem vid **1**: 633.
Marinförvaltningen **2**: 85.
Mariningeniörstaten **2**: 68.
Marino & komp. **2**: 429.
Markattan, apotek **1**: 510.
Markens temperatur **1**: 57.
Marknader **1**: 124.
Markus, S:t, predikolokal **1**: 647.
Martin, Elias, målare **2**: 186. **3**: 245.
Martin, J. Fr., målare **1**: 184.
Masreliez, L., målare **1**: 417. **2**: 19, 33, 108,
 189.

- Materialprofningsanstalt **1**: 393.
 Mathematicus, stadens **1**: 399.
 Matroskompaniet **2**: 66.
 Matroskåren **2**: 68.
 Matsmältningsorganens sjukdomar **1**: 574.
 Matthiae, Johannes, hofpredikant **1**: 145.
 Mattor, införsel **3**: 40.
 Maugcott, C. W., handsfabrik **3**: 7.
 Maximalarbetsdag **3**: 69.
 May, John, kamrerare **3**: 109.
 Mazalet, Fermin **2**: 323.
 Meaux, de, målare **2**: 178.
 Medeltemperaturen **1**: 52, 55.
 Medicinalstyrelsen **1**: 482, 555, 563. **2**: 176.
 Medicinska frågan **1**: 365.
 Mediko-mekaniska gymnastikinstitutet **1**: 507.
 Medin, O., professor **1**: 568.
 Meeths, Herm., handlande **3**: 40.
 Meijerberg, C. J., skolinspektör **1**: 312.
 Meilandt, Lucas, snickare **2**: 97.
 Meissner, August, kapellmästare **3**: 261.
 Mejerihandling **3**: 20.
 Mekaniska räddningsstegar **2**: 418.
 Mekaniska verkstäder **3**: 26. — telegrafverkets **3**: 231.
 Melander, A. E., arkitekt **2**: 119, 196.
 Mergel **1**: 19.
 Merkantilsystemet **1**: 123, 188. **3**: 4.
 Messenius, Joh. **1**: 165. **2**: 2, 12, 95.
 Metallindustri **3**: 16, 26.
 Metalllörd i folkskolorna **1**: 323.
 Metallvaror, införsel **3**: 41.
 Metodist-episkopal-kyrkan **1**: 646, 647, 649, 650.
 Meyer, Gerdt, styckgjutare **2**: 97.
 Meyer, Gerhard, öfverdirektör **1**: 378. **2**: 50, 58, 411.
 Meyer, L., grosshandlare **3**: 162.
 Meyer, Otto, konstgjutare **2**: 61, 62.
 Mezzanintak **2**: 175.
 Michaeli, L., sångerska **3**: 279.
 Michaelson, G., grosshandlare **3**: 252.
 Michaelson, J. **3**: 31.
 Middagsspisning för skolbarn **1**: 333.
 Midsommar, holme **1**: 7.
 Midsommarfesten **3**: 244.
 Militär försörjningsinrättningen **1**: 587, 605.
 Militärinstitutet **1**: 349 (jfr rättelser).
 Militärkår, Stockholms stads **1**: 265.
 Militärkärer, borgerskapets **1**: 195. **2**: 66, 67.
 Militärleder i skärgården **3**: 334.
 Militär läroverkens öfverstyrelse **1**: 385.
 Mindre kungl. teatern **3**: 275.
 Mindre teatern, Hammers **3**: 300. — Stjärnströms **3**: 298.
 Mineralindustrien **3**: 33.
 Mineralvattenfabriker **1**: 514. **3**: 23.
 Minpositioner **3**: 334.
 Missionsförbundet, svenska **1**: 646, 647, 651, 653, 655.
 Missionsföreningen, se: Lutherska missionsföreningen.
 Missionshem, Elsa Borgs **1**: 616.
 Missionshyddor **1**: 615.
 Missionsstyrelse, svenska kyrkans **1**: 654.
 Missionssällskapet, svenska **1**: 654.
 Mjöl, produktion och införsel **3**: 18, 42.
 Mjölkförsäljningsbolag, Stockholms **1**: 498.
 Mjölkkommission, Stockholms **1**: 497.
 Mjölktillförsel **3**: 325.
 Mobergs gjuteri **3**: 30.
 Modée, C. W., öfverståthållare **1**: 175.
 Modellkammaren, kungl. **1**: 453.
 Molin, J. P., bildhuggare **2**: 56, 60, 62, 63.
 Molins fontän **2**: 63.
 Moln **1**: 60.
 Mon Bijou, värdshus **3**: 251.
 Montan, C. O., redaktör **3**: 239.
 Montén, Lars, såp- och tvålfabriker **3**: 32.
 Monvel, aktör **3**: 274.
 Moranedet **2**: 306. **3**: 335.
 Morastugan på Skansen **1**: 442.
 Morgontidningen **3**: 236, 238.
 Morianen, apotek **1**: 510. **2**: 199.
 Mormoner **1**: 646, 647.
 Morseapparater **3**: 204.
 Moränvallar **1**: 14.
 Mosaiska församlingen **1**: 170, 647. — kyrkogård **2**: 121, 123.
 Mosebacke, förlustelställe **3**: 247. — teater **3**: 299. — vattentorn **2**: 343.
 Mosebacke gångbroaktiebolag **2**: 321. **3**: 168.
 Mosebacketorg **2**: 289.
 Motala verkstads nya aktiebolag **2**: 395.
 Mothander, C., maskinmästare **3**: 302.
 Mottoni, C. de, öfverstelöjtnant **3**: 186.
 Muhr, Pehr, kapellan **3**: 249.
 Mulbete på Ladugårdslandet **1**: 103.
 Müller, G. A., dekorationsmålare **3**: 300.
 Multipelbord **3**: 215, 227.
 Münchens bryggeri **2**: 421. **3**: 21.
 Munck, A. F., grefve **2**: 33.
 Munkbrogatan **2**: 220.
 Munkbron **2**: 296.
 Munklägret **1**: 104, 119, 141.
 Munktells mekaniska verkstads aktiebolag **2**: 394.
 Munsön **3**: 311.
 Munthe, H., docent **1**: 17.
 Murar, stadens **1**: 65, 66.
 Murareämbetet **1**: 75, 137.
 Murarnes strejk **3**: 69.
 Murbeck, Peter, komminister **1**: 584.
 Murberg, Joh., rektor **3**: 271.
 Museer **1**: 416.

- Musikaliska akademien **1**: 378. — bibliotek **1**: 464. — hus **2**: 51.
 Musikkonservatorium **1**: 378.
 Mussdorfer, Friedrich, byggmästare **2**: 2.
 Musslor, arktiska, fynd af **1**: 17.
 Myntet, kungl. **1**: 96, 113, 115, 178, 182.
 Myntgatan **1**: 113. **2**: 220.
 Myntkabinetet, kungl. **1**: 425.
 Mynttorget **1**: 113, 170. **2**: 220.
 Myrorna, förening **1**: 637.
 Myrstedt & Stern **3**: 40.
 Målare- och bildhuggareakademien **1**: 376.
 Målarnes strejk **3**: 68.
 Månglarehus **1**: 138.
 Märten Bildsnidare **2**: 97.
 Mälaren, bildning **1**: 10. — kustformationer **3**: 311. — natur **3**: 314. — vattenområde **1**: 28. — vattenstånd **1**: 19, 35, 120, 174. **2**: 305.
 Mälareparken **2**: 235.
 Mälareprovinsernas enskilda bank **3**: 85, 97.
 Mälaresandsten **1**: 8, 10.
 Mälarestädernas handelsrättigheter **1**: 125, 130, 131.
 Mälarhamnen **2**: 302.
 Mässingsbruk **1**: 140.
 Mässling **1**: 575.
 Mästare i skrämbeten **1**: 75.
 Mästerman, se: Bödel.
 Mästermanspenningar **1**: 152, 153.
 Mäster Nilses, världshus **3**: 252.
 Mästerprof **1**: 75, 139.
 Mätareafgift **1**: 238.
 Möbeltyg, införsel **3**: 40.
 Mödramöten **1**: 615.
 Möjan **3**: 311, 312.
 Möllenborg, Gustaf, guldsmed **3**: 30.
 Möller, byggmästare **2**: 82.
 Möller, C., arkitekt **1**: 407. **2**: 104, 114, 115, 204.
 Möller, Henrich, målare **2**: 104.
 Mönsterplatsen **1**: 118.
 Mönsterskola **1**: 310.
 Nachanson, H., grosshandlare **3**: 40.
 Nacka **1**: 22, 45. **3**: 324.
 Narvavägen **2**: 238, 293.
 Nationalgoodtemplarorden **3**: 71, 72.
 Nationalmuseum **1**: 416. **2**: 48.
 Nationalnykterhetsförbundet **3**: 72.
 Nattasyl för kvinnor **1**: 610, 636.
 Nattfroster **1**: 52, 57.
 Natthärbergen för husvilla **1**: 609, 620.
 Nattläkareinstitutionen **1**: 492.
 Nattvakt, beriden **1**: 256.
 Naturhistoriska riksmuseum **1**: 446.
 Naumann, J. G., kapellmästare **3**: 273, 274.
 Navigationsskolan **1**: 399.
 Nederbörden **1**: 58.
 Neglingeviden **3**: 347.
 Neptun, bergnings- och dykeribolag **3**: 58.
 Nettelblad, Baltzar, köpman **3**: 103.
 Neuman, Charlotte, skådespelerska **3**: 275.
 Neumüllers bryggeri **3**: 22.
 Nicander, Anders, öfversättare **3**: 267.
 Nicander, C. A., skald **3**: 323.
 Nikolai kyrka, se: Storkyrkan.
 Nikolai, S:t, port **1**: 65.
 Nilsson, S., förste lärare **1**: 503.
 Nilsson, Sven, zoolog **1**: 447.
 Nisbeth, Hugo, redaktör **3**: 235.
 Nitroglycerin-aktiebolaget **3**: 32.
 Nobel, L., ingenjör **2**: 301.
 Nobel, R., ingenjör **2**: 78.
 Nockebybro **3**: 332.
 Norberg, C., källarmästare **3**: 299.
 Norden, olycksfallsförsäkringsbolag **3**: 109.
 Norden, tidning **3**: 242.
 Nordenskiöld, A. E., professor **1**: 451, 460.
 Nordiska kreditbanken **3**: 94, 97.
 Nordiska museet **1**: 430. — bibliotek **1**: 464.
 Nordpolen, lifförsäkringsbolag **3**: 108.
 Nordquist, C., kapellmästare **3**: 281, 285.
 Nordqvist, J., arkitekt **2**: 119.
 Nordstjernan, instruktionsapotek **1**: 510, 514. — vattenfabrik **3**: 23.
 Nordstjernan, lifförsäkringsaktiebolag **3**: 108.
 Nordstjernan, rederibolag **3**: 55.
 Nordström, R. C., & komp. **3**: 40.
 Nordström & Thulin **3**: 58.
 Norling, S. A., veterinär **1**: 367.
 Norlunds, C. F., stiftelse **1**: 629.
 Normalskola, statens, för flickor **1**: 348. — sällskapets för växelundervisningens befrämjande **1**: 375.
 Normalstat för staden, Karl XI:s **1**: 157.
 Norman, L., kapellmästare **3**: 279.
 Normans, A. L., boktryckeriaktiebolag **3**: 35.
 Norra bantorget, gasklocka **2**: 371.
 Norra begravningsplatsen **2**: 122, 126.
 Norra Blasieholmshamnen **2**: 299.
 Norra brunn **3**: 249.
 Norra Djurgården **3**: 303.
 Norra expressbyrån **3**: 174.
 Norra järnvägs- och gångbron **2**: 313.
 Norra järnvägsstationen **3**: 126.
 Norra latinläroverket **1**: 342.
 Norra stadsporten **1**: 65, 67, 111.
 Norra stambanan **3**: 118.
 Norrbacka **1**: 631. **3**: 251.
 Norrbro, den gamla **1**: 106, 115, 182. — nya **2**: 261, 269, 310, 312. — körtrafik på **2**: 276. — gasledning **2**: 379. — vattenledningsrör **2**: 345.

- Norrby, Sören **1**: 88.
 Norrland-brand **3**: 107.
 Norrland-lif **3**: 107.
 Norrlands artilleriregemente **2**: 67.
 Norrlands trängbataljon **2**: 67, 82.
 Norrländska tjärुhandelskompaniet **1**: 133.
 Norrmalm, bebyggande **1**: 68, 96, 97, 116, 175.
2: 223. — skild från staden **1**: 98, 151. —
 sigill **1**: 98. — förenas med staden **1**: 102.
2: 224. — karta 1640 **1**: 106.
 Norrmalms förberedande elementarskola
1: 354.
 Norrmalmstorg (Gustaf Adolfs torg) **1**: 107,
 176.
 Norr Mälarstrand **2**: 304.
 Norrström **1**: 30. **2**: 306. — bad- och sim-
 inrättning i **1**: 505.
 Norrtelge ångfartygsaktiebolag **3**: 57.
 Norrtull **3**: 127.
 Norrtullsgatan **1**: 21. **2**: 292.
 Norrviken **3**: 313.
 Norsborg **3**: 325.
 Norska gardeskompaniet **2**: 67, 73.
 Norstedt, Emil, boktryckare **3**: 235.
 Norstedt, P. A., & Söner **3**: 35.
 Norström, Anders, tobaksspinneri **3**: 7.
 Notarier i polisen **1**: 276.
 Notholmen **1**: 64.
 Nothska, van der, husef **2**: 172, 173.
 Novilla **3**: 253.
 Numrering af hus **1**: 168. **2**: 266.
 Nürnberg bryggeri **3**: 22.
 Nya Dagligt Allehanda **3**: 234, 236, 238.
 Nya elementarskolan **1**: 346.
 Nya Föreningen, ångbåtsaktiebolag **3**: 165.
 Nya komiska teatern **3**: 297.
 Nya Kungsholmsbron **1**: 120, 178. **2**: 276, 313.
 Nya kyrkans församling **1**: 647.
 Nya kyrkans svenska församling **1**: 647.
 Nya kyrkogården **2**: 122.
 Nya kölden, fängelserum **2**: 131.
 Nya Nisse, tidning **3**: 241.
 Nya rederiaktiebolaget Svea **3**: 55.
 Nya smedjegården **1**: 146.
 Nya Skeppsholmen **1**: 119.
 Nya språkkursen **1**: 354.
 Nya Svenska teatern **3**: 272, 276.
 Nya teatern, Hammers **3**: 300. — i Humle-
 gården **3**: 299. — Lindebergs **3**: 297. —
 Stjernströms **3**: 281, 300.
 Nya ångslupsbolaget **3**: 160, 163, 169.
 Nyblom, C. R., professor **3**: 285.
 Nyboda baeke **3**: 333.
 Nybodatunneln **3**: 118.
 Nybrohamnen **2**: 299.
 Nybyggnadsanmälningar, statistik angående
1: 230.
 Nygatan **1**: 106. — Jfr Lilla; Stora.
 Nygren, Th. **3**: 137.
 Ny illustrerad Tidning **3**: 241.
 Nykterhetsrörelsen **3**: 70.
 Nykvarn **1**: 81, 82.
 Nyman & Schultz **3**: 58.
 Nyström, Alfred, bildhuggare **2**: 62.
 Nyström, A., hofintendent **2**: 50, 87.
 Nyström, Anton, dr **1**: 403.
 Nytorget **1**: 180.
 Nyårskort **3**: 197.
 Näekströmmen **1**: 24, 64, 96, 177.
 Näekströms bro **2**: 310.
 Nämndöfjården **3**: 310.
 Nämndön **3**: 311, 325.
 Näringsfrihet **3**: 9.
 Närings- och njutningsämnesindustri **3**: 16.
 Näsby **3**: 325.
 Näs slöjdlärareseminarium **1**: 325.
 Nöd hjälpsarbete, anstalter för anordnande af
1: 637.
 Nödlidandes vännar, sällskap **1**: 643.
 Obebyggda tomter, se: Ödetomter.
 Obelisker **1**: 170. **2**: 64.
 Obligationer, stadens **1**: 240.
 Observationspaviljong, epidemisjukhusets
1: 545.
 Observatorielunden **1**: 21. **2**: 235.
 Observatorium **1**: 48, 462, 475.
 Oeean, sjöförsäkringsbolag **3**: 104.
 Oden, liförsäkringsbolag **3**: 109.
 Odengatan **2**: 238.
 Odéonteatern **3**: 302.
 Offerholmen på Skansen **1**: 444.
 Ofria tomter, försäljning af **1**: 239.
 Oktorpsgården på Skansen **1**: 443.
 Olaus Magni **1**: 145. **2**: 152. **3**: 244, 329.
 Olde, E. M., professor **1**: 347.
 Olin, Elisabeth, sångerska **3**: 270.
 Oljebelysning, offentlig **2**: 385.
 Oljegasverk **2**: 354.
 Ollén, L. P., redaktör **3**: 240.
 Olofs kapell **1**: 160. **2**: 110. — skola **1**: 162.
 Olrog, Th., grosshandlare **3**: 45.
 Olsson, Carl A., grosshandlare **3**: 43.
 Olsson, Olaus, kolimportaktiebolag **3**: 41.
 Olsson & Wright **3**: 58.
 Oltihoff, Christian von, kammarherre **3**: 268.
 Olycksfall, läkarevård vid **1**: 492.
 Olycksfallförsäkring **3**: 109, 110.
 Ombergs skogsskola **1**: 398.
 Omistandes gods **1**: 110.
 Omnibusar **3**: 147, 162.
 Onsviid, Johan Andersson, byggmästare **2**: 102.
 Opera, inrättas **3**: 270.
 Operahuset, gamla **3**: 272. — nya **3**: 286.

- Operakällaren **3**: 256.
 Operaterrassen **3**: 257.
 Operationshus, Sabbatsbergs sjukhus **1**: 527.
 — Serafimerlasarettets **1**: 522.
 Optiska telegrafan **3**: 199.
 Ordinarie Post Tjändender **1**: 164. **3**: 183.
 Ordonnanspolisen **1**: 284.
 Orkeslösa, vård af **1**: 597, 626.
 Ormlängen, insjö **3**: 313, 323.
 Ormträsket **1**: 25. **2**: 250.
 Ornö **3**: 325.
 Orsastugan på Skansen **1**: 442.
 Ortopedisk behandling **1**: 507.
 Oscar I **1**: 410. **2**: 37, 59. **3**: 9, 278.
 Oscar II **1**: 380, 537, 636. **2**: 36, 37, 382.
3: 285, 338.
 Oscar-Fredriksborg **2**: 305, 306, 334.
 Ostindiska kompaniet **1**: 185. **2**: 167.
 Ostronhandel **1**: 133.
 Outhyrda bostadslägenheter **1**: 230.
 Oväderscentra **1**: 49.
 Owen, Samuel **3**: 26, 70.
 Oxenstierna, Axel **1**: 103, 111, 131, 139, 144,
 149. **2**: 47, 51, 226. **3**: 5, 175, 183. — palats
2: 167, 170, 176. — staty **1**: 148. **2**: 61.
 Oxenstierna, Bengt **1**: 113.
 Oxenstierna, Erik, öfverste **2**: 170.
 Oxenstierna, Gabriel Gustafsson **1**: 141.
 Oxenstiernska arkivet **1**: 468.
 Oxtorget, brunn på **2**: 324.
 Oäkta barn, dödlighet bland **1**: 570. — mot-
 tagas på barnhuset **1**: 590. — statistik ang.
1: 223.
- Packartorget **1**: 117, 177.
 Packhuset **2**: 142.
 Pagani, gipsare **2**: 20.
 Pajkull, Gustaf von, frih. **1**: 446.
 Paketpost **3**: 181.
 Palinska huset **2**: 416.
 Pallin, J. R., lektor **1**: 347.
 Palmerantz & komp., mek. verkstad **3**: 348.
 Palme, J. H., bankdirektör **3**: 98, 346.
 Palmeska huset **2**: 196.
 Palmgrenska samskolan **1**: 349.
 Palmroth, konduktör **2**: 110.
 Palmstedt, E., arkitekt **2**: 43, 64, 140, 142, 184,
 187, 188, 312. **3**: 273.
 Palmstjerna, Nils, riksråd **3**: 268.
 Pahnstruchska banken **1**: 135. **2**: 237. **3**: 83.
 Pantelion, ciselör **2**: 20.
 Panten, Caspar van, arkitekt **2**: 13, 153.
 Pantepenningar **1**: 152.
 Papisthuset **1**: 111. **2**: 145.
 Papistkyrkan **2**: 12.
 Pappslöjd i folkskolorna **1**: 323.
 Parker **2**: 235, 286.
- Pasch, Lorens d. y., målare **2**: 173, 178.
 Pastor primarius **1**: 649.
 Pastorsadjunkter **1**: 650.
 Patent- och registreringsverkets bibliotek
1: 464.
 Patologiskt-anatomiska museum **1**: 446.
 Patria, rederibolag **3**: 55.
 Patrulleringslinier, polisens **1**: 290.
 Pauli, Georg, målare **3**: 263, 290.
 Paulis parfymeri **3**: 32.
 Pauls, S:t, metodistkapell **1**: 647. **2**: 119.
 Pauvres honteux, asyl för **1**: 629. — sjuk-
 vård åt **1**: 516.
 Paviljonger, Davidsons **1**: 430. **3**: 247, 300.
 Paviljongsystemet **1**: 525.
 Pedagogiska biblioteket **1**: 464.
 Peder kansler **1**: 164.
 Pegmatit **1**: 7.
 Pelarebacken **1**: 69.
 Pelikan, källare **3**: 251, 257.
 Penningby **3**: 325.
 Pensionat för fabriksflickor **1**: 620.
 Pensionsförening, sjuksköterskornas allmänna
1: 516.
 Per, se: Grefve Pers hus.
 Per Ennes, ångfartygsaktiebolag **3**: 57.
 Peringskiöld, J., riksantikvarie **1**: 424.
 Persontrafik, statsbanornas inkomst af **3**: 128.
 Perssons, Per, väf- o. stiekmaskinsfabrik **3**: 30.
 Peruker, skatt på **3**: 144.
 Pest **1**: 163, 165, 167.
 Pestkyrkogårdar **2**: 125.
 Peters, S:t, och S:t Sigfrids kapell, se: En-
 gelska kyrkan.
 Petersens, H. af, förste hofjägmästare **3**: 137.
 Petersensska huset **1**: 113. **2**: 157, 161, 167.
 Peterson, Ludvig, arkitekt **2**: 202, 204, 205,
 206, 208. **3**: 261.
 Petersson, Walter, köpman **3**: 103.
 Petissan **3**: 259.
 Petri, Olaus **1**: 147, 164. **3**: 268.
 Petroleum, införsel **3**: 43. — upplag **2**: 301.
 Pettersson, Anna, sångerska **3**: 301.
 Pettersson, Inge, ingenjör **2**: 379.
 Pettersson, O., professor **1**: 42, 358.
 Pettersson, Sam., grosshandlare **3**: 40.
 Pfalz-Zweibrückiska arkivet **1**: 468.
 Pfeiff, P. G., generallöjtnant **3**: 105.
 Philip orgelbyggare **2**: 97.
 Phoenix, instruktionsapotek **1**: 510.
 Phoenix, ångslupsbolag **3**: 165.
 Piehls, G., bryggeri **3**: 22.
 Pilkrog **3**: 334.
 Pilsenerbryggeriet **3**: 22.
 Pingst, hohne **1**: 7.
 Pipbruk **3**: 25.
 Piper, Carl, greve **1**: 170. **2**: 172.

- Piperska muren **2**: 172. **3**: 248.
 Plafondmålningar **2**: 178.
 Plagemann, C. G., målare **2**: 179.
 Planteringar, stadens **2**: 235, 286.
 Platsanskaffningsbyrå, frälsningsarméns
1: 620.
 Plomgren, Aug. & Thomas, köpmän **3**: 6, 7,
 103.
 Pohlstro **3**: 252.
 Polhem, Chr. **1**: 179, 453. **2**: 183.
 Polhöjd, Stockholms observatoriums **1**: 476.
 Polikliniker **1**: 492, 551.
 Polis **1**: 253 ff.
 Polisadjutant **1**: 270.
 Polisdistrikt **1**: 218, 289.
 Polisdomare **1**: 270, 274.
 Polisintendent **1**: 271, 275.
 Poliskammaren **1**: 260, 273.
 Poliskommisariater **1**: 268, 292.
 Poliskonstaplar **1**: 291.
 Poliskåren **1**: 278. — rekrytering **1**: 293.
 Polismästare **1**: 260, 272.
 Polispiket **1**: 293.
 Polisstationer **1**: 296.
 Polisstyrelsen **1**: 271. — lokaler **1**: 278.
 Polisunderrättelser **1**: 281.
 Polisyvaktkontor **1**: 266.
 Politiborgmästare **1**: 151, 245.
 Politie- och brandkommissionen **1**: 204. **2**: 409,
 423.
 Politikollegium **1**: 253, 260, 261.
 Politilik **2**: 127.
 Pontonierbataljonen **2**: 66, 74.
 Porslinsisolatorer **3**: 228.
 Portaler **2**: 159, 176, 182.
 Porte-chaiser **3**: 144, 146.
 Porter, tillverkning af **3**: 22.
 Positivspelare **3**: 264.
 Posse, J. A., frih., redaktör **3**: 235.
 Postanvisningar **3**: 183.
 Postböcker **3**: 191.
 Postdirektör **3**: 189.
 Postförskott **3**: 183.
 Postförvaltarearfvode **3**: 184.
 Posthemman **3**: 176.
 Posthus **1**: 113. **2**: 49. **3**: 194.
 Post- och Inrikes tidningar **3**: 184, 234, 236,
 240.
 Postkontor, Stockholms **3**: 189.
 Postremissväxelrörelse, bankernas **3**: 96.
 Postsparbanken **3**: 100, 187.
 Postväsendet **1**: 164. **3**: 175 ff.
 Pousette, M. K., skådespelare **3**: 299.
 Præceptores privati **1**: 163.
 Precht, Burchard, bildsnidare **2**: 24, 97.
 Predikanter **1**: 648.
 Princhardt, L., yllefabrik **3**: 7.
 Prins Karls uppfostringsanstalt **1**: 585, 586,
 593, 625.
 Printzell, Paul, rådman **1**: 259.
 Privata läroverk **1**: 348.
 Privatgymnasium, Stockholms **1**: 349.
 Privilegier för borgareståndet **1**: 191.
 Privilegier, stadens, äldsta **1**: 81, 82. — 1527
1: 89. — 1529 **1**: 90, 91, 126, 144. — 1563
1: 125, 126. — 1570 **1**: 125. — 1594 **1**: 126.
 — 1636 **1**: 102. — för Norrmalm **1**: 152. —
 Södermalm **1**: 120.
 Produktplakatet **1**: 185. **3**: 5.
 Pro fide et christianismo, sällskap **1**: 650, 654.
 Profilverglering, gators **2**: 247.
 Profskola **1**: 310.
 Profärskurs **1**: 374.
 Pro Patria, barnbördshus **1**: 565. — barnhus
1: 584.
 Prostituerade, hem för **1**: 617, 619, 634.
 Prostitution **1**: 284, 548.
 Prostitutionspolisen **1**: 283.
 Protokollsnotarier **1**: 250.
 Proviantmagasin **2**: 70.
 Provisoriska barnbördshuset **1**: 564.
 Provisoriska sjukhuset **1**: 532.
 Prämknvarnar **1**: 174.
 Prämsprutor **2**: 414.
 Präster i statskyrkans tjänst **1**: 649.
 Prästsällskap, Stockholms **1**: 654.
 Prästval, bestämmelser om **1**: 159, 649.
 Publicistklubben **3**: 242.
 Pudrettfabrik vid Löfsta **2**: 434.
 Pudrettfabriksaktiebolag, Stockholms **2**: 429.
 Punsch, tillverkning af **3**: 22.
 Putsarkitektur **2**: 171.
 Pälpenningar **1**: 73, 78, 82, 152, 153, 154.
 Pålundet **2**: 308.
 Quaglio, Julius von, ingenjör **2**: 357.
 Qvarnström, C. G., bildhuggare **2**: 56, 59.
 Rabén, Carl, vinhandel **3**: 23.
 Raketkåren **2**: 69.
 Ramstedt jr, Reinh. **3**: 40.
 Ramström, C. L., läkare **1**: 565.
 Ranft, A., skådespelare **3**: 297, 301, 302.
 Ransakningsfångelse, Stockholms stads **1**: 304.
 Raschdorff, J., arkitekt **2**: 100.
 Rasphuset **1**: 180, 302.
 Rauno, seglationsprätt **1**: 73.
 Reaktionsströmmar **1**: 37, 38.
 Realisationer, mynt **3**: 84.
 Realläroverket, Högre **1**: 343, 374.
 Rebber, Georg, snickare **2**: 2.
 Reduktionsbeslutens utförande i Stockholm
1: 110.
 Réef, Mårten, lifmedikus **3**: 249.

- Refflor **1**: 12.
 Regementspastorer **1**: 650.
 Regeringsgatan **1**: 117. **2**: 254, 266.
 Register öfver understödstagare **1**: 588.
 Registrator i rådhuskansliet **1**: 250.
 Reglering, Gustaf Adolfs **1**: 99. **2**: 221. — Flemings **1**: 102. **2**: 223.
 Regleringskartor, 1600-talets **1**: 101. **2**: 221.
 Regn **1**: 58.
 Regnell, A., doktor **1**: 448, 449, 521, 552.
 Rehn, J. E., arkitekt **2**: 173, 183, 184. **3**: 276.
 Reimersholmen **2**: 308, 318. **3**: 35.
 Reinholds ångbageri och konditoriaktiebolag **3**: 19.
 Rekommenderade bref **3**: 182.
 Relationsbok angående donerade hus i städerna **1**: 109.
 Religionsvetenskapliga kongressen **1**: 659.
 Renberget på Skansen **1**: 442.
 Renen, apotek **1**: 511.
 Renhållning **1**: 93, 109, 163. **2**: 264, 422 ff.
 Renhållningsbolag **2**: 425.
 Renhållningsverk, stadens **2**: 427. — ekonomi **2**: 434.
 Reningsapparater för lysgas **2**: 361, 363.
 Renner, S. **2**: 188.
 Reparebanor **1**: 96, 118, 177.
 Resande, antal, på statsbanorna **3**: 128.
 Resarön **3**: 326.
 Reservfängelset **1**: 304.
 Retortgrafit **2**: 390.
 Retortugnar **2**: 359.
 Retzius, Anders, professor **1**: 365, 445, 463. — byst **2**: 62.
 Retzius, Anna, fru **1**: 323, 497.
 Reuterholm, E. C., riksråd **2**: 324.
 Reutersvärd, P., hofmarskalk **3**: 284.
 Ribbing, E., kabinettskammarherre **3**: 284, 285.
 Richter, J., snickare **2**: 2.
 Rickomberga arbetshem **1**: 633.
 Ridande polisafdelningen **1**: 287.
 Riddareskola **1**: 162.
 Riddarfjärden **1**: 29.
 Riddarholmen, bebyggande **1**: 96, 113, 171. — församling **1**: 159, 196. — Gustaf III:s kyrkbyggnadsplaner **2**: 91. — kyrkogård på **2**: 121. — lanternor på **2**: 353.
 Riddarholmens viadukt **2**: 320.
 Riddarholmsbron **2**: 276, 311, 317.
 Riddarholmshannen **2**: 302.
 Riddarholmsskanalen **2**: 307.
 Riddarholmskyrkan **1**: 101. **2**: 90, 100, 120, 152.
 Riddarhusarkivet **1**: 475.
 Riddarhuset **1**: 111, 113, 162, 170, 644. **2**: 51, 169.
 Riddarhustorget **1**: 113, 170.
 Ridderstad, Wilhelm, öfverstelöjtnant **2**: 80.
 Ridderstolpeska huset **1**: 423, 469. **3**: 203.
 Riddersvik **2**: 431.
 Riga, tullfrihet **1**: 73.
 Riksantikvarien **1**: 425.
 Riksarkivet **1**: 467. **2**: 50, 167.
 Riksbanken **3**: 88. — bankhuset **2**: 54, 175.
 Riksdagar, borgerskapets ombud vid **1**: 165.
 Riksdagens bibliotek **1**: 464.
 Riksdagshuset, nuvarande **2**: 53. — nya **2**: 53.
 Riksdagsmannaval, statistik ang. **1**: 217, 226.
 Riksens ständers bank **3**: 83.
 Riksgäldskontoret **2**: 167.
 Riksgäldssedlar **3**: 84.
 Riksmuseum, Naturhistoriska **1**: 446.
 Rikssalen **2**: 4, 34.
 Rikstelefon **3**: 222.
 Rimbo-banan **3**: 132.
 Ringborg, J., ångbåtskommissionär **3**: 58.
 Ringheim, P. V., major **2**: 86, 87.
 Ringlinien **3**: 157.
 Ringvägen **2**: 236.
 Rissoa membranacea **1**: 18.
 Ristell, A. F., lektor **3**: 275.
 Ritareakademien **1**: 375.
 Rococostilen **2**: 183.
 Roddarlaget **3**: 148.
 Roddamadamer **3**: 148.
 Roden **3**: 321, 322.
 Rohde, C. C., skådespelare **3**: 300, 302.
 Rohde, F., skådespelare **3**: 299.
 Romerskt-katolska församlingen se: Katolska.
 Roos, J. P., teaterdirektör **3**: 296, 297.
 Ropsten **2**: 315, 373. **3**: 331.
 Rosell, Jonas, handlande **2**: 183.
 Rosen, Clarence von, hus **2**: 208.
 Rosen, G. von, målare **2**: 145.
 Rosenbad **2**: 292, 307.
 Rosendal **3**: 338.
 Rosengrens källare **3**: 257.
 Rosenhane, Schering, öfverståthållare **1**: 109, 110, 134, 139, 150, 218. **2**: 71, 225.
 Rosenhaneska palatset **2**: 171.
 Rosenkammaren **1**: 301.
 Rosenqvist, F., löjtnant, bryggare **3**: 20, 260.
 Rosenqvist, F. L., kapten **3**: 186.
 Rosenstengel, Jörgen, murmästare **2**: 102.
 Rosersberg **1**: 456.
 Rosidor, Claude de, skådespelare **2**: 46. **3**: 267.
 Roslagen **3**: 321, 322, 323.
 Roslagsvägen **3**: 331.
 Rospiggar **3**: 326.
 Rossander, J. F., grosshandlare **3**: 41.
 Rostugnar **2**: 359.
 Rotar **1**: 217.
 Rotemän **1**: 214, 316, 487, 593, 608.
 Roth, M., lärare **1**: 347.

- Rothenhahn, föreståndare för barnhuset
 1: 145.
 Rotmästare 1: 151. 2: 411.
 Rotundan i Humlegården 3: 269.
 Rubenson, Ludvig, & komp. 3: 40.
 Rubenson, R., professor 1: 359.
 Ruckman, M. C., fru, skådespelerska 3: 275.
 Rudbeck, Olof 1: 165.
 Rüdling, J. G. 3: 266.
 Rügheimer & Becker 3: 37.
 Rullstensåsnarnas uppkomst 1: 15.
 Rum, antal 1: 229.
 Rumpffska huset 2: 172, 173.
 Rum för resande 3: 262.
 Rundqvist, Fredrique, lärarinna 1: 352.
 Runmarön 3: 311.
 Runstenar 3: 320.
 Rurik, ångfartygsaktiebolag 3: 57.
 Rydberg, Abraham, grosshandlare 1: 400.
 3: 262.
 Rydberg, Viktor, professor 1: 358, 360, 361.
 Rydbergs praktiska sjömansskola 1: 400.
 Rydboholm 3: 325.
 Rydboholmsarkivet 1: 468.
 Ryding, K., generalmajor 2: 78.
 Rydqvist, J. E., k. bibliotekarie 3: 337.
 Ryningska huset 2: 161, 167.
 Ryska anfallet vid Stäket 1: 197. 3: 334.
 Ryska kapellet 2: 117.
 Rysk predikan 1: 161.
 Ryssbodarna 1: 122.
 Ryssgården 1: 180.
 Råd, stadens 1: 77, 146, 147.
 Rådhus för Normalm 1: 97. — stadens gamla
 1: 65, 95, 111, 170. 2: 130. — nya 1: 113, 170,
 251. 2: 134, 170.
 Rådhusarkivet 1: 468, 475.
 Rådmän 1: 147, 194, 245.
 Rådstufvuhäktet 1: 304.
 Rådstufvurätten 1: 150, 244, 246, 248.
 Rådstugans brandstation 2: 419.
 Rålambska samlingen 1: 460.
 Räddningshem, Frälsningsarméns 1: 619.
 Räddningsredskap 2: 420.
 Räkenskaper, stadens 1: 152, 157.
 Räkenskapsförare i polisen 1: 276.
 Rännarebanan 1: 118, 164.
 Rännstenar 1: 94, 168. 2: 260, 263, 264, 270,
 279.
 Rännstensbrunnar 2: 283.
 Räntesatser, bankernas 3: 95.
 Räntor på stadens lån 1: 239.
 Rättskipning 1: 243 ff.
 Rättslig folkmängd 1: 220.
 Rättsmedicin 1: 491.
 Röda bodarna, ångslupsfart 3: 163.
 Röda Korset, förening 1: 514.
 Röda korset, tekniska fabriken 3: 32.
 Röder skärgård 3: 330.
 Röhss, Aug., grosshandlare 1: 378.
 Rönninge 3: 348.
 Rönnow, Casten, arkiater 1: 462.
 Rörarbetarnes strejk 3: 68.
 Rörnät, vattenledningens 2: 344.
 Rörstrand 1: 118. — begravningsplatser vid
 2: 125. — markförvärf från 2: 243. — mis-
 sionshus 1: 647. — porslinsfabrik 1: 188,
 190, 439. 3: 7, 33, 76.
 Sabbath, Vallentin, källarmästare 1: 583.
 3: 249.
 Sabbatsberg 1: 25. — fattighus 1: 193, 599. —
 hälsokälla 1: 600. 3: 249. — sjukhus 1: 480,
 524, 614. — sjuksköterskeskola 1: 515.
 Sabbatsbergsklockan 2: 371.
 Sachs, Max, aktiebolag 3: 40.
 Sahlberg, J. J., apotekare 3: 249.
 Sakörespenningar 1: 152, 153.
 Salemskapellet 1: 647.
 Salin, K., arkitekt 2: 209.
 Salomon, Otto, direktör 1: 320.
 Salpeterförråd 2: 69.
 Salthalt, östersjövattnets 1: 34.
 Saltimport 1: 128.
 Saltsjöbaden 3: 136, 347.
 Saltsjöbanan 2: 319. 3: 136.
 Saltsjökvarn 3: 17.
 Saltsjöns vattenstånd 1: 35. 2: 305.
 Saluhall å Hötorget 2: 144. — Östermalms
 2: 201.
 Saluhallar, hyror af 1: 239.
 Salutbatteri 2: 88.
 Salutorg 2: 236.
 Salvius, Adler 2: 97, 98.
 Samariten, barnsjukhus 1: 553.
 Samfundet för Nordiska museets främjande
 1: 431.
 Samfällid rådstufvurätt 1: 247, 248.
 Sammanbindningsbanan 2: 319. 3: 118, 119,
 122. — dess öppnande 3: 121.
 Samskolor 1: 349. — Djursholms 3: 346. —
 Palmgrens 1: 349. — Stockholms nya 1: 350.
 Samson, Eug., direktör 3: 112.
 Samson, Otto, direktör 3: 108, 112.
 Samundervisning vid folkskolor 1: 311.
 Samtrafik mellan telefonnäten 3: 226.
 Sandahl, C., arkitekt 2: 117, 197.
 Sandberg, C., kamrerare 1: 472.
 Sandbron 1: 69.
 Sandell & Wessel, järnvägsbyggare 3: 131.
 Sandels, S., bergsråd 2: 173.
 Sanden 1: 66.
 Sandhamn 2: 305. 3: 200, 307, 334.
 Sandborg 2: 124.

- Sandströms, A., skola **1**: 352.
 Sandtvättningsanstalt **2**: 341.
 Sandvik **3**: 32.
 Sankt Eriks bryggeri **3**: 21.
 Sankt Erik, byggnadsaktiebolag **3**: 78.
 Sankt Göran, sjukhus **1**: 529.
 Santenska, van, huset **2**: 183.
 Santesson, C., professor **1**: 556.
 Sappörkompaniet **2**: 66, 73.
 Sharp, Johan Henrik, grosshandlare **1**: 421.
 Schartau, Frans, grosshandlare **1**: 401. **2**: 141.
 Schartaus praktiska handelsinstitut **1**: 401.
 Schéele, G. von, kammarherre **1**: 453.
 Scheele, C. W., staty **2**: 61.
 Schef, Johan, direktör **3**: 273, 276.
 Scheffer, Carl Fredrik, riksråd **2**: 172.
 Sehman, J. B., rådmän **3**: 105.
 Schnell, Carl, & komp. **3**: 43.
 Schnötzing, musikdirektör **3**: 260.
 Scholander, F. W., arkitekt **1**: 418. **2**: 48, 59, 87, 117, 194. **3**: 300.
 Schröder, Carl, ångbåtskommissionär **3**: 58.
 Schücks, H., änka & komp. **3**: 40.
 Schultz, A., ångbåtskommissionär **3**: 58.
 Schultz, H., apotekare **3**: 249.
 Schultz, Joachim, köpman **3**: 103.
 Schultz, J. G., redaktör **3**: 235.
 Schultz, Jost, bildhuggare **2**: 104.
 Schulzenheim, D. Schulz von, läkare **1**: 562. **2**: 85.
 Schumacher, C. W., bagare **3**: 19.
 Schütz, Paul, arkitekt **2**: 2, 13.
 Schwartz, Eugène, rektor **1**: 352.
 Schweizerier **3**: 260.
 Schwindern, Hans van, köpman **1**: 133.
 Schönberg, Nils, tobaksspinneri **3**: 7.
 Schönborgska huset **2**: 170.
 Schönherr, C. J., kommerseråd **1**: 447.
 Scott, George, pastor **3**: 70.
 Scrubber **2**: 362.
 Sedelutgifning, enskilda bankernas **3**: 92. — riksbankens **3**: 89.
 Sehlstedt, Elias **3**: 317.
 Sekreterare, stadens **1**: 77. — i öfverståthållareämbetet **1**: 275.
 Selander, J. W., teaterföreståndare **3**: 302.
 Selenius, hofkällarnästare **3**: 253.
 Selinder, A., balletmästare **3**: 296, 300. — elevteater **3**: 300.
 Separator, aktiebolag **1**: 454. **3**: 29, 73.
 Serafimerlasarettet **1**: 362, 370, 519 ff., 619.
 Serafimerordensgillet **1**: 556.
 Sergel, J. T., bildhuggare **1**: 417. **2**: 56, 57, 58, 112, 135, 141.
 Sernqvist, A., regissör **3**: 301.
 Serumbehandling **1**: 576.
 Servisledningar, elektricitetsverkets **2**: 401. — gasverkets **2**: 380. — vattenledningens **2**: 349.
 Setterberg, C., gelatinfabrik **3**: 348.
 Setterwall, Carl, & komp. **3**: 45.
 Sevenbom, Johan, målare **1**: 181. **2**: 135.
 Sibyllegatan **2**: 258.
 Sidenfabriker **1**: 140. **3**: 7, 34.
 Sieger, R., doktor **1**: 19.
 Siemens & Halske **2**: 401.
 Sigill, Norrmalms **1**: 98. — stadens **1**: 75, 76, 77.
 Sigismund, konung **1**: 111, 126, 137, 155, 159, 164. **2**: 145.
 Sigtuna **3**: 322.
 Siklaön **1**: 81, 82.
 Silfverdal **3**: 251.
 Siljeström, P. A., rektor **1**: 312.
 Silkesmakeri **1**: 140.
 Sillhofvet **1**: 177. **2**: 296.
 Sillmånglare **1**: 74.
 Siluriska bildningar **1**: 8.
 Simbad **1**: 501.
 Sinnessjukas vård **1**: 493, 554, 561.
 Sippan, kvarter **2**: 292.
 Siskeburen, fängelserum **2**: 131.
 Siwerska kasernen **1**: 288.
 Sjukdomar, förhärskande **1**: 574.
 Sjukgymnaster **1**: 372, 495.
 Sjukgymnastik **1**: 506.
 Sjukhem, Stockholms **1**: 556.
 Sjukhus **1**: 518 ff.
 Sjukkassor **1**: 517. **3**: 72.
 Sjuk- och begravningskassa, Stockholms gasverksarbetares. **2**: 383.
 Sjuksköterskor **1**: 514.
 Sjuktransporter **1**: 494.
 Sjukvård i hemmen för fattiga **1**: 491.
 Sjukvårdsafgift, personlig **1**: 236, 548.
 Sjukvårdsföreningar **1**: 516.
 Sjuntedagsadventister **1**: 646.
 Sjalagården **1**: 79, 143, 162.
 Sjalagårdsgatan **1**: 65.
 Sjäartillerikåren **2**: 66.
 Sjöassuranskompaniet **3**: 103, 104.
 Sjöberg, Gustaf, arkitekt **2**: 118, 208.
 Sjöberg, G., rektor **1**: 351.
 Sjöberg, Hanna, fru **1**: 351.
 Sjöfart, stadens **3**: 12, 49.
 Sjöfolk, boningsplatser på Ladugårdslandet **1**: 104, 119.
 Sjöförsvarsdepartementet **2**: 85.
 Sjöförsäkring **3**: 102, 111.
 Sjökadettkåren **2**: 68.
 Sjökarteverket **2**: 87.
 Sjökrigsskolan **1**: 388. **2**: 50, 87.
 Sjömanshem, Stockholms **1**: 636. **3**: 59.
 Sjömanshus, Stockholms **1**: 644. **3**: 59.
 Sjömanskåren **2**: 68.
 Sjömän, antal **3**: 58.

- Sjöqvistska husen **2**: 206, 209.
 Sjöängspruta **2**: 420.
 Skaffare **1**: 76.
 Skandia, brand- och liffförsäkringsaktiebolag **2**: 197. **3**: 107.
 Skandinavien, olycksfallsförsäkringsbolag **3**: 109.
 Skandinaviska allmänna liffförsäkringsföreningen Balder **3**: 108.
 Skandinaviska benedictinekompaniet **3**: 23.
 Skandinaviska kreatursförsäkringsbolaget **3**: 111.
 Skandinaviska kreditaktiebolaget **3**: 88, 97, 99. — hus **2**: 200.
 Skandinaviska pelsvarufabriken **3**: 37.
 Skandinavisk-etnografiska samlingen **1**: 430.
 Skansar, vid Grind **1**: 107. — vid Danviken **1**: 122. — vid Södra Stäket **3**: 334.
 Skansen **1**: 439 ff. **3**: 264.
 Skanstull **3**: 331. — vattenverk **2**: 333.
 Skarfs skärgård **3**: 330.
 Skarlakansfeber **1**: 546, 575.
 Skarprunmaren **3**: 312.
 Skarprättare, se: Bödel.
 Skeppsbron **1**: 111. **2**: 296, 297. — elektrisk belysning **2**: 385.
 Skeppsbyggeri **3**: 28.
 Skeppsdockor, se: Dockor.
 Skeppsgossekompaniet **2**: 66.
 Skeppsgården **1**: 95, 111, 119.
 Skeppsholmen (Blasieholmen) **1**: 95. — nuvarande **1**: 178. — flottans station **2**: 85. — utredningsförrådsbyggnad **2**: 70. — vattenledning för **2**: 346.
 Skeppsholmsbron **2**: 317, 379.
 Skeppsholmskyrkan **1**: 178. **2**: 112.
 Skeppsholmsvarfvet **2**: 87.
 Skeppskompaniet **1**: 133.
 Skeppslag **3**: 324.
 Skinnarviksbergen **1**: 23.
 Skinn- och läderberedningsindustri **3**: 37.
 Skjutsväsen **3**: 152, 333.
 Skjöldebrand, A. F., teaterdirektör **3**: 278.
 Skofabriker **3**: 37.
 Skogh, P., & komp., vinhandelsaktiebolag **3**: 23.
 Skogsinstitutet **1**: 397.
 Skokloster-arkivet **1**: 468.
 Skolbad **1**: 327, 503.
 Skolgudstjänster **1**: 653.
 Skolinspektör **1**: 311.
 Skolkarehem **1**: 595.
 Skolkök **1**: 332.
 Skollofskolonier **1**: 325.
 Skolmästare, stadens **1**: 147.
 Skolråd **1**: 308.
 Skolväsen, under medeltiden **1**: 78. — efter reformationen **1**: 161. — 1700-talet **1**: 196.
 Skomakarebrinken **1**: 65.
 Skomakaregatan **1**: 65.
 Skomakareporten **1**: 65.
 Skomakareämbetet **1**: 75, 76, 137, 139.
 Skomakarnes strejk **3**: 68.
 Skorstensfejaredistrikt **1**: 218.
 Skott **1**: 78, 152, 153, 156.
 Skotteboken **1**: 78.
 Skottherrar **1**: 78, 147, 152, 158.
 Skottkammaren **2**: 131.
 Skottland, holme **1**: 490.
 Skrifvare, stadens **1**: 77.
 Skrubba, uppfostringsanstalt **1**: 594, 595.
 Skråväsen, under medeltiden **1**: 74. — 1500-talet **1**: 136. — 1600-talet **1**: 138. — 1700-talet **1**: 187, 191. — upphäves **3**: 9. — i Nordiska museet **1**: 439.
 Skräddareämbetet **1**: 74, 137, 139.
 Skräddarnes strejk **3**: 68.
 Skulder, stadens **1**: 240.
 Skunck, Nils, häradshöfding **2**: 172.
 Skuru **3**: 251.
 Skurubro **3**: 309, 332.
 Skurusund **1**: 22. **2**: 305. **3**: 332.
 Skvalbänken **1**: 184.
 Skyddsförening för frigifna, Stockholms **1**: 635.
 Skyddsförening, Stockholms allmänna **1**: 640.
 Skyddshem, drottningens **1**: 634. — Elsa Borgs **1**: 617.
 Skytte, Bengt **2**: 172.
 Skåne, brand- och liffförsäkringsbolag **3**: 107.
 Skånes enskilda bank **3**: 85, 97.
 Skånska handelsbanken **3**: 94.
 Skägga **3**: 310.
 Skärgård, Stockholms **1**: 10, 31. **3**: 308, 314.
 Skärgårdsartilleriet **2**: 67.
 Slaktarhus **1**: 115, 120, 138, 178, 179, 182.
 Slaktarhusbron **1**: 174, 181. **2**: 310.
 Slakteriaktiebolaget i Stockholm **3**: 24.
 Slakteriaktiebolaget Norrmalm **3**: 24.
 Slogboden på Skansen **1**: 442.
 Slottet, gamla **1**: 65. **2**: 1 ff. — brand **1**: 455, 469. **2**: 14, 25.
 Slottet, nya **1**: 181. **2**: 18 ff.
 Slottsapoteket **1**: 509.
 Slottsarkivet **1**: 474.
 Slottsbokhallare **1**: 149.
 Slottsbron **2**: 312.
 Slottsbyggnadshjälpen **2**: 28.
 Slottsfogde **1**: 149.
 Slottskansliet **1**: 201.
 Slotts kyrkan, i gamla slottet **2**: 12. — nya **2**: 24.
 Slottslofven **1**: 146.
 Slottsråd **1**: 146.
 Slotts rätt **1**: 245.

- Slottsträdgården **2**: 5.
 Slumstationer **1**: 618.
 Slupar **3**: 328.
 Slussen, gamla **1**: 107, 120, 179. — nya **1**: 179.
 2: 306, 309, 385. **3**: 53.
 Slussbroarna **2**: 276, 310.
 Slusspenningar **1**: 156. **2**: 305.
 Slöjd i folkskolan **1**: 319.
 Slöjdlärare **1**: 325.
 Slöjdskola för gossar i Adolf Fredrik **1**: 319.
 Slöjdskolan i Stockholm **1**: 394.
 Smeder **1**: 75.
 Smedjegården på slottet **1**: 144, 146. **2**: 1, 8.
 Smedjegårdshäktet **1**: 300.
 Smedsudden **3**: 164.
 Smitt, J. W., generalkonsul **1**: 333. **3**: 286, 301.
 Smittkoppor **1**: 575.
 Smådalarö **3**: 309.
 Smörgåsbord **3**: 256.
 Snickareämbetet **1**: 137.
 Snickarkroge **3**: 251.
 Snickerifabriker **3**: 34.
 Snoilskyska gården **2**: 73.
 Snäckor, fossila, fynd af **1**: 18.
 Snällposter **3**: 180.
 Snö, bortskaffande från gator **2**: 426.
 Snödagarnas antal **1**: 59.
 Snötäcket **1**: 60.
 Socialdemokraten, tidning **3**: 73, 236, 240.
 Socialdemokratiska föreningar **3**: 64, 73.
 Societeter, handlande **1**: 135.
 Sockengång **1**: 162.
 Sockenstämmonämnden **1**: 208. **2**: 327, 355.
 Sockenstämmor **1**: 208.
 Soekerraffinaderier **1**: 140. **3**: 24.
 Soeurs de Charité **1**: 638.
 Sofia Albertina, prinsessa, **1**: 176. **2**: 37, 42, 43, 159. **3**: 273, 275, 278.
 Sofia Magdalena, drottning **2**: 37.
 Sohlman, August, redaktör **3**: 234.
 Sohlman, Harald, redaktör **3**: 239.
 Solide, rederibolag **3**: 55.
 Sollenius, Lars, maskinmästare **3**: 270.
 Sollentuna **3**: 324.
 Sollentunaholm **3**: 23.
 Solna **1**: 82, 159. **3**: 324. — kyrkogård **2**: 125.
 Solnaskogen **3**: 345.
 Sommarnöjen **3**: 336.
 Sommarpaviljonger, Sabbatsberg **1**: 528.
 Sommeli fabriker **3**: 32.
 Sondén, Klas, kemist **1**: 484.
 Soopska fattighuset **1**: 582.
 Sophia, drottning **1**: 537, 551, 634.
 Sophiahemmet **1**: 515, 537.
 Soplastningsstationer **2**: 426, 431. **3**: 139.
 Sopors behandling **2**: 431.
 Soptunnor **2**: 426.
 Saunders **3**: 205.
 Souttar, James, arkitekt **2**: 116.
 Spak, F. A., major **1**: 428.
 Spannmål, införsel **3**: 42. — utförsel **3**: 42.
 Spannmålskompaniet **1**: 133.
 Sparbank, Stockholms, hus **2**: 205.
 Sparbanker **3**: 99.
 Sparhemmet **1**: 625.
 Sparman, Andreas N., licentiat **1**: 155.
 Sparre, Carl, öfverståthållare **1**: 193, 205.
 2: 141, 173. **3**: 272.
 Sparre, Erik, riksråd **1**: 94. **2**: 153.
 Sparreska huset **2**: 171.
 Sparman, Anders, professor **1**: 451.
 Spelbommar på hus **2**: 176.
 Spetålske **1**: 68, 581.
 Spihler, Mathias, arkitekt **2**: 108.
 Spilhammar, J. R., redaktör **3**: 240.
 Spinnhuset **1**: 302, 303.
 Spinnskolor **1**: 189.
 Spirituosa, förbrukning **1**: 224.
 Sporrang, C. C., & komp. **3**: 30.
 Sprickbildningar **1**: 8.
 Spritfabriker **3**: 23.
 Spruthus **2**: 413.
 Sprängbataljonen **1**: 646.
 Spånga **1**: 14. **3**: 324.
 Spårvägar **3**: 154. — gaturenhållningsskyldighet **2**: 424.
 Spökslottet **3**: 259.
 Stadsarkitekten **1**: 149. **2**: 215.
 Stadsbud **3**: 172.
 Stadsbyggmästare **1**: 149.
 Stadsdiken **2**: 279.
 Stadsfiskaler **1**: 270, 279.
 Stadsfullmäktige **1**: 211. — samlingsrum **2**: 142.
 Stadsfullmäktigeval **1**: 217, 226.
 Stadsgården **1**: 122. **2**: 258, 296. — elektrisk belysning **2**: 385. — järnvägsstation **3**: 125. — tull- och packhus **2**: 143.
 Stadsgårdshammen **2**: 298.
 Stadshagen **1**: 529. **2**: 290. **3**: 345. — begravningsplats **2**: 124. — vattenreservoar **2**: 343.
 Stadsholmen **1**: 64.
 Stadshuset vid Malmtorget **1**: 116. — å Södermalm **1**: 122, 180, 252, 344. **2**: 135.
 Stadsingenjören **1**: 168. **2**: 260, 267.
 Stadskamrerare **1**: 157.
 Stadskapten **1**: 202.
 Stadskirurg **1**: 477.
 Stadskällaren **2**: 131.
 Stadslag, Magnus Erikssons **1**: 80, 148. **2**: 405.
 Stadsmajor **1**: 159, 196, 256. **2**: 412.
 Stadsmedicus **1**: 165, 477.
 Stadsmilitärkompaniet **1**: 265.

- Stadsmission, Stockholms **1**: 610, 614, 650.
 Stadsnotarier **1**: 248, 249.
 Stadsnämnden **1**: 207, 586. — föreslagen, 1861
1: 210.
 Stadsområdet **1**: 216.
 Stadsphysicus **1**: 477.
 Stadsplanen **2**: 233, 240.
 Stadsposten **3**: 187.
 Stadsskolan **1**: 78, 162.
 Stadsskrifvare **1**: 147.
 Stadssmed **2**: 150.
 Stadstimmermän **2**: 150.
 Stadsträdgårdsmästare **1**: 149. **2**: 128, 289.
 Stadsrakten **1**: 150, 255. **2**: 131.
 Stadsveterinär **1**: 483.
 Stadsöfverste **1**: 149.
 Stafsnäs **3**: 343.
 Stafsumd **3**: 325.
 Staket, stadens **1**: 97, 118, 122. **2**: 223.
 Stall, konungens, se: Hofstallet.
 Stallgång, kungl. majjts **1**: 114.
 Stallkanalen **1**: 30.
 Stallmästaregården **3**: 251.
 Stapelrätt, städernas **1**: 124, 186.
 Starbus, handlande **2**: 183.
 Starbäck, C. G., magister **1**: 312.
 Starrbäckensängen **2**: 250.
 Stationsmätare **2**: 364.
 Statistiska centralbyrån, bibliotek **1**: 464. —
 hus **2**: 47, 170, 185.
 Stativ för telefonledningar **3**: 228.
 Statskontoret **2**: 46.
 Stéen & Thuring **3**: 7.
 Steenman, Johan, köpman **3**: 103.
 Stegeholm å Gälön **1**: 625.
 Steijern, Fr. Vult von, redaktör **3**: 240.
 Stein, Schmidt, bildhuggare **2**: 108.
 Stenberg, T., arkitekt **2**: 205, 206.
 Stenbock, Gustaf Otto, riksamiral **2**: 171.
 Stenbock, Johan Gabriel, riksmarskalk **1**: 383.
2: 98.
 Stenbockska huset **2**: 167.
 Stenborg, Carl, skådespelare **1**: 197. **3**: 270,
 271, 276, 277.
 Stenborg, Peter, skådespelare **1**: 170, 197.
3: 269, 271.
 Stenbron (Ladugårdsbron) **2**: 310.
 Stengodsrör till afloppsledningar **2**: 281.
 Stengolfvet, rum på slottet **2**: 10.
 Stenhammar, Ernst, arkitekt **2**: 202, 204, 208.
 Stenhammar, F., sängerska **3**: 279.
 Stenhammar, P. U., arkitekt **1**: 557. **2**: 116.
 Stenhus, påbud om **1**: 93, 168. **2**: 218. — sta-
 dens äldsta **2**: 145.
 Stenkol, införsel **3**: 41. — lossning af **2**: 301.
 — åtgång för gasverket **2**: 389.
 Stenkolstjära **2**: 390.
 Stenläggning, se: Gatuläggning.
 Stenmuseum **2**: 28.
 Stensjön **3**: 323.
 Stenstugan på Skansen **1**: 442.
 Stiftelsen för gamla tjänarinnor **1**: 630.
 Stilles fabrik för tillverkning af kirurgiska
 instrument **3**: 30.
 Stjerman, källare **2**: 183.
 Stjernström, E., teaterdirektör **3**: 279, 281,
 298, 299, 300.
 Stockholmen **1**: 64, 114.
 Stockholm-Lübeck, ångfartygsaktiebolag **3**: 57.
 Stockholm-Rimbo järnväg **3**: 132.
 Stockholm-Saltsjöns järnväg **3**: 136.
 Stockholms allmänna omnibusaktiebolag
3: 162.
 Stockholms allmänna sundhetsnämnd **1**: 208.
 Stockholms arbetarehem, aktiebolag **3**: 78.
 Stockholms bageriaktiebolag **3**: 19.
 Stockholms benmjölsfabriksaktiebolag **3**: 32.
 Stockholms blodbad **1**: 88, 95. **2**: 131.
 Stockholms bomullsspinneri- och väfveriaktie-
 bolag **3**: 34, 77.
 Stockholms borstbinderiaktiebolag **3**: 34.
 Stockholms bryggeriaktiebolag **3**: 21.
 Stockholms bryggerier, aktiebolag **3**: 22.
 Stockholms båtbyggeri **3**: 348.
 Stockholms Dagblad **3**: 234, 236, 239.
 Stockholms elektriska belysningsaktiebolag
2: 404.
 Stockholms enskilda bank **3**: 87, 99.
 Stockholms expressbyrå **3**: 173, 193.
 Stockholms förnicklingsfabrik **3**: 30.
 Stockholms galvaniseringsfabrik **3**: 348.
 Stockholmsgranit **1**: 3, 26.
 Stockholms handelsbank **3**: 97, 99.
 Stockholms kredit- och diskontoförening **3**: 97.
 Stockholms läns hästförsäkringsbolag **3**: 111.
 Stockholms läns sparbank **3**: 99.
 Stockholms mjölkförsäljningsaktiebolag
1: 498. **3**: 20.
 Stockholms nya spårvägsaktiebolag **3**: 155.
 Stockholms Nyheter, tidning **3**: 237.
 Stockholms praktiska hushållsskola **1**: 624.
 Stockholms sjöassuransförening **3**: 104.
 Stockholms sjöassurance-sällskap **3**: 103.
 Stockholms sjöförsäkringsaktiebolag **3**: 104.
 Stockholms skofabrik **3**: 37.
 Stockholms spritfabrik **3**: 23.
 Stockholms stads arkiv **1**: 475.
 Stockholms stads brandförsäkringskontor
3: 104, 111.
 Stockholms stads brandstodsbolag till för-
 säkring af lösegendom **3**: 106.
 Stockholms stads sparbank **3**: 99.
 Stockholms superfosfatfabriksaktiebolag **3**: 32.
 Stockholms svafvelsyrefabrik **3**: 32.

- Stockholms södra spårvägsaktiebolag **3**: 160.
 Stockholms teater **3**: 278.
 Stockholms-Tidningen **3**: 236, 238, 240.
 Stockholms transport- och bogseringsaktiebolag **3**: 58.
 Stockholms vapenfabrik **3**: 30.
 Stockholms vinhandelsaktiebolag **3**: 23.
 Stockholms yllefabriksaktiebolag **3**: 35.
 Stockholms ångfartygs-rederiaktiebolag **3**: 55.
 Stockholms ångslupsaktiebolag **3**: 165.
 Stockholmsåsen **1**: 14, 20.
 Stockholm-Västerås-Bergslagens järnväg **3**: 130, 140.
 Stocklassas borst- och penselfabrik **3**: 34.
 Stocksund **3**: 251, 331, 348.
 Stolpe, Hj., dr **1**: 452.
 Stolpe, V., kapten **2**: 75.
 Stora badhuset **1**: 501.
 Stora bryggeriet **3**: 21.
 Stora Konungsgatan, se: Konungsgatan.
 Stora Kopparbergs bergslags aktiebolag **2**: 178. **3**: 45.
 Stora Nygatan **1**: 111.
 Stora varfvet **3**: 7, 28.
 Stora Värtan **1**: 3. **3**: 308.
 Storbåtar **3**: 327.
 Storekenfeldt, E., generaldirektör **3**: 222.
 Storcken, apotek **1**: 511.
 Storkyrkan **1**: 65. **2**: 2, 90, 95.
 Storkyrkoförsamlingen **1**: 159.
 Stormar **1**: 51.
 Stortorget **1**: 65, 170. **2**: 323.
 Stralsund, handelsprivilegier **1**: 124.
 Strandberg, Charlotte, sångerska **3**: 279.
 Strandberg, C. V. A., redaktör **3**: 234.
 Strandberg, O., sångare **3**: 279.
 Strandberg, Z. J., assessor **1**: 516.
 Strandbergska läkareinrättningen **1**: 516.
 Stranden **1**: 66.
 Strandgator, brist på, under 1600-talet **2**: 231.
 — i nya stadsplanen **2**: 234.
 Strandvägen **2**: 292, 300.
 Strejker **3**: 67.
 Strindberg, Aug. **3**: 316, 328.
 Strindberg, C. O., & komp. **3**: 58.
 Strix, tidning **3**: 241.
 Stropp, Kristina, fru **2**: 138.
 Strumpfabriker **1**: 140.
 Ström, I., hofjägmästare **1**: 397.
 Strömberg, E., skådespelare **3**: 301.
 Strömberg, J., skådespelare **3**: 300.
 Strönma kanal **3**: 332.
 Strönma kanal, ångfartygsaktiebolag **3**: 57.
 Strömmingsfiske **3**: 329.
 Strömparterren **2**: 289. **3**: 247.
 Strömpenningar **1**: 152, 153.
 Strömsborg **1**: 182.
 Strömsholms kanal **2**: 306. **3**: 53.
 Stuckdekorationer **2**: 167, 178.
 Studentskådespel **3**: 266.
 Stugu-hus **2**: 149.
 Stüler, F. A., arkitekt **1**: 418. **2**: 48.
 Sture, Nils **1**: 164.
 Sture, Sten, d. ä. **1**: 83. **3**: 323.
 Sture, Sten, d. y. **1**: 86.
 Sturebadet **1**: 502. **2**: 196.
 Sturehof **3**: 325.
 Sturekapellet **1**: 122, 160.
 Stureparken **2**: 121.
 Sturevägen **3**: 333.
 Stutén, J. G., handlande **2**: 187.
 Styckgjutaregården **1**: 371.
 Styrelse, stadens **1**: 201 ff.
 Ståthållare på slottet **1**: 146.
 Städernas allmänna brandstodsbolag **3**: 106.
 Stäket, se: Almarestäket; Södra stäket.
 Subways, förslag om **2**: 275.
 Sumpfiskare **1**: 139.
 Sundberg, C. G., skådespelare **3**: 279.
 Sundby **1**: 14.
 Sundbyberg **1**: 14. **3**: 345. — hem för sedeslösa kvinnor **1**: 634. — lilla hushållsskolan vid **1**: 624. — lokaltåg för **3**: 132.
 Sundhetsinspektören **1**: 482, 490.
 Sundhetskommisionen **1**: 480, 519.
 Sundhetsnämnden **1**: 208, 213, 480.
 Sundsta **2**: 332, 350.
 Sundström, C. G., & son **3**: 40.
 Sundström, Lorens, Hofmålare **3**: 270.
 Sundsvalls enskilda bank **3**: 97.
 Sundsvalls handelsbank **3**: 97.
 Surbrunn **2**: 173. **3**: 249. — värdshus **3**: 251.
 Sutherska huset **2**: 183.
 Svalgångar **1**: 70. **2**: 147, 148.
 Svanberg, Chr., skådespelare **3**: 296.
 Svanberg & komp., kvarnaktiebolag **2**: 420. **3**: 16.
 Svanen, apotek **1**: 510.
 Svartbrödragatan **1**: 65.
 Svartbrödraklostret **1**: 65, 90, 95.
 Svartsjö **3**: 338.
 Svartsjölandet **1**: 3. **2**: 270. **3**: 332.
 Svartsö **3**: 313.
 Svartviks stärkelsefabrik **3**: 32.
 Svea artilleriregemente **2**: 66, 69, 74.
 Svea brand- o. liförsäkringsaktiebolag **3**: 107.
 Svea hofrätt **2**: 46.
 Svea ingenjörbataljon **2**: 70, 74.
 Svea lifgarde **2**: 65, 72, 78.
 Sveaplanen **2**: 237.
 Svea, rederibolag **3**: 55.
 Sveasalen **2**: 171. **3**: 261.
 Sveateatern **3**: 261, 302.
 Svea trångbataljon **2**: 67, 76.

- Sveavägen **2**: 234, 236.
 Svedenborg, E. **1**: 462. — lusthus **1**: 444.
 Svedenborgare **1**: 646, 647.
 Svedenborgsgatan **2**: 234.
 Svenner **1**: 75, 78.
 Svenska akademien **1**: 357. **2**: 142, 189. **3**: 240, 275.
 Svenska arbetareförsäkringsbolaget **3**: 109.
 Svenska Björns fyrskepp **3**: 334.
 Svenska Dagbladet **3**: 236.
 Svenska dramatiska teatern **3**: 275.
 Svenska glasförsäkringsaktiebolaget **3**: 112.
 Svenska komiska teatern **3**: 276.
 Svenska lifförsäkringsbolaget **3**: 109.
 Svenska likbränningsföreningen **2**: 128.
 Svenska Lloyd **3**: 51.
 Svenska läkaresällskapet **1**: 496, 498, 500. — bibliotek **1**: 463.
 Svenska Morgonbladet **3**: 236, 240.
 Svenska nationalnykterhetsförbundet **3**: 72.
 Svenska nykterhetsförbundet **3**: 72.
 Svenska nykterhets-sällskapet **3**: 72.
 Svenska petroleumaktiebolaget Standard **3**: 43.
 Svenska slöjdföreningens söndags- och afton-skola **1**: 393.
 Svenska spritförädlingsaktiebolaget **3**: 23.
 Svenska sällskapet för antropologi och geografi **1**: 451.
 Svenska teatern **3**: 286, 301.
 Svenska typografförbundet **3**: 63.
 Svenska vallens höjning **1**: 19.
 Svensk Bokhandels-Tidning **3**: 235.
 Svensk-lutherska prästkongressen **1**: 651.
 Svensk Lärartidning **3**: 242.
 Svensson, Johannes, riksdagsman **3**: 66.
 Sverige, brandförsäkringsbolag **3**: 107.
 Sveriges allmänna varuförsäkringsbolag **3**: 110.
 Sveriges hästförsäkringsaktiebolag **3**: 111.
 Sveriges ångfartygsassuransförening **3**: 111.
 Svettbad **1**: 501.
 Svin, förbud mot **1**: 163.
 Svindelsviken **3**: 309.
 Swartz, E., skådespelare **3**: 279.
 Swartz, Olof, professor **1**: 449.
 Sydsvenska kreditaktiebolaget **3**: 94.
 Syllsättare **2**: 149.
 Sylvius, Johan, målare **2**: 24.
 Synagogan **1**: 648. **2**: 117.
 Sägverks- och trävaruexportföreningen **3**: 45.
 Sällskapet barnavännerna **1**: 643.
 Sällskapet de fattigas vänner **1**: 643.
 Sällskapet de nödlidandes vänner **1**: 643.
 Sällskapet för inrättande af småbarnsskolor **1**: 610.
 Sällskapet för växelundervisningens befrämjande **1**: 375.
 Sällskapet jultomtarna **1**: 643.
- Sällskapet till arbetsflitens befrämjande **1**: 638.
 Sällskapet till dygdigt och troget tjänstefolks belönande **1**: 643.
 Sällskapet till uppmuntran af öm och sedlig modersvård **1**: 643.
 Sällström, A. G., byggmästare **3**: 286.
 Sällström, P. M., sångare **3**: 279.
 Särinner, aktiebolag **2**: 432.
 Söderarm **3**: 334.
 Söderberg, Carl, grosshandlare **3**: 42.
 Söderberg, H. G., grosshandlare **3**: 41.
 Söderberg, John, grosshandlare **1**: 360.
 Söderbro **1**: 106.
 Söderkompaniet **1**: 133.
 Söderkvarn **1**: 154.
 Södermalm, bebyggande **1**: 69, 97, 120, 179. — egen stadsrätt **1**: 120. — förslag till slott och arsenal på **2**: 226. — karta öfver **1**: 106. — regleringar **1**: 179. **2**: 223, 229, 250. — uppfartsvägar till **2**: 250.
 Södermalms arbetareinstitut **1**: 409.
 Södermalms badinrättning **1**: 502.
 Södermalms fattighus **1**: 600.
 Södermalms högre allmänna läroverk **1**: 345, 374.
 Södermalms högre läroanstalt för flickor **1**: 352.
 Södermalmstorg **1**: 120.
 Söder Mälarstrand **2**: 258, 302.
 Söderport **1**: 91, 92, 111.
 Söderström **1**: 30, 97.
 Söderström & komp. eftertr. **3**: 40.
 Södertelje **3**: 307, 343. — järnvägen till, öppnas **3**: 118.
 Södertelje kanal **2**: 306. **3**: 53.
 Södertorn **1**: 66, 90, 107, 362.
 Södra barnbördshuset **1**: 370, 480, 564. **2**: 172.
 Södra begravningsplatsen **2**: 124, 127.
 Södra Blasieholmshamnen **2**: 298.
 Södra frivilliga arbetshuset **1**: 583, 587.
 Södra missionshuset **1**: 647.
 Södra spårvägarnas trafikaktiebolag **3**: 161.
 Södra stationen **3**: 125.
 Södra Stäket **1**: 197. **3**: 315, 334.
 Södra Sverige, ångfartygsbolag **3**: 57.
 Södra teatern **3**: 299.
 Söllscher, Carl **1**: 484.
 Söndagsallmosan **1**: 143.
 Söndags-Nisse, tidning **3**: 235, 241.
 Söndagsskolor **1**: 615, 653.
 Sörensenska huset **2**: 196.
- Tabernaklet **1**: 647. **2**: 119.
 Taktäckning, föreskrifter om **1**: 93, 168. **2**: 164.
 Tamm, G., öfverståthållare **3**: 283, 284.
 Tantolunden **2**: 290. **3**: 345.
 Tanto sockerbruk **3**: 24, 77.
 Tappström **3**: 332.

- Taraval, G. T. R., målare **1**: 375. **2**: 19, 178.
 Tarifföreningen **3**: 113.
 Tattersall **2**: 208.
 Taube, Mathilda, sångerska **3**: 285.
 Taube, Wilhelm, riksråd **3**: 176.
 Tavernare **1**: 71. **3**: 262.
 Taxeringsdistrikt **1**: 218.
 Taxeringsvärde, fastigheters **1**: 231.
 Taxörespenningar **1**: 152, 153.
 Te, införsel **3**: 41.
 Teaterbyggnadskonsortiet **3**: 281, 286.
 Teaterpremieobligationslån **1**: 241.
 Teatrar **1**: 165, 197. **3**: 266 ff.
 Tegel, Erik Jöransson **2**: 161.
 Tegelbacken **2**: 303.
 Tegelbruk **1**: 26, 119, 122, 146. **2**: 146. **3**: 326.
 Tegeltak **2**: 149.
 Tegelviken **1**: 69.
 Tegnér, Esaias, skald **1**: 418.
 Tegnérgatan **2**: 234.
 Tegnérslunden **2**: 235, 290.
 Tekniska högskolan **1**: 390. — bibliotek **1**: 463.
 — byggnad **2**: 48.
 Tekniska skolan **1**: 393. — bibliotek **1**: 463.
 — byggnad **2**: 50.
 Teknisk Tidskrift **3**: 242.
 Teknologiska institutet **1**: 390, 453.
 Telefon **3**: 208 ff. — vid epidemisjukhuset
1: 544. — polisens **1**: 298. — vattenlednings-
2: 347.
 Telefonapparater, tillverkning af **3**: 211.
 Telefonföreningar **3**: 210.
 Telegraf **3**: 199 ff.
 Telegrafberget **3**: 312.
 Telegrafkorrespondensen, statistiska uppgif-
 ter om **3**: 205.
 Telegrafstation, Stockholms **3**: 202.
 Telegrafstyrelsen **3**: 201.
 Telegrafverkets hus **2**: 51. — Jfr Ridderstol-
 peska huset.
 Telegraminlämningsställen **3**: 206.
 Telegrampostanvisningar **3**: 183.
 Telur **3**: 225.
 Temperatur, luftens **1**: 51. — markens **1**: 57.
 — vattendragens **1**: 42.
 Templarorden **3**: 71.
 Tengelinska huset **2**: 204.
 Teosofiska samfunden **1**: 646.
 Tessin, Carl Gustaf, greve **1**: 416, 425, 375.
2: 19, 20, 28, 29, 139.
 Tessin, Nikodemus, d. ä. **1**: 114. **2**: 47, 102,
 170, 175, 177, 214, 311. **3**: 338.
 Tessin, Nikodemus, d. y. **1**: 111, 116, 171, 174,
 204, 418. **2**: 14, 19, 42, 43, 46, 97, 108, 138
 174, 179, 237. **3**: 267.
 Tessinska huset **1**: 169. — Jfr Öfverståthållare-
 huset.
 Testamentspenningar **1**: 152, 153, 154.
 Textilindustri **3**: 34.
 Thaveniska huset **2**: 202, 210.
 Thegerström, K. F., skådespelare **3**: 279.
 Thegerström, Rob., & komp. **3**: 41.
 Thelning, O. E., instrumentmakare **2**: 405.
 Themptander, O. R., landshöfding **3**: 284.
 Therèse, hertiginna **2**: 38.
 Thiessen, Ludvig, bagareålderman **3**: 105.
 Thorstenson, Aug., grosshandlare **3**: 40.
 Thule, lifförsäkringsaktiebolag **3**: 108.
 Thulegatan **2**: 258.
 Thulin, C. G., ångbåtskommissionär **3**: 58.
 Thunberg, Daniel af, öfverdirektör **1**: 453.
 Thyra, ångfartygsbolag **3**: 57.
 Tiden, tidning **3**: 73.
 Tidkulan **1**: 400.
 Tidning för Idrott **3**: 242.
 Tidningar **1**: 164. **3**: 183, 234 ff. — postbe-
 fordran **3**: 183, 197.
 Tidningsexpedition, postverkets **3**: 185.
 Tiggare **1**: 143, 144. — Jfr Fattigvård.
 Tillæus, P., stadsingeniör **1**: 181. **2**: 228.
 Tillgångar, stadens bokförda **1**: 240.
 Timmermansgatan **2**: 234.
 Timmermansordens hospital **1**: 584, 628.
 Timmermän **1**: 139.
 Titzens fäfånga **3**: 336.
 Tivander, K., skådespelare **3**: 297.
 Tivoli **3**: 249. — Gröna Lunds **3**: 265. — vid
 Brunnsviken **3**: 304.
 Tjufkällaren **1**: 301. **2**: 131.
 Tjulander, J. F., grosshandlare **3**: 40.
 Tjänarinnor, se: Stiftelsen för gamla tjäna-
 rinnor.
 Tjänstemannabanken **3**: 94, 97.
 Tjärafskiljare **2**: 362.
 Tjärhofsgatan **2**: 234.
 Tjärnuhandelskompaniet **1**: 133.
 Tjärnuholmen **1**: 104 (jfr rättelser).
 Tobaksarbetarnes lock-out **3**: 69.
 Tobaksfabriker **3**: 24.
 Tobakskompaniet **1**: 133.
 Tobaksplantager **3**: 25.
 Tolagen **1**: 156, 195, 205.
 Tolagersättning **1**: 237.
 Tolagsskrifvare **1**: 150.
 Tomtebodå, blindinstitut **1**: 413. — järnvägs-
 station **3**: 127, 132.
 Tomter, antal **1**: 217. — sammanläggning af
1: 108.
 Tomtskådare **2**: 149.
 Tomtören **1**: 82, 152, 153, 195, 239.
 Topografiska kåren **2**: 67.
 Topp & Dabelstein **3**: 41.
 Tor, brandförsäkringsbolag **3**: 110.
 Torelius, Gustaf, redaktör **3**: 239. •

- Torell, O., professor **1**: 17.
 Torfpudrett **2**: 433.
 Torgils Knutsson **1**: 72, 80.
 Torkel Knutssons gatan **2**: 234, 251, 258. —
 viadukt **2**: 319.
 Torn på stadsmuren **1**: 92.
 Tornväktare **2**: 412.
 Torsbyfjärd **3**: 310.
 Torsslow, O. U., skådespelare **3**: 296, 297, 298.
 Torstenson, Lennart **1**: 116. **2**: 58, 172.
 Torstensonska palatset **2**: 43, 159. — **3**: 273.
 — Jfr Arffurstens palats.
 Torstensson, Anders, stadsingeniör **1**: 118.
 Tortyr **1**: 301.
 Tott, Åke, fältmarskalk **1**: 101, 114.
 Tottie, Charles, grosshandlare **3**: 6, 105, 106.
 Tottie, Ch., civilingeniör **2**: 325.
 Tottieska huset **2**: 174.
 Tourniaire, konstberidare **3**: 302.
 Trafikinkomst, statsbanornas **3**: 129.
 Trafvenfelt, E., läkare **1**: 547.
 Trampbåt **3**: 148.
 Tran, handel med **1**: 127, 147.
 Tranebergsbro **3**: 332.
 Transitohandel **3**: 46.
 Transportsedlar **3**: 83.
 Trappor i hus **2**: 165, 176.
 Trappgaflar **2**: 151, 157.
 Trasskolan, se: Lindgrenska trasskolan.
 Trefaldighetsafton, firande **3**: 244.
 Trefaldighetskapellet **1**: 647. **2**: 119.
 Trefaldighetskyrkan **1**: 95.
 Tre Kronor **2**: 1, 4, 5, 14, 26.
 Tre Kronor, garantiförsäkringsbolag **3**: 112.
 Tre Liljor, värdshus **3**: 251.
 Tre Remmare, värdshus **3**: 251.
 Trettondepenningar **1**: 239.
 Triewald, Märten, kapten **3**: 105.
 Trikinsjukdom **1**: 484.
 Triumfport **1**: 176.
 Trivialskola, Stockholms **1**: 196. **3**: 266.
 Trolle, Gustaf, ärkebiskop **1**: 86.
 Trots-gränden **2**: 149.
 Trottoarer **2**: 262, 265.
 Trummor, se: Afloppstrummor.
 Trumpetaregången **2**: 8.
 Tryckregulatorer **2**: 366.
 Träarbetareföreningen **3**: 66.
 Trädgårdsföreningens park **3**: 247.
 Trähus, rätt att uppföra **2**: 148. — förbud
 mot **1**: 93, 101, 102, 107, 108, 110. **2**: 218.
 — tillåtna **2**: 232.
 Trähästen **3**: 144.
 Träindustrien **3**: 34.
 Träkubb till gatubeläggning **2**: 272.
 Trälhafvet **3**: 309, 342.
 Trängbataljon, se: Svea trängbataljon.
 Träsket **1**: 21, 25, 64 (jfr rättelser). **2**: 250,
 324. **3**: 332.
 Träskrämmilen **1**: 117, 177.
 Trävaror, utförelse af **3**: 45.
 Tuktad sten till gatubeläggning **2**: 261, 265,
 269.
 Tukthus **1**: 145, 146, 301.
 Tukthusordning **1**: 145.
 Tull, under medeltiden **1**: 73. — 1600-talet
1: 134, 135. — Jfr Lilla tullen.
 Tullfrihet för fastighetsägare **1**: 127, 128. —
 för husbyggnad **2**: 219. — stadens **1**: 82.
 Tullhuset **2**: 142.
 Tullingsjön **3**: 313, 323.
 Tullmål, behandling i rådstufvurätten **1**: 247,
 250.
 Tullportar och tullstugor **1**: 106, 118, 122.
 Tullskrifvare **1**: 78, 147.
 Tumba pappersbruk **3**: 313.
 Tungel, Nils, sekreterare **2**: 159.
 Tungelska huset **2**: 164, 165.
 Tunnel, föreslagen, för central uppfartsväg
 till Södermalm **2**: 251. — järnvägens, under
 Södermalm **3**: 122. — Saltsjöbanans **3**: 137.
 — Jfr Brunkebergstunneln.
 Turkiska bad **1**: 501.
 Tvärrännstenar **2**: 279, 284.
 Tyfoidfieber **1**: 575, 578.
 Tyghuset **2**: 68.
 Tygmästaren **2**: 68.
 Tygstatskompaniet **2**: 67.
 Tynningön **1**: 81. **3**: 313.
 Typografiska föreningen **3**: 61.
 Tyresö **3**: 309, 312, 316, 323, 325.
 Tyska botten **3**: 332.
 Tyska brunnen **2**: 64, 323.
 Tyska församlingen **1**: 95, 161. — kyrkan
1: 99. **2**: 93, 98, 420. — kyrkogården **2**: 121,
 140. — kyrkoherde **1**: 649. — skolan **1**: 162,
 196. **3**: 266.
 Tyska handtverkare **1**: 137.
 Tyska lejonet **2**: 176.
 Tyska paradiset **3**: 252.
 Tyska skyddsföreningen **1**: 644.
 Tyskar, handelsrättigheter **1**: 72, 123. **3**: 3.
 — i rådet **1**: 84.
 Tyskbagarebergen **2**: 290. — genomspräng-
 ning af **2**: 249.
 Tysta Mariés kafé **3**: 259.
 Tysta skolan **1**: 632.
 Tystberg, Hugo, grosshandlare **3**: 41.
 Tåg, antal vid statsbanornas stationer **3**: 130.
 Täby **3**: 324.
 Tänkeböcker, stades **1**: 78, 475.
 Törne, borgmästare **1**: 157.
 Törnebohm, A. E., geolog **1**: 8.
 Törnell, Tor, kapten **1**: 349.

- Törner, J. P., öfverste **3**: 278.
 Törnqvist, A., arkitekt **2**: 49, 194. **3**: 195.
- Uddby 3**: 313.
 Uddenbergiska huset **2**: 204.
 Uddman, J., sångare **3**: 279.
 Ugglan, apotek **1**: 510.
 Ugglas, Samuel af, öfverståthållare **2**: 141.
 Uggleviken **3**: 331.
 Uggelvikskällan **3**: 244, 249.
 Uhnér, F., & komp. **3**: 40.
 Uhr, slottsmurmästare **2**: 111.
 Ulfsparre, major **1**: 424.
 Ulfsonda **3**: 325.
 Ulfsondasjön **2**: 308. **3**: 311.
 Ulrich, Fritz, arkitekt **2**: 204.
 Ulrika Eleonora d. ä., drottning **1**: 146, 383, 582.
 Ulrika Eleonora d. y., drottning **2**: 31.
 Ulrika Eleonora, kyrka, se: Kungsholmskyrka.
 Ulriksdal **1**: 380, 426, 446. **3**: 251, 317, 338.
 Underbefälsskola, kavalleriets **2**: 75, 76.
 Underjordskablar **3**: 230.
 Underståthållaren **1**: 149, 151, 194, 202, 270.
2: 412.
 Undervattensledning, vattenledningens
2: 345.
 Undre gråleran **1**: 17.
 Ungbröder **3**: 149, 152.
 Union, rederibolag **3**: 55.
 Unionen, ångslupsbolag **3**: 165.
 Uppbördsdistrikt **1**: 218.
 Uppbördskommissarier **1**: 208.
 Uppbördsmän **1**: 78.
 Uppbördsverket **2**: 135.
 Uppfartsvägar till Södermalm **2**: 234, 250, 319.
 Uppfostringsanstalten för flickor **1**: 594. —
 för gossar **1**: 594.
 Upphandlingsafgifter **1**: 166.
 Upplandsgatan **2**: 258.
 Upplands ångfartygsaktiebolag **3**: 57.
 Upp- och afskrifningsrörelse, bankernas **3**: 87.
 Uppsala, förläns åt Stockholm **1**: 83. — han-
 delsrättigheter **1**: 125. — elektrisk telegraf
 till **3**: 202. — järnväg till, öppnas **3**: 120.
 Uppsjö **1**: 36, 37. — inverkan på vattenled-
 ningstvattnet **2**: 350, 352.
 Uppsyningsmän **1**: 255.
 Urban målare **2**: 4.
 Urinkurar **2**: 430.
 Utackordering af barn **1**: 590, 591.
 Utackorderingsbyrån **1**: 592.
 Utfyllningar **1**: 23.
 Utförsel, 1500-talet **1**: 128. — 1600-talet **1**: 134.
 — 1895 **3**: 39.
 Utgifter, stadens, 1500-talet **1**: 154. — 1600-
 talet **1**: 156. — nuvarande, olika slag **1**: 239.
 — 1895 **1**: 235. — med lånta medel **1**: 241.
 Utredningsförrådet **2**: 70.
 Utrikes handel **3**: 39. — sjöfart **3**: 12, 50.
 Utskänkningsaktiebolag, Stockholms **1**: 224.
3: 250.
 Uttini, F. A., kapellmästare **3**: 270, 271.
 Uttran, insjö **3**: 313.
 Utvårdshus **3**: 251.
 Utö grufvor **3**: 326.
- Vaccinationsdistrikt 1**: 218.
 Vaccinationsväsen **1**: 487.
 Vadstena krigsmanshuskassa **1**: 644.
 Vadviken **3**: 309.
 Vagnar **3**: 141. — skatt på **3**: 143, 145.
 Vagnmakare **3**: 142.
 Valdemar, konung **1**: 64, 67.
 Valdemarsön **1**: 69. — Jfr Djurgården.
 Valhalla **3**: 302.
 Valhallavägen **2**: 239, 258, 292. **3**: 305.
 Vallée, Jean de la, arkitekt **1**: 121, 146. **2**: 14,
 18, 52, 71, 105, 108, 134, 170, 214, 226. **3**: 247.
 Vallée, Simon de la, arkitekt **2**: 51, 166, 167,
 169.
 Vallentin, Hugo, redaktör **3**: 241.
 Vallentuna **3**: 325.
 Vallentunasjön **1**: 3. **3**: 313.
 Valmundsön **1**: 64.
 Vanadisexpeditionen **1**: 452.
 Vanadislunden **2**: 235, 290. — vattenreservoar
2: 342.
 Vanartiga barn **1**: 593.
 Vangsholmen **1**: 64.
 Vargögon **2**: 355, 358.
 Varietéer **1**: 658. **3**: 261.
 Vasabron **2**: 273, 276, 312, 379. **3**: 30.
 Vasabyggeriet **3**: 22.
 Vasa expressbyrå **3**: 174.
 Vasagatan **2**: 234.
 Vasastaden **3**: 162. — uppfartsväg till **2**: 252.
 Vasateatern **3**: 301.
 Vasen, apotek **1**: 511, 513.
 Vasseur, vårdshusidkare **3**: 253.
 Vattenbyggnader **2**: 305.
 Vattendjup, i hamnen **2**: 297. — i Mälaren
1: 30. — i skärgården **1**: 31. **3**: 312.
 Vattenförbrukning **1**: 578. **2**: 330, 339.
 Vattenkastare **2**: 348.
 Vattenklosetter **2**: 429.
 Vattenledningen **1**: 46, 207, 578. **2**: 323 ff.
 Vattenledningsstation **2**: 347.
 Vattenledningsvattnets beskaffenhet **2**: 349.
 Vattenmätare **2**: 348.
 Vattenporten **1**: 65.
 Vattenreservoarer **2**: 342.
 Vattenskidor **3**: 149.
 Vattentornet vid Mosebacke **2**: 343.
 Vattenvagnar **2**: 276.

- Vattning å gatorna **2**: 276.
 Vattuminskningen **1**: 19.
 Vauxhall **3**: 246, 253.
 Vaxholm **2**: 305, 306. **3**: 200, 202, 315, 324, 333, 341, 342, 343. — fästning **3**: 334.
 Vaxholms ångfartygsaktiebolag **3**: 57.
 Veckotidningar **3**: 241.
 Ved, införsel **3**: 326.
 Vedgård, frälsningsarméns **1**: 622. — slottets **1**: 169.
 Vedgårdsbron **1**: 115, 182.
 Vedsågning för arbetslösa **1**: 643.
 Vefslupar **3**: 148.
 Vega, sjöförsäkringsbolag **3**: 104.
 Vegaexpeditionen **1**: 447, 450, 452, 460.
 Velamsund **3**: 312.
 Velocipeder **3**: 174, 193.
 Veneriskt sjuka **1**: 529, 547.
 Verdandi, nykterhetsorden **3**: 72.
 Verkmästare i skräåmbeten **1**: 75.
 Vermlands enskilda bank **3**: 85.
 Vetenskapsakademien **1**: 446. — bibliotek **1**: 461.
 Veterinärer, hälsovårdsnämndens **1**: 485.
 Veterinärinstitutet **1**: 367. — bibliotek **1**: 463.
 Vettern **1**: 42.
 Viadukter **2**: 318. **3**: 137.
 Victoria, lifförsäkringsaktiebolag **3**: 108.
 Victorin, J. F., resande **1**: 447.
 Viktoriabageriet **3**: 19.
 Viktoriabryggeriet **3**: 22.
 Viktoria, mejeriaktiebolag **3**: 20.
 Viktoria, ångkvarnsaktiebolag **3**: 17.
 Villagatan **2**: 293.
 Villastaden vid Humlegården **2**: 208. **3**: 345.
 Vindens riktning **1**: 50. — styrka **1**: 51. — temperatur **1**: 51. — verkan på en vattenyta **1**: 40.
 Vindragarehärberget **2**: 148.
 Vindön **3**: 310.
 Vingboons, Joest, arkitekt **2**: 52.
 Vintertullen **1**: 22. **3**: 332.
 Vinterviken **3**: 32.
 Vintervägar **3**: 331.
 Vira bruk **3**: 313.
 Vitterhets-, historie- och antikvitets-akademien **1**: 423, 451. — bibliotek **1**: 464.
 Vittring **1**: 11.
 Vogel, Sigismund von **1**: 181. **2**: 161, 162.
 Volgenau, Hind., yllefabrik **3**: 7.
 Vossius, Isak **1**: 455.
 Vylder, G. de, resande **1**: 447.
 Våffelbruk **3**: 251.
 Våg, stadens **1**: 74, 81.
 Vågafgift **1**: 238.
 Våghuset **1**: 111.
 Vågpenningar **1**: 156.
 Vårby **2**: 324. **3**: 325, 342.
 Vårbyviken **3**: 311.
 Vård af orkeslösa **1**: 597.
 Vårdpenningar **1**: 152, 153.
 Vårdskrifvare **1**: 78, 147.
 Vårdtornet på Brunkeberg **1**: 116. **2**: 247.
 Vår frus gille **1**: 79, 111.
 Vårt Land, tidning **3**: 236, 238, 239.
 Vaddö kanal **3**: 54.
 Väderflotte **1**: 180.
 Väderön **3**: 308.
 Väfnader, införsel **3**: 40.
 Väktaren, tidning **3**: 235.
 Vålgörande fruntimmerssällskapet **1**: 644.
 Vålgörenhetens ordnande, föreningen för **1**: 641.
 Vålgörenhetsanstalter **1**: 612.
 Vällinge **3**: 312, 325.
 Vårdshus **1**: 111, 116, 163. **2**: 153. **3**: 250 ff.
 Våringar **3**: 321.
 Världsgoodtemplarorden **3**: 71.
 Världspostföreningen **3**: 189.
 Värmdön **3**: 309, 312, 324, 332.
 Värme- och läsestugor **1**: 465, 609, 622.
 Värtabanen **3**: 123, 127.
 Värtagasverket **2**: 373.
 Värtahamnen **2**: 300, 369. **3**: 52, 333.
 Värtan, järnvägsstation **3**: 127.
 Västerbottens enskilda bank **3**: 97, 99.
 Västerlånggatan **1**: 20.
 Västertull **1**: 122.
 Västerås-Bergslagens järnväg, se: Stockholm-Västerås-Bergslagen.
 Västerås recess **1**: 90.
 Västra stambanan **3**: 117, 118.
 Vätön **3**: 328.
 Växelslut på börsen **3**: 48.
 Växthus, stadens **2**: 294.
 Wachtmeister, Hans, frih., riksråd **1**: 119, **2**: 164.
 Wagner, R., skådespelare **3**: 297, 300.
 Wahlberg, J. A., naturforskare **1**: 447.
 Wahlberg, Robert, grosshandlare **3**: 40.
 Wahlgren & Cedergren **3**: 41.
 Wahlund & Grönblad **3**: 41.
 Waldenström, P. P., lektor **1**: 657.
 Wall, Rudolf, redaktör **3**: 234, 237, 239.
 Wallander, F. G. F., direktör **2**: 428.
 Walldén, J. A., redaktör **3**: 234.
 Walldén, W., godsägare **3**: 284.
 Wallenberg, A. O., bankdirektör **3**: 86.
 Wallenberg, G. O., kaptän **3**: 137.
 Wallenberg, K. A., bankdirektör **3**: 137, 284, 286, 301, 347.
 Wallenbergska huset **2**: 194.
 Waller, J., läkare **1**: 484.

- Wallin, J. O., ärkebiskop **1**: 351, 418, 585. **2**: 123.
 Wallinska skolan **1**: 351.
 Wallman, C. A., handlande **3**: 247, 299.
 Wallmark, E., skriftställare **3**: 297.
 Wallska huset **2**: 203.
 Walmtak **2**: 175.
 Wannqvist, Olof af, underståthållare **1**: 585.
 Warberg, A., skådespelare **3**: 300, 301.
 Warfvinge, F. W., läkare **1**: 502.
 Wargentin, P. W., professor **1**: 476.
 Warming, Eug., professor **1**: 358.
 Warodellska huset **2**: 194, 209.
 Wechell, Anders, postmästare **3**: 175, 176.
 Wegelin, C. H., brukspatron **1**: 449.
 Weigel, C. E. v., arkitekt **1**: 547.
 Wellander, Johan, författare **3**: 270.
 Wengströms mekaniska snickerifabrik **3**: 34.
 Wennberg & Ramstedts ångkvarnsaktiebolag
3: 17.
 Werdt, Lucas van der, stenhuggare **2**: 152, 153.
 Werming, P. E., byggmästare **1**: 344.
 Werner, John, & komp., färgeri **3**: 348.
 Wernskiöld, Johan, generalkvartermästare
2: 226.
 Weselius, J. W., teaterdirektör **3**: 299.
 Westerdahl, A. R. & H. J., bagare **3**: 19.
 Westerdahl, F., skådespelerska **3**: 279.
 Westerdahl & Karstens bageri **3**: 19.
 Westin, F., målare **2**: 110.
 Westin, O. E., lektor **1**: 558.
 Westmans fäfånga **3**: 336.
 Wetterdahl, Henrik, läkare **1**: 484.
 Wheatstones snabbskriftapparat **3**: 204.
 White Locke, Sir B., ambassadör **2**: 13.
 Whitlock, Anna, fröken **1**: 350.
 Whitlockska huset **2**: 201.
 Wicanders korkfabriker **3**: 34. — rederiaktie-
 bolag **3**: 57.
 Wickman, G., arkitekt **2**: 196, 203, 204.
 Widerberg, Henrietta, sångerska **3**: 279.
 Wiese, Samuel, sidenfabrik **3**: 7.
 Wieselgren, S., generaldirektör **3**: 72.
 Wijublad, Johan, referendarie **2**: 159.
 Wikblad, H., statsråd **3**: 284.
 Wiklunds, Anton, velocipedfabriks aktiebolag
3: 30.
 Wiklunds, W., verkstäders aktiebolag **3**: 30.
 Wikström jr, P., grosshandlare **3**: 43, 45.
 Wilanderska gasoljelampor **2**: 358.
 Wildner, C., skådespelare **3**: 296.
 Wilhelm, Heinrich, arkitekt **2**: 52.
 Willeke, G. D., mekaniker **3**: 26.
 Wille, N., professor **1**: 359.
 Willman, A., sångare **3**: 279.
 Winborg, Th., & komp. **3**: 26.
 Wirén, A. G., parfymfabrik **3**: 32.
 Witt, Hugo **1**: 42.
 Witthoff, Hindrik, guldsmedsällderman **3**: 105.
 Wittrock, V. B., professor **1**: 358.
 Wollin, Birger, grosshandlare **3**: 41.
 Wrangel, Karl Gustaf, riksmarsk **1**: 113. **2**: 46,
 58, 171.
 Wredeska huset **2**: 176.
 Wretlind, E. W., läkare **3**: 72.
 Ympanstalt för animal vaccin **1**: 487.
 Yoldia arctica **1**: 17.
 Yrkesfördelning, statistik angående **1**: 221.
 Ytterby **3**: 326.
 Yxlan **3**: 310.
 Zander, G., läkare **1**: 509. **3**: 29.
 Zetterholm, C. J. L., teaterdirektör **3**: 297, 299.
 Zettersten, A., intendent **1**: 474.
 Zettersvall, Helgo, arkitekt **1**: 342. **2**: 105, 196.
3: 281.
 Zincke, tysk borgare **2**: 183.
 Zinkensdam **1**: 24. **2**: 172. **3**: 247.
 Åberg, Gurli, skådespelerska **3**: 279.
 Åbo, handelsrättigheter **1**: 125, 131. — utförsel
 1551 **1**: 130.
 Åbom, J. F., arkitekt **2**: 51.
 Åhlinska skolan **1**: 351.
 Åhman, W., skådespelare **3**: 299.
 Åkare **3**: 142, 149 ff.
 Åkarelag **3**: 149.
 Åkare-societetens **3**: 143.
 Åkarestationer **3**: 150.
 Åkarestuga **3**: 151.
 Åkerman, N., professor **1**: 507.
 Åkers kanal **3**: 53, 309.
 Åkeshof **3**: 325.
 Ålandshaf, salthalt **1**: 32.
 Ålderdomshem för blinda **1**: 630. — för diako-
 nissor **1**: 630.
 Åldermän i skräämbetena **1**: 75, 76, 137, 140.
 Åldersklasser, befolkningens **1**: 222.
 Ålkistan **1**: 25. **3**: 251. — kanal **2**: 308. **3**: 54.
 — landsvägsbro **2**: 315.
 Ålstäket **3**: 310.
 Ångbåtar, de första **3**: 26. — i stadens om-
 gifningar **3**: 341.
 Ångbåtslinier **3**: 51.
 Ångbåtspostexpeditioner **3**: 181.
 Ångfärjor **3**: 138, 139, 164, 167.
 Ångkvarnar **3**: 16.
 Ångkök, Frälsningsarméns **1**: 621.
 Ångmaskin, första i Stockholm **3**: 17.
 Ångslupsbefälhafvare **3**: 166.
 Ångslupstrafiken **3**: 162.
 Ångsprutor **2**: 417, 420.
 Ångspårvagn **3**: 160.
 Ångström, K., professor **1**: 358, 359.

- Ångvältar **2**: 273.
 Årsta (Öster-Hanninge) **3**: 325.
 Årstadal **3**: 349.
 Årsta holmar **2**: 350.
 Årstalunden **3**: 305. — vattenreservoar **2**: 342.
 Årstaviken **1**: 29, 45, 46. **2**: 331, 349, 352. —
 bank öfver **3**: 118.
 Åsarnas bildning **1**: 15.
 Åska **1**: 60.
 Åsön **1**: 64, 81, 82, 122.
 Återförsäkringar **3**: 111.
 Ägir, sjöförsäkringsbolag **3**: 104.
 Äktenskap, statistik ang. **1**: 223.
 Äldste, borgerskapets **1**: 148, 194.
 Ämbetsborgmästare **1**: 151, 245.
 Ämbetsdelning mellan borgmästarne **1**: 149.
 Änkhus, borgerskapets **1**: 193, 628. **2**: 171.
 Ärkebiskopen **1**: 649.
 Ättelhögar **3**: 320.
 Öberg, handlande **3**: 253.
 Ödetomter, påbud att bebygga **1**: 102, 107,
 110. **2**: 225, 228.
 Öfre gråleran **1**: 18.
 Öfre Norrmalms förberedande elementarskola
1: 354.
 Öfverburgrefve **1**: 201.
 Öfverhofpredikant **1**: 650.
 Öfverkommandant **2**: 67.
 Öfverkonstaplar **1**: 268, 291.
 Öfverstyrelsen för hufvudstadens folkskolor
1: 307, 594, 595.
 Öfverstyrelse för vattenledningen **2**: 327.
 Öfverståthållarehuset **2**: 42, 138, 179.
 Öfverståthållaren, ämbetets uppkomst **1**: 149.
2: 201. — i rikets råd **1**: 193. — instruktio-
 ner för **1**: 202, 209. — befattning vid elds-
 vådor **2**: 412. — polismyndighet **1**: 272.
 Öfverståthållareämbetet **1**: 201, 208, 209. —
 för polisärenden **1**: 271.
 Öhmanska bageriet **3**: 19.
 Öhmans söner & komp. **3**: 42.
 Öller & komp. **3**: 203.
 Örebro, temperatur **1**: 52.
 Örebrohamnen **2**: 302.
 Öregrund, handelsrättigheter **1**: 131. — täflan
 med Stockholm **1**: 73, 125. — utförsel 1556
1: 130.
 Öresund, sjöförsäkringsbolag **3**: 104.
 Örneshufvud, Olof Hansson **1**: 101, 103, 104.
2: 223.
 Örnen, apotek **1**: 510, 511.
 Östanå **3**: 325.
 Östberg & Faustman **2**: 61.
 Öster-Hanninge **3**: 325.
 Österlånggatan **1**: 20.
 Östermalm **1**: 20. — barnhem **1**: 623. — brand-
 station **2**: 419. — kyrka **2**: 91, 108. — Jfr
 Ladugårdslandet.
 Östermalms expressbyrå **3**: 174.
 Östermalms förberedande elementarskola
1: 354.
 Östermalmsgatan **2**: 293.
 Östermalms högre läroanstalt för flickor **1**: 352.
 Östermalms lägre allmänna läroverk **1**: 347.
 Östermalms mediko-mekaniska institut **1**: 509.
 Östermalms saluhall **2**: 201.
 Östersjölera **1**: 18.
 Östhammar **1**: 73.
 Östra slussgatans viadukt **2**: 320.
 Östra järnvägsstationen **3**: 135.
 Östra Sverige, rederibolag **3**: 55.

INNEHÅLLSÖFVERSIKT.

Första delen.

- I. Stockholmstraktens geologi, af G. DE GEER.
- II. Stockholmstraktens hydrografi, af KL. SONDÉN.
- III. Stockholms klimat, af H. E. HAMBERG.
- IV. Stadens historia, af KARL HILDEBRAND.
- V. Styrelse och förvaltning, af M. RUBENSON.
- VI. Statistiska uppgifter angående staden och dess befolkning, af densamme.
- VII. Stadens finanser, af densamme.
- VIII. Rättsväsen, af HJ. VON SYDOW.
- IX. Polis, af densamme.
- X. Fångvård, af densamme.
- XI. Folkskolorna, af C. G. BERGMAN.
- XII. Elementarundervisningen af O. A. STRIDSBERG.
- XIII. Högre undervisningsanstalter och specialskolor, af E. W. DAHLGREN.
- XIV. Museer, bibliotek och arkiv, af densamme.
- XV. Hälsovård och sjukvård, af K. M. LINROTH.
- XVI. Fattigvård och välgörenhet, af B. G. OXENSTIERN.
- XVII. Kyrkliga och religiösa förhållanden, af S. FRIES.

Andra delen.

- XVIII. Stockholms slott under Vasatiden, af G. UPMARK.
- XIX. Det nya slottet, af E. A. JACOBSSON.
- XX. Statens byggnader i Stockholm och offentliga monumenter, af densamme.
- XXI. Byggnader för militära ändamål, af LUDV. W:SON MUNTHE.
- XXII. Kyrkor, af E. A. JACOBSSON.
- XXIII. Begravningsplatser, af EMIL KINANDER.
- XXIV. Stadens allmänna byggnader (meddelanden från stadens byggnadskontor).
- XXV. Enskilda byggnader, af GUSTAF LINDGREN.
- XXVI. Stadsregleringen, af M. RUBENSON.
- XXVII. Gator, afloppstrummor och planteringar af OTTO FRÖMAN.
- XXVIII. Hamnar, kajer och broar, af V. E. LILLENBERG.
- XXIX. Vattenledning, af F. V. HANSEN.
- XXX. Belysning, af AD. AHLSELL.
- XXXI. Brandväsen, af B. HOLLSTEN.
- XXXII. Renhållning, af C. G. F. WALLANDER.

Tredje delen.

- XXXIII. Industri, handel och sjöfart, af K. W. KEY-ÅBERG.
 - XXXIV. Arbetareförhållanden, af G. AF GELJERSTAM.
 - XXXV. Bankväsen, af CARL FRISK.
 - XXXVI. Försäkringsväsen, af JOHAN LEFFLER.
 - XXXVII. Järnvägar, af H. LEMKE.
 - XXXVIII. Den lokala samfärdseln, af CLAES LUNDIN och S. A. LÖFSTRÖM.
 - XXXIX. Postväsen, af R. LUNDGREN.
 - XL. Telegraf, af KNUT ERICSSON.
 - XLI. Telefon, af densamme.
 - XLII. Pressväsen, af THORE BLANCHE.
 - XLIII. Förlustelser (offentliga nöjen, restauranter, kaféer, hotell, teatrar), af CLAES LUNDIN.
 - XLIV. Stadens omgifningar, af E. W. DAHLGREN.
-

HÖJD- OCH DJUPKARTA öfver STOCKHOLM

ÖCH NÄRMASTE OMGIFNINGAR
På underlag af Generalstabens karta öfver Stockholmstrakten
förmäligast enligt mätningar af Stadsingenjörskontoret & K. Sjökarteverket
sammansäld af
G. DE GEER och K. SONDÉN
1897.

Skala 1:20000

Färgskala

Rester af gamla fartyg ⚓
Östersjö-musslor Ⓞ
Ishafs-musslor Ⓛ

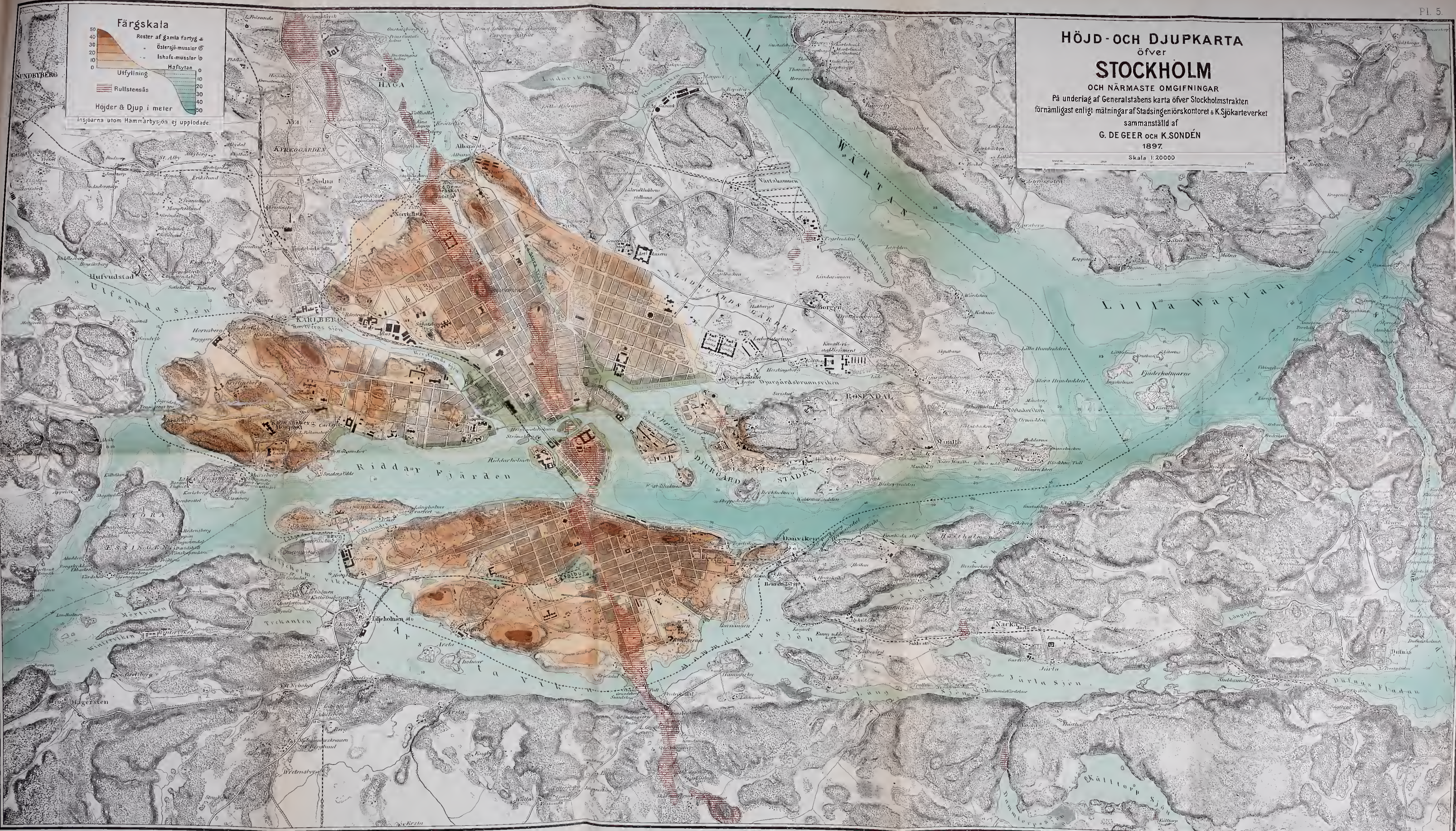
Uttöfning

Hafsvytan

Rullstensåsar

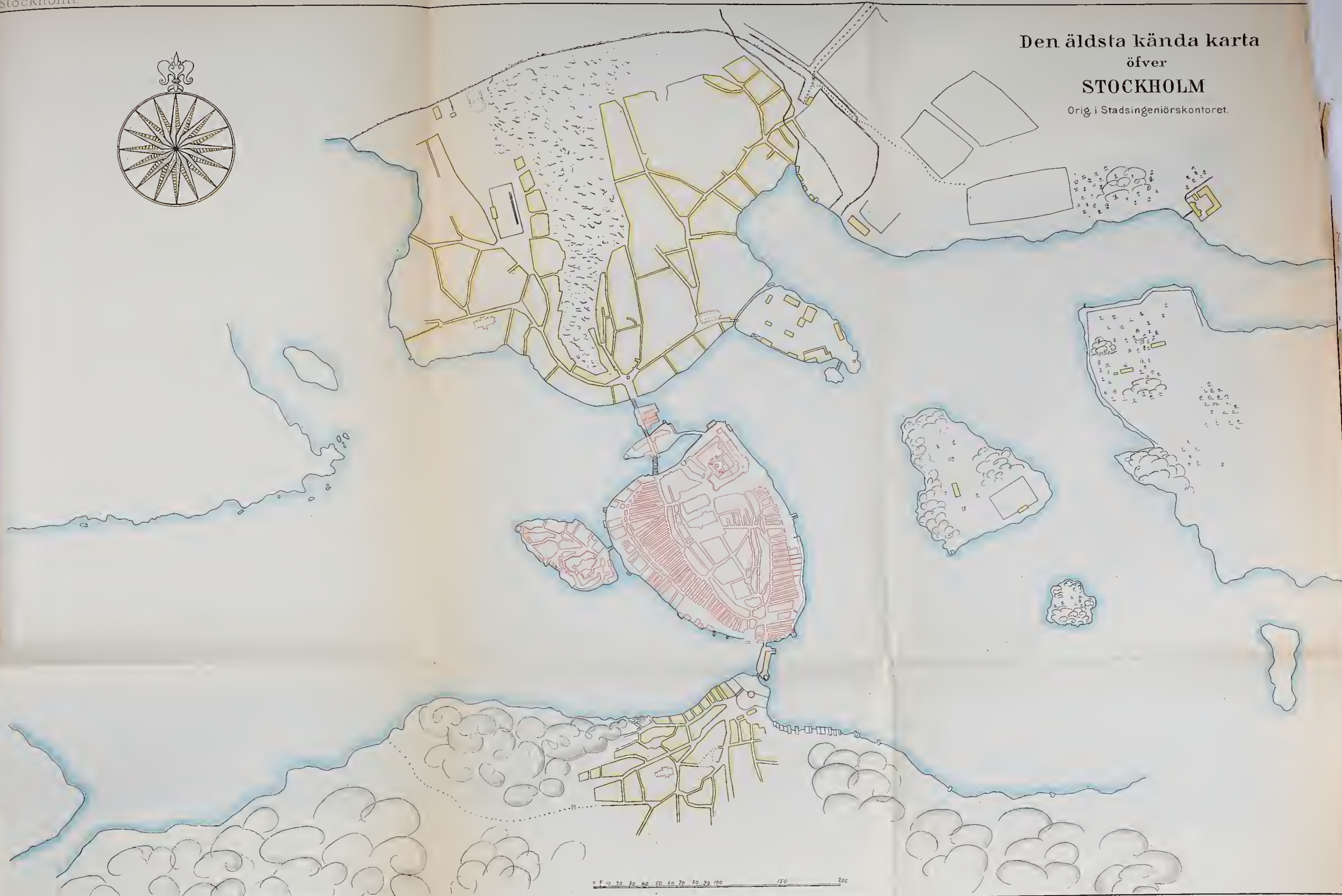
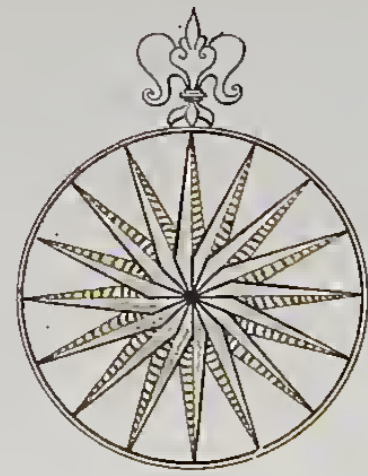
Höjder & Djup i meter

Insjöarna utom Hammärbysjön ej upplodade.

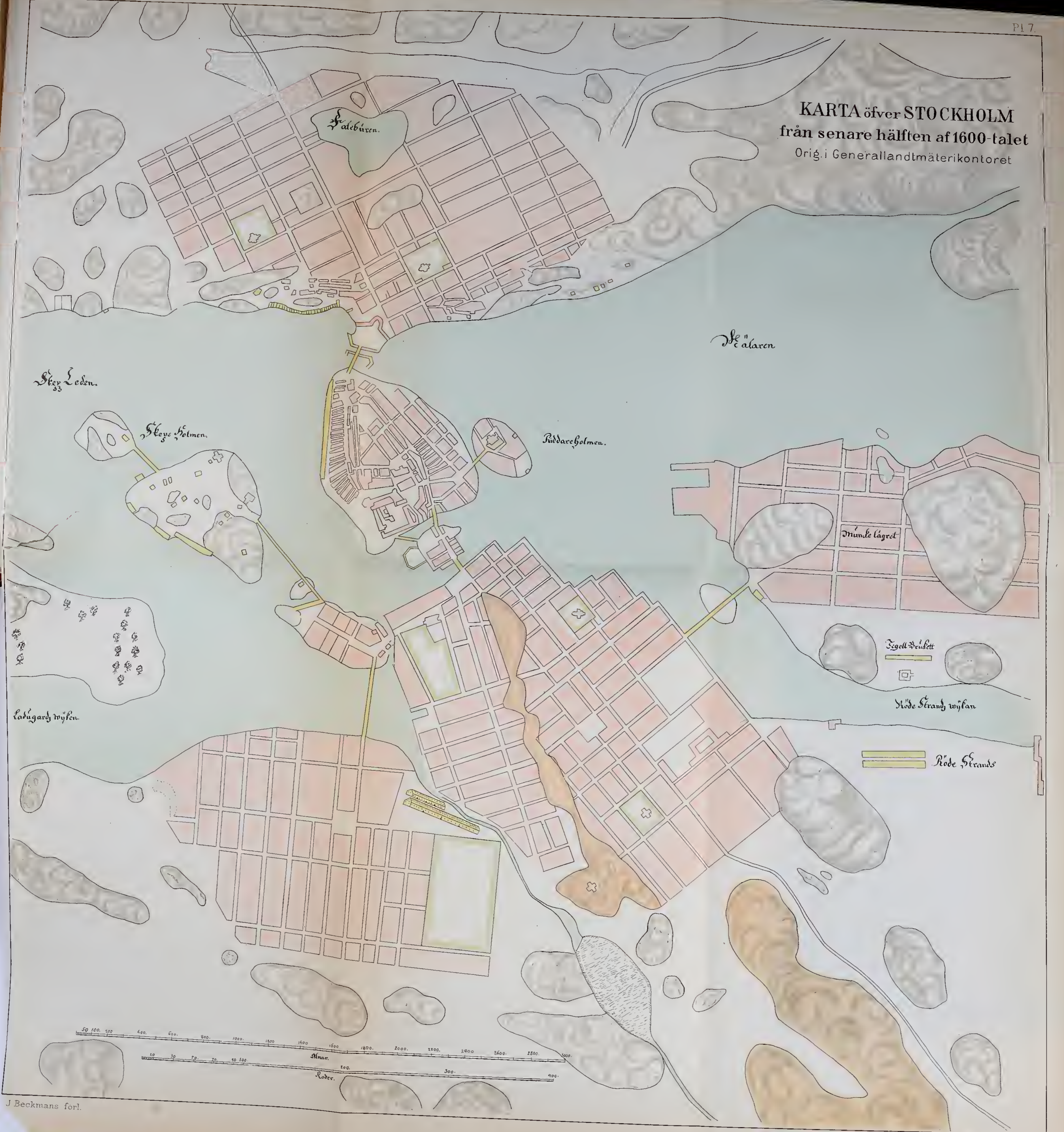
Den äldsta kända karta öfver STOCKHOLM

Orig. i Stadsingeniörskontoret.

0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 150 200

KARTA öfver STOCKHOLM
från senare hälften af 1600-talet
Orig. i Generallandtmäterikontoret

J. BECKMANS FÖRLAG.

Den. lit. auct. fotogr.

Plan af Stockholm

ritad år 1802 och 1803 af CARL AKREI, graverad och utgifven år 1805.

Facsimilet återgiver, i något förminskad skala, endast mellersta delen af originalkartan, som i öfrigt omfattar Stockholms omgifningar inom en oval ram, från Stallmästaregården i norr till Skanstull i söder och från Tranebergsgäta i väster till Blockhusudden i öster.

KARTA öfver STOCKHOLM

af
Rudolf Brodin och C.E. Dahlman,
rättad och med den nya stadsplanen kompletterad
1897.

Skala 1:12 000

Generalstabens Litografiska Anstalt

DJURGÅRDEN

Skala 1:12 000

STADEN inom Broarne.

Skala 1:10 000

Skala
0 100 200 300 400 500 600 700 800 900 1000
meter

GETTY RESEARCH INSTITUTE

3 3125 01499 2107

